

**ZRÓWNOWAŻONY ROZWÓJ
- DEBIUT NAUKOWY 2011**

**redakcja naukowa
Teresa Jemczura, Henryk Kretek**

Racibórz 2012

Rada Wydawnicza Państwowej Wyższej Szkoły Zawodowej w Raciborzu:

Przewodniczący: prof. dr hab. Joachim Raczek

Członkowie: prof. nadzw. dr hab. Michał Szepelawy, prof. nadzw. dr hab. Jerzy Pośpiech,
prof. nadzw. dr hab. Marian Kapica, prof. nadzw. dr hab. Gabriela Kapica,
prof. dr hab. Mieczysław Balowski, prof. nadzw. dr hab. Ryszard Gmoch,
prof. nadzw. dr hab. Leszek Karczewski, prof. nadzw. dr hab. inż. Andrzej Sokołowski,
prof. nadzw. adi. II st. Aleksander Ostrowski, prof. nadzw. dr hab. Grzegorz Juras,
doc. dr Daniel Vogel

Recenzja: prof. zw. dr hab. Nella G. Nyczkało, prof. nadzw. dr hab. Franciszek Szlosek

Tłumaczenie: mgr Aleksandra Bratczuk

Projekt okładki: Wioletta Kajak

Kierownik projektu wydawniczego: Krzysztof Fedyn

Opracowanie techniczne: Janusz Krajewski

Fotografie uczestników: Gabriela Habrom-Rokosz

Druk i oprawa: Printy Poland,

ul. Wyszyńskiego paw. 5, 44-300 Wodzisław Śląski

Dystrybucja:

„Skrypciarńia” PWSZ Racibórz

ul. Słowackiego 55, 47-400 Racibórz

ISBN 978-83-60730-60-7

Copyright © by Wydawnictwo Państwowej Wyższej Szkoły Zawodowej w Raciborzu, 2012

Wszelkie prawa zastrzeżone przez Wydawnictwo Państwowej Wyższej Szkoły Zawodowej w Raciborzu. Żadna część tej pracy, jak i całość, nie może być powielana czy rozpowszechniana w jakiegokolwiek formie i w jakikolwiek sposób, bądź elektroniczny, bądź mechaniczny, włącznie z fotokopiowaniem, skanowaniem, nagrywaniem na wszelkie nośniki elektroniczne lub przy użyciu innych systemów, bez pisemnej zgody wydawcy.

SPIS TREŚCI

Wprowadzenie	7
---------------------	----------

CZĘŚĆ I. Autorzy polscy

I-1. Wybrane aspekty prawne a zrównoważony rozwój

Adrian Marcin Bielecki

<i>Równoważenie rozwoju konstrukcji prawnych w stosunku do medycyny i bioetyki na przykładzie macierzyństwa zastępczego</i>	<i>13</i>
---	-----------

Kinga Lalowicz

<i>Zrównoważony rozwój usług deweloperskich w Polsce</i>	<i>23</i>
--	-----------

Adam Płoszka

<i>Zrównoważony rozwój w orzecznictwie Trybunału Konstytucyjnego</i>	<i>33</i>
--	-----------

I-2. Polityka społeczna w kontekście zrównoważonego rozwoju

Tomasz Chabinka

<i>Teoria zrównoważonego rozwoju jako źródło konfliktu</i>	<i>43</i>
--	-----------

Barbara Kowalczyk

<i>Rola i znaczenie poradnictwa zawodowego w kontekście idei zrównoważonego rozwoju</i>	<i>53</i>
---	-----------

I-3. Zrównoważony rozwój w ekonomii i zarządzaniu

Ewelina Bezzubik

<i>Wpływ koncepcji zrównoważonego rozwoju na działalność sektora bankowego</i>	<i>63</i>
--	-----------

Anna Krzysztofek

<i>Zrównoważony rozwój w biurze – Eco rozwiązania i dobre praktyki</i>	<i>71</i>
--	-----------

Marcin Nowak

<i>Znormalizowane systemy zarządzania jako narzędzie zrównoważonego rozwoju</i>	<i>79</i>
---	-----------

Renata Putkowska

<i>Biznes niezbędnym elementem zrównoważonego rozwoju</i>	<i>87</i>
---	-----------

Damian Szymanek

<i>„Corporate Social Responsibility” (CSR) na gruncie polskim – filantropia, nowa strategia zarządzania czy sposób na zrównoważony rozwój przedsiębiorstwa?</i>	<i>97</i>
---	-----------

I-4. Edukacja w Polsce jako obszar rezerw w dążeniu do równowagi rozwojowej

Grzegorz Adaszewski

<i>Zrównoważony rozwój w edukacji na przykładzie potrzeb ucznia zdolnego</i>	<i>105</i>
--	------------

Daniel Kontowski

<i>Biorąc umysły poważnie. Zrównoważony rozwój a studia uniwersyteckie</i>	<i>111</i>
--	------------

Michalina Malinowska, Karolina Skorża

<i>Zrównoważony rozwój poprzez zabawę</i>	<i>119</i>
---	------------

Angelika Słowik Piotr Sobolewski

<i>Zrównoważony rozwój – złotym środkiem</i>	<i>127</i>
--	------------

Adam Trawiński	
<i>Polski uniwersytet – w stronę zrównoważonego rozwoju</i>	133
Anna Us	
<i>Edukacja dla zrównoważonego rozwoju na podstawie Instytutu Turystyki i Rekreacji Państwowej Szkoły Wyższej im. Papieża Jana Pawła II w Białej Podlaskiej</i>	141
I-5. Turystyka i rekreacja	
Piotr Majdak	
<i>Rozwój zrównoważony jako narzędzie poszukiwania kompromisów na obszarach turystycznych, na przykładzie Półwyspu Helskiego</i>	149
Anna Katarzyna Para	
<i>CSR a idea zrównoważonego rozwoju w turystyce</i>	159
Elżbieta Wansacz	
<i>Zrównoważony rozwój na poziomie lokalnym</i>	167
I-6. Techniczno-ekologiczne rozwiązania jako przykłady dążeń rozwojowych w naszym kraju	
Dagmara Apolinarska-Pres	
<i>Zrównoważony rozwój w polityce regionalnej na przykładzie województwa śląskiego - analiza wybranych działań</i>	177
Magdalena Filipiak	
<i>Racjonalna gospodarka lokalnymi zasobami realizacją zasady zrównoważonego rozwoju</i>	185
Ewa Hamera	
<i>Koncepcja zrównoważonego rozwoju we współczesnej „PPPolsce”</i>	193
Maciej Jarzębski	
<i>Nanotechnologia w aspekcie zrównoważonego rozwoju</i>	199
Monika Maria Kustra	
<i>Zagospodarowanie przestrzeni nadrzecznej w mieście- szansą na zrównoważony rozwój terenów zurbanizowanych</i>	209
Magdalena Łysek	
<i>Zrównoważony rozwój w polityce energetycznej Unii Europejskiej</i>	217
Elżbieta Szaruga	
<i>Problem ekonomicznej wyceny zewnętrznych kosztów transportu drogowego w budowaniu algorytmu zrównoważonego rozwoju (Polska na tle Unii Europejskiej)</i>	225
Elżbieta Szulc	
<i>Gmina fundamentem wdrażania polityki sustainable development- zrównoważony rozwój</i>	235
Dariusz Tanajewski	
<i>Wykorzystanie narzędzi Systemów Informacji Geograficznej na potrzeby zrównoważonego zarządzania portem lotniczym, na przykładzie lotniska Olsztyn-Dajtki</i>	245

CZEŚĆ II. Autorzy ukraińscy**II-1. Морально-етичні імперативи сталого розвитку
в умовах техногенної цивілізації**

Анастасія Коваленко <i>Моральні основи технічного поступу в контексті ідеї сталого розвитку</i>	257
Олександр Дубина <i>Глобальна етика : між уніфікацією та мультикультуралізмом</i>	263
Максим Колісник <i>Етика міжособистісного і сучасна техногенна цивілізація</i>	269
Богдан Северенчук <i>Біоетика та виклики сучасної техногенної цивілізації</i>	275
Оксана Коломієць <i>Духовна спадкоємність поколінь на прикладі вивчення особистого родоводу, родинних традицій</i>	283
Марина Костюк <i>Формування особистості безпечного типу поведінки</i>	293
Любов Лозовська <i>Чинники формування безпечної поведінки людини у XXI столітті</i>	301

**II-2. Соціально-економічні та екологічні
Виміри сталого розвитку**

Ігор Стратійчук <i>Застосування складних ланцюгів маркова для середньо- та довгострокового прогнозування світової економіки як основи сталого розвитку країн світу</i>	311
Анастасія Батир <i>Рекурентний аналіз складних мережподібних соціально-економічних систем ...</i>	321
Олександра Свешнікова <i>Сталий розвиток – гармонія суспільства, природи і високих технологій</i>	331
Олена Колісник <i>Сталий розвиток та його перспективи в Україні</i>	339
Ольга Міняйло <i>Основні тенденції сталого соціального розвитку України</i>	349
Юлія Мінгальова <i>Особливості інформаційних небезпек при використанні соціальних мереж</i>	359
Руслана Іщук <i>Рівень психологічної адаптованості людини в різних типах ландшафтних екосистем</i>	369
Галина Мазур <i>Фітоіндикація динаміки заростання сільськогосподарських угідь лісами</i>	377

II-3. Психолого-педагогічні аспекти сталого розвитку

Олексій Антонов <i>Умови розвитку творчо обдарованої особистості в Україні</i>	383
--	-----

Дмитро Надолінський	
<i>Виховання та освіта – запорука сталого розвитку суспільства</i>	<i>391</i>
Яна Никогда	
<i>Проблеми студентського самоврядування у вищому навчальному закладі</i>	<i>395</i>
Анна Лесич	
<i>Особливості адаптації студентів-першокурсників до навчання у вищому навчальному закладі</i>	<i>403</i>
Ольга Тютенко	
<i>Особливості підготовки учнівської молоді до сімейного життя: вітчизняний та зарубіжний досвід</i>	<i>413</i>
Юлія Скорик	
<i>Дослідження психологічних детермінант виникнення суїцидальної поведінки серед української молоді</i>	<i>421</i>
Микола Боть	
<i>Створення автоматизованого стенду для навчальної лабораторії</i>	<i>431</i>
Recenzje	439
O autorach	447
<i>O polskich autorach</i>	<i>448</i>
<i>O ukraińskich autorach</i>	<i>466</i>

WPROWADZENIE

Przedsięwzięcie jakim jest konkurs „Debiut naukowy”, którego tematem wiodącym w 2011 roku był: „Zrównoważony rozwój”, już drugi rok z rządu organizowało Biuro Parlamentarne Posła do Parlamentu Europejskiego prof. dra hab. inż. Jerzego Buzka w Raciborzu. Tę edycję zorganizowano we współpracy z Państwową Wyższą Szkołą Zawodową w Raciborzu, Akademią Pedagogiki Specjalnej im. Marii Grzegorzewskiej w Warszawie i Narodową Akademią Nauk Pedagogicznych Ukrainy.

Na tegoroczny konkurs nadesłano około 300 artykułów z wielu dziedzin takich jak: ekologia, psychologia, socjologia, filozofia, informatyka, europeistyka, edukacja, fizyka, co świadczy o szerokiej i interdyscyplinarnej możliwości pojmowania pojęcia jakim jest „zrównoważony rozwój”.

Tak szerokie spektrum tematów pojawiło się, dzięki zainteresowaniu jakie wzbudził konkurs wśród studentów studiujących na kilkudziesięciu najważniejszych uczelniach wyższych w Polsce. Studenci rekrutują się z takich uczelni jak (w kolejności alfabetycznej):

Akademia Ekonomiczna w Katowicach, Akademia Humanistyczno-Ekonomiczna w Łodzi (Wydz. Wodzisław Śląski), Akademia Pedagogiki Specjalnej w Warszawie, Akademia Techniczno-Humanistyczna w Bielsku-Białej, Akademia Wychowania Fizycznego w Warszawie, Collegium Civitas w Warszawie, Górnośląska Wyższa Szkoła Handlowa w Katowicach, Katolicki Uniwersytet Lubelski, Państwowa Szkoła Wyższa im. JP II w Białej Podlaskiej, Politechniki: Opolska, Radomska i Warszawska, Szkoła Główna Handlowa w Warszawie, Uniwersytet Adama Mickiewicza w Poznaniu, Uniwersytety Ekonomiczne w Katowicach i Wrocławiu, ponadto Uniwersytety: Jagielloński, Jana Kochanowskiego w Kielcach (filia Piotrków Trybunalski), Łódzki, Marii Curie-Skłodowskiej w Lublinie, Szczeciński, Śląski, w Białymstoku, Warmińsko-Mazurski w Olsztynie, Warszawski, Wrocławski, oraz Wyższa Szkoła Ekonomiczno-Humanistyczna w Bielsku-Białej. Ponadto nadesłano artykuły z kilku uczelni wyższych z Ukrainy: głównie z Kijowa, Żytomierza i Czerkas.

W zaproszeniu wystosowanym do uczelni, studentów i mediów określono jak należy rozumieć „zrównoważony rozwój”. Organizator w regulaminie napisał: „zakres znaczeniowy pojęcia jest bardzo szeroki. Zmieniał się on na przestrzeni ostatnich lat w zależności od układów, rozwoju społeczeństw, stosunków społeczno - politycznych. Dziś występuje w wielu różnych postaciach, znaczeniach i kontekstach. Na uniwersalność tego pojęcia wskazuje pierwsza definicja, którą ogłoszono na zakończenie prac komisji Bruntland w 1987 roku. Zrównoważony rozwój zdefiniowano wówczas jako *rozwój, który zapewnia zaspokojenie potrzeb obecnych pokoleń, nie przekreślając możliwości zaspokojenia potrzeb pokoleń następnych.*

Koncepcja zrównoważonego rozwoju zawiera w sobie obszerną gamę zachowań – które konieczne są – by wstrzymać lub przynajmniej spowolnić „szerzący się upadek naturalnego kapitału”. Rozwój zrównoważony w myśl zacytowanej wyżej definicji oznacza umiarkowane wykorzystanie zasobów bez nadmiernego naruszania ich podstawowej postaci. A więc wspomniana koncepcja przyjmuje swego rodzaju jakościowo nową formę świadomego, a przede wszystkim odpowiedzialnego życia – zarówno w wymiarze indywidualnym jak i społecznym, na zasadzie rozwoju razem z otoczeniem –

społecznym i przyrodniczym z uwzględnieniem oczekiwań społecznych jak i ograniczeń ekologicznych.

Wszelkie działania prowadzone na rzecz zrównoważonego rozwoju, winny uwzględnić wszystkie przejawy niezbędne do prawidłowej homeostazy środowiska – w tym – istotna jest międzynarodowa sprawiedliwość, wspólnota i dobro interesu jak i konieczna odpowiedzialność do wdrożenia koncepcji.

Zrównoważony rozwój jest główną przesłanką „ery ekologicznej”, która kładzie nacisk swego rodzaju harmonią potrzeb ludzkich i „potrzeb przyrodniczych”. Uzmysłowanie potrzeb natury wraz z nakreśleniem kierunków działań – wiąże się z większym naciskiem na konieczność opieki nad środowiskiem naturalnym – także tym, które odnosi się do własnego otoczenia, a więc można stwierdzić, iż musi wystąpić sytuacja skutecznej świadomości społecznej i ekologicznej: świadomości społecznej pojmowanej jako „zbiór szeroko rozpowszechnionych i akceptowanych w danej zbiorowości poglądów, idei, przekonań, które stają się wzorcami czy schematów myślenia wpojonych jej członkom i egzekwowanych przez społeczny nacisk” oraz świadomości ekologicznej - jako odłamu świadomości społecznej, która wynika z ogólnego pojmowania problematyczności świata. Rozumiana również jako kontrola nad ludzką działalnością. Świadomość globalna zwraca uwagę na wszelkie relacje społeczne kwestii gospodarczej, polityki, środowisko naturalnego.

Właśnie kryterium równoważenia winno być uniwersalnym miernikiem przedsięwzięć – które realizowane są przez wszystkie podmioty.

Zrównoważony rozwój nazywany jest także *ekorozwojem*. W takim znaczeniu rozumiemy go jako strategię osiągania godnego życia w ramach tego, co jest fizycznie i biologicznie możliwe, co gwarantuje zaspokajanie podstawowych potrzeb obecnego i przyszłych pokoleń, zachowując jednocześnie trwałość funkcjonowania środowiska przyrodniczego oraz naturalną różnorodność, zarówno gatunków jak i ekosystemów. Z kolei, przyjęta w 2002 r. w Sztokholmie Agenda 21 dla Edukacji w Regionie Morza Bałtyckiego – definiuje zrównoważony rozwój m.in. jako :

- bezpieczne i zdrowe życie obecnych i przyszłych pokoleń;
- oparcie współpracy na zasadach demokracji, otwartości i aktywnego uczestnictwa, zarówno na poziomie lokalnym jak i regionalnym;
- zachowanie i podtrzymywanie różnorodności krajobrazowej i biologicznej”.

W kontekście powyższej próby zdefiniowania fenomenu jakim jest zrównoważony rozwój, zachęcono i zaproszono zainteresowanych do włączenia się do tego projektu poprzez przygotowanie artykułu zakładając, że zakres pojęcia pozostawia autorom wręcz nieograniczone możliwości.

Ponadto organizator w regulaminie określił jak pojmuje kryterium naukowości. Zatem aby artykuł został uznany za naukowy, jego autor musiał zaprezentować swój własny stosunek do problemu którego opracowania się podjął.

Wszystkie przedstawione w formie autorskiej prace mają różnorodną postać, co przekonało nas jeszcze raz o tym, jak skomplikowana i rozległa jest poruszana tematyka. Redakcja nie ingerowała i nie zmieniała form oraz struktur nadesłanych prac, ale zaprezentowała je w pięciu grupach tematycznych w polskiej części i w trzech rozdziałach w części ukraińskiej.

Rada Naukowa pracowała w składzie:

- przewodniczący - prof. dr hab. inż. Jerzy Buzek,
- wiceprzewodniczący: dr Teresa Jemczura docent i Prorektor PWSZ w Raciborzu; dr hab. Franciszek Szlosek, prof. APS w Warszawie; Prof. zw. dr hab. Nella G. Nyczkało z NAPN Ukrainy,
- członkowie: dr Anatol Bodanko i mgr Henryk Kretek (sekretarz Rady Naukowej, Dyrektor Biura Posła do Parlamentu Europejskiego prof. Jerzego Buzka w Raciborzu, doktorant Uniwersytetu Opolskiego).

Natomiast ze strony ukraińskiej współpracowali: prof. dr Anatołij Iwanowicz Kuźminskij, prof. dr Olena Anatołiwna Bida, prof. dr hab. Oleksandra Antoniwna Dubasjenjuk, prof. Oleksij Wasilowicz Marzenko, oraz dr Katerina Kasiarum (sekretarz).

Rada Naukowa po zapoznaniu się z pracami i dokonaniu wnikliwej analizy nadesłanego materiału, doceniła wkład intelektualny autorów, ich inwencję, sposób omówienia problemu jak i prowadzenie procesu myślowego. W wyniku ewaluacji, oceniający zdecydowali, że autorzy trzech najciekawszych prac, w trzech kategoriach, zostaną wyróżnieni zaproszeniem do odwiedzenia Parlamentu Europejskiego przez prof. Jerzego Buzka.

W kategorii artykułów nadesłanych przez magistrantów, laureatem został student Uniwersytetu Warszawskiego - Adam Płoszka studiujący prawo na IV roku na Wydziale Prawa i Administracji, oraz jest słuchaczem III roku stosunków międzynarodowych na Wydziale Dziennikarstwa i Nauk Politycznych. W kategorii doktorantów nagrodzony zostanie Maciej Jarzębski - słuchacz Międzyuczelnianego Centrum NanoBioMedycznego w Poznaniu, Uniwersytet im. Adama Mickiewicza w Poznaniu, II rok studiów doktoranckich, kierunek fizyka.

Wśród studentów z Ukrainy laureatem został Igor Olegowicz Stratijczuk – student 5-ego kursu na specjalności cybernetyka ekonomiczna w Naczelnym Naukowym Instytucie Ekonomiki i Prawa na Narodowym Uniwersytecie im. Bogdana Chmielnickiego w Czerkasach.

Rada Naukowa doceniła jeszcze trzy artykuły przyznając wyróżnienia: Danielowi Kontowskiemu (UW i UJ), Piotrowi Majdakowi (AWF Warszawa) i Dariuszowi Tanajewskiemu (UW-M w Olsztynie). Natomiast autorów jedenastu najlepszych artykułów z Ukrainy wyróżniono zaproszeniem do udziału w konferencji podsumowującej edycję „Debiutu naukowego – 2011”.

Konkurs zakończy międzynarodowa konferencja naukowa w Akademii Pedagogiki Specjalnej w Warszawie, przy udziale znakomitych gości i naukowców z Przewodniczącym Rady Naukowej prof. dr hab. inż. Jerzym Buzkiem. Około 50 artykułów zostało umieszczonych w wydanej z tej okazji okolicznościowej publikacji, tj. w recenzowanym sprawozdaniu z międzynarodowej konferencji naukowej. Ponadto autorzy prac zakwalifikowanych do publikacji przedstawiają swoje poglądy podczas wystąpień w sesjach panelowych.

Organizatorzy i Rada Naukowa dziękują wszystkim, którzy wzięli udział w tym projekcie, zapraszając jednocześnie do następnej edycji „Debiutu naukowego” w 2012 roku.

Teresa Jemczura, Henryk Kretek

CZĘŚĆ I

AUTORZY POLSCY

ROZDZIAŁ I-1

Wybrane aspekty prawne a zrównoważony rozwój

Adrian Marcin Bielecki

RÓWNOWAŻENIE ROZWOJU KONSTRUKCJI PRAWNYCH W STOSUNKU DO MEDYCyny I BIOETYKI NA PRZYKŁADZIE MACIERZYŃSTWA ZASTĘPCZEGO

Wstęp

Postęp w medycynie wkracza na coraz wyższy poziom. Współcześnie nawet tak intymne kwestie jak ludzka prokreacja, są z tego powodu tematem licznych debat, nie tylko etycznych czy socjologicznych, ale i prawnych. Środowiska lekarzy, etyków, prawników i polityków różnych państw próbują wypracować schematy rozwiązywania kwestii jakie przynosi rozwój możliwości współczesnej technologii medycznej. Za tym postępem musi nadążać prawo jako jeden z głównych regulatorów życia społecznego. Aby był to zrównoważony rozwój, należy jednak dostosować rozwiązania normatywne do obecnej wiedzy medycznej i bioetycznej. Zrównoważony rozwój nie oznacza bowiem ciągłego bezrefleksyjnego przyjmowania postępu techniki, ale dokonywania pewnych wyborów dotyczących tego, co na obecnym etapie rozwoju ludzkości korzystne, a co nie, zarówno z punktu widzenia jednostki jak i społeczeństwa. Dotyczy to wszelkich sfer życia w tym np. wojskowości. Do dziś na świecie mamy do czynienia ze swoistym memorandum dotyczącym zakazu użycia pewnych rodzajów broni m.in. bomby atomowej. Jest to sprzężone z tym, że rozwój techniki przynosi często nieprzewidywalne skutki, które potencjalnie mogą być dalece bardziej szkodliwe i przewyższać potencjał użyteczności nowych rozwiązań technicznych.

Jest to szczególnie istotne w czasie dostosowywania polskiego prawa do europejskich standardów bioetycznych. Polska do dziś¹ nie ratyfikowała *Konwencji o ochronie praw człowieka i godności istoty ludzkiej w dziedzinie zastosowania biologii i medycyny*², a w konsekwencji nie jest jej stroną. W Sejmie VI kadencji trwały żywiołowe prace dotyczące ustawy regulującej zagadnienia bioetyczne m.in. zapłodnienie pozaustrojowe (in vitro). W tych projektach zagadnienie macierzyństwa zastępczego nie może pozostać niezauważone. Jasnym jest, iż debata publiczna nie powinna skupiać się tylko na emocjach, ale także na rzeczowych argumentach.

W niniejszej pracy postaram się przedstawić najważniejsze zagadnienia dotyczące instytucji zastępczego macierzyństwa z prawnego punktu widzenia i pokazać, jak powinien wyglądać zrównoważony rozwój tych regulacji. Będzie to w pierwszej kolejności kwestia ważności umowy o macierzyństwo zastępcze. Postaram się także spróbować odpowiedzieć na pytanie, które nie jest dziś wcale oczywiste, mianowicie – kogo prawo winno uznać za matkę dziecka? Teza będąca osią rozważań jest taka, iż na dzień dzisiejszy należy uznać za nieważne umowy macierzyństwa zastępczego, szczególnie przy odpłatności tego typu usług. Jest to spowodowane tym, iż m.in. generuje sytuacje nierozwiązywalne, nie tyle na gruncie prawnym, ile etycznym, przy czym wystarczyć ponowić pytanie postawione wyżej – która matka – genetyczna czy biologiczna ma prawo do opieki nad dzieckiem? Postaram

¹ Stan prawny na dzień 15 października 2011r.

² Zwanej dalej Konwencją bioetyczną.

się w dalszej części pracy pokazać, iż ogrom problemów jakie stwarza ta sytuacja jest dosadnym argumentem za postawioną wyżej tezą. Prawo powinno bowiem hamować pewne tendencje i regulować w ten sposób zjawiska społeczne.

Rozważania oparte będą na obecnych, lecz także w odniesieniu do projektowanych regulacji. Zawarty kontekst prawnoporównawczy pozwolić porównać rozwiązania rodzime z obcymi. Prawo bowiem nie jest systemem norm będących w próżni. Chodzi tutaj zarówno o relacje pozasystemowe między prawem, a społeczeństwem, jak i międzysystemowe – pomiędzy poszczególnymi systemami prawnymi. Tylko rozpatrywanie norm w kontekście obu tych aspektów prowadzić może do prawidłowych metodologicznie wniosków.

Terminologia

Na wstępie należy wyjaśnić pewne kwestie terminologiczne. Wydaje się to niezbędne dla zrozumienia toku dalszych rozważań. Najważniejszą kwestią jest wyjaśnienie istoty macierzyństwa zastępczego. Celną definicję tej praktyki sformułował prof. Safjan. Zdefiniował on macierzyństwo zastępcze jako sytuację w której *kobieta zachodzi w ciążę i rodzi dziecko bez intencji jego wychowania i przejęcia w przyszłości jakiegokolwiek odpowiedzialności rodzicielskiej, zaś w umowie zawieranej przed poczęciem dziecka z innymi osobami (...) zobowiązuje się do natychmiastowego jego wydania z chwilą urodzenia i wyrażenia zgody na adopcję przez swoich kontrahentów jub jednego z nich*³ Brytyjska Komisja Warnock⁴ uznała za zastępcze macierzyństwo praktykę polegającą na tym, iż kobieta jest w ciąży z zamiarem przekazania dziecka innej kobiecie po porodzie.

Komisja do spraw Reformy Prawa w Ontario wyróżniła natomiast pewne typy konfiguracji macierzyństwa zastępczego:

1. *kobieta zostaje sztucznie zapłodniona in vivo nasieniem dawcy, a po porodzie dziecko zostaje przekazane dawcy nasienia;*

2. *jajo kobiety zostaje zapłodnione in vitro, embrion zostaje wszczepiony do macicy kobiety zdolnej do donoszenia ciąży, po porodzie zaś dziecko zostaje przekazane dawczyni jaja;*

3. *kobieta zostaje zapłodniona in vivo, embrion zostaje wyplukany z jej macicy i wszczepiony do macicy innej kobiety zdolnej do donoszenia ciąży, zaś po porodzie dziecko zostaje przekazane dawczyni komórki jajowej;*

4. *komórka jajowa kobiety zostaje zapłodniona in vitro lub in vivo z następnym wyplukaniem go z macicy i wszczępieniem do macicy innej kobiety, a po porodzie dziecko zostaje przekazane osobie trzeciej, tj. dawcy nasienia i jego żonie.*⁵

Należy także przywołać podział macierzyństwa zastępczego na tzw. tradycyjne i gestacyjne⁶. Tradycyjne macierzyństwo zastępcze polega na tym iż matka zastępcza (biologiczna) jest zarazem matką genetyczną, bowiem to jej komórka jajowa zostaje zapłodniona nasieniem ojca. W macierzyństwie zastępczym gestacyjnym matka zastępcza

³ M.Safjan, *Prawo wobec ingerencji w naturę ludzkiej prokreacji*, Warszawa, 1990, s. 135.

⁴ Komisja powołana w Wielkiej Brytanii w 1982 r. zajmująca się regulacjami dot. wspomaganego rozrodu. Wzięła nazwę od przewodniczącej, filozof M.Warnock.

⁵ Cytat za: M. Fras, D. Abłażewicz, *Reżim prawny macierzyństwa zastępczego na tle porównawczym*, Problemy Współczesnego Prawa Międzynarodowego, Europejskiego i Porównawczego, vol. VI, A.D. MMVIII, s. 32.

⁶ M. Fras, D.Ablażewicz, *Reżim...*,

nie jest zaś powiązana genetycznie z dzieckiem. W skrajnym przypadku może wystąpić także surogacja z dawstwem embrionu (*donated embryo surrogacy*). Ojcem genetycznym jest wtedy najczęściej anonimowy dawca nasienia oraz kobieta nie będąca matką zastępczą, ani społeczną.

W takich sytuacjach następuje oddzielenie macierzyństwa genetycznego od biologicznego, a w skrajnych przypadkach nawet socjologicznego. Taka konstrukcja rodzi ogrom problemów zarówno etycznych jak i prawnych. Współczesna nauka prawa nie może być bierna wobec tego zjawiska.

Najważniejsze problemy związane z procedurą macierzyństwa zastępczego, to kwestie ważności umowy o surogację, jej treści, odpłatności, a także ustalenia, którą kobietę należy uznać za matkę i w razie sporów, której przyznać prawa rodzicielskie.

Nie są to problemy łatwe, często wkraczające głęboko w sferę osobistą, jednak na tyle istotne, iż powinny znaleźć jednoznaczne rozwiązanie. Analiza prawna tego typu umów i ich wpływu na życie społeczne winna posługiwać się argumentami nie tylko stricte prawnymi ale także etycznymi, bowiem w tym wypadku, gdzie prawo wkracza w pole rezerwowane często dla nauki o moralności, ciężko o rozróżnienie norm prawnych i etycznych. Dlatego też czasami argumenty te muszą się przeplatać, aby dać pełen obraz sytuacji.

Jak zatem na tym tle prezentuje się umowa o zastępcze macierzyństwo? Fundamentalną kwestią jest samo zagadnienie ważności tej umowy. Bez rozpatrzenia tego aspektu nie ma sensu deliberowanie nad regulacjami dotyczącymi macierzyństwa zastępczego.

Ważność umowy

Fundamentalnym problemem jest - jak wspomniano - zagadnienie ważności tej umowy. Obecnie różne systemy prawne rozwiązują to zagadnienie odmiennie, jednak z tendencją do nieważności tego typu porozumień. W niektórych z nich mamy do czynienia z ewolucją i powolną akceptacją, w innych z kolei nie tylko z nieważnością, ale i penalizacją takich zachowań. Umowy tego typu są ważne m.in. w niektórych stanach w Stanach Zjednoczonych (np. Arkansas, Kalifornia, Illinois, Massachusetts, New Jersey czy Waszyngton) czy w Izraelu. Nie ma tutaj miejsca na dokładną analizę umów w poszczególnych systemach prawnych⁷, dlatego też poniższa pobieżna analiza będzie jedynie wstępem do rozważań na temat polskich regulacji.

W prawie amerykańskim mamy do czynienia z różnymi regulacjami, bowiem regulowanie tego typu spraw leży w kompetencji legislatyw stanowych. Na szczeblu federalnym uchwalono w 1988 r. *Uniform Status of Children of Assisted Conception Act*, która nie ma jednak charakteru prawnie wiążącego, lecz jest tylko wskazówką dla legislatyw stanowych. Zgodnie z tym aktem, umowa o macierzyństwo zastępcze do ważności i możliwości wykonania musi być zatwierdzona przez sąd jeszcze przed poczęciem dziecka. Mimo tej próby nie udało się jednak dokonać unifikacji i do dziś poszczególne stany mają różne regulacje. Część z nich dopuszcza macierzyństwo, inne zaś nie uznają ważności takich umów. W niniejszym opracowaniu pokażę kilka przykładów regulacji uznających porozumienia dotyczące surogacji za ważne, aby pokazać zjawisko surogacji na „żywym” systemie.

W prawie stanu New Jersey, umowa o zastępcze macierzyństwo jest zgodnie z orzecznictwem dopuszczalna i ważna, aczkolwiek jedynie w wypadku gdy świadczenie

⁷ Por.: M.Fras, D.Ablażewicz, *Rezim...*,

matki zastępczej nie przewiduje odpłatności⁸. Umowy odpłatne są nieważne i niewykonalne.

W stanie Illinois, odmienne warunki odnoszą się do umowy o gestacyjne i tradycyjne zastępcze macierzyństwo. Tradycyjne zastępcze macierzyństwo jest objęte zakresem ogólnych przepisów dotyczących adopcji. Umowa o gestacyjne macierzyństwo objęta jest przepisami szczególnymi⁹. Zgodnie z nimi umowa musi zostać sporządzona w formie pisemnej. Powinna być również zawarta przed rozpoczęciem jakichkolwiek medycznych procedur związanych z surogacją. Jest to swoiste zabezpieczenie handlowania dzieckiem już istniejącym, żywym człowiekiem.

Prawo australijskie także zawiera różne regulacje w różnych stanach, jednakże system ten cechuje większa spójność, w większości bowiem stanów umowy odpłatne są zakazane, zaś nieodpłatne nie są zakazane lecz uznane za nieważne i niewykonalne¹⁰. Penalizacja umów odpłatnych jest więc dodatkową sankcją, której ratio legis jest jasne – mianowicie potępienie przez ustawodawcę tego typu porozumień.

Macierzyństwo zastępcze nie jest w Wielkiej Brytanii nielegalne, jednak jest blokowane przez wiele szczególnych regulacji. Zakazane jest komercyjne pośrednictwo w surogacji czy nawet ogłoszenie o poszukiwaniu surogatki lub chęci wynajęcia się jako surogatka. Umowy nieodpłatne są nieważne, jednak ich zawarcie nie jest opatrzone sankcją karną. Wszelkie umowy o surogację są wszakże niewykonalne.

Z kolei włoski ustawodawca w ustawie z 19 lutego 2004r.¹¹ zakazał wszelkich technik prokreacji wspomaganej medycznie o charakterze heterologicznym, nie przewidując jednak sankcji. W takim wypadku zakazane jest konsekwentnie gestacyjne macierzyństwo zastępcze.

Podsumowując, powyższe rozważania pokazują jedynie pewien wycinek spośród ogółu rozwiązań proponowanych przez poszczególne systemy prawne. Mimo to, można wyciągnąć z tego przeglądu kilka wniosków co do ogólnych tendencji. Najważniejsza powinna być konstatacja, iż odpłatność w umowach o surogację spotyka się z silną dezaprobatą ustawodawców, czasem wyrażaną nie tylko w nieważności takich umów, ale nawet w penalizacji pewnych zachowań z nimi związanych. Jeśli chodzi o umowy nieodpłatne najczęściej mamy do czynienia po prostu z nieważnością tego typu umów, a więc sankcją prawa cywilnego, bez angażowania norm prawno Karnych.

Status prawny umów o macierzyństwo zastępcze w polskim prawie

W chwili obecnej moim zdaniem umowa o zastępcze macierzyństwo jest nieważna w świetle prawa polskiego. Wprawdzie zasadniczo w kodeksie cywilnym jest art. 353¹ KC, zgodnie z którym strony zawierające umowę mogą ułożyć stosunek prawny według swego uznania, byleby jego treść lub cel nie sprzeciwiały się właściwości (naturze) stosunku, ustawie bądź zasadom współżycia społecznego. Jest to realizacja zasady swobody kształtowania treści stosunku prawnego, jednak ma ona swoje ograniczenia wymienione powyżej.

⁸ Tamże, s. 48.

⁹ *Gestational Surrogacy Act (GSA)*, Public Act 093-0921, HB4962 Enrolled, LRB093 20774 LCB 466675 b.

¹⁰ Por. S.Oraniec, *Umowy o macierzyństwo zastępcze według common law w Australii*, Prawo i Medycyna nr 1/2009.

¹¹ Legge 19 febbraio 2004, n. 4, *Norme in materia di procreazione medicamente assistita*; Gazzetta Ufficiale, Serie Generale, n. 45 del 24 febbraio 2004.

Na gruncie m.in. art. 58 par. 2 KC czynność prawna obejmująca zobowiązanie do macierzyństwa zastępczego nie byłaby ważna z kolei jako sprzeczna z zasadami współżycia społecznego. Takie też jest stanowisko polskiej doktryny¹². Podstawa prawna takiego sądu jest jednak niestabilna, opiera się bowiem na klauzuli generalnej, która będąc zwrotem niedookreślonym może przybierać różny odcień w procesie interpretacji prawa. Dlatego też warto byłoby w nowej ustawie bioetycznej zawrzeć przepis zakazujący konkretnie tego typu praktyk.

Innym argumentem przemawiającym za nieważnością na gruncie legis latae wspomnianych umów jest art. 58 par. 1 zgodnie z którym czynność prawna sprzeczna z ustawą albo mająca na celu obejście ustawy jest nieważna. Tak też umowy takie klasyfikują przedstawiciele doktryny bądź jako sprzeczne między innymi z art. 119² KRO¹³ bądź jako umowy mające na celu obejście ustawy¹⁴.

Uznanie ważności umowy o gestacyjne macierzyństwo zastępcze podważałoby art. 619 Kodeksu rodzinnego i opiekuńczego, który stanowi iż matką jest kobieta rodząca dziecko – matka biologiczna. Ważna i wywołująca zamierzone skutki umowy stała by więc w sprzeczności z wspomnianym przepisem ustawy co w konsekwencji na podstawie art. 58 par. 1 musiałoby zostać uznane za nieważne.

Moim zdaniem nieważność umowy surogacyjnej, szczególnie odpłatnej, ma także podstawę konstytucyjną. Otóż art. 30 Konstytucji RP stanowi iż, „Przyrodzona i niezbywalna godność człowieka stanowi źródło wolności i praw człowieka i obywatela. Jest ona nienaruszalna, a jej poszanowanie i ochrona jest obowiązkiem władz publicznych.” Macierzyństwo zastępcze w postaci odpłatnej czyni dziecko przedmiotem stosunku handlowego, jest produktem. Uprzedmiotowanie zaś nie może być akceptowalne jako niezgodne z zasadą godności osoby ludzkiej. Konstytucja z kolei wyraźnie stanowi w art. 8, iż przepisy innych aktów normatywnych należy rozstrzygać zgodnie ze wspomnianą zasadą. Nawet więc przepisy wyraźnie zezwalające na surogację za odpłatnością musiałyby być uznane za niekonstytucyjne.

Tak więc nawet de lege ferenda odpłatne umowy o macierzyństwo zastępcze na gruncie obecnej konstytucji nie mogłyby być ważne, co wyraża moim zdaniem ducha zrównoważonego rozwoju. Czy jednak tak samo wyglądać musi sytuacja umów nieodpłatnych? Moim zdaniem nie jest to aż tak jednoznaczne jak w przypadku umów odpłatnych, jednak i w tym wypadku mamy do czynienia z kolizją godności ludzkiej, a choćby prawa do prywatności czy wolności (prokreacji). Mniejsza jednoznaczność wynika z tego, iż w niektórych sytuacjach, np. gdy surogatką byłaby kobieta z rodziny, chcąc bezinteresownie pomóc swym krewnym, czyni to jedynie z powodów emocjonalnych, nie zaś dla chęci zysku. Nie mamy więc do czynienia z traktowaniem dziecka jako produktu. Z drugiej strony wykonanie umowy nawet w takim przypadku niesłoby ryzyko, jakim jest ewentualny spór między matką zastępczą a zastępowaną. Takich sporów nie da się wykluczyć, z drugiej strony uznanie takich umów za ważne i usankcjonowanie ich wykonania poprzez wsparcie przymusem gwarantowanym przez państwo, wydaje się wręcz niewyobrażalne i wnikające w samą esencję godności ludzkiej.

Z drugiej strony należy zastanowić się czy bezwzględna nieważność takich umów wyeliminuje macierzyństwo zastępcze? Czy to będzie lepsze dla dobra dziecka, które winno być najważniejszym? Otóż moim zdaniem nieważność umowy ma skutek nie tylko

¹² Por. M.Safjan, *Prawo wobec...*,

¹³ M.Fras, D.Ablażewicz, *Reżim...*, s. 66.

¹⁴ M. Safjan, *Prawo wobec ...*, s. 436.

w prawie cywilnym, ale i w kształtowaniu świadomości społeczeństwa. Zrównoważony rozwój prawa w kontekście kształtowania postaw społecznych jest tutaj bardzo istotny. Prawo wskazując na nieważność tego typu umów zmniejsza atrakcyjność podobnych porozumień, a tym samym nie kreuje problemów owocujących uprzedmiotowieniem człowieka.

Kto jest matką?

W prawie rzymskim jak głosi paremia „mater semper certa est” - matka jest zawsze pewna. Do kiedy macierzyństwo genetyczne i biologiczne było nierozdzielne, była to paremia zachowująca swoją aktualność. Dziś jednak takiej łatwości już nie ma i powstaje dylemat – co decyduje o byciu matką. Jest to związane także z tym iż w razie ewentualnych sporów pozytywnych (gdy dwie kobiety chcą mieć prawo opieki) i negatywnych (gdy ani matka zastępcza, ani matka „zastępowana” nie chce dziecka już po narodzinach) prawo musi je rozwiązać. Moim zdaniem jest to sytuacja w której żadne wyjście nie jest dobre, albowiem zawsze będzie to arbitralna decyzja ustawodawcy dotycząca najbardziej intymnej sfery człowieka jaką jest życie rodzinne. Dlatego też jest to moim zdaniem argument za odrzuceniem instytucji macierzyństwa zastępczego, które jest nie do pogodzenia z koncepcją zrównoważonego rozwoju. Jest to bowiem typowy rozwój techniki niezrównoważony z rozwojem etyki czy prawa.

Analiza rozwiązywania tego typu sporów może rzucić światło na tą tematykę, co z kolei pokaże tło dla analizy polskich rozwiązań w tym zakresie. Większy nacisk położyć należy na te kraje w których macierzyństwo zastępcze jest dozwolone, w odmiennym przypadku porównanie nie miałoby większego sensu, gdyż prawo przyjmuje jedność kryterium macierzyństwa, uznając zwykle matkę biologiczną za matkę dziecka.

Nie inaczej jest w prawie polskim. Art. 61⁹ Kodeksu rodzinnego i opiekuńczego stanowi iż „Matką dziecka jest kobieta, która je urodziła.” Warto dodać iż przepis ten dodano dopiero w 2008 r. Równoważenie rozwoju prawa do możliwości medycznych nastąpiło więc stosunkowo niedawno, rozwiązując problem macierzyństwa na rzecz matki biologicznej. W hipotetycznej sytuacji dopuszczalności macierzyństwa zastępczego konieczna byłaby więc procedura przysposobienia dziecka urodzonego drogą surogacji.

Poszczególne systemy prawne, które dopuszczają macierzyństwo zastępcze częściowo odmiennie rozwiązują problem macierzyństwa. Sporą różnorodność można znaleźć w prawie poszczególnych stanów amerykańskich. Poniżej w roli przykładu pokażę tylko kilka z nich.

Prawo stanu Arkansas stanowi, iż rodzicami dziecka są rodzice socjologiczni. Jednak w wypadku gdy socjologiczny ojciec dziecka nie jest żonaty, staje się jedynym rodzicem. Akt urodzenia wymienia tylko rodziców socjologicznych jako rodziców. W takiej sytuacji, gdy rodzice zastępczy nie są małżeństwem, dziecko nie ma więc matki prawnej. Warto wskazać tutaj, iż w takim wypadku gdy rodzice socjologiczni są wskazani w akcie urodzenia, niepotrzebny jest tutaj dodatkowy akt przysposobienia, co jest konieczne w sytuacji, gdy matką dziecka jest kobieta, która urodziła dziecko.

Prawo stanu Pensylwania także wskazuje na rodziców socjologicznych jako na tych, których umieszcza się w akcie urodzenia, jednakże tylko w wypadku gdy akt narodzin był konsekwencją sztucznej prokreacji. W wypadku tradycyjnego macierzyństwa zastępczego działa bowiem domniemanie, iż matką jest kobieta rodząca dziecko, zaś umowa o zastępcze macierzyństwo musi zostać skonstruowana poprzez przysposobienie.

We wspomnianej wcześniej ustawie stanu Illinois¹⁵ rodzice socjologiczni zaraz po urodzeniu dziecka *ex lege* uzyskują wyłączne prawa rodzicielskie. Oczywiście taka umowa musi być sporządzona zgodnie z wymaganiami ustawy, aby była ona ważna i tym samym prawnie skuteczna¹⁶. Jest to kolejny przykład rozwiązania pomijającego element przysposobienia. Jeśli zaś chodzi o tradycyjne macierzyństwo zastępcze, to w takim wypadku mamy do czynienia z normalną praktyką adopcyjną, do której stosuje się odpowiednie przepisy.

Prawo Izraela stanowi, iż matką jest kobieta która urodziła dziecko. Jednakże w przypadku procedury zastępczego macierzyństwa specjalny pracownik socjalny jest jedynym prawnym opiekunem dziecka do czasu ukończenia procedury przysposobienia potomka przez rodziców socjologicznych. W wypadku jednak, gdy socjologiczni rodzice dziecka odstąpią od umowy (np. w razie urazu doznanego podczas porodu), prawnym opiekunem dziecka staje się matka zastępcza. Jeśli i ona zrezygnuje z wychowania dziecka przekazywane jest ono do ośrodka opiekuńczego. Istnieje także możliwość odstąpienia od umowy przez matkę zastępczą, jednak musi to być zatwierdzone orzeczeniem sądu poparte sprawozdaniem pracownika socjalnego, zawierającego dowód zmienionych okoliczności uzasadniających odstąpienie od umowy. Nie może przy tym ucierpieć dobro dziecka.

Tytułem przykładu należy przybliżyć także regulacje brytyjskie, jest to bowiem modelowe rozwiązanie obecne w wielu systemach nie uznających ważności umów surogacyjnych. Zgodnie z ustalonym orzecznictwem, matką prawną jest matka biologiczna. Jest tak nawet w wypadku, gdy embrión pochodzi od innych osób niż matka zastępcza. To ona jest umieszczana na akcie urodzenia i wyłącznie ona jest matką w świetle prawa.

Projekty

Wciąż¹⁷ nie dokonana przez Rzeczpospolitą Polską ratyfikacja Konwencji Bioetycznej pozostawia swego rodzaju lukę w regulacjach dotyczących bioetyki. Projekty ustaw tzw. bioetycznych w Polsce – m.in. projekt ustawy o ochronie genomu ludzkiego oraz Polskiej Radzie Bioetycznej (tzw. projekt posła Gowina) a także projekt ustawy o podstawowych prawach i wolnościach człowieka w zakresie zastosowań biologii i medycyny oraz utworzeniu Polskiej Rady Bioetycznej (projekt posłanki Kidawy-Błońskiej) , mają zmienić tę sytuację. Warto zatem przyrzeć się pokrótce jak wygląda regulacja macierzyństwa zastępczego w tych propozycjach.

Otóż projekt posłanki Kidawy-Błońskiej pomija kwestię surogacji. W tym zakresie wydaje się, że miałyby jedynie zastosowanie przepisy ogólne tej ustawy, które częściowo powtarzają Konstytucję poprzez wskazania na ochronę godności i integralności. Zakazuje ona także odpłatnego zbywania i nabywania części ciała ludzkiego. W klasycznym gestacyjnym modelu surogacji, gdzie mamy do czynienia wyłącznie z „wynajęciem brzucha”, nie ma jednak do czynienia ze zbyciem części ciała. Stąd też wydaje się, że projekt ten nie wpłynie na sytuację macierzyństwa zastępczego w Polsce.

Z kolei projekt posła Gowina obejmuje swoim zakresem zastosowania także surogację. Art. 7 stanowi, iż zakazane jest odpłatne lub nieodpłatne rozporządzenie embriónem. Art. 8 ust. 1 zakazuje obrotu gametami w celu uzyskania korzyści majątkowej. Ust. 2 i 3 tego artykułu iż pobieranie i wprowadzanie do organizmu gamet jest dozwolone

¹⁵ Gestational surrogacy act.

¹⁶ Tamże.

¹⁷ Tj. na dzień 15 października 2011.

wyłącznie w przypadku wskazań medycznych, zaś zakazane jest umieszczanie w organizmie kobiety w celach prokreacyjnych gamety innej kobiety. Tym samym rozwój macierzyństwa zastępczego zostałby skutecznie zahamowany poprzez wspomniane wyżej instrumenty. Moim zdaniem, w zakresie regulacji tej tematyki to właśnie projekt Gowina wyraża ducha zrównoważonego rozwoju, zakazując wprowadzenia macierzyństwa zastępczego jednak argumentując to w uzasadnieniu do projektu podstawowymi prawami człowieka, w tym szczególnie godnością człowieka.

Podsumowanie

Podsumowując, uważam, iż aby mówić o zrównoważonym rozwoju prawa w stosunku do medycyny i bioetyki należy zachowywać powściągliwość. Przykład macierzyństwa zastępczego dobitnie pokazuje, że problemy, które rodzi postęp techniki nie są łatwe do rozwiązania. Dlatego też prawo powinno regulować mechanizmy społeczne poprzez hamowanie praktyk nie respektujących tak podstawowych zasad jak godność człowieka.

Jeśli chodzi o macierzyństwo zastępcze, szczególnie w formie odpłatnej, jest ono nie do pogodzenia z obecnym porządkiem społecznym. W takiej sytuacji dziecko sprowadzane jest do roli instrumentu, nie zaś podmiotu. Ewentualne spory pomiędzy pretendującymi do bycia rodzicami muszą być arbitralnie rozwiązywane przez państwo co nie wpływa dobrze na kondycję podstawowej komórki społecznej jaką jest rodzina.

Obecny niemal zupełny brak uregulowania sytuacji prawnej związanej z umowami o macierzyństwo zastępcze nie powinien być utrzymywany przez dłuższy czas. Mimo, iż macierzyństwo zastępcze nie jest jeszcze praktyką powszechną, to jednak z biegiem czasu i rozwoju technicznego będzie stawała się coraz szerzej dostępna. Dlatego też należy dokonać zrównoważonego rozwoju prawa w tej dziedzinie.

Moim zdaniem, optymalna wizja regulacji, tworzących sytuację, o której można mówić w kategoriach zrównoważonego rozwoju jest taka, iż umowy o macierzyństwo zastępcze w wariantcie odpłatnym są nieważne. Rodzice jednak, odmiennie niż w niektórych systemach prawnych nie byłoby obciążani sankcjami karnymi. Inaczej byłoby w przypadku podmiotów trudniących się pośrednictwem tego typu praktykom za odpłatnością, którzy byłoby karani. Jeśli chodzi o umowy nieodpłatne, możliwe są dwie drogi. Pierwsza, to zrównanie ich z odpłatnymi. Druga, to uznanie ważności tego typu umów przy zastrzeżeniu, iż ewentualna zmiana decyzji matki zastępczej po urodzeniu dziecka pozwala jej na odstąpienie od umowy. Rodzice socjologiczni w razie wykonania umowy byłoby zobowiązani zaś do zwrotu kosztów związanych z ciążą i porodem dziecka.

Wydaje mi się że w obu powyższych przypadkach możemy mówić o zrównoważonym rozwoju regulacji prawnych co powinno być celem ustawodawcy. Należy mieć nadzieję, że sam ustawodawca także będzie w podobny sposób dokonywał wyboru metod regulacji ze szczególnym uwzględnieniem dobra dziecka.

Bibliografia

- Abłażewicz D., Fras M., *Reżim prawny macierzyństwa zastępczego na tle porównawczym, Problemy Współczesnego Prawa Międzynarodowego, Europejskiego i Porównawczego*, vol. VI, A.D. MMVIII, s. 32.
- Nestorowicz M., *Prawo medyczne*, Toruń 2010.

Oraniec S., *Umowy o macierzyństwo zastępcze według common law w Australii*, „Prawo i Medycyna” nr 1/2009.

Safjan M., *Prawo i medycyna: ochrona praw jednostki a dylematy współczesnej medycyny*, Warszawa, 1998.

Safjan M., *Prawo wobec ingerencji w naturę ludzkiej prokreacji*, Warszawa, 1990.

ZRÓWNOWAŻONY ROZWÓJ USŁUG DEWELOPERSKICH W POLSCE

CZĘŚĆ I

Próba definicji zrównoważonego rozwoju

Odpowiedzi na pytanie jak należy rozumieć termin „zrównoważony rozwój” nie sposób ustalić jednoznacznie. Jest to pojęcie wieloznaczne, nieostre¹. Nadto, od lat ulega ewolucji wraz z rozwijającymi się stosunkami ekonomicznymi, społecznymi i kulturalnymi. Próbę jego zdefiniowania wielokrotnie już podejmowały między innymi organizacje międzynarodowe, czy polski ustawodawca. Osobiście spróbuję również stworzyć jej zarys.

Jedna z pierwszych definicji pojawiła się już w roku 1987 i pochodziła z raportu ONZ Nasza Wspólna Przyszłość zwanego raportem Brundtland². „Zrównoważony rozwój” definiuje się tam jako: rozwój, który ma zaspakajać potrzeby obecnych pokoleń „bez zagrożenia możliwości zaspokojenia potrzeb przyszłych pokoleń”³. Jak bardzo istotne jest to zagadnienie można zauważyć w polskim ustawodawstwie, gdzie zasada „zrównoważonego rozwoju” została podniesiona do najwyższej rangi i umieszczona w art. 5 Konstytucji Rzeczypospolitej Polskiej (Dz.U. z 1997 Nr 78 poz. 483)⁴, a także w art. 3 pkt 50 ustawy z dnia 27 kwietnia 2001 r. - Prawo ochrony środowiska (Dz. U. z 2001r. Nr 62 poz. 627 z późn. zm.)⁵.

Tymczasem w świecie mediów, polityki czy biznesu pojęcie to zyskało nieco inne znaczenie. W języku mediów i polityki często używa się go bowiem jako synonimu zachowań „ekologicznych”. Natomiast w środowiskach biznesowych jest utożsamiane z sukcesem firmy, który powiązany powinien być z modną aktualnie innowacyjnością oraz jednocześnie dbaniem o środowisko naturalne, a wszystko to dla zachowania zrównoważonego rozwoju.

¹ Zob. *Wstęp do prawoznawstwa*, L. Morawski, Toruń 1998, s. 125. Pojęcia nieostre, to takie, które nie pozwalają rozstrzygnąć o danym przedmiocie czy sytuacji w sposób jednoznaczny czy podpadają pod dane pojęcie czy też nie. Zatem są to pojęcia „niedookreślone znaczeniowo”. Można je zastosować na przykład przy redakcji tekstów prawnych, wówczas gdy „zachodzi potrzeba zapewnienia elastyczności tekstu”.

² Prototyp definicji „zrównoważonego rozwoju”, to jest definicja „trwałego rozwoju”, pojawiła się już w raporcie z 1980 roku Międzynarodowej Unii Ochrony Przyrody w sprawie Światowej Strategii Ochrony Przyrody i trwale została wprowadzona do języka zarówno potocznego, jak i specjalistycznego.

³ <http://www.un-documents.net/wced-ocf.htm> z dnia 12.08.2011 roku.

⁴ „Rzeczpospolita Polska strzeże niepodległości i nienaruszalności swojego terytorium, zapewnia wolności i prawa człowieka i obywatela oraz bezpieczeństwo obywateli, strzeże dziedzictwa narodowego oraz zapewnia ochronę środowiska, kierując się zasadą zrównoważonego rozwoju.”

⁵ Art. 3 pkt 50 ustawy z dnia 27 kwietnia 2001 r. - Prawo ochrony środowiska (Dz. U. z 2002 r. Nr 62 poz. 627 z późn. zm.): „Ilekcroć w ustawie jest mowa o (...) zrównoważonym rozwoju - rozumie się przez to taki rozwój społeczno - gospodarczy, w którym następuje proces integrowania działań politycznych, gospodarczych i społecznych, z zachowaniem równowagi przyrodniczej oraz trwałości podstawowych procesów przyrodniczych, w celu zagwarantowania możliwości zaspokajania podstawowych potrzeb poszczególnych społeczności lub obywateli zarówno współczesnego pokolenia, jak i przyszłych pokoleń”.

Rozważając powyższe należy stwierdzić, iż definicję takiego pojęcia, które jest nieostre z natury nie sposób ustalić bez kontekstu, tła społecznego, w którym pojęcie to miałyby funkcjonować.

Definicja rynku usług deweloperskich oraz umowy deweloperskiej

Nazwy: usługi deweloperskie oraz umowy deweloperskie pochodzą od angielskiego słowa *developer* oznaczającego inwestora, przedsiębiorcę zajmującego się procesem inwestycyjno-budowlanym⁶, w tym zabudową terenu⁷. Zatem oba te pojęcia dotyczą inwestycji budowlanych, między innymi o charakterze mieszkaniowym (może być także inny charakter, na przykład usługowy). Zgodnie z art. 353 kodeksu cywilnego, który zawiera ogólną zasadę swobody umów⁸, zawieranie takich umów, pomimo braku ich uregulowania ustawowego jest w pełni dozwolone. Zasada swobody kontraktowej dopuszcza zawieranie trzech rodzajów umów: nazwanych (uregulowanych w ustawie), mieszanych (na które składają się umowy nazwane wraz z modyfikacjami według woli stron) oraz umów nienazwanych (ukształtowanych według swobodnego uznania stron). Powszechność zawierania umów tego rodzaju oraz swoboda kształtowania ich treści utrudnia stworzenie wyczerpującej definicji. Pomimo sporów w orzecznictwie i literaturze, praktyka ukształtowała jednak pewną stałą konstrukcję prawną umowy deweloperskiej, która pozwoli nam ją scharakteryzować.

Jedną ze stron umowy jest wspomniany już wyżej deweloper/inwestor, przy czym należy zauważyć, iż działa on w charakterze profesjonalisty. Natomiast drugą stroną umowy jest nabywca, najczęściej będący konsumentem⁹, a zatem osobą fizyczną nie działającą w ramach prowadzonej przez siebie działalności gospodarczej¹⁰. Wraz z podpisaniem umowy po stronie dewelopera powstaje szereg obowiązków: po pierwsze wykonanie budynku, następnie ustanowienie odrębnej własności lokali, w końcu przeniesienie własności lokali wraz z przynależnościami oraz udziałami we własności części wspólnych nieruchomości budynkowej i udział w współwłasności nieruchomości gruntowej (ewentualnie współwłasności użytkownika wieczystego gruntu), na której wzniesiony został budynek. Po stronie nabywcy podstawowym obowiązkiem jest natomiast zapłata ustalonej ceny w umówionym uprzednio terminie oraz przyjęcie lokalu w posiadanie wraz z przejęciem ogółu praw i obowiązków przysługujących właścicielowi¹¹.

W pełni należy zgodzić się z faktem, iż co do charakteru prawnego umowy deweloperskiej brak jego skonkretyzowania, a jej odmienności należy rozpatrywać w wielu znaczeniach. W znaczeniu wąskim przez umowę deweloperską rozumie się umowę

⁶ Proces inwestycyjno-budowlany należy rozumieć jako zespół czynności niezbędnych do zrealizowania a następnie oddania do użytku inwestycji budowlanej, które obejmują etap przygotowania oraz wykonania inwestycji". Por. W. Szwajdler, T. Bąkowski, *Proces inwestycyjno-budowlany. Zagadnienia administracyjno-prawne*, s. 19 i n., Toruń 2004 i K. Małysa, *Nowe regulacje procesu inwestycyjno-budowlanego*, s.19-20, Kraków 2004.

⁷ K. Kucharski, *Istota umowy deweloperskiej*, s. 32, w: *Rejent*, rok 21, nr 5 (241), maj 2011 roku.

⁸ W myśl art. 353 Kodeksu cywilnego: „Strony zawierające umowę mogą ułożyć stosunek prawny według swego uznania, byleby jego treść lub cel nie sprzeciwiały się właściwości (naturze) stosunku, ustawie ani zasadom współżycia społecznego”.

⁹ Zob. pod red. F. Zoll, *Umowy deweloperskie*, s. 12-14, Lexis Nexis, Warszawa 2009. Konsument podlega ochronie przed abuzywnymi postanowieniami umowy jako „słabsza” strona tej umowy.

¹⁰ Nabywcą może być także osoba prawna oraz jednostka nieposiadająca osobowości prawnej, która nie jest konsumentem i wówczas umowa deweloperska nie staje się umową konsumencką.

¹¹ K. Kucharski, *Istota umowy ...*, s. 34-36.

mieszana, a mianowicie taką umowę nienazwaną, która zawiera w swej treści elementy kilku umów nazwanych, na przykład takich jak: umowa o dzieło, umowa przedwstępna czy umowa o roboty budowlane¹². Natomiast w znaczeniu szerokim, można mówić o umowie deweloperskiej jako wszelkiego rodzaju innej umowie zawieranej w ramach obrotu nieruchomościami na rynku inwestycji mieszkaniowych, a to: umowie rezerwacyjnej, umowie o budowę lokalu czy wzniesienie budynku, a zatem wszelkiego rodzaju umowy, które są zawierane z deweloperami¹³.

Zatem rynek usług deweloperskich w Polsce, choć rozwija się dynamicznie, to z całą pewnością jest obszarem wysokiego ryzyka. Jest nim zarówno dla deweloperów, którzy niejednokrotnie pomimo iż są profesjonalistami, to popełniają błędy, na przykład niewłaściwie kalkulując koszty budowy. Ale jest nim również dla nabywców, którzy nie mając przymusu ustawowego co do formy i treści umowy deweloperskiej, jednocześnie dążąc do obniżenia kosztów transakcji, zgadzają się na niekorzystne dla nich rozwiązania. Tym samym, na przykład nie podpisują umów przedwstępnych w formie aktu notarialnego, nie zgłaszają ich zawarcia w sądzie (nie wnoszą o wpis roszczenia o wykonanie umowy przedwstępnej) a w konsekwencji pozbywają się możliwości sądowego dochodzenia roszczeń w przyszłości, zwłaszcza na wypadek upadłości dewelopera lub niewywiązania się z umowy w określonym terminie. Świadczą o tym liczne postępowania upadłościowe dotyczące deweloperów, a jednocześnie tragedie ludzi, którzy zainwestowali pieniądze, lecz nadal nie mają gdzie zamieszkać¹⁴. Zrównoważony rozwoju usług deweloperskich, to zatem taki jego rozwój, który doprowadzi do zmian ustawowych, a następnie wprowadzenia stosownych regulacji prawnych do obrotu, tak aby usługi te rządziły się jasnymi kryteriami, i aby nabywcy podpisywali tego typu kontrakty bez obaw. W chwili obecnej panująca sytuacja na rynku nieruchomości może spowodować większe zainteresowanie lokalami na rynku wtórnym, po to tylko, aby ominąć ryzyko współpracy z deweloperami świadczącymi usługi na rynku pierwotnym.

CZEŚĆ II

Analiza potrzeb rynku obrotu nieruchomościami na rynku pierwotnym w Polsce na tle uregulowań europejskich

Jak już wspomniano powyżej, od lat obserwujemy w Polsce wzmożone zainteresowanie obrotem nieruchomościami na rynku pierwotnym (inwestycje deweloperskie), jak i wtórnym (obrotu prywatną własnością). O ile te ostatnie nie niosą za sobą większych zagrożeń dla nabywców, o tyle podpisanie umowy deweloperskiej jest w aktualnym stanie prawnym nieuregulowane wprost, a zatem pozostawione w gestii zasady swobody umów.

Wydaje się, iż szybkie zmiany legislacyjne są niezbędne zarówno dla deweloperów, aby ich działalność cieszyła się zainteresowaniem i była bezpieczna, ale przede wszystkim dla nabywców, których interesy nie są aktualnie należycie chronione. Zatem stosownym się wydaje omówienie przedmiotowej materii na tle uregulowań europejskich, co pozwoli inaczej spojrzeć na rynek krajowy. Podejście komparatystyczne pozwoli także na wybranie odpowiednich rozwiązań dla naszego porządku prawnego, bazując na takich, które są już sprawdzone na zagranicznych rynkach obrotu nieruchomościami.

¹² Tamże, s. 42.

¹³ Tamże, s. 44.

¹⁴ „Kłątwa upadłych deweloperów” w: Magazynie Piątek Dziennika Polskiego z dnia 27.05.2011 roku oraz „Bat na deweloperów” w: Dzienniku Polskim z dnia 19.05.2011 roku.

W większości krajów Unii Europejskiej prawo chroni interesy klientów firm deweloperskich w szczególności i skuteczny sposób. Dla przykładu, we Francji już od 1954 roku stosowana jest zasada, zgodnie z którą w zamian za przeniesienie prawa do udziału we współwłasności gruntu na którym powstaje inwestycja, klienci przekazują inwestorowi środki finansowe na prowadzenie przedsięwzięcia¹⁵. Umowa deweloperska jest zawierana u notariusza a klient powinien być o jej treści poinformowany z minimum 1-miesięcznym wyprzedzeniem. Nadto, do umowy jako załącznik dołączana jest dokumentacja techniczna oraz przedkładany jest do informacji klientów cennik opłat związanych z korzystaniem z nieruchomości wspólnej i określający koszty eksploatacji gotowej inwestycji¹⁶.

Natomiast w Danii czy Szwecji nie zawiera się umów deweloperskich¹⁷ a interesy nabywców chronione są w zupełnie inny sposób. Mianowicie prawnie zakazana jest sprzedaż mieszkań (domów) będących w budowie, zaś zapłata ceny sprzedaży deweloperowi następuje, po uprzedniej wpłacie jej do depozytu, w chwili wydania lokalu¹⁸. Zatem inwestor sam musi pokryć koszty całej inwestycji, a nie tak jak w Polsce, gdzie nabywcy pokrywają te koszty w części lub nawet w całości.

Specyficzną regulacją prawną odnoszącą się do umów deweloperskich mogą pochwalić się Niemcy. W prawie niemieckim umowa deweloperska jest umową mieszaną składającą się z elementów umowy sprzedaży oraz umowy o dzieło¹⁹. Istnieje co do zasady wymóg formy aktu notarialnego dla tego typu umów, i to zarówno dla przeniesienia prawa własności po wybudowaniu i wyodrębnieniu lokalu, jak i poprzedzającej umowy o skutku zobowiązującym, z której roszczenie może być wpisane do księgi wieczystej. Obok notariusza ważną rolę w całym procesie inwestycyjnym odgrywa bank jako instytucja finansująca (współorganizator)²⁰. Zaangażowanie tych ostatnich gwarantuje należytą ochronę nabywców lokali w budowie, a to dzięki rozwiniętemu systemowi kontroli całego przedsięwzięcia. W razie upadłości dewelopera bank ma możliwość doprowadzenia inwestycji do końca, a następnie przeniesienie własności wraz z wyodrębnieniem lokali lub zwrotu nabywcom wpłaconych przez nich kwot²¹.

Każde z powyższych rozwiązań może okazać się przydatne dla kształtowania polskiej ustawy deweloperskiej. Moim zdaniem, dotyczy to zwłaszcza roli banku jako instytucji współuczestniczącej w całym procesie inwestycyjnym, z uwagi na fakt, iż dotychczas polski ustawodawca nie zajmował się zbyt szczegółowo powstaniem nowych, spójnych przepisów w tym zakresie.

CZEŚĆ III

Zrównoważony rozwój usług deweloperskich powinien doprowadzić do sytuacji, w której obie strony umowy deweloperskiej byłyby prawnie należycie zabezpieczone.

¹⁵ Zob. Uzasadnienie do projektu „Ustawa o ochronie praw nabywcy lokalu mieszkalnego lub domu jednorodzinnego” z dnia 09.06.2011 r., druk Sejmu VI Kadencji numer 4349.

¹⁶ J. Wszolek, *Ochrona nabywców lokali w budowie w ustawodawstwach wybranych państw europejskich*, s. 93, w: *Rejent*, rok 21, nr 1 (237), styczeń 2011 roku.

¹⁷ Tamże, s. 110.

¹⁸ Zob. Uzasadnienie do projektu „Ustawa o ochronie praw nabywcy ...” z dnia 09.06.2011 r., druk Sejmu VI Kadencji numer 4349.

¹⁹ A. Jedynasta, *Umowa deweloperska*, s. 50-51, w: *Rejent*, rok 15, nr 7-8 (171-172), lipiec-sierpień 2005 roku.

²⁰ Tamże, s. 61-63.

²¹ J. Wszolek, *Ochrona nabywców lokali w budowie ...*, s. 102 w: *Rejent*, rok 21, nr 1 (237), styczeń 2011 roku.

Tymczasem panującą sytuację trudno unormować. Zarówno Sąd Najwyższy, Rzecznik Praw Obywatelskich, jak i Trybunał Konstytucyjny²² zwracali już na to zagadnienie wielokrotnie uwagę. I tak od lat podejmowane są próby działań legislacyjnych w omawianym zakresie. Odbywało się to już zarówno pod egidą Ministerstwa Infrastruktury czy Fundacji na rzecz Kredytu Hipotecznego. W 2003 roku powstał projekt ustawy zatytułowany „Ustawa o rachunkach powierniczych oraz o zmianie niektórych ustaw”²³. Jednak próby te nie przyniosły zamierzonych rezultatów a do umów deweloperskich nadal należy stosować szereg rozproszonych przepisów takich ustaw jak: kodeks cywilny, ustawa o własności lokali, ustawa o spółdzielniach mieszkaniowych i in.. W roku 2011 przygotowano kolejne projekty (poselskie) ustaw o umowach deweloperskich: „Ustawa o ochronie praw nabywcy lokalu mieszkalnego lub domu jednorodzinnego” - projekt z dnia 09.06.2011 r. złożony przez Platformę Obywatelską (druk 4349), dalej zwany „Projekt ustawy o umowach deweloperskich PO”, drugi zaś „Ustawa o umowach deweloperskich” z dnia 21.04.2011 r. złożony przez Prawo i Sprawiedliwość, dalej zwany „Projekt ustawy o umowach deweloperskich PIS”²⁴.

Projekt ustawy o umowach deweloperskich PIS – komentarz

Głównymi założeniami projektu są: określenie praw i obowiązków stron umowy deweloperskiej, ochrona nabywców nowych lokali (czy domów) na rynku pierwotnym, głównie pochodzących od deweloperów, objęcie tych ostatnich specjalnym nadzorem Ministra Infrastruktury oraz nałożenie na nich obowiązku sporządzania prospektów informacyjnych dotyczących danej inwestycji, a także ukształtowanie umowy deweloperskiej jako umowy nazwanej, która ma być zawierana w formie aktu notarialnego. Dodatkowymi obostrzeniami objęci mieliby być „początkujący” deweloperzy, którzy nadto musieliby uzyskać gwarancję bankową lub posługiwać się rachunkami powierniczymi. Tym samym, ustawa reguluje konieczne elementy umowy deweloperskiej. W art. 2 wymienia niezbędne elementy umowy, takie jak: zobowiązanie nabywcy do zapłaty ceny, określenie zakresu robót oraz terminu ich ukończenia, określenie rodzaju, położenia i powierzchni lokalu wraz z pomieszczeniami przynależnymi. Co do pozostałych informacji, ustawodawca mówi, iż powinny znaleźć się w prospekcie informacyjnym przygotowanym przez dewelopera. Innowacyjność wprowadzanych przepisów ma głównie polegać na rozwiązaniu zawartym w art. 4 projektu ustawy, zgodnie z którym „roszczenie o ustanowienie odrębnej własności lokalu, bądź roszczenie o przeniesienie własności prawa do domu jednorodzinnego, zwane jest *ekspektatywą odrębnej własności lokalu* bądź *ekspektatywą prawa do domu jednorodzinnego*”. Inną nowością miałyby być konieczność uzyskiwania przez deweloperów zezwolenia na prowadzenie działalności deweloperskiej, które wydawane by było przez Ministra Infrastruktury oraz możliwość cofnięcia rzeczonych zezwoleń (art. 8-9). Dalsze postanowienia ustawy regulują sytuacje, w których w razie upadłości

²² Postanowienie sygnalizacyjne Trybunału Konstytucyjnego z dnia 02.08.2010r. Sygn. S 3/10 stwierdzające istnienie luki prawnej w zakresie umów zawieranych pomiędzy deweloperami a nabywcami nowych mieszkań. Omawiane postanowienie dotyczy ustawy z dnia 24 czerwca 1994 r. o własności lokali, a nadto konieczności usunięcia owej luki, co jest niezbędne dla zapewnienia spójności systemu prawnego Rzeczypospolitej Polskiej. Trybunał Konstytucyjny sygnalizował jednocześnie Sejmowi RP i Radzie Ministrów „potrzebę podjęcia inicjatywy ustawodawczej w kwestii regulacji stosunków między stronami umowy deweloperskiej w celu zapewnienia ochrony praw nabywców mieszkań.”

²³ J. Wszolek, *Ochrona nabywców lokali w budowie ...*, s. 90 w: *Rejent*, rok 21, nr 1 (237), styczeń 2011 roku.

²⁴ www.zamrazarka.info/11 z dnia 23 sierpnia 2011 roku.

dewelopera umieszczaloby się nabywców lokali (domów) w budowie w kategorii pierwszej, czyli w pierwszej kolejności zaspokojenia, zgodnie z ustawą Prawo upadłościowe i naprawcze, a także wprowadzają przepisy o karze grzywny w wysokości jednego miliona złotych dla deweloperów, którzy nie udostępnią prospektu informacyjnego dla nabywców.

Projekt ustawy o umowach deweloperskich PO – komentarz

Głównymi założeniami projektu są: określenie praw i obowiązków stron umowy deweloperskiej, środków ochrony nabywców lokalu w danym przedsięwzięciu deweloperskim, w tym zasad prowadzenia otwartego mieszkaniowego rachunku powierniczego oraz zamkniętego mieszkaniowego rachunku powierniczego, uregulowanie kwestii gwarancji bankowej i umowy ubezpieczeniowej związanej z przedsięwzięciem oraz zasad prowadzenia upadłości wobec dewelopera²⁵. Po pierwsze, ustawa reguluje konieczne elementy umowy deweloperskiej (art. 22), i czyni to w sposób dokładny i szczegółowy. Oprócz standardowych elementów takich jak: określenie stron umowy, ceny nabycia, informacji dotyczących nieruchomości i wyodrębnianego lokalu, mają znaleźć się w umowie również informacje dotyczące mieszkaniowego rachunku powierniczego, gwarancji bankowej czy gwarancji ubezpieczeniowej. Umowa deweloperska ma stanowić podstawę wpisu roszczenia nabywcy o wybudowanie budynku, wyodrębnienie lokalu mieszkalnego i przeniesienie prawa własności tego lokalu na nabywcę. Jest to roszczenie, które ma zmobilizować dewelopera do zakończenia inwestycji i przeniesienia do niej prawa na nabywcę, a w razie upadłości dewelopera ma umożliwić dochodzenie praw nabywców przed sądem. Ustawa określa także, co to jest harmonogram przedsięwzięcia deweloperskiego, wprowadza obowiązek zawierania umów deweloperskich w formie aktu notarialnego oraz określa szczegółowo, kiedy stronom przysługuje prawo odstąpienia od umowy. Innowacyjność wprowadzanych przepisów ma głównie polegać na zobowiązaniu deweloperów do kooperacji z bankiem w trakcie prowadzonej inwestycji, a przede wszystkim do ponoszenia kosztów tej współpracy. Obowiązek zawierania przez deweloperów z bankiem umowy o prowadzenie otwartego albo zamkniętego mieszkaniowego rachunku powierniczego przewidziany został w celu ochrony nabywców. Bank, który będzie prowadził tego typu rachunek będzie jednocześnie nadzorował przemieszczanie środków na tym rachunku. Aby chronić nabywców, prawo wypowiedzenia prowadzenia rachunku przysługiwać ma tylko bankowi, a jeśli deweloper zechce przenieść środki na inny rachunek, odbywać się to będzie pod ścisłym nadzorem banków i w razie wątpliwości (zamknięcia przez dewelopera jednego rachunku a, nie otwarcia nowego), bank będzie mógł zwrócić wpłacone środki nabywcom. Mieszkaniowe rachunki powiernicze będą to rachunki powiernicze w rozumieniu Prawa bankowego, których właścicielem będzie deweloper. Na nich gromadzone będą środki pieniężne wpłacane przez nabywców na zaspokojenie celów określonych w umowie deweloperskiej. Wpłata zdeponowanych środków z otwartego mieszkaniowego rachunku powierniczego będzie następowała zgodnie z harmonogramem przedsięwzięcia deweloperskiego określonego w umowie. Natomiast wypłata środków z zamkniętego mieszkaniowego rachunku powierniczego będzie następowała jednorazowo po zakończeniu inwestycji i podpisaniu umowy przenoszącej własność. Deweloper ma również zapewnić nabywcy gwarancję bankową, zgodnie z którą bank na żądanie wypłaci mu środki już wpłacone wraz z niewywiązania się z umowy przed dewelopera. Nabywca ma być także ubezpieczony i otrzymać odszkodowanie w wysokości wpłaconych środków na wypadek

²⁵ www.orka.sejm.gov.pl (dostęp 18 października 2011 roku).

niepowodzenia przedsięwzięcia. Do nowatorskich rozwiązań można zaliczyć także obowiązek przygotowania przez dewelopera prospektu informacyjnego.

W moim przekonaniu oba projekty nie są doskonałe. Wymagają głębszej analizy, komentarza oraz ewentualnych poprawek zanim któryś z nich zostanie przyjęty przez Sejm i stanie się obowiązującym prawem.

ZAKOŃCZENIE

Podsumowanie zmian ustawowych na rynku pierwotnym obrotu nieruchomości w Polsce oraz dalsze perspektywy rozwoju

Ogół stosunków składających się na pojęcie umowy deweloperskiej, to jest: wymóg aktu notarialnego, obowiązkowy wpis roszczenia do księgi wieczystej z umowy przedwstępnej, sposób zapłaty ceny: harmonogram wpłat, obowiązkowy rachunek powierniczy w banku, możliwość odstąpienia od umowy dla obu stron; sankcje w przypadku opóźnienia ze strony dewelopera; ochrona nabywców na wypadek upadłości dewelopera, te postulaty zawiera uchwalona ostatecznie przez Sejm dnia 16 września 2011 roku „Ustawa o ochronie praw nabywcy lokalu mieszkalnego lub domu jednorodzinnego” (dalej zwanej „ustawą”)²⁶. Tym samym Sejm przyjął projekt ustawy o umowach deweloperskich PO. Dnia 20 września 2011 roku akt ten został przekazany do podpisu przez Prezydenta RP, który złożył swój podpis pod nową ustawą dnia 11 października 2011 roku²⁷. Zatem nowe prawo wejdzie w życie po upływie 6 miesięcy od dnia uchwalenia.

Zanim jednak zakończono prace nad ostatecznym kształtem rzeczony ustawy, Senat naniósł poprawki do projektu zaproponowanego przez Sejm²⁸. Tym samym, w jej ostatecznym kształcie znalazły się zapisy mające na celu zadbanie o równowagę pozycji stron umów deweloperskich a zatem takie, które mają chronić przed sytuacjami nadmiernego zaspokojenia nabywcy, przy jednoczesnym pokrzywdzeniu dewelopera. Do takich sytuacji mogłoby dojść, na przykład gdyby nabywca uzyskał świadczenie z tytułu gwarancji, a jednocześnie nie odstąpiłby od umowy, w skutek czego deweloper przeniósłby na niego prawo własności nieruchomości. Ponadto Senat podkreślił, iż koszty wpłat na rachunek powierniczy jakie dokonują nabywcy nie są kosztami prowadzenia tego rachunku, a które spoczywać mają na deweloperach.

Ciekawym zapisem jest postanowienie art. 26 ust. 2 ustawy, który mówi, iż „wynagrodzenie notariusza za wszystkie czynności wykonywane w związku z zawieraniem umowy deweloperskiej, w tym także za sporządzenie wypisów aktu notarialnego wydawanych przy zawarciu umowy deweloperskiej, oraz koszty sądowe w postępowaniu wieczystoksięgowym obciążają w równych częściach dewelopera i nabywcę”²⁹. Tym samym, ustawodawca potraktował preferencyjnie nabywcę, który dotychczas zazwyczaj (choć oczywiście strony mogły postanowić inaczej) ponosił samodzielnie w całości wyżej wymienione koszty. W moim odczuciu jest to zachęta do dokonywania transakcji na rynku pierwotnym obrotu nieruchomości. Kupując bowiem nieruchomość na rynku wtórnym

²⁶ www.orka.sejm.gov.pl, (dostęp: 16 października 2011 r.)

²⁷ Aktualności LexPolonica on-line z dnia 12 października 2011 roku, nr 2623198.

²⁸ Aktualności LexPolonica on-line z dnia 15 września 2011 roku, nr 2606220.

²⁹ www.orka.sejm.gov.pl, (dostęp: 18 października 2011 r.)

poniesiemy omawiane koszty co do zasady w całości osobiście a nadto zapłacimy podatek od czynności cywilnoprawnych w wysokości 2% wartości nabywanej nieruchomości. Podczas gdy podpisując umowę z deweloperem będziemy najczęściej z tego podatku zwolnieni (inwestorzy są bowiem podatnikami podatku od towarów i usług).

Niezbędny wydaje się wprowadzony przepis art. 28 ustawy, zgodnie z którym: *„Postanowienia umowy deweloperskiej mniej korzystne dla nabywców aniżeli przepisy ustawy są nieważne, a w ich miejsce stosuje się odpowiednie przepisy ustawy”*. Gdyby zabrakło tego uregulowania, oznaczałoby to, iż ustawa wymienia tylko przykładowo prawa i obowiązki stron umowy deweloperskiej, oraz że dopuszczalne są także inne, pozaustawowe elementy umowy. Tymczasem, rolą ustawodawcy było stworzenie umowy deweloperskiej jako umowy nazwanej, czyli takiej, której elementy jasno wynikają z uregulowań ustawowych.

Warto zwrócić również uwagę na argumenty podnoszone przez eksperta do spraw legislacji w Biurze Analiz Sejmowych³⁰, który moim zdaniem słusznie zauważył problem regulacji art. 36 ustawy³¹. Szczególny przepis, który zostanie wprowadzony do Prawa upadłościowego i naprawczego (Dz. U. z 2009 r., Nr 175, poz. 1361, z późn. zm.), ma na celu ochronę praw nabywców lokali mieszkalnych lub domów jednorodzinnych poprzez

³⁰ Zob. Opinia prawna na temat zgodności z Konstytucją RP projektu ustawy o ochronie praw nabywcy lokalu mieszkalnego lub domu jednorodzinnego (druk 4349) w szczególności w zakresie równości stron (wierzycieli upadłego) w razie ogłoszenia upadłości dewelopera (art. 38 projektu) z dnia 25 lipca 2011 roku, opublikowana na stronie www.orka.sejm.gov.pl, (dostęp: 23 października 2011 r.).

³¹ Zob. treść art. 36 ustawy: „W ustawie z dnia 28 lutego 2003 r. – Prawo upadłościowe i naprawcze (Dz. U. z 2009 r. Nr 175, poz. 1361, z późn. zm.) w części trzeciej po art. 425 dodaje się Tytuł I a w brzmieniu: „Tytuł I a. Postępowanie upadłościowe wobec deweloperów. Art. 425[1]. Przepisy niniejszego tytułu stosuje się w razie ogłoszenia upadłości dewelopera w rozumieniu art. 3 pkt 1 ustawy z dnia 16 września 2011 r. o ochronie praw nabywcy lokalu mieszkalnego lub domu jednorodzinnego, zwanej dalej „ustawą o ochronie nabywcy”. Art. 425[2].1. W przypadku ogłoszenia upadłości dewelopera środki zgromadzone na mieszkaniowych rachunkach powierniczych, prawo własności lub prawo użytkowania wieczystego nieruchomości, na której realizowane jest przedsięwzięcie deweloperskie oraz dopłaty wnoszone przez nabywców na podstawie art. 425[4] ust. 1 pkt 2, stanowią osobną masę upadłości, która służy zaspokojeniu w pierwszej kolejności nabywców lokali mieszkalnych lub domów jednorodzinnych, objętych tym przedsięwzięciem. 2. Środki, prawa oraz dopłaty, o których mowa w ust. 1, związane z realizacją poszczególnych przedsięwzięć deweloperskich stanowią odpowiednio osobne masy upadłości. 3. Mienie wchodzące w skład osobnych mas upadłości oznaczy sędzia – komisarz. Art. 425[3]. Do zobowiązań niepieniężnych upadłego względem nabywców lokali mieszkalnych lub domów jednorodzinnych przepisu art. 91 ust. 2 nie stosuje się, z zastrzeżeniem art. 425[4] ust. 5. Art. 425[4].1. Zgromadzenie nabywców lokali mieszkalnych lub domów jednorodzinnych (zgromadzenie nabywców) podejmuje uchwałę w przedmiocie: 1) zaspokojenia się ze środków zgromadzonych na mieszkaniowych rachunkach powierniczych, o których mowa w ustawie o ochronie nabywcy, albo 2) kontynuacji przedsięwzięcia deweloperskiego przez zarządcę, gdy odebrano zarząd własny upadłemu, albo syndyka i wysokości dopłat koniecznych do jego zakończenia albo 3) zawarcia układu, o którym mowa w art. 271 ust. 1. 2. Zgromadzenie nabywców może wyrazić zgodę na swobodny wybór wykonawcy przez zarządcę albo syndyka, z jednoczesnym określeniem istotnych warunków umowy. Przepisy art. 320–322 stosuje się odpowiednio. 3. Zwołanie zgromadzenia nabywców dla każdej osobnej masy upadłości jest obowiązkowe. 4. Zgromadzenie nabywców podejmuje uchwałę, o której mowa w ust. 1, w obecności co najmniej połowy nabywców mających łącznie trzy czwarte ogólnej sumy wierzytelności przypadających nabywcom uprawnionym do uczestniczenia w tym zgromadzeniu. 5. W przypadku podjęcia uchwały, o której mowa w ust. 1 pkt 1, lub uchylenia podjętej uchwały przez sędziego-komisarza, mienie stanowiące osobną masę upadłości wchodzi do masy upadłości, a zobowiązania niepieniężne upadłego przekształcają się w zobowiązania pieniężne. 6. W pozostałym zakresie do zgromadzenia nabywców stosuje się odpowiednio przepisy o zgromadzeniu wierzycieli. Art. 425[5]. 1. W przypadku, o którym mowa w art. 425[4] ust. 1 pkt 2, syndyk przenosi na nabywców prawo własności lub prawo użytkowania wieczystego nieruchomości w terminie 30 dni od dnia zakończenia przedsięwzięcia deweloperskiego, a kwoty pozostałe w osobnej masie upadłości wchodzi do funduszu masy upadłości.”.

wprowadzenie „kwalifikowanego pierwszeństwa zaspokojenia przed innymi wierzycielami” w razie upadłości dewelopera. Decydowanie z wyłączeniem pozostałych wierzycieli upadłego o sposobie zaspokojenia z masy upadłego, jest niewątpliwie znacznym ograniczeniem praw tych ostatnich³². Tym samym uprzywilejowano w sposób szczególny grupę stanowiącą klientów firm deweloperskich. Niewątpliwie tego rodzaju regulacja stanowi mocną ingerencję w istotę postępowań upadłościowych prowadzonych zgodnie z Prawem upadłościowym i naprawczym (Dz. U. z 2009 r. Nr 175, poz. 1361, z późn. zm.) a jako wyjątek od tego prawa (*lex specialis*) może stanowić naruszenie art. 64 ust. 1 i 2 Konstytucji Rzeczypospolitej Polskiej (Dz. U. z 1997 r. Nr 78, poz. 483).

Wprowadzenie do polskiej ustawy deweloperskiej obowiązku prowadzenia rachunku powierniczego jest rozwiązaniem zapewne mającym na celu ochronę nabywców, ale jednocześnie prawdopodobnie dość kosztownym. W tym miejscu warto się zastanowić nad innego rodzaju możliwą współpracą pomiędzy bankami, deweloperem a nabywcą. Niewątpliwie rozwiązanie, które funkcjonuje w niemieckim systemie prawnym jest rozwiązaniem o tyle trafniejszym, iż w razie upadłości dewelopera nie mamy do czynienia ze skomplikowaną procedurą likwidacyjną przedsiębiorcy. Bank może bowiem przeprowadzić inwestycję sam doprowadzając do jej zakończenia, a zatem przeniesienia własności i wyodrębnienia lokali. Wydaje się zatem, iż to rozwiązanie może okazać się tańsze aniżeli aktualnie przyjęta polska koncepcja zastosowania rachunków powierniczych. Niewykluczone, że poprawki, do omawianej ustawy będą dotyczyły właśnie tej materii. Należy wziąć pod uwagę fakt, iż w dobie globalnego kryzysu a zatem także trudności z otrzymaniem kredytu przez nabywców, wszelkie koszty minimalizujące ową transakcję będą korzystne dla klientów firm deweloperskich. Nie sposób nie spodziewać się wzrostu cen nowych lokali w związku z dodatkowymi obciążeniami finansowymi, jakie będą musieli ponieść deweloperzy w związku z wejściem w życie ustawy.

Najbliższe lata pokażą zatem w jaki sposób zostaną przyjęte nowe regulacje w praktyce. Rada Ministrów ma w obowiązku dokonać przeglądu ich funkcjonowania w terminie dwóch lat od dnia wejścia w życie ustawy³³. Wydaje się być to właściwy termin. Czy nowa ustawa spełni oczekiwania zobaczymy zatem w najbliższym czasie. Termin dwóch lat powinien być wystarczający dla określenia skutków wejścia w życie nowych przepisów.

Na pewno jest to krok do uregulowania stosunków, które do tej pory nie mogły doczekać się regulacji. Spełnia tym samym przesłanki zrównoważonego rozwoju usług deweloperskich w Polsce. Sytuacja prawna nabywcy, na mocy omawianych przepisów, powinna bowiem ulec znacznej poprawie. Klienci deweloperów będą wreszcie należycie chronieni. Nie da się jednak nie zauważyć, iż koszty tej ochrony spoczywać będą na deweloperach, co na pewno będzie miało odzwierciedlenie w kosztach nabycia nowej nieruchomości na rynku pierwotnym, nawet jeśli intencją ustawodawcy było co innego.

³² Zob. Opinia prawna na temat zgodności z Konstytucją RP projektu ustawy o ochronie praw nabywcy lokalu mieszkalnego lub domu jednorodzinnego (druk 4349) w szczególności w zakresie równości stron (wierzycieli upadłego) w razie ogłoszenia upadłości dewelopera (art. 38 projektu), str. 2-6, z dnia 25 lipca 2011 roku, opublikowana na stronie www.orka.sejm.gov.pl/, (dostęp: 23 października 2011 r.).

³³ Aktualności LexPolonica (dostęp: 22 września 2011 r.), nr 2611820.

Bibliografia:**Opracowania zwarte**

- Małysa K., *Nowe regulacje procesu inwestycyjno-budowlanego*, Kraków 2004.
- Morawski L., *Wstęp do prawoznawstwa*, Toruń 1998.
- Szwajdler W., Bąkowski T., *Proces inwestycyjno-budowlany. Zagadnienia administracyjno-prawne*, Toruń 2004.
- Zoll F., (red.), *Umowy deweloperskie*, Warszawa 2009.

Prasa

- „Bat na deweloperów” „Dzienniku Polski”, 19.05.2011.
- Jedynasta A., *Umowa deweloperska*, „Rejent”, rok 15, nr 7-8 (171-172), lipiec-sierpień 2005.
- „Kłątwa upadłych deweloperów”, „Magazyn Piątek - Dziennik Polski”, 27.05.2011 r.
- Kucharski K., *Istota umowy deweloperskiej*, s. 32, „Rejent” rok 21, nr 5 (241), maj 2011 r.
- Wszolek J., *Ochrona nabywców lokali w budowie w ustawodawstwach wybranych państw europejskich*, „Rejent”, rok 21, nr 1 (237), styczeń 2011 r.

Strony internetowe

- www.un-documents.net.
- www.orka.sejm.gov.pl.
- www.zamrazarka.info.

Adam Płoszka

ZRÓWNOWAŻONY ROZWÓJ W ORZECZNICTWIE TRYBUNAŁU KONSTITUCYJNEGO

1. Wprowadzenie

Problematyka zrównoważonego rozwoju stanowi przedmiot żywego zainteresowania ze strony przedstawicieli rozmaitych dziedzin nauki¹. Także wśród przedstawicieli doktryny prawa cieszy się ona niesłabnącym zainteresowaniem². Samo pojęcie zrównoważonego rozwoju, będące przedmiotem zainteresowania niniejszego opracowania po raz pierwszy zostało zdefiniowane na Konferencji ONZ odbywającej się pod hasłem *Środowisko i rozwój*, która miała miejsce w Rio de Janeiro w 1992 jako rozwój, który spełnia potrzeby czasów obecnych, nie naruszając zdolności przyszłych pokoleń do spełniania ich własnych potrzeb³. Od tego czasu regulacje prawne dotyczące zagadnień związanych głównie z ochroną środowiska są poddawane analizie dokonywanej przez przedstawicieli nauki prawa także pod kątem zgodności z zasadą zrównoważonego rozwoju. W większości przypadków analizy te koncentrują się na rozwiązaniach natury legislacyjnej, nie zaś na procesie stosowania prawa, czy procesie jego sądowej interpretacji (wykładni).

Niniejszy artykuł ma w założeniu stanowić próbę odpowiedzi na pytanie, jak termin zrównoważonego rozwoju zawarty w różnych przepisach prawnych jest wykładany przez szczególnego rodzaju sąd, jakim jest Trybunał Konstytucyjny (dalej: Trybunał albo TK). Naturalnym wydaje się postawienie w tym miejscu pytania o celowość sięgania do orzecznictwa sądów w ogóle, a sądu konstytucyjnego w szczególności.

Odpowiedź na to pytanie wynika z samego rozumienia terminu wykładnia. Wykładnia, innymi słowy interpretacja prawa, oznacza „proces ustalania właściwego znaczenia przepisów prawnych, albo produkt czynności określonej powyżej”⁴. Dopiero „zdekodowane” przepisy prawne w toku opisanej powyżej czynności (tj. wykładni) tworzą właściwą normę prawną. Norma prawna jest natomiast pewną regułą postępowania określoną przez prawodawcę. Argumentem przeważającym za koniecznością sięgnięcia do orzecznictwa sądów, których zadaniem jest dokonywanie wykładni prawa jest następujące stwierdzenie: „to jaka reguła postępowania (norma) zostanie zbudowana w wyniku wyprowadzenia jej z przepisów, zależy od wielu czynników i nie jest ostatecznie przesądzone w chwili formułowania tych przepisów przez prawotwórcę”⁵.

¹ Przykładem powyższego jest publikacja prezentująca interdyscyplinarne podejście do problematyki zrównoważonego rozwoju: Teresa Jemczura, Henryk Kretek (red.), *Zrównoważony Rozwój - Debiut Naukowy* 2010, Racibórz 2011 r.

² Przykładowo: Zbigniew Bukowski, *Zrównoważony rozwój w systemie prawa*, Toruń 2009 r.

³ Tekst deklaracji na stronie: www.unep.org (dostęp: 16.10.2011r.)

⁴ T. Stawecki, P. Winczorek, *Wstęp do prawoznawstwa*, Warszawa 2003, str. 159

⁵ *Ibidem*, str. 95

2. Trybunał Konstytucyjny?

Wybór Trybunału Konstytucyjnego dla ukazania sądowej interpretacji pojęcia zrównoważonego rozwoju jest nieprzypadkowy. Trybunał stanowi, zgodnie z brzmieniem art. 10 Konstytucji, jeden z segmentów władzy sądowniczej w Rzeczypospolitej Polskiej. Posiada jednakże wyjątkową pozycję ustrojową, która przejawia się w przyznaniu mu szczególnego rodzaju kompetencji, do których należy m.in. badanie zgodności z ustawą zasadniczą aktów normatywnych niższego rzędu⁶ czy też udzielanie odpowiedzi na pytania prawne sądów dotyczące zgodności stosowanych przez nie aktów normatywnych z Ustawą Zasadniczą⁷.

Wybór szczególnego sądu, jakim jest Trybunał Konstytucyjny wynika jednak przede wszystkim z faktu, iż orzecznictwo TK, jak to wyraziła to obrazowo prof. Ewa Łętowska, promieniuje na cały system prawa. Należy mieć na uwadze, iż „(...) źródłem promieniowania na system prawa jest konstytucja, działająca jako zwornik aksjologiczny państwa prawa, (...) [natomiast - przyp. AP] jedną z głównych „linii przesyłowych” tego promieniowania będzie orzecznictwo konstytucyjne. Tam bowiem następuje odczytanie i konkretyzacja norm konstytucyjnych będących probierzem konstytucyjności norm badanych (...) chodzi tu nie tyle o promieniowanie czyjegokolwiek orzecznictwa, ile o promieniowanie samej konstytucji za pośrednictwem tego orzeczenia”⁸. Zasadność sięgnięcia do konstytucji jako źródła promieniowania wynika z art. 8 ustawy zasadniczej, który wskazuje *expressis verbis*, że Konstytucja jest najwyższym prawem Rzeczypospolitej Polskiej.

3. Wzorzec kontroli konstytucyjności – zasada zrównoważonego rozwoju

Zasada zrównoważonego rozwoju została wyartykułowana w art. 5 *in fine* Konstytucji Rzeczypospolitej Polskiej⁹ stanowiącym, iż *Rzeczpospolita Polska (...) zapewnia ochronę środowiska kierując się zasadą zrównoważonego rozwoju*. Tym samym przepis ten w postępowaniu przed Trybunałem może stanowić wzorzec kontroli dla zaskarżonego przepisu. Innymi słowy, przepis aktu normatywnego, przykładowo ustawy, zaskarżony do Trybunału przez legitymowany do tego podmiot¹⁰ zostanie oceniony przez TK pod kątem tego, czy dana regulacja prawna jest zgodna ze wskazanym przepisem Konstytucji, w tym przypadku art. 5 Konstytucji, mówiącym o zasadzie zrównoważonego rozwoju.

W dotychczasowej praktyce orzeczniczej jedynie dwukrotnie Trybunał podjął się oceny zgodności zaskarżonych ustaw z wyrażoną w art. 5 Konstytucji zasadą zrównoważonego rozwoju w rozumieniu zaprezentowanym we wstępie do niniejszego artykułu. W uzasadnieniu do tych wyroków Trybunał dokonał wykładni pojęcia zrównoważonego rozwoju. Wyroki te, zgodnie z przywołaną wyżej koncepcją promieniowania Konstytucji za pośrednictwem orzecznictwa Trybunału Konstytucyjnego,

⁶ Kognicja Trybunału została określona w art. 188 Konstytucji RP.

⁷ W trybie art. 193 Konstytucji.

⁸ Ewa Łętowska *Promieniowanie orzecznictwa Trybunału Konstytucyjnego na poszczególne gałęzie prawa* [w:] Księga XX-lecia orzecznictwa Trybunału Konstytucyjnego, (red. M. Zubik), Warszawa 2006, s. 353.

⁹ Dz. U. z 16 lipca 1997 r. Nr 78, poz. 483, ze zm.

¹⁰ Katalog podmiotów legitymowanych do wniesienia skargi, wniosku lub pytania prawnego określa art. 191 i 193 Konstytucji.

oddziaływały na inne sądy, które to powoływały się na argumentację trybunalską i sposób prowadzenia wyводу¹¹.

3.1. Ustawa drogowa a zrównoważony rozwój

Pierwszą sprawą¹² w której Trybunał odniósł się do pojęcia zrównoważonego rozwoju była sprawa z wniosku Rady Gminy Chełmiec¹³, która to wystąpiła do Trybunału o stwierdzenie niezgodności z Konstytucją szeregu przepisów ustawy z dnia 10 kwietnia 2003 r. o szczególnych zasadach przygotowania i realizacji inwestycji w zakresie dróg krajowych¹⁴. Wśród rozlicznych wzorców kontroli konstytucyjności wskazanych przez Radę, pojawił się zarzut, iż kwestionowane przepisy pozostają w sprzeczności z art. 5 i art. 74 ust. 1 i 2 Konstytucji, prowadząc do zaniechania fundamentalnych wymogów związanych z ochroną środowiska.

Wniosek Rady Gminy koncentrował się na ustanowieniu wyłącznej kompetencji w zakresie lokalizacji drogi wojewodzie działającemu na wniosek Generalnej Dyrekcji Dróg Krajowych i Autostrad. Rola organu samorządu terytorialnego została w drodze kwestionowanej ustawy ograniczona jedynie do wydania opinii przez wójta gminy, której to opinii w myśl kwestionowanego przepisu nadano charakter prawnie niewiążący i w konsekwencji czego, opinia taka nie stanowiła rozstrzygnięcia wstępnego. Skarżący uznał, że tak ukształtowana procedura eliminuje dotychczasowy wymóg przeprowadzenia pełnej procedury w sprawie oddziaływania budowanych dróg na środowisko i konsultacji społecznych naruszając w ten sposób szereg przepisów Konstytucji dotyczących głównie pozycji ustrojowej samorządu terytorialnego. Wśród zaskarżonych przepisów znalazł się także art. 5 Konstytucji. W tym aspekcie sprawy Trybunał nie dopatrył się naruszenia Konstytucji.

Z punktu widzenia niniejszego artykułu, za interesujące należy uznać zastrzeżenia wnioskodawcy dotyczące wyłączenia przez kwestionowaną regulację przepisów o ochronie gruntów rolnych i leśnych oraz przepisów o ochronie przyrody w zakresie obowiązku uzyskiwania zezwoleń na usunięcie drzew i krzewów oraz opłat z tym związanych. Rada Gminy w swoim wniosku stwierdziła, że zapewnienie bezpieczeństwa ekologicznego społeczeństwu wymaga od władz publicznych kompleksowych działań opartych z jednej strony na właściwym kształtowaniu polityki przestrzennej, a z drugiej na ochronie zasobów środowiska. Inwestycje w zakresie dróg publicznych, zdaniem Rady, mają tu kluczowe znaczenie.

Analizę zgodności z Konstytucją kwestionowanych regulacji Trybunał poprzedził konstatacją, że ochrona środowiska jest jedną z podstawowych wartości chronionych przez ustawę zasadniczą. Co szczególnie istotne, zauważył on że w pewnych przypadkach ochrona środowiska może uzasadniać ograniczenia praw i wolności konstytucyjnych¹⁵.

¹¹ Wskazanie przykładów odwołań do orzecznictwa Trybunału nastąpi po omówieniu każdej ze spraw.

¹² Wyrok TK z dnia 6 czerwca 2006 r. o syg. akt. K 23/05, opublikowano w: OTK-A 2006/6/62.

¹³ Organy stanowiące jednostek samorządu terytorialnego, a więc rada gminy, rada powiatu i sejmik województwa zgodnie z art. 191 Konstytucji mogą wystąpić do Trybunału Konstytucyjnego z wnioskiem o zbadanie zgodności akt normatywnego z Konstytucją, tylko wtedy, gdy kwestionowany akt dotyczy spraw objętych ich zakresem działania.

¹⁴ Dz. U. Nr 80, poz. 721 ze zm.

¹⁵ Podstawę dla ograniczeń konstytucyjnych praw i wolności stanowi art. 31 ust. 3 Konstytucji. Wśród sfer materialnych przesłanek uzasadniających ograniczenia praw człowieka znalazła się właśnie ochrona środowiska.

Odnosząc się do zarzutu wyłączenia stosowania przepisów o ochronie gruntów rolnych i leśnych Trybunał stwierdził, iż kwestionowane wyłączenie zastosowane zostało w celu obniżenia i tak wysokich kosztów budowy dróg krajowych. Konsekwencją takiej regulacji jest zwolnienie z opłat, przewidzianych w ustawie o ochronie gruntów rolnych i leśnych, nieruchomości przeznaczonych pod budowę dróg krajowych.

Podobny cel, w ocenie Trybunału, ma wyłączenie przez kwestionowaną ustawę stosowania kolejnego przepisu. Na jego podstawie do usuwania drzew i krzewów znajdujących się na nieruchomościach objętych decyzją o ustaleniu lokalizacji drogi nie są wymagane zezwolenia oraz nie uiszczą się opłat określonych w ustawie o ochronie przyrody.

Konfrontując zaskarżone regulacje ze wskazanymi przez wnioskodawcę wzorcami konstytucyjnymi, a mianowicie art. 5 oraz art. 74 ust. 1 i 2 Konstytucji Trybunał przytoczył treść art. 74 ust. 1 w myśl którego, „władze publiczne są zobowiązane do prowadzenia polityki zapewniającej bezpieczeństwo ekologiczne współczesnemu i przyszłym pokoleniom”.

W ocenie Trybunału sformułowanie art. 74 ma charakter typowy dla określenia zadań (zasad polityki) państwa, nie rodzi natomiast bezpośrednio jakichkolwiek praw podmiotowych po stronie jednostki.

Zawarte w tym artykule pojęcie „bezpieczeństwa ekologicznego” zdaniem Trybunału należy rozumieć jako uzyskanie takiego stanu środowiska, który pozwala na bezpieczne przebywanie w tym środowisku i umożliwia korzystanie z tego środowiska w sposób zapewniający rozwój człowieka. „Ochrona środowiska jest więc jednym z elementów „bezpieczeństwa ekologicznego”, ale zadania władz publicznych są znacznie szersze – obejmują też działania poprawiające aktualny stan środowiska i programujące jego dalszy rozwój. Podstawową metodą uzyskania tego celu jest – nakazane przez art. 5 Konstytucji – kierowanie się zasadą zrównoważonego rozwoju, co nawiązuje do ustaleń międzynarodowych, w szczególności konferencji w Rio de Janeiro w 1992 r. W ramach zasad zrównoważonego rozwoju mieści się nie tylko ochrona przyrody czy kształtowanie ładu przestrzennego, ale także należyta troska o rozwój społeczny i cywilizacyjny, związany z koniecznością budowania stosownej infrastruktury, niezbędnej dla – uwzględniającego cywilizacyjne potrzeby – życia człowieka i poszczególnych wspólnot. Idea zrównoważonego rozwoju zawiera więc w sobie potrzebę uwzględnienia różnych wartości konstytucyjnych i stosownego ich wyważenia”¹⁶.

Kwestią na którą warto zwrócić uwagę, jest użycie przez Trybunał liczby mnogiej przy określeniu zasad zrównoważonego rozwoju, a nie jak można by się spodziewać zasady zrównoważonego rozwoju. Wynika z tego, że na owe pojęcie składają się co najmniej dwie lub więcej zasady, które zgodnie z stanowiskiem Trybunału ulegają równoważeniu i nie do końca jest przesądzone, która z zasad przeważa.

Trybunał uznał tym samym, iż wyłączenie stosowania poszczególnych przepisów przez ustawę drogową nie narusza przepisów Konstytucji statuujących obowiązki w zakresie ochrony środowiska, gdyż w przedmiotowej sprawie nie doszło do naruszenia równowagi pomiędzy przepisami dotyczącymi ochrony środowiska, a wynikająca z rozwoju gospodarczego potrzebą budowy dróg.

Wyrok ten, z uwagi na to, iż jako pierwszy odnosił się do pojęcia zrównoważonego rozwoju, spotkał się z komentarzem ze strony doktryny prawa. W głosie autorstwa

¹⁶ Część III punkt 6 uzasadnienia wyroku.

*Bartosza Rakoczego*¹⁷ do tego wyroku zwrócono uwagę, na rozróżnienie dokonane przez Trybunał, który dostrzega, iż zrównoważony rozwój to nie tylko ochrona środowiska, a ochrona środowiska nie jest tożsama ze zrównoważonym rozwojem. Brzmienie art. 5 Konstytucji nie pozostawia przy tym wątpliwości, że między tymi pojęciami istnieje ścisły związek, ale nie można ich traktować jak synonimów. O tej różnicy zdaniem *B. Rakoczego* zdaje się zapominać prawodawca polski, który definiuje pojęcie zrównoważonego rozwoju w art. 3 pkt 50 ustawy z 27 IV 2001 - Prawo ochrony środowiska¹⁸.

Z pojęciem zrównoważonego rozwoju Trybunał w sposób ścisły powiązał kwestię bezpieczeństwa ekologicznego. W głosie do tego orzeczenia zrekonstruowane zostały dwa składające się nań elementy, z których pierwszym jest uzyskanie takiego stanu środowiska, aby człowiek mógł w nim przebywać oraz drugi, polegający na zapewnieniu człowiekowi możliwości korzystania ze środowiska. Odnosząc się do drugiego elementu należy zwrócić szczególną uwagę, że Konstytucja nie gwarantuje prawa jednostki do życia w sprzyjającym środowisku czy też prawa do korzystania ze środowiska, co zostało podkreślone przez Trybunał w stwierdzeniu iż art. 74 Konstytucji nie rodzi jakichkolwiek praw podmiotowych po stronie jednostki. W konsekwencji zdaniem *B. Rakoczego* Trybunał podzielił pogląd, iż brak takiego uregulowania w Konstytucji jest niewłaściwy a co za tym idzie „wskazał kierunek, w jakim powinny zmierzać zmiany Konstytucji”¹⁹.

Do orzeczenia tego, zgodnie z zaprezentowaną na wstępie koncepcją promieniowania orzecznictwa TK odwoływano się wielokrotnie i to zarówno na poziomie Naczelnego Sądu Administracyjnego²⁰, jak i wojewódzkich sądów administracyjnych²¹.

3.2. Parki krajobrazowe a zrównoważony rozwój

Po raz drugi TK podjął się analizy zgodności rozwiązań ustawowych z Konstytucją w wyroku z dnia 13 maja 2009 r.²². Z wnioskiem do Trybunału wystąpił Prezydent Rzeczypospolitej Polskiej²³, twierdząc, że jeden z przepisów ustawy nowelizującej ustawę o ochronie środowiska jest niezgodny z wyrażoną w art. 5 zasadą zrównoważonego rozwoju. Niezgodności tej Prezydent RP dopatrył się w wyposażeniu organu samorządu województwa (sejmiku) w kompetencje dotyczące parku krajobrazowego przy jednoczesnym braku nałożenia nań przez kwestionowaną ustawę obowiązku zapewnienia ochrony środowiska. Rozwijając tę myśl Prezydent zauważył, iż rozwiązanie polegające na tym, że w pewnych kwestiach określonych przez ustawę, sejmik może podejmować decyzje dotyczące parku krajobrazowego bez konieczności uzgodnienia tego z właściwym

¹⁷ Bartosz Rakoczy, *Glosa do wyroku TK z dnia 6 czerwca 2006, K 23/05*, [w:] „Państwo i Prawo”, nr 4, 2009 r.

¹⁸ Zgodnie z przywołanym przepisem ustawa przez zrównoważony rozwój – rozumie się taki rozwój społeczno-gospodarczy, w którym następuje proces integrowania działań politycznych, gospodarczych i społecznych, z zachowaniem równowagi przyrodniczej oraz trwałości podstawowych procesów przyrodniczych, w celu zagwarantowania możliwości zaspokajania podstawowych potrzeb poszczególnych społeczności lub obywateli zarówno współczesnego pokolenia, jak i przyszłych pokoleń.

¹⁹ Ibidem

²⁰ Tytułem przykładu: Wyrok NSA w Warszawie z dnia 7 lipca 2006 r. o sygn. akt II OSK 507/06, czy Wyrok NSA w Warszawie z dnia 22 września 2010 r. o sygn. akt II OSK 1128/10

²¹ Tytułem przykładu: Wyrok WSA w Warszawie z dnia 12 grudnia 2008 r. o sygn. akt. I SA/Wa 1322/08, czy Wyrok WSA w Warszawie z dnia 28 września 2010 r. IV SA/Wa 1748/09

²² Wyrok TK z dnia 13 maja 2009 r. o sygn. akt Kp 2/09, opublikowano w: OTK-A 2009/5/66.

²³ Był to wniosek w trybie tzw. kontroli prewencyjnej określony w art. 122 ust. 3 Konstytucji stanowiącym, iż: Przed podpisaniem ustawy Prezydent Rzeczypospolitej może wystąpić do Trybunału Konstytucyjnego z wnioskiem w sprawie zgodności ustawy z Konstytucją.

regionalnym dyrektorem ochrony środowiska (dalej: RDOŚ) – organem administracji rządowej niezespolonej, wyspecjalizowanym w sprawach z zakresu ochrony środowiska – nie zapewnia należytej ochrony środowiska.

Dokonując analizy konstytucyjności kwestionowanej regulacji, Trybunał rozpoczął swoje rozważania od zwrócenia szczególnej uwagi na art. 5 Konstytucji statuujący obowiązek ochrony środowiska zgodnie z zasadą zrównoważonego rozwoju, z uwagi na zamieszczenie go w pierwszym rozdziale Konstytucji, zawierającym katalog zasad i założeń uznanych przez ustrojodawcę za szczególnie ważne dla bytu państwowego. Przepis ten wskazuje podstawowe cele a zarazem zadania państwa. Pomimo, iż jest on skierowany głównie do parlamentu, to obowiązek ten jest nałożony na wszystkie władze publiczne Rzeczypospolitej tzn. zarówno na władzę ustawodawczą, wykonawczą, jak i organy sądownicze a także organy samorządu terytorialnego.

Odnosząc się do samego pojęcia zrównoważonego rozwoju Trybunał zauważył, że „(...) choć pojęcia konstytucyjne mają znaczenie autonomiczne, które nie powinno być oceniane wyłącznie przez pryzmat pojęć ustawowych, to odwołanie się do owych pojęć nie stanowi samo w sobie błędu. Tym samym, zgodnie z brzmieniem ustawy z dnia 27 kwietnia 2001 r. – Prawo ochrony środowiska²⁴ zdefiniował on zrównoważony rozwój jako rozwój społeczno-gospodarczy, w którym działania polityczne, gospodarcze i społeczne są zintegrowane (z zachowaniem równowagi przyrodniczej oraz trwałości podstawowych procesów przyrodniczych), w celu zagwarantowania współczesnemu i przyszłym pokoleniom możliwości zaspokajania podstawowych potrzeb²⁵. Zauważył nadto, że samo pojęcie „zrównoważonego rozwoju” zaczerpnięte zostało z dokumentów prawa międzynarodowego i oznacza wymóg, by ingerencja w środowisko była jak najbardziej ograniczona (jak najmniej szkodliwa), a korzyści społeczne były proporcjonalne i społecznie adekwatne do wyrządzonych szkód”²⁶.

Trybunał zauważył za doktryną prawa²⁷, że „zapewnienie ochrony środowiska”, o którym mowa w art. 5, oznacza „nie tylko zapewnienie mieszkańcom nieskażonego powietrza, zdrowej wody pitnej czy terenów rekreacyjnych (...) lecz również ochronę (...) konkretnego krajobrazu, ukształtowania terenu czy sieci rzecznej, indywidualizującej Polskę i stanowiącej czynnik Jej tożsamości”²⁸. Z całokształtu unormowań konstytucyjnych odnoszących się do problematyki ochrony środowiska wynika, że w nakazie ochrony środowiska zawierają się wszelkie działania władz publicznych zapobiegające pogarszaniu się stanu środowiska oraz pozwalające na poprawę tego stanu dla dobra przyszłych pokoleń. Podobnie, Trybunał zwrócił uwagę, że „zdrowe” środowisko jest wartością konstytucyjną, której realizacji należy podporządkować proces interpretacji Konstytucji. Z drugiej jednak strony, ustawa zasadnicza nie statuuje ani nie gwarantuje prawa podmiotowego do „życia w zdrowym środowisku”. W sformułowaniu tym, podobnie jak we wcześniej przywołanym wyroku *K 23/05* można dostrzec wyraźnie negatywną ocenę ze strony Trybunału, polegającą na braku przyznania prawa podmiotowego jednostki do życia w zdrowym środowisku.

W niniejszej sprawie Trybunał nie dopatrzył się naruszenia przez kwestionowane przepisy art. 5 Konstytucji. Taka opinia Trybunału, wynikała z faktu, że wnioskodawca nie

²⁴ Dz. U. z 2008 r. Nr 25, poz. 150, ze zm.

²⁵ art. 3 pkt 50 ustawy prawo ochrony środowiska.

²⁶ Część III, punkt 2 wyroku TK.

²⁷ Paweł Samecki, uwagi do art. 5, [w:] *Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej. Komentarz*, red. L. Garlicki, Warszawa 2001).

²⁸ ibidem

udowodnił należyte niezgodności zaskarżonej regulacji z Konstytucją, a co za tym idzie, nie obalił istniejącego domniemania zgodności kwestionowanego aktu z Konstytucją. Sam zaś Trybunał jest związany granicami wniosku i nie ma prawa wyjść poza jego zakres.

Wyrok ten, odmiennie niż poprzednio cytowany nie spotkał się dotychczas z reakcją ze strony innych sądów. Sytuacja taka zdaje się wynikać przede wszystkim z faktu, iż został on opublikowany niecałe dwa lata temu.

3.3. Odmienne rozumienie zrównoważonego rozwoju

W okresie poprzedzającym wydanie przywołanych wyżej dwóch wyroków, Trybunał wydał wyrok którego wartość jest wysoce istotna dla pokazania jak pojęcie zrównoważonego rozwoju jest rozumiane przez TK.

Sprawa ta została wniesiona przez Radę Gminy w Chełmie Śląskim, która to zakwestionowała zgodność z Konstytucją wyliczonych przepisów ustawy z 26 listopada 1998 r. o dostosowaniu górnictwa węgla kamiennego do funkcjonowania w warunkach gospodarki rynkowej oraz szczególnych uprawnieniach i zadaniach gmin górniczych²⁹. We wniosku Rady, odmiennie niż w omówionych wcześniej wyrokach nie wskazano jako wzorca kontroli konstytucyjności art. 5. Wnioskodawca zarzucił natomiast, że skarżona regulacja poprzez wprowadzenie mechanizmu tzw. restrukturyzacji finansowej prowadzi do ograniczenia, a wręcz zniesienia władztwa gmin górniczych w zakresie pobierania dochodów własnych ze źródeł określonych ustawowo, jakimi są dochody z tytułu opłat eksploatacyjnych co w konsekwencji narusza szereg przepisów Konstytucji w tym przede wszystkim zasadę samodzielności jednostek samorządu terytorialnego

W wyroku³⁰ Trybunał zwrócił uwagę, że *ratio legis* kwestionowanej ustawy stanowi dostosowanie górnictwa węgla kamiennego do funkcjonowania w warunkach gospodarki rynkowej. Brak podjęcia takich działań zdaniem TK mógłby skutkować zapaścią systemu finansów publicznych państwa. Trybunał stwierdził, że „podjęte przez ustawodawcę działania muszą więc być oceniane przez pryzmat konieczności ochrony takich konstytucyjnych wartości jak równowaga budżetowa (...) czy też obowiązek Państwa kierowania się w swojej działalności zasadą zrównoważonego rozwoju (art. 5 *in fine* Konstytucji).” Dokonując oceny zgodności z Konstytucją kwestionowanej ustawy Trybunał stwierdził, że na ocenę tę „oddziałuje również podkreślane już zakotwiczenie, jakie kwestionowana regulacja ustawowa znajduje w – innych niż zasada samodzielności jednostek samorządu terytorialnego – wartościach i zasadach konstytucyjnych, takich jak równowaga budżetowa, czy też zrównoważony rozwój Państwa”. W podsumowaniu swoich rozważań Trybunał stwierdził, iż skarżona regulacja jest zgodna z Konstytucją.

Tym samym TK oddzielił na gruncie tego orzeczenia problematykę zrównoważonego rozwoju od problematyki ochrony środowiska.

Do wyroku tego sądy, jak i sam Trybunał Konstytucyjny odwoływały się wielokrotnie jednak nie w aspekcie dotyczącym zasady zrównoważonego rozwoju.

4. Podsumowanie

Dotychczasowe, ograniczone liczbowo orzecznictwo Trybunału Konstytucyjnego rozumie zrównoważony rozwój w sposób zbliżony do zaprezentowanego we wprowadzeniu do niniejszego artykułu. Należy jednak, za Profesor Ewą Łętowską,

²⁹ Dz. U. z 1998r. nr 162 poz. 1112

³⁰ Wyrok TK z dnia 9 kwietnia 2002 r., o sygn. akt K 21/01 opublikowano w: OTK-A 2002/2/17

wyrazić dezaprobatę dla sięgania przez Trybunał przy dokonywaniu wykładni pojęć konstytucyjnych, a więc i pojęcia zrównoważonego rozwoju zawartego w art. 5 Konstytucji RP, do tego - jak te same pojęcia są zdefiniowane czy rozumiane w innych aktach normatywnych³¹. Pojęcia konstytucyjne, jak stwierdził Trybunał w jednym z wyroków³², „(...) mają charakter autonomiczny i nie stanowią mechanicznej transpozycji konstrukcji normatywnych istniejących na gruncie ustawodawstwa zwykłego (czy regulacji międzynarodowych, jak chociażby deklaracji z Rio-przy-AP). Po drugie, uznając nawet, że w celu ustalenia zakresu pojęć konstytucyjnych mają znaczenie tradycyjne (...) odpowiedniki pojęć konstytucyjnych – należy jednocześnie przyjąć, że mogą one wyznaczać jedynie ogólne punkty odniesienia dla konkretnych, często zróżnicowanych rozwiązań normatywnych”.

Podjmując się próby syntezy orzecznictwa Trybunału Konstytucyjnego powołującego się na zasadę zrównoważonego rozwoju wynikającą z art. 5 Konstytucji należy zwrócić uwagę, iż jest ona rozumiana w sposób autonomiczny. Symptomatyczne jest w tym względzie użycie przez Trybunał liczby mnogiej dla określenia zasad zrównoważonego rozwoju. W tym kontekście zasada zrównoważonego rozwoju jest interpretowana głównie w odniesieniu do problematyki ochrony środowiska, ale także co ukazuje ostatni z przytoczonych wyroków, ma ona odnieść także do problematyki finansów publicznych państwa. Można się spodziewać, iż w przyszłości zasada zrównoważonego rozwoju państwa może być odniesiona przez Trybunał także do innych sfer działalności Rzeczypospolitej Polskiej.

Bibliografia

Akty prawne

Konstytucja RP, Dz. U. z 16 lipca 1997 r. Nr 78, poz. 483, ze zm.

Źródła

Rakoczy B., *Glosa do wyroku TK z dnia 6 czerwca 2006, K 23/05*, [w:] „Państwo i Prawo”, nr 4, 2009 r.

Wyrok TK z dnia 6 czerwca 2006 r. o sygn. akt. K 23/05, opublikowano w: OTK-A 2006/6/62.

Wyrok z dnia 13 maja 2009 r. o sygn. akt Kp 2/09, opublikowano w: OTK-A 2009/5/66.

Wyrok TK z dnia 9 kwietnia 2002 r., o sygn. akt K 21/01 opublikowano w: OTK-A 2002/2/17

TK z dnia 23 września 2003 r. Sygn. akt K 20/02 opublikowano w: OTK ZU nr 7/A/2003, poz. 76

Opracowania zwarte

Bukowski Z., *Zrównoważony rozwój w systemie prawa*, Toruń 2009.

Jemczura T., Kretek H. (red.), *Zrównoważony Rozwój - Debiut Naukowy 2010*, Racibórz 2011.

Łętowska E., *Promieniowanie orzecznictwa Trybunału Konstytucyjnego na poszczególne gałęzie prawa* [w:] *Księga XX-lecia orzecznictwa Trybunału Konstytucyjnego*, (red.) M. Zubik, Warszawa 2006.

Stawecki T., Winczorek P., *Wstęp do prawoznawstwa*, Warszawa 2003.

Sarnecki P., *Uwagi do art. 5*, [w:] *Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej. Komentarz*, (red.) L. Garlicki, Warszawa 2001.

³¹ „(...) o ile w pełni uzasadnione jest wykorzystywanie Konstytucji do interpretacji ustawy zwykłej, o tyle wątpliwe jest rozumowanie odwrotne” tak w: Ewa Łętowska *op. cit.*, s. 370

³² Wyrok TK z dnia 23 września 2003 r. Sygn. akt K 20/02 opublikowano w: OTK ZU nr 7/A/2003, poz. 76

ROZDZIAŁ I-2

Polityka społeczna w kontekście zrównoważonego rozwoju

Tomasz Chabinka

TEORIA ZRÓWNOWAŻONEGO ROZWOJU JAKO ŹRÓDŁO KONFLIKTU

Wstęp

W ciągu ostatnich lat koncepcja zrównoważonego rozwoju zyskuje coraz większą popularność. Jej wskazania zajmują coraz ważniejszą rolę w procesie podejmowania decyzji politycznych. Do uwzględnienia założeń zrównoważonego rozwoju zmusza państwa członkowskie Unii Europejskiej szereg dokumentów, wśród najważniejszych strategia „Europa 2020” oraz stanowisko Komisji Europejskiej „Uwzględnianie kwestii zrównoważonego rozwoju w polityce UE w różnych dziedzinach: Przegląd strategii Unii Europejskiej na rzecz zrównoważonego rozwoju – rok 2009.” Kwestii zrównoważonego rozwoju poświęcone są także inne dokumenty, m. in.: Agenda 21 oraz Konwencja z Aarhus.

Odrzucenie koncepcji zrównoważonego rozwoju przez państwa-syngnotariuszy wydaje się w tych warunkach całkowicie nieprawdopodobne. Rządy tych państw będą musiały zatem w ciągu kolejnych lat podjąć decyzje, które pozwolą na wywiązanie się z przyjętych zobowiązań. Taka sytuacja może zaś doprowadzić do eskalacji konfliktu społecznego. Dlatego ważne jest, by już dziś – gdy konflikt nie jest jeszcze tak wyraźny – przeanalizować aksjologiczne podstawy koncepcji zrównoważonego rozwoju oraz odpowiedzieć na pytanie: czy zrównoważony rozwój jest konieczny z punktu widzenia sprawiedliwości?

Definicje zrównoważonego rozwoju

Pojęcie zrównoważonego rozwoju funkcjonuje w nauce stosunkowo niedługo. Dotychczas nie wypracowano jednej, powszechnie przyjmowanej definicji. Zależy ona od ustaleń autorów poszczególnych dokumentów, w których nawiązuje się do tej koncepcji.

Pierwszą – i zarazem najpopularniejszą – definicję zrównoważonego rozwoju stanowi ta zawarta w raporcie „Nasza Wspólna Przyszłość” (inaczej: raport Komisji Brundland). Powstał on w 1987 roku i głosi, że: „rozwój zrównoważony to taki rozwój, który zaspokaja potrzeby obecnego pokolenia bez pozbawiania możliwości przyszłych pokoleń do zaspokojenia ich potrzeb”¹

Podobne znaczenie zrównoważonego rozwoju pojawia się również w podsumowaniu „Szczytu dla Ziemi” zorganizowanego przez Organizację Narodów Zjednoczonych w 1992 roku. Stwierdzono tam, że „nowa era zrównoważonego rozwoju oznacza, że światowa gospodarka musi zaspokajać ludzkie potrzeby i wymagania, ale jej wzrost powinien mieścić się w granicach ekologicznej pojemności planety”²

Pojęcie zrównoważonego rozwoju pojawia się także w dokumentach europejskich, między innymi (bez definicji) w 1998 roku w „Konwencji o dostępie do informacji,

¹ M. Syska (red), *Definicja z „Jaka Polska 2030?”*, Ośrodek Myśli Społecznej im. Ferdynanda Lassale'a, Warszawa 2010, strona 83.

² Tamże, strona 84.

udziale społeczeństwa w podejmowaniu decyzji oraz dostępie do wymiaru sprawiedliwości w sprawach dotyczących środowiska”³ (inaczej „Konwencja z Aarhus”).

Natomiast już w 2006 roku w przyjętej przez Radę Europejską Odnowionej Strategii Zrównoważonego Rozwoju Unii Europejskiej definicja ZR zostaje znacznie – w stosunku do dokumentów ONZ – rozszerzona. Dokument Rady Europejskiej stwierdza, że „dotyczy ona [idea trwałego rozwoju – przyp. autora] zachowania zdolności Ziemi do utrzymywania życia w całej jego różnorodności i opiera się na zasadach: demokracji, równości płci, solidarności, praworządności i poszanowania podstawowych praw, w tym prawa do wolności oraz do równych szans. Ma zapewnić pokoleniom obecnym i przyszłym stały wzrost jakości życia i dobrobytu na Ziemi. Dlatego łączy się z propagowaniem dynamicznej gospodarki przy pełnym zatrudnieniu obywateli i wysokim poziomie ich wykształcenia, ochrony zdrowia, spójności społecznej i terytorialnej oraz ochrony środowiska – w świecie, w którym panuje pokój, bezpieczeństwo i poszanowanie różnorodności kulturowej”⁴

Idea zrównoważonego rozwoju zajmuje bardzo ważne miejsce również w strategii „Europa 2020 - strategia na rzecz inteligentnego i zrównoważonego rozwoju sprzyjającego włączeniu społecznemu”, przyjętej podczas kryzysu finansowego w 2010 roku w miejsce dotychczasowej – niesprawdzającej się – strategii lizbońskiej.

W strategii „Europa 2020” zrównoważony rozwój zdefiniowany zostaje na dwóch poziomach ogólności. W znaczeniu podstawowym „rozwój zrównoważony, to wspieranie gospodarki efektywniej korzystającej z zasobów, bardziej przyjaznej środowisku i bardziej konkurencyjnej”⁵

W ujęciu szczegółowym: „Zrównoważony rozwój oznacza budowanie zrównoważonej i konkurencyjnej gospodarki efektywnie korzystającej z zasobów, wykorzystując do tego pierwszoplanową pozycję Europy w wyścigu do nowych procesów i technologii, w tym technologii przyjaznych środowisku, przyspieszając wprowadzanie inteligentnych sieci opartych na technologiach ICT, wykorzystując możliwości sieci obejmujących całą UE, a także wzmacniając przewagę konkurencyjną europejskiego biznesu, szczególnie sektora produkcji i MŚP, oraz pomagając klientom docenić wartość efektywnego korzystania z zasobów. Dzięki takiemu podejściu Europa będzie mogła prosperować w niskoemisyjnym świecie ograniczonych zasobów, jednocześnie zapobiegając degradacji środowiska, utracie bioróżnorodności i niezrównoważonemu wykorzystywaniu zasobów. Działania te zwiększą również spójność gospodarczą, społeczną i terytorialną.”⁶

Przytoczone powyżej definicje stanowiąc będą bazę dla dalszej analizy.

³ Pojęcie zrównoważonego rozwoju pojawia się w preambule Konwencji: „Strony niniejszej Konwencji (...) potwierdzając potrzebę ochrony, zachowania i ulepszania stanu środowiska oraz zapewnienia zrównoważonego i przyjaznego środowiska rozwoju, (...) pragnąc promować edukację ekologiczną, aby pogłębiać rozumienie zagadnień środowiska i zrównoważonego rozwoju, oraz wzmacniać powszechną wiedzę społeczeństwa o rozstrzygnięciach mających wpływ na środowisko i zrównoważony rozwój oraz udział w ich podejmowaniu...”, patrz: Dziennik Urzędowy Unii Europejskiej z 17 maja 2005 (L 124/4)

⁴ „Jaka Polska 2030?”, op. cit., s. 84.

⁵ Komunikat Komisji Europejskiej „Europa 2020 - Strategia na rzecz inteligentnego i zrównoważonego rozwoju sprzyjającego włączeniu społecznemu”, wersja ostateczna KOM(2010) 2020, Bruksela, 3.3.2010, strona 11.

⁶ Tamże, strona 16.

Zrównoważony rozwój jako przedmiot zainteresowania teorii sprawiedliwości

Zauważyć należy, że polityka zrównoważonego rozwoju nierozłącznie łączy się z problemem dystrybucji strumienia dóbr w czasie i/lub przestrzeni. W definicji Komisji Brundland mowa o ograniczeniu konsumpcji bieżącej na rzecz ochrony praw przyszłych pokoleń. W definicji zawartej w odnowionej Strategii Zrównoważonego Rozwoju Unii Europejskiej padają między innymi twierdzenia o konieczności zapewnienia równych szans, czy poszanowania dla równości płci i demokracji. Wreszcie wynikiem zrównoważonego rozwoju w rozumieniu strategii „Europa 2020” ma być zwiększenie gospodarczej, społecznej i terytorialnej spójności.

Osiągnięcie każdego z wymienionych powyżej celów pociągnąć musi za sobą pewne koszty, które ponieść muszą określone grupy osób. Co więcej, realizacja celów zrównoważonego rozwoju przyniesie korzyści zupełnie innym grupom. Widać więc, że mamy tutaj do czynienia z podstawowym problemem teorii sprawiedliwości: czy mamy moralne prawo pozbawić pewne jednostki i grupy ich dóbr i wolności, by zaspokoić potrzeby innych jednostek i grup?

Warto zauważyć też, że rozwiązaniem naszego problemu będzie określenie pewnych zasad społecznej sprawiedliwości, tak jak rozumiał je Johna Rawlsa: „Mimo że społeczeństwo jest przedsięwzięciem kooperacyjnym mającym na celu wzajemne korzyści, jest jednak zazwyczaj naznaczone zarówno zbieżnością interesów, jak i ich konfliktem. (...) Niezbędny jest więc zbiór zasad, które umożliwiłyby dokonanie wyboru spośród różnych społecznych porządków determinujących podział korzyści, oraz zawarcie porozumienia co do należnych udziałów dystrybucyjnych. Te zasady to zasady społecznej sprawiedliwości.”⁷

Przykłady konfliktów na tle koncepcji zrównoważonego rozwoju

Powyższe teoretyczne rozważania na temat możliwości wystąpienia konfliktów podczas uwzględniania polityki zrównoważonego rozwoju w toku podejmowania decyzji politycznych potwierdza praktyka.

Szczególnie ciekawy jest przypadek planów redukcji emisji gazów cieplarnianych. W przyszłym roku traci swoją moc protokół z Kioto (ratyfikowany przez wszystkie większe gospodarki świata z wyjątkiem Stanów Zjednoczonych). Wciąż brak jest umowy, która miałaby go zastąpić i zapobiec nieregulowanemu w żaden sposób wzrostowi emisji gazów – za nowymi ustaleniami lobbują państwa Unii Europejskiej, przeciw pozostają Stany Zjednoczone i Chiny.

Problem redukcji emisji gazów cieplarnianych ma związek z teorią globalnego ocieplenia, która głosi, że działania ludzi mają istotny wpływ na zmianę panującego na Ziemi klimatu⁸, w szczególności na wzrost temperatury. Efektem ma być roztopienie się lodowców, wzrost poziomu wody w oceanach, które pochłoną znaczną część lądu. Roztopienie się lodowców spowodowałoby także nieodwracalną utratę znacznych zasobów wody pitnej na Ziemi.

⁷ J. Rawls, „Teoria sprawiedliwości”, Warszawa 2009, str. 31

⁸ Teoria globalnego ocieplenia wciąż wywołuje w środowisku naukowym żywe dyskusje. Celem niniejszego artykułu nie jest rozstrzygnięcie istniejącego sporu, ani włączenie się do niego. Na przykładzie teorii globalnego ocieplenia pragnę jedynie pokazać istniejący w podobnych przypadkach konflikt interesów oraz jego potencjalne skutki.

Opisując sytuację w pewnym uproszczeniu, zwolennikiem redukcji emisji gazów cieplarnianych jest Komisja Europejska⁹. Przeciwnikami koncerny wykorzystujące paliwa kopalniane, Stany Zjednoczone i Chiny oraz część państw Unii. Największy wzrost zużycia paliw obserwuje się obecnie w państwach rozwijających się, a więc między innymi w Chinach. Ponadto problem ma charakter globalny, to znaczy jego rozwiązanie (redukcja emisji gazów) zależy od współpracy wszystkich najważniejszych gospodarek świata.

W efekcie realizacja polityki zrównoważonego rozwoju bogatych państw Unii Europejskiej zależy od narzucenia ograniczeń państwom biedniejszym – i nie chodzi tu tylko o Chiny i inne kraje rozwijające się, ale także między innymi Polskę. Państwa te wciąż wykorzystują elektrownie węglowe, zaś w przypadku bogacących się Chin rośnie nie tylko liczba elektrowni, ale także odsetek osób posiadających samochody. Zarówno pozyskiwanie „zielonej energii” wiatrowej, czy słonecznej jak i zakup elektrycznych (czy chociażby hybrydowych) samochodów jest znacznie droższe od wyboru konwencjonalnych środków.

W Polsce duży sprzeciw społeczny wzbudzają natomiast unijne plany zwiększenia docelowego poziomu redukcji emisji dwutlenku węgla¹⁰. Jak ostrzegają krytycy wprowadzenie ich w życie mogłoby być dla bogatego w złoża węgla państwa niezwykle kosztowne. Podważyłoby poziom bezpieczeństwa energetycznego państwa, a także zmusiło do kosztownych inwestycji w alternatywne źródła energii. Zagroziłoby wzrostem bezrobocia w rejonach, gdzie wydobywanie węgla stanowi istotny sektor gospodarki. Zdaniem raportu badawczego firmy McKinsey&Company, Polska mogłaby doprowadzić w roku 2030 do maksymalnie 31% redukcji emisji gazów cieplarnianych w porównaniu z rokiem 2005. Miałoby to kosztować rocznie około 1% PKB¹¹.

Kwestia redukcji emisji gazów cieplarnianych prawdopodobnie jeszcze długo będzie budzić emocje. Obie strony sporu podpierają się badaniami naukowymi. Zwolennicy redukcji mówią o potrzebie ochrony środowiska i nieodwracalności zmian, które zachodzą, zaś przeciwnicy przypominają o ogromnych społecznych kosztach i braku pewności co do odpowiedzialności ludzi za obecny wzrost temperatury. Analiza tego problemu jest świetnym dowodem na poparcie postawionej powyżej tezy: polityka zrównoważonego rozwoju doprowadzi do konfliktu społecznego, który wymagał będzie rozwiązania.

Mówiąc o wyrzeczeniach, które ludzkość musiałaby podjąć, by polityka zrównoważonego rozwoju okazała się efektywna, warto przeanalizować dane na temat tzw. „śladu ekologicznego”. Określa on zapotrzebowanie człowieka na zasoby naturalne i podawany jest w hektarach Ziemi potrzebnych do rekompensacji zużytych zasobów na osobę¹².

Okazuje się, że aby obecny poziom konsumpcji wszystkich ludzi mógł się utrzymać musielibyśmy żyć na planecie półtora razy większej od Ziemi. Gdyby wszyscy ludzie mieli żyć na poziomie Amerykanów, Ziemia musiałaby być aż pięć razy większa. W praktyce

⁹ W raporcie „Europa 2020” czytamy: „emisję dwutlenku węgla należy ograniczyć co najmniej o 20% w porównaniu z poziomem z 1990 r. lub, jeśli pozwolą na to warunki, nawet o 30%; należy zwiększyć udział odnawialnych źródeł energii w naszym całkowitym zużyciu energii do 20% oraz zwiększyć efektywność wykorzystania energii o 20%;”

¹⁰ „Nie czas nakłaniać Polskę do ambitniejszej redukcji CO2”, Money.pl, www.money.pl/gospodarka/unia-europejska/wiadomosci/artukul/nie;czas;naklaniac;polske;do;ambitniejszej;redukcji;co2,18,0,862994.html

¹¹ „Ocena potencjału redukcji emisji gazów cieplarnianych w Polsce do roku 2030”, McKinsey&Company, Warszawa 2009.

¹² Informacje o śladzie ekologicznym na podstawie strony internetowej: www.footprintnetwork.org.

oznacza to, że w długim okresie mieszkańcy państw rozwiniętych będą musieli znacząco ograniczyć swoje zapotrzebowanie na zasoby i to kilkukrotnie. Bez ograniczeń realizacja polityki zrównoważonego rozwoju jest niemożliwa.

Oczywiście problemu zrównoważonego rozwoju nie można ograniczyć jedynie do kwestii ochrony środowiska i ekologii. Dotyczy też między innymi szeroko rozumianej ekonomii czy polityki społecznej. Najlepszym przykładem konfliktu w tym obszarze jest spór wokół reformy systemu emerytalnego w Polsce na przełomie 2010 i 2011 roku, czy próby wprowadzenia gruntowanych reform w zadłużonych krajach południa Europy, takich jak Grecja.

W obu przypadkach obecne decyzje – dotyczące poziomu zadłużenia, czy źródeł finansowania emerytur – mają wpływ na przyszłe pokolenia: mogą zmienić poziom ich życia czy zmusić do przyjęcia na siebie pewnych zobowiązaniach. Dlatego mogą mieć wpływ na zdolność przyszłych pokoleń do zaspokojenia swoich potrzeb (bo ich dochód będzie przeznaczony na spłatę zadłużenia poprzednich pokoleń) i w tym sensie powinny być przedmiotem zainteresowania polityki prowadzonej według wzorców zrównoważonego rozwoju.

Podstawowe założenia teorii sprawiedliwości Rawlsa

Szczególna uwaga problemowi sprawiedliwości międzypokoleniowej przedstawiona jest w głośnej i szeroko dyskutowanej teorii sprawiedliwości przedstawionej po raz pierwszy w 1971 roku przez Johna Rawlsa. To właśnie ta praca stanowić będzie podstawę dla naszych dalszych rozważań.

Rawls za sprawiedliwe uważa to, co uznane zostałyby za takie w warunkach doskonałej bezstronności¹³. Strony muszą odrzucić swoje partykularne interesy, dopiero wtedy uprawnione stają się do formułowania ocen moralnych.

Rawls zdaje sobie sprawę, że przedstawione założenia są nierzeczywiste. Dlatego – wychodząc z teorii umowy społecznej – projektuje eksperyment myślowy: „sytuację początkową”. To właśnie rozważania podjęte przy przyjęciu rygorów sytuacji początkowej mają być podstawą formułowania opinii o tym, co sprawiedliwe.

Sytuacja początkowa wyobraża warunki, w których wolne i równe sobie jednostki wybierają zasady sprawiedliwości, którymi powinny kierować się funkcjonujące w strukturze podstawowej społeczeństwa¹⁴ instytucje. Zakłada się także, że głównym celem jednostek jest osiągnięcie jak największych korzyści, nie są zatem one ani empatyczne, ani zawistne. Nie zrezygnują z korzystnych dla siebie zasad na rzecz interesów innych jednostek, ale też nie zrezygnują z korzystnych dla siebie zasad tylko po to, by inne jednostki nie mogły osiągnąć swoich celów.

Fundamentalną cechą sytuacji początkowej jest zasłona niewiedzy. Jednostki w sytuacji początkowej nie mają informacji na temat roli, którą będą pełnić w społeczeństwie. Nie znają swoich dochodów, ustroju w jakim będą żyły, płci, stanu zdrowia czy umiejętności i zdolności. Zasłona niewiedzy gwarantuje bezstronność decyzji podjętych w warunkach sytuacji początkowej, a zatem pozwala na przyjęcie poczynionych w jej warunkach ustaleń za sprawiedliwe.

¹³ J. Rawls, *Teoria Sprawiedliwości*, Warszawa 2009, str. 40-48.

¹⁴ „Struktura podstawowa społeczeństwa” to rawlsowski termin określający w przybliżeniu „sposób, w jaki główne instytucje społeczne dystrybuują podstawowe prawa i obowiązki oraz określają podział korzyści płynących ze społecznej kooperacji”. Zob. też: J. Rawls „*Teoria sprawiedliwości*”, str. 34-35.

Zdaniem Rawlsa jednostki w warunkach sytuacji początkowej zdecydują wybrać się następujące dwie zasady sprawiedliwości:

1. Każda osoba ma mieć równe prawo do jak najszerzego całościowego systemu równych podstawowych praw i wolności¹⁵, dającego się pogodzić z podobnym systemem dla wszystkich.
2. Nierówności społeczne i ekonomiczne mają być tak ułożone,
 - a) aby były z największą korzyścią dla najbardziej upośledzonych, pozostając w zgodzie z zasadą sprawiedliwego oszczędzania; i jednocześnie
 - b) aby były związane z dostępnością urzędów i pozycji dla wszystkich w warunkach autentycznej równości szans.

Ponadto jednostki wybrałyby dwie reguły pierwszeństwa:

1. [pierwszeństwo wolności] Zasady sprawiedliwości mają być ułożone w porządku leksykograficznym, a zatem podstawowe wolności mogą być ograniczane jedynie w imię wolności. Istnieją dwa przypadki:
 - a) mniejszy zakres wolności musi wzmocniać całościowy system wolności, który jest udziałem wszystkich;
 - b) wolność mniej niż równa musi być do przyjęcia dla tych, którzy mają mniej wolności.
2. [pierwszeństwo sprawiedliwości wobec efektywności i dobrobytu] Druga zasada sprawiedliwości ma w porządku leksykalnym pierwszeństwo wobec zasady efektywności i wobec zasady maksymalizowania sumy korzyści; zasada równych szans ma zaś pierwszeństwo wobec zasady zróżnicowania. Istnieją dwa przypadki:
 - a) nierówność szans musi zwiększać szanse tych, którzy mają mniejsze szanse;
 - b) nadmierna stopa oszczędności musi per saldo zmniejszać ciężary tych, którzy to obciążenie biorą na siebie¹⁶.

Teoria sprawiedliwości Rawlsa a problem zrównoważonego rozwoju

Rawls rozszerzając swoją teorię na problem sprawiedliwości międzypokoleniowej zwraca uwagę, że celem sprawiedliwości w długim okresie nie powinno być zmniejszanie się nierówności między poszczególnymi warstwami społeczeństwa, ale coraz lepsze perspektywy osób najgorzej sytuowanych¹⁷.

Filozof odrzuca także intuicję wskazującą, że sprawiedliwość międzypokoleniowa nie może zaistnieć, ponieważ przepływy oszczędności są możliwe tylko w jednym kierunku – to znaczy w przyszłość. Jak pisze: „jest faktem naturalnym, że pokolenia następują po sobie w czasie i że faktyczne korzyści ekonomiczne przepływają tylko w jednym kierunku. Ta sytuacja nie może ulec zmianie, a wobec tego nie powstaje tu kwestia sprawiedliwości. Sprawiedliwe bądź niesprawiedliwe jest to, jak instytucje radzą sobie z naturalnymi ograniczeniami, oraz sposób, w jaki są skonstruowane z myślą o wykorzystaniu historycznych możliwości.”

¹⁵ Podstawowe wolności określone są przez Rawlsa jako zbiór zamknięty i zawierają: wolność polityczną (prawo do głosowania i do piastowania urzędów publicznych) wraz ze swobodą wypowiedzi i zgromadzeń, wolność sumienia i swoboda myśli, wolność osobista (od opresji psychicznej i naruszeń nietykalności cielesnej), prawo do posiadania własności osobistej oraz ochrona przed arbitralnym aresztowaniem i uwięzieniem.

¹⁶ J. Rawls, *Teoria sprawiedliwości*, str. 438-439.

¹⁷ Tamże, str. 415-416.

Znajdujące się za zasłoną niewiedzy strony nie powinny kierować się jedynie interesem swojego pokolenia. Chociaż nie wiedzą, w jakiej cywilizacji, czy systemie żyją, to mogą stwierdzić, że są sobie współczesne. Nie mając wpływu na to, czy poprzednie pokolenia podjęły działania na rzecz sprawiedliwości międzypokoleniowej, również mogą z niej zrezygnować. Wobec tego Rawls proponuje, by uznać, że jednostki za zasłoną niewiedzy ustalają takie zasady, żeby chciały one, aby wcześniejsze pokolenia również się nimi kierowały.¹⁸

Efektom powinno być – jak sugeruje Rawls – przyjęcie zasady sprawiedliwego oszczędzania. Chociaż trudno określić dokładną stopę akumulacji dóbr, to przyjąć można kilka założeń. Po pierwsze, długoterminowym celem zasady oszczędzania jest zaprowadzenie sprawiedliwego porządku społecznego oraz utrzymanie go. Po drugie, każde pokolenie powinno dokonać pewnych oszczędności¹⁹ na rzecz następnych pokoleń. Ponadto nie każde pokolenie musi oszczędzić tyle samo, a także nie wszystkie jednostki z danego pokolenia muszą uczestniczyć w akumulacji oszczędności w odpowiednim stopniu. W przypadku jednostek znajdujących się w najgorszej sytuacji wystarczy, że zaakceptują one program akumulacji oszczędności.

Na podstawie przedstawionych powyżej teoretycznych przesłanek sformułować można sprawiedliwą strategię wdrażania polityki zrównoważonego rozwoju. Wcześniej pokazać należy, że sama koncepcja zgodna jest z zasadą sprawiedliwego oszczędzania.

Najłatwiej pokazać to przyjmując szerszą definicję zawartą w Odnowionej Strategii Zrównoważonego Rozwoju Unii Europejskiej. Stwierdzone jest tam wprost, że zrównoważony rozwój powinien opierać się „na zasadach: demokracji, równości płci, solidarności, praworządności i poszanowania podstawowych praw, w tym prawa do wolności oraz do równych szans.” Okazuje się więc, że zrównoważony rozwój jest podstawą do budowy instytucji wcielających w życie idee sprawiedliwości społecznej, dlatego też zgodny jest z zasadą sprawiedliwego oszczędzania.

Podobne wnioski wyciągnąć można z definicji przedstawionej przez Komisję Brundland. Z jednej strony przyjąć bowiem można, że sytuacja w której dostęp do zasobów w przyszłości zostaje ograniczony, odbije się głównie na jednostkach najmniej uprzywilejowanych. Z drugiej – trudno wyobrazić sobie, by w warunkach katastrofy ekologicznej zdołano uchronić dotychczasowe zdobycze cywilizacji, w tym podstawowe wolności.

Te dwa argumenty nie dowodzą oczywiście, że zasada sprawiedliwego oszczędzania jest równoważna z koncepcją zrównoważonego rozwoju. Pokazują natomiast, że bez wcielenia koncepcji zrównoważonego rozwoju w życie, zrealizowanie zasady sprawiedliwego oszczędzania jest praktycznie niemożliwe.

Dodatkowym argumentem świadczącym o zależności obu koncepcji stanowić może porównanie definicji zrównoważonego rozwoju²⁰ z wnioskami, które wyciąga Rawls podczas analizy zasady sprawiedliwego oszczędzania: „W każdym pokoleniu ich [osób najbardziej upośledzonych – przyp. aut.] oczekiwania mają być maksymalizowane pod warunkiem, że odłoży się te oszczędności, które uznane zostaną za właściwe.” W obu stwierdzeniach pojawia się ta sama myśl: nie można poświęcać dóbr obecnych pokoleń

¹⁸ Tamże, str. 419-420.

¹⁹ Przy czym oszczędności mogą przyjąć różne formy: nie tylko inwestycji netto w maszyny czy kapitał rzeczowy, ale także w zdobycze kultury i cywilizacji, naukę i edukację.

²⁰ Przypomnijmy, że zgodnie z definicją komisji Brundlanda „...rozwój zrównoważony to taki rozwój, który zaspokaja potrzeby obecnego pokolenia bez pozbawiania możliwości przyszłych pokoleń do zaspokojenia ich potrzeb”.

ponad pewną konieczność, którą jest zachowanie możliwości korzystania z podobnych dóbr w kolejnych pokoleniach.

Jak zostało ukazane realizacja zasady sprawiedliwego oszczędzania jest niemożliwa bez wprowadzenia koncepcji zrównoważonego rozwoju w życie. Pamiętać należy jednak o wypływających z teorii Rawlsa wskazówkach: koszty wprowadzenia polityki zrównoważonego rozwoju powinny wziąć na siebie głównie państwa rozwinięte. Państwa rozwijające się są zobowiązane do wprowadzania zrównoważonego rozwoju o tyle, na ile będzie je stać. Państwa rozwinięte powinny pomóc państwom rozwijającym się w podjęciu odpowiednich kroków, na przykład poprzez system zachęt gospodarczych, czy transfer zielonych technologii.

Warto zauważyć, że koncepcja ta już jest częściowo przez Unię Europejską rozważana. Komisja Europejska proponuje państwom rozwijającym się, że jeśli te przyłączą się do programu redukcji emisji gazów cieplarnianych, to państwa Unii Europejskiej zobowiążą się do znacznie większej redukcji emisji, niż państwa rozwijające się. Obecnie przyszłość tego planu nie jest jeszcze jasna.

Sprawiedliwość międzypokoleniowa w teorii sprawiedliwości Nozicka

W filozofii politycznej przyjęło się przeciwstawiać wnioski wypływające z teorii sprawiedliwości Rawlsa wnioskowi, które wskazuje teoria uprawnień Roberta Nozicka. Jest to praktyka uzasadniona, ponieważ teoria Nozicka jest radykalnie libertariańska i zbudowana niemal w kontrze do teorii Rawlsa. Oparta jest ona na trzech zasadach²¹:

1. Osoba, która nabywa udział w sposób zgodny z zasadą sprawiedliwości nabywania, jest uprawniona do posiadania tego udziału.
2. Osoba, która w sposób zgodny z zasadą sprawiedliwości transferu nabywa udział od kogoś, kto jest uprawniony do posiadania tego udziału, jest uprawniona do posiadania tego udziału.
3. Nikt nie jest uprawniony do posiadania udziału z wyjątkiem tych, którzy weszli w jego posiadanie na mocy (wielokrotnego) zastosowania zasad 1 i 2.

Ponadto zasada sprawiedliwości nabywania zdefiniowana jest następująco: „A jest uprawniony do X, jeśli nikt inny nie jest uprawniony do X i jeśli nabywając X, A nie pogarsza niczyjej sytuacji (chyba że w znaczeniu konkurencyjności, w jakim nikt nie może korzystać z zasobów, które przywłaszczył A, a A może ich używać dla własnej korzyści na rynku rządzonego zasadą konkurencji)”, zaś zasadą sprawiedliwego transferu określić można następująco: „Transfer od A do B jest sprawiedliwy, jeśli zarówno A jak i B zgadzają się na ten transfer i żadne z nich nie dokonuje go pod przymusem”.

Sądzę, że w przypadku sprawiedliwości międzypokoleniowej teoria sprawiedliwości Rawlsa nie sprawdza się. Jej przyjęcie oznaczałoby, że pierwsze pokolenie kierując się pierwszą zasadą ma prawo do zagarnięcia zasobów całej Ziemi i dowolnego dysponowania nią. Dla kolejnych pokoleń (które nie mogłyby wziąć udziału w pierwotnym zagarnianiu zasobów, do których nikt nie jest jeszcze uprawniony) przyjęcie zasady sprawiedliwości Nozicka za właściwą w praktyce pociągnęłoby tragiczne skutki, włączając w to nędzę i plagę niewolnictwa (osoby należące do drugiego pokolenia nie dysponowałyby niczym, oprócz własnego ciała). Z wyżej wymienionych względów nie uznaję zasad sprawiedliwości Nozicka za wartych w kontekście koncepcji zrównoważonego rozwoju szerszej analizy.

²¹ R. Nozick, *Anarchia, państwo i utopia*. Warszawa 2010, str. 183.

Bibliografia:**Źródła**

Chichilnisky G., *What Is Sustainable Development?* [w:] *Land Economics*, Vol. 73, No. 4, Defining Sustainability, Nov. 1997.

Hull Z., *Filozoficzne i społeczne uwarunkowania zrównoważonego rozwoju* [w:] *Problemy ekorozwoju 2008*, vol. 3, No 1.

Langhelle O., *Sustainable Development: Exploring the Ethics of Our Common Future* [w:] *International Political Science Review* 1999, Vol. 20, No. 2.

Nozick, R., *Anarchia, państwo i utopia*. Wydawnictwo Aletheia, Warszawa 2010

Rawls J., *Teoria sprawiedliwości*. Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2009.

Strony internetowe

Stiglitz, J. *Report: The Measurement of Economic Performance and Social Progress, Revisited*. Paryż: Comission on the Measurement of Economic Performance and Social Progress, 2009. www.stiglitz-sen-fitoussi.fr, (dostęp: 25 10 2011 r.).

Opracowania zwarte

Europa 2020. Bruksela: Komisja Europejska, 2010.

Barbara Kowalczyk

ROLA I ZNACZENIE PORADNICTWA ZAWODOWEGO W KONTEKŚCIE IDEI ZRÓWNOWAŻONEGO ROZWOJU

Wprowadzenie

Refleksja ludzka nad konsekwencjami wytworów cywilizacji, przy jednoczesnej zdolności do przewidywania skutków działalności człowieka w przyszłości, stały się podstawą do rozważań nad racjonalnym, zrównoważonym gospodarowaniem zasobami w trosce o dobro przyszłych pokoleń. Postępująca idea Zrównoważonego Rozwoju (ZR; ekorozwój, sustainable development) ma charakter złożony i obejmuje swym zakresem wiele dziedzin życia. Za jedną z nich w kontekście zwiększenia spójności społecznej, można uznać szeroko pojętą problematykę rynku pracy wraz z występującym wobec niej zjawiskiem bezrobocia. Idea zrównoważonego rozwoju zakłada konieczność spojrzenia na podejmowane działania w ujęciu globalnym, przy jednoczesnym postępowaniu w myśl jej postulatów na poziomie jednostkowym i lokalnym. Poradnictwo zawodowe w odniesieniu do tak traktowanego zagadnienia można uznać za znaczący pomost pomiędzy społeczno-gospodarczymi potrzebami społeczeństwa, a indywidualnymi możliwościami i potrzebami na poziomie jednostki. W sposób pośredni przyczynia się do odpowiedzi na problem naszych czasów, jakim jest próba zachowania równowagi i umiaru pomiędzy wzrostem gospodarczym, a równomiernym podziałem korzyści. Brak oczywistego, jednoznacznego związku pomiędzy poradnictwem a ZR, pozwala na poszukiwanie różnych punktów odniesienia i kryteriów relacyjności.

Zrównoważony rozwój - idea odpowiedzialności

U podstaw idei zrównoważonego rozwoju znajduje się zdolność intelektu ludzkiego do wybiegania myśleniem wpród i dostrzegania związków przyczynowo-skutkowych. Cecha ta związana jest z przewidywaniem konsekwencji podejmowanego działania. Bazujące na obserwacji i doświadczeniu spostrzeżenia, a także osiągnięte drogą dedukcji rokowania następstw podejmowanych działań, stają się punktem wyjścia futurologii. Myślenie przyczynowe stanowi jedną z przesłanek odpowiedzialności i tym samym nakłada niejako powinność postępowania w myśl szeroko pojętej etyki.

W obliczu zdefiniowanego w dokumencie „Agenda 21” podczas II Konferencji w Rio de Janeiro wniosku, iż: *„Ludzkość doszła do przelomowego momentu w historii. Kontynuując dotychczasową politykę, przyczyniamy się do pogłębienia przepaści gospodarczej w społeczeństwach i między państwami, rozszerzenia się sfer ubóstwa, głodu, chorób i analfabetyzmu. Będziemy też powodować postępującą degradację środowiska naturalnego, od którego zależy życie na Ziemi.”*¹ - konieczne staje się zajęcie stanowiska względem planowanego rozwoju. Problem ten oraz próby wdrażania najlepszych z punktu widzenia przyszłych pokoleń i ekosystemu rozwiązań, stanowią ówczyniejsze jedno z czołowych zagadnień prowadzonego na różnych szczeblach dialogu. Zagadnienie to

¹ Dokumenty końcowe Konferencji ONZ „Środowisko i rozwój”. Rio de Janeiro, 3-14 czerwca 1992 r. Szczyt Ziemi. Instytut Ochrony Środowiska, Warszawa 1993.

cechuje niezwykła złożoność, ponieważ zauważyć należy, że problem dotyczy niemal wszystkich obszarów życia, a także wszystkich ludzi i całego ekosystemu. Odnoszące się zatem początkowo do sfery leśnictwa – jako zrównoważonej gospodarki wycinania drzew – pojęcie zrównoważonego rozwoju, obejmuje swym znaczeniem obecnie zakres o wiele szerszy. Według sformułowanej w 1992 roku podczas Szczytu Ziemi definicji, zrównoważony rozwój rozumiany jest jako „strategia przekształceń ekologicznych, społecznych, technicznotechnologicznych i organizacyjnych, których celem jest osiągnięcie racjonalnego i trwałego poziomu dobrobytu społecznego, umożliwiającego przekazanie go następnym pokoleniom bez obawy zagrożenia destrukcją zasobów przyrody i ekosystemów.”² Współzależność i przenikanie się sfer: ekonomicznej, społecznej i środowiskowej - wyznaczają oś centralną zrównoważonego rozwoju. Jednocześnie, elementy każdego z tych obszarów stanowią zbiór wskaźników dobieranych w badaniach nad ekorozwojem. T. Borys wraz z zespołem, spośród szeregu zagadnień dotyczących wymiaru społecznego wyróżnili m.in.: zwalczanie ubóstwa, poziom wykształcenia, poziom zamożności. Natomiast niektóre spośród otrzymanych (drogą weryfikacji merytorycznej i statystycznej) indyktorów, pozwalających ocenić poziom zrównoważonego rozwoju to np.: produkt krajowy brutto na 1 mieszkańca, liczba uczestników studiów doktoranckich (na 100 tysięcy mieszkańców), czy stopa bezrobocia wyrażona w procentach.³ Powyższe stymulanty pozwalają zaobserwować powiązanie obszarów wpływających na ZR z istotnymi zagadnieniami problemów społecznych i rynku pracy. Niektóre ze zmiennych wpływających na jakość i poziom rozwoju (np. zwalczanie bezrobocia) pokrywają się zatem z zadaniami instytucji systemu poradnictwa zawodowego.

Od idei do praktyki

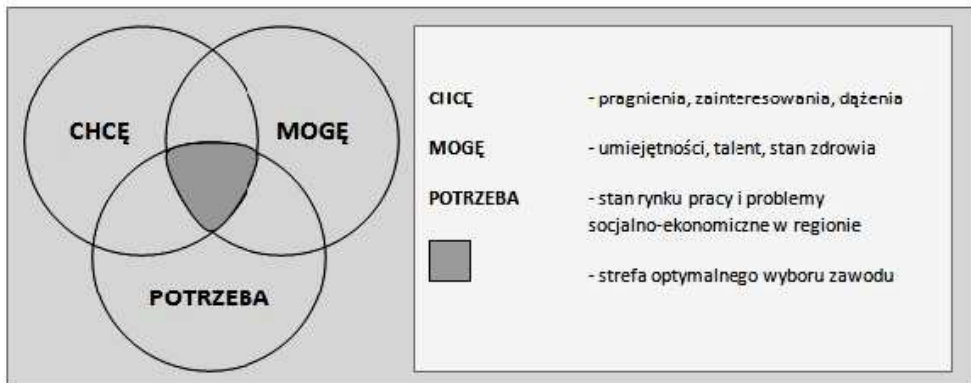
Poradnictwo zawodowe rozumiane może być jako „zespół podejmowanych działań i środków, które mają pomóc w wyborze zawodu”⁴. Kwestia wyboru zawodu, związana jest z rozwojem jednostki oraz rynkiem pracy, systemem kształcenia i polityką lokalną. Pomoc udzielana w ramach poradnictwa zawodowego kierowana jest do osób uczących się (w celu orientacji zawodowej) oraz dorosłych na różnych etapach życia zawodowego. Na wybór zawodu powinny składać się m.in. zainteresowania jednostki, posiadane przez nią kwalifikacje, kompetencje oraz potencjał, ale także zapotrzebowanie na rynku pracy oraz odpowiednie możliwości kształcenia. Celem porady zatem, jest doradzenie podmiotowi w podjęciu najlepszych dla niego (w oparciu o wiedzę dotyczącą powyższych komponentów) decyzji, przy jednoczesnym wykorzystaniu wiedzy na temat aktualnych i przewidywanych potrzeb na rynku pracy (lokalnym, regionalnym, krajowym, zagranicznym). Strefę optymalnego wyboru można przedstawić schematycznie w następujący sposób:

² Tamże

³ D. Perło: *Model miękkiego zrównoważonego rozwoju*, [w:] *Od koncepcji ekorozwoju do ekonomii zrównoważonego rozwoju*. D. Kiełczewski (red.), Wydawnictwo Wyższej Szkoły Ekonomicznej w Białymstoku. Białystok 2009, s. 166-173.

⁴ L. Bandura: *Poradnictwo zawodowe*, [w:] *Encyklopedia Pedagogiczna XXI wieku*, T. Pilch (red.), Wydawnictwo Akademickie Żak. Warszawa 2003, s. 605-609.

Schemat 1. Wybór zawodu

Źródło: B. Bielak: *Vademecum wyboru zawodu – błędy*. Wortal internetowy „Eduktor zawodowy”, www.koweziu.edu.pl/edukator

W rozumieniu tak ujętej strefy optymalnego wyboru, można - upraszczając - sprowadzić rolę doradcy do stwarzania pewnego rodzaju pomostu, pomiędzy wiedzą klienta o nim samym (jego dążeniach i zainteresowaniach oraz możliwościach), a wiedzą o warunkowanej przez aspekty społeczno-ekonomiczne sytuacji zewnętrznej – na drodze poszukiwania optymalnego punktu zbieżnego tych obszarów.

Poradnictwo zawodowe działa w myśl zawartych w ustawie z dnia 20 kwietnia 2004 r. *o promocji zatrudnienia i instytucjach rynku pracy* zasad, z których dwie korespondują z ideą zrównoważonego rozwoju:

- *zasada dostępności usług*, która gwarantuje łatwość dostępu do poradnictwa zawodowego oraz stwarza możliwość korzystania z jego usług każdemu zainteresowanemu,

- *prawo równości w korzystaniu z usług*, dbające o wyeliminowanie jakiegokolwiek dyskryminacji.⁵ Otwarty dostęp do poradnictwa zawodowego, ma na celu likwidowanie nierówności społecznych i dążenie do pełnego wykorzystania kapitału społecznego.

Usługi z zakresu poradnictwa realizowane są głównie przez instytucje państwowe, lecz również agencje niepubliczne i organizacje pozarządowe. Tworzą wspólnie system, w którym jednak - przez wzgląd na rodzaj odbiorców i charakter udzielanej pomocy - placówki podlegają różnym ministerstwom. Zwrócone ku młodzieży działania z zakresu orientacji zawodowej, mają charakter głównie edukacyjny – ich celem jest wyposażenie ucznia w wiedzę na temat społeczno-zawodowego wymiaru życia człowieka, dalszych możliwości edukacyjnych i zawodowych oraz udzielanie pomocy w rozpoznaniu własnych zainteresowań i określeniu osobistych predyspozycji. Orientacja zawodowa powinna być realizowana przede wszystkim w szkołach na wszystkich etapach kształcenia oraz w poradniach psychologiczno-pedagogicznych (instytucje podległe Ministerstwu Edukacji Narodowej). W systemie szkolnictwa wyższego, orientacją zajmują się Akademickie Biura Karier (podległe pod Ministerstwo Nauki i Szkolnictwa Wyższego), mające na celu

⁵ Ustawa z dnia 20 kwietnia 2004 r. *o promocji zatrudnienia i instytucjach rynku pracy* (Dz. U. Nr 99, poz. 1001, z późn. zm.)

głównie ułatwienie studentom i absolwentom płynne wejście na rynek pracy. Zadania adresowane do osób wkraczających, obecnych lub zniesionych na margines – życia zawodowego, realizowane są przez instytucje rynku pracy. Za ich koordynację odpowiada Minister Pracy i Polityki Społecznej. Należące do nich: Wojewódzkie Urzędy Pracy (WUP) wraz z Centrami Informacji i Planowania Kariery Zawodowej, Powiatowe Urzędy Pracy (PUP), Ochotnicze Hufce Pracy (OHP) - podejmują działania, których celem jest przeciwdziałanie bezrobociu poprzez dotarcie do potrzebujących (w sposób pośredni lub bezpośredni) i udzielenie im odpowiedniego wsparcia.

Odwołując się ponownie do zagadnienia zrównoważonego rozwoju – już na etapie tych wstępnych informacji na temat poradnictwa zawodowego, można zaobserwować pewne zależności. Przede wszystkim, zauważyć można znaczącą rolę informacji w procesie doradczym. Udzielanie porad opiera się o szeroką wiedzę doradcy - za pomocą przekazywania informacji edukacyjno-zawodowej. Dostęp do informacji stanowiącej cenne dobro niematerialne, uważany jest obecnie za podstawowy warunek rozwoju oraz fundamentalną kwestię w procesie przeciwdziałania wykluczeniu społecznemu i budowaniu społeczeństwa wiedzy. Zagadnienie równego i otwartego dostępu do wiedzy, w tym - w znaczącej roli za pośrednictwem zdobyczy technologicznych, staje się obecnie warunkiem rozwoju zrównoważonego. Znajduje to odzwierciedlenie w podejmowanych programach i strategiach na szczeblu krajowym i międzynarodowym (m.in. w działaniach UNESCO, które wśród podejmowanych celów wskazują na „promocję koncepcji społeczeństw wiedzy, (...), powszechny dostęp do informacji i wiedzy, (...), równy dostęp do wysokiej jakości edukacji, (...), wspieranie ośrodków usług teleinformatycznych i sieci komunikacyjnych”⁶). W szerszym kontekście warto wspomnieć o międzyrządowym programie „Informacja dla Wszystkich” (IFAP), który w całości poświęcony jest promocji powszechnego dostępu do informacji i wiedzy jako podstawowego warunku rozwoju.⁷ W odniesieniu jednak do poradnictwa zawodowego, warto podać przykład dobrej praktyki, jaką stanowi projekt „Zielona Linia, Centrum Informacyjno-Konsultacyjne Służb Zatrudnienia”, współfinansowany przez Europejski Fundusz Społeczny w ramach PO *Kapitał Ludzki*. „Zielona Linia” współpracuje z urzędami pracy i pracodawcami na terenie kraju, tworząc dostępny dla każdego i o każdej porze urząd, w którym konsultanci za pomocą środków teleinformatycznych udzielają informacji na temat usług rynku pracy, świadczeń i wsparcia oferowanego przez PUP, oraz regulacji prawnych dotyczących rynku pracy zawartych w ustawie i kodeksie pracy.

Podkreślając istotną rolę informacji o możliwościach kształcenia i pracy, warto zwrócić uwagę na jeszcze jedną ważną funkcję jaką spełnia. W myśl przyjętego przez D. Massey’a założenia, że „*migracja międzynarodowa nie jest wynikiem braku rozwoju ekonomicznego, ale wręcz przeciwnie - wynika z tego rozwoju*”⁸ - można uznać, iż informacja stanowi cenną wartość dla zrównoważonego rozwoju. Wiedza o miejscach pracy w innych regionach, krajach czy nawet kontynentach sprzyja zagospodarowaniu ludzkiego kapitału, w którym odpowiednie kompetencje pracownika spotykają się z potrzebą danego środowiska. Zapobiega to marnowaniu kapitału ludzkiego, odnajdując jednocześnie rozwiązanie dla zaistniałych braków, co sprzyja rozwojowi zarówno w wymiarze społecznym jak i ekonomicznym.

⁶ I. Morzoł: *UNESCO a Zrównoważony Rozwój*. Referat wygłoszony w formie prezentacji multimedialnej podczas II Konferencji Ekologicznej w Warszawie 30 marca 2006, www.unesco.pl, (dostęp: 14.09.2011r).

⁷ Tamże

⁸ A. Gómy, P. Kaczmarczyk: *Uwarunkowania i mechanizmy migracji zarobkowych w świetle wybranych koncepcji teoretycznych*. Instytut Studiów Społecznych UW. Warszawa 2003, s. 80

Po wstąpieniu Polski do Unii Europejskiej oczywistym stało się, iż informacja o specyfice europejskich rynków pracy będzie miała wpływ na wybory ścieżek zawodowych młodych ludzi, zapewniając im tym samym konkurencyjność na rynkach europejskich. Dla zapewnienia równości szans pracowników, powstawać zaczęły specjalne projekty, takie jak europejski portal edukacyjny o możliwościach kształcenia PLOTEUS. Celem portalu jest pomoc studentom, osobom poszukującym pracy, pracownikom, rodzicom, doradcom zawodowym oraz nauczycielom w znalezieniu informacji na temat możliwości kształcenia w Europie.⁹ Strona dostępna jest w dwudziestu pięciu językach i oferuje uzyskanie informacji w zakresie: możliwości kształcenia na obszarze Unii Europejskiej, wymianach, stypendiach, systemach edukacyjnych państw członkowskich, oraz wiedzy na temat krajów Unii Europejskiej, szczególnie zaś pod kątem przeprowadzki do innego kraju.

Na rozwój samego poradnictwa korzystnie wpływa transfer wymiany wiedzy i doświadczeń wśród doradców zawodowych. Od 2007 roku realizowany jest projekt Eurodoradztwo Polska, stanowiący część europejskiego programu „Uczenie się przez całe życie”. Podejmowane w ramach niego działania służą podnoszeniu kompetencji zawodowych doradców, wzmocnieniu ich warsztatu pracy, wzbogacaniu zasobów informacji oraz udostępnianiu materiałów z zakresu poradnictwa.¹⁰ Działania takie dążą do maksymalnego wzrostu skuteczności świadczonych usług, a także równoważą poziom ich rozwoju w skali międzynarodowej.

Wspomniany wcześniej kapitał ludzki, stanowi obecnie jedno z najbardziej aktualnych zagadnień w sferze ekonomiczno-społecznej. Jego znaczenie podkreślają B. Piontek i F. Piontek, wykazując iż spośród trzech wyszczególnionych kapitałów: ekonomicznego (E), ludzkiego (L) i przyrodniczego (P), to właśnie kapitał społeczny spełnia obecnie najważniejszą rolę. Autorzy prezentują tym samym poglądy, iż do ograniczenia nierówności społecznych konieczny jest nie tyle wzrost wydajności (wzrost ekonomiczny E), co reguły kształtujące ład i proporcje. Tego typu reguły zapewnić mogą zmianę sprzężenia: *kapitał ludzki – wzrost gospodarczy – nierówności społeczne*, na oczekiwane: *kapitał ludzki – wzrost gospodarczy – ograniczenie nierówności społecznych*. Do zrealizowania takiego rozwoju zależności, potrzebne jest urzeczywistnienie procesu trwałego, zrównoważonego rozwoju, postępując według założeń tzw. modelu „niszy”. Oparty jest on o zbiór przeciwstawnych do modelu „wyspy szans” (związanego z procesem globalizacji) założeń. Opiera się o uznanie, że najcenniejszy jest kapitał ludzki i proponuje między innymi:

- gotowość do podjęcia pracy po stronie społeczności lokalnej,
- stworzenie możliwości do stosowania i wykorzystywania technologii niestandardyzowanych,
- kierowanie się na szczeblu gminy (i państwa) efektywnością społeczną, a na szczeblu producentów i inwestorów zintegrowaną efektywnością: ekonomiczną, ekologiczną i społeczną.¹¹

Założenia te korespondują z podkreślaną w ostatnim czasie w Polsce rolą ekonomii społecznej, którą cechują:

⁹ www.ec.europa.eu.

¹⁰ tamże.

¹¹ B. Piontek, F. Piontek: *Alternatywne koncepcje wdrażania rozwoju i ich skutki dla kategorii kapitał*, [w:] *Nierówności społeczne a wzrost gospodarczy. Kapitał ludzki i intelektualny* cz.1. Uniwersytet Rzeszowski, Katedra Teorii Ekonomii. Rzeszów 2005, s. 94-97.

- aktywne podejście do rozwiązywania problemów,
- raczej zbiorowy niż indywidualny charakter ich rozwiązywania,
- przedłożenie dobra wspólnego, nad wąskie interesy grupy,
- działania oparte na solidarności i współpracy.

Pomimo spadku poziomu ogólnego bezrobocia w Polsce, wciąż pozostają grupy silnie obciążone tym wskaźnikiem. Specyfika problemów, z jakimi borykają się pewne grupy społeczne utrudnia im samodzielne odnalezienie się na rynku pracy. Potrzebne są przedsiębiorstwa społeczne, które wspomagałyby zatrudnienie tych osób i pomoc jego w utrzymaniu. Do instytucji ekonomii społecznej zaliczyć można spółdzielnie socjalne, których zadaniem - w myśl wyrównywania dysproporcji społecznych – jest umożliwienie osobom dotkniętym przez los (bezrobotnym, uzależnionym, niepełnosprawnym, itp.) powrotu do uregulowanego życia społecznego i rynku pracy. Spółdzielnie opierają się na zasadzie osobistego świadczenia pracy przez jej członków. Z zakładaniem spółdzielni pracy wiąże się wiele możliwości, ale trzeba być również świadomym trudności i zagrożeń stojących po stronie otwartego rynku pracy. Kompetencje doradców zawodowych, w tym szeroka wiedza na temat stwarzanych za sprawą ekonomii społecznej rozwiązań włączania osób o szczególnych trudnościach na rynek pracy są zatem kluczowe.¹²

Istotna rola obszaru problematyki społecznej w kontekście zrównoważonego rozwoju została zauważona i zawarta w Krajowym Programie Reform „EUROPA 2020. Strategia na rzecz inteligentnego i zrównoważonego rozwoju sprzyjającego włączeniu społecznemu” sporządzonemu przez Ministerstwo Gospodarki. Stanowi długookresową strategię rozwoju Unii Europejskiej na lata 2011-2020 i zatwierdzona przez Radę Europejską zastąpiła realizowaną w latach 2000-2010 Strategię Lizbońską. Trzy wskazane w niej obszary priorytetowe stanowią:

- wzrost inteligentny,
- wzrost zrównoważony,
- wzrost sprzyjający włączeniu społecznemu.¹³

Kierunek zmian rozwoju w stronę zrównoważonego, generuje także potrzebę wsparcia ze strony poradnictwa zawodowego osób, które przez wzgląd na zaistniałe na rynku pracy zaminy potrzebują przekwalifikowania. Sytuacja taka może mieć miejsce np. w przypadku zawodów związanych z wydobywaniem i gospodarowaniem zasobów naturalnych według starych metod, na które Unia Europejska nałożyła ograniczenia w trosce o środowisko naturalne. Zjawisko takie widocznie jest także w przypadku rolników, których znaczna część potraciła gospodarstwa rolne. Tam, gdzie pojawia się społeczny problem ze zmianą specyfiki rynku, poradnictwa zawodowe powinno być zawsze obecne. Także w trosce o edukację i przygotowanie kolejnych roczników absolwentów do nowych warunków.

Edukacja zajmuje współcześnie jedną z kluczowych ról w działaniach na rzecz zrównoważonego rozwoju. Rola jaką spełnia, może być traktowana w dwojnasób: edukacja winna być bowiem nośnikiem wiedzy na temat ekorozwoju w obszarze różnych dziedzin, by przyczyniać się do wzrostu świadomości na jej temat, przy jednoczesnym zabaniu o szerzenie dostępności edukacji dla wszystkich, w myśl zrównoważonego kapitału intelektualnego. Współczesne poradnictwo zawodowe działa w oparciu

¹² P. Frączek, J. J. Wygnański, (red.), *Polski model ekonomii społecznej. Rekomendacje dla rozwoju*,. Warszawa: Fundacja Inicjatyw Społeczno-Ekonomicznych, 2008, s. 7-21.

¹³ Krajowy Program Reform „EUROPA 2020. Strategia na rzecz inteligentnego i zrównoważonego rozwoju sprzyjającego włączeniu społecznemu”. Ministerstwo Gospodarki, www.kpr.gov.pl (dostęp:04.09.2011r.).

o koncepcje *lifelong learning*, wspierając ideę uczenia się przez całe życie i korespondując tym samym z ideą ZR. Ponadto, na rynku pracy obserwuje się dysproporcję pomiędzy absolwentami ukończonych kierunków, a zapotrzebowaniem na specjalistów w tym zakresie. System poradnictwa zawodowego powinien monitorować potrzeby rynku pracy i w sposób pośredni tak wpływać na edukację, by młodzież przyuczana była do zawodów, w jakich odnajdzie w przyszłości zatrudnienie.

Podsumowanie

Niniejsza praca teoretyczna miała na celu wykazanie związku pomiędzy poradnictwem zawodowym a zrównoważonym rozwojem. Podjęłam w niej próbę osadzenia go w kontekście tej idei, a także zaprezentowania praktycznych działań z zakresu poradnictwa, które stanowią część strategii zrównoważonego rozwoju. Inspiracją dla tematu pracy stały się moje osobiste spostrzeżenia oraz brak wyraźnego zinterpretowania realizowanych przez poradnictwo zawodowe usług pod tym kątem w poznanej literaturze fachowej.

Rola poradnictwa zawodowego w realizacji postanowień idei zrównoważonego rozwoju nie jest oczywista i ma charakter raczej pośredni. Jednak jak udało mi się – mam nadzieję – zaprezentować, można zaobserwować pomiędzy nimi wiele wspólnych punktów odniesienia, na różnych płaszczyznach. Realizują one niekiedy te same działania, a udział poradnictwa zawodowego w realizacji strategii ZR ma istotne znaczenie.

Wnioski z podjętej przeze mnie próby dokonania analizy oraz odnalezienia punktów zbieżnych poradnictwa i zrównoważonego rozwoju, można spróbować przedstawić w formie następujących zagadnień:

1. Rola informacji edukacyjno-zawodowej;
2. Edukacja i orientacja zawodowa;
3. Udział w procesie budowania społeczeństwa wiedzy;
4. Wyrównywanie i zapobieganie nierównościom społecznym;
5. Znaczenie ekonomii społecznej;
6. Transfer wymiany wiedzy i doświadczeń specjalistów w wymiarze globalnym;
7. Maksymalizacja świadczonych usług;
8. Poprawa sytuacji pracowników dotkniętych przeobrażeniami gospodarczymi;
9. Znaczenie kapitału ludzkiego;
10. Doradca zawodowy jako propagator idei zrównoważonego rozwoju.

Na zakończenie chciałabym się odnieść do ostatniego, nieomówionego przeze mnie uprzednio punktu. Należy bowiem dodać także, że sam fakt tak wyraźnego wpływu pracowników różnych branż i zawodów na rozwój ekonomiczno-społeczny oraz ekologiczny, skutkować powinien szeroką wiedzą doradców na temat zrównoważonego rozwoju. Efektem procesu doradczego jest bowiem porada zawodowa. I choć to klient bierze odpowiedzialność za własne wybory zawodowe, to jednak rola doradcy w procesie przekazywania mu informacji zawodowej jest znacząca. Stawia to doradcę w roli pośrednika pomiędzy światem informacji o środowisku zewnętrznym (rozumianym jako sytuacji na rynku pracy, możliwościach kształcenia, przygotowania do zawodu i samozatrudnienia), a wiedzą o indywidualnych cechach klienta (jego zainteresowaniach, możliwościach, predyspozycjach, itp.). Pozwala to uwierzyć w nieco misyjny charakter doradcy, na drodze do osiągnięcia zrównoważonego rozwoju.

Bibliografia

Opracowania zwarte

- Frączek P., Wygnański J. J., *Polski model ekonomii społecznej. Rekomendacje dla rozwoju*. Warszawa, Fundacja Inicjatyw Społeczno-Ekonomicznych, Warszawa, 2008.
- Górny A., Kaczmarczyk P., *Uwarunkowania i mechanizmy migracji zarobkowych w świetle wybranych koncepcji teoretycznych*. Instytut Studiów Społecznych UW, Warszawa, 2003.
- Kielczewski D., *Od koncepcji ekorozwoju do ekonomii zrównoważonego rozwoju*, Wydawnictwo Wyższej Szkoły Ekonomicznej w Białymstoku, Białystok, 2009.
- Morżoł I., *UNESCO a Zrównoważony Rozwój*. Referat wygłoszony w formie prezentacji multimedialnej podczas II Konferencji Ekologicznej w Warszawie 30 marca 2006, [w:] www.unesco.pl (dostęp: 14.09.2011r).
- Pilch T. (red.), *Encyklopedia Pedagogiczna XXI wieku*, Wydawnictwo Akademickie Żak, Warszawa, 2003.
- Piontek F., *Ekonomia a rozwój zrównoważony*. Tom 1, Wyd. Ekonomia i Środowisko, Białystok, 2001.

Źródła

- Borys T., *Dekada edukacji dla zrównoważonego rozwoju – polskie wyzwania*, „Problemy Ekorozwoju” Nr 5 z 2010
- Dokumenty końcowe Konferencji ONZ „Środowisko i rozwój”. Rio de Janeiro, 3-14 czerwca 1992 r. Szczyt Ziemi. Instytut Ochrony Środowiska, Warszawa 1993.
- Krajowy Program Reform „EUROPA 2020. Strategia na rzecz inteligentnego i zrównoważonego rozwoju sprzyjającego włączeniu społecznemu. Ministerstwo Gospodarki, źródło: www.kpr.gov.pl (04.09.2011r)
- Skowroński A., *Zrównoważony rozwój perspektywą dalszego postępu cywilizacyjnego*, „Problemy Ekorozwoju” Nr 2 z 2006
- Ustawa z dnia 20 kwietnia 2004 r. o promocji zatrudnienia i instytucjach rynku pracy (Dz. U. Nr 99, poz. 1001, z późn. zm.).
- Zechler L. W., *Trwały rozwój – utopia czy realna możliwość?*, „Problemy Ekorozwoju” Nr 2 z 2008.

Strony internetowe

- www.mg.gov.pl.
www.ec.europa.eu.

ROZDZIAŁ I-3

Zrównoważony rozwój w ekonomii i zarządzaniu

Ewelina Bezzubik

WPŁYW KONCEPCJI ZRÓWNOWAŻONEGO ROZWOJU NA DZIAŁALNOŚĆ SEKTORA BANKOWEGO

Wstęp

We współczesnym świecie kluczem do sukcesu każdej organizacji, także finansowej jest pozyskanie zaufania i przychylności społeczeństwa. Posiadanie dobrej oferty produktowej nie gwarantuje sukcesu. Aby przekonać do siebie potencjalnych klientów i zbudować z nimi długotrwałą więź, banki coraz częściej stosują koncepcję społecznej odpowiedzialności biznesu. Powszechna akceptacja działań prospołecznych i proekologicznych nie pozostaje obojętna również dla instytucji rynku finansowego. Banki nie mają wyboru, aby mieć możliwość utrzymania pozycji na konkurencyjnym rynku, muszą dostosować się do wymogów jakie ten rynek przed nimi stawia.

Pojęcie społecznej odpowiedzialności biznesu

Praktyczne zastosowanie zasad zrównoważonego rozwoju nie było by możliwe bez udziału szeroko rozumianej sfery biznesu. Intensyfikacja zainteresowania zasadami zrównoważonego rozwoju była wyraźnie zauważalna po opublikowaniu Raportu Brundtland (1987), a zwłaszcza po Szczycie Ziemi w Rio de Janeiro (1992). Zrównoważony biznes jest sposobem wdrażania zrównoważonego rozwoju przez przedsiębiorstwa.¹

W literaturze możemy znaleźć wiele definicjami społecznej odpowiedzialności biznesu. W zależności od tego do jakich uzasadnień się odwołuje, pojęcie to jest różnie interpretowane. Zaczniemy od wyjaśnienia jak rozumiemy odpowiedzialność. Odpowiedzialność jest to norma etyczna, która oznacza gotowość ponoszenia konsekwencji pozytywnych i negatywnych skutków własnych decyzji.² Rozumiemy przez to świadome i dobrowolne podejmowanie czynów zgodnych z zasadami i normami ogólnie przyjętymi.³

Wielu autorów podjęło próbę zdefiniowania społecznej odpowiedzialności biznesu. Według R. W. Griffina społeczna odpowiedzialność to „zestaw zobowiązań organizacji do ochrony i umacniania społeczeństwa, w którym funkcjonuje”.⁴

L. Zbiegień-Maciąg określa społeczną odpowiedzialność firmy jako moralną odpowiedzialność i zobowiązanie do rozliczania się przed prawem i społeczeństwem ze swojej działalności.⁵

¹M. Burchard-Dziubińska, *Zrównoważony biznes – dlaczego tak trudno o sukces?*, [w:] B. Powichrowska (red.), *Przedsiębiorstwo w warunkach zrównoważonej gospodarki opartej na wiedzy*, Wydawnictwo Wyższej Szkoły Ekonomicznej w Białymstoku, Białystok 2011, s. 91-92.

²B. Pogonowska, *Etos człowieka biznesu. Społeczna odpowiedzialność przedsiębiorstwa*, [w:] B. Pogonowska (red.), *Elementy etyki gospodarki rynkowej*, Polskie Wydawnictwo Ekonomiczne, Warszawa 2004, s. 230.

³R.W. Griffin, *Podstawy zarządzania organizacjami*, Wyd. PWN, Warszawa 1998, s. 7.

⁴Tamże, s. 144.

⁵L. Zbiegień-Maciąg, *Etyka w zarządzaniu*, Wyd. CiM, Warszawa 1997, s.48.

W. Davis i R. Blomstrom „dopatrują się w społecznej odpowiedzialności obowiązku wyboru przez kierownictwo takich decyzji i działań, które przyczyniają się zarówno do dbałości o interes własny (pomnażanie zysku przedsiębiorstwa), jak i do ochrony oraz pomnażania dobrobytu społecznego”⁶.

Pojęcie społecznej odpowiedzialności biznesu zostało również zdefiniowane przez różnego rodzaju organizacje społeczne zajmujące się promocją zagadnień zrównoważonego rozwoju w świecie biznesu. Według Światowej Rady Biznesu na rzecz Zrównoważonego Rozwoju, społeczna odpowiedzialność to „zobowiązanie biznesu do przyczyniania się do zrównoważonego rozwoju ekonomicznego poprzez pracę z zatrudnionymi i ich rodzinami, społecznością lokalną oraz społeczeństwem jako całością, w celu podnoszenia jakości ich życia”.⁷

Grupa doradcza ISO ds. społecznej odpowiedzialności przyjęła definicję, która mówi, iż społecznie odpowiedzialny biznes to: „zrównoważone podejście w adresowaniu ekonomicznych, społecznych i środowiskowych zagadnień w taki sposób, aby przynieść korzyść dla ludzi, społeczności i społeczeństwu.”⁸

Kwestią CSR zajęła się również Unia Europejska, która opublikowała w 2001 r. dokument *European Green Paper* (Zielona Księga), w którym czytamy, że „CSR to koncepcja w której firmy ochotniczo decydują się wspierać dążenia do poprawy warunków społecznych i ekologicznych”.⁹

Wszystkie przytoczone wyżej definicje - zarówno naukowe, jak i te bardziej praktyczne stosowane przez organizacje - wskazują na konieczność wprowadzenia działań zmierzających do kontrolowania wpływu działalności biznesu na społeczeństwo i środowisko, ale także pomiaru tych działań i ich doskonalenia, jak również dążenia do zrównoważonego rozwoju. Należy uzmysłowić sobie, że właściwie rozumiana i realizowana koncepcja społecznej odpowiedzialności biznesu stanowi nie tylko część PR firmy, ale jest także wynikiem wysokiej świadomości społecznej przedsiębiorcy i jego potrzeby włączenia się w rozwiązywanie społecznie istotnych problemów. Dzięki temu zachowana jest równowaga zarówno pomiędzy aspektem ekonomicznym, interesem społecznym i ekologicznym, jak i normami etycznymi. Coraz więcej przedsiębiorstw i instytucji, w tym również banków dostrzega potrzebę realizacji koncepcji CSR. Doceniając ten pozytywny trend należy zastanowić się nad motywami jakimi kierują się podmioty gospodarcze. Obecnie każde większe przedsiębiorstwo afiszuje się ze swoją społecznie odpowiedzialną działalnością. W mediach i prasie ciągle pojawiają się nowe informacje o CSR-owych akcjach. Nasuwają się jednak pewne wątpliwości, czy aby na pewno idea CSR nie została przyćmiona chęcią osiągnięcia osobistych korzyści? Czy podejmowane działania nie mają przypadkiem zbyt powierzchownego charakteru?

⁶ M. Rybak, *Etyka menedżerska – społeczna odpowiedzialność przedsiębiorstw*, Wyd. PWN, Warszawa 2004, s.28.

⁷ World Business Council for Sustainable Development, <http://www.wbcsd.org>, 02.2007.

⁸ ISO Advisory Group on Social Responsibility, *Working Report on Social Responsibility*, 30 kwiecień 2004, s. 28-29.

⁹ Commission for the European Communities, *Green Paper Promoting a European Framework for Corporate Social Responsibility*, COM Brussels, 2001, http://europa.eu.int/comm/employment_social/social/csr/greenpaper.htm.

Instrumenty CSR stosowane w sektorze finansowym

Aby koncepcja społecznej odpowiedzialności biznesu mogła być stosowana, konieczne było stworzenie/wyodrębnienie pewnych instrumentów/narzędzi realizacji tejże koncepcji. Są nimi m.in.¹⁰:

Programy etyczne

Powstanie programów etycznych wiązało się z coraz gorszym postrzeganiem biznesu przez społeczeństwo. Ciągłe afery i skandale wynikające z nieetycznego zachowania przedsiębiorców wymusiło na firmach podjęcie działań mających na celu poprawę wizerunku. Elementami programów etycznych jest np.: sformułowanie misji i wizji organizacji, określenie standardów etycznych i zawodowych, opracowanie kodeksu etycznego, opracowanie podręcznika standardów zawodowych, opracowanie programu kształcenia etycznego, utworzenie stanowiska ds. etyki, promowanie zachowania etycznego, monitorowanie przestrzegania norm etycznych oraz standardów zawodowych itd.¹¹. Stosowanie programów etycznych ma przyczynić się m.in. do osiągnięcia przewagi konkurencyjnej firmy, obniżenia możliwości wystąpienia konfliktów ze społecznością lokalną czy też ma pomagać w dokonywaniu właściwych wyborów w sytuacjach nieprzewidzianych.

Inwestycje odpowiedzialne społecznie – Socially Responsible Investment (SRI)

W fundusze tego typu inwestują na ogół indywidualne bądź instytucjonalne jednostki, chcące osiągnąć dochód i jednocześnie przyczynić się do zrównoważonego rozwoju. Selekcja firm do funduszy SRI może odbywać się poprzez:

- pozytywną selekcję – np. transparentność zarządzania,
- negatywną selekcję – czyli eliminacja firm zaangażowanych w produkcję pewnych dóbr i usług, np. broni bądź też naruszająca pewne ogólnie przyjęte wartości np. zatrudnianie dzieci,
- uwzględnienie społecznych i środowiskowych postulatów.

Przykładem funduszy SRI mogą być np.: kanadyjski Solidarite (QC), amerykański Ariel Found i Pax World Balanced, czy brytyjski Global Care Income & Managed.

Inicjatywy na rzecz społeczności lokalnej

Jednym z bardziej widocznych instrumentów stosowanych w ramach koncepcji CSR są wszelkiego rodzaju akcje zmierzające do uzyskania aprobaty i przychylności społeczności lokalnej. Firmy prowadzą działalność charytatywną, wspierają inicjatywy lokalne, podejmują inwestycje mające na celu wzrost świadomości ekologicznej itp. Działania te przynoszą korzyści obu stronom. Firma buduje w ten sposób pozytywny wizerunek i wzmacnia swoją reputację, region natomiast zyskuje wsparcie w zakresie rozwoju gospodarczego, rozwoju infrastruktury itp.

Raporty

Raporty zrównoważonego rozwoju (zwane również raportami społecznej odpowiedzialności firm lub raportami społecznymi) są przygotowywane przez firmy w celu pokazania otoczeniu swoich dokonań w obszarze ekonomicznym, społecznym

¹⁰A. Łukasiewicz-Kamińska, *Społeczna Odpowiedzialność Przedsiębiorstwa Finansowego*, Wyd. Difin, Warszawa 2011, s. 24-34.

¹¹W. Gasparski, A. Lewicka-Strzałecka, B. Rok, G. Szulczewski, *Rola i znaczenie programów i kodeksów etycznych*, [w:] *Etyka biznesu w zastosowaniach praktycznych: inicjatywy, programy, kodeksy*, (red.) Gasparski W., Lewicka-Strzałecka A., Rok B., Szulczewski G., Wyd. Centrum Etyki i Biznesu IFiS PAN, Warszawa 2002, s.26.

i środowiskowym. Są swego rodzaju narzędziem marketingowym, który ukazuje dobre strony/obszary działalności przedsiębiorstwa, niejednokrotnie ukrywając niechciane fakty. W związku z istniejącym ryzykiem powstawania raportów nieadekwatnie oddających rzeczywistość, powstały inicjatywy mające na celu standaryzację procesu tworzenia takich raportów (Global Reporting Initiative – Sustainability Reports Guidelines).

Nadzór korporacyjny – Corporate Governance

Nadzór korporacyjny polega na kontrolowaniu i koordynowaniu zachowań różnych grup interesu np. inwestorów, menedżerów, pracowników, dostawców, klientów, czy społeczności lokalnych w celu zapewnienia równowagi pomiędzy interesami wszystkich tych podmiotów. W 1999 roku OECD opracował Zasady Nadzoru Korporacyjnego, a w 2002 roku GPW wprowadziła w Polsce Kodeks Dobrych Praktyk Ładu Korporacyjnego.

Kampania społeczna – marketing społeczny

Narzędzie to ma na celu integrację wielu podmiotów takich jak biznes, media, organizacje społeczne, czy instytucje państwowe w celu zwrócenia uwagi na dany problem społeczny. Wykorzystuje się tutaj doświadczenie marketingowe firmy, w celu zmiany zachowań i postaw określonej grupy docelowej. Przykładem może być kampania „Pij mleko będziesz wielki”.

Marketing zaangażowany społecznie – Causa Related Marketing (CRM)

Instrument ten ma za zadanie uwzględnić zarówno cele marketingowe firmy, jaki i potrzeby społeczne. Efektem ma być powstanie produktu, usługi lub wizerunku podmiotu, który przyniesie także korzyści wspieranej inicjatywie społecznej. CRM jest więc działaniem które pozwoli realizować cele obu stron. Przykładem może być akcja „Podziel się posiłkiem” realizowana przez Danone Polska z Polską Akcją Humanitarną.

W przypadku instytucji finansowych warto wspomnieć jeszcze o pewnych specyficznych narzędziach stosowanych szczególnie przez ten typ organizacji, a mianowicie:

- Uwzględnianie ryzyka ekologicznego w procesie kredytowania - „dla banku zlekceważone w procesie kredytowania ryzyko ekologiczne może oznaczać wprost ryzyko utraty kapitału i zysku”¹².
- Ekogospodarka - podejmowanie kompleksowych działań przez instytucje finansowe mające na celu ochronę środowiska. Wprowadzanie spójnego systemu ekologicznego zarządzania (EMAS – Environmental Management and Audit Scheme), ekoadytów, czy też norm serii ISO 14001 (system zarządzania środowiskowego o standardzie międzynarodowym). Zwraca się coraz większą uwagę na takie zorganizowanie pracy aby zaoszczędzić jak największą ilość zasobów (papier, energia elektryczna, gaz, woda itp.), ograniczyć emisję zanieczyszczeń do atmosfery oraz racjonalnie gospodarować odpadami. Wypracowano już nawet pewne ogólnie przyjęte standardy mierzenia i porównywania efektywności stosowania ekogospodarki.¹³ Tabela 1 pokazuje propozycję wskaźników zaproponowanych przez VfU, które znajdują zastosowanie w praktyce.

¹²L. Dziawgo, *Zielony rynek finansowy. Ekologiczna rewolucja rynku finansowego*, Polskie Wydawnictwo Ekonomiczne, Warszawa 2010, s.29.

¹³Tamże, s.30-31.

- Transakcje finansowe – czyli oferowanie głównie produktów i usług finansowych, które są powiązane z wspieraniem inicjatyw o charakterze ekologicznym i społecznym.
- Działania wspierające – czyli działania z zakresu PR, inwestor relations, marketing i wspomniany już wcześniej sponsoring.

Tabela 1 - Wybrane wskaźniki ekologiczne EPI (Enironmental Performance Indicators) według VfU (Verein fuer Umweltmanagement in Banken, Sparkassen Und Versicherungen)

Wskaźniki ekologiczne	Miara	Miara względna
Zużycie energii elektrycznej	kWh	kWh/zatrudniony
Zużycie energii cieplnej	kWh	kWh/m ²
Zużycie wody	m ³	l/zatrudniony/dzień
Zużycie papieru	Tony	tony/zatrudniony
Papier z recydingu (% całości)		%
Odpady	tony	kg/zatrudniony
Podróże służbowe	mln kilometrów	km/zatrudniony
Środki transportu (całości)		%
Emisja CO ₂	tony	kg/zatrudniony

Źródło: opracowanie własne na podstawie: www.vfu.de

Działania wybranych Banków na rzecz zrównoważonego rozwoju

Sektor bankowy na całym świecie dostarcza wiele przykładów banków stosujących koncepcje CSR i opisane wyżej instrumenty. Nie sposób ich wszystkich wymienić i opisać, a i nie ma takiej konieczności, z racji tego, że ich działania niejednokrotnie się powielają. Poniżej zaprezentuję dwa przykłady – jeden z areny międzynarodowej – Bank ING, drugi z polskiego sektora bankowego – Bank BGŻ.

Holenderska grupa finansowa ING już od 1978 roku stosuje się do zasad społecznej odpowiedzialności biznesu. Funkcjonuje tu osobny departament – Corporate Responsibility Department – odpowiedzialny za realizację zasad CSR. Bank co roku publikuje raport, w którym podane są do publicznej wiadomości dane dotyczące zużycia zasobów i gospodarki odpadami, a także wykaz projektów realizowanych w ramach CSR w czterech kategoriach: biznes, ludzie, środowisko, społeczność. Za jeden z sukcesów uważa się bardzo wysoki procent wykorzystania energii odnawialnej w codziennym funkcjonowaniu firmy. Od 2009 r. w Holandii, Belgii i Stanach Zjednoczonych cała zakupiona energia pochodziła ze źródeł odnawialnych. Kolejnym przejawem proekologicznego podejścia jest racjonalizowanie podróży służbowych – zachęca się pracowników do korzystania z publicznych środków transportu w celu ograniczenia uciążliwości ekologicznej transportu. Sam Bank natomiast, aby zneutralizować efekt cieplarniany (emisja CO₂) przeznaczają środki finansowe na utrzymanie lasów tropikalnych w Malezji. W Banku istnieje także osobna jednostka – Green Finance, która odpowiada za finansowanie proekologicznych przedsięwzięć gospodarczych. ING posiada również szeroką ofertę produktów i usług powiązanych ze społeczną odpowiedzialnością biznesu. Bank uwzględnia także kategorię ryzyka ekologicznego w procesie kredytowania.¹⁴ Co roku finansuje liczne akcje charytatywne, m.in. w 2010 roku przekazanych zostało 3,7 mln

¹⁴L. Dziawgo, *Bankowość komercyjna wobec problemu zrównoważonego rozwoju*, [w:] *Od koncepcji ekoro-zwoju do ekonomii zrównoważonego rozwoju*, (red.) D. Kielczewski, Wyd. Wyższej Szkoły Ekonomicznej w Białymstoku, Białystok 2009, s. 305.

Euro na UNICEF. Bank zapewnia również dostęp do podstawowej edukacji biednym dzieciom (wzrost w 2010 roku o 16% w stosunku do roku 2009), czy też prowadzi działania mające na celu wyrównywanie szans kobiet na rynku pracy.¹⁵

BGŻ S.A. posiada wydzieloną komórkę – Departament Odpowiedzialności Społecznej i Sponsoringu, który działa we współpracy z Fundacją BGŻ - zajmującą się kwestiami CSR. Bank przyjął na lata 2011-2014 Strategię Społecznej Odpowiedzialności Biznesu, która zakłada zrównoważony rozwój, a priorytetami są: dbałość o środowisko naturalne (realizacja programu ograniczenia emisji dwutlenku węgla oraz opracowanie oferty zachęcającej klientów do postaw i zachowań ekologicznych), zaangażowanie w życie lokalnych społeczności (na terenach wymagających wsparcia rozwoju ekonomicznego) oraz zwiększenie dostępu do produktów i usług finansowych grup zagrożonych wykluczeniem społecznym i ekonomicznym. Czołowym CSR-owym projektem jest niezmiennie od 2003r. program Klasa BGŻ. Projekt ten ma na celu umożliwienie uzdolnionym absolwentom gimnazjów z niezamożnych rodzin, najczęściej pochodzących ze wsi lub małych miasteczek, podjęcia nauki w renomowanych liceach w Polsce. Od 2010 roku projekt ten został objęty patronatem Ministra Edukacji Narodowej. Inne praktyki stosowane przez Bank to m.in.: wsparcie programu Olimpiada Przedsiębiorczości, patronat nad Domem Dziecka w Białowieży, współpraca z Filharmonią i Operą Podlaska w Białymstoku, udzielanie wsparcia finansowego fundacjom. Dodatkowo Bank BGŻ S.A. prowadzi strategię sponsoringową, wspierając oraz współorganizując wydarzenia kolarskie.¹⁶ Bank uwzględnia również kategorie ryzyka ekologicznego w procesie kredytowania, a także oferuje produkty wspierające działalnością proekologiczną, np. kredyt Zielona Energia (kredyt przeznaczony jest na finansowanie budowy elektrowni wiatrowych oraz instalacji do wytwarzania energii elektrycznej lub energii cieplnej z biomasy lub biogazu¹⁷).

Zakończenie

W dzisiejszej gospodarce żaden podmiot gospodarczy nie powinien podchodzić lekceważąco do wartości społecznych, wręcz przeciwnie powinien je respektować, chociażby z tego powodu, iż społeczna akceptacja ułatwia sprzedaż produktów i usług.¹⁸ Działalność banków nie jest czysto filantropijna. Faktem jest, że działania podejmowane przez instytucje finansowe mają za zadanie pozyskać przychyłność społeczeństwa. Obecnie wiele banków stosujących proekologiczne zachowania dopatruje się w takiej postawie daleko idących korzyści. Prowadzi to niejednokrotnie do tego, iż podejmowane działania realizowane są w niewielkim zakresie, jak najmniejszymi nakładami i osiągają niewielką skuteczność, po czym są przesadnie nagłaśniane w mediach i prasie. I tu może pojawić się pytanie czy aby na pewno koncepcja społecznej odpowiedzialności biznesu ma tutaj swoje odzwierciedlenie? Można by polemizować, należy jednak zauważyć, iż sam fakt pomocy chociażby kilku dzieciom z biednych rodzin, uratowania kawałka lasu, czy promowania wykorzystania energii ze źródeł odnawialnych, może - jako suma wszystkich działań instytucji finansowych na całym świecie - dać wymierne korzyści, potwierdzające słuszność stosowania koncepcji CSR.

¹⁵ ING, Corporate Responsibility Performance Report, 2010, s. 12-27.

¹⁶ Bank BGŻ S.A., *Raport Roczny*, 2010, s. 81-83.

¹⁷ <http://www.bgz.pl>

¹⁸ L. Dziawgo, *Bankowość komercyjna...*, op. cit., s. 301.

Bibliografia

Opracowania zwarte

- Burchard-Dziubińska M., *Zrównoważony biznes – dlaczego tak trudno o sukces?*, [w:] B. Powichrowska (red.), *Przedsiębiorstwo w warunkach zrównoważonej gospodarki opartej na wiedzy*, Wydawnictwo Wyższej Szkoły Ekonomicznej w Białymstoku, Białystok 2011.
- Dziawgo L., *Bankowość komercyjna wobec problemu zrównoważonego rozwoju*, [w:] *Od koncepcji ekorozwoju do ekonomii zrównoważonego rozwoju*, (red.) D. Kielczewski, Wyd. Wyższej Szkoły Ekonomicznej w Białymstoku, Białystok 2009.
- Dziawgo L., *Zielony rynek finansowy. Ekologiczna rewolucja rynku finansowego*, Polskie Wydawnictwo Ekonomiczne, Warszawa 2010.
- Gasparski W., Lewicka-Strzałecka A., Rok B., Szulczewski G., *Rola i znaczenie programów i kodeksów etycznych*, [w:] *Etyka biznesu w zastosowaniach praktycznych: inicjatywy, programy, kodeksy*, (red.) Gasparski W., Lewicka-Strzałecka A., Rok B., Szulczewski G., Wyd. Centrum Etyki i Biznesu IFiS PAN, Warszawa 2002.
- Griffin R. W., *Podstawy zarządzania organizacjami*, Wyd. PWN, Warszawa 1998.
- Łukasiewicz-Kamińska A., *Spółeczna Odpowiedzialność Przedsiębiorstwa Finansowego*, Wyd. Difin, Warszawa 2011.
- Pogonowska B., *Etos człowieka biznesu. Społeczna odpowiedzialność przedsiębiorstwa*, [w:] B. Pogonowska (red.), *Elementy etyki gospodarki rynkowej*, Polskie Wydawnictwo Ekonomiczne, Warszawa 2004.
- Rybak M., *Etyka menedżerska – społeczna odpowiedzialność przedsiębiorstw*, Wyd. PWN, Warszawa 2004.
- Zbiegień-Maciąg L., *Etyka w zarządzaniu*, Wyd. CiM, Warszawa 1997.

Źródła

- Bank BGŻ S.A., *Raport Roczny*, 2010.
- ING, *Corporate Responsibility Performance Report*, 2010.
- ISO Advisory Group on Social Responsibility, *Working Report on Social Responsibility*, 30 kwiecień 2004.

Strony internetowe

- Commission for the European Communities, *Green Paper Promoting a European Framework for Corporate Social Responsibility*, COM Brussels, 2001, www.europa.eu.int.
- www.bgz.pl.
- World Business Council for Sustainable Development, www.wbcsd.org.

Anna Krzysztofek

ZRÓWNOWAŻONY ROZWÓJ W BIURZE – ECO ROZWIĄZANIA I DOBRE PRAKTYKI

*„Możemy naprawdę zmienić świat
poprzez odpowiedzialną i etyczną konsumpcję”*

Wprowadzenie

W ostatnich latach zaobserwowano znaczący wzrost świadomości oraz troski społecznej dotyczącej wpływu działań człowieka na środowisko naturalne. Termin zrównoważony rozwój wywodzi się z terminologii leśnej. Odnosi się do idei wykorzystywania zasobów w takim zakresie, aby mogły odrodzić się ponownie w określonym czasie i pozostały na tym samym poziomie. Pojęcie to, leży w kręgu ścisłych zainteresowań Unii Europejskiej, obejmuje ideę zachowania równowagi pomiędzy rozwojem ekonomicznym oraz integracji społecznej, a zachowaniem zdrowego środowiska dla przyszłych pokoleń. Idea, aby degradację środowiska naturalnego oddzielić od rozwoju gospodarczego, została przyjęta podczas Szczytu Ziemi w 2002 roku w Johannesburgu i jest kluczowym elementem w strategii UE dotyczącej zrównoważonego rozwoju.¹

Łącząc działalność biznesową z troską o środowisko naturalne i los przyszłych pokoleń, w myśl idei zrównoważonego rozwoju firmy oraz społecznej odpowiedzialności biznesu, przedsiębiorstwa zaczęły aktywnie włączać się w ochronę przyrody. Instrumenty stosowane przez przedsiębiorstwa mające na celu ograniczenie wpływu na środowisko są bardzo różnorodne i obejmują, między innymi: systemy zarządzania środowiskiem, zarówno formalne (MAS, ISO 14001), jak i nieformalne, narzędzia *eco-design*, czystsze techniki i technologie produkcji oraz certyfikaty *eco-label*. Na politykę ochrony środowiska stosowaną przez firmę ma zazwyczaj wpływ wielu partnerów, są to: właściciele i pracownicy od wewnątrz oraz partnerzy handlowi, organizacje pozarządowe, obywatele i konsumenci, jak również władze publiczne z zewnątrz.

Jako społeczeństwo konsumpcyjne produkujemy coraz więcej odpadów, wycinamy lasy, bezmyślnie zużywamy wodę i energię. Z drugiej strony coraz chętniej sięgamy po produkty „Eko”, segregujemy śmieci, a zamiast zwykłych „foliówek” wybieramy biodegradowalne. Te decyzje konsumenckie dotyczą w głównej mierze naszego życia prywatnego. A czy w pracy także pamiętamy o środowisku naturalnym?

Zużywamy ogromne ilości papieru na niepotrzebne wydruki. Wychodząc z biura zostawiamy włączone światło i komputer. Do kosza pod biurkiem wrzucamy wymieszane odpady. Dlaczego tak postępujemy? Czy są firmy w których zwraca się na to uwagę? Jak można zaimportować, przenieść koncepcję zrównoważonego rozwoju do codziennej pracy? Jakie działania pro-środowiskowe stosowane są w biurach?

Ochrona środowiska w biurze jest tak samo istotna jak w domu. Można ograniczyć negatywny wpływ na naturę poprzez codzienne, odpowiedzialne decyzje w biurze. Dlatego

¹ Na czerwcowym szczycie w Göteborgu w 2001 r. liderzy UE zaaprobowali strategię zrównoważonego rozwoju opartą na Komunikacie Komisji: Zrównoważona Europa to lepszy świat: Strategia Unii Europejskiej dotycząca zrównoważonego rozwoju, COM(2001) 264 z dnia 15.05.2001.

coraz więcej zwolenników zyskuje pogląd, że wprowadzanie rozwiązań prośrodowiskowych związanych z funkcjonowaniem biur jest korzystne zarówno dla środowiska, jak i dla całej firmy.

Wprowadzane zasady

Wielu pracowników, zwłaszcza młodszych jest otwartych na ekologiczne pomysły i chętnie włączają się w działania na rzecz ochrony środowiska. Zazwyczaj jednak ich wiedza na temat ekologii jest niewielka. Nie wiedzą, jakie mają możliwości oraz narzędzia w tym zakresie. Firma więc powinna wyjść z inicjatywą i rozpocząć wprowadzanie ekologicznych rozwiązań w biurze, edukując i włączając w nie pracowników.

Zasada 3R: Reduce, Reuse, Recycle to prosta zasada ekologicznego podejścia do surowców i energii, promuje zdrowy dla środowiska styl życia, konsumpcji dóbr i traktowania odpadów. Spolszczona zasada 3 U: Unikaj kupowania zbędnych rzeczy, Użyj powtórnie, Utylizuj. Zasada 3 R oznacza:

1. redukcję ilości opakowań i odpadów,
2. ponowne używanie tych, których nie udało się zredukować,
3. przetwarzanie surowców, których nie można użyć ponownie.

Kolejność czasowników nie jest w tym zwrocie przypadkowa. Wszystkie reguły 3R są ze sobą ściśle powiązane. To, czego nie można zredukować, należy użyć ponownie, a w ostateczności poddać recyklingowi.

W biurze również można wprowadzić zasady 3R. Najlepiej rozpocząć małymi krokami, od działań, które nie są kosztowne, a przynoszą zauważalne efekty, jak na przykład oszczędności finansowe. Ważne, aby były to działania, które docierają bezpośrednio do pracowników, dotyczą ich codziennej pracy i zostaną przez nich zauważone.

Pracodawców w działaniach eko wspierają twórcy projektu Eco Transfer: Friends of Brands, Platan Group, Fundacja Rozwoju Kapitału Społecznego oraz Stena Recycling. Jego celem jest stworzenie przyjaznego środowiska miejsca pracy m.in. poprzez bezpłatny odbiór odpadów podlegających recyklingowi, edukację ekologiczną i produkcję biurowych eko-produktów.

W ramach projektu przygotowano Eko Kodeks zachowań w biurze, który ma pomóc pracodawcom i pracownikom pamiętać o podstawowych zasadach. Zawiera następujące wskazówki²:

1. Wyłączaj zbędne oświetlenie – korzystaj ze słońca.
2. Drukuj dwustronnie – kiedyś zechcesz pojechać na urlop do lasu.
3. Segreguj makulaturę – pamiętaj o pojemniku ustawionym pod Twoim biurkiem.
4. Zakręcaj wodę – kąpienie to nie kąpiel, umywalka to nie wanna.
5. Gotuj tylko tyle wody ile naprawdę zużyjesz – chcesz zagotować więcej - zaproś kolegów na kawę.
6. Wyłączaj komputer – daj mu odpocząć gdy Ty nie pracujesz.

Inicjatywy stosowane przez firmy

² <http://www.miejscedobrejenergii.pl/dobra-energia-w-biurze> - Dobra energia w biurze

Zaangażowanie pracowników to często najtrudniejsze zadanie przy wprowadzaniu eko zasad w biurze. Poprzez jakie inicjatywy zachęcić pracowników nie tylko do realizacji już podejmowanych działań i projektów, ale też organizacji własnych akcji i realizacji swoich pomysłów?

Najczęściej stosowanymi inicjatywami proekologicznymi w firmach są³:

- **konkursy**: czyli zwiększenie atrakcyjności działań na rzecz ekologii poprzez wprowadzenie zdrowej rywalizacji wśród pracowników. Atrakcyjne nagrody, a czasem prestiż i wdrożenie zaproponowanego rozwiązania czy pomysłu, to nagrody, o które pracownicy chcą rywalizować,
- **akcje**: ciekawe pomysły i wydarzenia, to doskonała szansa oraz możliwość, aby pokazać pracownikom ekologię w sposób ciekawy i atrakcyjny. Są również okazją do zrealizowania innych celów: integracji pracowników, edukacji czy po prostu dobrej zabawy. Warto pomyśleć o prostych działaniach, które nie tylko zmotywują pracowników do ekologicznego postępowania, ale też ułatwią im to.

Jak przekonać zarząd aby inicjował, wprowadzał i wspierał działania ekologiczne w swojej firmie? Zaangażowanie zarządu i włączenie w prowadzenie działań ekologicznych to często bardzo trudne zadanie. Najlepszym sposobem na włączenie zarządu do ekologicznych inicjatyw jest wykazanie się sukcesami na tym polu, czyli wprowadzenie pierwszych działań, które niewiele kosztują, ale będą zauważone i przez pracowników i przez zarząd. Najlepiej wykorzystać dwa argumenty:

- oszczędności: wskazać korzyści finansowe płynące z podjęcia inicjatyw ekologicznych,
- wizerunek: wskazanie na dobrą reputację firmy będącej ekologiczną, nie tylko na zewnątrz, ale przede wszystkim wewnątrz organizacji.

Inny jakże ważny argument przekonujący zarząd to dotychczasowe zaangażowanie pracowników. Widząc podejmowane przez pracowników działania, w które się chętnie angażują i które przynoszą korzyści dla środowiska, kadrze zarządzającej nie pozostaje nic innego, jak tylko się dołączyć. W tworzenie eko biura warto włączyć kilka osób, z różnych działów i o różnych kompetencjach. Najlepiej, aby powstał zespół odpowiedzialny za te zadania. W jego skład powinni wchodzić przynajmniej przedstawiciele działów: zakupów, IT, komunikacji, floty, prawnego, HR, zarządzania, ochrony środowiska. Warto, poszukując pracowników do zespołu, zaangażować te osoby, które już wykazały się inicjatywami w tym zakresie, mają swoje pomysły i chcą się włączyć w tworzenie eko biura. Eko biuro to inwestycja, ale niekoniecznie musi generować koszty. Wiele podejmowanych działań zwraca się w dłuższej perspektywie czasowej w postaci oszczędności na surowcach, energii itp. Warto więc policzyć i pokazać, że ta inwestycja może przynieść korzyści, a nawet zyski w postaci oszczędzonych zasobów. Są bowiem eko działania, które:

- można wprowadzić gratis: *eko gesty*,
- mogą wpłynąć pozytywnie na integrację pomiędzy działami: *eko team*,
- mogą przynieść zysk firmie: *energooszczędne żarówki*.

Koszt, jakość i atrakcyjność eko rozwiązań zależne są od kreatywności osoby bądź osób, które je wymyślają. Jednym z istotnych zadań, kluczowym dla sukcesu działania eko biura jest przekonanie pracowników, że ekologicznym można być na co dzień, wykonując swoje obowiązki.

³ O. Figurska, *Eko biuro*, op. cit., s. 4.

Korzyści płynące dla firm

Coraz więcej firm na świecie oraz w Polsce dostrzega możliwości, jakie płyną z angażowania pracowników w proekologiczne inicjatywy. Eko zachowania w biurze sprzyjają nie tylko środowisku, ale także atmosferze i budowaniu dobrych relacji. Dzięki takim działaniom można nie tylko przyczynić się do zmniejszenia zużycia surowców, ale także zmotywować pracowników do osiągania celów firmy i budować przyjazne stosunki i atmosferę między nimi⁴.

Z badań *Green initiatives*⁵ wynika, że 70% ankietowanych pracowników firm w Wielkiej Brytanii uważa, że tzw. zielone inicjatywy nie leżą w ich odpowiedzialności, oczekując tych działań z góry - od dyrekcji, oraz że to pracodawca powinien zadbać o proekologiczne miejsce pracy. Brak jasnych zasad obowiązujących w biurze jest odbierany jako przyzwolenie na postępowanie nieekologiczne. Dlatego właśnie warto zachęcać firmy do inicjowania zmian w tym zakresie. Zwłaszcza biorąc pod uwagę fakt, że to właśnie wielkie biurowce są największym użytkownikiem tak cennego surowca jak papier. Tona makulatury to aż 900 kg papieru do drukarki.

Zarządzający firmami dostrzegają również, że etapem poprzedzającym podjęcie w tej sferze jakichkolwiek działań powinna być edukacja pracowników. Dopiero kolejnym może być wdrażanie konkretnych pomysłów.

Ekologiczne postawy i działania firma powinna prezentować i podejmować we wszystkich obszarach swojego funkcjonowania w: produkcji, transporcie, czy też w biurze. W biurze można wprowadzić wiele rozwiązań, które przy niskich nakładach finansowych będą miały wieloaspektowy, korzystny wpływ na środowisko.

Głównym powodem angażowania się firm w programy ekologiczne w biurze jest przede wszystkim cel ekonomiczny, ponieważ działania te mogą:

- zredukować zużycie energii elektrycznej o ponad 80%,
- ograniczyć emisję gazów cieplarnianych poprzez energooszczędne urządzenia i drukowanie dwustronne dokumentów nawet o 75%.

Warto dodać, że każde 100 ryz papieru z recyklingu, który był drukowany dwustronnie, ratuje 2 drzewa. Ograniczenie zużycia ilości papieru oraz jego recykling może zredukować koszty i wpływ na środowisko o 75-95%.

Działania te wpływają również na budowanie świadomości ekologicznej wśród pracowników oraz pośrednio, budowanie świadomości ekologicznej wśród rodzin pracowników firmy. Pracownicy powinni wiedzieć o wszystkich działaniach proekologicznych i prospołecznych firmy, ponieważ wtedy mogą mieć istotny wkład w efektywność tych działań. Dla 60% Brytyjczyków kwestie ekologicznych działań są bardzo ważne. Gdyby w trakcie szukania pracy mieli do wyboru dwie identyczne firmy, wybrałoby tę, która podejmuje kroki, aby ograniczyć swój wpływ na środowisko.

Certyfikat Zielone Biuro

Fundacja Partnerstwo dla Środowiska od wielu lat wychodzi naprzeciw oczekiwaniom firm, instytucji publicznych i organizacji pozarządowych, które chcą prowadzić swoją działalność w zgodzie ze środowiskiem. W 2004 roku Fundacja zaproponowała wyróżnienie organizacji, które mają szczególne osiągnięcia w tym zakresie

⁴ O. Figurska, *Eko biuro*, Niezbędny Odpowiedzialnego Biznesu, Program Partnerstwa Forum Odpowiedzialnego Biznesu, listopad 2008, s. 2.

⁵ BDGworkfutures, British Market Research Bureau, 2007.

poprzez uhonorowanie ich niezależnym certyfikatem środowiskowym – „Zielone Biuro”. Otrzymało go już prawie 200 firm, urzędów, instytucji, które podjęły nieskomplikowane działania, pozwalające osiągnąć znaczne korzyści finansowe i zmniejszyć negatywny wpływ na środowisko. Stworzenie eko-biura to zwykle zastosowanie prostych rozwiązań, które w dużej mierze zależą od nawyków ludzi w nim pracujących. Certyfikat wyróżnia instytucje, firmy, organizacje pozarządowe i samorządy, które chcą się stale doskonalić, podejmować nowe inicjatywy na rzecz ochrony środowiska i wzmacniać swój proekologiczny wizerunek.

Posiadanie certyfikatu „Zielone Biuro” nie tylko wiąże się z prestiżem i pozwala się wyróżnić na tle konkurencji oraz zmniejszyć oddziaływanie firmy na środowisko. Niesie za sobą także wymierne korzyści finansowe w postaci obniżenia kosztów działania firmy poprzez wprowadzenie nowoczesnych ekologicznych rozwiązań.

Korzyści:

- wiarygodne potwierdzenie spełniania parametrów ważnych ekologicznie,
- uzyskanie wizerunku firmy przyjaznej dla środowiska,
- udział w ogólnopolskiej inicjatywie dającej możliwość wymiany doświadczeń, wykorzystania potencjału współpracy i wzajemnej promocji (marketing ekologiczny),
- prestiż i wyróżnienie się na tle konkurencji,
- wzrost świadomości ekologicznej pracowników oraz klientów firmy,
- obniżenie kosztów działalności, dzięki bardziej racjonalnej gospodarce surowcami, energią, wodą i odpadami.
 - Co trzeba zrobić, aby otrzymać certyfikat⁶:
- wypełnić formularz przystąpienia do certyfikacji,
- rozpocząć prace z konsultantem środowiskowym,
- przeprowadzić wstępny przegląd środowiskowy,
- stworzyć politykę środowiskową,
- monitorować zużycie zasobów,
- włączyć w proekologiczne działania pracowników firmy,
- przeprowadzić audyt certyfikujący, potwierdzający spełnienie kryteriów certyfikatu, dzięki któremu firma uzyskuje status firmy przyjaznej dla środowiska.

Przykłady dobrych praktyk – Eko biuro

W ostatnich latach wiele firm zaczęło uważać, że ekologia przestała być tylko koniecznością i modą, a bycie eko zwyczajnie się opłaca. Funkcjonowanie firmy w sposób bardziej ekologiczny, pozwala zaoszczędzić naprawdę sporo pieniędzy. Nie wspominając o dobrym wizerunku firmy. Wydatki można ograniczać nawet zmieniając czcionkę. Zmiana domyślnej czcionki w edytorze tekstowym na Century Gothic pozwala zaoszczędzić aż 30 % tuszu do drukarki.

Obecnie każda marka chce mieć coś wspólnego z ekologią, gdyż to jest modne i na czasie. Tym lepiej, jeśli korzyści z tego związku obejmują obie strony, zarówno firmę, jak i ochronę środowiska.

Przykładem działań edukacyjnych są coraz bardziej popularne akcje uświadamiające pracowników, jak łatwo można zrobić coś dla środowiska, jeśli zmieni się swoje nawyki.

⁶ <http://www.fpds.pl/ekocertyfikaty/pl/czym-jest-certyfikat-zb#24> – Fundacja Partnerstwo dla środowiska

Są to akcje prowadzone między innymi przez takie firmy jak:

- **Cemex Polska⁷** akcja „Zielone Biuro” - w ramach, której pracownicy otrzymują materiały edukacyjne i praktyczne wskazówki, jak troszczyć się o środowisko. Projekt skupia się na zagadnieniach ekologicznych w trzech obszarach tematycznych - papier, woda i energia.
- „Zielony Tydzień” **LUKAS Banku⁸** - ma promować ekologiczny styl życia wśród klientów i pracowników oraz integrować ich wokół wspólnych wartości. Podczas akcji popularyzuje się segregację odpadów, oszczędzanie energii elektrycznej, wybieranie publicznych środków transportu bądź rowerów i kupowanie produktów opatrzonych godłem fair trade. Wcześniej firma zachęcała do dojeżdżania do pracy na rowerze w inicjatywie „Zagoń rower do roboty. Tydzień odpoczynku dla samochodów” i promowała e-wyciągi wspierając ochronę jeży w kampanii „Kto oszczędza na papierze, ten ratuje nasze jeże”.
- „EKO-Tydzień” i „Dzień Zrównoważonego Transportu” organizuje firma **Danone⁹** - ma na celu kształtowanie postaw proekologicznych. W czasie różnych wydarzeń pracownicy mogą dowiedzieć się, jak redukować emisję CO₂, segregować odpady, oszczędzać wodę i energię, poznawać zasady ekojazdy i przekonać się, że jazda na rowerze przewyższa inne formy transportu.
- **Prima Sara Lee Coffee and Tea Poland** - dzięki temu, że przeprowadzono akcję uświadamiającą dla pracowników zakładu produkcyjnego, w ostatnim roku fiskalnym firma zużyła na oświetlenie o 15,45% mniej energii.
- **Citi Handlowy** i **Tchibo Warszawa** - wprowadzają systemy segregacji odpadów w oddziałach, zakładają czujniki ruchu, które pozwalają oszczędzać energię elektryczną, perlatory oszczędzające wodę. W obu firmach drukuje się dwustronnie na ekologicznym papierze i podczas zakupów sprzętu biurowego zwraca się uwagę na certyfikaty energooszczędności. Citi Handlowy uruchomił dodatkowo specjalny „Zielony sklepik”, w którym pracownicy mogą zamawiać ekologiczne materiały biurowe.
- **Grupa TP** dzięki wprowadzeniu programów e-faktura i e-dokumenty optymalizuje procesy wewnętrzne i obniża koszty. Programy łączą ze sobą wiele działań, które ograniczają używanie papierowych dokumentów wewnątrz firmy oraz we współpracy z dostawcami – od elektronicznej archiwizacji faktur przez wykorzystywanie elektronicznego podpisu po wypełnianie e-deklaracji. Dzięki 100 tysiącom faktur elektronicznych wysyłanych do klientów firma oszczędza rocznie 1,2 miliona kopert i kartek, które ważą co najmniej 12 ton. A dzięki wprowadzeniu programu e-dokumenty na samych kosztach wydruku zaoszczędziła w 2010 roku około 1,8 miliona zł.
- **Polkomtel** w salonach sieci Plus od wielu już lat do oświetlenia logo używa diod typu LED. Stosują również torby ekologiczne, żarówki energooszczędne i automatyczne wyłączniki światła.
- **Coca-Cola HBC Polska¹⁰** zrealizowała wiele projektów związanych z inicjatywą „Zielone IT”. Między innymi podjęła się wirtualizacji własnych serwerów, wprowadziła terminale zamiast komputerów, wdrożyła systemy wirtualnych spotkań, wprowadziła system zarządzania energią komputera oraz kompleksowy recykling zużytego sprzętu. Wspiera również akcję WWF - „Spraw, by Godzina dla Ziemi trwała dłużej” - prosząc

⁷ <http://cemex.pl/page.asp?id=3042> - CEMEX Polska Sp. z o.o.

⁸ http://www.kampaniespoleczne.pl/csrrm,2398,zielony_tydzien_w_lukas_banku,5 - Lukas bank

⁹ <http://www.danone.pl/Spoleczna-odpowiedzialnosc-CSR/Srodowisko> - Danone

¹⁰ http://www.cocacola.com.pl/283_202.htm Coca- Cola

uczestników, osoby prywatne, firmy i organizacje, by oprócz gaszenia światła wprowadziły do swojego codziennego życia inne zmiany, które poprawią sytuację naszej planety.

- **Axel Springer Polska Sp. z o.o.** akcja AXELKI na zielono, czyli tygodniowy rozkład jazdy¹¹ - miała na celu sprawniejsze i efektywniejsze zorganizowanie przestrzeni biurowej, ale także zwrócenie uwagi pracowników na to, że ich codzienne czynności mają wymiar ekologiczny. Do najważniejszych działań można zaliczyć:¹²
 - wprowadzenie do codziennego użytku w biurach papieru pochodzącego w 100% z makulatury,
 - system zbiórki i odpadów niebezpiecznych, w tym baterii i akumulatorów, starych telefonów, ładowarek i innych,
 - regularną zbiórkę makulatury z biur, a także proces niszczenia segregowanych dokumentów papierowych, CD, czy plastikowych,
 - wprowadzenie segregacji odpadów na terenie biur,
 - zakup kopert oraz innych materiałów z papieru makulaturowego, a także kalendarzy z papieru TCF,
 - odbiór zużytych materiałów eksploatacyjnych (tonerów) przez wyspecjalizowane organizacje,
 - wymianę maszyn: drukarek, kopiarek na urządzenia wielofunkcyjne z systemami energooszczędnymi,
 - akcje marketingowe służące wzmocnieniu wewnętrznej promocji dla działań ekologicznych m.in. „eko-kreskówki” z udziałem pracowników.

Jak widać wprowadzanie rozwiązań ekologicznych nie musi wiązać się z dużymi kosztami, a inwestycje tego typu najczęściej się zwracają i przynoszą firmie realne oszczędności.

Zakończenie

Zrównoważony rozwój jest i powinien stanowić ważny element w naszym życiu, jak również w naszej pracy i biurze. Chcemy, aby nie tylko my, ale także nasze dzieci i wnuki mogły żyć w środowisku przyjaznym rozwojowi i życiu człowieka. Wiąże się to z każdym etapem naszego życia.

Koncepcja zrównoważonego rozwoju w firmie powinna mieć swoje odzwierciedlenie w prostych, codziennych czynnościach. Wprowadzenie pewnych standardów postępowania przy codziennych działaniach i wymaganie ich od pracowników, ale też współpracowników i dostawców zewnętrznych, to podstawa dla „eko działań”.

Ważne jest to, aby ekologiczne postępowanie, polityka firmy, prowadzone działania jak i komunikowanie o nich były prowadzone systematycznie, aby uświadomić pracownikom, że ekologicznie można pracować na co dzień, że to jest sposób i styl pracy.

Działania ekologiczne w firmach coraz częściej przybierają formę dużych wydarzeń integracyjnych, takich jak na przykład wspólne sadzenie drzew czy udział w Dniu Sprzątania Świata, które nie tylko pozostawiają pozytywny ślad ekologiczny, ale także wzmacniają relacje między pracownikami oraz poprawiają wizerunek firmy.

¹¹ <http://www.ringieraxelspringer.pl/> - Axel Springer Polska Sp. z o.o.

¹² *Eko biuro czy nasze biura są ekologiczne?* Raport przygotowany przez serwis Office Warriors.pl dla marki TB Print, 2011, s. 5.

Wdrażanie projektów ekologicznych to w niektórych branżach nowość wśród firm działających w Polsce, ale w ostatnim czasie przyszła na nie moda. Zapewne w naszej okolicy są już takie firmy, trzeba się tylko rozejrzeć. A może w firmie Twoich rodziców promowane są zachowania proekologiczne? Moim zdaniem, to co jest najważniejsze w jakichkolwiek projektach ekologicznych w firmie, to znalezienie porozumienia między ich abstrakcyjnym przesłaniem, a celami biznesowymi firmy i wpływem na środowisko naturalne.

Podsumowując, projekty eko-biura oczywiście nie zmieniają całego świata. Bardziej chodzi w nich o stworzenie przyjaznej atmosfery dla myślenia "w stylu ekologicznym" oraz samego pojęcia ekologii. Uważam, że nasze codzienne decyzje, także te biurowe, mają wpływ choćby niewielki na stan przyszłego środowiska. Każdy może swoje miejsce pracy uczynić bardziej zrównoważonym, przyczyniając się tym do ochrony środowiska naturalnego, a co więcej pieniądze uzyskane ze sprzedaży np. makulatury, można przeznaczyć na cel społeczny.

Bibliografia

Źródła

BDGworkfutures, British Market Research Bureau, 2007.

Eko biuro czy nasze biura są ekologiczne? Raport przygotowany przez serwis Office Warriors.pl dla marki TB Print, 2011.

O. Figurska, *Eko biuro*, Niezbędnik Odpowiedzialnego Biznesu, Program Partnerstwa Forum Odpowiedzialnego Biznesu, listopad 2008.

Strony internetowe

www.miejscedobrejenergii.pl, - Dobra energia w biurze.

www.fpds.pl, – Fundacja Partnerstwo dla środowiska.

cemex.pl, - CEMEX Polska Sp. z o.o..

www.kampaniespoleczne.pl, zielony_tydzien_w_lukas_banku- Lukas Bank

www.danone.pl/Spoleczna-odpowiedzialnosc-CSR/Srodowisko - Danone

www.cocacola.com.pl. - Coca- Cola.

www.ringieraxelspringer.pl/ - Axel Springer Polska Sp. z o.o.

Nowak Marcin

ZNORMALIZOWANE SYSTEMY ZARZĄDZANIA JAKO NARZĘDZIE ZRÓWNOWAŻONEGO ROZWOJU

Analizując historię minionych wieków nie trudno zauważyć, iż początek wszelkich zmian społeczno-ekonomicznych tkwi w potęgze ludzkiej myśli. Dlatego chociażby ojciec Aleksandra Wielkiego jako nauczyciela wyznaczył mu Arystotelesa, z którym przechadzał się i rozmawiał w gaju Muz¹. Nie sposób odłączyć późniejszych podbojów króla od pewnego zaczynu postrzegania świata, który przygotowany był przez ww. filozofa. Już wtedy doceniano wymiar mądrości w dokonywaniu wyborów na miarę kształtowania świata. Późniejsze wieki przekonują nas o tym z nie mniejszym uzasadnieniem. Jako przykład możemy podać chociażby ideę, jaka zrodziła się w myślach francuskich polityków Roberta Schumana i Jeana Moneta, a która stała się pierwszą iskrą integracji europejskiej, co skutkowało późniejszym powstaniem Unii Europejskiej. Współcześnie stoimy wobec wielu trudności mających charakter globalny. Turbulencja gospodarki światowej, wzrost zanieczyszczenia środowiska oraz wszelkie choroby cywilizacyjne mające wymiar nie tylko fizyczny, ale także społeczny i kulturowy domagają się mądrości, która przecież buduje przyszłość. Zadajemy sobie pytanie, czy destrukcji współczesnego świata została wyznaczona jakaś granica? Czy kolejne pokolenia będą żyły w dobrobycie, czy może staną się ofiarami decyzji podejmowanych przez swoich przodków? Czyż antidotum w tej sytuacji nie jest właśnie zrównoważony rozwój?

Rzecz o zrównoważonym rozwoju

Pojęcie to, w taki sposób, w jaki je współcześnie rozumiemy, sformułowane zostało w dokumencie ONZ „Nasza Wspólna Przyszłość”, znanym także jako Raport Brundtland. Możemy w nim znaleźć poniższą definicję: „Na obecnym poziomie cywilizacyjnym możliwy jest rozwój zrównoważony, to jest taki rozwój, w którym potrzeby obecnego pokolenia mogą być zaspokojone bez umniejszania szans przyszłych pokoleń na ich zaspokojenie”² Ze słów tych wynika pewien imperatyw, nakazujący, aby w każdej decyzji wybiegać nieco w przyszłość i myśleć także o interesie tych, którym będzie dane żyć wtedy, gdy my już żyć nie będziemy. Należy go jednak poszerzyć o wypełnienie pewną treścią (możemy powiedzieć: istotą) pozwalającą na konkretyzację jego celów i odpowiednich rozwiązań z niego wynikających. Dlatego też w ustawie o Prawie ochrony środowiska w art.3, p.50 dodaje się, iż w nim „następuje proces integrowania działań politycznych, gospodarczych i społecznych, z zachowaniem równowagi przyrodniczej oraz trwałości podstawowych procesów przyrodniczych”³ Warto więc za prof. Zuchowskim powiedzieć, iż należy zwrócić uwagę „na zrównoważenie tego rozwoju w aspekcie trzech

¹ Kubiak Z., *Dzieje Greków i Rzymian*, wyd. Świat Książki, Warszawa 2003, s.129.

² Brundtland Report, *Our Common Future*, World Commission on Environment and Development, New York 1987.

³ Ustawa Prawo ochrony przyrody, art.3, p.50, Dz.U. 2008 nr 25 poz. 150.

ładów – gospodarczego, środowiskowego i społecznego⁴. Wydaje się, iż właśnie na płaszczyźnie owych obszarów lokowane są wszelkie decyzje jakie podejmuje człowiek (tudzież władza), a można iść krok dalej i stwierdzić, iż żadna decyzja nie może być podjęta poza nimi. Należy uwzględnić także to, iż niekiedy dotyczą one tylko jednego z powyższych łańcuchów, jednakże mylnym jest osąd, iż innych wówczas nie dotyczą. Są one tak ściśle ze sobą powiązane, że uchybienie na płaszczyźnie jednego z nich skutkuje destrukcyjnie na płaszczyźnie pozostałych. Przykładem tego może być katastrofa elektrowni jądrowej w Czarnobylu z 26 kwietnia 1986r. Zauważmy, iż błędy konstrukcyjne i łamanie przepisów eksploatacji reaktorów skutkowało na płaszczyźnie gospodarczej (zamknięcie elektrowni, koszty związane ze stratami), środowiskowej (skażenie promieniotwórcze) oraz społecznej (choroby popromienne, wzrost ilości martwych urodzeń). Jedno uchybienie, często nieprzewidziane przez specjalistów wprowadza destrukcję we wszystkich trzech łańcuchach, które są ze sobą tak ściśle powiązane.

W zrównoważonym rozwoju tak właśnie rozumiemy zjawiska zachodzące w rzeczywistości, lecz dobieramy inny kierunek. Celem nie jest wprowadzanie „konja trojańskiego” niszczącego przyrodę, przynoszącego straty finansowe i skutkującego w życiu ludzkim, ale troska, by wszystkie te wymiary zostały jak najobficiej wypełnione w celu rozwoju, nie zapominając o tych, którym naszą planetę po sobie zostawiamy. Należy postawić pytanie o to, na ile - jako ludzkość - inwestujemy w tę idee? Na ile wierzymy, że możemy wciąż iść do przodu nie niszcząc wszystkiego po drodze? Argumenty przemawiają za słusznością mądrości zrównoważonego rozwoju, ale czy rzeczywistość są na tyle konkretne, by nie nazwać je utopią? Ważnym jest, by nie stały się one „cmentarzem wspaniałych perspektyw”, lecz by były nieustannie skarbnicą dobrobytu naszego i przyszłych pokoleń...

Strategia Europa 2020

Współczesny świat charakteryzują przemiany technologiczne oraz nowe rozumienie regulacji życia zbiorowego (pod względem transportu, energetyki, finansów, telekomunikacji itp.). Machina postępu wydaje się działać z niespotykaną dotąd w dziejach prędkością. Ale owej machinie także towarzyszy zwiększające się ryzyko wynikające z turbulencji gospodarki, zmian klimatycznych, pogłębiających się dysproporcji społecznych, zagrożeń nuklearnych, terroryzmu. Wydaje się, że zarówno postęp jak i zagrożenia współczesności, ze swej istoty globalizują się. Dlatego bardzo ważna jest identyfikacja owych problemów i zarysowanie strategii ich eliminacji (w szerszym zakresie niżli terytorialne). Przyjęta przez Komisję Europejską strategia Europa 2020 ma na celu – jak pisze Jose Manuel Barosso w jej wstępie – „budować zrównoważoną przyszłość”⁵, dalej dodaje: „Europa musi wrócić na ścieżkę rozwoju, a następnie na niej pozostać”⁶. Ażeby sprostać tym wymaganiom, strategia ta obejmuje trzy powiązane ze sobą priorytety. Obok rozwoju inteligentnego (opartego na wiedzy i innowacji) oraz rozwoju sprzyjającemu włączeniu społecznemu (polegającym na wspieraniu gospodarki o wysokim poziomie zatrudnienia, zapewniającej spójność społeczną i terytorialną) kluczową rolę odgrywa rozwój zrównoważony, który (wg KE) polega na wspieraniu

⁴ Żuchowski J., Jakość jako determinanta zrównoważonego rozwoju, w: Rola znormalizowanych systemów zarządzania w zrównoważonym rozwoju, pod red. Jerzego Łańcuckiego, wyd. UE w Poznaniu, Poznań 2011, s. 59.

⁵ Komunikat Komisji, Europa 2020. Strategia na rzecz inteligentnego i zrównoważonego rozwoju sprzyjającego włączeniu społecznemu, KOM/2010/2020, Bruksela 3.3.2010.

⁶ Ibidem.

gospodarki efektywniej korzystającej z zasobów, bardziej przyjaznej środowisku i bardziej konkurencyjnej. Jest on koncepcją, której przysługuje pewien prymat, wynikający z tego, iż zrównoważony rozwój „prawdopodobnie w przyszłości będzie determinował zakres, charakter jak i dynamikę realizacji pozostałych priorytetów”⁷. Ażeby zostały one zrealizowane, niezbędne jest wprowadzenie nowego paradygmatu systemu wartości w społeczności europejskiej (w kręgu polityków, przedsiębiorców i wszystkich obywateli). Dlatego przydatne wydają się narzędzia etyki normatywnej, która w swym celu ma formułowanie i uzasadnianie norm moralnych. Zrównoważony rozwój bez zasad etyki biznesu, etyki środowiskowej (ekoetyki) czy etyki społecznej jest martwym organizmem, a przecież w kręgach naukowych mówi się o nim, iż jest dynamiczny. Dlatego też zrównoważonego rozwoju nie można oderwać od ww. etyk, a możemy nawet powiedzieć, że ich synteza stanowi jedną – etykę zrównoważonego rozwoju. Postępując zgodnie z jej normami, realizacja pozostałych priorytetów będzie bardziej możliwa, Europa stanie się kolebką bezpieczeństwa gospodarczo-społecznego, nie niszcząc tym samym środowiska naturalnego. Od czego to jednak zależy? Wydaje się, iż Komisja obrała właściwy kierunek. Potrzeba jednakże, by styl myślenia europejskiego przyjęły rzesze przedsiębiorców, polityków i zwykłych obywateli, ażeby zrównoważony rozwój swą dynamiką przemieniał te obszary, na których wciąż jeszcze istnieją globalne zagrożenia.

Jakość jako determinanta osiągnięcia celów zrównoważonego rozwoju

Wydaje się, iż termin jakości towarzyszy człowiekowi od zarania dziejów, bowiem dotyczy cech charakterystycznych wszystkiego, co w rzeczywistości spotkać możemy i mogliśmy. I tak starożytni grecy termin jakości odnosili do wina spożywanego na sympozjonach, średniowieczni budowniczcy do cegieł będących materiałem gotyckich i romańskich kościołów, zaś nowożytni do przeprowadzonych eksperymentów naukowych. Być może warto byłoby wprowadzić do Nauk o Jakości termin pankwalityzmu (gr. pan – wszystko, łac. *qualitas* – jakość). Pojęcie owo byłoby definiowane jako koncepcja dążąca do analizy, a następnie doskonalenia jakości we wszystkich trzech ładach zrównoważonego rozwoju. Pozwala ona wyznaczyć kierunek wszelkim decyzjom, które determinowane byłyby nie tylko przez zysk czy też społeczną aprobatę, ale przede wszystkim przez „podejście jakościowe”⁸. Należy jednak w miejscu tych dociekań podjąć refleksję nad tym, czym w ogóle jest jakość? Przyjęta powszechnie i chyba najbardziej znana jej definicja pochodzi z normy ISO 9000:2005, a brzmi następująco: „Jakość jest to stopień, w jakim zbiór inherentnych właściwości spełnia wymagania”⁹. Inherencja oznacza pewną stałą przynależność jakiejś własności do danej rzeczy. Wymagania natomiast możemy rozpatrywać dwojako. Po pierwsze wiążą się one ściśle z zaspakajaniem potrzeb konsumentów, ich rozumieniem, często też zmianą własnego sposobu myślenia, ażeby zrozumieć myślenie odbiorcy. W sposób należyty objaśnia to Krzysztof Oblój pisząc, iż „właściciel kwaciarni może sprzedawać kwiaty albo zrozumieć, iż są one nośnikiem piękna i uczuć, pamięci, wzruszenia i miłości”¹⁰. Zrównoważony rozwój domaga się,

⁷ Łańcucki J., Rola normalizacji w zrównoważonym rozwoju, w: Rola znormalizowanych systemów zarządzania w zrównoważonym rozwoju, pod red. Jerzego Łańcuckiego, wyd. UE w Poznaniu, Poznań 2011, s. 10.

⁸ Por. Zwrotu tego używa prof. J. Żuchowski w: Żuchowski Jerzy, *Jakość jako determinanta zrównoważonego rozwoju*, w: *Rola znormalizowanych systemów zarządzania w zrównoważonym rozwoju*, pod red. Jerzego Łańcuckiego, wyd. UE w Poznaniu, Poznań 2011, s.60.

⁹ PN-EN-ISO 9000 Systemy zarządzania jakością. Podstawy i terminologia, PKN, Warszawa 2006, p.3.1.1.

¹⁰ Oblój K., *Strategia organizacji*, wyd. PWE, Warszawa 2007, s. 31.

ażeby producenci rozumieli coś więcej niż tylko wartość rynkową danego wyrobu – to coś jest inherentne w nim samym, a widziane czasami tylko przez „okulary konsumenta”. Tak więc owy kwiaciarz nie tylko sprzedaje pewne dobro, lecz również wymiar jakościowy (inherentny w owym dobru) mający wpływ także na jakość życia konsumentów. Drugi rodzaj wymagań związany jest ściśle z pewnymi wartościami mechanicznymi, użytkowymi i określony w projekcie i parametrach danego wyrobu, bądź też w przyjętych normach, czy specyfikacjach. I w tym miejscu jako narzędzie zrównoważonego rozwoju wymienić należy także Metrologię. Na płaszczyźnie gospodarczej chyba niemożliwe byłyby wszelkie starania mające na celu kształtowanie jakości i jej doskonalenie, gdyby nie było jednolitych, dokładnych i właściwych miar. A owa jakość nie dotyczy tylko wyrobów, ale także środowiska (wód pitnych, powietrza) i społeczeństwa (CSR¹¹, BHP). Dlatego też proces doskonalenia jakości we wszystkich trzech obszarach zrównoważonego rozwoju, jest w konsekwencji procesem doskonalenia działań realizujących jego cele. Podejście to jest podejściem pankwalistycznym o charakterze ściśle dynamicznym.

Normalizacja „filarem zrównoważonego rozwoju”

Bardzo ważną rolę w zrównoważonym rozwoju odgrywa także normalizacja, a nawet możemy powiedzieć za prof. Łańcuckim, iż jest jego filarem¹². „Zwiększenie przydatności wyrobów, procesów i usług do celów którym mają one służyć, zapobieganie powstawaniu barier w handlu oraz ułatwienie współpracy technicznej”¹³ są korzyściami wpływającymi na innowacyjność gospodarki i wzrost zatrudnienia. Podstawowym narzędziem w celu osiągnięcia ww. korzyści są właśnie normy. Gwarancja wysokiej jakości dóbr i usług, powstających zgodnie z zasadami ochrony środowiska i nie zagrażających życiu i zdrowiu konsumentów jest wektorem działań podejmowanych przez przedsiębiorców w dobie tak turbulentnej gospodarki. Trzeba natomiast podkreślić, iż normalizacja wobec zrównoważonego rozwoju pełni charakter służebny. Dlatego też cały dorobek ISO¹⁴ składa się z ponad 18 100 norm, będących narzędziami dla wszystkich trzech wymiarów: gospodarczego, środowiskowego i społecznego, niezależnie od branży i sektora działalności. Są one formułowane w taki sposób, ażeby sprostać wyzwaniom współczesnego świata, ale także by nie hamować tempa zmian w nim zachodzących (bowiem owe zmiany wpływają również na innowacyjność i konkurencyjność gospodarki). Tak więc szczególną rolę w zrównoważonym rozwoju odgrywa normalizacja, rozumiana jako narzędzie w zarządzaniu organizacją.

Integracja znormalizowanych systemów zarządzania narzędziem zrównoważonego rozwoju

Na początku warto byłoby zastanowić się nad pojęciem zarządzania w sensie ogólnym. Wydaje się, iż zawsze ilekroć mówimy o czymś, że tym zarządzamy, tylekroć podkreślamy, iż mamy na to pewien wpływ i jest to zmienne, elastyczne. Priorytety określone przez Komisję Europejską w strategii Europa 2020 mają taki właśnie charakter. Tak więc śmiało możemy powiedzieć, iż w ich zakresie mieści się cała gama obszarów, którymi trzeba zarządzać. W realizacji celów zrównoważonego rozwoju, bardzo ważną

¹¹ CSR – Community Social Responsibility – Społeczna odpowiedzialność biznesu

¹² Łańcucki J., *Znormalizowane Systemy Zarządzania*, wyd. UE w Poznaniu, Poznań 2010, s.14.

¹³ PN-EN 45020 Normalizacja i dziedziny związane. Terminologia ogólna, PKN, Warszawa 2009, Uwaga 2 p.1.1.

¹⁴ ISO - International Organization for Standardization – Międzynarodowa Organizacja Normalizacyjna

rolę odgrywają systemy zarządzania oparte na znormalizowanych standardach. Wdrożenie, utrzymanie i ich doskonalenie motywowane jest bądź to impulsami wewnętrznymi, bądź zewnętrznymi. Do pierwszej grupy zaliczyć możemy ambicję najwyższego kierownictwa zorientowane na podwyższanie parametrów jakościowych produkowanych wyrobów, tudzież świadczonych usług, wzrost wiarygodności, czy kreowanie wizerunku firmy. Ambicja ta wynika najczęściej z cech przywódczych osób zajmujących się zarządzaniem, jak i z głębokiego zrozumienia potrzeb konsumentów. Impulsy zewnętrzne dotyczą natomiast ograniczania strat wynikających z produkcji wadliwego wyrobu bądź usługi, spełniania wymagań partnerów handlowych, czy też zwiększenia efektywności funkcjonowania organizacji. Często obie grupy impulsów przenikają się nawzajem, a można nawet powiedzieć, iż ich wspólnym źródłem jest rozumienie celów zrównoważonego rozwoju.

Najpopularniejsze systemy zarządzania oparte są na rodzinie norm ISO 9000. Ich uniwersalność sprawia, iż wymagania w nich zawarte są cennymi narzędziami dobrej praktyki kierowania organizacją, niezależnie od branży, czy rodzaju działalności. Opisują one zasady zarządzania mające pomóc w zapewnieniu odpowiedniej jakości wyrobów, bądź usług. Nie bez powodu jeden z powyższych rozdziałów (gwoli wprowadzenia w tę tematykę) poświęciłem roli, jaką w zrównoważonym rozwoju odgrywa jakość. Wpływa ona na wzrost konkurencyjności w gospodarce, a często jest główną jej determinantą. Dodatkowo możemy powiedzieć, iż ciągłe doskonalenie jakości (którego znaczenie podkreślane jest przez ISO 9001:2008) sprzyja innowacyjności i kreatywności myślenia pracowników i najwyższego kierownictwa, co dodatkowo wpływa także na priorytet rozwoju inteligentnego. Ponadto definicja jakości wskazuje na spełnianie wymagań konsumentów. Połączenie koncentracji na innowacjach z orientacją na klienta może stać się źródłem wytwarzania nowych metod zaspokajania jego potrzeb, a nawet wykraczania poza nie, kreując nowe (bardziej przyjazne środowisku, nie zagrażające jego życiu i zdrowiu) potrzeby. Tak więc systemy zarządzania jakością oparte na serii norm ISO 9000 są bardzo ważnym narzędziem zrównoważonego rozwoju.

Satysfakcja konsumenta jest w dużej mierze uzależniona od warunków w jakich on ją osiąga. Zdrowe powietrze, czystość wód pitnych, niski stopień zanieczyszczenia gleb są więcej warte niż „pół tablicy Mendelejewa” ukrytej w tanich artykułach dostępnych na półkach sklepowych, bądź straganach. Na zagrożenia środowiskowe możemy patrzeć zarówno z perspektywy jednostkowej, jak i globalnej. Z tej pierwszej dostrzegamy środowisko jako otoczenie, wpływające na życie i zdrowie swoje i bliskich nam osób. Wówczas zagrożeniem może być przykładowo ołowiana farba używana do podkreślenia jaskrawości kolorów, czy też mętna woda w kranie. Globalne podejście wymaga natomiast ujmowania środowiska jako całości i dostrzegania takich problemów jak przemiany klimatyczne, wzrost emisji CO₂ do atmosfery, kwaśne deszcze. Zarówno na zagrożenie w środowisku widzianym z jednostkowej jak i z globalnej perspektywy mają wpływ pojedyncze decyzje. Dlatego narzędziem ich racjonalizowania jest System Zarządzania Środowiskowego oparty na normach ISO 14000, bądź System Ekozarządzania i Audytu EMAS. Wydaje się, iż głównym ich celem jest ochrona środowiska naturalnego, która (wg niektórych przedsiębiorców) rzekomo narzucając pewne ograniczenia przyczynia się do zmniejszania rentowności przedsiębiorstwa. W rzeczywistości wygląda to inaczej. Wdrożenie Systemu Zarządzania Środowiskowego niesie ze sobą wiele korzyści ekonomicznych. Redukcja zużycia energii w procesach produkcji i usługach, racjonalne wykorzystanie materiałów, ograniczanie emisji substancji toksycznych bądź wykorzystanie recyklingu wpływają na sukces ekoefektywności, dodatkowo minimalizując koszty produkcji z tytułu zmniejszenia opłat za korzystanie ze środowiska, oszczędności energii

czy też materiałów (co implikuje korzyści ekonomiczne dla przedsiębiorstwa). Tak więc owa efektywność skorelowana z efektywnością społeczno-ekonomiczną prowadzi w konsekwencji do realizacji celów zrównoważonego rozwoju. Potwierdzeniem takiego rozumienia Systemu Zarządzania Środowiskowego są słowa z wprowadzenia do normy ISO 14001, na której jest on oparty: „Podstawowym zadaniem niniejszej normy międzynarodowej jest wspomaganie ochrony środowiska i zapobieganie zanieczyszczeniom w sposób uwzględniający potrzeby społeczno-ekonomiczne”¹⁵.

Raport Brundtland w definicji zrównoważonego rozwoju skupia uwagę na zaspokajaniu potrzeb naszych i przyszłych pokoleń. Stopień ich zaspokojenia możemy nazwać śmiało dobrobytem. Na jego konotacje składa się konsumpcja dóbr wysokiej jakości, życie w środowisku niezanieczyszczonym, wiele możliwości rekreacji, dostępny system oświaty i kultury. Wszystko to możemy głównie wpisać w trzy najwyższe poziomy hierarchii potrzeb Abrahama Masłowa tj. w potrzeby przynależności (3), szacunku (4), samorealizacji (5). Pozostają nam jednakże dwa podstawowe poziomy: potrzeb fizjologicznych (1) i bezpieczeństwa (2).¹⁶ Szczególnie ważne wydaje się ich pełne zaspokajanie w Systemach Zarządzania Bezpieczeństwem i Higieną Pracy, opartych na normie PN-N-ISO 18001, bądź międzynarodowej normie OHSAS 18001. Systemy te nabierają coraz większego znaczenia z uwagi na brak społecznej akceptacji wobec uchybień, wskutek których giną ludzie, bądź odnoszą obrażenia. Ponadto są one gwarancją, iż dana organizacja przestrzega wymagania i regulacji prawnych z zakresu BHP. Gwarancja ta może okazać się przewagą nad innymi przedsiębiorstwami, podczas różnorodnych przetargów, stąd jej rosnąca popularność. Nie należy zapominać także o tym, iż wszelkie działania podejmowane w tym systemie służą przede wszystkim pracownikowi – to jakość jego życia, jest źródłem jakości wyrobów i usług. Podobnie cele zrównoważonego rozwoju w najgłębszym ich rozumieniu są ukierunkowane na człowieka.

Człowiek w gospodarce przyjmuje różne scenariusze. Jedni odgrywają rolę prezesów wielkich korporacji międzynarodowych, inni są właścicielami małych lub średnich przedsiębiorstw, a jeszcze inni ich pracownikami. Jest jednakże rola, którą odgrywa każdy człowiek – rola bycia konsumentem. I z perspektywy tej właśnie roli bardzo ważne jest zapewnienie odpowiedniej jakości wyrobów – przede wszystkim tych z obszaru żywności i żywienia. Służy temu system zarządzania bezpieczeństwem żywności oparty na normie ISO 22000, bądź system HACCP¹⁷. Ich istota polega na tym, ażeby zapewnić bezpieczeństwo dla zdrowia i życia człowieka w całym łańcuchu żywnościowym (tj. od procesu pozyskiwania surowców, kończąc na dystrybucji gotowych wyrobów). Owa gwarancja niesie korzyść nie tylko społeczną, lecz również i środowiskową (do łańcucha żywieniowego należą także producenci pasz i płodów rolnych, a więc nie jest dopuszczalne wprowadzanie do środowiska substancji toksycznych stymulujących wzrost roślin i zwierząt, zawierających metale ciężkie).

Wyżej wymienione znormalizowane systemy zostały formułowane w taki sposób, ażeby możliwa stała się ich integracja. Samo pojęcie integracji wskazuje nam na scalanie pewnych części w jedną całość. Podobnie rzecz ma się w analizie zrównoważonego rozwoju, gdy pojmujemy go jako wyważenie trzech łańcuchów: gospodarczego, środowiskowego i społecznego. Całościowe patrzyenie na pewne składowe elementy, przy ich łączeniu sprzyja osiągnięciu efektu synergii, a więc kumulacji korzyści z owego łączenia

¹⁵ PN-EN-ISO 14001 Systemy zarządzania środowiskowego. Wymagania i wytyczne stosowania, PKN, Warszawa 2005, Wprowadzenie.

¹⁶ Griffin R.W.: *Podstawy zarządzania organizacjami*, wyd. PWN, Warszawa 2005, s.522.

¹⁷ HACCP – Hazard Analysis and Critical Control Points – Analiza zagrożeń i krytycznych punktów kontroli

wynikających. Dlatego też integracja norm z zakresu Zarządzania Jakością (ISO 9000), Zarządzania Środowiskowego (ISO 14 000) i Zarządzania Bezpieczeństwem i Higieną Pracy (PN-N-18 000) w jeden Zintegrowany System Zarządzania daje praktyczne możliwości instrumentalnego śledzenia postępu w realizacji celów zrównoważonego rozwoju.

Zakończenie

Świadomie nie rozpocząłem tej pracy od postawienia problemu analizy integracji znormalizowanych systemów zarządzania, bowiem ich źródło bierze się z głębokiego zrozumienia priorytetów zrównoważonego rozwoju i podjęcia wszelkich działań ich realizacji. Zrównoważony Rozwój jest punktem zapalnym wszelkich działań związanych z przemianą gospodarczą, środowiskową i społeczną tego świata w XXIw., jest wyzwaniem tego stulecia. Tak więc w kompozycji tej pracy ukryta jest pewna drabina prowadząca począwszy od zrozumienia po realizację, od myśli (mądrości) do przemiany tego świata na lepsze.

Jakże wiele wspaniałych idei i nadziei dla współczesnego świata niesie ze sobą rozumienie zrównoważonego rozwoju. Jednakże zagmatwany stał się stan pomiędzy bajkowym wstępem „za siedmioma górami, za siedmioma lasami...” a zakończeniem „żyli długo i szczęśliwie”. Coraz większa przepaść wytworzyła się między planami, projektami, podejmowanymi działaniami a rzeczywistym dobrobytem i nadzieją na dobrobyt przyszłych pokoleń. Odległość między tymi dwoma biegunami winna być coraz bardziej zredukowana. Mamy narzędzie realizacji tego - Mądrość Zrównoważonego Rozwoju. Nie może stać się ona „cmentarzem wspaniałych perspektyw”... musi być skarbnicą... Właśnie zintegrowany system zarządzania, jego wdrożenie i doskonalenie we wszystkich typach organizacji prowadzić może do realizacji tych celów.

Bibliografia

Źródła

Brundtland Report, *Our Common Future*, World Commission on Environment and Development, New York 1987.

Komunikat Komisji, *Europa 2020. Strategia na rzecz inteligentnego i zrównoważonego rozwoju sprzyjającego włączeniu społecznemu*, KOM/2010/2020, Bruksela 3.3.2010.

Opracowania zwarte

Griffin R.W., *Podstawy zarządzania organizacjami*, wyd. PWN, Warszawa 2005.

Kubiak Z., *Dzieje Greków i Rzymian*, wyd. Świat Książki, Warszawa 2003.

Łańcucki (red.), *Rola znormalizowanych systemów zarządzania w zrównoważonym rozwoju*, wyd. UE w Poznaniu, Poznań 2011.

Łańcucki J., *Znormalizowane Systemy Zarządzania*, wyd. UE w Poznaniu, Poznań 2010.

Obłój K., *Strategia organizacji*, wyd. PWE, Warszawa 2007.

Żuchowski J., *Zarządzanie jakością procesów, produktów i środowiska*, wyd. PWN, Warszawa 2001.

Akty prawne

Ustawa *Prawo ochrony przyrody*, , Dz.U. 2008 nr 25 poz. 150.

Normy

PN-EN-ISO 14001 Systemy zarządzania środowiskowego. Wymagania i wytyczne stosowania, PKN, Warszawa 2005.

PN-EN 45020 Normalizacja i dziedziny związane. Terminologia ogólna, PKN, Warszawa 2009.

PN-EN-ISO 9000 Systemy zarządzania jakością. Podstawy i terminologia, PKN, Warszawa 2006, p.3.1.1

Renata Putkowska

BIZNES NIEZBĘDNYM ELEMENTEM ZRÓWNOWAŻONEGO ROZWOJU

Jeśli zestawić ze sobą ranking GDP państwa świata w 2010 roku (na podstawie danych statystycznych Banku Światowego¹) oraz przychody osiągnięte przez największe korporacje międzynarodowe (dane z rankingu magazynu Fortune²), okazuje się, że na 125 największych - pod względem dochodów - podmiotów gospodarczych, aż 65 to międzynarodowe korporacje, a tylko 60 to gospodarki narodowe³. Pierwsza w tym zestawieniu korporacja (24 pozycja: Wal-Mart Stores) osiągnęła w poprzednim roku wyższe dochody niż gospodarka Norwegii czy Wenezueli (25 i 26 pozycja).

Dzięki tak znacznym możliwościom finansowym, korporacje międzynarodowe oraz inne przedsiębiorstwa prywatne bez wątpienia odgrywają aktywną rolę w społeczności międzynarodowej, szczególnie w jej ekonomicznym aspekcie.

Co więcej, rosnąca popularność CSR (Corporate Social Responsibility, Społeczna odpowiedzialność biznesu) i potencjał finansowy oraz technologiczny przedsiębiorstw czy korporacji wskazuje, że biznes jest nie tylko „odbiorcą” idei zrównoważonego rozwoju, ale aktywnie uczestniczy w jego promocji oraz realizacji na skalę światową.

Podstawowa terminologia

Próbie zdefiniowania społecznej odpowiedzialności biznesu podjęła pięć lat temu grupa robocza ISO/TMB/WG Social Responsibility, a efektem jej pracy jest przyjęta w 2010 roku norma ISO 26000. Dokument rozszerza termin CSR do społecznej odpowiedzialności (SR) i definiuje ją poprzez sześć głównych aspektów działania, które w odpowiedzialnym biznesie powinny być też priorytetowe w aktywności gospodarczej. Są to:

- Prawa człowieka (*Human rights*)
- Praktyki pracownicze (*Labour practices*)
- Środowisko (*The environment*)
- Uczciwe działanie (*Fair operating practices*)
- Sprawy konsumenckie (*Consumer issues*)
- Zaangażowanie i rozwój społeczności (*Community involvement and development*)

ISO 26000, jako najważniejsze zasady SR wymienia: odpowiedzialność, transparentność, etyczne działanie oraz szeroko pojęte poszanowanie: dla interesariuszy, zasad prawnych, ustalonych reguł międzynarodowego zachowania oraz praw człowieka⁴.

CSR jest biznesową interpretacją zrównoważonego rozwoju. Polska ustawa „Prawo ochrony środowiska” z 2001, definiuje go, jako: „*rozwój społeczno-gospodarczy, w którym*

¹ www.data.worldbank.org, (dostęp: 08.10.2011).

² www.money.cnn.com, (dostęp z 08.10.2011).

³ Obliczenia własne: załącznik I

⁴ Na podstawie: Discovering ISO 26000, www.iso.org, (dostęp z 26.10.2011).

następuje proces integrowania działań politycznych, gospodarczych i społecznych, z zachowaniem równowagi przyrodniczej oraz trwałości podstawowych procesów przyrodniczych, w celu zagwarantowania możliwości zaspokajania podstawowych potrzeb poszczególnych społeczności lub obywateli zarówno współczesnego pokolenia, jak i przyszłych pokoleń."⁵

Powyższa definicja do głównej odpowiedzialności za zrównoważony rozwój wydaje się predestynować podmioty państwowe i ponadpaństwowe, które mają możliwość „*integrowania działań politycznych, gospodarczych i społecznych*”. Dlatego decyzje dotyczące np. międzynarodowej ochrony środowiska, czy walki z ubóstwem są podejmowane w gronie przedstawicieli państw i organizacji, np. na forum Organizacji Narodów Zjednoczonych, Banku Światowego czy w Parlamencie Unii Europejskiej. Można sądzić, że współczesny biznes może i chce wziąć na siebie część tej odpowiedzialności – stąd rosnąca popularność idei CSR.

Poniższy artykuł krótko prezentuje dwie, wyjątkowo istotne zdaniem autorki, płaszczyzny styczności i potencjalnego zacieśniania współpracy między społeczną odpowiedzialnością biznesu, a zrównoważonym rozwojem w skali globalnej. Są to: międzynarodowa współpraca na rzecz ochrony środowiska oraz pomoc rozwojowa.

Ekonomicznie o ekorozwoju

Kluczową kwestią zrównoważonego rozwoju wydaje się *zachowanie równowagi przyrodniczej oraz trwałości podstawowych procesów przyrodniczych*, dlatego tak istotne jest przeciwdziałanie współczesnym problemom w tym zakresie tj. zmianom klimatycznym, zmniejszającym się zasobom surowców naturalnych czy zanieczyszczeniu środowiska.

Jak ważne i skomplikowane jest to wyzwanie pokazuje fakt, że 16 dotychczasowych konferencji Ramowej konwencji Narodów Zjednoczonych w sprawie zmian klimatu wciąż nie wypracowało skutecznego sposobu na międzynarodową współpracę w tym zakresie. Jedyny dotychczas dokument wiążący na ten temat – Protokół z Kioto, jest krytykowany za brak mechanizmów wykonawczych i sankcjonujących, co może znacznie obniżyć jego skuteczność. Główny target w zakresie walki ze zmianami klimatu to według powyższego dokumentu obniżenie w skali świata do 2012 roku emisji 5 gazów cieplarnianych o co najmniej 5% wobec stanu z 1990r⁶.

Rosnąca konkurencja oraz presja ze strony konsumentów powoduje, że firmy i międzynarodowe korporacje także starają się wychodzić naprzeciw problemom ochrony środowiska, często traktując działania prewencyjne czy naprawcze nie jako koszty, ale inwestycje na przyszłość.

Warto zwrócić uwagę, że biznes uczestniczy w międzynarodowej współpracy na rzecz przeciwdziałania zmianom klimatu niemal od jej początku. Jedną z głównych biznesowych platform w tym zakresie - The World Business Council for Sustainable Development (WBCSD), powstała podczas Światowego Szczytu Ziemi w Rio w 1992 roku, inna - B4E (Business for the Environment) działa od 2000 roku i uczestniczy jako ciało doradcze w niemal wszystkich spotkaniach na temat ochrony środowiska i przeciwdziałania zmianom klimatu na światową skalę.

⁵ Ustawa z dnia 27 kwietnia 2001 r. Prawo ochrony środowiska.

⁶ Protokół z Kioto do Ramowej konwencji Narodów Zjednoczonych w sprawie zmian klimatu, sporządzony w Kioto dnia 11 grudnia 1997 r.

Wydaje się, że ważnym aspektem działalności biznesu na rzecz ochrony środowiska jest praktyczne podejście do problemu i postrzeganie rozwiązań ekologicznych jako inwestycji w przyszłe zyski oraz obniżenie kosztów produkcji czy dystrybucji. Jak powszechne jest to przekonanie wskazują rokroczne raporty (krajowe i sektorowe), publikowane przez organizację pozarządową Carbon Disclosure Project na temat działań na rzecz obniżenia emisji gazów cieplarnianych podejmowanych przez firmy i korporacje na całym świecie.

Raport z 2011 na temat tzw. Global 500 (500 największych firm świata), wskazuje, że 74% firm z tej listy deklaruje obniżenie globalnej emisji, a 65% posiada specjalne fundusze na cele ekologiczne⁷.

Case study: samoregulacja w dziedzinie ograniczenia emisji CO₂

Przykładem działania może być Sony, które w lipcu 2011 oświadczyło, że firmie udało się ograniczyć emisję CO₂ o 30% w porównaniu z rokiem 2000⁸. Korporacja FMCG Cadbury przygotowała w 2007 roku plan ekologiczny „Purple Goes Green”, który zakłada do 2015 roku m.in. globalną redukcję emisji gazów cieplarnianych firmy o 50%⁹. Unilever planuje jej obniżenie o 50% do 2020 roku¹⁰. HP przy współpracy z WWF w ramach projektu „Climate savers” obniży swoją emisję gazów cieplarnianych do 2013 o 20% w stosunku do poziomu z 2005 roku¹¹.

Środowisko biznesu wypracowało też zestawy samoregulacji dotyczących np. ochrony bioróżnorodności (m.in. dokument „Effective biodiversity and ecosystem policy and regulation”¹² przygotowany przez WBCSD) czy zarządzania zasobami naturalnymi w całym procesie produkcji (coraz częstsze korzystanie z tzw. analizy cyklu życia produktu, LCA).

Prócz działań wewnętrznych i międzysektorowych, firmy mają też znaczący wpływ na edukację ekologiczną i zmianę przyzwyczajeń konsumenckich, które odgrywają kluczową rolę w efektywnych działaniach na rzecz ochrony środowiska.

Case study: kształtowanie odpowiedzialnych nawyków konsumenckich

Producent urządzeń elektrycznych Philips od 2006 roku prowadzi program „EcoVision”, który ma na celu obniżenie emisji gazów cieplarnianych firmy oraz zmniejszenie zużycia energii przez firmę oraz jej konsumentów za pomocą inwestycji w ekologicznie przyjazne produkty. Firma w 2009 roku zainwestowała w projekt 400 milionów euro, jednocześnie zarabiając 7,1 miliarda euro na sprzedaży tych produktów, co stanowiło 30,6% całego przychodu. W 2015 roku przychody z „zielonych produktów” Philips mają osiągnąć 50%, co będzie też oznaczać, że połowa kupujących będzie używać produktów, które oszczędzają 46% energii i są bardziej przyjazne środowisku w całym „cyklu życia” o 21% procent niż pozostałe produkty tego producenta. Podobne programy

⁷ www.cdproject.net/CDPResults/CDP-G500-2011-Report, (dostęp 18.10.2011r.)

⁸ www.sony.net/SonyInfo/News/Press, (dostęp 18.10.2011r.)

⁹ www.collaboration.cadbury.com/SiteCollectionDocuments, (dostęp 18.10.2011r.)

¹⁰ Unilever: Sustainable living plan, www.sustainable-living.unilever.com/the-plan/greenhouse-gases, (dostęp 26.10.2011r.)

¹¹ WWF, Innovative solutions for low-carbon business. Innovation Case Studies WWF Climate Savers, www.assets.panda.org, (dostęp z 26.10.2011r.)

¹² WBCSD, Effective biodiversity and ecosystem policy and regulation, 2010

realizują też konkurenci Philipsa – General Electric (projekt „Ecomagination”) oraz Siemens („Siemens Power Generation”).

Obecnie, można znaleźć pojedyncze platformy współpracy publiczno – prywatnej w zakresie środowiska (np. zainicjowane przez sekretarza generalnego ONZ w 2007 roku partnerstwo „Caring for Climate”¹³), ale aktywizacja tej kooperacji wydaje się niezbędna do faktycznej realizacji zrównoważonego rozwoju w skali globalnej.

Przedsiębiorstwa, zdają sobie sprawę z ich rosnącego wpływu na środowisko i traktują to jako kolejny element zarządzania i strategii. Mają już pierwsze doświadczenia w tym zakresie i podmioty publiczne mogłyby być gwarantem, co do konsekwencji tych działań. Co więcej, istniejące już branżowe i ponadsektorowe platformy współpracy mogą stanowić forum, w ramach którego można koordynować działania prywatne z państwowymi i np. poprzeć je odpowiednią legislacją. Istotny wydaje się też aspekt retoryczny. Przedsiębiorstwa znają i chętnie sięgają, po ekonomiczne argumenty przemawiające za ochroną środowiska (obniżenie kosztów produkcji, wyższa jakość ekologicznych produktów, trend konsumencki) co może pomóc przekonać nieprzekonane dotąd podmioty państwowe, które powołują się na potrzebę rozwoju ekonomicznego, jako główny powód nieprzestrzegania przez nie norm środowiskowych (Chiny).

Efektywnie o współpracy rozwojowej

Koncepcja zrównoważonego rozwoju przyświeca też inicjatywie międzynarodowej pomocy rozwojowej (w ramach: zagwarantowania możliwości zaspokajania podstawowych potrzeb poszczególnych społeczności lub obywateli zarówno współczesnego pokolenia, jak i przyszłych pokoleń), a szczególnie Milenijnym Celom Rozwoju. Punkt siódmy tej deklaracji to: stosowanie zrównoważonych metod gospodarowania zasobami naturalnymi, w tym zwiększanie dostępu do wody pitnej oraz poprawa jakości życia ludzi mieszkających w slumsach, a punkt ósmy to tworzenie globalnego partnerstwa w zakresie rozwoju, rozumianego tu raczej jako rozwój zrównoważony¹⁴.

Podstawą budżetu na realizację celów MDG są państwowe i ponadpaństwowe nakłady finansowe. Lecz, mimo że są one systematycznie powiększane np. w ramach Oficjalnej Pomocy Rozwojowej, nadal trwają debaty nad efektywnością pomocy rozwojowej i potrzebą jej redefinicji. Wyrazem tej dyskusji była m.in. Deklaracja Paryska na temat Efektywności Pomocy z 2005 r., która ustaliła, że programy pomocowe powinny opierać się na kilku podstawowych zasadach:

- Własność (*ownership*) rozumiana jako wrażliwości donorów na potrzeby i specyfikę beneficjentów oraz przyznanie tym drugim możliwie dużej roli w dysponowaniu otrzymanymi środkami,
- Dostosowanie (*alignment*) oznaczające implementację pomocy rozwojowej poprzez instytucje czy procedury kraju – beneficjenta,
- Harmonizacja (*harmonisation*) w tym współdziałanie i wzajemne uzupełnianie się programów pomocowych,
- Nacisk na rezultaty (*managing for results*), czyli sprawny monitoring i ewaluacja projektów,

¹³ www.unglobalcompact.org/Issues/Environment/Climate_Change, (dostęp: 26.10.2011r.).

¹⁴ *Milenijne Cele Rozwoju*, www.beta.undp.org, (dostęp 26.10.2011r.).

- Wzajemna odpowiedzialność (*mutual accountability*), która może być rozumiana jako transparentna i zaangażowana współpraca wszystkich stron programu rozwojowego¹⁵.

Wydaje się, że biznes ze swoim potencjałem finansowym i technologicznym oraz „naturalną” skłonnością do monitoringu i ewaluacji może odgrywać w tym temacie dużo większą rolę niż dotąd mu się przypisywało.

Podstawowym argumentem na rzecz zacieśniania współpracy rozwojowej między biznesem i społecznością międzynarodową są zasoby finansowe, jakimi dysponują i jakie chcą przekazywać na rozwój podmioty prywatne. Według raportu OECD dotacje od tzw. donorów prywatnych zaczynają przerastać oficjalną pomoc rozwojową. W 2009 roku, sektor prywatny i osoby indywidualne przekazały na ten cel ok. 228 mld \$, podczas gdy oficjalna pomoc rozwojowa wyniosła ok. 120 mld \$¹⁶.

Tabela. Case study: przykładowe wydatki firm i organizacji na projekty rozwojowe w 2010 roku.

Nazwa firmy/organizacji	Projekt/ rodzaj wydatków	Kwota
IBM	wydatki na projekt rozwoju społecznego „Smarter Cities Challenge”	50 mln \$ ¹⁷
Walmart	wydatki na projekty wspierający kobiety	66 mln \$ ¹⁸
Unilever	wydatki typu „social investment”	ok. 50 mln \$ ¹⁹
HP	wydatki typu „social investment”	44,9 mln \$ ²⁰
USA	pomoc rozwojowa	30,15 mld \$ ²¹
UNDP	budżet	ok. 8,3 mld \$ ²²
Polska	pomoc rozwojowa	ok. 3,8 mld \$ ²³
OECD	pomoc rozwojowa	ok. 1,3 bln \$ ²⁴

Oprócz bezpośredniej pomocy finansowej w postaci programów i grantów, biznes uczestniczy też w promowaniu zrównoważonej działalności gospodarczej, która wspiera cele rozwojowe poprzez aktywizację lokalnych społeczności. Jednym z przykładów tego typu działania jest platforma współpracy „Growing Inclusive Markets”, którą powołało do życia UNDP (United Nations Development Program) na podstawie koncepcji tzw. „inclusive business”²⁵. Zachęca ona do stworzenia nowego modelu biznesowego, który

¹⁵ OECD, *The Paris Declaration on Aid Effectiveness and the Accra Agenda for Action*, www.oecd.org, (dostęp: 26.10.2011r.).

¹⁶ OECD, *Statistics on Resource Flows to Developing Countries*, www.oecd.org/document, (dostęp: 26.10.2011r.).

¹⁷ *Community Development: IBM 2010 Corporate Responsibility Report*, www.ibm.com/ibm, (dostęp: 26.10.2011r.).

¹⁸ *Walmart 2011 Global Responsibility Report*, www.walmartstores.com/sites/ResponsibilityReport/2011, (dostęp: 26.10.2011r.).

¹⁹ Unilever, *Sustainable Development Report 2010*, www.unilever.com/sustainability/charts, (dostęp: 26.10.2011r.).

²⁰ *HP Global Citizenship*, www.hp.com/hpinfo/globalcitizenship, (dostęp: 26.10.2011r.).

²¹ OECD, *Net Official Development Assistance in 2009*, www.oecd.org, (dostęp: 26.10.2011r.).

²² tamże

²³ tamże

²⁴ tamże

²⁵ www.growinginclusivemarkets.org, (dostęp: 26.10.2011r.).

dostrzega potencjał uboższej części społeczeństwa jako konsumentów i producentów, dlatego stara się ich „włączać” na zasadzie obopólnej społeczno – ekonomicznej korzyści. UNDP przekonuje, że aktywna działalność biznesowa na rynkach wschodzących to nie tylko szansa dla firm, ale – jeśli jest prowadzona racjonalnie i w oparciu o lokalne potrzeby – również dla miejscowych społeczności.

Case study: przykład dobrych praktyk „Growing Inclusive Markets” – Vitmark

Vitmark-Ukraine Holding, ukraińska firma branży FMCG (soki, nektary, produkty owocowe dla małych dzieci) działająca w regionie Odessy, od 1999 roku prowadzi politykę „włączania” osób o niskich dochodach zamieszkujących ten teren w proces produkcji i konsumpcji.

Rezultaty społeczne: Rokrocznie firma skupuje ok. 40 tys. ton świeżych warzyw i owoców od drobnych producentów (2500 zatrudnionych) oraz 25 większych przedsiębiorstw regionalnych. Firma wspiera swoich dostawców za pomocą szkoleń i dofinansowania organicznych metod uprawy warzyw i owoców. 75% pracowników firmy pochodzi z rodzin o niskich dochodach. Ich średnia pensja w Vitmark w 2008 roku była o ok. 1/3 wyższa niż przeciętna pensja w tym regionie.

Rezultaty ekonomiczne: Vitmark zwiększył swoje udziały w ukraińskim rynku: z 7% w 1999 do 22% w 2008. Firma zainwestowała też w nowe, proste kolorystycznie opakowania podlegające recyklingowi, które pozwoliły zmniejszyć cenę produktów (o 7-8%) i wejść na rynek osób o niskich dochodach (w 2008 – 30% udziałów w tym rynku).²⁶

Inne przykłady²⁷ to m.in. mikrofinanse, które z jednej strony tworzą rynek nowych konsumentów usług finansowych, ale z drugiej są kapitałem początkowym dla małych i średnich przedsiębiorstw, które ze względu na niskie dochody nie dostałyby standardowych kredytów. Promowana jest również idea tzw. Fair Trade, która oznacza płacenie stałej, wyższej niż średnia światowa ceny za surowce naturalne i produkty spożywcze (oraz wypłacania dodatkowych świadczeń na rozwój produkcji i społeczny rozwój lokalny) pod warunkiem, że produkcja przebiega w sposób ekologiczny i z poszanowaniem praw człowieka. Zabiegami wspierającymi idee „inclusive market” są też: lokalizacja produkcji w kraju producenta, wspieranie zatrudnienia i samo- zatrudnienia kobiet czy angażowanie się w tzw. partnerstwa publiczno-prywatne oraz współdziałanie z organizacjami wyspecjalizowanymi i pozarządowymi. Koncepcja „inclusive business” wydaje się odpowiadać na postulaty *Deklaracji Paryskiej...* w kontekście własności i dostosowania.

Istotny wydaje się też nacisk na raportowanie celu danego projektu (ustalenie głównych problemów danej społeczności i wdrożenie programu, który na te problemy odpowiada) oraz mierzenie jego wymiernych efektów (ekonomicznych, społecznych i ekologicznych). Własne systemy raportowania projektów rozwojowych wdrażają m.in. UNDP oraz The World Business Council for Sustainable Development (WBCSD). Sprzyja to monitoringowi i daje możliwość harmonizacji działań rozwojowych.

²⁶ Na podstawie: Lazorenko, O. *Vitmark: High-Quality and Affordable Fruit Products from Local Producers*, GIM Case Study No. B100. New York: United Nations Development Programme, 2010

²⁷ www.growinginclusivemarkets.org, (dostęp z 26.10.2011r.).

Wnioski z kryzysu

Warto jednak pamiętać, że przedsiębiorstwo jest podmiotem prywatnym i ma prawo do prowadzenia polityki zgodnie ze swoim własnym interesem ekonomicznym. Jak ważna jest w takiej sytuacji transparentność, kontrola i współpraca z podmiotami państwowymi pokazał bardzo dotkliwie kryzys finansowy, który rozpoczął się w 2007 w Stanach Zjednoczonych „pęknięciem bańki” na tamtejszym rynku nieruchomości. Wśród podmiotów współwinnych katastrofalnym skutkom późniejszego kryzysu oraz recesji gospodarczej, która w jego wyniku powstała, wymienione zostały m.in. dwie międzynarodowe korporacje: Goldman Sachs i Deutsche Bank. Okazało się, że - choć obie firmy mogły pochwalić się realizacją strategii CSR²⁸ - postanowiły wykorzystać brak odpowiednich regulacji i państwowej kontroli, by realizować nieetyczną politykę wobec państwa i konsumentów.

Należy jednak zauważyć, że kryzys – choć bez wątplenia był dużym sprawdzianem dla koncepcji CSR – nie spowodował nagłego wycofania się firm z tego typu projektów. Jak dowodził w 2009 roku Lawrence Delevingne w artykule dla portalu CNN Money, większe strategie CSR przetrwały kryzys bez cięć w budżetach²⁹.

Podsumowując, zrównoważony rozwój bez wątplenia jest bardzo ważną alternatywą dla dotychczasowego modelu produkcji i konsumpcji. Wydaje się, że działania podejmowane w jego ramach, tj. międzynarodowa współpraca na rzecz ochrony środowiska czy pomocy rozwojowej mogą mieć bardzo pozytywny wpływ na poziom życia ogółu ludzkości. Dlatego warto szukać dla niego efektywnych i adekwatnych form realizacji tak, by założone cele udało się osiągnąć jak najszybciej i w jak najszerszym zakresie.

Biznes, jak wynika z powyższej krótkiej analizy, również czuje się współodpowiedzialny za wdrażanie zrównoważonego rozwoju i wydaje się być chętny do współpracy z innymi, wyspecjalizowanymi w tym zakresie podmiotami takimi jak. NGOs czy administracje publiczne. Potencjałem prywatnych podmiotów gospodarczych są przede wszystkim ich zasoby finansowe oraz ekonomiczna perspektywa działania, czyli dbałość o efekty i monitoring realizowanych projektów. Równie istotny jest wpływ, jaki firmy mają na postawy i nawyki konsumenckie. Za podmiotami państwowymi oraz ponadpaństwowymi przemawia legitymizacja społeczna i – z definicji – obiektywne działanie na korzyść wszystkich obywateli. Nie można też umniejszać roli państw i organizacji międzynarodowym w zakresie legislacji i kontroli, którym podlegają również przedsiębiorstwa. Obie grupy podmiotów mają więc swoje słabe i mocne strony, które w tym przypadku wydają się uzupełniać więc uczciwa i partnerska współpraca może tylko zwielokrotnić potencjały i zniwelować braki.

²⁸ Obie instytucje były notowane w światowych rankingach firm odpowiedzialnych społecznie, np. w rankingu organizacji Accountability z 2007 (Deutsche Bank – 54, a Goldman Sachs – 76 pozycja wśród 100 najwyższej ocenionych firm i przedsiębiorstw) i 2008 (Deutsche Bank – 36 (sic!), Goldman Sachs – 86). Obie instytucja od lata angażowały się też w branżowe inicjatywy CSR (Deutsche Bank jest partnerem inicjatywy ONZ Global Compact, Goldman Sachs tworzy własne projekty zaangażowania społecznego przy współudziale organizacji pozarządowych).

²⁹ Delevingne L., *Surprising survivors: Corporate do-gooders*, www.money.cnn.com/magazines/fortune, (dostęp: 26.10.2011r.).

Bibliografia:**Opracowania zwarte**

- Fyderek Ł., Jarecka-Stępień K., Kurpiewska-Korbut R., *Wprowadzenie do problematyki pomocy rozwojowej*, Kraków 2010.
- Kopiński D., *Pomoc rozwojowa. Teoria i polityka*, Wrocław 2009.
- Rok B., *Odpowiedzialny biznes w nieodpowiedzialnym świecie*, Warszawa 2004.
- Trojanek M., *Od pomocy rozwojowej do współpracy rozwojowej — o działaniach organizacji pozarządowych na rzecz rozwoju na świecie*, [w:] „Zrównoważony Rozwój — Zastosowania” nr 2, 2011.

Źródła

- Business for Development*, World Business Council for Sustainable Development 2010.
- Business solutions to poverty*, UNDP 2010.
- Community Development: IBM 2010 Corporate Responsibility Report*, IBM 2010.
- Delevingne L., *Surprising survivors: Corporate do-gooders*, 2009.
- Developing Value: The business case for sustainability in emerging markets*, International Finance Corporation, SustainAbility, Ethos Institute 2010.
- Discovering ISO 26000*, ISO 2010.
- Effective biodiversity and ecosystem policy and regulation*, WBCSD 2010 .
- Global Compact for Development*, UNDP 2010.
- HP Global Citizenship*, HP 2010.
- Innovative solutions for low-carbon business. Innovation Case Studies WWF Climate Savers*, WWF 2010.
- Lazorenko, O., *Vitmark: High-Quality and Affordable Fruit Products from Local Producers*, GIM Case Study No. B100, UNDP 2010.
- Net Official Development Assistance in 2009*, OECD 2009 .
- New development concepts – the East perspective (South-East development alternatives report)*, Glropolis 2010.
- Protokół z Kioto do Ramowej konwencji Narodów Zjednoczonych w sprawie zmian klimatu, sporządzony w Kioto dnia 11 grudnia 1997 r.*
- Report on an inclusive business dialogue*, UN 2010.
- Statistics on Resource Flows to Developing Countries*, OECD 2009.
- Sustainable Development Report 2010*, Unilever 2011.
- Sustainable living plan*, Unilever 2010.
- The Business Case for Foreign Aid Reform*, Initiative for Global Development 2010.
- The Paris Declaration on Aid Effectiveness and the Accra Agenda for Action*, OECD.
- Towards a green economy. Pathways to Sustainable Development and Poverty Eradication*, UNEP 2009.
- Ustawa z dnia 27 kwietnia 2001 r. Prawo ochrony środowiska.*
- Walmart 2011 Global Responsibility Report*, Walmart 2011.

Tabela

No.	Economy	US dollars	No.	Economy	US dollars	No.	Economy	US dollars	No.	Economy	US dollars	No.	Economy	US dollars
1	United States	14 582 400	31	Exxon Mobil	354,674	61	AXA	162,236	91	McKesson	112,084	120	UnitedHealth Group	94,155
2	China	5 878 629	32	Iran, Islamic Rep.	337 015	62	Romania	161 624	92	GDF Suez	111,888	121	Wells Fargo	93,249
3	Japan	5 497 813	33	Thailand	318 847	63	Algeria	159 426	93	Citigroup	111,055	122	Morocco	91 196
4	Germany	3 309 669	34	Denmark	310 405	64	Peru	153 845	94	Kuwait	109 463	123	Aviva	90,211
5	France	2 560 002	35	BP	308,928	65	Fannie Mae	153,825	95	Hitachi	108,766	124	Metro	89,081
6	United Kingdom	2 246 079	36	Greece	304 865	66	General Electric	151,628	96	Verizon Communications	106,565	125	Slovak Republic	89 034
7	Brazil	2 087 890	37	Colombia	288 189	67	ING Group	147,052	97	Nestlé	105,267			
8	Italy	2 051 412	38	Sinopec Group	273,422	68	Glencore International	144,978	98	Crédit Agricole	105,003			
9	India	1 729 010	39	China National Petrol.	240,192	69	Kazakhstan	142 987	99	American International Group	104,417			
10	Canada	1 574 052	40	Finland	238 801	70	Ukraine	137 929	100	Honda Motor	104,342			
11	Russian Federation	1 479 819	41	Malaysia	237 804	71	Berkshire Hathaway	136,185	101	Vietnam	103 572			
12	Spain	1 407 405	42	United Arab Emirates	230 252	72	General Motors	135,592	102	HSBC Holdings	102,68			
13	Mexico	1 039 662	43	Portugal	228 538	73	Bank of America Corp.	134,194	103	Siemens	102,657			
14	Korea, Rep.	1 014 483	44	State Grid	226,294	74	Samsung Electronics	133,781	104	Nissan Motor	102,43			
15	Australia	924 843	45	Hong Kong SAR, China	224 458	75	ENI	131,756	105	Pemex	101,506			
16	Netherlands	783 413	46	Singapore	222 699	76	Hungary	130 419	106	Panasonic	101,491			
17	Turkey	735 264	47	Toyota Motor	221,76	77	Daimler	129,481	107	Bangladesh	100 076			
18	Indonesia	706 558	48	Egypt, Arab Rep.	218 912	78	Ford Motor	128,954	108	Banco Santander	100,35			
19	Switzerland	523 772	49	Israel	217 333	79	BNP Paribas	128,726	109	International Business Mach.	99,87			
20	Poland	468 585	50	Japan Post Holdings	203,958	80	Allianz	127,379	110	Cardinal Health	98,602			
21	Belgium	467 472	51	Ireland	203 892	81	New Zealand	126 679	111	Freddie Mac	98,368			
22	Sweden	458 004	52	Chile	203 443	82	Hewlett-Packard	126,033	112	Qatar	98 313			
23	Saudi Arabia	434 666	53	Philippines	199 589	83	E.ON	125,064	113	Hyundai Motor	97,408			
24	Wal-Mart Stores	421,849	54	Chevron	196,337	84	AT&T	124,629	114	Enel	97,185			
25	Norway	414 462	55	Nigeria	193 669	85	Nippon Telegraph & Tel.	120,316	115	CVS Caremark	96,413			
26	Venezuela, RB	387 852	56	Czech Republic	192 152	86	Carrefour	120,297	116	JX Holdings	95,964			
27	Royal Dutch Shell	378,152	57	Total	186,055	87	Assicurazioni Generali	120,234	117	Lloyds Banking Group	95,682			
28	Austria	376 162	58	ConocoPhillips	184,966	88	Petrobras	120,052	118	Hon Hai Precision Industry	95,191			
29	Argentina	368 712	59	Pakistan	174 799	89	Gazprom	118,657	119	Tesco	94,104			
30	South Africa	363 704	60	Volkswagen	168,041	90	J.P. Morgan Chase & Co.	115,475	120	UnitedHealth Group	94,155			

Damian Szymanek

„CORPORATE SOCIAL RESPONSIBILITY” (CSR) NA GRUNCIE POLSKIM – FILANTROPIA, NOWA STRATEGIA ZARZĄDZANIA CZY SPOSÓB NA ZRÓWNOWAŻONY ROZWÓJ PRZEDSIĘBIORSTWA?

Streszczenie

Artykuł porusza kwestie społecznej odpowiedzialności biznesu, koncepcji stosunkowo młodej, bo szeroko propagowanej dopiero w latach 90-tych XX wieku. Podejmuje się tu próbę wyjaśnienia samej koncepcji - zarówno w oparciu o opinie ekonomistów i nie tylko oraz wątpliwości i szans rodzących się wokół niej. Ukazane zostało tu praktyczne podejście do problemu, uwidaczniające pozytywne i negatywne przykłady wdrożeń CSR.

Nie sposób było pominąć tutaj wskazania perspektyw dla rozwoju i funkcjonowania CSR na gruncie polskim, które to nie są zbyt optymistyczne, pomimo pozytywnych postaw wobec CSR. Istotną kwestią pozostaje tu niska wiedza, przede wszystkim ta teoretyczna, objawiająca się już na etapie terminologii CSR, co potwierdzają wyniki badań

Celem tego opracowania jest spojrzenie na CSR nie z pozycji zwolennika ani przeciwnika, bo nie o to chodzi w merytorycznej dyskusji, ale o ukazanie mocnych i słabych stron, i próba odpowiedzi na pytanie, które wielu przedsiębiorcom nasuwa się jako pierwsze – a mianowicie – czy to się opłaca oraz czy poprowadzi przedsiębiorstwo w kierunku zrównoważonego rozwoju?

Najkrócej można by im odpowiedzieć już tutaj, we wstępie słowami Thomasa Edisona, który to powiedział: „Niech wątpiący nie przeszkadzają tym, którzy próbują.”

„Niewiele trendów może tak bardzo podważyć główne fundamenty naszego wolnego społeczeństwa, jak zaakceptowanie przez wysokich przedstawicieli biznesu odpowiedzialności społecznej innej niż sprowadzającej się do możliwie maksymalnego zarabiania pieniędzy dla swoich akcjonariuszy”...

Powyższe słowa Milтона Friedmana, laureata Nagrody Nobla w 1976 r. w dziedzinie ekonomii wydają się być nieco tajemnicze. Co może podważyć fundamenty wolnego społeczeństwa? Co można postawić na równi z jednym z podstawowych sensów funkcjonowania przedsiębiorstwa, czyli osiągnięciem maksymalnego zysku? Czy w dzisiejszym otoczeniu biznesowym, tak bardzo ukierunkowanym na nieustanne pomnażanie, gdzie ludzie ciągle chcą bardziej „mieć” aniżeli „być” jest miejsce na społeczną odpowiedzialność biznesu?

Najogólniej CSR stanowi – wbrew słowom Friedmana – większą wartość niż zysk pojedynczego przedsiębiorstwa, gdyż wpływa na zsynchronizowany i harmonijny rozwój całej gospodarki.

Myślę, iż w sposób bardzo zrozumiały oraz bliski mojemu pojmowaniu problemu przedstawił to „guru” współczesnego zarządzania Peter Drucker mówiąc: „Nie można już dłużej opierać się na założeniu, że osobisty interes właściciela będzie go wiodł ku dobru

ogólnemu, lub, że interes osobisty i dobro ogółu można oddzielić, traktując je jako kategorie nie mające ze sobą nic wspólnego. Wręcz przeciwnie, odpowiedzialność ta wymaga dzisiaj od menagera by przyjął odpowiedzialność za dobro ogółu, by podporządkował swe działanie do norm etycznych, ograniczając swój własny interes i władzę w razie, gdyby ich egzekwowanie godziło w dobro powszechne i wolność jednostki”.¹

Dość prosto może nie stricte o CSR powiedział też ks. Tischner – „Nikt nie żyje dla siebie, człowiek nie może doskonalić sam siebie, musi mieć wokół innych, którzy bogacą się wzajemnie”

W powyższe cytatach, skądinąd szanowanych postaci, uwidaczniają się narzucone przez określony trend myślowy wzory postępowania mające istotny wpływ na kształt biznesu. Mowa tu o tzw. orientacji biznesu.

Pierwsza zorientowana na maksymalizację zysku, niejednokrotnie ogromnym kosztem pracowniczo – społeczno – ekologicznym, zwana również profitową i druga – społeczna związana z szeroko pojmowanym otoczeniem przedsiębiorstwa, jego pracownikami oraz klientami.

O ile pierwsza ma dość wąskie spektrum, to druga jest z kolei dość szeroko rozbudowana, stawia sobie za główny cel wdrożenie w organizacji zasad społecznej odpowiedzialności biznesu. Jawi się tutaj pytanie: dlaczego wielkie globalne korporacje, przedsiębiorstwa państwowe czy małe firmy, których -jak powszechnie nas uczono na ekonomii – głównym celem jest wspomnianą już maksymalizacja zysków, powinny być zainteresowane rolą przysłowiowego „dobrego wujka”?

Odpowiedź wydaje się być dość prosta – jest to słuszne moralnie i etycznie w dzisiejszym nieetycznym świecie i dodatkowo stanowi dobry biznes. Biznes – nie w pejoratywnym znaczeniu jakie tkwi w umysłach niektórych ludzi z czasów realnego socjalizmu – ale tym jak najbardziej pozytywnym i nowoczesnym.

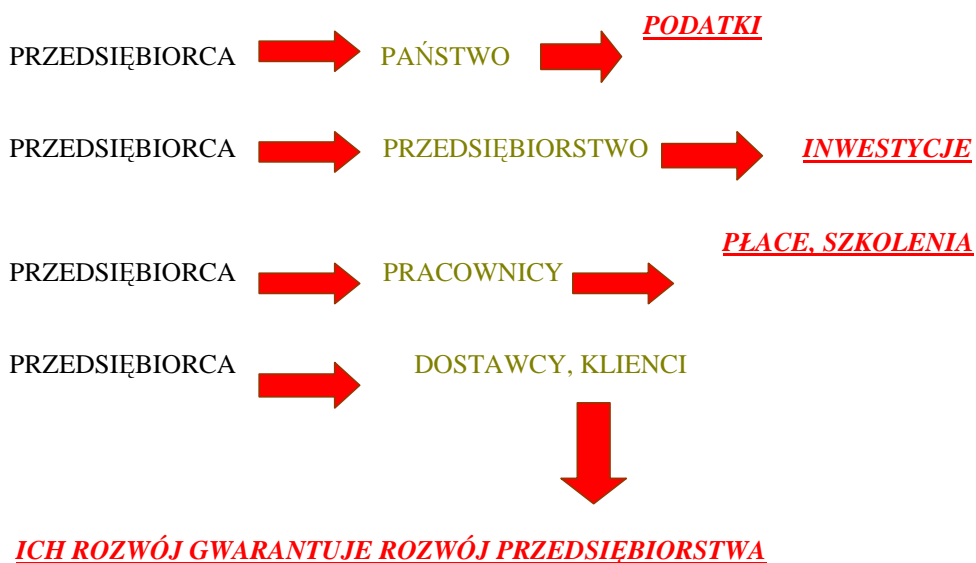
Zatem społecznie odpowiedzialny biznes to taki, który postępuje etycznie oraz przyczynia się do rozwoju ekonomicznego przy jednoczesnym demonstrowaniu szacunku dla pracowników, dostawców, klientów, lokalnych społeczności i środowiska naturalnego. To taki swoisty rodzaj, a nawet urzeczywistnienie koncepcji globalnego obywatela wykazującego się troską o środowisko i zrównoważony rozwój. Najprościej rzecz ujmując powinien dążyć do stworzenia zachowania i doskonalenia równowagi na linii:

EKONOMIA = ETYKA = EKOLOGIA

CSR to już nie tylko „jedno z wzniosłych haseł” , ale staje się już jedną ze strategii zarządzania, w której dobrowolnie ją wdrażający uwzględniają interesy społeczne, aspekty związane z ekologią, odpowiedzialnym i oszczędnym wykorzystaniu surowców, nośników energii, paliw czy wreszcie właściwe relacje z różnymi grupami, ze szczególnym uwzględnieniem pracowników.

Chodzi tu także o właściwe rozdysponowanie i podział wypracowanych środków finansowych na linii:

¹ P.F.Drucker – „Praktyka zarządzania”, Czytelnik, nowoczesność, Akademia Ekonomiczna w Krakowie, Kraków 1994r., str. 408.

Rys. 1. Właściwy podział wypracowanych środków w przedsiębiorstwie

Jak widać na powyższym schemacie wygląda to bardzo dobrze. Czy jednak dla wszystkich? Odpowiedź brzmi: Nie! Otóż zawsze pojawi się osoba pesymistycznie nastawiona co do poprawnej realizacji w/w podziału. Niektórzy twierdzą, że umiarkowany pesymista, to nic innego jak dobrze poinformowany optymista. Nietrudno w tym przypadku się nie zgodzić z tym stwierdzeniem, przecież niemal każdego dnia czytając prasę, oglądając telewizję czy przeglądając Internet można odnaleźć informacje o skandalach biznesowych, przekroczeniach przez przedsiębiorców ogólnie przyjętych norm czy reguł, o manipulacjach finansowych, zanieczyszczeniu środowiska naturalnego (w mniej lub bardziej świadomy sposób), o wykorzystywaniu dzieci do pracy w fabrykach, o dyskryminacji niejednokrotnie utrudniającej awans, o sprzedaży towarów niezgodnych z normami bezpieczeństwa (często w wypadku zabawek dla dzieci) czy też o konkursach na różnego rodzaju stanowiska, a niejednokrotnie rozpisywanych tylko pro forma, bo tak mówi ustawa.

Nasuwa się pytanie: jak jest postrzegana i rozumiana problematyka CSR w Polsce? Jakie są perspektywy dla rozwoju i wdrażania społecznej odpowiedzialności w naszych przedsiębiorstwach? Czy CSR ma przed sobą „długi betonowy pas startowy” do wysokich lotów czy też startuje z „krótkiego trawiastego i błotnistego pasa startowego”?

W wielu polskich firmach nikt nie kwestionuje dziś faktu, że zrównoważony rozwój to istotny aspekt prowadzonej działalności. Wręcz przeciwnie – menedżerowie coraz częściej powtarzają, że społeczna odpowiedzialność przynosi ich organizacjom wiele korzyści. Nie zawsze jednak wyjaśniają, co to oznacza. A przecież nawet najpiękniejsza strategia CSR powinna przynosić konkretne biznesowe efekty.²

² M. Greszta – „Sześć kluczowych korzyści wynikających z zaangażowania firmy w ideę zrównoważonego rozwoju”, str.45.

W Polsce idea CSR zaczęła się pojawiać w drugiej połowie lat 90-tych XX w. Należy zaznaczyć, iż nie została ona odebrana od razu pozytywnie. Miało to zapewne związek z utratą zaufania pracowników do przedsiębiorstw w których byli zatrudnieni. Utrata zaufania w pierwszej kolejności wiązała się z prywatyzacją, co często prowadziło do utraty miejsc pracy, negatywnym obrazem prywatnego przedsiębiorcy tzw. „prywaciarza”. Nie bez znaczenia w budowaniu zaufania do odpowiedzialności biznesu na naszym rodzimym gruncie była a nawet jest niestabilność przepisów prawa i specyficzny obraz urzędnika i jego podejścia. Wciąż głośnym pozostają tu sprawy „Optimusa” i Romana Kluski (obecnie zaangażowanego także w działalność filantropijną), darowizny chleba Waldemara Gronowskiego oraz wiele innych.

W Polsce wciąż obserwuje się wysoki poziom korupcji, co powoduje, iż niektórzy przedsiębiorcy kształtują „dobre” długofalowe i niejednokrotnie „obopólnie owocne” relacje tylko z wybranymi interesariuszami, sądząc, że pracownicy, klienci, dostawcy czy otoczenie lokalne w niewielki sposób wpływają na pozycję przedsiębiorstwa. Nasze realia gospodarczo – społeczne nie są tak motywujące do wdrożeń CSR na szerszą skalę jak te zachodnie.

Jako główne przyczyny takiego stanu rzeczy J.Filek wymienia tutaj cztery powody:

- metodologiczne – powodują szereg niejasności związanych z dużą liczbą definicji, co prowadzi do trudności we wdrażaniu i standaryzowaniu koncepcji CSR,
- teoretyczne – czynią one w praktyce wypadkową społecznych oczekiwań, sytuacji finansowej i kulturowej firmy, sytuacji społeczno – ekonomicznej kraju i świadomości moralnej społeczeństwa,
- praktyczne – kryterium skuteczności w ocenie działalności gospodarczej, trudność wprowadzenia zasad etyki do praktyki, rozbieżności pomiędzy społecznym a ekonomicznym poziomem polskiego społeczeństwa,
- tzw. narodowe uwarunkowania – buntowniczość, zindywidualizowane myślenie, przeciwstawianie się władzy, przyzwolenie na omijanie i łamanie prawa.³

Sądzę, że te trudności można pokonać, szczególnie te metodologiczne, teoretyczne i praktyczne, nieco trudniej te stereotypy uwarunkowania, albowiem coraz głośniej mówi się o potrzebie wypracowania strategii i odpowiednich standardów postępowania wobec pracowników, akcjonariuszy, konsumentów, przedstawicieli lokalnych społeczności oraz ruchów i obrońców środowiska naturalnego.

Co może dać nam CSR, kiedy pokonamy już większość problemów przed jego wdrożeniem i dlaczego jest taki ważny w biznesie?

Najczęściej mowa jest tu o korzyściach długofalowych, ale niekiedy pozytywne skutki widać bardzo szybko, a nawet się umacniają.

Najważniejsze korzyści ze stosowania koncepcji społecznej odpowiedzialności biznesu to:

- Wzrost zainteresowania inwestorów,
- Zwiększenie lojalności konsumentów i interesariuszy,
- Poprawa relacji ze społecznością i władzami lokalnymi,
- Wzrost konkurencyjności,

³ J.Filek – „Przyczyny małego zainteresowania ideą CSR w Polsce”, [w:] „Społeczna odpowiedzialność biznesu w małych średnich przedsiębiorstwach”, Bąk M. , Kulawczyk P.(red.) IIBnDiPP,EQUAL, Warszawa 2008r. str.62 – 70

- Podnoszenie poziomu kultury organizacyjnej firmy,
- Kształtowanie pozytywnego wizerunku firmy wśród pracowników,
- Pozyskiwanie i utrzymanie najlepszych pracowników.⁴

Zasady CSR mogą być wdrażane na różnych poziomach i przy zastosowaniu różnych instrumentów. Przedsiębiorstwa wybierają takie narzędzia, które pozwalają na bardziej efektywne zarządzanie społeczną odpowiedzialnością. W tej części artykułu omówię kilka pozytywnych społecznie odpowiedzialnych działań podjętych przez polskie przedsiębiorstwa.

Pierwszą tego rodzaju aktywnością są kampanie społeczne. Tego rodzaju działalność jest też podejmowana przez państwo – kampania: „Piłeś nie jedź,” „Bezpieczny przejazd.” Jako przykład skutecznego działania marketingu społecznego, w który angażuje się wiele firm i instytucji, jest kampania ”Pij mleko, będziesz wielki”, którą to realizowała agencja reklamowa Communication Unlimited. Co zyskała agencja oprócz gratyfikacji finansowej? Otóż dużo więcej – pozyskała współpracę z domami produkcyjnymi, które zapewniły profesjonalny sprzęt, renomę i twarze, które wzięły udział w tej szczytnej akcji (Kayah, Krzysztof Hołowczyć.)

Kolejnym narzędziem jest marketing zaangażowany społecznie – CRM (causa related marketing) uwzględniający cele społeczne i marketingowe. Przedsiębiorstwo umacnia swój wizerunek na rynku. CRM to nie tylko filantropia, ale szansa na realne zwiększenie zysków, współpraca z organizacjami pozarządowymi, skutkująca obopólnymi korzyściami. Dla firmy to:

- wzrost lojalności konsumentów,
- wzrost wrażliwości społecznej i motywacji pracowników,
- poprawa reputacji i wizerunku społecznego,
- wzrost sprzedaży.

Natomiast organizacja pozarządowa bardziej angażuje się w realizację celów społecznych, co ma wpływ na lepszy wizerunek społeczny organizacji.

Przykładem takiego działania może tu być firma Danone, organizator akcji „Podziel się posiłkiem,” skierowanej do szerokiego grona odbiorców, którzy kupując produkt oznaczony stosownym logo wspierali program „Pajacyk” Polskiej Akcji Humanitarnej.

Trzecim wariantem są działania podejmowane na rzecz rozwoju kapitału ludzkiego – czyli – rozwijanie wiedzy pracowników, doszkalanie, praktyki, dofinansowania wypoczynku, opieki medycznej. Przykładem tego rodzaju działań może tu być program „Pracujący rodzic” z roku 2007 a wprowadzony przez Microsoft, którego celem było wprowadzenie równowagi pomiędzy życiem zawodowym a prywatnym. Powstał on w oparciu o opinie pracowników , początkowo skierowany do pracujących mam. Kobiety w polskim oddziale Microsoft stanowią 25% załogi.

Innym przykładem może tu być szkolenie młodych ludzi zakresie handlu w ramach projektu „Metro Edukacja” realizowanego przez Metro Group. Projekt ten wychodzi naprzeciw oczekiwaniom społecznym, by wiedza była wiedzą praktyczną a nie tylko teoretyczną.

Integralną częścią projektu są praktyki zawodowe.

⁴ B.Rok – „Odpowiedzialny biznes w nieodpowiedzialnym świecie”, Akademia Rozwoju Filantropii w Polsce. Forum Odpowiedzialnego Biznesu, Warszawa 2004 r. str.54.

[http://www.fob.org.pl/cms/upload/file/Publikacje_IBadania/odpowiedzialny.pdf].

Ostatnim działaniem podejmowanym na rzecz rozwoju CSR w firmach jest zarządzanie środowiskowe. Podstawowym założeniem jest tutaj zmniejszenie uciążliwości dla środowiska naturalnego. Realizuje się to niejednokrotnie poprzez tzw. marketing ekologiczny np. poprzez określenie „firma przyjazna środowisku”. Na ekologię stawia coraz więcej przedsiębiorstw m.in. Vattenfall - zakładając w Zagórzcu Szczecińskim farmy wiatrowe (energia odnawialna). Podobnie Tesco stawia na ekologię, poprzez sklepy energooszczędne np. w Zdzeszowicach. Zakłady w Barlinku poszły krok dalej i za każdą zakupioną paczkę desek z logo programu sadzono jedno drzewko. Najwięcej sadzonek przekazywano tam skąd pozyskiwano największą kubaturę surowca drzewnego. Powstały tzw. Barlinecki Las Klientów zgodnie z zasadami gospodarki leśnej, która kładzie naciska na różnorodność gatunkową obsadzonych obszarów i zasady zrównoważonego rozwoju. Obecnie barlinecki las liczy ponad 5mln drzewek dębów, buków, sosen, grabów i innych. Podobną akcją przeprowadzał też Żywiec Zdrój w akcji pod nazwą „Milion drzewek”, w zniszczonych przez szkodniki lasach Beskidu śląskiego, Małego i Żywieckiego uzupełniono drzewostan.

Podsumowując, powyższe przykłady działania z zakresu CSR w Polsce mają na celu poprawę wizerunku firmy. Polskie przedstawicielstwa światowych koncernów nie wyróżniają się tu też niczym szczególnym – stosują ogólne, globalne zasady tej strategii.

Przez wiele lat używano w Polsce oraz w innych krajach transformacji argumentu, że gospodarka jeszcze nie dojrzała do uwzględniania kwestii społecznych i środowiskowych, że firmy muszą walczyć o przetrwanie na rynku. Stosunkowo wysoki wzrost gospodarczy występujący w ostatnich latach (obraz Polski jako „Zielonej Wyspy na czerwonej mapie Europy”) powinien mobilizować przedsiębiorstwa do inwestowania w innowacyjne rozwiązania i organizacyjne i marketingowe a także w sferę B+R. Ponadto, obecny, a jak prognozują ekonomiści kolejne kryzysy powinny skłaniać do przewartościowania modelu gospodarczego na bardziej odpowiedzialny, celem zapewnienia solidnych podstaw szybkiej odbudowy i przyszłego stabilnego rozwoju.

Jest to szansa dla biznesu znalezienia nowych przewag konkurencyjnych, płynących z lepszego wykorzystania zasobów, w tym zasobów ludzkich, oraz budowania trwałych relacji z interesariuszami celem umocnienia swojej pozycji na rynku.⁵

Jednak nieustannie widać wzrost zainteresowania ideą CSR w Polsce. Nawet ze strony Ministerstwa Gospodarki – na którego to zlecenie – został przygotowany podręcznik pt.

„Zrównoważony biznes – podręcznik dla małych i średnich przedsiębiorstw.” Podręcznik dostarcza wiedzy na temat dostępnych narzędzi i praktyk w obszarze CSR, które mogą znaleźć zastosowanie w polskich realiach biznesowych oraz wskazuje obszary, w których możliwe jest osiągnięcie dzięki temu przewagi konkurencyjnej.⁶

Zakończenie

Społeczna Odpowiedzialność Przedsiębiorstw to koncepcja bez wątpienia potrzebna we współczesnym świecie. Na taki stan rzeczy ma wpływ wiele czynników takich jak np.:

1. Aktualna sytuacja społeczno – gospodarcza w Polsce i na świecie (m.in. kryzys gospodarczy, niestabilna sytuacja polityczna i finansowa wielu państw: Grecja, Włochy, Hiszpania czy nawet USA, któremu także obniżono rating).

⁵ <http://www.mg.gov.pl/Wspieranie+przedsiębiorczosci/Zrownowazony+rozwoj/Społeczna+Odpowiedzialnosc+Przedsiębiorstw+CSR>

⁶ <http://WWW.mg.gov.pl/Gospodarka/Zrownowazonyrozwoj/Aktualnoscizrównoważony+biznes.htm>

2. Stan zasobów naturalnych i środowiska przyrodniczego – wyczerpujące się pokłady węgla, ropy, i innych zasobów, ograniczony dostęp do wody pitnej, a szczególnie w krajach afrykańskich).
3. Poziom konsumpcji – ciągły jego wzrost w krajach rozwiniętych.
4. Dysproporcje w poziomie życia ludzi w różnych regionach świata – te dysproporcje narastają – ciągle na świecie mamy jeszcze z jednej strony ogromne nakłady na zbrojenia i „testy broni” w warunkach wojny na największych „naturalnych poligonach świata”(Irak, Afganistan, czy ostatnio Libia) z drugiej obraz tysięcy umierających z głodu i pragnienia ludzi, szczególnie w krajach Afryki, czy też obraz , już nie tysięcy ale milionów bezrobotnych, bezdomnych, niezaradnych życiowo; niejednokrotnie wykluczonych poza normalne ramy funkcjonowania człowieka.
5. Perspektywy rozwoju gospodarczego – rozwój społeczeństwa wiedzy, tzw. gospodarki wiedzy czy jak mawiają inni gospodarki postindustrialnej. Rozwój nowoczesnych form działalności gospodarczej – klastry, przedsiębiorstwa sieciowe, wirtualne, fraktalne.
6. Zagrożenia wynikające z postępu technicznego – prace nad nowymi rodzajami broni, w tym masowego rażenia, „zabawy w Boga” poprzez różnego rodzaju modyfikacje genetyczne, także w ludzkim DNA, problem rosnącej liczby odpadów przemysłowych i komunalnych.
7. Zmian standardów w biznesie i coraz to większe problemy ze znalezieniem czynników przewagi konkurencyjnej.
8. Kryzys etycznego podejścia do biznesu i upadek morale w społeczeństwach.

Bibliografia

Opracowania zwarte

- Drucker P. F., *Praktyka zarządzania*, Warszawa: Wydawnictwo „Czytelnik. Nowoczesność” Akademii Ekonomicznej w Krakowie 2004.
- Filek J. *Przyczyny małego zainteresowania ideą CSR w Polsce*, [w:] *Spoleczna odpowiedzialność biznesu w małych średnich przedsiębiorstwach*, Bąk M., Kulawczyk P.(red.), IIBn-DiPP,EQUAL, Warszawa 2008.
- Greszta M.,*Sześć kluczowych korzyści wynikających z zaangażowania firmy w ideę zrównoważonego rozwoju*, [w:] *Harvard Business Review Polska* 2011.
- Rok B., *Odpowiedzialny biznes w nieodpowiedzialnym świecie*, Akademia Rozwoju Filantropii w Polsce. Forum Odpowiedzialnego Biznesu, Warszawa 2004.

Strony internetowe

- www.fob.org.pl, Publikacje IBadania.
- www.mg.gov.pl/Wspieranie+przedsiębiorczosci/Zrownowazony+rozwoj/Spoleczna+Odpowiedzialnosc+Przedsiębiorstw+CSR
- www.mg.gov.pl,Gospodarka/Zrownowazonyrozwoj/Aktualnoscizrównoważony+biznes.

ROZDZIAŁ I-4

Edukacja w Polsce jako obszar rezerw w dążeniu do równowagi rozwojowej

ZRÓWNOWAŻONY ROZWÓJ W EDUKACJI NA PRZYKŁADZIE POTRZEB UCZNIĄ ZDOLNEGO

Zrównoważony rozwój w kontekście pedagogiki

Interdyscyplinarność pojęcia jakim jest zrównoważony rozwój zachęca do podejmowania licznych pytań jakie nasuwają się uczynom, dotyczących zawężonej przez nich samej tematyki rozumienia tego pojęcia. Potrzeby – obecnych i następnych pokoleń – o których mowa w definicji wypracowanej przez komisję "Bruntland" w 1987 roku widziane z perspektywy pedagoga – w szczególności pedagoga specjalnego – zwracają szczególną uwagę na podejmowanie problematyki jakości rozwoju kształcenia zarówno dzieci jak i dorosłych. W pewnym sensie jest ona realizowana pod postacią „ekorozwoju”, jednak w tej postaci jest rozumiana jako integracja działań sfer politycznych, gospodarczych i społecznych zgodnie z zasadami trwałości i stabilności w szeroko rozumianej przyrodzie – m.in. procesy w niej zachodzące, działania protekcyjne nakierowane na środowisko, czy warunki umożliwiające prawidłowy rozwój jednostek funkcjonujących w jej zakresie¹.

Niezbędnikiem dla rozumienia pojęcia „zrównoważonego rozwoju” w kontekście pedagogicznym jest przywołanie jego sensu w tej dyscyplinie naukowej. Rozwojem w tym ujęciu jest proces, w ciągu którego dokonują się nieustające zmiany o charakterze jakościowym jak i ilościowym, zachodzący pod wpływem współdziałania czynników wewnętrznych i zewnętrznych na jednostkę². Z kolei T. Borys zaznacza w przytoczonej przez siebie definicji zgodność z akceptowanym systemem wartości³. Jednakże w przypadku pedagogiki, systemy wartości zależą od szkół z jakich się one wywodzą. Dlatego nie można w tym przypadku jednoznacznie powiedzieć, że tylko jeden wybrany z nich ma charakter pozytywny.

O ile pojęcie rozwoju jest dość jasno skonkretyzowane dla poszczególnych dziedzin nauki, o tyle zrównoważenie moim zdaniem należy rozumieć jako proces prowadzący do szeroko pojętej równowagi, która w zależności od kontekstu będzie oznaczała co innego. Zasadne jest więc jej nieprecyzowanie, gdyż w kontekście tej pracy będzie miała ona zróżnicowany charakter. Ważne natomiast jest „wyłuszczenie” co rozumiem przez „potrzebę”, która jest kluczowym składnikiem definicji z 1987 roku. W. Okoń rozumie ją jako stan wynikający z szeroko rozumianego „braku”, który powinien zostać zaspokojony⁴.

Potrzeby – obecna i przyszła – przedstawione w definicji zrównoważonego rozwoju są ze sobą ściśle powiązane. Efektem tego są pewne ograniczenia do sposobów w jaki mogą być one zaspokajane. Parafrazując jako przykład słowa J. Kronenberga odnoszące się do naturalnych barier rozwojowych „...gospodarki rolnej nie można prowadzić wysoko w górach, ani na dalekiej północy”, zasadne jest powiedzieć w kontekście pedagogiki, że

¹ T. Borys, *Spory wokół pojęcia zrównoważonego rozwoju*, [w:] *Zrównoważony rozwój – doświadczenia Polskie i Europejskie*, S. Czaja (red.), Wydawnictwo I-BiS, Wrocław 2005, s.47.

² W. Okoń, „*Nowy słownik pedagogiczny*”, Wydawnictwo Akademickie „Żak”, Warszawa 2007, s. 360.

³ T. Borys, op. cit., s. 45.

⁴ W. Okoń, op. cit., s. 324.

dziecka z niepełnosprawnością umysłową nie „wyedukujemy” na geniusza⁵. Powód podania tego przykładu jest istotny, gdyż w moim rozumieniu o zrównoważonym rozwoju w edukacji można mówić kategoryzując podmiot jej oddziaływań – ucznia. Może zatem dokonać podziału ze względu na etap kształcenia w którym się znajdują – podstawowy, średni, wyższy – czy stopień sprawności intelektualnej jaki posiadają. Każdy z tych szczebli – niezależnie od sposobu podziału – ma swoje specyficzne potrzeby, które w trakcie ścieżki edukacyjnej powinny być spełniane, co warunkuje nacisk stanowiska pedagogicznego na podmiotowe traktowanie wychowanków.

Uczeń zdolny i jego potrzeby

Brak zgodności wśród badaczy co do jednolitej definicji czym są zdolności, nie daje jednoznacznej odpowiedzi jak pracować z uczniami, którzy posiadają takowe „atuty”. Chciałbym w takim razie zaproponować własną definicję, która powstała z dokonania syntezy definicji do których odwoływałem się podczas pisania pracy licencjackiej.

Zdolności to „wrodzone predyspozycje jednostki, uwarunkowane możliwościami procesów poznawczych, zwiększające lub mogące zwiększyć skuteczność wykonywanego działania, które podczas procesów uczenia, w dogodnych warunkach umożliwiają efektywniejsze wykonanie działania w odniesieniu do innych jednostek nie posiadających tych predyspozycji.”⁶

Podążając więc za tą definicją, uczniem zdolnym będzie ten, który będzie posiadał określone predyspozycje – zwane dalej zdolnościami.

Mając już dość ogólny zarys czym są zdolności, można spróbować określić jakie cechy charakteryzują wychowanka, który takowy „dar” posiada. Wyjaśniając to, pragnę odwołać się do definicji T. Lewowickiego, która zakreśla ramy dzięki którym jest on możliwy do wyselekcjonowania spośród innych uczniów. Zdaniem tego autora należą do nich: zdolności ogólne – odnoszące się do inteligencji wyrażonej jako II (Iloraz Inteligencji) wynoszący 120 lub więcej, zdolności specjalne – czyli tak zwane zdolności kierunkowe (odnoszące się do poszczególnych dziedzin), możliwości lub osiągnięcia w zakresie edukacji lub działalności społecznej, twórczość rozumiana w kategorii możliwości bądź dokonań. Jak podaje Lewowicki, wszystkie cechy nie muszą występować zawsze obok siebie. Można więc spotkać zarówno uczniów charakteryzujących się wszystkimi wymienionymi czynnikami jak i takich, którzy posiadają tylko jeden z nich⁷.

Posiadając już pewien obraz ucznia zdolnego należy zatem skupić się na jego potrzebach. Nie będę tu mówił jednak o indywidualnościach wynikających ze specyfiki każdego rodzaju zdolności, czy jak kto woli wariantu przyjętej definicji, lecz będę starał się sprecyzować ogólne potrzeby do których można opracować uniwersalne systemy ich zaspokajania. Pragnę odnieść się zatem do trywialnych problemów polskiej edukacji – identyfikacji talentów i ich rozwijania.

Co zatem można zrobić, aby uczynić rozpoznanie skutecznym i precyzyjnym mając już za sobą podstawy dotyczące definiowania zagadnienia? Należy zacząć od skonstruowania teoretycznego systemu działań, jakie powinny być podejmowane na poszczególnych etapach jego przeprowadzania. Można się jednak wprawdzie zastanowić nad

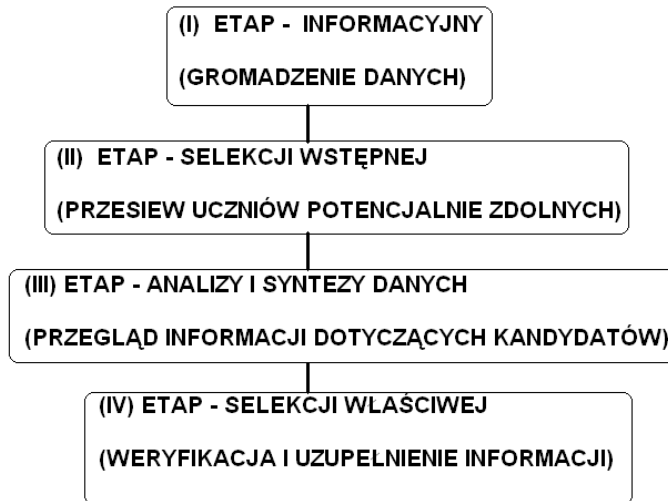
⁵ J. Kronenberg, *Związki gospodarki, społeczeństwa i środowiska* [w:] *Wyzwania zrównoważonego rozwoju w Polsce*, J. Kronenberg, T. Bergier (red.), Fundacja Sendzimira, Kraków 2010, s.8.

⁶ G. Adaszewski, *Nauczycielskie sposoby diagnozowania i rozwijania zdolności uczniów*, promotor J. Łaszczuk, Akademia Pedagogiki Specjalnej, praca niepublikowana, Warszawa 2011, s.13.

⁷ T. Lewowicki, *Kształcenie uczniów zdolnych*, WSiP, Warszawa 1986.

praktycznymi przesłankami potwierdzającymi słusność proponowanych przeze mnie posunięć. Uzasadnień można doszukiwać się w choćby w modelu J.F. Renzulliego – Model obrotowych drzwi, L. Porter – Model poznania poziomu zaawansowanego dziecka, czy też w modelu identyfikowania zdolności J.F. Feldhusena – przedstawionych i poddanych analizie w mojej pracy licencjackiej.⁸ Dokonując przeglądu prezentowanych działań wyszczególniłem istotne etapy jakie powinny zachodzić podczas procesu rozpoznania.

OGÓLNY MODEL ETAPÓW POSTĘPOWANIA IDENTYFIKACYJNEGO

Źródło: Opracowanie własne na podstawie: G. Adaszewski, Nauczycielskie sposoby diagnozowania i rozwijania zdolności uczniów, promotor J. Łaszczyk, Akademia Pedagogiki Specjalnej, praca niepublikowana, Warszawa 2011

Dużą zaletą prezentowanego powyżej schematu jest jego uniwersalność i możliwość dostosowania do preferowanej przez nas samej koncepcji zdolności. Każdy z wyszczególnionych szczebli powinien wykorzystywać najodpowiedniejszą dla niego metodę i narzędzie. Jak pokazuje praktyka w Stanach Zjednoczonych – model J. F. Renzulliego – tego typu podejścia do identyfikacji cieszą się dużą aprobatą zarówno ze strony teoretyków jak i praktyków zajmujących się wybitnymi uczniami. Nasuwa to zatem pewien wniosek – są one skuteczne.

Na potrzeby tego eseju poddając analizie prezentowany przeze mnie teoretyczny system łatwo zauważyć, że spełnia on szereg wymagań. Pomijając jego ogólność i uniwersalność – co ułatwia dostosowanie go do odpowiedniej koncepcji, można dostrzec różnorodność korzyści jakie niesie za sobą jego stosowanie. Wyróżnić należy choćby możliwość wykorzystania różnych metod, technik i narzędzi badawczych – nominacje, obserwacje, wywiad, socjometria, testy i kwestionariusze. Ta dowolność wynika z braku pewności co do skuteczności jednego z wykorzystywanych sposobów dokonania rozpoznania. Inną z zalet jest też ciągłość w dokonywaniu weryfikacji na poszczególnych

⁸ G. Adaszewski, op. cit., s.28

etapach. Używając zatem terminologii stosowanej przez A. J. Tannenbauma, w trakcie trwania całej procedury dokonujemy przesiewu, selekcji i różnicowania⁹.

Niezależnie od prezentowanego przez badacza poglądu na temat szeroko rozumianego kształcenia uczniów zdolnych, oczywiście moim zdaniem jest wypracowanie systemu działań, który będzie odnosił się do jednej sprecyzowanej terminologii. Ujednolicenie to jest potrzebne, aby nauczyciele skutecznie wykrywali wszelkie przejawy zdolności, w celu podjęcia adekwatnych działań prowadzących do ich rozwijania, a zatem zaspokojenia drugiej z potrzeb, którą pragnę w tym eseju przybliżyć.

Drugą potrzebą na jaką zwracam uwagę, jest rozwijanie zdolności jakie posiadają uczniowie. W polskim prawie uwzględnia ją ustawa o systemie oświaty z 1991 wraz z kolejnymi jej uaktualnieniami. Wstępem do jej omówienia jest zwrócenie uwagi na potrzebę integracji poszczególnych elementów kształcenia¹⁰. Pewnym rozszerzeniem tej myśli jest „Interakcyjny model oddziaływania podmiotów na dziecko” proponowany przeze mnie¹¹. Sygnalizuje on zwrócenie uwagi na najistotniejsze grupy podmiotów oddziałujących na rozwój dziecka – w tym także zdolnego. Często każdy z nich – rówieśnicy, nauczyciele, rodzice oddziałują względem siebie antagonistycznie, w zależności od wieku wychowanka. Mam wrażenie, że kluczem do rozwijania zdolności - a przynajmniej do zwiększenia efektów dotychczasowych działań jest szeroko rozumiana akcja, mająca na celu pogłębienie relacji między wymienionymi podmiotami. Zadaniem jej powinno być poszerzenie wiedzy o uczniu, któremu chcemy zapewnić jak najlepsze warunki do szeroko rozumianego rozwoju indywidualnego. Efekt tego typu działań miałby znaczenie zarówno na proces identyfikacji jak i rozwijania zdolności.

Innym sposobem mogącym wpłynąć na wydajniejszy rozwój talentu może być upowszechnienie w szkołach tak zwanych treningów twórczości, poddając oddziaływaniom w tym przypadku jeden z czynników wskazywanych przez T. Lewowickiego. Na skuteczność tego typu oddziaływań wskazuje z kolei M. Karwowski w pracach „Klimat dla kreatywności” i „Zgłębianie kreatywności”.

Idea zrównoważonego rozwoju w edukacji

Kształcenie nie powinno być rozpatrywane tylko i wyłącznie w kontekście edukacji. Ma ono szeroki wpływ na kształt, jaki przybierają inne sfery egzystowania człowieka w tym te, w których integracje podkreśla zrównoważony rozwój – gospodarka, społeczeństwo, środowisko. Nie sposób wyobrazić sobie, jak wyglądałyby te dziedziny bez pozytywnych działań oświaty. Ważne zatem jest poddanie szczegółowej analizie edukacji w Polsce, aby móc zapewnić jej jak najwyższą efektywność. Należy przy tym jednak pamiętać o celach jakimi powinniśmy się kierować. Odnosząc się do prezentowanej parafrazy dotyczącej ucznia z niepełnosprawnością intelektualną i tego wykazującego ponadprzeciętne zdolności dochodzę do wniosku, że pomimo szerokiego rozumienia „zrównoważonego rozwoju” powinno się go traktować także w wąskim zakresie w zależności od kontekstu do jakiego jest to pojęcie stosowane. Przykładem takiego działania jest pojmowanie go w odniesieniu do edukacji dzieci – szerokie rozumienie, cele ogólne, jak i w tym przypadku dzieci zdolnych – rozumienie wąskie, cele szczegółowe.

⁹ W. Limont, *Uczeń zdolny. Jak go rozpoznać i z nim pracować?*, GWP, Gdańsk 2010, s.110-112.

¹⁰ E.D. Białek, *Zrównoważony rozwój dziecka w świetle nowych wyzwań*, Wydawnictwo Impuls, Kraków 2009.

¹¹ G.Adaszewski, op. cit., s. 44.

Nadrzędnym zatem zadaniem jest opracowanie ogólnych jak i szczegółowych sfer, wobec których zostaną zastosowane działania realizujące tę także ważną ideę.

Prezentowane przez G. Szumskiego modele kształcenia uczniów zdolnych jak sam autor wskazuje posiadają liczne niedoskonałości, czego efektem jest szeroko pojęta nierówność. Model oparty o zasadę proporcjonalności wspiera tylko już rozpoznane zdolności, co w dużej mierze przekreśla szanse tych jeszcze „nieodkrytych”. Z kolei inny oparty o zasadę równości ofert edukacyjnych dyskredytuje szanse rozwoju dzieci zdolnych. Ostatecznie zasada równości celów powoduje potrzebę zwiększenia pracy uczniom mniej zdolnym/niezdolnym, aby móc uzyskać ten sam efekt, który uczeń zdolny osiągnie w dużo krótszym czasie¹². Należy zatem zastanowić się, gdzie tkwi problem w formułowaniu celów. Być może poza możliwościami uczniów warto pozostawić „furtkę” dla tych, którzy pomimo braku predyspozycji są silnie zmotywowani wewnątrznie – a zatem trwale, aby dać możliwość uzyskania wysokiego poziomu wiedzy, umiejętności, jakie zdobędą w krótszym czasie uczniowie zdolni. Stanowisko te nie mogłoby być zatem skategoryzowane jako segregujące wychowanków pod względem ich zdolności lub ich braku. Konstruując zatem system zrównoważonego rozwoju w kontekście edukacji wszystkich jej podmiotów, należy zwrócić szczególną uwagę na ryzyka, na jakie może trafić autor gdy nie uwzględni jego wszystkich aspektów. P. Magnuszewski wskazuje dużą ilość błędów jakie są popełniane podczas ich budowy. Należą do nich pomijanie czynników, brak analizy relacji jakie między nimi zachodzą, a także w jakich pozostają interakcjach z innymi systemami – pytanie o spójność i brak konfliktów¹³.

Wnioski

Po zapoznaniu się z ideą „zrównoważonego rozwoju” mogę śmiało stwierdzić, że jest ona jak ocean, pomimo teoretycznie wąskiego jej ujęcia. Należy odkrywać miejsca – dyscypliny – w jakich może być ona realizowana, aby zapewnić ludzkości optymalne warunki do funkcjonowania. Dlatego zasadne jest poruszanie w niej tematyki, jaką w przypadku tego eseju są działania edukacyjne na rzecz uczniów zdolnych, która pozornie nie ma z nią nic wspólnego. Ważne zatem jest aby została przeniesiona na grunt innych nauk – nie tylko pedagogicznych.

Bibliografia:

Opracowania zwarte

- Adaszewski G., *Nauczycielskie sposoby diagnozowania i rozwijania zdolności uczniów*, prom. J. Łaszczuk, Akademia Pedagogiki Specjalnej, praca niepublikowana, Warszawa 2011.
- Białek E. D., *Zrównoważony rozwój dziecka w świetle nowych wyzwań*, Wydawnictwo Impuls, Kraków 2009.
- Borys T., *Spory wokół pojęcia zrównoważonego rozwoju*, [w:] *Zrównoważony rozwój – doświadczenia Polskie i Europejskie*, S. Czaja (red.), Wydawnictwo I-BiS, Wrocław 2005.

¹² G. Szumski, *Dobór i kształcenie uczniów zdolnych. Studium porównawcze o legitymizacji instytucji edukacyjnych.*, WSPS, Warszawa 1995, s. 76-80

¹³ P. Magnuszewski, *Podejście systemowe*, [w:] *Wyzwania zrównoważonego rozwoju w Polsce*, J. Kronenberg, T. Bergier, (red.), Fundacja Sendzimira, Kraków 2010, s.44-48.

- Kronenberg J., *Związki gospodarki, społeczeństwa i środowiska*, [w:] *Wyzwanie zrównoważonego rozwoju w Polsce*, J. Kronenberg T. Bergier (red.), Fundacja Sendzimira, Kraków 2010
- Lewowicki T., *Kształcenie uczniów zdolnych*, WSiP, Warszawa 1986.
- Limont W., *Uczeń zdolny. Jak rozpoznać i z nim pracować?*, GWP, Gdańsk 2010.
- Magnuszewski P., *Podejście systemowe*, w: *Wyzwanie zrównoważonego rozwoju w Polsce*, red. J. Kronenberg T. Bergier, Fundacja Sendzimira, Kraków 2010.
- Okoń W., *Nowy słownik pedagogiczny*, Wydawnictwo Akademickie „Żak”, Warszawa 2007.
- Szumski G., *Dobór kształcenia uczniów zdolnych. Studium porównawcze o legitymizacji instytucji edukacyjnych*, WSPS, Warszawa 1995.

Daniel Kontowski

BIORĄC UMYSŁY POWAŻNIE. ZRÓWNOWAŻONY ROZWÓJ A STUDIA UNIWERSYTECKIE

Nie dajmy się zwieść: ekologia w pierwszym rzędzie wcale nie odnosi się do świata przyrody, która nas otacza. Starogrecki rzeczownik *οἶκος* oznacza przede wszystkim dom, czy to będzie jaskinia, czy pałac. Jego konotacją zaczęto obejmować wszystko to, co znajdowało się w obejściu: dobra materialne, zwierzęta, niewolników, dziedzictwo przodków. W sumie odnosi się on do gospodarstwa domowego, wszystkiego, co podlegało władzy ojcowskiej. Arystoteles w *Polityce* nazywa *οἶκος* (dom, rodzinę) podstawową komórką wspólnoty politycznej, *πόλις* – obecnie tłumaczonej jako państwo – i zupełnie serio używa tego pojęcia do budowy swojej teorii politycznej¹. Dopiero uznanie człowieka za obywatela świata, które miało miejsce gdzieś pomiędzy atopicznym (pozbawionym własnego miejsca) Sokratesem a ostentacyjnie oddanymi bezgranicznemu rozumowi stoikami, uzasadnia współczesne rozumienie przedrostka *eko-*.

Stan obecny edukacji

Z punktu widzenia etymologii, za niepokojące należy uznać niezwykle ostrożne łączenie pojęcia zrównoważonego rozwoju z troską o rozwój edukacji. W *Agendzie 21 dla Edukacji w Regionie Morza Bałtyckiego*² wyższemu kształceniu stawia się za cel rozwój umiejętności i wiedzy potrzebnych przyszłym pracownikom i decydentom oraz wiedzy i zdolności działania na rzecz zrównoważonego rozwoju³. Wszystko to, czego nie wyraża się explicite na najwyższym poziomie abstrakcji, na niższych szczeblach będzie pomijane. Dlatego należy upomnieć się o miejsce wykształcenia mieszkańców wspólnego domu. Tylko w ten sposób można zagwarantować, że ekologia nie będzie modą pokolenia. Na trosce o środowisko nie kończą się jednak korzyści z solennego przemyślenia sensu edukacji.

Edukacja - od łacińskiego *educere*, wyprowadzać, prowadzić, wyciągać w górę – jest procesem, w toku którego członkowie *οἶκος*, a więc także obywatele *πόλις*, stają się bardziej zdolni do pełnienia swojej roli. Immanuel Kant wiedział o tym bardzo dobrze, gdy formułował swoją definicję oświecenia, jako wyjścia człowieka z niepełnoletności. Oświeceniowy imperatyw, choć cieszący się złą sławą, stoi za całym współczesnym projektem powszechnej edukacji, hasłem uczenia się przez całe życie, intencją poszerzania dostępu do wyższego wykształcenia. Zakłada on, że człowiek bardziej jest człowiekiem, o ile kształtuje w sobie przede wszystkim rozum, który odróżnia go od innych stworzeń. Gdy Friedrich Nietzsche ze smutkiem obwieszczał „śmierć Boga”, deklarował tym samym, że człowiek pozostał jedyną istotą rozumną, która nie może już tłumaczyć niechęci do poważnej refleksji nad sobą obietnicą przyszłego zbawienia. Ale nasze życie toczy się

¹ 1253 b.

² Wyróżnienie moje.

³ *Agenda...*, str. 8.

w matrycy języka, i dlatego ten wpływowy filozof i świetny literat stale podkreślał: *Ich bin ein Filolog*.

Sensu edukacji nie da się zredukować do skutecznego przyuczania profesjonalistów. Skutecznie rozmontowany przez nauki społeczne technokratyzm jest złym pomysłem nie tylko dlatego, że nie działa w praktyce, ale głównie dlatego, że działać nie może. Nasz świat, w którym obecni maturzyści będą pracowali w zawodach, które jeszcze nie istnieją, wymaga rzetelnego przemyślenia jakości naszego procesu edukacyjnego. Cytowana wyżej *Agenda 21* słusznie podkreśla, że poza wiedzą i umiejętnościami potrzebna jest świadomość ekologiczna. Zrównoważony rozwój – w tym miejscu wracam do punktu wyjścia – wymaga nie tylko troski o środowisko naturalne, ale także o najszerzej rozumiane zasoby intelektualne, których powinniśmy starać się przynajmniej nie uszczuplić, zanim przekazemy je następnemu pokoleniu.

Paradoksalna sytuacja edukacji wypływa ze słabej mierzalności tej sfery życia społecznego. Jesteśmy świadkami sytuacji, w której parametry jakości i dostępności edukacji w Polsce rosną, a jednocześnie jej wartość radykalnie spada. Ostatnie dwie dekady wolności nie przyniosły polskiej akademii dobrej sławy. Zapytajmy: „Kto marzy dzisiaj o studiowaniu w Polsce?”. Jediną grupą, w której znaleźć można takie jednostki, będą studenci z Ukrainy, Białorusi, Federacji Rosyjskiej. Ale nawet dla nich marzenie to nie jest autentyczne; to tylko efekt eliminacji tego, co jest absolutnie poza zasięgiem.

Niskiej jakości nie towarzyszy świadomość kryzysu. Postawmy drugie pytanie: „Kto w Polsce pisze książki o kryzysie edukacji?”. Gdy wpisać w księgarniach słowo „uniwersytet”, znajdziemy publikacje wydawnictw uniwersyteckich, księgi pamiątkowe, wspomnienia i prace historyczne poświęcone poszczególnym akademikom, wreszcie „uniwersytet sześciolatka”. Nie ma jednak esejów poświęconych obniżaniu się jakości wyższego wykształcenia, obnażających gliniane nogi kolosa hurraoptymizmu – tego, który każe całemu narodowi radować się, że oto prawie dwa miliony obywateli jest studentami, a ponad 36.000 – doktorantami. Tymczasem w Stanach Zjednoczonych, które po II Wojnie Światowej stały się niekwestionowanym liderem globalnego systemu edukacji, książki takie wyrastają jak grzyby po deszczu. Autorów tych publikacji dręczy fakt, że uzyskiwaniu wyższego wykształcenia przestało towarzyszyć przewartościowanie wszystkich wartości, wymyślanie siebie na nowo. Jeśli wierzyć wywodzącym się z nich krytykom, amerykańskie uniwersytety przestały wymagać od studentów rozumnego odniesienia się do samego siebie, a więc przestały kształcić ich na obywateli *πόλις*.

Krytycy tych krytyków, wywodzący się z ruchu roku 1968, nieodmiennie walczą z nimi za pomocą oskarżenia o elitarność. W ten sposób odtwarza się spór starego świata z nowym, arystokracji z demokracją, którego skutki intelektualne tak przejmująco opisywał Alexis de Tocqueville. W Polsce realnej debaty o elitarności nie ma; pojęcie to zaczęło być obecne w tekstach publicystycznych poświęconych drogim szkołom prywatnym, które przygotowują jednak maturzystów głównie na eksport. Gdy zwrócić się w stronę rodzimych *almae matres*, intelektualści nabierają wody w usta.

Świat bez intelektualistów

Wczesna debata transformacyjna w Polsce poważnie traktowała możliwość końca inteligencji, jaką znamy z krajów Europy Środkowej. Teresa Bogucka pytała w 1992 roku:

„Czy ludzie wykształceni staną się częścią klasy średniej i będą sprzedawali lub wykorzystywali swe umiejętności, aby osiągnąć sukces, i tylko on będzie ważny, a nie to, czy zawdzięczać go będą stworzeniu świetnej firmy prawniczej czy produkcji makaronu, pisananiu książek czy handlowaniu nieruchomościami? Czy zaniknie ten system wartości, który kazał wyżej

stawiać pracę naukowca, artysty, lekarza niż dochodowe zajęcie handlowo-produkcyjne? Czy zaniknie pewna więź tożsamości psychicznej, łącząca artystę i nauczyciela, uczonego i adwokata?”⁴

Dziewiętnaście lat później wielu stwierdzi, że Polska dogoniła Zachód i na te pytania można odpowiedzieć twierdząco. Współczesne szkoły wyższe w różnym stopniu przekształciły się w instytucje edukacyjne, które sprzedają swoje usługi na podstawie umowy cywilno-prawnej. Absolwenci uczelni nie mają wspólnych lektur: ani tych kanonicznych, ani pokoleniowych. Nie jest moim celem tłumaczenie, dlaczego do tego doszło. Interesujące jest, jakie będą konsekwencje tego stanu rzeczy dla uniwersytetów.

Po pierwsze, będą one osamotnione. Roszczenie do uniwersyteckiej autonomii staje się nieuzasadnione, jeżeli brakuje specyficznej warstwy społecznej, której powstanie umożliwiła. Bez tej autonomii brakuje realnej wartości w przeciwstawianiu się procesom mechanicznego dostosowywania wyższego wykształcenia do powierzchniowych wymogów aktualnej gospodarki. Polska inteligencja powojenna odpowiedzialna jest za fiasko projektu integracji wyższych studiów z przemysłem, który był ważnym elementem gierkowskiej propagandy. Najlepszym dowodem tego fiaska jest pokolenie moich rodziców, w którym studia najczęściej bardzo słabo wiążą się z obecnie wykonywanym zawodem.

Ktoś powie, że to wszystko przez zmiany 1989 roku. Odpowiem, że jest to warunek konieczny, ale nie wystarczający. Ten słaby związek jest esencją obietnicy uniwersytetu. Ta obietnica to wiara, że studia – nie tylko humanistyczne – przekształcają młodzież w dorosłych ludzi, uczą ich myślenia, łączenia procesów jednostkowych ze społecznymi⁵, a dzięki temu, radzenia sobie w nieprzewidywanych warunkach. Dzięki temu absolwenci egiptologii mogli zostać właścicielami agencji reklamowych. Tymczasem dzisiejsze studia nawet na najlepszych polskich uczelniach pod względem filozofii edukacji przypominają program MBA: багаż łatwo dostępnej wiedzy z kluczowym certyfikatem, który nie wymaga prawdziwego intelektualnego wysiłku autorefleksji i wyciągania wniosków⁶. Studere kiedyś znaczyło trudzić się jakimś problemem, dzisiaj: marnować czas dla przyszłych pieniędzy. Powtarzam, nie ma Polsce głosów, którym obecny stan rzeczywiście sprawia przykrość.

Po drugie, uniwersytet bez inteligencji nie myśli o innych. Programowo odcina się od wyborów moralnych, sprowadzając etykę do roli przymiotu popularnego biznesu. Studenci poznają problemy dialogu, ale nie rozumieją ich istoty; brzydzą się wielkich pojęć, ale nie szukają alternatyw. Młodzi ludzie w Polsce nie potrafią się buntować, bo nie mają już tego, co łączyłoby ich w oporze: wspólnych wartości nie wspieranych przez starsze generacje. Emigracja była dla pokolenia „Solidarności” trudną kwestią moralną: zdecydowali się na nią ci, którzy nie mogli myśleć o swoim miejscu w systemie bez obrzydzenia. Dzisiaj emigracja uległa trywializacji, nader często daje się sprowadzić do rachunku ekonomicznego.

⁴ *Nieuchronna normalność*, „Gazeta Wyborcza”, 28-9.11.1992, str. 12.

⁵ C. Wright Mills, *Wyobrażenia socjologiczna*, PWN, Warszawa 2008, str. 59-60.

⁶ Frank Furedi w swojej książce *Gdzie się podzieli wszyscy intelektualiści* (str. 13) pisał: „Wiedza stała się znakiem firmowym wszystkich liczących się instytucji. Niestety, współczesna wyobraźnia uczyniła z niej równocześnie rzecz powierzchowną, niemal banalną”. Praktyka realizacji współczesnych programów kształcenia przypomina pewną scenę z filmu *Matrix*: główny bohater, Neo, siada na fotelu, w gniazdo z tyłu głowy wprowadzane jest złącze, które po kolei wgrzywa mu zdolności karate czy obsługi helikoptera etc. Mury uniwersytetu opuszczają dzisiaj ludzie z klapkami na oczach, którzy nie szukają wspólnego mianownika dla przypadkowych zdolności. Nie tak powstają innowatorzy.

Zdaniem Allana Blooma⁷, widowym znakiem ekskluzji etyki z uniwersytetów może być Teoria Sprawiedliwości Johna Rawlsa: świadomie usuwa ona wybory moralne, które niegdyś stanowiły o godności człowieka. Ale nie chodzi tutaj, wbrew Bloomowi, tylko o zasłonę niewiedzy: ta jest tylko młodszą siostrą „zasłony Mai”. Maja oznacza w buddyzmie i hinduizmie to, czego nie ma, co się tylko zdaje mieć wartość⁸ – jak mniemania w platońskiej metaforze jaskini. Nietzsche pisał w *Narodzinach tragedii*, że zasłona Mai spada dzięki towarzyszącej muzyce ekstazie, dzięki temu ludzie uzmysławiają sobie swoją ludzkość, to, co ich łączy⁹. André Gide użył tego samego pojęcia dla określenia stanu, w którym zapominamy o odpowiedzialności za własne czyny¹⁰. Wreszcie największy teoretyk edukacji XX wieku, Hermann Hesse, w hinduskim życiorysie Józefa Knechta przedstawia spotkanie z joginem, który śmiejąc się nazywa władzę, pieniądze i inne troski tego świata Mają¹¹. Zerwanie wszystkich trzech zasłon Mai jest zadaniem dla uniwersytetu: pomiędzy immatrykulacją a odebraniem dyplomu studenci powinni nauczyć się żyć z innymi, być odpowiedzialnymi i rozróżniać, co się w życiu naprawdę liczy. Twierdzą, że Maja króluje na polskich uniwersytetach.

Po trzecie wreszcie, taki uniwersytet nie zna historii. Nie chodzi tylko o odsuwanie książkowej wiedzy o poprzedzających nas epokach, ani o wyrzucanie z programów kształcenia historii idei, nie wspominając o historii dyscyplin akademickich z własną włącznie. Historię pojmuję przede wszystkim jako dialog międzypokoleniowy, zdolność uczenia się od poprzednich pokoleń. Gaj porastający grób Akademosa był niegdyś świetnym miejscem, by młodzi przekonali się, że starcy nie muszą być aż tak od nich odmienni, zaś dorośli ewaluować swoje przekonania dzięki ożywcemu wątpieniu młodzieży. Obecnie kadra akademicka w przytłaczającej większości zgodziła się na rolę (słabo) płatnego nauczyciela, zamiast wymagać od siebie bycia przekonującym partnerem dialogu¹². A przecież uniwersytet dla tej możliwości był instytucją wyjątkową w społeczeństwie. W obecnej sytuacji intelektualistów w Polsce nie ma. Biorąc po uwagę niebanalnie pojmowaną atrakcyjność obecnego uniwersytetu dla młodzieży, nie można liczyć, że się wychowają.

I co teraz?

Najwyższa pora zapytać, jak taka kсандryczna diagnoza kondycji polskiego uniwersytetu ma się do pojęcia zrównoważonego rozwoju. Idea podporządkowywania rozwoju kontroli zakłada, że istnieją wartości niesprowadzalne do dochodu i postępu. Postuluje harmonizację, dążenie do utrzymania równowagi. W 1987 roku Allan Bloom pisał z myślą o amerykańskich uniwersytetach, że „kryzys polega nie na samej niespójności pierwszych zasad, lecz na tym, że nie umiemy o niej dyskutować, a nawet jej rozpoznać”¹³. Od tego czasu idea ekorozwoju zyskała szerokie grono zwolenników na całym świecie, a pomijanie stosunku do środowiska naturalnego w polityce jest niedopuszczalne.

⁷ *Umysł zamknięty*, str. 274.

⁸ W takim sensie wprowadza to pojęcie do europejskiej filozofii Arthur Schopenhauer.

⁹ Friedrich Nietzsche, *Narodziny tragedii...*, str. 45. Jako przykład Nietzsche przywoływał wrażenie słuchacza *Ody do Radości*, obecnego hymnu UE.

¹⁰ André Gide, *Fatszerze*, str. 199.

¹¹ Hermann Hesse, *Gra Szklanych Paciorków*, str. 571.

¹² Por. Frank Furedi, *Wasted. Why education isn't educating*, p. 3.

¹³ *Umysł zamknięty*, str. 414.

Nic takiego nie zaszło jeśli idzie o studia uniwersyteckie: przeciwnie, równanie w dół, edukacyjny taśmociąg i pogłębiająca się podległość Akademii wobec władzy politycznej, która z kolei jest uzależniona od potęg gospodarki, spotykają się jeśli nie z euforią, to przynajmniej z milczącą aprobata. Co zakrawa na tragiczną ironię, rosnące wskaźniki skolaryzacji nie świadczą o podnoszeniu kapitału intelektualnego społeczeństwa: zapatrzeni w normy wejścia i wyjścia z uniwersytetu w czasach swojej młodości, obywatele w sposób nieuzasadniony przenoszą je na współczesne dane, zamykając oczy na rzeczywistość. Rozwój edukacji w Polsce nie jest zrównoważony nawet według logiki biznesu, której oficjalnie chce hołdować: pracodawcy stale narzekają, że absolwenci nie nadają się do pracy, ich dyplomy to bezwartościowe papierki, a podstawowych umiejętności: od pisania raportu po krytyczne myślenie – trzeba ich uczyć od podstaw. Dla większości studentów obowiązkowe staże nie są abstrakcyjnie narzuconym przez władzę obowiązkiem, ale szczęśliwą szansą na nauczenie się czegoś wartościowego.

Studenci w Polsce są dzisiaj oszukiwani. Jedną stroną medalu są poszczególne nieuczciwe uczelnie. Ale ważniejsze jest kłamstwo samego systemu edukacji. Informatyzujące się uniwersytety przy poszczególnych kursach opisują „wyniki dydaktyczne” – a przecież studiowanie opiera się na kwestionowaniu samego podmiotu studiującego. W wariacie pozytywnym, dzięki starszemu pokoleniu, wartościowym lekturom i dyskusjom z rówieśnikami, studenci wymyślają sobie na nowo, choćby proces ten odbywał się niepostrzeżenie. W opcji negatywnej, jeżeli z mocą autorytetu teorii przekonywać studenta, że jedyną realną motywacją działań człowieka jest dążenie do zysku, specyfika procesu dydaktycznego jest w stanie uczynić z niej samospełniającą się przepowiednię.

Działa tutaj następujący proces:

„Z całego zespołu motywacji abstrahuje się tę postulowaną i po jakimś czasie żadnych innych się nie dostrzega. Kiedy ludzie dadzą wiarę tego rodzaju teorii, przestaną wierzyć w istnienie w samych sobie innych motywacji. Kiedy z kolei na teorii tej oprze się politykę społeczną, koniec końców ukształtują się ludzie, którzy będą do tej teorii pasowali. Kiedy zachodzi, bądź zaszedł już, opisany proces, potrzebny jest obraz pierwotnej natury człowieka i jego motywacji, aby sprawdzić, co się z tej teorii wyłamuje”¹⁴.

Pytanie więc brzmi: co się wyłamuje? Odpowiedzi nie trzeba szukać w psychologicznych teoriach samorealizacji. Postępowanie wbrew depersonalizującej logice systemu ekonomiczno-politycznego stanowiło o charakterystyce inteligencji szczęśliwie minionego ustroju w Polsce. Znaczenie tego faktu dla współczesnych uniwersytetów dostrzegł laureat literackiej Nagrody Nobla z 2003 roku, J.M. Coetzee. W jego *Zapiskach ze złego roku* czytamy:

„Kiedy w Polsce panował komunizm, tamtejsi opozycjoniści organizowali we własnych mieszkaniach wieczorne zajęcia – seminaria na temat pisarzy i filozofów wykreślonych z oficjalnego kanonu (na przykład Platona). Nikt nikomu nie wręczał pieniędzy, chociaż mogły istnieć jakieś inne formy zapłaty. Jeżeli duch uniwersytecki ma w ogóle przetrwać, może trzeba będzie zainicjować tego rodzaju działalność w krajach, w których wyższe studia całkowicie zdominowało kryterium dochodowości. Innymi słowy, może się okazać, że prawdziwy uniwersytet musi się przenieść do prywatnych mieszkań i wydawać dyplomy zawdzięczające swoją ważność jedynie nazwiskom uczonych, którzy je podpiszą”¹⁵.

¹⁴ Allan Bloom, *Umysł zamknięty*, str. 303.

¹⁵ J.M. Coetzee, *Zapiski ze złego roku*, str. 37-8.

Znaczenie uniwersytetu

Najbardziej nieuczciwe w obecnej sytuacji jest wmawianie, że dzisiejsi maturzyści nie mają już „takich” ambicji, nie wierzą w nic, nie pragną od uniwersytetu niczego poza świętym spokojem czy dobrą zabawą w oczekiwaniu na przyszłą dobrze płatną pracę. Decydenci różnego stopnia w ciągu ostatnich dwóch dekad otworzyli w Polsce wymiar wyższego kształcenia przed szerokim odsetkiem społeczeństwa, które dotychczas nie kwalifikowało się na uniwersytet. Ale – jak przekonuje Frank Furedi – jest to zdrada elit, bo „partycypacja bez zachowania standardów to oszustwo wobec milionów – oszustwo, które dziś wprowadza zamęt i nie pozwoli społeczeństwu zrealizować swojego potencjału”¹⁶. Tego rodzaju uczestnictwo jest w istocie wyrazem pogardy¹⁷, bo rozbudza ambicje z jednoczesnym przekonaniem, że nowi konsumenci na rynku edukacyjnym nie poradzą sobie z tradycyjną przygodą uniwersytecką.

Niesprawiedliwy nie jest fakt, że studenci uzyskujący ten sam dyplom otrzymują go na nierównym poziomie, ale raczej sytuacja, w której wszyscy studenci w Polsce otrzymują obecnie dużo mniej, niż na to zasługują: że są bez wyjątku traktowani jak dzieci, bo jak wiadomo, przedszkolem zarządza się wygodniej niż szkołą wyższą. Jestem przekonany, że dla większości studiowanie znaczy mało, bo nikt w istocie nie stara się, by znaczyło wiele: sama kadra akademicka *en masse* zorientowała się, że wygodniej jest prowadzić prezentacje PowerPoint dla 300 osób niż rozmawiać z dziesięcioma studentami o tym, jak powinno być zorganizowane państwo, czy można palić wdowy i czego możemy nauczyć się od jeży¹⁸. Tymczasem, jak konkluduje swoje rozważania Furedi, „Uznanie bez dialogu i krytycznego zaangażowania prowadzi do promowania tożsamości niepewnych i defensywnych”¹⁹. Tacy ludzie będą kształtowali świat jutra. Zbliżający się niż demograficzny w połączeniu z wysoką skolaryzacją na poziomie szkolnictwa wyższego powoduje, że aktualny kształt uniwersytetu za dwadzieścia-trzydzieści lat będzie duchowym patronem kształtu naszego społeczeństwa.

Jednocześnie, zrównoważony rozwój w zakresie edukacji należy z całą szczerością traktować jako postulat o skali globalnej. Brałem ostatnio udział w eksperymenalnych polsko-ukraińsko-rosyjskich seminariach, w których drogą elektroniczną uczestniczyli studenci z Ułan-Ude. Czy ich doświadczenie uniwersyteckie jest w jakikolwiek sposób podobne do naszego? Czy - gdybyśmy spotkali się przy kawie - mielibyśmy o czym rozmawiać? Żadnej wspólnoty nie da się zbudować w oparciu o czynnik pieniężny²⁰, to jasne, ale nie należy do powszechnej wiedzy przekonanie, że dzieje się tak na skutek zrównującej siły pieniądza, która pozbawia nas skłonności do zdziwienia²¹. Jakiego rodzaju jest wspólnota, która łączy studentów w Opolu, Princeton i Ułan-Ude? Stwierdzić,

¹⁶ Frank Furedi, *Gdzie się podzieli...*, str. 25.

¹⁷ *Ibidem*, str. 96 i 126.

¹⁸ Słusznie zauważa Allan Bloom, że głównym problemem społeczności uniwersyteckiej jest brak autorefleksji, co dotyczy nie tylko uniwersytetów amerykańskich. Por. „Obecnych problemów naszego szkolnictwa nie można z całą stanowczością przypisać złej administracji, słabości woli, brakowi dyscypliny i pieniędzy, niedostatecznemu skupieniu uwagi na czytaniu, pisaniu i arytmetyce czy innym rozpowszechnionym wytłumaczeniom kryzysu, z których wynika, iż do naprawy sytuacji wystarczy, aby profesorowie zakasali rękawy. Wszystkie te przyczyny są w istocie skutkami głębszego braku wiary w powołanie uniwersytetu” - *Umysł zamknięty*, str. 371.

¹⁹ *Ibidem*, str. 142.

²⁰ Pieniądz leży u podstaw jednego z kluczowych rozróżnień wczesnej socjologii: *Gemeinschaft – Gesellschaft*, najczęściej tłumaczonego jako wspólnota-stowarzyszenie.

²¹ Najpiękniejszy esej o zblazowaniu, wyprowadzanym z triumfu pieniądza i zmasowanych podniet dostarczanych przez nowożytnie metropolie, to *Mentalność mieszkańców wielkich miast* (1903) Georga Simmela.

że ci ludzie nie mają sobie nic do powiedzenia, to zaprzeczyć wspólnocie gatunku²², a jednocześnie obwieścić ostateczną porażkę uniwersytetu.

Częściową odpowiedzialność za stan, w którym deklaracje dialogu międzykulturowego nie przynoszą wielu realnych rozmów, jest właśnie kryzys wyższego wykształcenia. Obejmuje on odchodzenie od lektury książek, które przez stulecia zmuszały młodzież do stawiania sobie pytań podstawowych, otwierających dyskusję nad niesprowadzalnymi do siebie odpowiedziami. Za porzuceniem lektury poszło ograniczenie pisania – eseje ustąpiły miejsca egzaminom w skali globalnej. Wiadomo, że kto nie czyta, nie będzie potrafił pisać. W końcu przestanie być interesującym partnerem dyskusji. A za takich uważano absolwentów uczelni przynajmniej od czasu Renesansu, gdy włoskie akademie – zgodnie z tradycją antyczną – były przede wszystkim miejscem rozmowy²³. Nieprzewalczony bagaż absolutyzmu na uniwersytetach w tym się głównie przejawia, że – zupełnie jak za cara – są one w stanie produkować niezłych specjalistów i podległych urzędników. Niestety, opuszczają oni mury akademii nieciekawi świata i dla świata nieciekawi.

Alasdair MacIntyre przekonuje, że uniwersytety muszą uczyć studentów patrzeć na siebie nie tak, jak zwykli robić to sami, ale też okiem innych ludzi. Aby zdecydować, które rozumienie bardziej nam odpowiada, musimy znać podstawy, z których wypływają te różne wizje, a więc język, zwyczaje, poglądy, książki i dzieła sztuki obcych kultur²⁴. Wtedy będziemy słuchać, a nie tylko uśmiechem skrywać wzajemne uprzedzenia. Wobec czegoś obcego naszemu sposobowi życia możemy uczyć się żyć w odmiennościach i zachowywać szansę na rozmowę w przyszłych pokoleniach. Dobry uniwersytet powinien uczyć tego także w odniesieniu do własnej kultury. Nieprzemysłana tradycja niewiele jest warta, pogląd wypływający z przyzwyczajenia najłatwiej zmienić.

Cyceron i Attyk wybrali skrajnie odmienne drogi życiowe, ale obydwaj mieli po temu dobre powody. Przywieźli je z podróży edukacyjnej do podbitej przez Rzymian Hellady, która opanowała umysły i kulturę potomków Wilczycy. Nie da się rozstrzygnąć, który z nich wybrał lepiej: trzeba jednak pytać. W tym jednym punkcie nawet konserwatywny Allan Bloom zgodzi się z poststrukturalnym Jacquesem Derridą: choć można markować syntezę: sprzeczności nie da się znieść – trzeba się z nią zaprzyjaźnić, być z nią na co dzień. „Uniwersytet” musi obejmować rzeczy nieprzystające, uczyć wzajemnych stosunków pomiędzy siłami świata – robił to przez stulecia, ale w ostatnim wyraźnie stracił zapał. Tego zapału nie wznieci dyrektywa. A nie wolno nam przekreślić możliwości zaspokojenia tej potrzeby przyszłych pokoleń.

Bibliografia:

Opracowania zwarte

Arystoteles, *Polityka*, tłum. L. Piotrowicz, PWN, Warszawa 2008.

Bloom A., *Umysł zamknięty. O tym, jak amerykańskie szkolnictwo wyższe zawiodło demokrację i zubożyło dusze dzisiejszych studentów*, tłum. T. Bieroń, Zysk i s-ka, Poznań 1997, str. 303.

Coetzee, J.M. *Zapiski ze złego roku*, tłum. M. Kłobukowski, ZNAK, Kraków 2008.

²² Arystoteles, *Polityka*, 1253 a.

²³ Por. Piotr Salwa, *Akademie włoskiego renesansu: kluby lokalnej inteligencji czy instytucje edukacyjne*.

²⁴ Alasdair C. MacIntyre, *The End of Education: The fragmentation of the American University*.

- Furedi F., *Gdzie się podzieli wszyscy intelektualiści*, tłum. Katarzyna Makaruk, PIW, Warszawa 2008.
- Furedi F., *Wasted. Why education isn't educating*, Continuum, London and New York 2009.
- Gide A., *Fałszerze*, tłum. J. i H. Iwaszkiewiczowie, Czytelnik, Warszawa 1958.
- Hesse H., *Gra Szklanych Paciorków*, tłum. M. Kurecka, Axel Springer Polska, Warszawa 2007.
- Mills C. W., *Wyobraźnia socjologiczna*, tłum. M. Bucholc, PWN, Warszawa 2008.
- Nietzsche F., *Narodziny tragedii albo Grecy i pesymizm*, tłum. B. Baran, Aletheia, Warszawa 2009.
- Salwa P., *Akademie włoskiego renesansu: kluby lokalnej inteligencji czy instytucje edukacyjne* [w:] P. Wilczek, M. O'Connor (red.), *Collegium-College-Kolegium. Kolegium i wspólnota akademicka w tradycji europejskiej i amerykańskiej*, Sub Lupa, Boston-Warszawa 2011.
- Simmel G., *Mentalność mieszkańców wielkich miast*, tłum. Małgorzata Łukasiewicz, [w:] tegoż, *Socjologia*, PWN, Warszawa 2005.

Źródła

- Bogucka T., *Nieuchronna normalność*, „Gazeta Wyborcza”, 28-9.11.1992.

Strony internetowe

- Agenda 21 for the Baltic Sea Region Sector Report – Education (Baltic 21E), www.baltic21.org, (dostęp: 30.10.2011).
- MacIntyre A. C., *The End of Education: The fragmentation of the American University*, *Commonweal*, October 20, 2006 / Volume CXXXIII, Number 18, (dostęp: 30.10.2011).

Michalina Malinowska
Karolina Skorża

ZRÓWNOWAŻONY ROZWÓJ POPRZEZ ZABAWĘ

Wprowadzenie

Każdy z nas rozwija się przez całe swoje życie, nauka towarzyszy nam nieustannie od najmłodszych lat. Jednak nie jesteśmy tego świadomi mając niespełna kilkanaście lat, wtedy uczymy się nieświadomie, a tym samym rozwijamy się. Wiek przedszkolny, to bardzo ważny etap, którego przebieg zdecydowanie wpływa na dalszy rozwój dziecka, jednak, aby mógł się równoważyć musi pojawić się istotny czynnik, który w odpowiedni sposób na niego zadziała. Takim czynnikiem, bez którego nie może obyć się edukacja przedszkolna i który wpływa w dużej mierze na samo dziecko jest zabawa, „dzięki niej poznaje ono coraz lepiej świat i stosunki społeczne, kształci umysł i umiejętności skutecznego działania, zaspokaja potrzebę ogólnej aktywności, a także tworzy pozytywne stany uczuciowe i rozładowuje napięcia emocjonalne”¹.

„Zabawa jest dla dziecka i pracą, i myśleniem, i twórczością, i realizmem, i fantazją, i źródłem radości. Zabawa daje dziecku tę pełnię życia, której ono potrzebuje. Stąd zatem wpływa ogromne znaczenie wychowawcze zabawy (...) Znaczenia zabawy nie wyczerpuje jednakże jej rola wychowawcza. Proces wychowawczy na wszystkich swoich stopniach jest nierozzerwalnie związany z procesem uczenia się dziecka”². Tak więc termin zabawa odnosi się do takiej czynności, którą dziecko podejmuje dla przyjemności, własnej rozrywki, przy czym uczy się i rozwija. Zabawa pełni ogromną rolę na następujących płaszczyznach rozwoju: fizycznej, psychicznej, społecznej, moralnej i emocjonalnej, co jest dowodem na to, że równoważą i pobudza każdą sferę dziecka. Z prowadzonych obserwacji wiemy jak wiele zawdzięczmy samej zabawie, doskonale widać to przekraczając próg przedszkola i obserwując bawiące się w nim dzieci, a także postępy jakie poczyniły w efekcie nauki poprzez zabawę. To ona sprawia, że świat staje się kolorowy, czyni radosnym, przyjemnym, wywołuje uczucie odprężenia, mobilizuje siły oraz sprzyja ogólnemu wychowaniu i opanowaniu wiedzy, różnych umiejętności. Zabawa zajmuje czołową pozycję w procesie wzrastania i przygotowania dziecka do życia, a potem nauki i pracy³.

Podstawowe formy działalności dziecka wpływające na jego zrównoważony rozwój

Z punktu widzenia pedagogiki zabawy, wyróżniamy następujące kategorie zabaw, należy podkreślić, że każda z nich wpływa w różnym stopniu na proces wzrastania: zabawy ruchowe, tropiące, konstrukcyjne, tematyczne, badawcze, teatralne i swobodne.

Zabawy ruchowe to najczęściej stosowane i przeprowadzane zabawy w przedszkolu, mają one charakter zespołowy, dzieci muszą się podporządkować regułom

¹ Klim- Klimaszewska, *Pedagogika przedszkolna*, Instytut Wydawniczy Erica, Warszawa 2010, s. 46.

² W. Okoń : O zabawach dzieci . PZWSZ , Warszawa 1950 , s. 39

³ Muszkieta R., Bronikowski M., Wychowawcze znaczenie zabaw i gier ruchowych, [w:] Wychowanie na co dzień, nr 2-3/ 2002, s. 15.

i współdziałać z innymi. „ Zabawy ruchowe są nadzwyczaj różnorodne i pełne nie tylko ruchu, co stanowi ich pierwszą wyróżniającą cechę, ale i nieodzownej treści intelektualnej, mającej wyraz w temacie i czynnościach zabawowych ”⁴. Mają one na celu doskonalenie sprawności ruchowych wychowanka, do takich zabaw można zaliczyć: zabawę w chowanego, berka, piłka parzy i wiele wiele innych. Zabawom i grom ruchowym zwykle towarzyszy duże zaangażowanie uczuciowe, a co za tym idzie przeżywanie dużych emocji. Dzięki tym zabawom dziecko rozwija swoją sprawność fizyczną przy czym podnosi swój stan zdrowotny, a także uczy się współdziałania i współzawodnictwa w grupie. Zabawy te wprowadzają dobre samopoczucie, radosny nastrój, pozwalają także dziecku wyładować energię, kształcą orientację przestrzenną, poczucie rytmu, pamięć, uwagę. „ Pod koniec wieku przedszkolnego zabawy ruchowe są pomocnym elementem wychowawczym w przygotowaniu dziecka do zmian, jakie je czekają w związku z rozpoczęciem nauki szkolnej”⁵. Szczególnie ważne pod względem relaksacyjnym i korekcyjnym są tutaj zabawy rytmiczne, śpiew oraz elementy tańca, to wszystko powoduje, że dziecko uwalnia się od napięć czy też pozbywa się swoich lęków.

Zabawy tropiące polegają na szukaniu, tropieniu, wykrywaniu, zdobywaniu, czy też na pogoni jakiejś rzeczy lub osoby. Są to takie zabawy jak: gra w chowanego, chwytanie much i owadów, gonitwa, szukanie ukrytych skarbów. „Dzieci uczą się samo zdyscyplinowania, zacieśniają więzi koleżeńskie, doskonałą percepcję wzrokową, uczą się zaradności, kojarzenia różnych, nawet niezwiązanych z zabawą szczegółów, dostrzegania łańcucha przyczyn i skutków”⁶. Najogólniej mówiąc, zabawy tropiące dostarczają dziecku wielu przyjemnych przeżyć, umożliwiają pełnienie różnych ról, sprzyjają uspołecznieniu, uczą zaradności i spełniają charakterystyczne dla tego wieku potrzeby. Dziecko podczas tych zabaw nie tylko się rozwija, ale również przeżywa wraz z rówieśnikami radość z pokonywania przeszkód oraz z wykazania się wiadomościami i sprawnością. Do podstawowych funkcji tego rodzaju zabaw możemy zaliczyć: funkcję stymulującą, poznawczą, kształcącą, wychowawczą i terapeutyczną.

Zabawy konstrukcyjne to nic innego jak twórcze działanie dziecka, którego celem jest zbudowanie czegoś ciekawego z różnego rodzaju materiałów dostępnych w danej chwili np. kamyków, patyków, klocków i piasku. Dzięki nim dziecko pobudza swoją wyobraźnię, odnosi satysfakcję ze swojej pracy, rozwija zdolności manualne, uczy się planowania i rozplanowania swoich czynności w myśli, a także w wyobraźni. Zabawy te wyzwalały pomysłowość, uczą obserwacji i wdrażają do skupienia uwagi. Dzięki nim dziecko rozwija swój umysł, wykorzystuje swoje doświadczenia, spostrzeżenia i obserwacje, które może odtworzyć za pomocą jakiejś budowli czy konstrukcji. Budowanie i konstruowanie sprzyja także rozwojowi fizycznemu, poprzez koordynację spostrzeżeń wzrokowych z ruchem rąk. Jak pisze W. J. Dyrner „dajmy więc dzieciom nie tylko piłki, lalki, misie, wózki, koleжки, mebelki do domków dla lalek, ale i dużo wszelakich pudełek różnie zamykanych, buteleczek, muszelek, kamyków, żołądzi, patyczków, szpilek, różnokolorowych liści, kasztanów, korków, sznurków, skrawków ładnych tkanin, kótek od jakichś mechanizmów, śrubek i wiele, wiele podobnych tzw. skarbów dziecińczych, które przydadzą się w różnych zabawach”⁷.

Zabawy tematyczne nazywane również zabawami w role, twórczymi, naśladowczymi, dramatycznymi, fikcyjnymi, przedszkolaki bawią się w coś lub w kogoś

⁴ W. Okoń : *O zabawach dzieci* . PZWSZ , Warszawa 1950 , s. 109.

⁵ T. Krzyżowska, *Zabawy z piosenką*, Wydawnictwo „Amtel”, Katowice 1995, s. 20-21.

⁶ Klim- Klimaszewska, *Pedagogika przedszkolna*, Instytut Wydawniczy Erica, Warszawa 2010, s. 47.

⁷ W. J. Dyrner, *Zagadnienie zabawy w przedszkolu*, PZWSz, Warszawa 1958, s. 42.

np. zabawa w lekarza, sklep, itp. Zabawy te wynikają z obserwacji zachowań dorosłych, na początku dzieci naśladowują proste czynności wykonywane przez rodzica, następnie przechodzą do tych bardziej skomplikowanych. W zabawach tych dziecko włącza swoją wyobraźnię i fikcję wprowadzając czynności pozorne i wyobrażone osoby. Zabawy tematyczne przyczyniają się głównie do poznania ról społecznych. Dzieci uczą się dostosowania do określonych reguł postępowania, uczą się odpowiedzialności, zdyscyplinowania czy też niesienia pomocy innym.

„**Zabawy badawcze** mają na celu rozwijanie sprawności umysłowej dziecka, rozbudzanie jego zainteresowań, nabywanie nowych doświadczeń, poznawanie świata i wzbogacanie wiadomości poprzez, samodzielną aktywność odkrywczą. W zabawach tych główną rolę odgrywa intuicja dziecka, a ciągła konfrontacja z rzeczywistością pozwala na kształtowanie obrazu świata”⁸. Zabawy te mają na celu rozwiązanie jakiegoś problemu, pozwalają one dziecku odkrywać, poszukiwać i tworzyć, a więc poszerzać ich wiedzę. Dzięki tym zabawom dziecko obserwując, eksperymentując czy dostrzegając poszukuje rozwiązań danego problemu, który go nurtuje i ciekawi. Poprzez gromadzenie doświadczeń i wiadomości dziecko intensywnie się rozwija, zaś doznaje przeżyć intelektualnych oraz estetycznych najlepiej wtedy, gdy samo może zbadać dany problem, umożliwiają to właśnie zabawy badawcze. Podejmując zabawę badawczą dziecko zmierza do osiągnięcia założonego sobie celu., który wywołuje u niego satysfakcję, uczucie przyjemności, rozwija rozumienie logiczne i przyczynowo- skutkowe, pełni również funkcję rozwojową w sferze psychiki.

Zabawy teatralne umożliwiają dzieciom przeniesienie się w świat fikcji, który pomaga im zrozumieć w prosty sposób otaczający ich świat i trudne dla zrozumienia zagadnienia i współczesne problemy. Podczas zabaw teatralnych dziecko może rozwijać mowę, pamięć, ćwiczyć koncentrację uwagi, uczyć dyscypliny i kultury mówienia podczas wypowiedzania się na forum. Celem tych zabaw jest zdobycie umiejętności słuchania, wypowiedzania się, rozwijania wyobraźni twórczej oraz współdziałania w zespole. Należy podkreślić, że dziecko ma wtedy okazję do poznania samego siebie, swoich możliwości, ale także lepszego poznania swoich kolegów i koleżanek, przez co może lepiej funkcjonować i rozwijać się w społeczeństwie.

„Zabawa teatralna jest prawdziwą edukacją dziecka, gdyż uczy je:

- rozróżniania dwóch różnych typów przestrzeni: realnej i fantastycznej,
- słuchania, a zatem akceptacji wokół siebie strefy ciszy,
- dyscypliny czyli umiejętności współdziałania z innymi,
- pokory czyli uznania faktu, że w teatrze wszyscy są równi,
- zaangażowania, ponieważ teatr to twórcza praca.

Współczesny system edukacji kładzie większy nacisk na zasób wiadomości niż na rozwój osobowości, ceni wiedzę, a zapomina o potrzebach emocjonalnych, powoduje, że dziecko zamyka się w sobie. Zabawy teatralne mogą temu zapobiec”⁹.

Zabawy swobodne wydawałoby się, że nie odnoszą wielkiego znaczenia dla rozwoju samego dziecka, jednak to tylko pozory w rzeczywistości jest zupełnie inaczej, ponieważ spełniają one rolę diagnostyczną. Zachowanie dziecka podczas zabawy dowolnej, sposób, w jaki się bawi samo lub z rówieśnikami jest dla każdego pedagoga skarbnicą wiedzy na temat rozwoju wychowanka, jego stanów uczuciowych, ewentualnych trudności czy konfliktów. Podczas zabawy swobodnej dziecko wyraża samego siebie, jest

⁸ Klim- Klimaszewska, *Pedagogika przedszkolna*, Instytut Wydawniczy Erica, Warszawa 2010, s. 48.

⁹ D. Megrier, *Zabawy teatralne w przedszkolu*, Wydawnictwo Cyklady, Warszawa 2000, s. 10- 11.

naturalne, nie wciela się w żadną rolę, tak jak ma to miejsce przy innych rodzajach zabaw. Ten rodzaj zabawy pozwala nam zbadać dziecko od strony emocjonalnej, społecznej, psychicznej, a więc we wszystkich aspektach warunkujących zrównoważony rozwój dziecka, dlatego też w placówkach przedszkolnych jak najwięcej czasu dzieci spędzają na zabawach dowolnych.

Powyższe formy działalności dziecka dowodzą, jak monumentalną rolę w rozwoju dziecka odgrywa zabawa, dzięki niej młody człowiek ma szansę się rozwijać w każdej możliwej sferze. Można by stwierdzić, że właśnie zabawa przyczynia się do posuwającego z niezmierną szybkością tempa rozwoju dziecka, to ona reguluje jego prawidłowy bieg.

Wartość zabawy

Podczas zabawy dziecko uczy się, poznaje świat, uspołecznia się przez kontakt z innymi, a co najważniejsze rozwija, wartość zabawy jest tak ogromna, że nie da się jej opisać słowami. Wszystkie rodzaje wyżej wymienionych zabaw, jakie mają miejsce w przedszkolu, odgrywają szczególną rolę oddziaływującą na rozwój i osobowość dziecka. Dzięki zabawie dziecko rozwija się wszechstronnie w płaszczyźnie fizycznej, emocjonalnej, społecznej, moralnej i poznawczej. Czas spędzany na zabawie, to bardzo ważny etap w życiu dziecka, bez którego nie można się obejść. Dowodem na to są przeżycia, jakie dostarcza dziecku zabawa, ale także funkcje, jakie pełni w jego osobniczym rozwoju.

E. Hurlock wyróżniła 4 zasadnicze funkcje zabawy :

1. funkcja kształcąca – polega na tym, iż dziecko w zabawie kształci swoje zmysły wzbogaca wiedzę o świecie, poznaje samego siebie, rozwija język i umiejętność komunikowania się, uczy poznawać swoje możliwości i dokonywać samooceny;
2. funkcja wychowawcza – zabawa rozbudza u dziecka określony stosunek do otoczenia społecznego, poznaje normy społeczne i reguły postępowania, uczy się rzetelności i uczciwości;
3. funkcja terapeutyczna – dziecko podczas zabawy uwalnia się od napięć i emocji, uczy się różnych sposobów wyrażania swoich uczuć oraz rozwiązywania swoich problemów;
4. funkcja projekcyjna – dziecko w zabawie wchodzi w różne sytuacje, wykonuje różne zadania, pełni różne role i dzięki temu ujawnia swoje właściwości. Natomiast wychowawca może odkryć i lepiej poznać mocne i słabe strony wychowanka¹⁰.

Każda z tych funkcji niesie za sobą jakieś „korzyści” dla samego dziecka, a tym samym daje możliwość wykrycia wielu dziecięcych problemów, których w inny sposób nie można poznać. Zabawa jest cenną działalnością dziecka, gdyż bez wątpienia wpływa na jego całościowy rozwój.

Zabawa w życiu dziecka- ukierunkowanie na prawidłowy rozwój wszystkich sfer życia

Najważniejszym aspektem pracy nauczyciela jest praca nad wszechstronnym rozwojem dziecka, jednak aby proces ten przebiegał pomyślnie należy ukierunkować każdą sferę życia dziecka na właściwą drogę rozwoju. Z pewnością nie jest to łatwe zadanie ani dla pedagoga ani dla rodziców jednak, aby się z nim zmierzyć potrzebujemy

¹⁰ E. B. Hurlock, *Rozwój dziecka*, PWN, Warszawa 1960, s. 427-428.

do tego odpowiedniego środka pomocy, jakim jest zabawa. Wychowanie dziecka i jego wzrost fizyczny, psychiczny, moralny, społeczny w dużej mierze zależy od nas samych, od tego jak pokierujemy dzieckiem i w jaki sposób mu pomożemy „rozwinąć skrzydła”. Należy dodać, iż aby rozwój ten był w pełni owocny musi zaistnieć równowaga na każdej płaszczyźnie życia dziecka. Zatem warto włączyć się w każdą sferę z osobna po to, aby na drodze dziecka nie stanęły żadne przeciwności losu i aby nie musiało borykać się z problemami, które zaburzają jego swobodny, naturalny rozwój.

W naszej pracy skupiliśmy się na kilku sferach, a mianowicie na sferze fizycznej, emocjonalnej i społecznej, po to, aby dowieść że zabawa w życiu dziecka ukierunkowuje jego prawidłowy rozwój.

Pierwszym ważnym czynnikiem wpływającym na początkowy i prawidłowy „rozkwit” dziecka jest jego rozwój fizyczny. „To, co dziecko może zrobić, mówić, myśleć lub czuć w danym okresie, zależy w dużym stopniu od fazy jego fizycznego rozwoju. Można więc powiedzieć, że „dziecko zachowuje się zgodnie ze swoim fizycznym rozwojem”¹¹. Stopień rozwoju motorycznego i fizycznego osiągnięty przez dziecko w wieku przedszkolnym i wczesnoszkolnym, odgrywa ważną rolę w decydowaniu o rodzaju zabaw. Na przykład, kiedy dziecko nie potrafi sprawnie biegać, nie może wraz z swoimi rówieśnikami brać udziału w licznych zabawach i grach, przez co może czuć się odrzucone i gorsze, a więc zaburzony zostaje jego rozwój społeczny. Gorsza koordynacja ruchowa sprawia, że dziecko ma problemy z czynnościami manualnymi takimi jak malowanie, rysowanie, wycinanie i wiele innych rzeczy, które wnoszą w okres dzieciństwa wiele przyjemności. By zapobiec tego rodzaju sytuacjom stosuje się zabawy ruchowe, które pozwalają dziecku trenować swoją sprawność fizyczną, ale także przygotowują w pewnej mierze do podjęcia nauki w szkole. Zabawa usprawnia dziecko pod względem fizycznym i ruchowym, rozwija zręczność rąk. Daje okazję do zapoznania się z różnymi materiałami i narzędziami, stawia przed dzieckiem problemy techniczne, które ono rozwiązuje zgodnie ze swoimi możliwościami. Prawidłowy rozwój fizyczny to nie tylko sprawność ruchowa, ale działanie o wiele obszerniejsze odnoszące się do rozwoju emocjonalnego czy społecznego, aby zachęcić dziecko do zabaw ruchowych należy przede wszystkim urozmaicić warsztat pracy. Łączenie ruchów z muzyką, tańcem i śpiewem może przynieść niespodziewane efekty w każdej sferze, obserwując dzieci podczas zabaw ruchowych możemy dostrzec problemy nie widzialne gołym okiem, im wcześniej wykryte tym lepiej dla dziecka i jego zrównoważonego rozwoju. Zaburzony rozwój fizyczny przejawia się wówczas, kiedy dostrzegamy u wychowanka nieprawidłowe funkcjonowanie jakiegoś organu ciała lub też wtedy, gdy jego rozwój znacznie odbiega od normy. Przejawy te mogą oznaczać dla dziecka wiele niepowodzeń i nieprzyjemności nie tylko w szkole i w przedszkolu, ale także w całym jego otoczeniu, na co dzień. Niski poziom sprawności fizycznej dziecka może być spowodowany różnymi procesami chorobowymi, pewnymi wadami budowy, słabą koordynacją ruchów, zaburzeniami somatycznymi. Dziecko z tego typu zaburzeniami może czuć się w jakiś sposób gorsze od swoich rówieśników, dlatego należy zachęcać je do kontaktów z innymi poprzez zabawę. Warto w takim przypadku pomyśleć o zabawach, w których dziecko będzie mogło pokazać się z swej najmocniejszej strony i nie będzie wykazywało swoich słabości, a co za tym idzie będzie czuło się akceptowane i w pełni sprawne jak inne dzieci.

Prawidłowy, czyli zrównoważony rozwój to także dobre samopoczucie, możliwość wyrażania swoich uczuć w odpowiedni sposób, reagowanie na dane sytuacje, a więc

¹¹ E. B. Hurlock, *Rozwój dziecka*, PWN, Warszawa 1960, s. 172.

rozwój emocjonalny. Dziecko, u którego nie zauważono niepokojących zmian w sferze emocjonalnej jest pogodne, radosne, energiczne, koleżeńskie, odważne, chętne do zabawy i nawiązywania kontaktów z innymi. „Podczas całego rozwoju dziecko uczy się reagować emocjonalnie na te doświadczenia, które były i są jego udziałem”¹², jednak, aby mu w tym dopomóc warto organizować różnego rodzaju zabawy umożliwiające pokonanie trudności czy słabości emocjonalnych.

„Według H. Spionek zaburzenia rozwoju sfery emocjonalno-uczuciowej mogą wyrażać się w:

- zbyt słabym opanowaniu i regulowaniu przez dziecko zewnętrznych przejawów reakcji emocjonalnych i braku podporządkowania ich wymaganiom otoczenia;
- w nieadekwatności reakcji emocjonalno-uczuciowych w stosunku do społecznych sytuacji, które je wywołały;
- we wzroście liczby i siły negatywnych reakcji emocjonalno-uczuciowych i zadominowaniu ich nad reakcjami pozytywnymi;
- w zbyt małej liczbie i zbyt małej sile reakcji pozytywnych, co w rezultacie doprowadzić może do obojętności uczuciowej;
- w zbyt słabym rozwoju uczuć społecznych i braku dominacji tych uczuć nad prostymi reakcjami emocjonalnymi;
- w tworzeniu się uogólnionych niewłaściwych postaw emocjonalno-uczuciowych”¹³.

Powyżej wymienione zaburzenia są jedną z najczęstszych przyczyn odizolowania się dziecka od grupy, zamknięcia się w sobie i nie radzenia sobie w sytuacjach skierowanych na silne emocje.

Uspołecznienie i uczenie się obcowania z innymi w środowisku społecznym nie jest procesem łatwym. Wiele dzieci posiada trudności związane z tą właśnie sferą. W wieku przedszkolnym i wczesnoszkolnym dziecko uczy się przystosowywać do innych i włączać się do wspólnej zabawy. Poprzez wspólną zabawę z rówieśnikami dzieci uczą się dostosowywać do życia grupowego, czują się akceptowane społecznie, mają więcej pewności siebie. Zaś zaburzenia rozwoju społecznego mogą powodować nieśmiałość, powściągliwość, brak energii, nieprzystępność, a co za tym idzie - społeczne odrzucenie wśród rówieśników. Dziecku, które cierpi na brak poczucia wspólnoty grupowej należy w jakimś stopniu pomóc, oswajać go z grupą, stwarzać mu okazję do jak najczęstszych kontaktów z rówieśnikami poprzez zabawę, która zbliża i powoduje, że dziecko staje się odważniejsze, otwarte na kontakt z innymi. Każde dziecko pragnie uznania społecznego, które wpływa korzystnie na jego rozwój umiejętności społecznych oraz osobowość, dlatego zabawa z innymi dziećmi w przedszkolu czy w szkole jest aż tak ważna.

Istnieją metody, które ułatwiają rozwój powyższych sfer zalicza się do nich pedagogikę zabawy, która wyróżnia następujące rodzaje metod:

- metody ułatwiające wejście w grupę;
- metody rozluźniające, odprężające, taniec, ruch;
- metody dramatyczne- przeżywanie określonej sytuacji, poprzez ciało, mimikę, gest i głos;
- metody umożliwiające samoocenę- dziecko bliżej poznaje samego siebie, swoje cechy.

¹² A. Kozłowska, *Zaburzenia emocjonalne u dzieci w wieku przedszkolnym*, WSiP, Warszawa 1984, s. 27.

¹³ Tamże, s. 45.

Można wymieniać jeszcze więcej zalet wynikających ze stosowania metod pedagogiki zabawy w oddziaływaniu na prawidłowy rozwój dziecka. Przytoczone powyżej przykłady są wystarczającym argumentem na to, iż należy wzbogacić swój warsztat pracy o metody pedagogiki zabawy, ponieważ - jak wynika z naszych rozważań - dostarcza ona dzieciom szereg niezliczonych możliwości rozwojowych. Jednak, aby można było zauważyć pozytywne oddziaływanie zabawy na dziecko należy ją dobrze przygotować i przeprowadzić. Dobrze przygotowane zabawy:

- są zaplanowane i celowe;
- są ukierunkowane na potrzeby dzieci;
- odbywają się w atmosferze bezpieczeństwa, akceptacji i przyjaźni;
- są nastawione na wspólne działanie, a nie na rywalizację, na dawanie radości z wyników grupy, a nie z przegranej innych uczestników;
- stymulują aktywność twórczą;
- doskonałą koordynację wzrokowo- ruchowo- słuchową;
- skłaniają do logicznego myślenia;
- wdrażają do aktywnego słuchania;
- powinny rozwijać zainteresowania dzieci;
- uczą adaptacji w nowym środowisku, integracji z grupą;
- rozwijają mowę;
- wpływają na umuzykalnienie dzieci;
- rozwijają motorykę małą i dużą.

Zabawy przygotowane pod tym kątem zapewniają dziecku wszechstronny rozwój we wszystkich sferach życia, a tym bardziej wtedy, gdy są one w jakimś stopniu zaburzone.

Zakończenie

Reasumując powyższe rozważania można stwierdzić, że zabawa w rozwoju dziecka pełni jedną z podstawowych ról. Jest ona podstawową działalnością dziecka w wieku przedszkolnym i wczesnoszkolnym, a tym samym wpływa na jego rozwój fizyczny, emocjonalny, umysłowy, moralny czy społeczny, a więc reguluje wszystkie sfery życia dziecka. Należy jednak dobierać w odpowiedni sposób rodzaj zabawy do wieku wychowanka, czy jego możliwości rozwojowych, wtedy przyniesie on spodziewane efekty. Nic tak dobrze nie wpływa na rozwój dziecka, jak zabawa, która jest „szkołą życia” i podstawowym narzędziem pracy z dziećmi w wieku przedszkolnym i wczesnoszkolnym.

„Zabawa jest swoistym rodzajem kontaktu człowieka z rzeczywistością w różnych okresach życia, sposobem jego przeżywania, który nie tylko dostarcza mu przyjemności, lecz także zapewnia równowagę i harmonię z jego światem”¹⁴.

Poprzez zabawę można stwarzać dziecku ogromne możliwości rozwojowe, dlatego tak ważne jest, aby poświęcało ono jak najwięcej czasu na zabawę, która niesie za sobą szereg korzyści dla prawidłowego funkcjonowania w przedszkolu, szkole i całym otaczającym nas środowisku.

¹⁴ W. Pomykało (red.), *Encyklopedia pedagogiczna*, Fundacja Innowacja, Warszawa 1997, s. 934.

Bibliografia:**Opracowania zwarte**

- Dyner W. J., *Zagadnienie zabawy w przedszkolu*, PZWSz, Warszawa 1958.
- Hamerling W., *Zabawy w nauczaniu początkowym*, WSiP, Warszawa 1990.
- Hurlock E. B., *Rozwój dziecka*, PWN, Warszawa 1960.
- Klim- Klimaszewska, *Pedagogika przedszkolna*, Instytut Wydawniczy Erica, Warszawa 2010.
- Kozłowska A., *Zaburzenia emocjonalne u dzieci w wieku przedszkolnym*, WSiP, Warszawa 1984.
- Krzyżowska T., *Zabawy z piosenką*, Wydawnictwo „Amtel”, Katowice 1995.
- Megrier D., *Zabawy teatralne w przedszkolu*, Wydawnictwo Cyklady, Warszawa 2000.
- Okoń W. : *O zabawach dzieci*. PZWSZ , Warszawa 1950.
- Pomykało W. (red.), *Encyklopedia pedagogiczna*, Fundacja Innowacja, Warszawa 1997.
- Vopel K., *Przerwa która daje siłę*, Wydawnictwo Jedność, Kielce 2003.

Artykuły prasowe

- Muszkiet R., Bronikowski M., *Wychowawcze znaczenie zabaw i gier ruchowych*, [w:] *Wychowanie na co dzień*, nr 2-3/ 2002.

Angelika Słowik
Piotr Sobolewski

ZRÓWNOWAŻONY ROZWÓJ – ZŁOTYM ŚRODKIEM

Równowaga - nieodłączna, niekiedy trudna do osiągnięcia, a przez to fascynująca. Już pierwsi starożytni filozofowie - jak na przykład Arystoteles - uznawali ją za jedną z największych cnót. Biblia ukazuje nam umiarkowanie w życiu, które pozwoli się wyzwolić i zapewnić sobie spokój wewnętrzny i rozwój. Rozważania na ten temat poruszał również Platon, określając rozwój jako osiągnięcie prawdy i pełni człowieczeństwa. Także współcześni znali wagę równowagi i rozwoju, jak wielki filozof i psychoanalityk Erich Fromm, zdaniem którego: „(...) tylko przez rozwój osobowości, tożsamości dążenia do spełnienia społecznie akceptowanych celów człowiek może uwolnić się od nieznośnego poczucia samotności, bezsily, beznadziejności, lęku i zgubienia.”¹

Z dywagacji filozofów i powszechnego doświadczenia wynika, że symbioza równowagi i rozwoju jest synonimem harmonii, swoistą ścieżką do osiągnięcia równowagi, optimum. Dziwi jednak fakt, iż prawdziwe zainteresowanie ideą zrównoważonego rozwoju rozpoczęło się wraz z powszechnym uświadomieniem sobie, jak bardzo negatywne skutki ma jego brak. Lepiej zabezpieczać niż leczyć, do tej prostej, medycznej zasady wiele państw zastosowało się zbyt późno, bowiem „wirusy” zdołały się już na dobre zadomowić w świadomości elity rządzącej i obywateli. Nikt wówczas nie myślał o przyszłości, liczyło się tylko tu i teraz. Wskazuje na to definicja ogłoszona na zakończenie prac komisji Bruntland w 1987 roku, która stawia na uniwersalność i wielką wagę zrównoważonego rozwoju, w tym miejscu pozwalamy ją sobie przytoczyć: „rozwój, który zapewnia zaspokojenie potrzeb obecnych pokoleń, nie przekreślając możliwości zaspokojenia potrzeb pokoleń następnych”². Dla każdego z nas zrównoważony rozwój będzie oznaczał coś innego, w zależności od myśli i poglądów. Zrównoważony rozwój jest z pewnością wspólny w postrzeganiu rozwoju globalnego i technologicznego, bowiem w tym aspekcie mniej lub bardziej dotyczy on każdej istoty społecznej jaką jest człowiek. Zastanówmy się, jaki wpływ ma jednostka na rozwój globalny, na realizowanie zrównoważonego rozwoju. Czy człowiek, narażony na skutki kryzysów gospodarczych, niekorzystnej polityki społecznej, nieugiętych układów zależności międzyludzkich, może rozwijać swoje umiejętności, pasje zainteresowania z korzyścią dla całej ludzkości?

Rozważmy, jak najmniejszy członek globalnego świata – dziecko, radzi sobie w świecie pełnym zagrożeń cywilizacyjnych płynących z zachwiania zrównoważonego rozwoju. W celu bezpiecznego wychowania dziecka, zważywszy na daleko idący proces dehumanizacji, należy przeprowadzić gruntowne zmiany w sprawach fundamentalnych, przede wszystkim usystematyzowaniu wspólnych programów nauczania. Programy te w dzisiejszych czasach są niewystarczające, nie prowadzące do utrwalania potrzebnych dla zrównoważonego rozwoju wartości. Wynika z tego, iż jednym z najważniejszych aspektów rozwoju dziecka jest edukacja, której początek powinni dać odpowiedzialni rodzice.

¹ E. Fromm, *Wojna w człowieku*. Gdańska Inicjatywa Wydawnicza, Gdańsk 1991.

² *Nasza wspólna przyszłość*. Raport Światowej Komisji do spraw Środowiska i Rozwoju, 1991, s. 68.

Edukacja szkolna, musi być nie tylko nauczaniem ustawicznym, ale przede wszystkim nauczaniem dla empatii, odpowiedzialności oraz demokracji.

W pierwszej kolejności należy odnieść się do świadomości, z którą żyć powinni rodzice, w celu zrozumienia jak ważne jest wychowanie i odpowiedzialność ich potomstwa dla rozwoju przyszłej cywilizacji. W tym kontekście warto odnieść się do prostego skrótu myślowego. Każdy przyszły architekt, chcący wznosić budowle, czyli wykonywać niezwykle odpowiedzialny zawód, od którego zależeć w przyszłości może bezpieczeństwo wielu tysięcy istnień ludzkich, winien odbyć długi i zmuśny proces kształcenia. Natomiast żeby wychowywać dziecko, czyli podjąć największą odpowiedzialność dla ludzkości, wystarczy powołać je na świat i spełniać podstawowe warunki socjalne, określone przez elitę rządzącą. Powszechnie wiadomo, że jakim dziecko zostanie obdarzone wychowaniem, takie mogą być losy przyszłego świata. A gdzie w tym wszystkim gwarancja bezpieczeństwa nowych pokoleń? Czy edukacja przyszłych rodziców błędzi w utopijnym świecie? Niestety dzisiejsza polityka, chcąc wdrożyć w praktyce ideę zrównoważonego rozwoju nie spełnia jej podstawowych uwarunkowań, jakimi są przede wszystkim dbanie o bezpieczne i zdrowe życie obecnych i przyszłych pokoleń. Prof. Maria Łopatkowa w swej książce „Pedagogika serca w dobie globalizacji” nakreśla jak ważna jest odnowa myślenia istoty ludzkiej dla rozwoju społeczeństwa: „(...) doświadczenia dobre i złe odciskają ślad na obwodach emocjonalnych mózgu. A doświadczenia te, z których budowane jest sumienie dziecka i fundamenty moralne pod rozwój człowieczej osobowości, są uzależnione od nas, dorosłych, i od warunków społecznych jakie dla tego celu stworzymy”³. Widzimy, jak fundamentalne znaczenie ma praktyczne zastosowanie zrównoważonego rozwoju w „wychowaniu dla wychowania”. Dobrze funkcjonująca i perspektywiczna polityka prorodzinna oraz edukacyjna powinna być pierwszym punktem w praktykowaniu zrównoważonego rozwoju. Jeśli chcemy zapewnić rozwój i bezpieczeństwo przyszłych pokoleń, niezbędne jest zapewnienie wszelkich nakładów - w tym także finansowych, dla zabezpieczenia warunków edukacyjnych dziecka już od pierwszych dni jego życia.

Kolejnym, niezwykle istotnym aspektem zrównoważonego rozwoju jest edukacja dla demokracji w której największy nacisk powinno się kłaść na świadomość społeczną młodego pokolenia. Zwrócenie uwagi na znaczenie świadomości społecznej opisują słowa Rzecznika Praw Dziecka RP skierowane do uczniów, nauczycieli i pracowników oświaty w dzień rozpoczęcia roku szkolnego, 1 września 2008 roku: „(...) Patrzcie na innych tak, jak chcielibyście żeby patrzono na Was i traktujcie ich tak samo, jak chcielibyście być traktowani. Pamiętajcie, że naszą rzeczywistość tworzymy wspólnie i taki będzie nasz świat, na jaki sobie pozwolimy”. Słowa te nie tylko dobitnie wskazują, jak wiele zależy od świadomości młodzieży, ale także jasno nakreślają, że przyszły los świata leży w rękach nauczycieli oraz treści i wartości jakie przekażą swoim podopiecznym. Niestety, edukacja ustawiczna oraz stymulacja pedagogiczna pozostawiają jeszcze wiele do życzenia. Jałowość programów nauczania, brak usystematyzowania i unifikacji przekazywanych treści powoduje przepaść między ludźmi, co nie przyczynia się do krzewienia idei i urzeczywistniania podjętych założeń zrównoważonego rozwoju. Nadal kontynuujemy schematy wyuczania pewnych zasobów wiedzy, nadmiernego zagłębiania się w przeszłość. W szkołach powinno zredukować się obecne programy i obok wiedzy ogólnej, należy kształcić praktyczne umiejętności dla bezpiecznego rozwoju społecznego. Przede wszystkim płaszczyzny rozwijające osobowość człowieka. Pozwolimy sobie je

³ Łopatkowa M., *Pedagogika serca w dobie globalizacji*. Wydawnictwo Akademii Pedagogiki Specjalnej im. Marii Grzegorzewskiej, Warszawa 2006, s.35.

wymienić i niektóre z nich opisać: sztuka zadawania pytań, filozofia, etyka, edukacja światopoglądowa (w naszym rozumieniu, ukazująca istotę różnorodności światopoglądowych, gdzie młody człowiek uczy się rozmawiać na temat różnorodności, kształtując swoje postawy i potrafiąc ich bronić), trening interpersonalny, edukacja emocjonalna (ucząca wyrażać swoje emocje i odczytywać emocje drugiego człowieka). Kwestię zmiany edukacji szkolnej dla zrównoważonego rozwoju, która znajduje swój wyraz w zaproponowanych przez nas płaszczyznach, można odnaleźć w słowach Ericha Fromma: „Sądzę, że edukacja oznacza zapoznanie młodzieży z tym wszystkim, co jej najlepszemu pozostawiła po sobie ludzkość. Przekazanie jej tego dziedzictwa w dużej mierze za pośrednictwem słów może być tylko wówczas skuteczne, jeśli zostanie ucieleśnione w osobach wychowawców oraz w praktyce i strukturach rzeczywistości społecznej. Tylko tak personalnie zakorzenione idee mogą mieć znaczący wpływ na ludzi; idee pozostające tylko słowami mogą zmieniać jedynie swoje treści”⁴.

Obok wyżej wymienionych zakresów edukacji dla zrównoważonego rozwoju, chcielibyśmy ukazać bardzo istotną, lecz zaniedbaną płaszczyznę kształtowania uczniów. Skupimy się na samorządach uczniowskich. „Od samorządów szkolnych – do parlamentów świata” słowa te rzekł Janusz Korczak. Słowa te odnoszą się do każdego szczebla edukacji. Ma ona ogromny wpływ na rozwój ludzkości, na wygląd świata w niedalekiej przyszłości. Bowiem, młodzież, która dziś sprawuje „władzę” w samorządach uczniowskich, jutro może sprawować władzę w swojej gminie, województwie, kraju lub organizacji ponadnarodowej, gdzie przejmuje się odpowiedzialność za tysiące, miliony istnień ludzkich. Bez odpowiedniej, odpowiedzialnej stymulacji pedagogicznej samorządność młodych ludzi może okazać się nie nauką dla zrównoważonego rozwoju, a bardziej dla rozwoju schematów kontroli społecznej, biurokratyzacji, i ostatecznie kontynuacji biernego przyglądania się problemom współczesnego świata. Trudno dziś znaleźć miejsca, gdzie prowadzi się powszechną stymulację młodzieży zajmującej się działaniami społecznymi. Oczywiście nie można pomniejszać roli organizacji pozarządowych zajmujących się edukacją obywatelską oraz wolontariatem, niestety w przyspieszającym wciąż świecie nie jest to wystarczające. Skupiając się jedynie na edukacji ustawicznej, zauważyć można brak w niej jakiegokolwiek zainteresowania samorządnością. Może warto częściej i trwalej łączyć edukację szkolną i pozaszkolną (tę ostatnią rozumianą jako pomoc organizacji pozarządowych?).

Idea zrównoważonego rozwoju będzie mogła urzeczywistnić swoje założenia tylko i wyłącznie wtedy, gdy współczesne dojrzałe społeczeństwo uświadomi sobie, jak ważne jest wspieranie samorządności uczniowskiej na każdym szczeblu edukacji. Wymierny, pozytywny efekt dla społeczeństwa nastąpi wówczas, gdy młody człowiek będzie mógł lepiej poznać otaczający go świat i nabrać pewności do działań. Tylko wtedy będzie mógł zmieniać rzeczywistość, ponieważ nabierze mocy sprawczej.

Niestety mimo założeń zrównoważonego rozwoju, kwestia świadomości społecznej, a w tym i edukacji obywatelskiej nie jest realizowana na poziomie, który mógłby przynieść realne, pozytywne skutki. W duchu tych rozważań rodzą się pytania. Jak świat jest przystosowany dla młodych ludzi? Co zastanie młody człowiek, który właśnie teraz kończy swoją ścieżkę edukacji? Czy młody człowiek obroni się przed problemami współczesnej cywilizacji? Może odpowiedź znajdziemy w swoistym „przeglądzie” sytuacji społeczno – finansowej, którą zastanie ów młody człowiek?

⁴ Łopatkowa M., *Pedagogika serca w dobie globalizacji*. Wydawnictwo Akademii Pedagogiki Specjalnej im. Marii Grzegorzewskiej, Warszawa 2006, s. 44.

Świat znalazł się na drodze „niezrównoważonego rozwoju”⁵ Świadczy o tym chociażby aktualna sytuacja gospodarcza, seria upadających państw, ciągle zaniedbywanie ochrony środowiska. Warto zauważyć, że dyskusja na temat zrównoważonego rozwoju rozpoczęła się wraz ze wzrostem świadomości ograniczonej ilości zasobów złóż naturalnych. Kiedy to emisja dwutlenku węgla do atmosfery przekroczyła dany poziom, kraje zaczęły narzucać sobie wzajemnie dopuszczalne limity emisji trujących gazów. Biorąc pod uwagę hegemonię Stanów Zjednoczonych, które bez wyrzutów sumienia wykupują kolejne limity od biedniejszych krajów, z całą pewnością możemy uznać, że owe ograniczenia to nic innego jak obłudna fikcja. Wydarzenie zwane „Szczytem Ziemi w Johannesburgu” nazywane przez krytycznych stratą milionów dolarów, w rezultacie niczego nie przyniosło, poza barwnymi przemówieniami przedstawicieli państw. Według organizacji pozarządowych powiązania z lobby przemysłowym są zbyt duże, aby świat mógł się zmienić.

Liczne protesty i powiększające się grono „oburzonych” świadczą o wadze problemów. W ostatnim czasie w kilkuset miastach Europy, w tym: w Atenach, Brukseli, Nowym Jorku, a niedawno także i w Warszawie, na ulicach pojawili się młodzi ludzie, protestujący przeciwko aktualnej sytuacji na świecie, złych warunkach życia, podwyższaniu podatków, oszczędzaniu na świadczeniach socjalnych. Na długiej liście wykroczeń gospodarczych jest fakt, że młodzi, wykształceni ludzie coraz częściej nie mają pracy, ceny mieszkań powodują że dzieci z przyczyn ekonomicznych mieszkają u rodziców, państwa chylą się ku upadkowi, pociągając za sobą podatkowy wzrost, pogrążając przy tym obywateli, w ten sposób koło się zamyka. Problem braku pracy spowodowany jest małą ilością kierunków studiów, nastawionych na praktykę i zapotrzebowanie społeczne. Ze względu na ubytki w systemie szkolnictwa większość abiturientów wybiera kierunki humanistyczne uznając je za łatwiejsze, bowiem nauka matematyki w szkole pozostawiała wiele do życzenia. Duży odsetek bezrobotnych humanistów, którym pozostaje jedynie zmiana kwalifikacji zawodowych, spowodowana jest brakiem korelacji pomiędzy zapotrzebowaniem rynku pracy, a limitami miejsc przyjęć na studia. Wszystko to jest spowodowane brakiem perspektywicznego myślenia, które jest nieodłącznym warunkiem funkcjonowania zrównoważonego rozwoju. Wprowadzenie oszczędności w krajach strefy euro wcześniej, a nie dopiero na skraju bankructwa, udaremniłoby rozwój wypadków jaki możemy obserwować obecnie. W tym miejscu pozwolimy sobie przytoczyć słowa prof. Heleny Ciążeli, będącej autorytetem w dziedzinie etyki: „konceptcja zrównoważonego rozwoju wydaje się być najdojrzalszą, z dotychczas sformułowanych, koncepcją ukierunkowania rozwoju globalnego”⁶. Wzbogacając tę wypowiedź, zrównoważony rozwój przyrównujemy do aurea mediocritas, swoistej wyroczni, której wdrażanie zasad gwarantuje powodzenie. Najtrudniej jednak rozpocząć krzewienie idei zrównoważonego rozwoju.

O zrównoważonym rozwoju mówili już najwięksi myśliciele ludzkości. Dla powagi sytuacji, która została wywołana przez głęboką nierównowagę w zrównoważonym rozwoju, nawołują doniesienia ze świata. Można byłoby stwierdzić, iż jest to normalna sytuacja na świecie. Kryzys musi nadejść, ten finansowy jak i moralny. Powoduje on postęp, lecz cena jaką za ów postęp płacimy nazywa się dehumanizacją. Od razu rodzi się pytanie: dlaczego kryzysowi nie można zapobiec? Odpowiedź jest oczywista: można

⁵ Albinowski S. (2003), *Gospodarka światowa po „Szczytzie Ziemi” w Johannesburgu*. „Polska 2000 Plus”, Biuletyn nr 1(7), s. 53 – 68.

⁶ Ciążela H. *Idea zrównoważonego rozwoju a współczesna kondycja moralna*. Akademia Pedagogiki Specjalnej, [w:] „Prakseologia” nr 144/2004, Warszawa 2004, s. 54.

zapobiec wszelkim szeroko rozumianym bolączkom współczesnego świata, należy jednak konsekwentnie wdrażać ideę zrównoważonego rozwoju, lecz czy naprawdę zależy na tym wszystkim ludziom?

Bibliografia:

Opracowania zwarte

- Albinowski S., *Gospodarka światowa po „Szczycie Ziemi” w Johannesburgu*. Warszawa 2003.
- Brundtland G.H. *Słowo wstępne*, [w:] *Nasza wspólna przyszłość. Raport Światowej Komisji do spraw Środowiska i Rozwoju*. Warszawa 1991.
- Ciążela H. *Idea zrównoważonego rozwoju a współczesna kondycja moralna*. [w:] *Prakseologia* nr 144/2004, Warszawa 2004.
- Dymara B. *Dziecko w świecie wartości*. Kraków 2003.
- Fromm E., *Wojna w człowieku*. Gdańsk 1991.
- Łopatkowa M., *Pedagogika serca*. Warszawa 1992.
- Łopatkowa M. *Pedagogika serca w dobie globalizacji*. Warszawa 2006.
- Pawłowski A. (red.), *Monografie. Filozoficzne, społeczne i ekonomiczne uwarunkowania zrównoważonego rozwoju*. Lublin 2004.
- Zabłocki G. *Rozwój zrównoważony – idee, efekty, kontrowersje*. Toruń 2002.

Adam Trawiński

POLSKI UNIWERSYTET – W STRONĘ ZRÓWNOWAŻONEGO ROZWOJU

Wstęp

„W czasach współczesnych, w czasach rozwoju gospodarki opartej na wiedzy szkolnictwo wyższe i sektor nauki stały się najważniejszym czynnikiem uzyskiwania przez państwo przewagi konkurencyjnej”¹. Do takich wniosków dochodzi Tadeusz Pomianek w swojej krytycznej analizie odnośnie polskiej jakości nauki i edukacji². Badacz ma jednak rację, we współczesności nauka zajmuje niezwykle znaczące miejsce. Wraz z wiedzą stała się na tyle ważna, że Peter Drucker w *Post - Capitalist Society* na określenie społeczeństwa używa terminu „społeczeństwo wiedzy”³. Okazuje się bowiem, iż wytwarzanie przedmiotów materialnych charakterystycznych dla fabrycznej produkcji przemysłowej zostaje zmarginalizowane na rzecz wytwarzania i przetwarzania wiedzy, która staje się centralnym towarem gospodarki⁴. Mając na uwadze powyższe stwierdzenia nasuwa się wniosek, że Polsce powinno zależeć na tym, by sektor szkolnictwa wyższego był traktowany w szczególny sposób, przynosi bowiem wymierne korzyści dla państwa.

W stronę zrównoważonego rozwoju

Mówiąc o szkolnictwie wyższym na myśl przychodzi nam instytucja uniwersytecka. Przyjrzyjmy się zatem, jaki poziom reprezentują polskie uczelnie. Najbardziej, jak sądzę, obiektywnym kryterium oceniającym poziom uniwersytecki w Polsce jest opracowanie zagraniczne - ranking prowadzony przez *Institute of Higher Education*. Chodzi o Akademicki Ranking Uniwersytetów Świata - *Academic Ranking of World Universities* (ARWU)⁵. Jedynymi polskimi szkołami wyższymi, które w ogóle w zestawieniu się znajdują są uniwersytety: Warszawski, oraz Jagielloński. Oba zajmują jednak peryferyjne miejsca na liście.

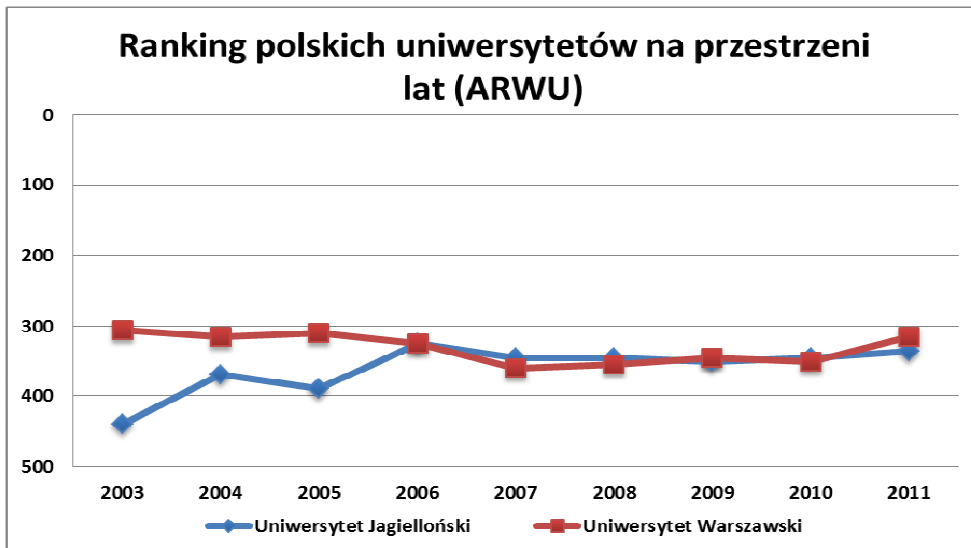
¹ T. Pomianek, *Batalia o jakość nauki i edukacji polskiej. Czyli czy jakość jest możliwa bez konkurencji?*, <http://www.pzppe.org.pl>, (dostęp: 20.10.2011r.), s. 5.

² Tamże.

³ Zob. P. Drucker, *Post - Capitalist Society*, Harper, New York 1993.

⁴ P. Sztompka, *Socjologia. Analiza społeczeństwa*, Znak, Kraków 2002, s. 421.

⁵ Zob. *Academic Ranking of World Universities*, <http://www.arwu.org> (dostęp: 20.10.2011r.).

Wykres 1. Zmiany pozycji rankingowych polskich uniwersytetów według ARWU.

Źródło: opracowanie własne na podstawie *Academic Ranking of World Universities 2003-2011*.

Jak widzimy od początku prowadzenia statystyki żadna z naszych uczelni nie przekroczyła bariery przedziału 200-300, choć kilkakrotnie zbliżały się do tej granicy. Co sprawia, że na przestrzeni tylu lat nasze uniwersytety nie potrafią przełamać tej niekorzystnej passy? Według Tadeusza Pomianka powodem jest „patologia” polskiej nauki i edukacji⁶ w swych ostrych ocenach nie pozostaje osamotniony. Klaus Bachmann mówi, że „Polska ma izolowany od świata, zacofany i demoralizujący system szkolnictwa wyższego”⁷. W podobnym tonie wypowiada się również Cezary Kościelniak, który stwierdza, że „albo uczelnie wykażą ducha inicjatywy, albo będą permanentnie niedomagac”⁸. Jak pokazuje powyższy wykres, w obecnej chwili możemy zacząć mówić o „permanentnym niedomaganiu”, wszak od dziewięciu lat poziom naszych uniwersytetów jest klasyfikowany podobnie. W tym miejscu pojawia się idea zrównoważonego rozwoju jako możliwego „remedium” na bolączki szkolnictwa wyższego w Polsce.

Aby zacząć mówić o zrównoważonym rozwoju należy go najpierw zdefiniować, by na tej podstawie móc snuć dalsze rozważania. „Zrównoważony rozwój to nazwa wielostronnego procesu mającego na celu zaspokojenie aspiracji rozwojowych obecnego pokolenia w sposób pozwalający na realizację tych samych dążeń następnym pokoleniom”⁹.

„Zrównoważony rozwój to nie jest credo, które trzeba przyjąć. To raczej inspiracja do testowania nowych idei i ciągłego eksperymentowania i uczenia się. Polskie doświadczenia pokazują, że warunkiem przeżycia jest podjęcie wyzwania, zaryzykowanie

⁶ T. Pomianek, dz. cyt.

⁷ K. Bachmann, *Szkoły wyższe w oparach absurdu*, www.wyborcza.pl, (dostęp: 21.10.2011r.).

⁸ C. Kościelniak, *Uniwersytet musi być przedsiębiorczy*, www.wyborcza.pl, (dostęp: 21.10.2011r.).

⁹ R. Szewczyk, K. Mieczkowski, T. Missala, C. Lichodziejewski, M. Andrzejczak, A. Bułafa, W. Winiarski, K. Pietruszyńska, K. Rzeplińska-Rykała, D. Zbińkowska, M. Komorowska, K. Roszkowski, *Foresight województwa mazowieckiego. Metodologia, analizy i dane statystyczne*, Warszawa 2010, s. 70.

popłynięcia na fali zmian, a jeśli trzeba – pod prąd. Kilkusetletnia tradycja narodu polskiego pokazuje, że tkwi w nim potencjał i odwaga do wdrażania nowatorskich rozwiązań¹⁰. Jakie więc wyzwania powinniśmy podjąć, na jakie ryzyko się wystawić, jakie nowatorskie rozwiązania wprowadzić aby zrównoważony rozwój znalazł swoje odzwierciedlenie w polskim systemie szkolnictwa wyższego?

Karol Modzelewski stwierdza: „kiepsko kształci uczelnia, na której nie prowadzi się badań, i ułomny jest uczony, który nie uczy”¹¹. W myśl tych słów idea zrównoważonego rozwoju zakłada, by koncentrować się zarówno na badaniach jak i dydaktyce.

Najlepsze uniwersytety świata już jakiś czas temu zerwały ze schematem wykładów na rzecz zajęć warsztatowych, na rzecz burz mózgów, na rzecz analiz i studiów przypadku (*case studies*)¹². Te rozwiązania sprawdzają się i przynoszą rezultaty w postaci wypuszczania na rynek pracy absolwentów nie tylko z wiedzą, ale przede wszystkim z umiejętnościami. Skoro na zachodzie to się z powodzeniem udaje, dlaczego u nas miałoby się nie udać? Polscy naukowcy nie ustępują naukowcom z Niemiec, Wielkiej Brytanii czy USA. Konieczna jest jednak zmiana w organizacji szkolnictwa wyższego. Ograniczmy ilość wykładów, na to konto wprowadźmy większą ilość zajęć praktycznych. Nie twierdzą, że teoria nie jest ważna, jednak w obecnej sytuacji szkolnictwa wyższego w Polsce jest jej stanowczo za dużo. Potwierdzeniem dla tego stwierdzenia stają się najnowsze wyniki badań. „W pytaniu o to, czy lepiej przygotowany do pracy zawodowej jest absolwent szkoły wyższej, czy osoba bez wyższego wykształcenia, posiadająca jednak wieloletnie doświadczenie zawodowe, 72% ankietowanych wskazało na osobę bez dyplomu, za to z doświadczeniem(...) Studenci zdają sobie sprawę, że w opinii pracodawców, polscy absolwenci są nieprzygotowani do pracy zawodowej. Główną przyczyną jest, zdaniem 67% uczestników badania, fakt, iż wiedza którą zdobywają w czasie studiów jest zbyt teoretyczna, a ich doświadczenie zawodowe jest zbyt małe”¹³. Aby temu przeciwdziałać polskie uniwersytety muszą wprowadzić modele zajęć atrakcyjnych, skutecznych i co najważniejsze sprawdzonych. Studia muszą uczyć wykonywania konkretnych działań, rozwiązywania problemów. Studia muszą zacząć przygotowywać do pracy a nie tworzyć kolejnych bezrobotnych magistrów, których na polskim rynku jest już zbyt wielu.

Zrównoważone studia odchodzą zatem od „teorii” na rzecz „praktyki”. Adaptują najnowsze rozwiązania i spostrzeżenia odnośnie efektywnego przygotowywania studentów do wyzwań rynku pracy. Nie zrywają całkowicie z teorią (z wykładami), ograniczają jej ilość. W zamian za to wprowadzają więcej zajęć praktycznych – warsztatów itd. Uczą rozwiązywać problemy.

Przejdźmy do kolejnego ważnego, z punktu widzenia omawianego problemu zagadnienia. Tadeusz Pomianek pisze o oderwanej od rynku pracy ofercie dydaktycznej „młodzież często podejmuje studia na kierunkach, po których wie, że nie będzie miała pracy, ale idzie na nie dlatego, że są bezpłatne. Aktualnie na kierunkach technicznych i informatycznych kształci się tylko 11,7% młodzieży, a na samej pedagogice 12%. Rektorzy uczelni publicznych często przyznają, że pod presją kadry nie są w stanie

¹⁰ J. Kronenberg, T. Bergier, *Wyzwania Zrównoważonego Rozwoju w Polsce*, Kraków 2010, s. 17.

¹¹ K. Modzelewski, *Szkoły wyższe w oparach kampanii*, www.wyborcza.pl, (dostęp: 22.10.2011r.).

¹² Zob. A. L. George, A. Bennett, *Case studies and theory development in the social sciences*, Cambridge 2004.

¹³ *Młodzi Polacy definiują w sondażu dobrą szkołę wyższą*, www.tvp.pl/wiedza/aktualnosci/mlodzi-polacy-definiuja-w-sondazu-dobra-szkole-wyzsza/5394444 (dostęp: 22.10.2011r.).

dostosować oferty edukacyjnej do potrzeb rynku”¹⁴. Jak w tej perspektywie zrównoważony rozwój ma pomóc?

Pierwsze kroki w celu zmiany niezrównoważenia odnośnie studiów technicznych i humanistycznych zostały już podjęte min. przez ministerialny program „kierunki zamawiane” jest to dobry początek zmian. Niemniej pojawia się kolejny, wart szerszego omówienia problem. Od kilku lat obserwujemy proces „umasowienia” studiów zarówno na poziomie licencjackim i magisterskim. Dotyczy to głównie nauk humanistycznych. Trudno byłoby policzyć wszystkie publikacje poruszające kwestie spadku poziomu kształcenia, spadku poziomu branych prac dyplomowych, ilości plagiatów, krytyki tzw. „produkcji magistrów”.

Wykres 2. Zmiana liczby studentów.

Źródło: opracowanie własne na podstawie: *Szkoły wyższe i ich finanse (GUS) 2010*.

Jak widzimy na przestrzeni ostatniego dwudziestolecia liczba studiujących w Polsce zwiększyła się blisko pięciokrotnie, co za tym idzie zwiększyła się również liczba absolwentów. „Przygnębiające dane dotyczące poziomu naszej nauki i innowacyjności mają miejsce mimo, że od 8 lat 300÷400 tys. osób rocznie kończy studia a współczynnik skolaryzacji wynosi już 51,1%. Upoważnia to do stwierdzenia, iż olbrzymia armia absolwentów uczelni nie zwiększa potencjału innowacyjnego naszego kraju (...) marnują swój kapitał intelektualny i w dalece niewystarczającym stopniu wspierają konkurencyjność gospodarki polskiej”¹⁵.

Doświadczenie studiów licencjackich i magisterskich jest jednoznaczne - umasowienie nie służy jakości pisania prac dyplomowych, trudniej jest je skontrolować. Uczelnie przyjmują jednak kolejnych żaków, gdyż każdy student to konkretne pieniądze (zarówno na publicznych jak i niepublicznych szkołach wyższych). „Dla szkół

¹⁴ T. Pomianek, dz. cyt.

¹⁵ Tamże.

publicznych studia niestacjonarne to szansa na domknięcie budżetu a dla niepublicznych to być albo nie być¹⁶. Pozbywanie się studentów nie leży zatem w interesie uczelni, wyzbywając się ich tracą pieniądze. W związku z tym poziom nauczania na niektórych uczelniach, nawet tych dzierżących miano „uniwersytet” pozostawia dużo do życzenia. Podobnie jest z poziomem pisania prac dyplomowych. Coraz częściej nauczyciele akademicy poświęcają poziom ich pisania na rzecz „przepustowości” absolwentów. Naukowcy nie są w stanie sprawdzić każdej pracy, „produkowanych” ich jest zwyczajnie zbyt dużo. Anty-plagiatowy system sprawdzania zdaje się nie być nazbyt skuteczny. Efekt? „Aż 40 proc. studentów podczas pisania prac magisterskich i licencjackich łamie prawa autorskie”¹⁷.

Problem zaczyna dotyczyć i doktorantów. W tej chwili ich liczba w Polsce rośnie niemal „lawinowo”. W 1989 roku było w naszym kraju 1820 doktorantów, dziś jest ich około 36 tys. (patrz wykres 3.). Czy taki wzrost odpowiada faktycznemu zainteresowaniu nauką? Myślę, że nie do końca. Uważam, że doktorat stał się czymś na wzór „sposobu na życie”, dodajmy nieco łatwiejsze życie (jeżeli założymy, że doktorant nie zamierza napisać swojej dysertacji). Przysługujące ulgi i ewentualne gratyfikacje kuszą potencjalnych kandydatów.

Wykres 3. Zmiana liczby doktorantów.

Źródło: opracowanie własne na podstawie: *Szkoły wyższe i ich finanse (GUS) 2010*.

Jeżeli przyjrzymy się aktualnym danym dojdziemy do dwóch zasadniczych spostrzeżeń odnośnie studiów doktoranckich. Spostrzeżenie pierwsze – rośnie liczba ich uczestników. Spostrzeżenie drugie – liczba otwartych przewodów doktorskich nie ulega

¹⁶ Tamże.

¹⁷ K. Wójcik-Adamska, *Za plagiat student może stracić tytuł magistra*, http://prawo.gazetaprawna.pl/artykuly/402161,za_plagiat_student_moze_stracic_tytul_magistra.html (dostęp: 25.10.2011)

zmianie¹⁸. Wniosek? Choć oparty na przypuszczeniach wydaje się być łatwy do uchwycenia. Doktorat stał się sposobem na przedłużenie studiów (na przedłużenie „młodości”), na dodatkowy dochód (stypendia, granty itp.), na ulgi np. w transporcie.

Jak zatem rozumieć zrównoważony rozwój? „Kierunki zamawiane” spełniają swoje zadanie, coraz więcej maturzystów kieruje swe kroki na kierunki techniczne. Większe wyzwanie stoi przed studiami doktoranckimi. Na tym zagadnieniu się w tym miejscu skoncentruję.

Jednym z pierwszych kroków powinno być upowszechnienie konkursów na studia doktoranckie. Niech idą na nie ludzie z faktycznymi osiągnięciami, naukową pasją i badawczym zacięciem a nie ludzie, dla których jest to jakiś pomysł na przedłużenie młodości. Niech standardem stanie się przedłożenie (podczas kwalifikacji na studia) koncepcji swojej dysertacji (projekt badawczy). Niech standardem będzie również wymóg znajomości języka obcego. Na wielu uczelniach w Polsce w dalszym ciągu nie jest to wymagane.

„Studia doktoranckie nie powinny i nie mogą być „studiami zawodowymi dla magistrów” – taką rolę pełnią studia podyplomowe. I to właśnie na ten aspekt powinno się w moim mniemaniu postawić odnośnie omawianego zagadnienia. Usprawnić organizację studiów podyplomowych tak, aby stanowiły w istocie „mini doktorat” w zakresie zawodowym. Pozostawić jednocześnie studia doktoranckie na dotychczasowych zasadach, aby nadal były kwintesencją rozwoju naukowego w ujęciu uniwersalnym. Jak pokazuje, bowiem doświadczenie ostatnich lat (przykład studiów zaocznych i dziennych) podziały rodzą niezdrowe następstwa w postaci klasyfikacji na studia „lepsze” i „gorsze”¹⁹.

Jerzy Marcinkowski wskazuje na fakt, iż „na uczelniach nie mają znaczenia względy merytoryczne. Pracownik może być idiotą, byle miał doktora habilitowanego”²⁰. Pracownik naukowy posiadający habilitację uznawany jest za tzw., „samodzielnego pracownika nauki” co za tym idzie, może zostać kierownikiem katedry. Nowa katedra to nowe pieniądze. Lepiej jest więc zatrudnić „byle jakiego” profesora w zamian za dynamicznego, operatywnego doktora. Problem w tym aspekcie widzi również i Tadeusz Pomianek pisząc, że zła struktura dotyczy min. nauczycieli akademickich „na 100 tys. 22,9 tys. zatrudnionych jest na stanowisku profesora; 40,3 tys. – adiunkta a tylko 14,9 tys. – asystenta”²¹.

Warto zwrócić uwagę, iż pierwsze pozytywne zmiany zostały zapoczątkowane także i na tym polu. Znowelizowana w 2011 r. Ustawa o stopniach i tytułach naukowych znosi kolokwium habilitacyjne, dodaje możliwość oceny dorobku naukowego w zamian za konieczność napisania rozprawy habilitacyjnej. Są to rozwiązania idące w dobrym kierunku.

Zrównoważony rozwój na tej płaszczyźnie wymaga by o sile naukowca decydowały faktyczne osiągnięcia i umiejętności a nie „system”. Awansować winni przede wszystkim ludzie aktywni, najpracowitsi. W myśl zasad zrównoważonego rozwoju stawiamy także, a może przede wszystkim, na młodych dynamicznych uczonych.

¹⁸ Główny Urząd Statystyczny, *Notatka na temat szkół wyższych w Polsce*, http://www.stat.gov.pl/cps/rde/xbr/gus/PUBL_e_not_nt_szkol_wyzszych_w_Polsce.pdf, (dostęp: 23.10.2011), s. 5.

¹⁹ A. Trawiński, *O misji szkół wyższych*, [w:] *Uczelnie dla nas. Studenci i doktoranci o strategii zmian w szkolnictwie wyższym*, D. Rafalska (red.), Warszawa 2010/2011, s. 107.

²⁰ J. Marcinkowski, *O micie masowego wykształcenia*, http://wyborcza.pl/1,75515,7186836,O_micie_masowego_wyksztalcenia.html (dostęp: 15.10.2011r.)

²¹ T. Pomianek, dz. cyt.

Zakończenie

„Zrównoważony rozwój wymaga zmiany modeli myślowych, które nas ograniczają oraz umiejętności „świeżego” spojrzenia. Często przed wykorzystaniem innowacyjnych narzędzi i metod powstrzymuje nas inercja i schematy myślowe (przyzwyczajenie do tego, „jak się to zwykle robi)”²². Czym ma być, więc dzisiejszy uniwersytet? Czy ma być placówką, na którą przychodzą ludzie „bo tak się zwykle robi”? Czy ma być miejscem, gdzie niezmiennie od lat systemy myślowe skutecznie blokują innowacyjne rozwiązania? Moim zdaniem, Polski uniwersytet jeżeli chce zacząć się liczyć na międzynarodowej arenie powinien stać się miejscem zrównoważonego rozwoju. Miejscem, gdzie studenci będą otrzymywać zarówno wiedzę, jak i nabędą umiejętności niezbędne w przyszłej karierze zawodowej. Miejscem, które stawia na jakość, nie na ilość. Miejscem prowadzenia badań naukowych – dążenia do odkrywania i opisu prawdy, zatrudniania osób dynamicznych, zdolnych, za którymi stoi coś więcej niżli jedynie tytuł naukowy doktora habilitowanego. Ma być miejscem konkurencyjnym. Konkurencyjność rodzi wszak innowacyjność. „Bez wprowadzenia pełnych i przejrzystych mechanizmów konkurencyjnych do szkolnictwa wyższego i sektora nauki Polska nie będzie graczem w gospodarce światowej, spełniać będzie rolę dostarczyciela taniej siły roboczej i obszaru konsumpcyjnego dla zagranicznych towarów wysokich technologii (co już się dzieje)”²³. Zmiany są niewątpliwie konieczne, bo „nie będziemy mieć świetnie wykształconych elit, jeśli nie będziemy mieć co najmniej kilku doskonałych uczelni”²⁴.

Miejemy odwagę „świeżo” spojrzeć na szkolnictwo wyższe w Polsce. Niech idea zrównoważonego rozwoju stanie się płaszczyzną na której budować będziemy „nasz” lepszy uniwersytet.

Bibliografia:

Opracowania zwarte

Drucker P., *Post - Capitalist Society*, Harper, New York 1993.

George A. L., Bennett A., *Case studies and theory development in the social sciences*, Cambridge 2004.

Kronenberg J., Bergier T., *Wyzwania Zrównoważonego Rozwoju w Polsce*, Kraków 2010.

Szewczyk R., Mieczkowski K., Missala T., Lichodziejewski C., Andrzejczak M., Bukała A., Winiarski W., Pietruszyńska K., Rzeplińska-Rykała K., Zbińkowska D., Komorowska M., Roszkowski K., *Foresight województwa mazowieckiego. Metodologia, analizy i dane statystyczne*, Warszawa 2010.

Sztompka P., *Socjologia. Analiza społeczeństwa*, Znak, Kraków 2002.

Trawiński A., *O misji szkół wyższych*, w: *Uczelnie dla nas. Studenci i doktoranci o strategii zmian w szkolnictwie wyższym*, D. Rafalska (red.), Warszawa 2010/2011.

Strony internetowe

Academic Ranking of World Universities, <http://www.arwu.org> (dostęp: 20.10.2011r.).

²² J. Kronenberg, T. Bergier, dz. cyt. s. 15.

²³ T. Pomianek, dz. cyt.

²⁴ J. Thieme, *Zróbmy sobie Oksford*, http://wyborcza.pl/1,76842,7186840,Zrobmy_sobie_Oksford.html (17-10-2011).

- Bachmann K., *Szkoły wyższe w oparach absurdu*, www.wyborcza.pl, (dostęp: 21.10.2011r.).
- Główny Urząd Statystyczny, *Notatka na temat szkół wyższych w Polsce*, www.stat.gov.pl, (23.10.2011r.).
- Główny Urząd Statystyczny, *Szkoły wyższe i ich finanse*, Warszawa 2010.
- Kościelniak C., *Uniwersytet musi być przedsiębiorczy*, www.wyborcza.pl, (dostęp: 21.10.2011).
- Marcinkowski J., *O micie masowego wykształcenia*, www.wyborcza.pl, (dostęp: 15.10.2011).
- Młodzi Polacy definiują w sondażu dobrą szkołę wyższą*, www.tvp.pl, (dostęp: 22.10.2011r.).
- Modzelewski K., *Szkoły wyższe w oparach kampanii*, www.wyborcza.pl, (dostęp: 22.10.2011).
- Pomianek T., *Batalia o jakość nauki i edukacji polskiej. Czyli czy jakość jest możliwa bez konkurencji?*, www.pzppe.org.pl, (dostęp: 22.10.2011).
- Thieme J., *Zróbmy sobie Oksford*, www.wyborcza.pl, (dostęp: 17.10-2011).
- Wójcik-Adamska K., *Za plagiat student może stracić tytuł magistra*, www.prawo.gazetaprawna.pl, (dostęp: 25.10.2011).

Anna Us

EDUKACJA DLA ZRÓWNOWAŻONEGO ROZWOJU NA PODSTAWIE INSTYTUTU TURYSTYKI I REKREACJI PAŃSTWOWEJ SZKOŁY WYŻSZEJ IM. PAPIEŻA JANA PAWŁA II W BIAŁEJ PODLASKIEJ

Zrównoważony rozwój jest bardzo szerokim pojęciem, które można rozpatrywać na różne sposoby, m. im. w aspekcie ekologicznym, ekonomicznym, czy też społecznym.

Jednym ze sposobów definiowania „zrównoważonego rozwoju” jest aspekt ekologiczny. Koncepcja zrównoważonego rozwoju powstała dopiero w połowie XX wieku. Początkowo, do 50 lat XX wieku niszczenie środowiska nie było postrzegane przez ludzi jako duży problem gospodarczy oraz społeczny. Do świadomości kształtowania odpowiedniej relacji pomiędzy ludzkością a przyrodą przyczyniła się obserwacja zmian, jakie przyniosła skala integracji w środowisko oraz jej przyrodnicze, gospodarcze i społeczne skutki. Wtedy to rozpoczęto poszukiwania sposobów na rozwój społeczno-gospodarczy, które uwzględniałyby konieczność racjonalizacji ludzkiej ingerencji w środowisko. Właśnie wtedy powstała idea zrównoważonego rozwoju, czyli trwałego rozwoju.¹

Jednym z najpoważniejszych wyzwań Unii Europejskiej oraz innych krajów jest ochrona środowiska przyrodniczego. Kraje członkowskie Unii Europejskiej spostrzegły, że tylko taki rozwój, który uznaje równość aspektów ekologicznych, jak również gospodarczych i społecznych, pozwala dbać o środowisko i pozostawić je w nie gorszym stanie niż obecnie. Zauważono więc, że stawianie rozwoju jako priorytetu w rozwoju Unii jest obecnie koniecznością. W związku z tym uznano, iż wprowadzenie na wszystkich szczeblach nauczania edukacji ekologicznej jest sposobem na rozwiązywanie tych problemów. Wtedy to wzrósłby stan świadomości ekologicznej społeczeństwa, co pozwoliłoby efektywniej realizować cele oraz zasady zrównoważonego rozwoju.²

Poprzez pojęcie zrównoważonego rozwoju można rozumieć realizację pewnego celu, bądź też zbioru celów, do których można zaliczyć m. in.:

- Zachowanie równowagi ekologicznej w podstawowych ekosystemach,
- Możliwość dalszego rozwoju gospodarczego,
- Zapewnienie trwałego użytkowania środowiska przyrodniczego oraz równoprawnego dostępu do jego zasobów,
- Regionalne i lokalne równoważenie rozwoju³

W Polsce obowiązują dwa podstawowe dokumenty, które określają kierunki działania na rzecz edukacji ekologicznej w naszym kraju, są to:

¹ B. M. Dobrzańska, „Planowanie strategiczne zrównoważonego rozwoju obszarów przyrodniczo cennych”, Uniwersytet w Białymstoku, Białystok 2007, s. 10-11

² B. Barniczak (red.) i S. Zaremba-Warnke, „Edukacja dla zrównoważonego rozwoju. Tom IV Edukacja dla ładu środowiskowego”, wyd. Ekonomia i Środowisko 2010, Białystok-Wrocław 2010, s. 13

³ B. M. Dobrzańska, „Planowanie strategiczne zrównoważonego rozwoju obszarów przyrodniczo cennych”, Uniwersytet w Białymstoku, Białystok 2007, s. 35

- *Narodowa Strategia Edukacji Ekologicznej*, której jednym z głównych celów jest „upowszechnienie idei ekorozwoju we wszystkich sferach życia” jednostkowego oraz zbiorowego,
- *Narodowy Program Edukacji Ekologicznej* jest programem wykonawczym Strategii, który określa podstawowe zadania edukacyjne, podmioty odpowiedzialne za realizację Strategii oraz źródła finansowania.⁴

Kolejnym sposobem definiowania pojęcia „zrównoważony rozwój” jest aspekt ekonomiczny. W teorii ekonomii istnieją dwie przeciwstawne koncepcje rozwoju: *silna* oraz *słaba* trwałość. Silna koncepcja trwałości mówi zachowaniu zarówno zasobów naturalnych, jak również wszelkich pozostałych związanych z działalnością człowieka. Natomiast według drugiej koncepcji wymagane jest tylko, aby całkowita suma zasobów była zachowana.⁵

Kategoria zrównoważonego rozwoju, czyli trwałego rozwoju należą do takich pojęć naukowych, które obecnie są najczęściej analizowane we współczesnej literaturze ekonomicznej bądź też społeczno-ekonomicznej.

W literaturze ekonomicznej pod pojęciem „trwałości” występuje wiele definicji. Według raportu przygotowanym przez komisję pod przewodnictwem pani Brundtland dla Światowej Konferencji do spraw Środowiska i Rozwoju, „*trwałość wzrostu* oznacza, że potrzeby terażniejsze nie są zaspokajane kosztem zmniejszania możliwości przyszłych generacji do zaspokajania swych potrzeb. Trwałość i samo podtrzymywanie się wzrostu implikuje zatem nie tylko krótkookresową, ale również międzygeneracyjną sprawiedliwość (equity).”⁶

Na uczelniach wyższych krajów Europejskich, np. w Niemczech temat zrównoważonego rozwoju nie odgrywa znaczącej roli w procesie kształcenia, bądź też w ogóle nie jest podejmowany w planie zajęć na kierunkach ekonomicznych. Powoduje to, iż absolwenci, którzy w przyszłości będą np. zajmować kierownicze stanowiska w gospodarce, mediach, bądź też w polityce, będą posiadały zdecydowanie zbyt małą wiedzę na temat funkcjonowania społeczeństwa w przyszłości. Takie kształcenie studentów, które bazuje jedynie na tradycyjnym oraz wąskim pojmowaniu nauk ekonomicznych może w przyszłości prowadzić do błędnych decyzji społecznych. Rozmiarów błędnych decyzji oraz ich skutki trudno jest obecnie wystarczająco wiarygodnie oszacować.⁷

Wyszkolenie ekonomiczno-naukowe będzie można uznać za efektywne, wtedy, gdy uda się przekazać studentom wzorce myślenia oraz zdolności i instrumenty analityczne, których celem będzie poznanie oraz tworzenie gospodarki zrównoważonej na bazie odpowiedzialności ekologicznej i społecznej.⁸

Innym ze sposobów definiowania pojęcia „zrównoważony rozwój” jest aspekt społeczny. Owe pojęcie w porównaniu do koncepcji w sferze ekologicznej oraz

⁴ B. Barniczak (red.) i S. Zaremba-Warnke, „*Edukacja dla zrównoważonego rozwoju. Tom IV Edukacja dla ładu środowiskowego*”, Wydawnictwo Ekonomia i Środowisko 2010, Białystok-Wrocław 2010, s. 23

⁵ B. Poskrobko (red.), „Obszary badań nad trwałym i zrównoważonym rozwojem”, Wydawnictwo Ekonomia i Środowisko, Białystok 2007, s. 136

⁶ B. Poskrobko (red.), „Obszary badań nad trwałym i zrównoważonym rozwojem”, Wydawnictwo Ekonomia i Środowisko, Białystok 2007, s. 157-158

⁷ B. Poskrobko, „*Edukacja dla zrównoważonego rozwoju. Tom II Edukacja dla ładu ekonomicznego*”, Wydawnictwo Ekonomia i Środowisko, Białystok- Wrocław 2010, s. 47-48

⁸ B. Poskrobko, „*Edukacja dla zrównoważonego rozwoju. Tom II Edukacja dla ładu ekonomicznego*”, Wydawnictwo Ekonomia i Środowisko, Białystok- Wrocław 2010, s. 55

ekonomicznej zostało przyswojone najpóźniej. Jednym z najczęściej problematyzowanych pojęć jest rozwój oraz nowoczesność. Celem teorii działania komunikacyjnego jako teorii socjologicznej jest „konserwacja” demokratycznego ładu, demokracji.⁹

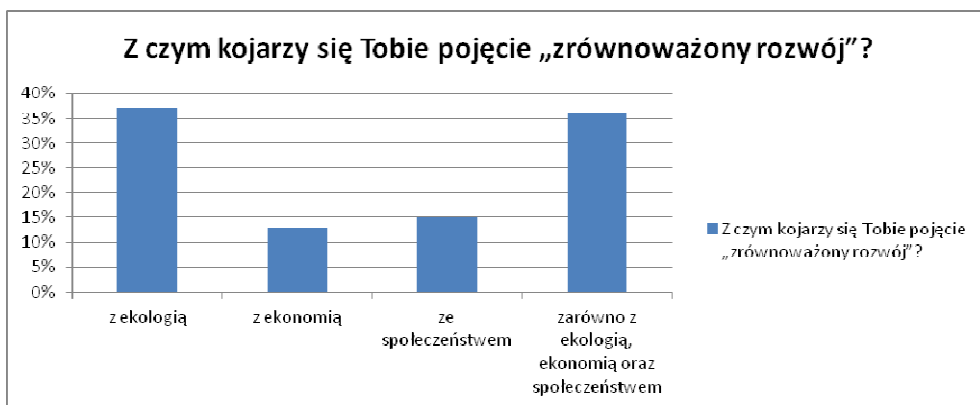
Do celów społecznych zrównoważonego rozwoju można zaliczyć m. in.:

- Poprawę stanu zdrowotnego oraz poziomu wyżywienia,
- Poprawę poziomu wykształcenia,
- Wzrost realnego dochodu per capita,
- Sprawiedliwy dostęp do zasobów środowiska.¹⁰

Jakość życia odgrywa kluczową rolę w edukacji dla zrównoważonego rozwoju, co oznacza, iż wszyscy ludzie mogą kształtować swój styl życia tak, aby był zgodny ze zrównoważonym rozwojem. Edukacja jest istotnym czynnikiem w procesie pomnażania ludzkiego dobrobytu. Celem owej edukacji jest poprawa zawartości, treści oraz metod nauczania i podkreślenie korzyści związanych z procesem uczenia się przez całe życie.¹¹

Po przeprowadzeniu badania ankietowego można wywnioskować, iż świadomość studentów na temat zrównoważonego rozwoju była niższa przed zrealizowaniem bloku tematycznego, aniżeli po realizacji jego. Oto wyniki badań:

Na pytanie „Z czym kojarzy się Tobie pojęcie *zrównoważony rozwój*?” wyniki były następujące:

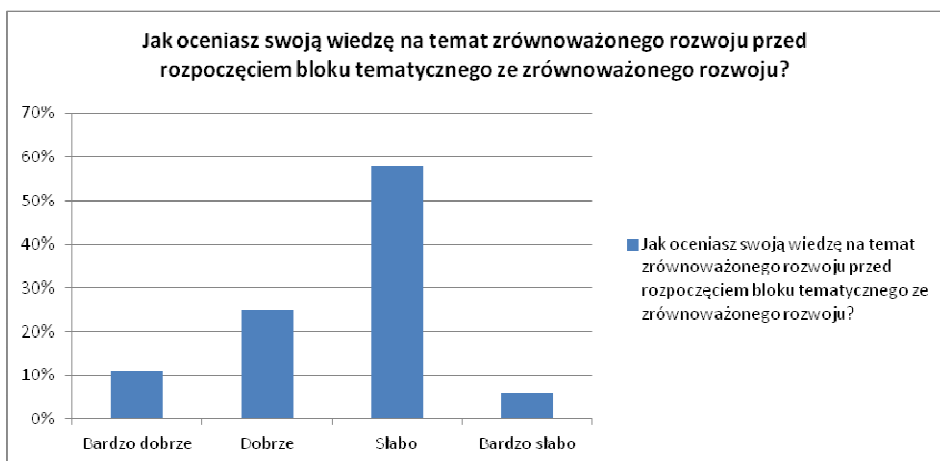
Z wykresu z łatwością można odczytać, iż studenci kojarzą termin „zrównoważony rozwój” przede wszystkim z ekologią, natomiast zaledwie o 1 punkt procentowy mniej studentów kojarzy ten termin zarówno z ekologią, ekonomią, jak również ze społeczeństwem.

Kolejne pytanie zadane respondentom brzmiało tak: „*Jak oceniasz swoją wiedzę na temat zrównoważonego rozwoju przed rozpoczęciem bloku tematycznego ze zrównoważonego rozwoju?*”. Na to pytanie studenci odpowiedzieli tak:

⁹ A. Graczyk, „*Teoria i praktyka zrównoważonego rozwoju*”, Katedra Ekonomii Ekologicznej Akademii Ekonomicznej im. O. Langego we Wrocławiu, Białystok- Wrocław 2007, s. 112-113

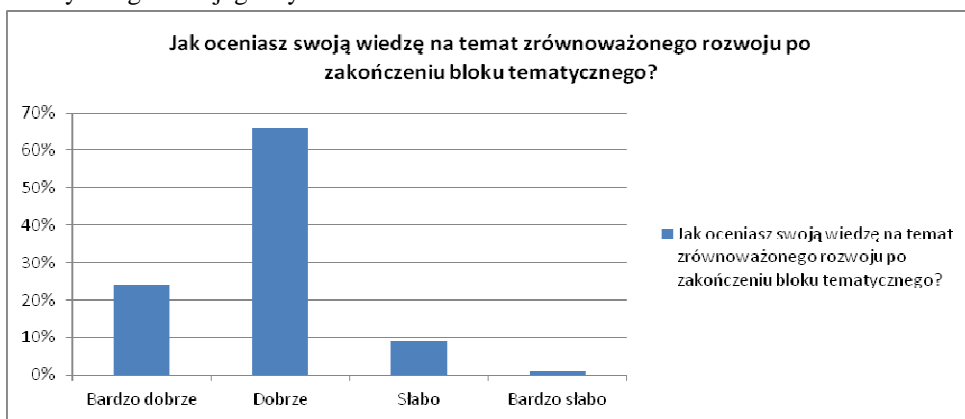
¹⁰ B. Dobrzańska, „*Planowanie strategiczne zrównoważonego rozwoju obszarów przyrodniczo cennych*”, Wydawnictwo Uniwersytetu w Białymstoku, Białystok 2007, s. 35

¹¹ P. Rogala (red.) i Tomasz Brzozowski (red.), „*Edukacja dla zrównoważonego rozwoju. Tom III Edukacja dla ładu społecznego*”, Wydawnictwo Ekonomia i Środowisko 2010, Białystok- Wrocław 2010, s. 109

Większość respondentów uznała swoją wiedzę na temat zrównoważonego rozwoju za słabą przed rozpoczęciem bloku zajęć o tematyce zrównoważonego rozwoju.

Następne pytanie dotyczyło wiedzy studentów po odbyciu owego bloku tematycznego. Oto jego wyniki:

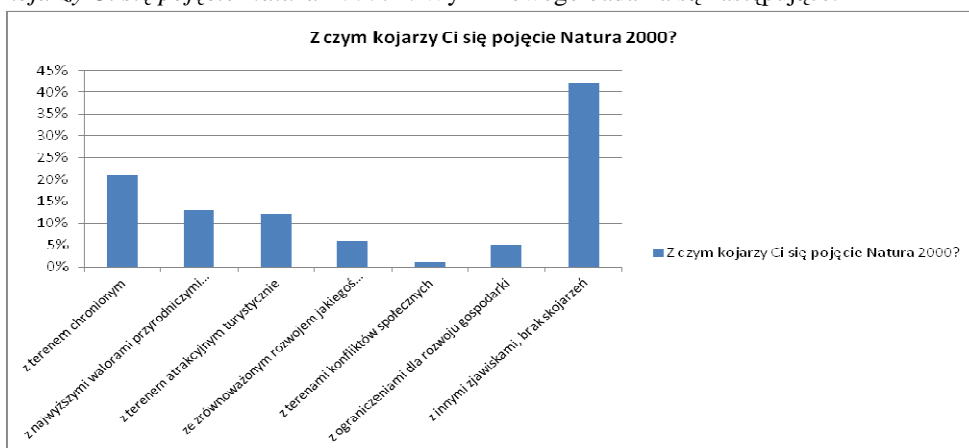
Po wynikach badań widać, iż studenci uważają, że ich poziom wiedzy na temat zrównoważonego rozwoju po odbyciu bloku tematycznego znacząco wzrósł. Na podstawie tego wykresu można stwierdzić, iż takie bloki tematyczne są potrzebne na uczelniach, aby świadomość studentów na temat zrównoważonego rozwoju wzrosła.

Kolejne pytanie w ankiecie brzmiało tak: „Jak uważasz, jaki wpływ na zmiany klimatyczne ma działalność (przeciętnego) człowieka?” Wyniki badania wyglądają następująco:

Z wykresu można odczytać, iż świadomość respondentów na temat wpływu człowieka na zmiany klimatyczne jest niewielki, gdyż większa część osób stwierdziła, iż takowy wpływ jest niewielki.

Ostatnim pytaniem, jakie zadano w tej krótkiej ankiecie brzmiało tak: „Z czym kojarzy Ci się pojęcie Natura 2000?”. Wyniki owego badania są następujące:

Na podstawie ostatniego wykresu z łatwością można zauważyć brak wystarczającej wiedzy studentów na temat zrównoważonego rozwoju. 42% respondentów nie ma żadnych skojarzeń z pojęciem *Natura 2000*, co oznacza, że ich wiedza nie jest wystarczająca.

Podsumowanie

Poziom świadomości studentów na temat zrównoważonego rozwoju jest niewystarczający. Programy studiów powinny być tak zmodyfikowane, by pojawiły się w nich bloki tematyczne dotyczące zrównoważonego rozwoju. Spowodowałyby to wzrost wiedzy studentów oraz ich świadomość na tak ważny w obecnych czasach temat.

Edukacja na rzecz zrównoważonego rozwoju staje się w pewnym sensie edukacją w obliczu niewiedzy, co stwarza otwarte pole do nieskrępowanego procesu poszukiwań. Studenci powinni uczestniczyć w tym procesie, a nie być jedynie depozytariuszami zastanej wiedzy.

Bibliografia:**Opracownia zwarte**

- Bartniczak B., Zaremba-Warnke S., „*Edukacja dla zrównoważonego rozwoju. Tom IV. Edukacja dla ładu środowiskowego*”, Wydawnictwo Ekonomia i Środowisko 2010, Białystok-Wrocław 2010.
- Borys T., (red.), „*Edukacja dla zrównoważonego rozwoju. Tom I. Edukacja dla ładu zintegrowanego*”, Wydawnictwo Ekonomia i Środowisko, Białystok-Wrocław 2010.
- Dobrzańska B. M., „*Planowanie strategiczne zrównoważonego rozwoju obszarów przyrodniczo cennych*”, Wydawnictwo Uniwersytetu w Białymstoku, Białystok 2007.
- Graczyk A., (red.), „*Teoria i praktyka zrównoważonego rozwoju*”, Katedra Ekonomii Ekologicznej Akademii Ekonomicznej im. O. Langego we Wrocławiu, Białystok-Wrocław 2007.
- Poskrobko B., (red.), „*Edukacja dla zrównoważonego rozwoju. Tom II. Edukacja dla ładu ekonomicznego*”, Wydawnictwo Ekonomia i Środowisko, Białystok-Wrocław 2010.
- Poskrobko B., (red.), „*Obszary badań nad trwałym i zrównoważonym rozwojem*”, Wydawnictwo Ekonomia i Środowisko, Białystok 2007.
- Rogała P., Brzozowski T. (red.), „*Edukacja dla zrównoważonego rozwoju. Tom III. Edukacja dla ładu społecznego*”, Wydawnictwo Ekonomia i Środowisko 2010, Białystok-Wrocław 2010.

ROZDZIAŁ I-5

Turystyka i rekreacja

Piotr Majdak

ROZWÓJ ZRÓWNOWAŻONY JAKO NARZĘDZIE POSZUKIWANIA KOMPROMISÓW NA OBSZARACH TURYSTYCZNYCH, NA PRZYKŁADZIE PÓLWYSPU HELSKIEGO

Wprowadzenie

Rozwój zrównoważony jako nowoczesna koncepcja planowania i projektowania cieszy się dużą popularnością zarówno w kraju, jak i za granicą. O jej powszechnym uznaniu decyduje leżąca u podstaw idei konieczność poszukiwania optymalnych – uwzględniających interesy i postulaty różnych grup – ścieżek rozwojowych.

Zalecenia koncepcji znajdują szczególne zastosowanie na obszarach turystycznych, stanowiących pole działania (i oddziaływania) wielu podmiotów, osób, środowisk, instytucji. Przywoływany w artykule Półwysep Helski jako obszar głębokich przemian społecznych i gospodarczych jest tego znakomitym przykładem.

Prezentowana w niżej autorska koncepcja badań kładzie szczególny nacisk na praktyczną stronę zagadnienia. Proponowana metodologia przewiduje m.in. czynne uczestnictwo przedstawicieli wszystkich współistniejących na danym terenie grup interesów – dzięki ich spotkaniu możliwa stanie się wielostronna wymiana propozycji, uwag i postulatów. Efekt finalny przeprowadzonych prac stanowić będzie mapa (macierz) konfliktów i zgodności oraz katalog możliwych rozwiązań kompromisowych.

Artykuł omawia ponadto podstawowe założenia koncepcji zrównoważonego rozwoju, mogące znaleźć zastosowania na obszarach turystycznych, prezentuje poszczególne etapy koncepcji badań (m.in. cele, zadania, scenariusz postępowania badawczego), wskazuje na praktyczne możliwości wykorzystania koncepcji rozwoju zrównoważonego.

1. Kontekst teoretyczny

1.1. Rozwój zrównoważony

Ze względu na złożoność problematyki trudno znaleźć w literaturze syntetyczną i jednocześnie uwzględniającą wszystkie aspekty zagadnienia definicję rozwoju zrównoważonego. Pokusić się można jednak o wskazanie punktów najważniejszych, stanowiących o istocie koncepcji. Wśród nich wymienić można:

- rozwój społeczno-gospodarczy osiągany bez szkody dla równowagi w środowisku przyrodniczym i trwałości zachodzących w nim procesów,
- zachowanie równowagi pomiędzy kapitałem naturalnym (ochroną środowiska przyrodniczego), ludzkim (społecznym), kulturowym i ekonomicznym (antropogenicznym),
- realizację uzasadnionych potrzeb konsumpcyjnych obecnej generacji w taki sposób, by nie ograniczało to możliwości realizacji potrzeb generacji nadchodzących (por. Kassenberg 2007, Podgajniak 2009, Kozak 2009).

1.2. Turystyka zrównoważona - geneza koncepcji

Założenia turystyki zrównoważonej pozostają w ścisłym związku z wymienionymi wyżej kluczowymi postulatami rozwoju zrównoważonego. Pojawiające się w latach 60-tych XX wieku głosy wzywające do przedefiniowania funkcji, roli i sposobu organizowania turystyki wyrosły na gruncie krytyki turystyki masowej i towarzyszących jej negatywnych zjawisk, takich jak degradacja i nadmierna eksploatacja środowiska naturalnego, szkodliwy wpływ na życie społeczno-kulturowe obszarów recepcyjnych, niepożądane działania w sferze gospodarczej.

Sformułowana w 1965 roku przez W. Hetzera definicja turystyki odpowiedzialnej (*responsible tourism*) uznawana jest za pierwszy wyraźny sygnał świadczący o pojawieniu nowej koncepcji turystyki. Wspomniana definicja formułuje cztery filary pozostające w zgodzie z postulatami rozwoju zrównoważonego, które decydują o istocie nowego spojrzenia na turystykę (Kowalczyk 2010):

- *minimalizacja ingerencji w środowisko przyrodnicze,*
- *poszanowanie odmienności kulturowej,*
- *maksymalizacja udziału ludności miejscowej w usługach turystycznych,*
- *wzrost satysfakcji i zadowolenia z turystyki* (Kowalczyk 2010, 27).

Przytoczona definicja akcentuje aspekty społeczne i gospodarcze turystyki, uznając je za kluczowe dla budowania nowego ładu organizacyjnego w turystyce. Turystykę odpowiedzialną charakteryzuje ponadto niewielka, lokalna skala podejmowanych działań, aktywne uczestnictwo społeczności lokalnych w budowaniu produktu i obsługę ruchu turystycznego, a także kontrola i nieprzypadkowość podejmowanych działań (Wheeler 1993, Blamey 2001).

W latach 80-tych XX wieku w opozycji do turystyki masowej pojawiło się pojęcie turystyki alternatywnej, obejmującej te formy turystyki, które w niewielkim stopniu przyczyniają się do degradacji środowiska naturalnego, zapewniają bliski kontakt z przyrodą, lokalną kulturą, miejscową społecznością. Jako przeciwieństwo turystyki masowej turystyka alternatywna zrywa z komercjalizacją i homogenizacją kultury, propaguje działania małej skali, zachęca do bliższego poznania autentycznych lokalnych walorów.

Z turystyką zrównoważoną bardzo często utożsamiana bywa także turystyka ekologiczna, zwana też ekoturystyką. Pojęcie to funkcjonuje w literaturze stosunkowo niedługo, za autora pierwszej formalnej definicji opublikowanej w 1987 roku uznaje się H. Ceballos-Lescuráina (Kowalczyk 2010). Wśród jej najważniejszych cech wymienić należy: kluczową rolę środowiska naturalnego i bezwzględną potrzebę jego ochrony, edukacyjny charakter tej formy turystyki (kształtuje świadomość ekologiczną zarówno organizatorów, jak i uczestników ruchu turystycznego), realizowanie założeń zrównoważonego rozwoju.

Omówione wyżej rodzaje form turystycznych spełniają postulaty rozwoju zrównoważonego i stawiane są na ogół w opozycji do turystyki masowej, zwanej także niezrównoważoną. Warto jednak nadmienić, że odpowiednio zaplanowana i realizowana turystyka masowa (uwzględniająca m.in. wskaźniki chłonności obszaru recepcyjnego, interesy i oczekiwania społeczności lokalnych, wrażliwość ekosystemów etc.) również może spełniać postulaty rozwoju zrównoważonego.

1.3. Turystyka zrównoważona - podstawy teoretyczne

Podstawowe założenia turystyki zrównoważonej zostały sformułowane w 1995 przez World Conference on Sustainable Tourism w tzw. Karcie Turystyki Zrównoważonej (ang. *Charter for Sustainable Tourism*) (Leśniak 2008). Zawarta w dokumencie definicja dobrze oddaje zakres pojęcia „turystyka zrównoważona”. Zgodnie z treścią opracowania *rozwój turystyki powinien nawiązywać do zasady rozwoju zrównoważonego, co oznacza, że musi uwzględniać trwałość funkcjonowania przyrody, musi nawiązywać do danej gospodarki oraz musi pod względem etycznym i społecznym być dostosowany do norm obowiązujących w danej społeczności. Do spełnienia tych warunków są konieczne wzajemne poszanowanie i szeroka współpraca wszystkich stron związanych z turystyką, co oznacza, że rozpoczęcie procesu rozwoju zrównoważonego musi być poprzedzone wypracowaniem mechanizmu współpracy władz i instytucji na szczeblach: lokalnym, regionalnym, narodowym i międzynarodowym* (*Charter for Sustainable Tourism* 1995, Gormsen 1997, 52, [za:] Kowalczyk 2010, 32). Podstawę koncepcji stanowi zatem *dążenie do osiągnięcia równowagi między potrzebami turystów, środowiska przyrodniczego oraz społeczności lokalnych* (Kowalczyk 2010, 31). Wśród najważniejszych wyznaczników zrównoważonego rozwoju turystyki wymienia się (za: Coccossis, Parpairis 2000, Gołembski 2002):

- konieczność ochrony środowiska przyrodniczego, społecznego i historyczno-kulturowego (przeciwdziałanie degradacji, ochrona konserwatorska),
- integrację działalności turystycznej z celami ochrony przyrody,
- promowanie jakości (świadczonych usług, oferowanego produktu, etc.),
- zapewnianie poczucia bezpieczeństwa turystom i gospodarzom (społeczności lokalnej),
- kształtowanie nowych postaw wśród organizatorów ruchu turystycznego i turystów.

W analogiczny sposób turystykę zrównoważoną interpretuje I. Jędrzejczyk (1995), wskazując trzy podstawowe zasady, na których opiera się ta koncepcja. Wśród nich autorka wymienia (Jędrzejczyk 1995, [za:] Kowalczyk 2010, 32):

- zasadę ładu gospodarczego, oznaczającego konieczność zachowania określonych proporcji między kształtowaniem się wzrostu tempa zasobochłonności gospodarki turystycznej a tempem reprodukcji zasobów środowiska,
- zasadę efektywności społeczno-ekonomicznej gospodarki turystycznej (ze szczególnym uwzględnieniem konieczności ochrony i oszczędności zasobów),
- zasadę wzajemnych korzyści wszystkich grup interesów funkcjonujących na danym obszarze.

W poszczególnych definicjach turystyki zrównoważonej akcentowane są różne aspekty zjawiska, jednak cechą wspólną niemal wszystkich pozostaje konieczność poszukiwania kompromisu pomiędzy funkcjonującymi na danym obszarze grupami interesów. Rozumiana w ten sposób turystyka zrównoważona jest pewnym *idealnym modelem, który może pojawić się jedynie wtedy, gdy między czterema jej zasadniczymi elementami (środowisko przyrodnicze, turyści, społeczności lokalne, usługodawcy turystyczni) występuje stan równowagi. (...) Na ogół sytuacja przypominająca stan, który można uznać za bliski turystyki zrównoważonej, może zaistnieć tylko wtedy, gdy aktywne elementy układu – czyli (a) turyści, (b) społeczności lokalne i reprezentujące ich władze oraz (c) osoby prawne i fizyczne świadczące szeroko rozumiane usługi turystyczne*

i czerpiące z tego tytułu korzyści – wykazują chęć wprowadzania w stosunku do siebie różnego rodzaju ograniczeń (samoograniczeń) (Kowalczyk 2010, 33).

Według R. W. Butlera *problem wprowadzenia różnego rodzaju samoograniczeń wynikających z założeń stojących u podstaw turystyki zrównoważonej (...) jest jednym z najważniejszych dylematów stojących przed badaczami zajmującymi się relacjami między turystyką, środowiskiem przyrodniczym oraz społeczeństwem i gospodarką. (...) Z punktu widzenia cech współczesnej turystyki bardzo ważnym zagadnieniem jest znalezienie kompromisu między modelem turystyki zrównoważonej w wersji „idealnej” a rzeczywistością wynikającą z powszechności tzw. turystyki masowej, której istnienie jest raczej niezagrażone przez „alternatywne” formy turystyki* (Butler 1999, 17 [za:] Kowalczyk 2010, 33). Turystyka zrównoważona stanowić zatem powinna przeciwwagę dla innych, szkodliwych form turystyki. Oczekiwany sukces zapewnić może jedynie konsolidacja wysiłków i gotowość do podjęcia wyrzeczeń przez wszystkie podmioty funkcjonujące na danym obszarze turystycznym.

1.4. Zagadnienia definicyjne

Proponowane w ramach turystyki zrównoważonej rozwiązania odnosiły się przede wszystkim do określenia dopuszczalnego poziomu wzrostu rozmiarów ruchu turystycznego, który nie powodowałby negatywnych zmian w środowisku, co z kolei ma istotne znaczenie dla jakości życia w przyszłości (Nijkamp, Verdonkschot 2000, za Kowalczyk 2010, 27). Należy podkreślić, że powyższe postulaty nie definiują nowej formy turystyki, ale odnoszą się do sposobu organizowania, funkcjonowania, zarządzania gospodarką turystyczną i obszarami recepcji turystycznej.

Koncepcja turystyki zrównoważonej jako przeciwwaga dla turystyki masowej początkowo określana była mianem „turystyki alternatywnej” (ang. Alternative tourism), „turystyki łagodnej” (ang. Soft tourism) oraz „turystyki przyjaznej środowisku” (ang. environment sensible tourism) (Kowalczyk 2010). Ze względu na wielowątkowość zagadnienia oraz różnie rozłożone akcenty w literaturze funkcjonuje około 200 definicji pozostających w zgodzie z głównymi założeniami rozwoju zrównoważonego i turystyki zrównoważonej. Poniżej przedstawiono wybrane z nich, które pozwalają prześledzić ewolucję i różne aspekty zjawiska.

Autor	Używany termin	Definicja
W. Hetzer (1965), Wheeler (1993), Blamey (2001),	Turystyka odpowiedzialna	O istocie koncepcji decydują cztery podstawowe filary turystyki odpowiedzialnej zgłaszające konieczność: 1) minimalizacji wszelkiej ingerencji w środowisko przyrodnicze, 2) poszanowania odmienności kulturowej, 3) maksymalizacji udziału ludności miejscowej w usługach turystycznych, 4) wzrostu satysfakcji i zadowolenia z turystyki. Są to zatem różne formy turystyki rozwijane na małą skalę przez społeczności lokalne, w sposób kontrolowany i przemyślany.
J. Krippendorf (1986)	Turystyka alternatywna	Wszystkie formy turystyki, które przysparzają korzyści wszystkim współuczestniczącym, czyli turystom, ludności miejscowej i przedsiębiorcom turystycznym, przy jednoczesnej minimalizacji szkód gospodarczych i społecznych.
A. Szwichenberg (1993)	Turystyka alternatywna	Wszystkie formy turystyki, które zapewniają odpowiedni kontakt z naturą i społecznością lokalną, a jednocześnie w minimalnym stopniu ingerują w środowisko przyrodnicze.

H. Ceballos-Lescuráin (1987)	Turystyka ekologiczna, ekoturystyka	Wśród najważniejszych cech ekoturystyki wymienić należy: 1) kluczową rolę środowiska naturalnego i bezwzględną potrzebę jego ochrony, 2) edukacyjny charakter tej formy turystyki, 3) realizowanie założeń rozwoju zrównoważonego.
B. Lane (1994)	Turystyka zrównoważona	Termin użyty do wyodrębnienia zasad, przepisów prawa oraz metod zarządzania, które wskazują ścieżkę rozwoju turystyki na obszarach o bogatych zasobach środowiska (przyrodniczego i kulturowego), podlegających ochronie dalszego rozwoju.
T. Forsyth (1997)	Turystyka zrównoważona	Turystyka nieprzynosząca negatywnych następstw przyrodniczych i społecznych.
R. W. Butler (1990, 1999a, 1999b)	Turystyka zrównoważona	Turystyka małej skali, przyjazna środowisku przyrodniczemu i społecznościom lokalnym.
D. Zaręba (2000)	Turystyka zrównoważona	Każda forma rozwoju turystycznego, zarządzania i aktywności turystycznej, która podtrzymuje ekologiczną, społeczną i ekonomiczną integralność terenów, a także zachowuje w niezmiennym stanie zasoby naturalne i kulturowe tych obszarów.
<i>Sustainable development of tourism. Conceptual definitions /WTO 2004/ (2004)</i>	Turystyka zrównoważona	Zrównoważony rozwój turystyki to taki, który przebiega zgodnie z zasadami i formami mającymi zastosowanie do wszystkich form turystyki i kierunków wyjazdów, łącznie z turystyką masową i wszelkimi niszowymi segmentami turystyki. Zasady wyznaczające rozwój zrównoważony w turystyce odnoszą się do przyrodniczych, społeczno-kulturowych i ekonomicznych aspektów, między którymi musi być zachowana równowaga dająca gwarancję długookresowego i harmonijnego rozwoju.

Tabela 2 Wybrane definicje turystyki zrównoważonej i terminów pokrewnych

Opracowano na podstawie Blamey (2001), R. W. Butler (1990, 1999a, 1999b), T. Forsyth (1997), J. Krippendorf (1986), B. Lane (1994), A. Szwichthenberg (1993), Wheeler (1993), D. Zaręba (2000), Sustainable development of tourism. Conceptual definitions /WTO 2004/ (2004) oraz opracowania A. Kowalczyka (2010).

2. Rozwój zrównoważony jako narzędzie poszukiwania kompromisów

Koncepcja rozwoju zrównoważonego stanowi alternatywę dla tradycyjnego sposobu planowania i projektowania. Jej założenia są szeroko dyskutowane na forum krajowym i międzynarodowym. Dotychczasowe opracowania w większości ograniczają się jednak do sfery teoretycznej (i ideowej) problemu, brakuje natomiast konkretnych wskazań, co do sposobu postępowania zapewniającego osiągnięcie zamierzonych celów.

Prezentowana niżej autorska koncepcja postępowania badawczego ma ambicję tę lukę wypełnić. Swą uwagę skupia bowiem na praktycznej stronie koncepcji zrównoważonego rozwoju w odniesieniu do rozwoju turystycznego danego obszaru. Co więcej, proponowane podejście badawcze, przyjęta metodologia oraz scenariusz postępowania badawczego stanowią innowacyjne narzędzie pozwalające wypracowywać kompromisowe (uwzględniające interesy różnych grup) ścieżki rozwoju.

2.1. Obszar badań

Będąc przedmiotem zainteresowania obszary turystyczne ze względu na wielość funkcjonujących w ich obrębie podmiotów (grup interesów), są przykładami miejsc,

w obrębie których konflikty zaznaczają się szczególnie wydatnie. Wzmiankowany wcześniej Półwysep Helski jest tego znakomitą przykładem: z jednej strony jest to obszar bardzo popularny i licznie odwiedzany przez turystów w okresie sezonu letniego, z drugiej zaś miasta Półwyspu, obok funkcji czysto turystycznych, pełnią rolę osiedli mieszkaniowych oraz miejsc pracy, także w branżach nieturystycznych (m.in. rybołówstwo, wojsko, edukacja). Fizycznie ograniczona przestrzeń, warunki geograficzne, wrażliwość nadmorskich ekosystemów, struktura własnościowa gruntów, stosunki społeczne, ekonomiczne, gospodarcze, a także inne obiektywne i subiektywne czynniki sprawiają, że wspomniane wyżej obszary konfliktów interesów są tu szczególnie wyraziste. Z punktu widzenia postępowania badawczego sytuacja ta tworzy dogodne warunki dla pełnej realizacji celów prezentowanego projektu.

2.2. Grupy interesów

Istotnym elementem koncepcji rozwoju zrównoważonego pozostaje konieczność identyfikacji oraz charakterystyki grup interesów funkcjonujących na danym terenie. W przypadku Półwyspu Helskiego grupy te stanowią¹:

- władze lokalne, realizujące określoną politykę rozwojową,
- inwestorzy i przedsiębiorcy (w tym handlowcy, gestorzy bazy turystycznej i gastronomicznej), oczekujący określonych zysków z prowadzonej działalności,
- dysponenci oraz właściciele atrakcji turystycznych (publiczni i prywatni),
- turyści, prezentujący określone oczekiwania i preferencje,
- społeczności lokalne (mieszkańcy i gospodarze miejscowości), dla których turystyka stanowić może źródło utrzymania,
- osoby reprezentujące interesy środowiska przyrodniczego będącego kluczowym dla rozwoju turystyki walorem turystycznym obszaru.

Diagnoza oczekiwań i preferencji poszczególnych grup, z punktu widzenia koncepcji turystyki zrównoważonego stanowić powinna punkt wyjścia do poszukiwań optymalnych ścieżek rozwojowych.

2.3. Zadania i cele postępowania badawczego

Wśród zasadniczych zadań i celów opisywanej w artykule koncepcji badań wymienić należy:

- identyfikację oraz charakterystykę wszystkich funkcjonujących na omawianym obszarze grup interesów (w tym diagnoza potrzeb i oczekiwań),
- zidentyfikowanie kluczowych obszarów konfliktów i zgodności,
- opracowanie mapy (macierzy) konfliktów i zgodności interesów, uwzględniającej deklarowaną przez uczestników badania gotowość do kompromisów,
- opracowanie listy rozwiązań praktycznych,
- wypracowanie schematu postępowania oraz propozycji rozwiązań kompromisowych mogących znaleźć zastosowanie także na innych obszarach turystycznych.

¹ Identyfikacji wymienionych grup interesów dokonano w ramach realizacji projektu Badań Własnych AWF Warszawa, pt. „Przesłanki i perspektywy zrównoważonej turystyki i rekreacji na obszarze Półwyspu Helskiego” prowadzonego w latach 2009-2010.

2.4. Plan i organizacja badań

1. Punkt wyjścia stanowić będą wywiady zogniskowane (grupy fokusowe) z przedstawicielami grup interesów zidentyfikowanymi na obszarze Półwyspu Helskiego, a także konsultacje dotyczące możliwych scenariuszy rozwoju ze specjalistami reprezentującymi środowisko naukowe (metoda delficka). Celem tego etapu postępowania będzie identyfikacja kluczowych obszarów konfliktów i zgodności, stanowiących oś dyskusji panelowej, omówionej w następnym punkcie.
2. Zidentyfikowane obszary konfliktów i zgodności stanowić będą przedmiot dyskusji panelowej (stanowiącej kluczowy element postępowania badawczego) przeprowadzonej przy udziale przedstawicieli wszystkich grup interesów oraz reprezentantów środowisk naukowych. Spotkanie umożliwi prezentację możliwych scenariuszy rozwojowych (opartych na prowadzonych wcześniej analizach), a także wymianę opinii zainteresowanych stron (badanie grupy sąsiedzkiej /ang. *affinity group*/).
3. Na postawie postulatów zgłaszanych przez przedstawicieli poszczególnych grup zostanie opracowana mapa (macierz) konfliktów i zgodności, wraz z odpowiednimi rekomendacjami i propozycjami kompromisów.

Zgodnie z postulatami koncepcji rozwoju zrównoważonego w poszczególnych etapach badań, przewiduje się uczestnictwo reprezentantów wszystkich zidentyfikowanych grup interesów:

- przedstawicieli władz lokalnych,
- przedstawicieli lokalnych stowarzyszeń,
- mieszkańców (społeczność lokalna),
- przedsiębiorców, gestorów bazy turystycznej, handlowców,
- osób reprezentujących interesy środowiska przyrodniczego,
- turystów,
- przedstawicieli środowisk naukowych.

2.5. Scenariusz postępowania badawczego

Ze względu na złożoność problemu wyodrębnić należy trzy zasadnicze etapy postępowania badawczego. Są to:

1. Identyfikacja obszarów zgodności i konfliktów interesów poszczególnych grup.
2. Przeprowadzenie dyskusji panelowej z udziałem przedstawicieli poszczególnych grup interesów, zgodnie z poniższym planem:
 - Wprowadzenie do dyskusji:
 - syntetyczna prezentacja uwarunkowań lokalnych,
 - wskazanie wstępnie zidentyfikowanych obszarów konfliktów i zgodności,
 - syntetyczna prezentacja potencjalnych scenariuszy rozwojowych.
 - Dyskusja dotycząca poszczególnych problemów (uczestnicy spotkania):
 - weryfikacja proponowanych założeń przez uczestników panelu,
 - dyskusja dotycząca obszarów konfliktów i zgodności,
 - opracowanie katalogu możliwych rozwiązań kompromisowych.
3. Stworzenie opracowania zawierającego propozycje rozwiązań kompromisowych na podstawie uzyskanych informacji, map (macierzy) konfliktów i zgodności

3. Konkluzje

Założenia koncepcji rozwoju zrównoważonego stanowią ważną inspirację dla poszukiwań kompromisowych (uwzględniających interesy różnych grup) ścieżek rozwojowych. Omawiane w artykule obszary turystyczne ze względu na wielość występujących w nich podmiotów, stanowią przykład regionów o szczególnie skomplikowanej sytuacji. Interesy przyjezdnych, inwestorów, mieszkańców, władz lokalnych, osób reprezentujących interesy środowiska przyrodniczego niekiedy się uzupełniają, na ogół jednak stoją wobec siebie w wyraźnej opozycji.

Wobec złożoności problemu idea turystyki zrównoważonej znajduje zastosowanie szczególne, postuluje bowiem uwzględnianie interesów wszystkich współistniejących i jednocześnie współzależnych podmiotów, zakłada wieloaspektową charakterystykę danego regionu. W dalszej kolejności, dzięki wielostronnej, pogłębionej analizie obszarów problemowych możliwe stanie się wypracowywanie rozwiązań optymalnych.

Prezentowane w artykule podejście badawcze (koncepcja badań, metodologia oraz scenariusz postępowania badawczego) zakłada spotkanie i wymianę poglądów przedstawicieli wszystkich stron, a także dyskusję nad możliwymi rozwiązaniami (scenariuszami rozwoju) w ramach otwartej dyskusji panelowej.

W tym kontekście koncepcja rozwoju zrównoważonego stanowiąc może innowacyjne narzędzie pomocne przy wypracowywaniu kompromisów. Warto przy tym zwrócić uwagę, że rozwiązania wypracowane dla Półwyspu Helskiego (zarówno w sferze metodologicznej, jak i praktycznej) będą mogły znaleźć zastosowanie także na innych obszarach turystycznych, a uzyskane wyniki stanowiąc będą punkt wyjścia do poszukiwań konkretnych, praktycznych rozwiązań rozwojowych.

Bibliografia:

Źródła

- Butler R. W. *Sustainable tourism: a state-of-the-art review* [w:] *Tourism Geographics*, 1, 1, 7-25, 1999.
- Butler R. W. *Literary tourism* [w:] Jafari J. (red.) *Encyclopedia of tourism*, Routledge Taylor & Francis Group, Abingdon–New York, 360, 2000.
- Coccosis H., Parparis A., *Assessing the interaction between heritage, environment and tourism: Mykonos* [w:] *Sustainable tourism development* Coccosis H., Nijkamp P. (red.) Ashgate, Aldershot Burlington–Singapore–Sydney, s. 107-125.
- Forsyth T. *Environmental responsibility and business regulation: the case of sustainable tourism* [w:] *The Geographical Journal*, 163, 3, 270-280, 1997.
- Krippendorff J. *Tourism in the system of industrial society* [w:] *Annals of Tourism Research* 13, 4, 517-532, 1986.
- Lane B. *Sustainable rural tourism strategies: a tool for development and conservation* [w:] *Journal of Sustainable Tourism*, 2, 1/2, 102-111, 1994.
- Leśniak J., *Realizacja koncepcji turystyki zrównoważonej w warunkach Szwecji* [w:] *Turystyka zrównoważona i ekoturystyka*, Gotowt-Jeziorska (red.), PTTK, Warszawa 2008.
- Podgajniak T., *Specyfika badań tematycznych i sektorowych – środowisko*. (Na podstawie materiałów z wystąpienia z dnia 10.1.2009, wygłoszonego w ramach Akademii Ewaluacji Uniwersytetu Warszawskiego).

Szwichtenberg A., *Turystyka alternatywna i ekoturystyka – nowe pojęcia w geografii turystyki* [w:] *Turyzm* 3, 2, 51-59, 1993.

Wheeler B. *Sustaining ego* [w:] *Journal of Sustainable Tourism*, 1, 2, 121-129, 1993.

Opracowania zwarte

Blamey R. K. *Principles of tourism* [w:] Weaver D. B. (red.) *The encyclopedia of ecotourism*, CABI Publishing, Oxon-New York, 2001.

Butler R. W. *Sustainable tourism – looping backwards in order to progress?* [w:] Hall C. M., Lew A. A. (red.) *Sustainable tourism: a geographical perspective*, Longman, New York, 25-34, 1999.

Gołembski G., *Pojęcie i cele zintegrowanego zarządzania w regionach* [w:] *Kompendium wiedzy o turystyce* Gołembski G. (red.), wyd. PWN, Warszawa 2002.

Jędrzejczyk I., *Ekologiczne uwarunkowania i funkcje turystyki*, wyd. Śląsk, Katowice 1995.

Kassenberg A., *Zrównowazony rozwój a koncepcja przestrzennego zagospodarowania kraju* [w:] Gorzelak G., Tucholska A. (red.), *Rozwój, region, przestrzeń, Ministerstwo Rozwoju Regionalnego*, Warszawa, 2007.

Kowalczyk A. (red.) *Turystyka zrównowazona*, wyd. PWN, Warszawa 2010.

Kozak M. W., *Turystyka i polityka turystyczna a rozwój: między starym a nowym paradygmatem*, Scholar, Warszawa 2009.

Zaręba D. *Ekoturystyka. Wyzwania i nadzieje*. Wyd. Nauk. PWN, Warszawa 2000.

Anna Katarzyna Para

CSR A IDEA ZRÓWNOWAŻONEGO ROZWOJU W TURYSTYCE

Wstęp

Korzenie idei zrównoważonego rozwoju sięgają końca lat 80. XX wieku. Wtedy to zaczęto zgłębiać treści opublikowanego w 1972 roku Raportu Klubu Rzymskiego na temat granic wzrostu. Według raportu, światu groziła globalna katastrofa ekologiczna, zaś około roku 1995 miały wyczerpać się wszystkie kluczowe surowce naturalne¹. Wtedy też zaczęto dostrzegać problem granic rozwoju oraz jego konsekwencji dla przyszłych pokoleń. Z rozważań tych zrodził się pomysł udoskonalenia procesów rozwojowych i wprowadzenia ich na bezpieczny, zrównoważony tor.

Zgodnie z „*Raportem Brundtland*” zrównoważony rozwój to taki, który „*zaspokaja potrzeby współczesności, nie odbierając przyszłym pokoleniom zdolności do zaspokojenia ich własnych potrzeb*”². Rozwój zrównoważony obejmuje trzy wzajemnie powiązane sfery: ekonomiczną, społeczną oraz związaną ze środowiskiem naturalnym. Z tak szerokiej zakresowo definicji można wnioskować, iż zrównoważony rozwój dotyczy wszelkich sfer działalności człowieka oraz przedsiębiorstw.

W niniejszej pracy autorka pragnie skoncentrować uwagę na problemie zrównoważonego rozwoju w turystyce. Gałąź ta ma obecnie ogromne znaczenie dla wielu gospodarek narodowych. W samej Unii Europejskiej sektor ten tworzy 1,8 mln przedsiębiorstw, które zatrudniają około 5,2% całkowitej siły roboczej (co stanowi prawie 10 mln miejsc pracy)³. Według danych Komisji Europejskiej, branża turystyczna wytwarza ponad 5% unijnego PKB i odsetek ten stale rośnie. Warto dodać, iż w skrajnych przypadkach w tzw. monokulturach turystycznych odsetek ten może wynosić aż 30-35% PKB, np. w Makau, na Seszelach bądź Malediwach.

Przedstawione dane są niewątpliwie imponujące i potwierdzają tezę, iż turystyka jest gałęzią ważną, a rozmiary i wpływ tego zjawiska bezsprzecznie wywierają wpływ na środowisko naturalne, warunki ekonomiczne oraz społeczności lokalne, a więc na te sfery, na których koncentruje się rozwój zrównoważony.

Niniejszy tekst prezentuje poglądy autorki na temat zastosowania idei CSR w strategiach działalności przedsiębiorstw turystycznych oraz ich wpływie na realizację postulatów zrównoważonego rozwoju.

Wpływ turystyki na środowisko naturalne oraz na społeczności lokalne

¹ D. H. Meadows, D. L. Meadows, J. Randers, W. W. Behrens III, *Granice Wzrostu*, wyd. Państwowe Wydawnictwo Ekonomiczne, Warszawa 1973.

² *Nasza wspólna przyszłość*: Raport Światowej Komisji do Spraw Środowiska i Rozwoju, PWE, Warszawa 1991.

³ Komisja Europejska, Opinia Komitetu Regionów: *Europa – najpopularniejszy kierunek turystyczny na świecie – nowe ramy polityczne dla europejskiego sektora turystycznego*.

Turystyka jest zjawiskiem nierozzerwalnie powiązaniem ze środowiskiem naturalnym. Podejmując aktywność turystyczną często głównym motywem jest chęć poznania przyrody oraz podziwiania walorów krajobrazu. Stan środowiska przyrodniczego bezsprzecznie wpływa na jakość i rodzaj oferowanych produktów turystycznych. Z drugiej strony, turystyka zmienia środowisko naturalne.

Turystyka jest zjawiskiem przenikającym nie tylko wiele branż, ale i obejmującym swym wpływem i zakresem szereg sfer działalności człowieka. Oprócz pozytywnych efektów takich jak np. tworzenie nowych miejsc pracy czy też przyczynianie się do wzrostu dochodu narodowego, turystyka przyczynia się także do degradacji środowiska oraz często negatywnie wpływa na społeczności lokalne.

W przeciągu ostatnich dekad obserwuje się dynamiczny rozwój branży turystycznej polegający nie tylko na powstawaniu coraz to nowszych form turystyki, ale i na ekspansji destynacji turystycznych. Szacuje się, iż branża podróżnicza i turystyczna stanowi obecnie 10,7% światowego PKB. Jednocześnie zatrudnienie w niej znajduje 260 mln osób⁴.

W XXI wieku można stwierdzić, iż nigdy wcześniej ludzie nie dysponowali tak dużą ilością czasu wolnego. Ponadto nigdy wcześniej oferta turystyczna nie obejmowała tak różnorodnych, egzotycznych i odległych geograficznie destynacji turystycznych. Trend ten ma bezpośrednie przełożenie w rozwoju przedsiębiorstw turystycznych, gdyż konsumenci zgłaszają coraz większy popyt na różnego rodzaju produkty i usługi turystyczne. Uprawianie wszelkich form turystyki nie jest w dzisiejszych czasach luksusową i dotępną tylko dla nielicznych form spędzania czasu. Według szacunków w roku 2020 na świecie będzie podróżowało około 1,6 miliarda turystów⁵. Podróżowanie oraz uprawianie turystyki jest praktykowane przez większość konsumentów, co oczywiście ma bezpośrednie konsekwencje w postaci m.in. niszczenia środowiska. Żadna branża nie musi podchodzić tak ostrożnie do problemów związanych z zanieczyszczeniem środowiska jak turystyka. Bez wątpienia turystykę uznać można za globalnie występujące zjawisko społeczne, którego skutki oddziaływania są coraz bardziej widoczne.

Wpływ branży turystycznej na środowisko przyrodnicze przejawia się między innymi poprzez emisję szkodliwego dwutlenku węgla, zmniejszanie się bioróżnorodności, nadmierne zanieczyszczanie odpadami itd. Skutkami tego są coraz częściej występujące zjawiska takie jak pustynnienie, wymarcie lub zanikanie gatunków roślin i zwierząt, erozja gleb. Zjawiska te dotyczą niestety wielu regionów przyrodniczych, nawet tych, które otoczone są ochroną. Przykładowo, w polskich Tatrach wzmożony ruch turystyczny powoduje szereg niekorzystnych zjawisk takich jak erozja gleby, zanikanie chronionych gatunków roślin i zwierząt.

Turystyka wpływa także na społeczności lokalne. Nie można bowiem uprawiać żadnej formy turystyki bez styczności z lokalną społecznością żyjącą w danej destynacji turystycznej. Nie jest bowiem możliwe odseparowanie konsumpcji usług turystycznych od ludności mieszkającej na danym terytorium. Próby takie zostały podjęte np. w Egipcie, gdzie kupując wycieczkę „all-inclusive” turyści spędzają pobyt w kompleksie hotelowym, niejako odseparowanym od społeczności lokalnych. W praktyce oznacza to, iż turyści są w pewien sposób chronieni przed kontaktem z lokalną ludnością, cały swój pobyt spędzają w hotelu i przyległych mu terenach. Oczywiście w ten sposób są oni ubożsi o poznanie

⁴ J. Ringbeck, Booz&Company, *Cel: Zielona turystyka, FOR*, www.odpowiedzialnybiznes.pl (dostęp: 10.10.2011).

⁵ Tamże

lokalnej kultury, tradycji i zwyczajów, co jest często jedną z atrakcji oraz celów podejmowania aktywności turystycznych. Wracając do przytoczonego przykładu egipskich destylacji, niewątpliwie takie posunięcie ze strony przedsiębiorców przyczyni się do niezadowolenia lokalnych społeczności, które tracąc będą możliwość podejmowania drobnych przedsiębiorczych działań takich jak: świadczenie usług transportowych, prowadzenie restauracji z lokalną żywnością itd. Warto zauważyć, iż rynek turystyczny jest w obecnych czasach w dużej mierze zdominowany przez turystyczne korporacje transnarodowe, np. globalne sieci hotelarskie czy też światowe biura podróży. Są to ogromni gracze rynkowi, którzy zazwyczaj posiadają swoją własną sieć zaopatrzenia, która często pomija korzystanie z usług lokalnych dostawców. W takich miejscach, gdzie lokalni przedsiębiorcy nie są dopuszczeni do korzystania z profitów turystyki może narastać ich wrogi stosunek, a nawet przemoc w stosunku do samych turystów.

Kontakt turystów ze społecznościami lokalnymi może wywołać szereg negatywnych zjawisk powstałych na skutek działań turystów. Turyści bowiem często podczas swoich wakacji czy też urlopów chcą wypocząć w dosyć nietypowy sposób. Związane jest to często m.in. z wzmożonym hałasem. Turyści często zachowują się w sposób niekulturalny oraz rażąco naruszający normy społeczne. Przykładem tego typu działań są niemoralne zachowania turystów brytyjskich organizujących tzw. wieczory kawalerskie w lokalach na krakowskim Rynku Głównym. Takie zachowanie wpływa negatywnie na postrzeganie turystyki przez mieszkańców Krakowa. Skrajnym przypadkiem negatywnego postrzegania turystów jest zjawisko seksu turystyki, czyli podejmowanie wyjazdów turystycznych w celach zaspokajania swoich potrzeb seksualnych. Zjawisko to uległo znacznemu nasileniu głównie w Tunezji, Kenii, Egipcie Turcji, na Kubie, na Sri Lance. Co więcej powstają biura podróży specjalizujące się w tego typu wyjazdach. Niestety chętnych na takiego rodzaju „atrakcje turystyczne” nie brakuje. Nie ulega wątpliwości, iż ma to bardzo zły wpływ na społeczności lokalne, ponieważ pojawiają się zjawiska takie jak prostytucja, alkoholizm oraz zażywanie narkotyków. Niepokojący jest fakt, iż prostytucja dotyczy coraz młodszych osób, dla których jest to często jedyny sposób na wyjście z biedy i poprawienie swojego losu.

Turystyka zatem jako zjawisko wieloaspektowe odciska piętno nie tylko na samym środowisku, ale i na społecznościach, które związane są pośrednio lub bezpośrednio z regionami będącymi częstymi destynacjami turystycznymi.

CSR jako złoty środek w osiągnięciu zrównoważonego rozwoju

W obliczu zaprezentowanych negatywnych zjawisk, zrównoważony rozwój jawi się jako słuszną drogą dążenia do bezpiecznego oraz długotrwałego wzrostu. W odpowiedzi na rozpowszechniającą się ideę zrównoważonego rozwoju, innowacyjne wydaje się być podejście przedsiębiorstw oraz organizacji, które do swej strategii działania włączyły działania z zakresu tzw. Corporate Social Responsibility czyli tzw. Społeczną odpowiedzialność biznesu.

Koncepcja CSR może być uznana niejako za odpowiedź na wyzwania płynące z idei zrównoważonego rozwoju. CSR można za Komisją Europejską zdefiniować jako „*koncepcję dobrowolnego włączania przez firmy zadań społecznych i z zakresu ochrony środowiska do swoich normalnych działań biznesowych oraz relacji ze wszystkimi zainteresowanymi partnerami*”⁶. Z tej definicji można wysnuć wnioski, iż najważniejszym

⁶ Commission of the European Communities, Green Paper for Promoting a European Framework for Corporate Social Responsibility, COM (2001) 366 final, Brussels, 2001, p. 6

elementem organizacji są interesariusze czyli grupy, instytucje i organizacje świadomie zainteresowane działalnością organizacji w jej dążeniach do osiągania celów lub „grupy, od których zależy przetrwanie organizacji”. Do interesariuszy zatem zaliczyć można pracowników, właścicieli przedsiębiorstwa, akcjonariuszy, radę nadzorczą, dostawców, konkurentów, klientów, władze centralne i lokalne itd. Wszystkie działania z zakresu CSR winny być skierowane ku właśnie tym grupom.

Głównym założeniem idei społecznej odpowiedzialności biznesu jest odpowiedzialne i etyczne postępowanie biznesu względem wszystkich grup społecznych, na które wpływ ma działalność danej jednostki gospodarczej. Podkreśla się przy tym znaczenie poszanowania środowiska przyrodniczego. Poprzez CSR, biznes ma wpływ na podejmowanie dobrowolnych zobowiązań na rzecz lokalnych społeczności czy też środowiska. Działania CSR winny swym zakresem obejmować wszystkich interesariuszy danej organizacji.

Należy podkreślić, iż wbrew pozorom działalność CSR nie dotyczy tylko dużych przedsiębiorstw i korporacji. Działania takie są podejmowane także przez przedsiębiorstwa sektora MŚP. Ponadto należy rozróżnić trwałe zintegrowanie działań CSR z długofalową strategią przedsiębiorstwa od jednorazowych akcji, w które przedsiębiorstwa się angażują, np. akcje charytatywne. Właściwie zinterpretowana idea CSR to nie tylko działania z zakresu PR, ale przede wszystkim wszelkie akcje wynikające z wysokiej świadomości społecznej przedsiębiorcy oraz jego chęci i potrzeby do przyłączenia się w rozwiązywanie ważnych społecznie problemów takich jak ubóstwo, nierówne szanse na rynku pracy, bezrobocie, zanieczyszczenie środowiska.

W przypadku przedsiębiorstw turystycznych są one najaktywniejsze w sferze dbałości o środowisko naturalne i akcje tego typu można odnaleźć w coraz większej ilości obiektów noclegowych i hotelarskich. Są one stosunkowo łatwe do implementacji.

Obecność idei CSR w strategiach przedsiębiorstw budzi wiele pytań i wątpliwości dotyczących ich działania. Przede wszystkim zastanawiające jest, gdzie leży granica między osiąganiem podstawowego celu działalności tj. zysków, a podejmowaniem dobrowolnych działań na rzecz środowiska, czy też społeczności lokalnych. Zgodnie z podręcznikową definicją przedsiębiorstwo jest to „jednostka gospodarcza prowadząca określoną działalność, kierującą się przy tym dążeniem do osiągnięcia korzyści materialnych, działająca na własny rachunek i ponosząca ryzyko i odpowiedzialność za podejmowane samodzielnie decyzje”. Stąd też zastanawiająca jest chęć przedsiębiorstw do podejmowania jakichkolwiek zbędnych działań, które podnoszą przecież ich koszty, a co za tym idzie obniżają uzyskiwane zyski. Czy przypadkiem pod podejmowaniem nieobligatoryjnych działań społecznych, czy też ekologicznych nie kryje się chęć zwiększenia rentowności przedsiębiorstwa?

Otóż okazuje się, iż CSR jest świetnym narzędziem marketingowym, które dobrze zastosowane służy promocji przedsiębiorstwa. Z badań przeprowadzonych w Wielkiej Brytanii wynika, iż 30% turystów było gotowych zapłacić za usługi turystyczne od 5 do 8 funtów więcej, jeśli będą mieli pewność, iż firma jest zaangażowana w ochronę środowiska⁸.

Coraz więcej konsumentów jest świadomych tego, iż nieracjonalne korzystanie z zasobów ziemi może przyczynić się do degradacji środowiska oraz do uszczuplenia

⁷ R.K.Mitchel, B.R.Agle, D.J.Wood, Toward a Theory of Stakeholders. *Identification and Saliency: Defining the Principles of Who and What Really Counts*, Academy of Management Review, 1997, No 22, 4, s. 853.

⁸ T. Forsyth, *Sustainable Tourism*, www.fathom.com, (dostęp: 11.10.2011r.).

zasobów, które służyć mają przyszłym pokoleniom. Dlatego też przedsiębiorstwa i organizacje podejmujące działania z zakresu CSR oraz wspierające rozwój zrównoważony napotykają na pozytywne reakcje konsumentów i interesariuszy.

CSR w praktyce

Sama idea CSR, jej założenia oraz cele nie są tylko jałowymi obietnicami i oraz zapisami w kolejnych dokumentach. Coraz częściej w życiu gospodarczym spotyka się rzeczywiste działania w ramach społecznej odpowiedzialności biznesu. Doskonałym przykładem jednostki, która wypełnia założenia idei CSR we wszystkich jej wymiarach jest krakowski Hotel Radisson Blu, który pod względem wdrożenia idei CSR jest wzorem do naśladowania dla innych przedsiębiorstw.

Hotel ten nie poprzestał na wprowadzeniu ekologicznych rozwiązań w obiekcie. W swych działaniach poszedł o wiele dalej. Od kilku lat hotel dokonuje starannej segregacji odpadów oraz kontroluje używane materiały takie jak papier, tonery do drukarek, produkty żywnościowe, oleje itd. Wszelkie zamawiane produkty dostarczane są wyłącznie w dużych ekologicznych pojemnikach zbiorczych. Ponadto Radisson Blu wykorzystuje szklane butelki wielokrotnego użytku oraz karty magnetyczne, służące jako klucze do pokoi, które wraz z opuszczeniem pokoju przez gościa hotelowego odcinają prąd. Hotel stale dba o sukcesywne zmniejszenie zużycia energii oraz ilości niewykorzystanej żywności. Działania te bezsprzecznie są zgodne z koncepcją CSR oraz ideą zrównoważonego rozwoju. CSR jest niejako kluczem do osiągnięcia długookresowego celu jakim jest pozostawienie zasobów ziemi w niezmiennym stanie dla kolejnych pokoleń.

Jeśli chodzi o działalność na rzecz społeczności lokalnych hotel zaangażował się w takie akcje, jak: zbiórka książek dla biblioteki szkoły podstawowej w Wiatowicach, , charytatywna zbiórka pieniędzy dla domu dziecka, pomoc w realizacji marzeń dzieci z Fundacji Mam Marzenie i inne.

Ponadto Radisson Blue Hotel jako pierwszy (i obecnie jedyny) hotel na świecie zdobył tzw. Eco-certyfikat BS8901. Certyfikat jest uznawany jako najbardziej wymagająca norma w dziedzinie „odpowiedzialnego” i „zrównoważonego” zarządzania spotkaniami i imprezami. Podkreśla ona trzy priorytetowe działania: zmniejszenie negatywnego wpływu na środowisko, pozytywnego oddziaływania na lokalną społeczność oraz redukcję kosztów produkcji i eksploatacji. Warto dodać, iż certyfikat ten jest dosyć ekskluzywnym wyróżnieniem. Na świecie posiada go obecnie jedynie 30 przedsiębiorstw. Za swoje działania Radisson Blu został także wyróżniony w rankingu „Liderzy Zrównoważonego Rozwoju”, zorganizowanego przez miesięcznik Forbes i firmę doradcą PwC⁹.

Nie ulega wątpliwości, iż taka postawa zarządzających hotelem wpływa pozytywnie na jego pozycję konkurencyjną na rynku. Doskonale zaplanowane i przeprowadzone akcje w ramach strategii CSR wpływają dobrze na wizerunek obiektu wśród potencjalnych klientów oraz interesariuszy hotelu. Hotel Radisson Blu bez wątpienia, dzięki swojej działalności w obszarze CSR znacznie wyróżnia się na tle swej konkurencji. Jego społeczne zaangażowanie może być postrzegane jako niematerialna, trudna do imitacji przewaga konkurencyjna, która nie tylko pozytywnie przyczynia się do długofalowego budowania znakomitego wizerunku hotelu, ale także skłania konsumentów do częstszego

⁹ Według Forbes: *Krakowski Radisson Blu liderem zrównoważonego rozwoju*, www.dziennikturystyczny.pl, (dostęp : 11.10.2011r.).

wyboru usług tego obiektu. Efektem podejmowanych działań są też zadowoleni i lojalni pracownicy, a także przyjaźnie nastawione do działalności obiektu społeczności lokalne.

Przypuszczalnie hotel ten odnosi także wymierne korzyści materialne, w postaci np. spadku kosztów za energię, czy też zużywane surowce, żywność itd. Niestety trudno jest wyznaczyć liczbowo wpływ działań CSR na wyniki finansowe hotelu, gdyż nadal brakuje wiarygodnych narzędzi do pomiaru tego typu korzyści.

Oczywiście Hotel Radisson Blu nie jest jedynym przykładem przedsiębiorstwa turystycznego, które uwzględniło ideę CSR w swojej strategii. Jednakże najlepiej pokazuje on, jak może wyglądać wdrożenie wieloaspektowych działań CSR do codziennej działalności przedsiębiorstwa.

Zakończenie

Idea zrównoważonego rozwoju jest obecna w świadomości przedsiębiorców oraz konsumentów. Troska o środowisko naturalne oraz o oszczędność ograniczonych surowców naturalnych jest jednym z najważniejszych problemów współczesnego świata, w którym koncentracja na zyskach finansowych często przyćmiewa negatywne konsekwencje działalności gospodarczej społeczeństwa.

Institucje ponadnarodowe i krajowe upubliczniły liczne raporty, zalecenia oraz wytyczne dotyczące skutecznej realizacji założeń zrównoważonego rozwoju. Niestety, w rzeczywistości często nie wnoszą one żadnych widocznych rezultatów. Skuteczniejszym narzędziem wydaje się być idea Społecznej Odpowiedzialności Biznesu, której przewaga polega na tym, iż jest ona oparta o dobrowolne działania podejmowane przez jednostki gospodarcze.

Coraz więcej przedsiębiorstw i organizacji wdraża działania z zakresu CSR do swej działalności. Takie dobrowolne działania dają o wiele więcej pozytywnych efektów niż narzucone np. przez regulacje prawne obowiązki nakładane na przedsiębiorstwa. Z pewnością podejmując działania CSR przedsiębiorcy chcą osiągnąć cele, do których wytrwale dążą. Ich skuteczność jest zdecydowanie większa niż w wypadku działań podejmowanych obligatoryjnie.

Można zauważyć, iż idea CSR staje się coraz bardziej popularna wśród przedsiębiorstw i organizacji. Coraz więcej konsumentów oraz interesariuszy oczekuje, iż jednostki gospodarcze będą podejmować właśnie takie działania. Niestety niektórzy przedsiębiorcy nie doceniają pozytywnych rezultatów takich działań oraz nie do końca rozumieją samą ideę CSR, myląc ją np. z jednorazowym udziałem w akcjach charytatywnych.

W rzeczywistości gospodarczej odnaleźć można wiele skutecznych działań CSR podejmowanych przez przedsiębiorstwa turystyczne. Przytoczony przykład Hotelu Radisson Blu doskonale potwierdza tezę, iż można skutecznie i wieloaspektowo potraktować ideę CSR oraz skutecznie wdrożyć ją w długofalową strategię przedsiębiorstwa czerpiąc jednocześnie wieloaspektowe korzyści z podejmowanych działań.

Podsumowując należy zwrócić uwagę, iż przedsiębiorstwa nie działają w oderwaniu od otoczenia mikro- oraz makroekonomicznego, a ich wyniki finansowe zależą w dużej mierze od kondycji środowiska oraz społeczeństwa, dlatego też warto postrzegać świat, ludzi oraz zyski przedsiębiorstwa jako elementy powiązane i wzajemnie współzależne.

Należy mieć nadzieję, iż idea CSR będzie w przyszłości coraz częściej obecna w strategiach przedsiębiorstw i na stałe zdomowi się w rzeczywistości gospodarczej.

Bibliografia:

Opracowania zwarte

- Chudy-Hyska D., Żemła M. (red), *Turystyka, Innowacje, Konsument*, Górnośląska Wyższa Szkoła Handlowa, Katowice 2008.
- Meadows D. H., Dennis L. Meadows D.L., Jorgen Randers, William W. Behrens III, *Granice Wzrostu*, Państwowe Wydawnictwo Ekonomiczne, Warszawa 1973.

Źródła

- Agle B.R., Mitchel R.K., Wood D.J., *Toward a Theory of Stakeholders. Identification and Sali-ence: Defining the Principles of Who and What Really Counts*, *Academy of Management Review*, 1997, No 22, 4, s. 853.
- Commission of the European Communities, *Green Paper for Promoting a European Frame-work for Corporate Social Responsibility*, COM (2001) 366 final, Brussels, 2001.
- Światowa Komisja ds. Środowiska i Rozwoju, *Nasza wspólna przyszłość*, PWE, Warszawa 1991.

Strony internetowe

- Forbes: *Krakowski Radisson Blu liderem zrównoważonego rozwoju*, www.dziennikturystyczny.pl, (dostęp: 11.10.2011).
- Forsyth T., *Sustainable Tourism*, www.fathom.com/course/21701788/session3.html (dostęp: 11.10.2011).
- Komunikat Komisji Europejskiej z dnia 30.06.2010 r., *Opinia Komitetu Regionów: Europa – najpopularniejszy kierunek turystyczny na świecie – nowe ramy polityczne dla europejskiego sektora turystycznego*, www.europarl.europa.eu, (dostęp: 10.10.2011).
- Ringbeck J., Booz&Company, *Cel: Zielona turystyka*, FOR, www.odpowiedzialnybiznes.pl (dostęp: 10.10.2011).

Elżbieta Wansacz

ZRÓWNOWAŻONY ROZWÓJ NA POZIOMIE LOKALNYM

WSTĘP

Z terminem *zrównoważony rozwój* spotykamy się niemal wszędzie, ale czy zastanawiamy się co on właściwie oznacza? W jaki sposób produkcja i konsumpcja wpływają na równowagę? Czy globalizacja gospodarki wspomaga zrównoważony rozwój, czy go utrudnia? Czy zrównoważony rozwój można mierzyć, używając tradycyjnych narzędzi analizy ekonomicznej, czy należy zastosować nowe narzędzia badawcze? Co rządy, przedsiębiorstwa, samorządy czy obywatele mogą zrobić, aby go wpierać?

Koncepcja zrównoważonego rozwoju często kojarzona jest jako dotycząca przede wszystkim środowiska, ale zrównoważony rozwój oznacza w rzeczywistości wykorzystanie rozwoju gospodarczego do zwiększenia sprawiedliwości społecznej przy jednoczesnym poszanowaniu ekosystemów i zasobów naturalnych. Nie jest to łatwe zadanie, a wybory, których musimy dokonywać jako obywatele i których muszą dokonywać rządy, zwykle wiążą się z pójściem na kompromis i rezygnacją z realizacji innych celów. Historyczny, gospodarczy, społeczny i polityczny kontekst każdego kraju jest inny, ale podstawowe zasady zrównoważonego rozwoju dotyczą wszystkich. Rozwój gospodarczy jest bardzo ważny, ale sam rozwój, bez zrozumienia wszystkich czynników, które przyczyniają się do dobrobytu, nie zmniejsza biedy, nie poprawia jakości życia w sposób zgodny ze środowiskiem. Rozwój gospodarczy jest powiązany z ogólną poprawą jakości życia, wyższym poziomem edukacji i przewidywaną długością życia na szczeblu krajowym. Nie mówi to jednak nic o sposobie osiągnięcia tego rozwoju, o tym, czy jest on trwały, ani o tym, kto czerpie z niego korzyści, a kto na tym traci. Żyjemy w społeczeństwie, w którym w centrum uwagi znajdują się rozwój i aktywność gospodarcza. Firmy masowo wytwarzają coraz więcej produktów i cały czas się rozwijają. Większość ludzi cieszy się standardem życia, który pozwala im przeznaczać część dochodów na towary i usługi inne niż żywność, schronienie, odzież czy pozostałe podstawowe potrzeby, ale równocześnie występują takie zjawiska jak bieda i wykluczenie społeczne.

1. ISTOTA ZRÓWNOWAŻONEGO ROZWOJU

Po raz pierwszy z pojęciem *zrównoważonego rozwoju* w obecnym znaczeniu spotykamy się pod koniec lat 80. XX w., po opublikowaniu w 1987 r. raportu *Nasza wspólna przyszłość (Our Common Future)*. Był to przełomowy dokument, który ukazał konieczność redefinicji sposobów funkcjonowania społeczeństw oraz zarządzania zasobami. Nadawał kluczowe znaczenie równowadze pomiędzy gospodarczymi, społecznymi oraz środowiskowymi aspektami rozwoju. Ustalono, że charakter zrównoważonego rozwoju oparty na wzajemnych powiązaniach w celu koordynowania strategii i podejmowania właściwych decyzji wymaga przekraczania granic – zarówno terytorialnych jak i instytucjonalnych. Podstawową zasadą zrównoważonego rozwoju jest potrzeba jednoczesnego uwzględniania społeczeństwa, gospodarki i środowiska. Zgodnie z założeniami zrównoważonego rozwoju, potrzeby obecnego pokolenia należy zaspokajać

bez uszczerbku dla możliwości zaspokajania potrzeb przyszłych pokoleń. W obecnym okresie programowania obejmującym lata 2007-2013 zrównoważony rozwój stanowi jedną z najważniejszych zasad w ramach Polityki Spójności, o czym mówi zapis zawarty w Artykule 17 Rozporządzenia Rady (WE) ustanawiającego przepisy ogólne dotyczące Polityki Spójności: „*Dążenie do osiągnięcia celów Funduszy będzie odbywało się w ramach zrównoważonego rozwoju i promocji idei ochrony oraz poprawy środowiska.*”¹

Podstawową ideą zrównoważonego rozwoju jest wzajemne powiązanie ludzi, środowiska i systemów gospodarczych. Zasada zrównoważonego rozwoju jest modelem idealnym, do realizacji którego należy dążyć prowadząc długofalową politykę rozwoju.

2. POMIAR ZRÓWNOWAŻONEGO ROZWOJU NA POZIOMIE LOKALNYM

Efektom końcowym funkcjonowania wspólnoty samorządowej jest poziom jej rozwoju w wymiarze społecznym, gospodarczym i środowiskowym. Jest on sumą wysiłków władz lokalnych, podmiotów gospodarczych i mieszkańców, uzyskaną w określonych uwarunkowaniach. Z sumy tych wyników mieszkańcy rozliczają swoje władze, dlatego wiedza o szczegółowych parametrach rozwoju w tych wymiarach ma tak istotne znaczenie.

Pomocną miarą w tym zakresie będzie zestaw wskaźników zrównoważonego rozwoju.

Pomiar zrównoważonego rozwoju wydaje się być trudny do wykonania. Podlega on wpływowi bardzo wielu czynników jak np. zmiany klimatu, opieka nad dziećmi, etyka biznesu, polityki rządu, tendencje konsumenckie. Zrównoważony rozwój obejmuje zmienne gospodarcze, społeczne i środowiskowe, a wszystkie one muszą zostać w jakimś stopniu zmierzone. Co prawda istnieją wskaźniki tradycyjnych miar makroekonomicznych, takich jak produkt krajowy brutto (PKB) i zdolność produkcyjna, ale możemy także użyć wskaźników środowiskowych, takich jak” zużycie wody, poziomy emisji oraz statystyki społeczne, takie jak przewidywana długość życia i poziom wykształcenia. Trudno określić, które wskaźniki są ważne dla zrównoważonego rozwoju? Dodatkowym utrudnieniem jest to, że koncepcja zrównoważonego rozwoju jest nie tylko wielowymiarowa, ale także dynamiczna. Wyrażenie jej liczbowo wymaga zastosowania wielu parametrów w różnej przestrzeni czasowej. Zjawiska gospodarcze, społeczne i środowiskowe funkcjonują w różnych rytmach. Gdy planujemy poważny projekt energetyczny, myślimy z co najmniej 50-letnim wyprzedzeniem, a przy transakcjach na rynkach finansowych wszystko zmienia się w ułamkach sekund. Musimy także pamiętać, że zrównoważony rozwój jest procesem, który łączy to, co stało się w przeszłości, z tym, co robimy teraz, co z kolei wpływa na możliwości i wyniki w przyszłości. Opracowanie miar, dotyczy obszaru odpowiedzialności rządowej i partycypacji społecznej. Mierzenie postępów w dziedzinie zrównoważonego rozwoju za pomocą wiarygodnych informacji, to kluczowy składnik procesu demokracji. Zwiększa odpowiedzialność rządów i daje ludziom narzędzie, dzięki któremu mogą aktywniej uczestniczyć w definiowaniu i ocenianiu celów polityki. Główną ideą zrównoważonego rozwoju jest związek między dobrobytem obecnego pokolenia a dobrobytem przyszłych generacji. Zrównoważony rozwój możemy mierzyć na podstawie posiadanych przez dane państwo czy społeczeństwo kapitałów np. kapitał naturalny (bogactwa naturalne), kapitał finansowy (obligacje, lokaty pieniężne), kapitał produkcyjny (infrastruktura produkcyjna, maszyny, budynki), kapitał ludzki oraz kapitał społeczny.

¹ Rozporządzenia Rady (WE) ustanawiającego przepisy ogólne dotyczące Polityki Spójności 1083/2006/EC

Suma tych kapitałów składa się na bogactwo narodowe. Każdy aspekt gospodarki, społeczeństwa i zasobów wpływa na zrównoważony rozwój. Żaden, nawet niezawodny model, ani żadna, wyczerpująca i szczegółowa prognoza, nie są w stanie powiedzieć nam wszystkiego, co chcielibyśmy wiedzieć. Samorządy podejmujące próbę wdrożenia zrównoważonego rozwoju muszą radzić sobie z tą niepewnością. Nie tylko cele, ale także strategie i instrumenty wykorzystywane do ich osiągnięcia, muszą być zrównoważone. Muszą być dość rygorystyczne, aby były skuteczne, ale też dość elastyczne, aby adaptować się do ewoluujących okoliczności i priorytetów. W obliczu niepewności sam proces rządzenia musi być zrównoważony.

3. WSKAŹNIKI ZRÓWNOWAŻONEGO ROZWOJU

Wskaźniki zrównoważonego rozwoju są narzędziem informacyjno-diagnostycznym ułatwiającym ocenę i zarządzanie sferą społeczną, gospodarczą i środowiskową na poziomie lokalnym, regionalnym i krajowym. Badania w ramach Systemu Analiz Samorządowych prowadzone są na poziomie lokalnym. Te same wskaźniki są niezwykle użyteczne w sporządzaniu i aktualizacji strategii rozwojowych jednostek samorządu, w tym strategii sektorowych, oraz studiów wykonalności do projektów przygotowywanych do finansowania ze środków Unii Europejskiej. Zmiana wskaźników w czasie, w zestawieniu ze zmianami w innych podobnych samorządach pozwala na monitoring procesów i programów rozwojowych realizowanych w danej jednostce samorządu. Wskaźniki można pogrupować np. według trzech ładów:

- (a) środowiskowo-przestrzennego,
- (b) gospodarczego,
- (c) społecznego (obejmującego również sferę instytucjonalną).

Wiele polskich miast stosuje już badania opinii publicznej do formułowania wizji, strategii rozwoju i określania potrzeb mieszkańców, niemniej jest to nadal znikomy procent polskich samorządów. Np. w Poznaniu mieszkańcy są pytani o opinie na temat komunikacji publicznej, zdrowia, bezpieczeństwa socjalnego, stanu środowiska naturalnego, zadowolenia z pracy, edukacji, poczucia zagrożenia przestępczością, sposobów spędzania wolnego czasu czy poczucia związku z miastem. Wskaźniki te, mające charakter subiektywny, w zestawieniu z miarami statystycznymi dla badanych dziedzin i sytuacji, pozwalają na rzetelny monitoring warunków stanowiących o jakości życia w mieście, widzianych z perspektywy mieszkańców. Badania opinii mieszkańców na temat jakości życia każdy samorząd musi prowadzić sam i to cyklicznie.

4. ZARZĄDZANIE ZRÓWNOWAŻONYM ROZWOJEM

Zarządzanie zrównoważonym rozwojem powinno mieć rangę najwyższą wśród strategicznych działań. Strategia zrównoważonego rozwoju to główna strategia, która powinna być zharmonizowana na różnych poziomach zarządzania: Unii Europejskiej, kraju, władzy lokalnej, przedsiębiorstwa, instytucji, rodziny i każdego obywatela.

Dokument Strategia Zrównoważonego Rozwoju Polski do 2025 roku w następujący sposób ujmuje cele i zakres działania: "Opracowanie Strategii Zrównoważonego Rozwoju Polski, zwanej dalej Strategią, służyć powinno przede wszystkim stworzeniu warunków dla takiego stymulowania procesów rozwoju, aby w jak najmniejszym stopniu zagrażały one środowisku". Konieczne jest w związku z tym sukcesywne eliminowanie procesów i działań gospodarczych szkodliwych dla środowiska i zdrowia ludzi, promowanie sposobów gospodarowania "przyjaznych środowisku" oraz przyspieszanie procesów

przywracania środowiska do właściwego stanu, wszędzie tam, gdzie nastąpiło naruszenie równowagi przyrodniczej. Realizacja tych postulatów nie może jednak jednocześnie powodować niepożądanego zmniejszania tempa wzrostu gospodarczego, ani poszerzać marginesu ubóstwa, czyli pogłębiania lub powstawania nowych napięć społecznych i zagrożeń ekonomicznych. Aby integrować kierunki rozwoju gospodarczego, rozwoju społecznego i rozwoju ekologicznego Strategia Zrównoważonego Rozwoju Polski do 2025 roku określa korelacje i współzależności pomiędzy nimi oraz wyznaczy ich kierunki i ograniczenia. Strategia nie może przy tym zastąpić ani dublować ściśle specjalistycznych polityk, strategii i programów sektorowych, z ich własnym instrumentarium, aktorami i horyzontami czasowymi. Wyznacza ona natomiast kierunki i ramy dla rozwoju tych sektorów. Polityki sektorowe powinny zatem stanowić rozwinięcie i uszczegółowienie zasad, kierunków i celów określonych w Strategii. Strategia powinna uwzględniać potrzeby w zakresie:

- bezpieczeństwa terytorialnego i ekologicznego kraju,
- utrzymania suwerenności państwa,
- zabezpieczenia zdrowotnego i socjalnego każdego obywatela,
- przestrzegania praw i obowiązków wynikających z Konstytucji,
- poszanowania i przestrzegania istniejącego porządku prawnego,

W klasycznym ujęciu rozwój gospodarczy postrzegany jest jako cel, zaś środowisko naturalne jako narzędzie pozwalające na korzystanie z zasobów naturalnych. Ekonomiczny dobrobyt jest niezwykle istotnym elementem zrównoważonego rozwoju. Umożliwia między innymi: zwalczanie ubóstwa, finansowanie likwidacji starych obciążeń. Nie wszystkie aspekty wzrostu gospodarczego oznaczają jednak postęp w kierunku zrównoważonego rozwoju. O realizacji zasady zrównoważonego rozwoju można mówić tylko w odniesieniu do wzrostu gospodarczego przy jednoczesnym ograniczonym oddziaływaniu na środowisko naturalne. Wzrost gospodarczy i negatywne oddziaływanie na środowisko muszą przestać iść ze sobą w parze dzięki poprawie efektywności ekologicznej. Polityka gospodarcza i mechanizmy rynkowe muszą wspierać zrównoważony rozwój, a nie działać na jego niekorzyść. Pamiętać należy, że gospodarka jest niezwykle ważnym narzędziem, które stosowane we właściwy sposób, skutecznie motywuje do dokonywania takich wyborów, które wspierają zrównoważony rozwój. Uczynienie z gospodarki skutecznego narzędzia oznacza, że podczas podejmowania decyzji ekonomicznych i biznesowych muszą zostać uwzględnione wszystkie koszty danej działalności. Chodzi tu w szczególności o długoterminowe koszty związane z ochroną środowiska, a także koszty społeczne które muszą mieć odzwierciedlenie zarówno w cenach rynkowych jak i formach ewentualnej rekompensaty z tytułu tych kosztów. Można to osiągnąć poprzez zastosowanie odpowiednich środków fiskalnych, a także poprzez stworzenie rynków, na których odbywałby się obrót dobrami i usługami ekologicznymi po kosztach rzeczowych.

5. ROZWÓJ TURYSTYKI A ZRÓWNOWAŻONY ROZWÓJ LOKALNY

Turystyka przez władze lokalne oraz inwestorów jest traktowana jako najwłaściwsze narzędzie dla użytkowania zasobów naturalnych i tym samym jako jeden ze sposobów finansowania ochrony środowiska. Turystyka, podobnie jak inne sektory gospodarki, użytkuje zasoby naturalne, generuje odpady oraz jest źródłem środowiskowych, kulturowych i społecznych zysków i kosztów. Aby wykształcić zrównoważone nawyki konsumpcji i produkcji w sektorze turystycznym, należy wdrażać odpowiednie planowanie przestrzenne, wzmocnić instrumenty ekonomiczne i regulacyjne oraz realizować programy

edukacyjne i informacyjne. Intensywność wpływu jaki turystyka wywiera na środowisko zależy od formy turystyki, która jest w danym miejscu i momencie nasiloną. To, czy turystyka na określonym obszarze jest przyjazna środowisku zależy od poziomu nasilenia oraz jakości zarządzania turystyką. Jeśli zarządzanie turystyką jest odpowiednie, jest ona niezłą alternatywą, zwłaszcza gdy chroni wrażliwe ekologicznie obszary przed bardziej niszczącymi formami użytkowania. Nieodpowiedzialne zarządzanie może mieć katastrofalne skutki. Wpływ turystyki na gospodarkę regionu może być trudny do uchwycenia. W przeciwieństwie do widocznych zniszczeń środowiskowych, zniekształcenie lokalnej gospodarki jest często powolnym procesem. Również poprawa lokalnej gospodarki wymaga czasu aby dać wymierne efekty. Zrównoważona turystyka to uruchomienie długofalowego mechanizmu, który rzadko skutkuje na początku spektakularnymi efektami.

Turystyka generuje bezpośrednie i pośrednie wpływy dla indywidualnych przedsiębiorców i dla całych społeczności. Tworzy miejsca zatrudnienia, wspiera sektor prywatny, inicjuje nowe inwestycje, generuje podatki i inne dochody państwa. Zyski z turystyki mają nie tylko wymiar ekonomiczny, gdyż są dostrzegalne również w obszarze stabilności społecznej regionu, podniesieniu jakości życia oraz poczucia komfortu mieszkańców i gości. Aby tak się działo, przemysł turystyczny musi opierać się na lokalnym biznesie. Ważne, aby na poziomie lokalnym powstała sieć różnorodnych wytwórców i usługodawców, bazujących na potrzebach turystów. W ten sposób zarówno przemysł turystyczny, jak i lokalny rynek będzie czerpał zyski. Przyniesie to obopólne korzyści, rozwój rynku turystycznego oraz wzmocnienie lokalnej gospodarki. Ponadto struktura gospodarcza punktu docelowego, dzięki wzmocnieniu się społeczności lokalnych, z czasem przestanie być zależna od sektora turystycznego.

Zrównoważone formy turystyki, które bazują na lokalnych społecznościach mogą stymulować rozwój gospodarczy. Chociaż turystyka obejmuje wiele elementów. Rozwój turystyki ma pozytywny wpływ na gałęzie gospodarki nie związane ściśle z branżą turystyczną, jeśli dobra i usługi potrzebne dla sektora turystycznego są zapewniane przez lokalnych producentów. Włączyć w to można, na przykład rolników (produkcja żywności), branżę budowlaną (budowa nowych obiektów), rzemieślników (pamiątki i usługi), lokalnych handlowców jak również przewodników turystycznych, właścicieli miejsc noclegowych i restauracji.

Turystyka zrównoważona w swojej definicji zakłada aktywny udział społeczności lokalnych w wzmacnianiu lokalnego sektora turystycznego. Optymalne korzystanie z możliwości, jakie niesie ze sobą rozwój turystyki zrównoważonej wymaga przygotowania mieszkańców, poprzez dostarczenie informacji i szkolenia. Ważne jest nie tylko podnoszenie kwalifikacji mieszkańców oraz zapewnienie im nowych możliwości zatrudnienia. Ważne, aby zatrudnienie było długotrwałe i nie narażone na efekt sezonowości. W proces rozwoju turystyki często są włączeni zewnętrzni inwestorzy. Wspomagają oni finansowo region, jednak powodują również odpływ pieniędzy. Osłabia to lokalną gospodarkę i skutkuje nierównomierną dystrybucją przychodów wśród społeczności lokalnej. W perspektywie długofalowej zbyt duży poziom zewnętrznych inwestycji w sektorze turystycznym może prowadzić do intensyfikacji lokalnych dysproporcji oraz do uzależnienia się społeczności lokalnej od sektora turystycznego. W przypadku wycofania się inwestora lokalni wytwórcy i usługodawcy pozostają bez możliwości funkcjonowania na takim samym poziomie. Związek pomiędzy turystyką a przyrodą jest bardzo silny.

Bazując na skarbach natury, jako jednej z atrakcji turystycznych, przemysł turystyczny ma intensywny wpływ na środowisko miejsca docelowego. W każdym przypadku rozwój regionu w oparciu o turystykę zmienia sytuację człowieka i natury. Charakterystyka i siła tej zmiany zależą od tego, w jaki sposób turystyka jest zarządzana.

Turystyka zrównoważona zakłada odpowiedzialne użytkowanie naturalnych zasobów, minimalizuje negatywne wpływy aktywności turystycznej, oraz może nawet mieć udział w poprawie stanu środowiska naturalnego. W obszarów wrażliwych, gdzie rozwija się turystyka, należy wdrażać takie formy ochrony przyrody, które angażują społeczność lokalną a nawet turystów. Osiągany jest wówczas podwójny efekt – ochrona przyrody oraz uwrażliwienie i edukacja ludzi na temat problemów środowiskowych. Kolejnym aspektem zrównoważonej turystyki jest finansowanie ochrony przyrody z zysków czerpanych z tego sektora. Bardzo często środki krajowe na finansowanie ochrony przyrody są niewystarczające i organizacje pozarządowe oraz instytucje odpowiedzialne za określone działania muszą poszukiwać alternatywnych źródeł finansowania. Odpowiednio zarządzana turystyka, np. na obszarach chronionych, wydaje się być adekwatnym sposobem wykorzystania zasobów naturalnych dla generowania przychodów. Z jednej strony, chroni obszar przed niekontrolowaną dewastacją, z drugiej strony część przychodów pokrywa koszty ochrony środowiska. Ma to długoterminowy oddźwięk środowiskowy. Rozwój zrównoważonej turystyki wpływa na wdrażanie programów gospodarowania zasobami. Turystyka wymaga czystej wody, naturalnej scenerii i krajobrazu wolnego od śmieci. Rozwój turystyki może być siłą napędową dla pozytywnych zmian na poziomie lokalnym i prowadzić do uchwalania adekwatnych planów i strategii. Koncepcja turystyki zrównoważonej wpływa również na lepsze pojmowanie natury wśród społeczności lokalnej oraz turystów, gdyż wymaga włączenia mieszkańców w proces rozwoju. To oznacza informowanie społeczności lokalnej o podejmowanych działaniach. Dlatego kampanie i szkolenia o tematyce środowiskowej są integralnym elementem rozwoju turystyki zrównoważonej. Poszczególne działania i inicjatywy, takie jak zbiórka odpadów, spotkania informacyjne lub ścieżki edukacyjno - przyrodnicze, wpływają na podnoszenie świadomości ekologicznej społeczności lokalnych, jak również turystów.

Duża liczba turystów, ich działalność oraz obce formy zagospodarowania powodują dramatyczny wpływ na środowisko punktu docelowego. Poprawienie dostępności obszarów wrażliwych jest odpowiedzialne za degradację flory i fauny, które mogą skutkować utratą różnorodności biologicznej na całe lata. Obce formy zagospodarowania niszczą charakter krajobrazu oraz skutkują destabilizacją istniejącego ekosystemu.

6. EDUKACJA SPOŁECZNOŚCI LOKALNYCH I ICH ROLA W REALIZACJI ZASADY ZRÓWNOWAŻONEGO ROZWOJU

Dążenie do zrównoważonego rozwoju to dokonywanie wyborów, co w praktyce przekłada się na poruszanie w sferze wartości. Oddziaływanie na tę sferę jest szczególną cechą edukacji na rzecz zrównoważonego rozwoju. Także edukacji społeczeństwa lokalnego. Jeżeli społeczność lokalna nauczy się wartościowania złożonych kwestii społecznych czy ekologicznych, jeżeli opanuje metodę analizowania różnych stanowisk w jakiejś sprawie, wówczas rzeczywiście jej członkowie będą zdolni do wyboru swojego własnego stanowiska, a ponadto będą w stanie rozumieć i wyjaśniać różnorakie powody (np. polityczne, ekonomiczne, itp.), którymi kierują się w swoich wyborach oni sami i inne osoby, włączone w sferę oddziaływania danego problemu. Umocnianie sfery wartości w każdym pojedynczym obywatelu, a następnie społeczności lokalnej, powinno

doprowadzić do ukształtowania postaw odpowiedzialności i współodpowiedzialności za świat. Taki właśnie jest ostateczny cel edukacji na rzecz zrównoważonego rozwoju. W ciągu wielu przeszłych wieków człowiek czuł się moralnie odpowiedzialny za swoją rodzinę i najbliższych. Stopniowo krąg moralnej odpowiedzialności poszerzał się. Dzisiaj coraz częściej uświadamiamy sobie, zwłaszcza w kontekście ogromnych szkód wyrządzonych środowisku przyrodniczemu, że poczucie moralnej współodpowiedzialności powinno obejmować całą ludzkość i cały świat. Jeżeli chcemy, by życie na Ziemi wciąż rozwijało się, nie mamy innego wyjścia, jak tylko troszczyć się o to życie, chronić je i dbać, by przetrwało nienaruszone dla dzieci naszych dzieci. Edukacja społeczna na rzecz zrównoważonego rozwoju będzie takim oddziaływaniem na świadomość (a w konsekwencji na postawy i style życia) ludzi, by ze społeczeństwa przemysłowego przekształcało się powoli w społeczeństwo zrównoważone, w sposób harmonijny funkcjonujące na wszystkich płaszczyznach, a zwłaszcza kulturowej, gospodarczej, przyrodniczej i społecznej.

Podstawową zasadą zrównoważonego rozwoju jest włączenie społeczeństwa w działania dotyczące środowiska i ekorozwoju. Pełna realizacja i integracja polityki środowiskowej następuje poprzez aktywny współdział wszystkich głównych aktorów społecznych, wśród których dominującą rolę powinni odgrywać obywatele – mieszkańcy gminy. Takie podejście wpisuje się w zasadę subsydiarności, według której decyzje powinny być podejmowane jak najbliżej obywateli.² Udział społeczeństwa w planowaniu rozwoju lokalnego i ochronie środowiska umożliwia podjęcie przez władze najlepszych decyzji, pozwalających uniknąć konfliktów społecznych i szkód ekologicznych. Z jednej strony wymaga uchwalenia stosownych norm prawnych, a z drugiej konieczne jest także kształtowanie właściwych postaw, zarówno wśród członków społeczności, jak i urzędników lokalnych. Bardzo ważna jest edukacja obywatelska oraz poprawa świadomości prawnej obywateli. Przy biernej postawie lokalnej społeczności, do władzy dochodzą osoby przypadkowe. Mieszkańcy, którzy są zaangażowani w rozwój lokalny czują się współodpowiedzialni za byt i rozwój swojego środowiska. Chcieliby też realnie współdecydować o tym wszystkim, co dotyczy ich lokalnej społeczności i znajduje się w kompetencjach władz gminy. Inicjatywy obywatelskie są realizowane głównie w stowarzyszeniach i fundacjach, działających w różnych dziedzinach życia społecznego:

- działania na rzecz grup pokrzywdzonych – działające w imieniu grup społecznych, które same nie są zdolne walczyć o swoje prawa,
- działania w zakresie integracji społecznej – umożliwiają powrót do społeczności ludziom lub grupom z różnych przyczyn wykluczonym społecznie,
- działania w zakresie ochrony wspólnego dobra – walczą o zachowanie przyrody, zajmują się działaniami antykorupcyjnymi lub monitorowaniem pracy administracji publicznej;
- działania uzupełniające działania państwa – wpływają na poziom i poprawę jakości życia mieszkańców.

Wiele problemów społeczno-gospodarczych rozwiązywanych jest na szczeblu gminy wraz z udziałem lokalnych inicjatyw obywatelskich.

² *Zrównoważony rozwój w polityce i badaniach naukowych*, red. A. Pawłowski, M. Dudzińska, Zeszyty Naukowe nr 29, PAN, Komitet „Człowiek i Środowisko”, Wyd. Politechnika Lubelska, Lublin 2001, s. 168.

PODSUMOWANIE

Nie zawsze założenia zrównoważonego rozwoju są realizowane przez samorządy lokalne. W ostatnich dekadach w samorządach obserwujemy wiele pozytywnych przejawów poprawy stanu środowiska. Poprawia się jakość odprowadzanych ścieków, następuje wzrost ponownego wykorzystania odpadów przemysłowych. Z jednej strony podejmowane są działania na płaszczyźnie ekologicznej zrównoważonego rozwoju, ale w tym samym czasie często następują zaniedbania na płaszczyźnie społecznej - wzrost bezrobocia, ubożenie obywateli i narastanie agresji. Upowszechnianie zrównoważonego rozwoju w samorządach lokalnych jest procesem złożonym i uzależnionym od wielu czynników. Należy uwzględnić uwarunkowania gospodarowania niedocenianym dotąd zasobem – przestrzenią. Dotyczy to szczególnie obszarów o pełnych funkcjach ekologicznych. W tym zakresie szczególnie ważne staje się aktywizowanie działań obejmujących opiniotwórczą pomoc mieszkańców gmin, wspierającą demokratycznie podejmowane decyzje, oparte o wiedzę specjalistów. Zrównoważony rozwój gmin powinien być współtworzony przez emocjonalnie zaangażowane lokalnych społeczności, organizacji socjalnych, kulturalnych, religijnych, organizacji biznesu oraz administracji samorządowej. Wszyscy powinni zmierzać do zrównoważonego rozwoju, a wiedza i zaangażowanie społeczne powinny być postrzegane jako ważna część społecznej infrastruktury, decydującej także o rozwoju gospodarczym. Przestrzeganie tych zasad promuje strategię rozwoju lokalnego przyjaznego ludziom i niezagrażającego przyrodzie. Zrównoważony rozwój samorządów powinien minimalizować doraźne korzyści ekonomiczno-finansowe poszczególnych grup społecznych, mając na uwadze warunki życia mieszkańców, zgodne z przyrodą. Samorządy lokalne mają możliwość i obowiązki tworzenia warunków dla wdrażania zrównoważonego rozwoju, ponieważ do ich zadań należy dbanie o rozwój pro-środowiskowej infrastruktury. Należy do nich także tworzenie warunków dla rozwoju przedsiębiorczości, godnego wypoczynku, realizacji pasji kulturalnych, sportowych i co bardzo ważne – dbanie o możliwość przebywania w estetycznym, miłym i przyjaznym środowisku. Codzienne rozwiązywanie problemów społeczności lokalnych powinno przebiegać w zgodzie z zasadami zrównoważonego rozwoju.

Bibliografia:

Opracowania zwarte

- Kaczmarek G., *czy strategię rozwoju lokalnego są strategiami zrównoważonego rozwoju?* [w:] *Zrównoważony rozwój. Od utopii do praw człowieka*, A. Papuziński (red.), Bydgoszcz 2005.
- Pawłowski A, Dudzińska M. (red.), *Zrównoważony rozwój w polityce i badaniach naukowych*, Zeszyty Naukowe nr 29, PAN, Komitet „Człowiek i Środowisko”, Wyd. Politechnika Lubelska, Lublin 2001.

Źródła

- Sztumski W., *Refleksja na temat zrównoważonego rozwoju. (Czy rozwój zrównoważony jest fikcją, utopią, iluzją czy oszustwem?)*, „Problemy Ekorozwoju”. 2008, Nr 2.
- Rozporządzenia Rady (WE) ustanawiającego przepisy ogólne dotyczące Polityki Spójności 1083/2006/EC.

ROZDZIAŁ I-6

**Techniczno-ekologiczne rozwiązania
jako przykłady dążeń rozwojowych
w naszym kraju**

ZRÓWNOWAŻONY ROZWÓJ W POLITYCE REGIONALNEJ NA PRZYKŁADZIE WOJEWÓDZTWA ŚLĄSKIEGO - ANALIZA WYBRANYCH DZIAŁAŃ

Wstęp - paradygmat Oświecenia

Wartości budujące cywilizację europejską zostały poddane weryfikacji w ostatnich dziesięcioleciach. Jeszcze przed wybuchem II wojny światowej europejskim politykom przyświecały poglądy adekwatne myślicielom Oświecenia. Idea dotycząca niepodważalnej wartości człowieka jako jedyne go rozumnego stworzenia, które jest motorem napędzającym rozwój świata do niedawna stymulowała postęp w krajach europejskich. Oświecenie, to epoka wielkich wynalazków, genialnych twórców i filozofów; to epoka, nieograniczonego rozwoju materialnego, która zmieniła oblicze Europy i przyczyniła się do przyspieszenia jej progresu wyprzedzając pozostałe ośrodki cywilizacyjne. Człowiek żył w przekonaniu, że środowisko, które go otacza jest mu poddane i stanowi jego własność. Istotny był dla niego jak najszybszy rozwój bez zwracania uwagi na jego konsekwencje. Zdeastrowane środowisko naturalne, zanieczyszczona woda, ziemia i powietrze z czasem spowodowały zmianę w myśleniu, które przełożyło się na nowe prowadzenie polityki i nowe podejście do postępu cywilizacyjnego.

Odejście od paradygmatu Oświecenia

Nieustanny postęp techniczny uzyskiwany kosztem dewastacji środowiska naturalnego wiódł prym nie tylko w zachodnich krajach europejskich, ale także w krajach pokolonialnych. W dobie dominacji i ekspansji europejskiej cywilizacji, jej przedstawiciele chętnie eksportowali wyznawane przez siebie wartości do swoich kolonii. Idee epoki Oświecenia w dalszym ciągu stanowią podwaliny systemu amerykańskiego, ponieważ ich nie dezaktualizowano, tak jak uczyniono to w UE. Obecnie instytucje unijne propagują rozwój, ale nie w rozumieniu oświeceniowym lecz rozwój, który nie odbywałby się kosztem zanieczyszczenia środowiska. Jeremy Rifkin w swojej książce pt. *Europejskie marzenie (...)* przeciwstawił amerykańskiej - europejską wizję świata. Jego zdaniem, europejskie marzenie „przedkłada związki wewnątrz społeczności nad niezależność jednostki, różnorodność kulturową nad asymilację, jakość życia nad gromadzeniem bogactw, **zrównoważony rozwój nad nieograniczony rozwój materialny**, głęboką zabawę nad nieustanny znój, powszechne prawa człowieka i prawa natury nad prawa własności, a globalną kooperację nad dominację”¹. W jego opinii zmiana w koncepcji europejskiego myślenia powoduje odejście od idei Oświecenia, ponieważ zastąpiono panowanie nad przyrodą oraz jej przedmiotowe traktowanie, aktywnym uczestnictwem w procesach natury oraz umiętnym współistnieniem z przyrodą.

Zrównoważony rozwój polega na zachowaniu balansu pomiędzy progresem w gospodarce a rozwojem społeczeństwa przy ograniczeniu negatywnego wpływu

¹ J. Rifkin *Europejskie marzenie. Jak europejska wizja przyszłości zaćmiwia american dream*, Warszawa 2005 r., s. 22.

na środowisko. Po raz pierwszy użyto tego sformułowania w 1987 r. w raporcie opublikowanym przez Światową Komisję ds. Środowiska i Rozwoju, definiując go jako „proces, mający na celu zaspokojenie aspiracji rozwojowych obecnego pokolenia, w sposób umożliwiający realizację tych samych dążeń następnym pokoleniom”².

Do polskiej Konstytucji z 1997 r. wprowadzono zapis o tym, że Rzeczpospolita Polska „(...) zapewnia ochronę środowiska, kierując się zasadą zrównoważonego rozwoju”³. Odwołanie się do zasady zrównoważonego rozwoju w najważniejszym dokumencie państwowym podnosi jej rangę. Nie tylko Konstytucja do niej nawiązuje, ale też niektóre traktaty⁴, ustawy⁵ oraz dokumenty strategiczne⁶. Zasada zrównoważonego rozwoju uzyskała bardziej rzeczywisty wymiar jako jedna z polityk horyzontalnych⁷, ponieważ przez to zezwala się na realizację tylko takich działań, które są z nią zgodne.

W zeszłym roku Komisja Europejska wydała strategię Europa 2020, której jednym z priorytetów jest zrównoważony rozwój. Zgodnie z jego założeniami, rozwój społeczno-gospodarczy powinien być oparty na technologiach nie mających destrukcyjnego wpływu na środowisko, które przyspieszą wprowadzenie inteligentnych sieci opartych na technologiach informacyjno-komunikacyjnych. Ponadto kraje UE powinny rozwijać się ograniczając negatywny wpływ rozwoju gospodarczego na stan środowiska naturalnego⁸. Zdaniem autorów dokumentu, politykę zrównoważonego rozwoju należy wdrażać poprzez tworzenie konkurencyjnej gospodarki, ograniczenie emisji gazów cieplarnianych, wzmocnienie odporności systemów gospodarczych na zagrożenia związane z klimatem oraz produkowanie czystej i efektywnej energii, która pozwoli na zmniejszenie importu ropy naftowej i gazu⁹. Do 2020 r. UE powinna „ograniczyć emisję dwutlenku węgla co najmniej o 20% w porównaniu z poziomem z 1990 r. lub, jeśli pozwolą na to warunki, nawet o 30%; powinna także zwiększyć udział odnawialnych źródeł energii w naszym całkowitym zużyciu energii do 20% oraz zwiększyć efektywność wykorzystania energii o 20%”¹⁰.

W kontekście analizy priorytetów Europy 2020 warto zauważyć wewnętrzne wykluczanie się niektórych założeń. Zrównoważony rozwój określono poprzez „wspieranie gospodarki efektywniej korzystającej z zasobów, bardziej przyjaznej

²<http://www.unesco.pl/edukacja/dekada-edukacji-nt-zrownowazonego-rozwoju/unesco-a-zrownowazony-rozwoj/> 6.08.2011 r.

³ Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej z dnia 2.04.1997 r., art. 5

⁴ m.in. *Traktat ustanawiający Wspólnotę Europejską* z dnia 10.11.1997 r., art.6 - „Przy ustaleniu i realizacji polityk i działań Wspólnoty (...) w szczególności w celu wspierania zrównoważonego rozwoju, muszą być brane pod uwagę wymogi ochrony środowiska naturalnego”

⁵ m.in. *Ustawa o zasadach prowadzenia polityki rozwoju* z dnia 6.12.2006 r., art. 2 – „Przez politykę rozwoju rozumie się zespół wzajemnie powiązanych działań podejmowanych i realizowanych w celu zapewnienia trwałego i zrównoważonego rozwoju kraju (...) w szczególności w zakresie: ochrony środowiska (...)”.

⁶ m.in. *Strategia zrównoważonego rozwoju* z Göteborga z 2001 r. W 2006 r. wydano odnowioną Strategię zrównoważonego rozwoju, opartą na czterech celach: ochronie środowiska, sprawiedliwości i spójności społecznej, dobrobycie gospodarczym i realizacji zobowiązań w skali międzynarodowej.

⁷ Polityki horyzontalne to podstawowe priorytety, które wynikają z traktatów oraz ustaleń podjętych na szczeblu międzyrządowym, które wiążą wszystkie kraje UE. Polityki horyzontalne dotyczą następujących obszarów: ochrony środowiska, zrównoważonego rozwoju, społeczeństwa informacyjnego, zatrudnienia, rozwoju lokalnego, innowacji, równości płci, konkurencji.

⁸ Europa 2020 Strategia na rzecz inteligentnego i zrównoważonego rozwoju sprzyjającego włączeniu społecznemu, Bruksela 2010, s.16.

⁹ Ibidem, s.17.

¹⁰ Ibidem, s.12.

środowisku i bardziej konkurencyjnej¹¹. W sytuacji, kiedy regiony europejskie w co raz większym stopniu będą zmuszone poprzez politykę UE inwestować w technologie prośrodowiskowe i będą rozwijać się tylko na tyle, na ile będzie to przyjazne środowisku, to trudno będzie uzyskać status gospodarki konkurencyjnej. Co implikuje, że nie zostanie podjęte ryzyko przeprowadzenia żadnych działań, które mogłyby oddziaływać w negatywny sposób na środowisko naturalne. Warto dodać, że w inicjowaniu i wspieraniu działań innowacyjnych UE kieruje się przede wszystkim zasadą ostrożności, a zatem nie jest możliwe wprowadzenie na rynek nowej technologii, która niesłaby za sobą potencjalne ryzyko degradacji środowiska. W tej sytuacji zrównoważony rozwój może osłabić konkurencyjność Unii.

Implementacja nowego paradygmatu do polityki regionalnej

Zasada zrównoważonego rozwoju została również ujęta w dokumentach utworzonych na poziomie regionalnym. Na przykładzie województwa śląskiego można wskazać kilka podstawowych strategii i programów, które odwołują się do niej. W *Strategii rozwoju województwa „Śląskie 2020”* zapisano, że województwo śląskie ma być „regionem czystym we wszystkich składnikach środowiska naturalnego, zapewniającym zachowanie bioróżnorodności obszarów, stwarzającym warunki do zdrowego życia i realizującym zasady zrównoważonego rozwoju”¹².

Kolejnym regionalnym dokumentem jest *Plan Zagospodarowania Przestrzennego* z 2004 r. oraz jego zmieniona wersja z 2010 r. W starszym dokumencie wśród podstawowych zasad polityki przestrzennej województwa, wymieniono zasadę kształtowania regionu jako zrównoważonego policentrycznego systemu przestrzennego, aby uniemożliwić nadmierną centralizację i marginalizację oraz zapewniać zrównoważony rozwój regionalny¹³. Natomiast w nowszej wersji zadeklarowano, że wszystkie podstawowe zasady polityki przestrzennej województwa są podporządkowane nadrzędnej zasadzie zrównoważonego rozwoju. A zatem nie tylko policentryczny system przestrzenny, ale też efektywna sieć infrastruktury oraz takie czynniki jak: wymagania ładu przestrzennego, walory architektoniczne i krajobrazowe; wymagania ochrony środowiska, wymagania ochrony dziedzictwa kulturowego i zabytków oraz dóbr kultury współczesnej, wymagania ochrony zdrowia oraz bezpieczeństwa ludzi i mienia, a także osób niepełnosprawnych, walory ekonomiczne przestrzeni, prawa własności, potrzeby obronności i bezpieczeństwa państwa, potrzeby interesu publicznego¹⁴, muszą być zgodne z ideą zrównoważonego rozwoju.

W regionalnej *Strategii ochrony środowiska* opracowanej do roku 2018, za główną wartość uważa się zasadę zrównoważonego rozwoju, która umożliwi zharmonizowany rozwój gospodarczy i społeczny zgodny z ochroną walorów środowiska. W związku z tym, nadrzędnym celem strategii jest rozwój gospodarczy przy zachowaniu i poprawie stanu środowiska naturalnego województwa¹⁵.

Ponadto województwo śląskie przygotowało liczne regionalne programy, do których zalicza się m.in. *Program wykorzystania odnawialnych źródeł energii*, czy *Plan*

¹¹ Ibidem, s.11

¹² Strategia Rozwoju Województwa Śląskiego „Śląskie 2020”, Katowice s.32

¹³ Plan zagospodarowania przestrzennego województwa śląskiego, Katowice 2004 r. s.65

¹⁴ Zmiana planu zagospodarowania przestrzennego województwa śląskiego, Katowice 2010 r. s.3

¹⁵ Program Ochrony Środowiska dla Województwa Śląskiego do roku 2013 z uwzględnieniem perspektywy do roku 2018. Katowice 2010 r., s.143

gospodarki odpadami dla województwa śląskiego, a także jest w trakcie tworzenia nowych programów i strategii takich jak *Strategia ochrony przyrody*.

Analiza wybranych działań na poziomie regionalnym

Przed rozpoczęciem unijnej perspektywy finansowej na lata 2007-2013 polskim województwom zostało powierzone zadanie przygotowania regionalnych programów operacyjnych (RPO), w których zawarto cele zgodne z priorytetami rozwoju UE, Polski i regionu. Ponadto województwom powierzono wdrożenie tego programu oraz jego stałe monitorowanie, a następnie dokonanie ewaluacji jego poszczególnych priorytetów.

Województwo śląskie także przygotowało program operacyjny, który składa się z dziesięciu priorytetów odnoszących się m.in. do założeń zgodnych z ideą zrównoważonego rozwoju. Niniejsza analiza działań podjętych w woj. śląskim została ograniczona tylko do priorytetu związanego z ochroną środowiska – priorytet V Środowisko Regionalnego Programu Operacyjnego Województwa Śląskiego (RPO WSL)¹⁶. W ramach tego priorytetu realizowane są inwestycje w zakresie następujących obszarów: gospodarka wodno-ściekowa, gospodarka odpadami, czyste powietrze i odnawialne źródła energii, zarządzanie środowiskiem oraz dziedzictwo przyrodnicze. Głównym celem priorytetu piątego jest ochrona oraz poprawa jakości środowiska, który powinien być realizowany poprzez następujące cele szczegółowe: poprawa jakości wód powierzchniowych i podziemnych, ograniczenie ilości odpadów deponowanych i zdeponowanych w środowisku, poprawa jakości powietrza, doskonalenie systemu zarządzania środowiskiem, ochrona dziedzictwa przyrodniczego i kształtowanie postaw ekologicznych społeczeństwa.

Wykres nr 1 przedstawia procentowy podział środków Europejskiego Funduszu Rozwoju Regionalnego (EFRR) pomiędzy pięć obszarów realizowanych w ramach piątego priorytetu. Połowa dostępnych środków na ten priorytet została przeznaczona na gospodarkę wodno-ściekową¹⁷, co świadczy o tym, że w woj. śląskim występował brak podstawowej infrastruktury, która spełniałaby unijne normy w zakresie zanieczyszczenia wód gruntowych. Z kolei niewielkie przeznaczenie środków na działanie czwarte wynika z tego iż, nie dotyczy realizacji drogich inwestycji, a jedynie takich działań jak: budowa systemów informacji i baz danych o stanie środowiska, tworzenie map akustycznych czy zalewowych. Najmniej pieniędzy zagwarantowano na działanie piąte, które obejmuje takie przedsięwzięcia jak: tworzenie infrastruktury przywracającej lub utrzymującej właściwy stan siedlisk przyrodniczych, ośrodków rehabilitacji zwierząt, infrastruktury służącej ochronie obszarów przyrodniczych. Działania tego typu są ważne z punktu widzenia ochrony środowiska, ale nie są powiązane z rozwojem gospodarczym. Projektanci RPO województwa śląskiego znaczną część funduszy przeznaczyli na działanie dotyczące czystego powietrza i odnawialnych źródeł energii (OZE)¹⁸, co potwierdza, że woj. śląskie

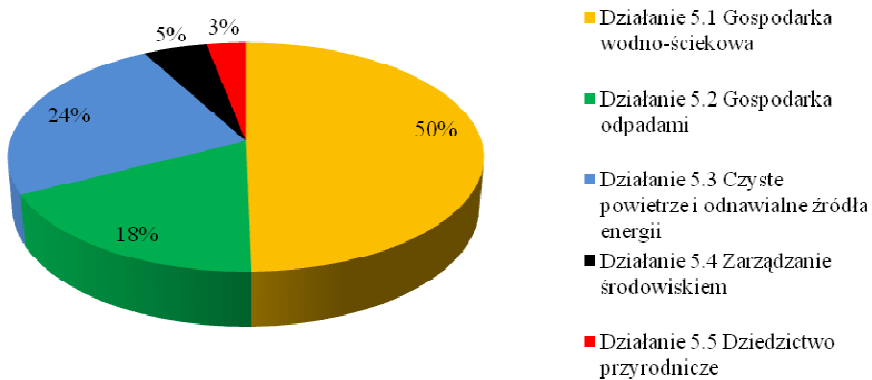
¹⁶ Szczegółowy opis priorytetów Regionalnego Programu Operacyjnego Województwa Śląskiego (RPO WSL) na lata 2007 – 2013 Katowice, 2011 r.

¹⁷ W *Szczegółowym opisie priorytetów RPO WSL na lata 2007-13* w ramach działania 5.1 do typowych projektów zaliczono budowę: sieci kanalizacyjnych dla ścieków komunalnych, sieci kanalizacji deszczowej, o ile przyczyni się do wdrożenia dyrektywy 91/271/EWG, oczyszczalni ścieków komunalnych, elementów systemów zaopatrzenia w wodę.

¹⁸ W Uszczegółowieniu RPO WSL na lata 2007-13 w ramach działania 5.3 wskazano inwestycje w systemy ciepłownicze, ograniczające emisje zanieczyszczeń pyłowych i gazowych do powietrza, termomodernizację obiektów użyteczności publicznej, w szczególności ograniczenie „niskiej emisji, w infrastrukturę służącą do produkcji i przesyłu energii pochodzącej ze źródeł odnawialnych takich jak: energia słoneczna, energia z biomasy, źródeł geotermalnych, biogazu oraz z wody

dąży do zmniejszenia negatywnego wpływu gospodarki na środowisko. OZE jest optymalnym rozwiązaniem dla wdrożenia w życie zasady zrównoważonego rozwoju, ponieważ w założeniu nie wymusza ograniczenia zapotrzebowania na energię i nie ma negatywnego wpływu na środowisko naturalne.

Podział środków EFRR na działania w ramach priorytetu V Środowisko

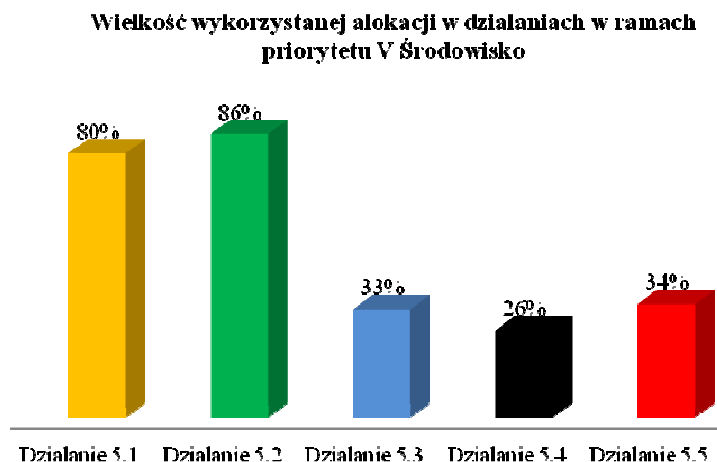
Wykres 1. Podział środków EFRR na działania w ramach priorytetu V Środowisko

Źródło: Opracowanie własne na podstawie danych zawartych w Sprawozdaniu rocznym z realizacji RPO Województwa Śląskiego na lata 2007-2013 w roku 2010 s.250-252

Poziom wykorzystania wszystkich środków w poszczególnych działaniach przedstawia wykres nr 2. Najniższym zainteresowaniem z pośród trzech zadań o największej alokacji cieszy się działanie trzecie (czyste powietrze i odnawialne źródła energii), a na które przeznaczono prawie ¼ dostępnych środków. Najwięcej inwestycji realizuje się w zakresie termomodernizacji (działanie 5.2), dużo projektów dotyczy budowy sieci kanalizacyjnych dla ścieków komunalnych (działanie 5.1). Występuje brak zainteresowania realizacją projektów w zakresie budowy infrastruktury służącej do produkcji i przesyłu energii pochodzącej ze źródeł odnawialnych, zarówno pochodzących z energii biomasy jak i z pozostałych źródeł (energetyka geotermalna, biogaz, energetyka wodna). Dotychczas podpisano siedem umów na realizację projektów w zakresie budowy infrastruktury służącej do produkcji i przesyłu energii pochodzącej z energii słonecznej¹⁹. Tak małe zainteresowanie może świadczyć o braku gotowości przedsiębiorców, jednostek samorządu terytorialnego czy ich jednostek organizacyjnych do podjęcia wyzwań, które wymagają większego zaangażowania i nakładu pracy niż tradycyjne rozwiązania. Warto także podkreślić, że OZE w woj. śląskim ze względów historycznych, ukształtowanej kultury regionu górniczego oraz z racji silnego wpływu lobby związanego

¹⁹Sprawozdanie roczne z realizacji Regionalnego Programu Operacyjnego Województwa Śląskiego na lata 2007-2013 w roku 2010. Załącznik do Uchwały nr 1752/ 59 /IV/ 2011 Zarządu Województwa Śląskiego z dnia 30 czerwca 2011 roku, Katowice 2011, s. 258

z nieodnawialnym źródłem energii jakim jest węgiel kamienny, ma potencjalnie trudniejszą sytuację zaistnienia w przestrzeni społeczno-gospodarczej niż w pozostałych województwach²⁰.

Wykres 2. Wielkość wykorzystanej alokacji w działaniach w ramach priorytetu V Środowisko

Źródło: Opracowanie własne na podstawie danych zawartych w Sprawozdaniu rocznym z realizacji RPO Województwa Śląskiego na lata 2007-2013 w roku 2010 s. 250-252

Województwo śląskie w celu upowszechnienia OZE powinno wykorzystać wszelkie dostępne mechanizmy zachęcające do inwestycji w przyjazne środowisku technologie. W następnej perspektywie finansowej województwa, zgodnie z zawartymi celami w strategii Europa 2020, w większym stopniu powinny wspierać działania w ramach OZE. Na tę chwilę widoczny jest wyraźny rozdzźwięk pomiędzy celami strategicznymi a faktycznym zainteresowaniem OZE ze strony podmiotów gospodarczym

Zakończenie

Równoważenie i blokowanie się celów wyznaczonych w Europie 2020 może spowodować, że UE nie wygra rywalizacji o innowacyjność z USA – krajem wciąż wiernym wartościom Oświecenia, ani też z krajami azjatyckimi o konkurencyjnych gospodarkach, które z kolei poświęcają znaczenie jednostki na korzyść interesu całej zbiorowości i na tej zasadzie budują swoją potęgę. Szczytne idee i zasady tworzą ograniczenia, które pozostawiają unijną gospodarkę w tyle za „rywalami”. Wydaje się, że UE zdecydowała o pierwszeństwie zrównoważonego rozwoju nad konkurencyjnością gospodarki. Warto zauważyć, że nie jest ona bytem oderwanym od pozostałych państw, przez co oddziałują na nią zanieczyszczenia pochodzące z ich gospodarek, które nie respektują zasady zrównoważonego rozwoju. W konsekwencji kraje europejskie będą dotyczyć takie same anomalie, kłęski żywiołowe jak resztę świata, co podważa słuszość

²⁰ Powyższa analiza uwzględnia dane za 2010 r., a zatem zostały jeszcze trzy lata, aby po przeznaczone w tej perspektywie finansowej środki aplikowali beneficjenci.

ich „poświęcenia się”. UE może być konkurencyjna gospodarczo tylko w dwóch przypadkach: (i) odchodząc od zasady zrównoważonego rozwoju i powróceni do agresywnej działalności gospodarczej, co stanowiłoby całkowite zaprzeczenie powojennych europejskich idei, lub (ii) wyprowadzając założenia zrównoważonego rozwoju na zewnątrz UE tak, aby wszystkie kraje zaczęły zmieniać swoją politykę wobec środowiska. Jednak eksport tej zasady poza granice Unii jest ograniczony, ponieważ nie ma ona takiego wpływu na prowadzoną politykę przez kraje spoza UE, jak kraje europejskie miały na swoje kolonie. Rozwiązaniem jest włączenie nowych państw w struktury wspólnotowe w celu rozszerzenia polityki zrównoważonego rozwoju.

Bibliografia:

Opracowania zwarte

Rifkin J., *Europejskie marzenie. Jak europejska wizja przyszłości zaćmiewa american dream*, Warszawa 2005 r.

Źródła

Europa 2020 Strategia na rzecz inteligentnego i zrównoważonego rozwoju sprzyjającego włączeniu społecznemu, Bruksela 2010 r.

Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej z dnia 2.04.1997 r.

Plan zagospodarowania przestrzennego województwa śląskiego, Katowice 2004 r.

Program ochrony środowiska dla województwa śląskiego do roku 2013 z uwzględnieniem perspektywy do roku 2018, Katowice 2010 r.

Sprawozdanie roczne z realizacji Regionalnego Programu Operacyjnego Województwa Śląskiego na lata 2007-2013 w roku 2010. Załącznik do Uchwały nr 1752/ 59 /IV/ 2011 zarządu województwa śląskiego z dnia 30 czerwca 2011 roku, Katowice 2011 r.

Strategia rozwoju województwa śląskiego „Śląskie 2020”

Strategia zrównoważonego rozwoju z Goteborga, 2001 r.

Szczegółowy opis priorytetów Regionalnego Programu Operacyjnego Województwa Śląskiego na lata 2007 – 2013, Katowice 2011 r.

Traktat ustanawiający Wspólnotę Europejską z dnia 10.11.1997 r.

Ustawa z dnia 6 grudnia 2006 r. o zasadach prowadzenia polityki rozwoju (tekst jednolity: Dz.U. 2006 nr 227 poz. 1658)

Zmiana planu zagospodarowania przestrzennego województwa śląskiego, Katowice 2010 r.

Strony internetowe

www.unesco.pl, *Dekada edukacji na temat zrównoważonego rozwoju, unesco a zrównoważony-rozwój*, (dostęp: 6.08.2011).

Magdalena Filipiak

RACJONALNA GOSPODARKA LOKALNYMI ZASOBAMI REALIZACJĄ ZASADY ZRÓWNOWAŻONEGO ROZWOJU

Wprowadzenie

Zagrożenia wynikające z ekstensywnego korzystania ze środowiska naturalnego były po raz pierwszy szeroko upubliczniane od końca lat sześćdziesiątych zeszłego wieku. Ogłoszenie słynnego raportu autorstwa Sekretarza Generalnego ONZ U'Thant „Człowiek i jego środowisko” zapoczątkowało wzrost świadomości zagrożeń cywilizacyjnych¹, a wraz z nimi pojawiły się pierwsze prognozy dotyczące przyszłości naszej cywilizacji, które przewidywały światowy kryzys gospodarczy około 2020 roku². Z biegiem czasu idea zrównoważonego rozwoju zyskała popularność, a pojęcie to weszło do języka oficjalnego, określając konieczność zachowania równowagi przyrodniczej, technicznej oraz duchowej człowieka, pod pojęciem tym kryje się również pomyślność ekonomiczna, która nie zostaje narażona na wahania. A w wymiarze kulturowym zrównoważony rozwój oznacza równowagę międzyludzką, międzyregionalną i międzypokoleniową³.

W Polsce ochrona środowiska zgodna z zasadą zrównoważonego rozwoju stanowi bardzo istotną przesłankę prawidłowości realizacji działań ludzkich, która została objęta ochroną przez ustawę zasadniczą. Zgodnie z brzmieniem art. 5 Konstytucji RP „Rzeczpospolita Polska strzeże niepodległości i nienaruszalności swojego terytorium, zapewnia wolności i prawa człowieka i obywatela oraz bezpieczeństwo obywateli, strzeże dziedzictwa narodowego oraz zapewnia ochronę środowiska, kierując się zasadą zrównoważonego rozwoju”. Warto nadmienić, iż w myśl art. 74 Konstytucji RP ochrona środowiska stanowi obowiązek władz publicznych, na które nałożone zostało także zobowiązanie do tego, aby prowadzona polityka zapewniała bezpieczeństwo ekologiczne zarówno współczesnym, jaki o przyszłym pokoleniom, połączoną z jednoczesnym działaniem wspierającym aktywność obywateli na rzecz ochrony i poprawy stanu środowiska. W związku z tym, każdemu przysługuje prawo do informacji o stanie i ochronie środowiska. Z art. 86 Konstytucji RP wynika obowiązek nałożony na każdego człowieka, nakazujący dbanie o stan środowiska oraz odpowiedzialność wynikającą ze spowodowania przez siebie pogorszenia stanu środowiska, uszczegółowioną w ustawach. Niestety, bardzo często okazuje się i to na poziomie władz publicznych, że zasada zrównoważonego rozwoju jest rozumiana w sposób wąski, odnoszący się jedynie do tradycyjnego pojmowania tego pojęcia i łączenia go z ochroną środowiska, podczas gdy inne resorty działają w celu realizacji własnych interesów⁴.

W związku ze zbliżającymi się terminami, w których Polska ma dostosować ustawodawstwo, a co za tym idzie praktykę, do wymagań stawianych przez prawo

¹ J. Bender, *Biosfera a cywilizacja. Europa – synonim postępu*, Wydawnictwo-Drukarnia Prodrug, Poznań: 2003, s. 278.

² S. Kozłowski, *Zrównoważony rozwój – program na jutro*, Poznań-Warszawa:2008, Abrys, s. 14.

³ S. Kozłowski, *Przyszłość ekorozwoju*, Wydawnictwo KUL, Lublin: 2006, s. 49.

⁴ K. Kasprzak, *Realizacja zasady zrównoważonego rozwoju w administrowaniu wodami*, [w:] *Gospodarowanie wodą w Wielkopolsce*, Abrys, Poznań: 2005, s.33, 34.

wspólnotowe, należy zauważyć, że stoimy przed poważnymi wyzwaniami. Polski rynek energetyczny musi sprostać zadaniu, jakim jest progresywny wzrost produkcji energii pochodzącej z odnawialnych źródeł energii. Równocześnie zbliża się czas, kiedy wejdą w życie jeszcze bardziej restrykcyjne przepisy dotyczące zagospodarowania komunalnych osadów ściekowych. Te dwie przedstawione przeze mnie informacje tylko pozornie nie mają ze sobą nic wspólnego. Celem niniejszego artykułu jest analiza możliwości, jakie wynikają z metod odzyskiwania lub unieszkodliwiania komunalnych osadów ściekowych w kontekście zwiększającego się zapotrzebowania na produkcję energii pochodzącą z niekonwencjonalnych źródeł.

W niniejszym artykule chciałabym poruszyć kwestie dotyczące trzech płaszczyzn: ochrony środowiska, ekonomii oraz społeczności lokalnych. Każdą z nich traktuję w jednakowy sposób, doceniając istotną rolę każdej z nich w realizacji idei zrównoważonego rozwoju na przykładzie zagospodarowania komunalnych osadów ściekowych. Jestem przekonana, że wszystkie inicjatywy, których celem jest realizacja w praktyce idei zrównoważonego rozwoju zasługują na szczególną uwagę i pochwałę. Tym większe znaczenie odgrywają propozycje, które integrują różnorodne aspekty zrównoważonego rozwoju. Niniejszy artykuł wskazuje na możliwości, jakimi dysponują małe gminy wiejskie w związku z realizacją nałożonych na nie na mocy art. 7 ust. 1 pkt. 3 ustawy o samorządzie gminnym⁵ zadań własnych w zakresie „wodociągów i zaopatrzenia w wodę, kanalizacji, usuwania i oczyszczania ścieków komunalnych, utrzymania czystości i porządku oraz urządzeń sanitarnych, wysypisk i unieszkodliwiania odpadów komunalnych, zaopatrzenia w energię elektryczną i ciepłą oraz gaz”. Okazuje się bowiem, że skutki gospodarowania osadem ściekowym z zachowaniem zasady zrównoważonego rozwoju wykraczają znacznie poza realizację wymogów stawianych przez zasady ochrony środowiska przyrodniczego, ale mogą wywrzeć pozytywny wpływ na rozwój społeczności lokalnej.

Przyszłość energetyczna

W myśl art. 15 a ust. 1 ustawy Prawo energetyczne⁶ Rada Ministrów przyjmuje Politykę energetyczną państwa, co następuje na wniosek ministra właściwego do spraw gospodarki. Ten akt prawny jest opracowywany co 4 lata, zawiera ocenę prowadzonej dotychczas realizacji polityki energetycznej państwa. Obejmuje także część prognostyczną obejmującą okres nie krótszy niż 20 lat oraz program działań wykonawczych na okres 4 lat zawierający instrumenty jego realizacji. Obecnie obowiązująca „Polityka energetyczna państwa do 2030 roku” wskazuje na istotną rolę energii odnawialnej w ogólnym bilansie energetycznym państwa. Pozyskiwanie energii pochodzącej z odnawialnych źródeł uniezależnia Polskę od zagranicznych dostawców⁷. Ponadto promowanie energii odnawialnej pozwala na dynamiczny rozwój lokalnych rynków w oparciu o miejscowo dostępne surowce. Ponieważ wytwórcami energii odnawialnej są najczęściej małe podmioty, taka energia pozwala na oszczędności w zakresie przesyłu energii na duże odległości, stanowiąc fundament bezpieczeństwa energetycznego dla lokalnych społeczności.

⁵ Ustawa o samorządzie gminnym z dnia 8 marca 1990 roku, Dz. U. 1990 r. Nr 16 poz. 95 ze zm.

⁶ Ustawa Prawo energetyczne z 10 kwietnia 1997 roku, Dz. U. 1997 nr 54 poz. 348 ze zm.

⁷ Obwieszczenie Ministra Gospodarki z dnia 21 grudnia 2009 r. w sprawie polityki energetycznej państwa do 2030 r., Monitor Polski z 2010 r. Nr 2 poz. 11

Z raportu European Renewable Energy Council wynika, że w 2005 roku udział energii odnawialnej stanowił ok. 7,2% w ogólnym bilansie energetycznym Polski⁸. Obecnie jednym z podstawowych celów w zakresie wykorzystania OZE jest zwiększenie do 15% w 2020 roku udziału odnawialnych źródeł energii w finalnym zużyciu energii oraz dalszy wzrost tego wskaźnika w latach następnych. Tym samym ma zostać zrealizowany cel wynikający z Dyrektywy 2009/28/WE zwiększenia udziału energii pochodzącej ze źródeł odnawialnych w ogólnym bilansie energetycznym. Ponadto w zakresie polityki energetycznej państwa przyjęto, że należy wprowadzić ochronę lasów przed nadmiernym eksploataowaniem w celu pozyskiwania biomasy, a także zrównoważone wykorzystanie obszarów rolniczych na cele OZE, w tym biopaliw w taki sposób, aby nie doprowadzić do konkurencji pomiędzy energetyką odnawialną i rolnictwem oraz zachować różnorodność biologiczną.

„Polityka energetyczna państwa” zakłada szereg działań zmierzających do realizacji celów, w tym przede wszystkim zwiększenie udziału energii odnawialnej w ogólnym bilansie energetycznym. Wśród projektowanych działań wymienia się opracowanie ścieżki pozwalającej na osiągnięcie wzrostu energii pochodzącej ze źródeł odnawialnych, wprowadzenie i utrzymanie mechanizmów oraz instrumentów wsparcia dla producentów energii elektrycznej, ciepła i chłodu pochodzących z OZE, a także rozwój infrastruktury pozwalającej na podłączenie się wytwórców energii odnawialnej do sieci energoelektrycznych. Warto podkreślić, iż „Polityka energetyczna państwa” wśród działań zmierzających do poprawy rynku odnawialnej energii przewiduje podjęcie dwóch istotnych inicjatyw. Pierwszą z nich jest założenie, zgodnie z którym planuje się wdrożenie kierunków budowy biogazowni rolniczych, przy założeniu powstania do roku 2020 średnio jednej biogazowni w każdej gminie, a także wspieranie rozwoju technologii oraz budowy instalacji służącej do pozyskiwania energii odnawialnej pochodzącej z odpadów, które zawierają materiały ulegające biodegradacji. Warto pamiętać, że istnieją na rynku mechanizmy wsparcia finansowego w postaci kredytu i leasingu (np. PolSEFF), pozwalających na modernizację systemu energetycznego przedsiębiorstwa⁹.

Od lipca 2011 roku został powołany przez ministra rolnictwa zespół specjalistów, którego celem będzie wdrożenie programu „50% energii z OZE w 2050 roku”¹⁰. Jest to idea jak najbardziej słuszna, aby stawiać sobie dalekosiężne cele i podejmować kroki do ich realizacji. Należy jednak z naciskiem zauważyć, że rozwój odnawialnych źródeł energii stanowi bardziej sferę planów, niż realnie podejmowanych działań sprzyjających oszczędności energii konwencjonalnej już dziś. Ponadto należy wskazać, że dużym problemem inwestorów chętnych i gotowych do podjęcia działalności w zakresie wytwarzania energii z alternatywnych źródeł są wysokie koszty związane z rozbudową sieci elektroenergetycznej. Wszak możliwość przyłączenia się wytwórcy do sieci przesyłowych i dystrybucyjnych stanowi warunek konieczny uzasadniający sens działania jego jednostek wytwórczych.

Komunalny osad ściekowy w Polsce

Można przyjąć, że od 1999 roku gospodarka osadami ściekowymi zaczęła być tematem szerszego zainteresowania. W tym okresie pojawiły się pierwsze regulacje prawne

⁸ European Renewable Energy Council, *Renewable Energy in Europe: Markets, Trends and Technologies*, Londyn: 2010, Earthscan Ltd., s. 5.

⁹ M. Kołtuniak, *Stawianie na zrównoważony rozwój może się bardzo opłacać*, Rzeczpospolita, 6 maja 2011, s. D12.

¹⁰ *Wracamy do energetyki rozproszonej*, „Agroenergetyka”, nr 4, kwiecień 2011, s.25.

szczegółowo poświęcone problematyce oczyszczania ścieków oraz zaczęto monitorować to, co dzieje się z osadem ściekowym, co ostatecznie doprowadziło do tego, że w 2002 roku powstał system ewidencjonowania osadów ściekowych. Na jego podstawie można uzyskać pełniejszy obraz całkowitej masy osadów ściekowych, które rocznie produkowane są w Polsce, w tym sposób wykorzystania komunalnych osadów ściekowych. Ilość komunalnych osadów ściekowych, które powstają w ciągu roku w Polsce, systematycznie rośnie z poziomu ok. 437,5 tys. ton w 2002 roku do ok. 563,1 tys. ton w 2009 roku. W myśl art. 5 ustawy o odpadach¹¹ każdy, kto podejmuje działania, które powodują lub mogą powodować powstawanie odpadów, powinien swoje działania planować, projektować i prowadzić w taki sposób, aby zapobiegać powstawaniu odpadów, prowadzić ich odzysk lub unieszkodliwianie. Nie można zatrzymać procesu zwiększania się masy komunalnego osadu ściekowego¹². W związku z tym, szczególne znaczenie w analizie ilości wytwarzanych komunalnych osadów ściekowych ma sposób ich zagospodarowania. Okazuje się bowiem, że nadal najczęściej wybierany zostaje łatwy sposób pozbycia się komunalnego osadu ściekowego, którym jest składowanie go na wysypiskach śmieci. W 2002 roku w ten sposób pozbyto się ok. 44% osadu wytworzonego w ciągu roku. O tego czasu proporcja komunalnego osadu ściekowego składowanego na wysypisku śmieci stale spada, lecz nadal utrzymuje się na poziomie ok. 15%. Warto zauważyć, że bardzo niska proporcja osadów ściekowych jest przekształcana termicznie (ok. 03%-1,6%). Stosowanie komunalnego osadu ściekowego w rolnictwie oraz rekultywacji terenów zielonych należą do znacznie bardziej popularnych form wykorzystywania komunalnych osadów ściekowych, przy czym w okresie lat 2002-2009 stale wzrastał poziom ilości osadów wykorzystywanych w rolnictwie z poziomu ok. 11,4% do 21,9%. Osady ściekowe objętościowo obejmują zaledwie ok. 3% ścieków surowych, ale koszty przeróbki osadów dochodzą nawet do 50% kosztów całej oczyszczalni, gdyż osad zwiera w sobie ponad połowę ładunku zanieczyszczeń, które dopływają w ściekach surowych¹³.

W „Krajowym planie gospodarki odpadami 2014”¹⁴ wyznaczono następujące cele w zakresie gospodarki komunalnymi osadami ściekowymi:

- zmniejszenie składowania osadów ściekowych;
- podniesienie poziomu komunalnych osadów ściekowych, które zostaną przetworzone zanim zostaną wprowadzone do środowiska oraz osadów przekształcanych termicznie;
- zwiększenie stopnia wykorzystania substancji o charakterze biogennym, które są zawarte w osadach przy jednoczesnym spełnieniu wszystkich wymogów związanych z bezpieczeństwem sanitarnym, chemicznym i środowiskowym.

Zgodnie ze wskazanymi w KPGO 2014 metodami pozwalającymi osiągnąć wymienione wcześniej cele, należy przede wszystkim uwzględnić właściwe zagospodarowanie komunalnych osadów ściekowych już na etapie prowadzenia inwestycji w zakresie budowy lub modernizacji oczyszczalni ścieków, a w przypadku mniejszych aglomeracji należy wprowadzać rozwiązania w zakresie zagospodarowania osadów ściekowych. Warto podkreślić, iż KPGO 2014 kładzie duży nacisk na działania prowadzące do efektywnego wykorzystania osadów ściekowych, między innymi poprzez

¹¹ Ustawa o odpadach z 27 kwietnia 2001 roku, Dz. U. 2001 r. Nr 62 poz. 628 ze zm.

¹² W. Rulkens, *Sewage sludge as a Biomass Resource for the Production of Energy: Overview and Assessment of the Various Options*, "Energy Fuels", nr 22 (1), 2008, s. 9.

¹³ J. Oleszkiewicz, *Gospodarka osadami ściekowymi. Poradnik decydenta*, LEM s.c., Kraków: 1998, s. 16.

¹⁴ Krajowy plan gospodarki odpadami 2014, przyjęty uchwałą Nr 217 Rady Ministrów z dnia 24 grudnia 2010 r. w sprawie "Krajowego planu gospodarki odpadami 2014" (M. P. Nr 101, poz. 1183), s. 5323.

zwiększeniu ilości komunalnych osadów ściekowych wykorzystywanych w biogazowniach w celach energetycznych lub objęciu większej masy komunalnych osadów ściekowych metodami przekształcania termicznego w cementowniach, kotłach energetycznych oraz spalarniach komunalnych osadów ściekowych¹⁵.

Efektywne i zgodne z prawem wykorzystanie komunalnych osadów ściekowych nabiera szczególnego znaczenia, kiedy uwzględnimy, że od 1 stycznia 2013 r. zaczną obowiązywać kryteria dopuszczania odpadów do składowania na składowisku odpadów innych niż niebezpieczne i obojętne. Polska będzie musiała zaprzestać składowania komunalnych osadów ściekowych o uwodnieniu do 95% na wysypiskach odpadów. Należy mieć na uwadze, iż działanie niezgodne z prawem rodzi konsekwencje w postaci wysokich kar. Sankcje takie zostały zastosowane wobec Grecji, która za brak redukcji odpadów na składowiskach musiała zapłacić 300 tys euro/dobę¹⁶.

Profity, jakie niesie zastosowanie słonecznych suszarni komunalnych osadów ściekowych

Osad ściekowy (powstający w fizycznych, fizyczno-chemicznych i biologicznych procesach jednostkowych czyszczenia ścieków komunalnych) definiuje się jako zawieszinę organiczno- mineralną, która jest układem dyspersyjnym. Fazę dyspersyjną tworzy woda wraz z rozpuszczonymi w niej substancjami, a faza zdyspergowana składa się z: fazy stałej utworzonej przez cząsteczki substancji nierozpuszczalnych i mikroorganizmy oraz fazy gazowej. Skłonność do zagniwania oraz nieprzyjemny zapach jest konsekwencją wysokiego uwodnienia oraz obecności związków organicznych podatnych na rozkład biologiczny¹⁷. Wspólne cechy wszystkich osadów ściekowych przedstawia tabela nr 1:

Tabela 1. Wspólne cechy osadów ściekowych

Wspólne cechy wszystkich osadów	
Wysokie uwodnienie (90 - 95%)	Łatwość zagniwania
Wysoka zawartość związków organicznych (> 65%)	Skażenie biologiczne
Zawartość Azot (1,4 – 5% s.m.)	Występowanie pierwiastków śladowych i metali ciężkich
Zawartość Fosfor (0,8 – 8% s.m.)	Możliwość występowania substancji toksycznych
Zawartość Potas (0,1 – 0,6% s.m.)	

Opracowanie własne na podstawie: Ł. Fukas-Ponka, Termiczne metody przeróbki osadów – moda czy konieczność

Procesy przeróbki przygotowują osad ściekowy do ich ostatecznego unieszkodliwienia, dzięki czemu osiągnięte zostaje zredukowanie ich masy, a także zneutralizowanie szkodliwego wpływu na środowisko. Wśród omawianych procesów można wymienić: kondycjonowanie, dezintegrację, zagęszczanie, stabilizację, higienizację, odwadnianie, a także suszenie oraz termiczne metody degradacji osadów. Dalsze rozważania poświęć dwóm ostatnim procesom.

W ostatnim czasie można odnotować coraz większe zainteresowanie zastosowania przekształcania termicznego, w szczególności metod opartych na procesie spalania. Należy

¹⁵ *Ibidem.*, s. 5331.

¹⁶ J. Cybulska, *Plan odpadowy dla Europy, Ochrona środowiska*, nr 3-4/2011, www.energetyka.ebmp.pl/plan-odpadowy-dla-europy,4066,art.html.

¹⁷ J. Podedworna, K. Umiejewska, *Technologia osadów ściekowych*, Oficyna Wydawnicza Politechniki Warszawskiej, Warszawa: 2008, s. 25.

pamiętać, że aby proces spalania mógł być zastosowany, komunalny osad ściekowy musi zostać wysuszony do około 10% zawartości wilgoci¹⁸. Zatem suszenie stanowi proces pośredni, pozwalający na przygotowanie osadów do dalszej przeróbki, przede wszystkim do spalania¹⁹.

M. Wzorek przeprowadziła symulację, z której wynika, że w spalarni komunalnego osadu ściekowego roczny koszt paliwa na odparowanie wody sięga rzędu ponad 300 000 zł²⁰. Pod tym względem suszenie solarne pozwala na ogromne oszczędności nie tylko finansowe, ale przede wszystkim racjonalne wykorzystywanie konwencjonalnej energii. Solarne suszenie osadów ściekowych charakteryzuje się tym, że jest to metoda o niskich nakładach inwestycyjnych i eksploatacyjnych²¹. Siłą napędową procesu osuszania jest słońce, do którego dostęp w polskich warunkach klimatycznych jest całoroczny. Gęstość promieniowania słonecznego w Polsce szacuje się na 930-1160kWh/m² rocznie. Potencjalne zasoby energii promieniowania słonecznego w Polsce określa się na 780-1050kWh/m² rocznie, przy uwzględnieniu strat energii na skutek pochłaniania i rozpraszania w atmosferze²². W wypadku zapotrzebowania na energię elektryczną przy obsłudze suszarni, można zastosować energię wiatrową bądź geotermalną. Tabela nr 2 przedstawia roczne wydatki związane z prowadzeniem suszarni słonecznej w AZV-Füssen.

Tabela 2. Roczne wydatki związane z prowadzeniem suszarni słonecznej w AZV-Füssen [opracowanie własne na podstawie M. Bux & R. Baumann, Solare trockung von Klärschlamm Verbreitung, leistung und Kosten, Uni. Hohenheim, Stuttgart]

Charakterystyka kosztów	Ilość	Jednostka
Inwestycji suszarni solarnej	720 000	Euro
Koszty stałe	63 000	Euro/rok
Koszty zmienne:		
Energia elektryczna, praca	6 500	
Koszty napraw	5 000	
Koszt całkowity	74 500	Euro/rok
Koszt osuszania	46	Euro/ t H ₂ O
Koszty utylizacji (transport, spalanie):		
Bez suszenia	89	Euro/t
Po osuszeniu	222 500	Euro/ rok
	79 500	Euro/ rok
Oszczędności na suszeniu ogółem:	68 500	Euro/rok

Użytkownicy słonecznych suszarni osadu ciekowego wskazują na duże oszczędności w osuszaniu masy osadu ściekowego, przy czym warto zauważyć, że największą część kosztów suszarni z zastosowaniem energii elektrycznej pochłania opłata za energię (rys.1).

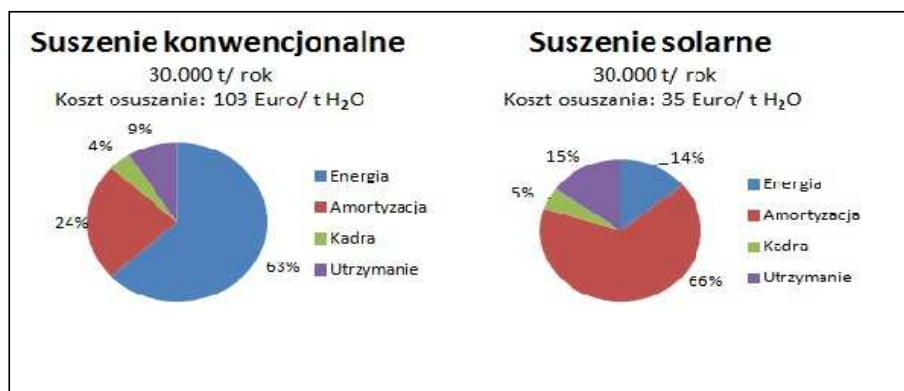
¹⁸ M. Wzorek, *Ekonomiczne aspekty wytwarzania paliwa z komunalnych osadów ściekowych*, [w:] A. Król, M. Wzorek, *Zrównoważony rozwój w gospodarce osadami ściekowymi*, Oficyna Wydawnicza Politechniki Opolskiej, Opole: 2010, s. 35.

¹⁹ J. Bień, *Przekształcanie osadów ściekowych w procesach termicznych*, Wydawnictwo Seidel- Przywecki Sp. z o.o., Warszawa: 2009, s. 27.

²⁰ M. Wzorek, op. cit., s. 41.

²¹ Cz. Przybyła, J. Filipiak, *Zastosowanie nowych technologii odwadniania i osuszania osadów ściekowych w wiejskich oczyszczalniach ścieków*, Rocznik Akademii Rolniczej w Poznaniu - CCCIXV, Wydawnictwo AR im. Augusta Cieszkowskiego, Poznań: 2005, s. 115.

²² Marek Butkowski, *Rynek technologii słonecznych w Polsce*, <http://www.pse.com.pl/pdf/3.pdf>, s.3.

Rys. 1. Porównanie wydatków w przypadku osuszania 30 000 t/rok w suszarni konwencjonalnej i suszarni słonecznej

Stale dostosowywane przepisy prawa w zakresie ochrony środowiska stwarzają ogromne wręcz możliwości rozwoju lokalnych społeczności, które w ten sposób będą rozwiązywać problem zagospodarowania odpadów i stworzenia alternatywnych źródeł pozyskiwania energii. Dzięki aktywizacji lokalnej społeczności wokół omówionych powyżej zagadnień można wskazać, jak duże korzyści może przynieść takie działanie. Przede wszystkim jest to szansa na stworzenie nowych miejsc pracy oraz edukację społeczeństwa w zakresie poszanowania i ochrony środowiska. Działania promocyjne mogą przynieść korzyści daleko bardziej wykraczające poza propagowanie ekologii. Dzięki rozwojowi rynku lokalnego można przewidywać wzrost przedsiębiorczości lokalnych podmiotów, a także jak wskazuje S. Kozłowski, kreowanie właściwych z punktu widzenia zasady zrównoważonego, wzorców konsumpcji i wspierania małego i średniego biznesu²³.

Podsumowanie

Solarne suszarnie komunalnych osadów ściekowych stwarzają szansę na zrealizowanie zobowiązań Polski zarówno w zakresie zagospodarowania odpadów w postaci osadów ściekowych, jak i dają możliwość oszczędności konwencjonalnej energii. Produkty powstałe w wyniku procesu osuszania komunalnych osadów ściekowych są także tanimi substratami w procesie produkcji energii odnawialnej, mogą stanowić cenny składnik spalania termicznego oraz nadają się do wykorzystania jako substrat do produkcji nawozów. Oszczędności energii konwencjonalnej są jednocześnie oszczędnościami pieniędzy, których nie trzeba wydawać ani na energię elektryczną, ani na transport komunalnego osadu ściekowego w miejsce jego przekształcenia. Wprowadzenie systemu solarnych suszarni osadu ściekowego stwarza możliwości powstania nowych miejsc pracy oraz rozwoju lokalnych przedsiębiorstw w oparciu o miejscowe zasoby. Podjęcie debaty społecznej i przeprowadzenie konsultacji społecznych na terenie gmin, w których postanowiono o zbudowaniu solarnych suszarni komunalnych osadów ściekowych pozwala na wyjaśnienie zastrzeżeń i uzyskanie społecznej akceptacji dla tego projektu. Może również stać się impulsem rozwoju społeczności lokalnej i poprawy jakości życia jej mieszkańców. Takie innowacyjne podejście do kwestii zagospodarowania oraz ponownego wykorzystania odpadów bardzo dobrze wpisuje się również w koncepcję

²³ S. Kozłowski, *Przyszłość ekorozwoju*, Wydawnictwo KUL, Lublin 2006, s. 153-154.

zrównoważonego rozwoju, zakładającą między innymi takie działanie, które pozwolą przyszłym pokoleniom cieszyć się z bogactw, jakie dają zasoby środowiska naturalnego.

Bibliografia:

Opracowania zwarte

- Bender J., *Biosfera a cywilizacja. Europa – synonim postępu*, Wydawnictwo-Drukarnia Prodrug, Poznań: 2003.
- Bień J., *Przekształcanie osadów ściekowych w procesach termicznych*, Wydawnictwo Seidel-Przywecki Sp. z o.o., Warszawa: 2009.
- Kasprzak K., *Realizacja zasady zrównoważonego rozwoju w administrowaniu wodami*, [w:] *Gospodarowanie wodą w Wielkopolsce*, Abrys, Poznań 2005.
- Kozłowski S., *Zrównoważony rozwój – program na jutro*, Abrys, Poznań-Warszawa, 2008.
- Kozłowski S., *Przyszłość ekorozwoju*, Lublin 2006, Wydawnictwo KUL
- Oleszkiewicz J., *Gospodarka osadami ściekowymi. Poradnik decydena*, LEM s.c., Kraków 1998.
- Podedworna J., Umiejewska K., *Technologia osadów ściekowych*, Oficyna Wydawnicza Politechniki Warszawskiej, Warszawa 2008.
- Wzorek M., *Ekonomiczne aspekty wytwarzania paliwa z komunalnych osadów ściekowych*, [w:] A. Król, M. Wzorek, *Zrównoważony rozwój w gospodarce osadami ściekowymi*, Oficyna Wydawnicza Politechniki Opolskiej, Opole: 2010.

Źródła

- European Renewable Energy Council, Renewable Energy in Europe: Markets, Trends and Technologies*, Londyn: 2010, Earthscan Ltd.
- Kołtuniak M., *Stawianie na zrównoważony rozwój może się bardzo opłacać*, „Rzeczpospolita”, 6 maja 2011.
- Przybyła Cz., Filipiak J., *Zastosowanie nowych technologii odwadniania i osuszania osadów ściekowych w większych oczyszczalniach ścieków*, Rocznik Akademii Rolniczej w Poznaniu - CCCIXV, Wydawnictwo AR im. Augusta Cieszkowskiego, Poznań: 2005.
- Rulkens W., *Sewage sludge as a Biomass Resource for the Production of Energy: Overview and Assessment of the Various Options*, "Energy Fuels", nr 22 (1), 2008.
- Wracamy do energetyki rozproszonej*, Agroenergetyka, nr 4, kwiecień 2011.

Akty prawne

- Krajowy plan gospodarki odpadami 2014*, przyjęty uchwałą Nr 217 Rady Ministrów z dnia 24 grudnia 2010 r. w sprawie "Krajowego planu gospodarki odpadami 2014" (M. P. Nr 101, poz. 1183).
- Obwieszczenie Ministra Gospodarki z dnia 21 grudnia 2009 r. w sprawie polityki energetycznej państwa do 2030 r., Monitor Polski z 2010 r. Nr 2 poz. 11.
- Ustawa o samorządzie gminnym z dnia 8 marca 1990 roku, Dz. U. 1990 r. Nr 16 poz. 95 ze zm.
- Ustawa Prawo energetyczne z 10 kwietnia 1997 roku, Dz. U. 1997 nr 54 poz. 348 ze zm.
- Ustawa o odpadach z 27 kwietnia 2001 roku, Dz. U. 2001 r. Nr 62 poz. 628 ze zm.

Strony internetowe

- Butkowski M., *Rynek technologii słonecznych w Polsce*, www.pse.com.pl.
- Cybulska J., *Plan odpadowy dla Europy*, „Ochrona środowiska”, nr 3-4/2011, www.e-bmp.pl.

Ewa Hamera

KONCEPCJA ZRÓWNOWAŻONEGO ROZWOJU WE WSPÓŁCZESNEJ „PPPOLSCIE”

Wstęp

Wśród krajów zrzeszonych w Unii Europejskiej zdajemy się być krajem z ustabilizowaną pozycją. Polska gospodarka wśród licznych przeprowadzanych analiz oraz w ocenach uznanych ekonomistów jest krajem, który w czasach obiektywnie ocenianych jako „trudne”, w nieznaczny sposób została naznaczona trendami spadkowymi.

Transformacja systemowa lat dziewięćdziesiątych XX wieku, jaką przechodziło nasze państwo, żyjące w nim społeczeństwo pozwoliło stać się Polsce krajem zdolnym do wprowadzania dalszych, potrzebnych zmian. Zachodzący proces globalizacji sprowadzający się do unifikacji krajów w pewnych dziedzinach staje się coraz bardziej realny. Od „ludzi zachodu” my - Polacy przejmujemy konsumpcyjny tryb życia. Chcąc żyć lepiej, intensywniej, szybciej nie zdajemy sobie sprawy, bądź nie przywiązujemy uwagi do otaczającego nas środowiska naturalnego. Zwracamy jedynie uwagę na ograniczone zasoby finansowe naszych gospodarstw domowych i ewentualnych możliwości konsumpcyjnych związanych z nimi. A co z ograniczonymi zasobami naturalnymi? Przecież stan naszego środowiska naturalnego jest jednym z istotnych elementów naszej egzystencji.

Koncepcja zrównoważonego rozwoju

Nauki takie jak ekonomia, której istotą jest problematyka gospodarowania ograniczonymi zasobami społecznymi w celu zaspokojenia zbiorowych potrzeb ludności, rozwija narzędzia racjonalnego gospodarowania. Problematyka zrównoważonego rozwoju, pomimo iż zaniedbana, coraz częściej staje się istotnym celem działań poszczególnych władz (państwowych bądź samorządowych).

Koncepcja/zasada zrównoważonego rozwoju została wpisana przepisami art. 5 Konstytucji RP, które stanowią, iż Rzeczpospolita Polska strzeże niepodległości i nienaruszalności swojego terytorium, zapewnia wolności i prawa człowieka i obywatela oraz bezpieczeństwo obywateli, strzeże dziedzictwa narodowego oraz zapewnia ochronę środowiska, kierując się zasadą zrównoważonego rozwoju.¹ Natomiast w dalszym art. 86 czytamy, iż każdy jest obowiązany do dbałości o stan środowiska. Przy czym art. 74 ust. 2 ustanowiono, iż ochrona środowiska jest obowiązkiem władz publicznych.² W polskim ustawodawstwie definicja legalna komentowanego pojęcia zawarta jest w ustawie o Prawie Ochrony Środowiska, w której „zrównoważony rozwój - rozumie się taki rozwój społeczno-gospodarczy, w którym następuje proces integrowania działań politycznych, gospodarczych i społecznych, z zachowaniem równowagi przyrodniczej oraz trwałości podstawowych procesów przyrodniczych, w celu zagwarantowania możliwości

¹ Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej, Dz. U. 1997, Nr 78, poz. 483 z dn. 2 kwietnia 1997 roku.

² Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej, Dz. U. 1997, Nr 78, poz. 483 z dn. 2 kwietnia 1997 roku.

zaspokajania podstawowych potrzeb poszczególnych społeczności lub obywateli zarówno współczesnego pokolenia, jak i przyszłych pokoleń”.³

Zastosowanie pojęcia zrównoważonego rozwoju w kontekście prawa wspólnotowego, wzrost świadomości społecznej oraz implementacja prawa Unii Europejskiej do polskiego systemu legislacyjnego zwiększa zakres działań wchodzący w skład ekologicznych zadań jednostek administracji.

Zgodnie z art. 164 Konstytucji RP za podstawową wspólnotę samorządową uznaje się gminę, która tworzy odpowiednie terytorium oraz przynależni do niego mieszkańcy. W art. 7 ustawy o samorządzie gminnym ustawodawca w pierwszym punkcie zadań własnych wymienił sprawy obejmujące: ład przestrzenny, gospodarkę nieruchomościami, ochronę środowiska i przyrody oraz gospodarkę wodnej.⁴ Powierzenie zadań jednostce samorządowej winno ze strony administracji państwowej wiązać się z zapewnieniem koniecznych środków finansowych na ich realizację (w postaci dochodu własnych gminy lub subwencji). Gmina stara się sprostać wymogom zadań własnych wymienionych w ustawie o samorządzie gminnym. Przy ograniczonych zasobach finansowych stara znaleźć się alternatywne sposoby finansowania, które nie będą zwiększać deficytu budżetowego. Niskie dochody własne oraz mnogość zadań jednostek w dużej części ograniczają możliwość pozyskania funduszy unijnych (posiadane środki finansowe częstokroć w dużych infrastrukturalnych obiektach nie wystarczą na obligatoryjny wkład własny). Działania dotyczące przestarzałej infrastruktury bądź jej brakiem są zbyt dużym obciążeniem dla poszczególnych gmin, dlatego też samorządy coraz intensywniej rozpatrują formułę partnerstwa publiczno-prywatnego (PPP), która ma szansę stać się rozwiązaniem obecnych systemowych „bolączek”.

Istota partnerstwo publiczno-prywatnego w Polsce

W Polsce partnerstwo publiczno-prywatne jako nowy i pozakodeksowy typ umowy nazwanej został wprowadzony do obrotu prawnego się poprzez uchwalenie, kompleksowej regulacji współpracy sektorowej - ustawy z dnia 28 lipca 2005 r. o partnerstwie publiczno-prywatnym⁵. Obecnie klasyfikacja umowy jako PPP, znajduje swoje odzwierciedlenie w ustawie o partnerstwie publiczno-prywatnym z dnia 19 grudnia 2008 r.⁶

PPP to ogólny termin opisujący powiązania, pomiędzy sektorem publicznym i prywatnym o charakterze komercyjnym, zjednoczone dla obopólnych korzyści w długoterminową współpracę w celu wykonania przedsięwzięcia/projektu inwestycyjnego. Przedsięwzięcie to służy włączeniu zasobów finansowych, doświadczeń partnera prywatnego przy świadczeniu usług i budowy urządzeń infrastruktury zarezerwowanych dla sektora publicznego, przy zachowaniu zasady, iż projekt realizowany będzie poprzez wykorzystanie kompetencji partnera prywatnego a podział/alokacja ryzyka⁷ uzależniona jest od tego, która ze stron będzie potrafiła efektywniej je zdywersyfikować.⁸

³ Prawo ochrony środowiska, Dz. U. 2008, Nr 25, poz. 150 z dn. 27 kwietnia 2001 r.

⁴ Ustawa o samorządzie gminnym, Dz. U. 2001, Nr 16, poz. 95 z dn. 8 marca 1990 r.

⁵ Ustawa o partnerstwie publiczno-prywatnym, Dz. U. 2005, Nr 169, poz. 1420 z dn. 28 lipca 2005 r.

⁶ Ustawa o partnerstwie publiczno-prywatnym, Dz. U. 2009, Nr 19, poz. 100 z dn. 5 lutego 2009 r.

⁷ Podmiot publiczny, mając na celu minimalizację poziomu długu publicznego, ukierunkowuje swoje działania w taki sposób, aby dokonać transferu ryzyka w znaczącym stopniu na stronę prywatną.

⁸ K. Sobiech, *Partnerstwo publiczno-prywatne w infrastrukturze drogowej w Polsce*, Wydawnictwo Politechniki Poznańskiej, Poznań 2007, s. 61-64.

Z perspektywy sektora publicznego partnerstwo publiczno-prywatne to obszar pomiędzy sferą zamówień publicznych⁹ (metodą tradycyjną) a prywatyzacją¹⁰. Ważnym aspektem jest uproszczona teza/założenie, iż w PPP sprywatyzowaniu podlega działalność gospodarcza, tj.: budowa, finansowanie, eksploatacja i zarządzanie przedsięwzięciem (projektem) inwestycyjnym. Natomiast w obszarze odpowiedzialności sektora publicznego w dalszym ciągu pozostaje dostępność oraz jakość świadczonych usług. Ze względu na zlecenie zadań sektorowi prywatnemu mogłoby się wydawać, iż w przypadku sfery użyteczności publicznej, zadań przez nią realizowanych dochodzi do przeniesienia władzy bez stosownych regulacji.¹¹ Trzeba podkreślić, iż pojęcie prywatyzacji w ujęciu ogólnym oznacza kierunek zmian formy własności bądź władzy zarządzającej z publicznej na prywatną.¹² Prywatyzacja jest zmianą jednokierunkową, która nie może znaleźć zastosowania w przypadku określonych ustawowo zadań obligatoryjnych samorządów. Dodatkowo PPP daje możliwość osiągnięcia korzyści przez oba zaangażowane sektory (publiczny i prywatny).¹³ Autorka pragnie zwrócić uwagę, iż w partnerstwie publiczno-prywatnym prywatyzowane/powierzone jest jedynie wykonaniem publicznego, samorządowego zadania. Jednostka samorządu terytorialnego, nie zostaje zwolniona z odpowiedzialności za jego realizację.

Do charakterystycznych/dystynktywnych cech partnerstwa publiczno-prywatnego zaliczamy:

- długi okres realizacji (około 20-30 lat);
- zmianę roli przedsiębiorstwa prywatnego na partnera biznesowego - odrzuceniem roli dostawcy dóbr/aktywów;
- udział partnera prywatnego obejmujący cały cykl życia projektu inwestycyjnego;
- międzysektorowy podział ryzyka inwestycyjnego - stosownie do powierzonych zadań oraz możliwości dywersyfikacji każdej ze stron partnerstwa;
- rozbieżność dotyczącą realizacji zamierzonych celów:
- partner publiczny – realizacja celu społecznego (zaspokajanie potrzeb zbiorowych, ochrona interesu publicznego);
- partner prywatny – cel komercyjny (osiągnięcie satysfakcjonującej stopy zwrotu z inwestycji);
- zapewnienie oszczędność środków publicznych, partner prywatny przejmuje na siebie przynajmniej część zobowiązań finansowych związanych z inwestycją, istnieje możliwość zastosowania rozwiązań hybrydowych np.: pozyskanie środków z Unii Europejskiej (funduszy strukturalnych);
- w porównaniu do formuły zamówień publicznych, bardzo skomplikowaną procedurę przygotowania realizacji projektu.¹⁴

⁹ Ustawa prawo zamówień publicznych, Dz. U. 2010, Nr 113, poz. 759 z dn. 29 stycznia 2004 roku.

¹⁰ Ustawa o komercjalizacji i prywatyzacji przedsiębiorstw państwowych, Dz. U. 1996, Nr 118, poz. 561 z dn. 30 sierpnia 1996 roku.

¹¹ M. Moszoro, *Partnerstwo publiczno-prywatne w sferze użyteczności publicznej*, Wolters Kluwer Polska, Warszawa 2010, s. 56-62.

¹² A. Cenker, *Partnerstwo publiczno-prywatne jako metoda wykonywania zadań publicznych*, Oficyna Wydawnicza Szkoła Główna Handlowa w Warszawie, Warszawa 2011, s. 148-152.

¹³ M. Moszoro, *Partnerstwo publiczno-prywatne w sferze użyteczności publicznej*, Wolters Kluwer Polska, Warszawa 2010, s. 56-62.

¹⁴ Komisja Wspólnot Europejskich, *Zielona Księga w sprawie partnerstw publiczno-prywatnych i prawa wspólnotowego w zakresie zamówień publicznych i koncesji*, Bruksela 2004, s. 3-5

Reasumując, punktem wyjścia do rozpoczęcia rozważań dotyczących współpracy w formie partnerstwa jest potrzeba publiczna wynikająca z zakresu zadań sektora publicznego, jej identyfikacja oraz w następstwie określenie/sformułowanie specyfiki zapotrzebowania na usługę. Z racji rozbieżności celów, zaangażowania finansowego obu podmiotów oraz zobowiązania podmiotu prywatnego do wykonywania zakontraktowanej usługi na określonym standardzie, trzeba jednoznacznie stwierdzić, iż model PPP nie jest wskazany do każdego typu projektów. Jego zastosowanie jest zasadne w odpowiednio dużych, publicznych projektach, obejmujących usługę świadczoną dla szerokiego grona odbiorców.

Zastosowanie partnerstwa publiczno-prywatnego w ochronie środowiska

Gospodarka odpadami, gospodarka wodno-ściekowa oraz gospodarka zieleni miejskiej to główne potrzeby publiczne społeczeństwa lokalnego zaliczanego do grupy działań z zakresu ochrony środowiska, które mogą stać się przedmiotem realizacji za pomocą formuły partnerstwa publiczno-prywatnego. W przedstawionych branżach sektor publiczny skupia się na zachowaniu narzuconych standardów oraz na finalnym produkcie w zakresie świadczenia usług.

Partnerstwo publiczno-prywatne jako instrument zrównoważonego rozwoju może stworzyć możliwość budowy infrastruktury przyjaznej środowisku. Współpraca sektorowa daje realną perspektywę sfinansowania działań znajdujących się na etapie projektu, np.: gospodarki odpadami komunalnymi w Łodzi bądź w Wielkopolsce.

Miasto Poznań ma w planach na lata 2011-2015 przedsięwzięcie o nazwie „System gospodarki odpadami dla miasta Poznania”. „Projekt przewiduje budowę zakładu termicznego unieszkodliwienia frakcji resztkowej zmieszanych odpadów komunalnych, oparty na modelu zakładającym osiągnięcie ustawowych poziomów ich odzysku, ograniczenie masy składowanych odpadów, upowszechnianie oraz dalsze rozwijanie selektywnej zbiórki odpadów.”¹⁵ Szacowana łączna wartość projektu wynosi 1.041.556.000,00 zł z czego zakłada się, iż 33,80 % pochodzić będzie z dotacji Funduszu Spójności, 61,48 % od partnera prywatnego zaangażowane w przedsięwzięcie oraz 4,72 % ze środków własnych miasta Poznań (beneficjenta). Przewidywany okres współpracy wynosi 30 lat, natomiast wynagrodzenie partnera prywatnego pochodzić będzie od użytkowników – opłaty za odbiór odpadów od dostawców (tzw. opłaty na bramie).

W zakresie wspomnianej inwestycji miasto Poznań pragnie pozyskać partnera prywatnego, który przyjmie na siebie odpowiedzialność związaną z: projektem, budową, współ finansowaniem przedsięwzięcia oraz eksploatacją na okres 30 lat.

Przedstawiona idea realizacji gospodarki odpadami jest innowacyjna w skali Polski. Wprowadzenie w życie powyższych założeń stanie się przyczynkiem do rozpatrzenia, tej formy współpracy przez inne samorządy. Innowacyjność Poznania przyniesie zbiór dobrych praktyk w zakresie branży gospodarki odpadami. Zdaniem autorki poruszona problematyka na terenie naszego kraju spotyka się z dużym problem, ilości odpadów systematycznie rośnie. Polskie realia znacznie odbiegają od standardów krajów rozwiniętych, w naszych warunkach jedynie znikoma część odpadów jest poddana obróbce – większość nieczystości składowana jest w środowisku. W celu poprawy sytuacji, zmiany obecnych przyzwyczajęń konieczne są wieloaspektowe działania m.in.: w zakresie edukacji, technice, legislacji. Zadaniem Ministra Gospodarki oraz samorządów jest wspieranie odważnych inicjatyw, które uświadczą polskie społeczeństwo w przekonaniu

¹⁵ www.ppp.gov.pl/BazaProjektow/Strony/Spalarnia_280111_Poznan.aspx z dn. 27.10.2011 roku.

ślusznosci podejmowanych samorządowych działań. Czynnikiem hamującym powstanie kolejnych zbliżonych przedsięwzięć będą ograniczone środki finansowe władz lokalnych, dodatkowo braki zasobów kadrowych w sektorze podmiotów publicznych (w celu umożliwienia koordynacji działań). Oprócz wymienionych czynników należy zauważyć, iż na polskim rynku brak tak solidnych, konkurencyjnych, prywatnych podmiotów, które w sposób kompetentny mogłyby odpowiedzialnie podjąć wieloletnią współpracę. Jednakże względem szybkiego rozwoju technologicznego, polskie samorządy bez pomocy partnerów z sektora prywatnego, nie są w stanie same zabezpieczyć usług w zakresie gospodarki odpadami na satysfakcjonującym poziomie.

Przedstawiany projekt zakłada, iż z termicznego przekształcania odpadów uzyska energię elektryczną oraz energię ciepłą, tym samym wpisując się w planowaną realizację całościowych rozwiązań związanych ze zrównoważonym rozwojem.

Zakończenie

Realizacji zadań z zakresu zrównoważonej gospodarki komunalnej przez władze samorządowe wymaga różnorodnych rozwiązań. Partnerstwo publiczno-prywatne w współczesnej gospodarce jawi się jako interesująca alternatywa. Zastosowanie międzysektorowej współpracy pozwala na wykorzystanie technologii - modernizację lub budowę obiektów infrastrukturalnych, niezbędnych dzisiejszemu społeczeństwu. Realizacja ponadustrojowych projektów dostosowanych do gminnych możliwości, społecznych oczekiwań jak i sposobności finansowych odbiorców daje nadzieję na realizowanie koncepcji zrównoważonego rozwoju już dziś, nie czekając na planowane działania kolejnych pokoleń dbamy o ochronę życia i zdrowia ludzi oraz nową jakością Polski, nie tylko dla siebie, ale dla również następujących pokoleń.

Bibliografia:

Opracowania zwarte

- Cenkier A., *Partnerstwo publiczno-prywatne jako metoda wykonywania zadań publicznych*, Oficyna Wydawnicza Szkoła Główna Handlowa w Warszawie, Warszawa 2011.
- Moszoro M., *Partnerstwo publiczno-prywatne w sferze użyteczności publicznej*, Wolters Kluwer Polska, Warszawa 2010.
- Sobiech K., *Partnerstwo publiczno-prywatne w infrastrukturze drogowej w Polsce*, Wydawnictwo Politechniki Poznańskiej, Poznań 2007.

Źródła

- Komisja Wspólnot Europejskich, *Zielona Księga w sprawie partnerstw publiczno-prywatnych i prawa wspólnotowego w zakresie zamówień publicznych i koncesji*, Bruksela 2004

Akty prawne

- Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej, Dz. U. 1997, Nr 78, poz. 483 z dn. 2 kwietnia 1997 r.
- Prawo ochrony środowiska, Dz. U. 2008, Nr 25, poz. 150 z dn. 27 kwietnia 2001 r.
- Ustawa o partnerstwie publiczno-prywatnym, Dz. U. 2005, Nr 169, poz. 1420 z dn. 28 lipca 2005 r.
- Ustawa o partnerstwie publiczno-prywatnym, Dz. U. 2009, Nr 19, poz. 100 z dn. 5 lutego 2009 r.

Ustawa o samorządzie gminnym, Dz. U. 2001, Nr 16, poz. 95 z dn. 8 marca 1990 r.

Ustawa prawo zamówień publicznych, Dz. U. 2010, Nr 113, poz. 759 z dn. 29 stycznia 2004 r.

Ustawa o komercjalizacji i prywatyzacji przedsiębiorstw państwowych, Dz. U. 1996, Nr 118, poz. 561 z dn. 30 sierpnia 1996 r..

Strony internetowe

www.ppp.gov.pl, BazaProjektow/Strony/Spalarnia_Poznan.

Maciej Jarzębski

NANOTECHNOLOGIA W ASPEKCIE ZRÓWNOWAŻONEGO ROZWOJU

Wprowadzenie

Spółeczeństwo, środowisko, gospodarka – trzy filary zrównoważonego rozwoju, których rozwój nie byłby możliwy bez nowoczesnych rozwiązań technicznych. Najważniejszym założeniem polityki zrównoważonego rozwoju jest nie wyrządzenie (a w praktyce ograniczenie) lub eliminacja szkód wyrządzanych środowisku w perspektywie wykorzystania go przez przyszłe pokolenia. Rabunkowa działalność człowieka na tle społecznym, gospodarczym i środowiskowym znana jest od wieków, a wraz z rozwojem techniki przybrała na sile. Niepohamowana eksploatacja zasobów naturalnych i ludzkich obserwowana była od schyłku XIX do początku lat 90-tych XX wieku. Perspektywa szybkiego wyczerpywania surowców, zmiany gospodarcze, prawne i społeczne wymusiły obranie nowego kierunku rozwoju. Punktem zwrotnym było opracowanie dokumentu „Agenda 21”, w którym zapisano: *„Niezbędne są nowe sposoby inwestowania w przyszłość, aby w XXI w. osiągnąć globalny zrównoważony rozwój. Zakres zaleceń waha się od nowych metod nauczania po nowe metody wykorzystania surowców i uczestniczenia w tworzeniu zrównoważonej gospodarki. Ambicją Agendy 21 jest bezpieczny i sprawiedliwy świat, w którym każda żywa istota będzie w stanie zachować swą godność”*¹. Założenia, przedstawione w dokumencie, sygnowanym przez 172 kraje stały się nie tylko podstawą nowych założeń rozwoju społeczeństwa, ale również filozofią i strategią działania przedsiębiorstw i jednostek działających zarówno w obszarze lokalnym jak i na rynkach międzynarodowych². Założenia zrównoważonego rozwoju można skutecznie realizować poprzez wykorzystanie stosunkowo młodej dziedziny naukowej, jaką jest nanotechnologia.

Nanotechnologia

W chwili obecnej, bardzo duży nacisk kładzie się na poprawę komfortu życia społeczeństwa, w tym zdrowia, poprzez opracowanie nowoczesnych leków, terapii i diagnostyki oraz zapewnienie bezpieczeństwa energetycznego poszczególnym krajom, w perspektywie kurczących się zasobów surowców energetycznych. W wymienionych aspektach, dużą rolę odgrywa nanotechnologia, a w szczególności opracowanie nowoczesnych związków i materiałów, które można wykorzystać w medycynie i energetyce.

Ponoszone nakłady finansowe w dziedzinie nanonauki, mają bezpośrednie przełożenie na wykorzystanie przemysłowe zdobytej wiedzy w: motoryzacji, elektronice, medycynie, chemii, farmacji, technologiach informacyjnych, energetyce, optyce,

¹ www.unesco.pl.

² www.unesco.pl; www.ngo.pl; www.nivea.pl „Zrównoważony rozwój w Beiersdorf - marka odpowiedzialna społecznie”; www.kogeneracja.com.pl, *Kogeneracja/Zrównoważony-Rozwój*; www.nitrochem.com.pl, *Zrównoważony-rozwój*.

biotechnologii, żywności, budownictwie oraz rekreacji³. Dla porównania, w roku 2004 nakłady w dziedzinie nanotechnologii w USA wyniosły 1239 mln euro, Niemczech 320 mln euro, Indiach 20 mln euro, a w Polsce jedynie 2,1 mln euro. Wzrost nakładów na finansowanie inicjatyw w dziedzinie nanonauki zauważalny jest od roku 2007, wraz z przyznaniem dla Polski Funduszy Europejskich i realizowanych programów operacyjnych na lata 2007 – 2013. Dzięki otrzymanym funduszom możliwe było stworzenie nowoczesnych ośrodków badawczych, takich jak m.in. Międzyuczelniane Centrum NanoBioMedyczne w Poznaniu, które wyposażone w nowoczesną aparaturę badawczą, prowadzące innowacyjne badania oraz kształcące nową kadrę wysoko wykwalifikowanych specjalistów, realizuje koncepcję zrównoważonego rozwoju⁴.

Za początek rozwoju nanotechnologii uznaje się stwierdzenie „*There is plenty of room at the bottom*”⁵ z drugiej połowy lat 50-tych XX wieku, wygłoszone przez fizyka – noblistę Richarda Feynmana. Feynman stwierdził jednoznacznie, że mając na uwadze aktualny stan wiedzy „*w nauce i technice rozpoczął się okres nowych możliwości projektowania i wytwarzania materiałów o pożądanych właściwościach*”. Stworzoną koncepcję manipulacji na poziomie atomowym rozwija skutecznie Eric Drexler, który również uważany jest za jednego z „ojców” nanotechnologii⁶. Jego wizjonerskie, a zarazem uważane w latach 80-tych XX wieku za nierealne mrzonki założenia możliwości konstruowania urządzeń manipulujących atomami czy struktur zdolnych do samoorganizacji, są obecnie wdrażane i stosowane. Z kolei urządzenie nazwane przez Drexlera samoreplikatorem (nanorobot zdolny do samoistnego powielania się i pełnienia określonych funkcji naprawczych w organizmie żywym) realizowane jest poprzez badania nad nową klasą materiałów określanymi jako „inteligentne”. Są to struktury, które w zależności od środowiska potrafią zmieniać swoje właściwości fizyczne, w tym kształt.

W 2006 roku, na polecenie ówczesnego Ministra Nauki i Edukacji, powołano interdyscyplinarny zespół ekspertów z Polski, mający na celu przedstawienie Narodowej Strategii dla Polski w dziedzinie nanonauki i nanotechnologii. Wykonano analizę SWOT, sklasyfikowano obszary badawcze i sformułowano cele strategiczne. Zdefiniowano pojęcie nanotechnologia jako wspólne, obejmujące nanonaukę i nanotechnologię [6].

„Nanonauka to badanie zjawisk i manipulacja elementami materii na poziomie atomowym, molekularnym i makromolekularnym (zakres od jednego do stu nanometrów), gdzie właściwości materii różnią się w istotny sposób od właściwości w większych skalach wymiarowych.

Nanotechnologia to projektowanie i wytwarzanie struktur, w których przynajmniej jeden rozmiar jest poniżej 100 nm i które posiadają nowe własności wynikające z nanorozmiaru”⁷.

³ *Nanotechnology Conquers Markets – German Innovation Initiative for Nanotechnology, Federal Ministry of Education and Research, Bonn, Berlin, 2004.*

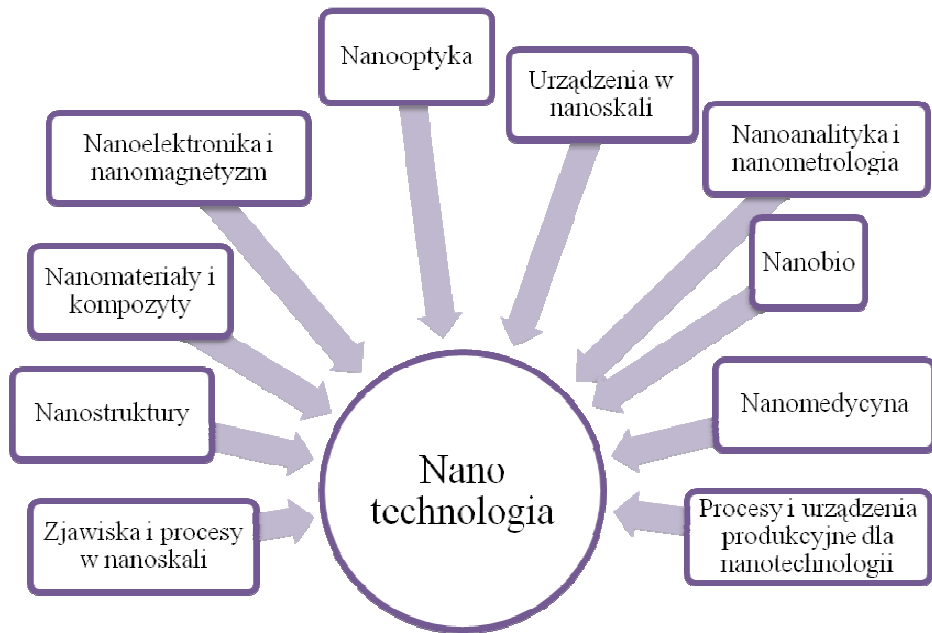
⁴ www.cnbm.amu.edu.pl.

⁵ Dosłownie: „tam na dole jest jeszcze dużo miejsca” – stwierdzenie odnośnie badania zjawisk na poziomie atomowym czy cząsteczkowym, przewidywania, że właściwości poznanych substancji mogą zmieniać się wraz z ich rozmiarem.

⁶ M. Jarzębski prezentacja pt. „*Nanotechnologia – nauka zdobywająca świat, łącząc fizykę, matematykę oraz przedsiębiorczych i kompetentnych ludzi*” (2011).

⁷ Definicje Interdyscyplinarnego Zespołu do Spraw Nanonauki i Nanotechnologii, powołanego Zarządzeniem Ministra Edukacji i Nauki Nr 9/2006 z dnia 15 lutego 2006 r., na podstawie: *International Strategy and Foresight Report on Nanoscience and Nanotechnology, VDI Technologiezentrum GmbH, Düsseldorf, marzec 2004*; *Raport.Nanometrology.*, www.nanoforum.org; *Nanoscience and nanotechnologies: opportunities and uncertainties, TheRoyal Society & The Royal Academy of Engineering, Londyn 2004.*

Dla układów w skali rzędu 10^{-9} metra, brak jak do tej pory jednolitej klasyfikacji. Zdefiniowane w raporcie z 2006 roku, główne obszary nanotechnologii przedstawiono na rys. 1

Rys. 1 Główne obszary w nanotechnologii⁸.

Przewidywania Feynmana, że wraz ze zmianą rozmiaru mogą różnić się niektóre właściwości fizykochemiczne, zostały udowodnione dla różnego typu materiałów i związków. Rozmiar nano sprawia, że właściwości: mechaniczne np. stopy wykazują niski moduł elastyczności w kierunku podłużnym (149 GPa) i dużą odporność na zmęczenie cieplne; zwiększeniu ulega wytrzymałość w wysokich temperaturach i odporność na utlenianie i nawęglanie, a także na działanie czynników korozyjnych⁹; struktury o wymiarach nanometrycznych, wykazują superparamagnetyzm oraz gigantyczny magnetoopór (z ang. *giant magnetoresistance*, w skrócie GMR) zjawiska wykorzystywane m. in. w technologiach zapisu danych¹⁰; nanostruktura wpływa na procesy fotokatalizy, fotoemisji, elektroluminescencji, fotoprzewodnictwa¹¹ oraz chemiczne – materiały z nanostrukturą wykazują lepsze właściwości katalityczne w porównaniu z tradycyjnymi

⁸ Ministerstwo Nauki i Szkolnictwa Wyższego, Interdyscyplinarny Zespół do spraw Nanonauki i Nanotechnologii „*Nanonauka i nanotechnologia Narodowa Strategia dla Polski – raport*”, Warszawa (2006).

⁹ R. W. Kelsall, I. W. Hamley, M. Geoghegan „*Nanotechnologia*”, wyd. PWN S.A., Warszawa (2008); J. S. Benjamin „*Mechanical alloying*”, Mat. Science Forum, **88-90**, (1992), s. 1 – 10.

¹⁰ J. Jakubowicz, M. Jurczyk, A. Handstein, D. Hinz, O. Gutfleisch, K. H. Müller „Temperature dependence of magnetic properties of nanocomposite Nd₂(Fe, Co, M)14B/aFe”, J. Magn. Mater., **208**, (2000), s. 163 – 168.

¹¹ N. Venkatachalam, M. Palanichamy, V. Murugesan, *Sol-gel preparation and characterization of alkaline earth metal doped nano TiO₂: Efficient photocatalytic degradation of 4-chlorophenol*, J. Molecular Catalysis A: Chemical **273**, (2007) s. 177–185

większą pojemnością wyładowania i stabilnością jako materiały elektrodowe, zwiększoną odporność korozyjną¹². Na szczególną uwagę zasługują układy bio o wymiarach nanometrycznych, które dzieli się na: naturalne – występujące w organizmach żywych (np. cząsteczki DNA, elementy strukturalne komórek) i biomateriały – obojętne chemicznie, nietoksyczne mające na celu pełnić funkcje zastępcze narządów lub ich części. Zmniejszenie rozmiaru ziarna do poziomu 10^{-9} metra powoduje wzrost biotolerancji, biokompatybilności, wytrzymałości mechanicznej materiałów na implanty, co zdecydowanie poprawi komfort życia pacjentów. Przykładem nowej klasy materiałów mogą być bezniklowe stale austenityczne, układy tytan – hydroksyapatyt, a także porowaty tytan¹³.

Bezpieczeństwo energetyczne

Wraz z rozwojem techniki, poprawie ulega komfort życia ludzkiego. Maszyny nie tylko wspomagają i zastępują człowieka w wykonywaniu ciężkiej i niebezpiecznej pracy, spełniają ważną rolę komunikacyjną i informacyjną (samochody, komputery, telefony), ale również dostarczają rozrywki – sprzęt muzyczny, audio-video czy przenośne odtwarzacze mp3. Jednakże wszystkie udogodnienia obciążone są niejednokrotnie wielkimi kosztami, przy czym nakłady finansowe nie zawsze należą do największych. Rozwój niesie ze sobą bardzo dużą ingerencję w środowisko naturalne i jego degradację. Największe natężenie szaleńczej walki o zwiększenie produkcji bez zabezpieczenia środowiska obserwowano w latach 50 – 80 XX wieku, jednakże stopień zanieczyszczenia środowiska przy jednoczesnym wzroście zachorowalności ludzi, skutecznie wyhamował niebezpieczne zapędy globalnej gospodarki. Rok 1968 to opracowanie eksperckiego raportu „Człowiek i biosfera”, który umożliwił zwołanie pierwszej konferencji międzynarodowej dotyczącej środowiska naturalnego. Przełom stanowi rok 1987, w którym po raz pierwszy pojawia się pojęcie „zrównoważonego rozwoju” w raporcie pt. „Nasza wspólna przyszłość”. Schyłek XX wieku przyniósł zmianę kierunku działania w stronę opracowania i wdrożenia technologii minimalizujących obciążenie środowiska naturalnego (kraje rozwijające się nadal mają problemy ze zmianą technologii lub wręcz nie chcą ich zmieniać z uwagi na koszty finansowe). Jednak wzrost i bogacenie się populacji ludzkiej niesie ze sobą zwiększenie zapotrzebowania na energię, w szczególności elektryczną. Choć rabunkowa polityka wykorzystania naturalnych surowców energetycznych takich jak ropa, węgiel, gaz zostały częściowo zoptymalizowane, to nadal uwidoczniła jest konieczność zwiększania produkcji paliwa z źródeł kopalnianych. Uwagę należy zwrócić, że ropa naftowa nie jest wykorzystywana jedynie do produkcji paliwa, ale również do wytwarzania leków, stanowiąc jednocześnie bazę do produkcji materiałów polimerowych, stosowanych praktycznie w każdej dziedzinie życia.

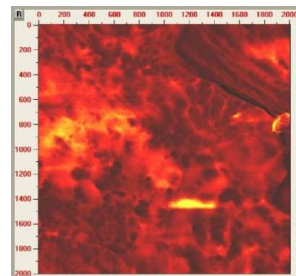
W trosce o przyszłe pokolenia i o zaprzestanie dewastacji środowiska naturalnego Unia Europejska skutecznie wdraża programy mające na celu opracowanie i wdrożenie technologii, pozwalających wykorzystać odwracalne źródła energii, do których zalicza się energię promieniowania słonecznego, wiatru, wody, geotermalną oraz biomasę. W chwili obecnej, biorąc pod uwagę koszty związane z budową, wytworzeniem i późniejszą

¹² J. X. Liua, G.Q. Lub, Z. Yan *Nanocrystalline zirconia as catalyst support in methanol synthesis*, Applied Catalysis A: General 279, (2005), s. 241–245.

¹³ K. Niespodziana, K. Jurczyk, L. Kepiński, M. Jurczyk *Properties of titanium – hydroxyapatite nanocomposites*, „Inżynieria Materiałowa” 28, (2007), 309; Jakubowicz, *Formation of porous TiO_x biomaterials in H₃PO₄ electrolytes*, „Electrochemistry Communication”, nr 10, (2008), s. 735-739.

eksploatacją, najtańszym źródłem energii są elektrownie atomowe. W obliczu katastrof w Czarnobylu i Fokushime na nowo rozgorzały dyskusje na temat bezpieczeństwa i możliwych długoterminowych skutków wybuchu elektrowni. Realizując zatem filozofię zrównoważonego rozwoju, konieczne jest poszukiwanie nowych nośników energii.

Oczywiste jest wykorzystanie surowców, które występują w największej ilości na kuli ziemskiej czy we wszechświecie, a jednocześnie nie stanowią ryzyka dla środowiska naturalnego np. wodór. Jak wykazały badania kosmosu, liczba atomów wodoru sześciokrotnie przewyższa liczbę atomów wszystkich pozostałych pierwiastków co stanowi ok. 75% atomów wszystkich pierwiastków. Na Ziemi zajmuje dziewiątą pozycję, w grupie tzw. pierwiastków pospolitych, ponieważ jego udział wagowy stanowi 0,87% (15% udział atomowy – drugie miejsce wśród pierwiastków pospolitych po tlenie). Nieliczne cząsteczki dwuatomowe wodoru występują w górnych warstwach atmosfery, gazie wulkanicznym i ziemnym. Wodór występuje głównie w postaci związków nieorganicznych zwanych wodorkami (metali i niemetalu), w tym w najbardziej rozpowszechnionym na kuli ziemskiej – wodzie, jak i organicznych – węglowodory i ich pochodne¹⁴ Uzasadnione jest zatem wykorzystanie wodoru jako paliwa, który charakteryzuje się największą wartością opałową. Główne wyzwania dla technologii wodorowych to wytwarzanie wodoru, jego transport, magazynowanie. Problem wytwarzania wodoru można częściowo wyeliminować poprzez wykorzystywanie do jego produkcji odnawialnych źródeł energii. Przykład: projekt realizowany na Wyspie Księcia Edwarda pod nazwą „Wind – Hydrogen Village” (Wiatrowo – Wodorowa Wioska), w którym technologie wiatrowe wykorzystywane są do produkcji wodoru, który stanowi paliwo w ogniwach paliwowych¹⁵.

Rys. 2. Mobilna stacja wodorowa dla samochodów, zaprezentowana przez firmę BMW podczas 14 Konferencji Narodów Zjednoczonych w Sprawie Zmian Klimatu, Poznań 2008 COP 14 (lewa strona). Obraz powierzchni stopu Mg₂Ni|50%Ni|30%La, wykonany za pomocą mikroskopu AFM (prawa strona).

Wodór, z uwagi na swoje właściwości fizykochemiczne, w tym zdolność przenikania przez materiały metaliczne i dużą wybuchowość, wymaga specjalnych metod przechowywania i transportu. W zależności od stanu skupienia, wśród metod

¹⁴ L. Schlapbach, *Hydrogen as a Fuel and Its Storage for Mobility and Transport*, “MRS Bulletin”, september 2002, s. 675.

¹⁵ M. Jarzębski „Nanomateriały hybrydowe odwracalnie absorbujące wodór wytwarzane metodą mechanicznej syntezy” – rozprawa doktorska (2010).

przechowywania najlżejszego z pierwiastków, wyróżnić można następujące, podstawowe sposoby jego magazynowania¹⁶:

- faza gazowa: wysokociśnieniowe butle gazowe, absorpcja w materiałach z rozwiniętą powierzchnią właściwą, wodorki metali i stopów;
- faza ciekła: zbiorniki kriogeniczne;
- reakcje chemiczne: wodorki metali i stopów, kompleksy wodorkowe, reakcje chemiczne z wodą.

Każda z wyżej wymienionych metod ma swoje zalety i wady. Najczęściej wodór przechowywany jest w wysokociśnieniowych butlach gazowych, jednakże z powodu małych rozmiarów cząsteczek, ubytek z butli, w skali miesiąca, wynosi około 30%. Stwarza to ryzyko wybuchu.

Nanotechnologia wychodzi naprzeciw rozwiązaniom zgodnym z zasadami zrównoważonego rozwoju. Najbezpieczniejszą metodą przechowywania wodoru jest jego absorpcja w materiałach metalicznych. Magnez odznacza się najwyższą pojemnością wodoru. Teoretyczna pojemność wodorku magnezu MgH_2 wynosi około 7,7% objętościowych. W przypadku magnezu, procesy absorpcji/desorpcji wodoru zachodzą w temperaturze powyżej $300^\circ C$, przy wysokim ciśnieniu. W praktyce wykorzystywane są stopy metali, które zastosowanie mają w materiałach elektrodowych w ogniwach niklowo – wodorkowych (Ni – MeH), a także jako magazyny wysokiej czystości wodoru (Tabela 3). Zmniejszenie rozmiaru cząstek, budujących stopy, do rzędu nanometrów, pozwoliło na zwiększenie zdolności pochłaniania wodoru, polepszając kinetykę procesu oraz obniżając temperaturę absorpcji.

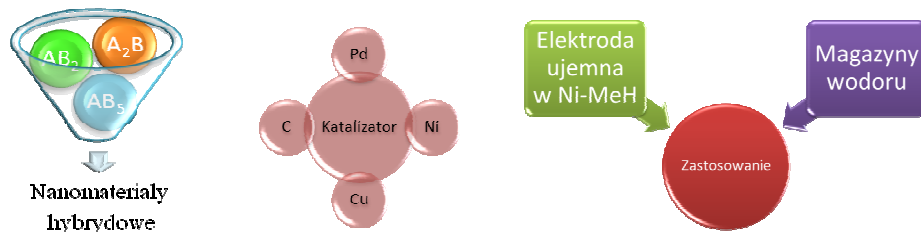
Tabela 3 Zestawienie typów układów metalicznych odwracalnie absorbujących wodór

Typ fazy	Nazwa	Przykłady układów wyjściowych	Maksymalna pojemność wodoru [% wagowe]	Odwracalna pojemność wodoru
A	wodorek metalu	VH_2, MgH_2	3,8 – 7,7	1,9 – 7,0
AB	—	TiFe, ZrNi	1,8 – 2,0	1,1 – 1,5
A_2B	—	Mg_2Ni	3,6	3,3
AB_2	fazy Lavesa	ZrV ₂ , ZrMn ₂	1,8 – 2,2	0,9 – 1,1
AB_5	fazy Haucka	LaNi ₅ , MmNi ₅	1,4 – 1,5	1,2 – 1,3

Innowację stanowi podejście, polegające na łączeniu w różnym stosunku stechiometrycznym faz odwracalnie absorbujących wodór (A_2B , AB, Lavesa, Haucka) oraz wprowadzenie ośrodków katalitycznych, które nazwano **układami hybrydowymi**¹⁷.

¹⁶ A. Züttel, *Hydrogen storage methods*, „Naturwissenschaften“, 91, (2004), s.157–172.

¹⁷ M. Jarzębski „*Nanomateriały ...*”, op. cit.

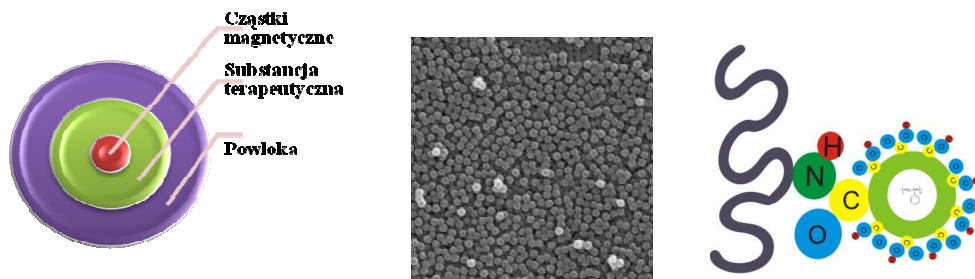

Rys. 3 Koncepcja nanomateriałów hybrydowych, stosowane pierwiastki katalityczne, zastosowanie.

Zsyntetyzowane układy hybrydowe Mg – Ni – La wykazały mniejsze pojemności wodoru niż Mg_2Ni czy $LaNi_5$ w temperaturze $300^\circ C$ ¹⁸ [17], jednakże wprowadzenie lantanu w strukturę $Mg_2Ni|100\%Ni$ wpływa na poprawę kinetyki absorpcji/desorpcji wodoru w temperaturze $25^\circ C$. Biorąc pod uwagę przyszłe zastosowanie nanokompozytów do przechowywania wodoru w środkach transportu, obniżenie temperatury desorpcji jest bardzo istotne. Nowe nanomateriały na bazie magnezu i układy hybrydowe, jako bezpieczne magazyny wodoru, mogą przyczynić się do rozwoju alternatywnych źródeł energii, przeznaczonych dla transportu (Rys. 2). Wpłyną także na poprawę bezpieczeństwa energetycznego, co wpływa na realizację założeń zrównoważonego rozwoju. Pozwolą przy tym wyeliminować podstawowe problemy, stanowiące barierę do powszechnego wykorzystywania technologii wodorowych: magazynowanie, transport i wytwarzanie.

Medycyna

Zrównoważony rozwój to wzajemna integracja, oddziaływanie i synergia trzech czynników: środowiska, społeczeństwa i gospodarki, wspierana nowoczesnymi rozwiązaniami technologicznymi. Rozwój interdyscyplinarnej nauki jaką jest nanotechnologia, niesie ze sobą duże nadzieje na opracowanie nowych skutecznych metod walki z chorobami.

Rys. 4 (Prawa strona) Model kompleksu innowacyjnej molekuly terapeutycznej lek – polimer(nośnik) – molekula magnetyczna(cząstka naprowadzająca). Obraz ze Skaningowego Mikroskopu Elektronowego (SEM) nanopolistyrenu z grupami

¹⁸ Badania własne; M. Jarzębski, “*Electrochemical Properties of $Mg(MgH_2)_2Ni-Ni_x-30\%La$ ($x=50, 100\%$) Alloys Prepared By Mechanical Alloying*”, International Symposium on Frontiers of Electrochemical Science and Technology – Abstract BOOK, Xi'an, China August 12 - 15, 2009r.

funkcyjnymi na powierzchni (Środek)¹⁹. Model nanopolistyrenu z przyłączoną cząstką biologiczną np. DNA (Prawa strona)

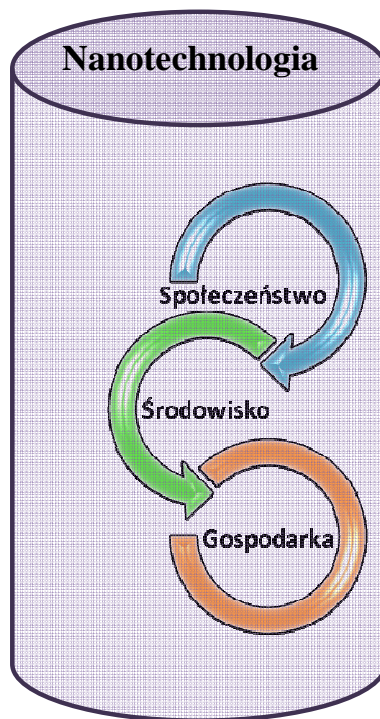
Przy projektowaniu nowych skutecznych leków, istotnym czynnikiem jest nie tylko substancja terapeutyczna ale i nośnik. Innowacyjne systemy celowego dostarczania leków (Targeted Drug Delivery System), charakteryzują się: wysoką selektywnością, działaniem w miejscu przeznaczenia, zmniejszeniem efektów ubocznych oraz brakiem interakcji z innymi lekami. Ogromne wyzwanie stanowi sam proces dostarczania leków w miejsce przeznaczenia. Od szeregu lat, trwają intensywne badania, mające na celu opracowanie nowych materiałów polimerowych, które mogłyby wiązać ze sobą substancję terapeutyczną, a w określonych warunkach (zmiana pH, temperatury) uwolnić lek. Pomimo częściowego rozwiązania tego problemu, istotny jest system „naprowadzania” terapeutyka do miejsca przeznaczenia²⁰.

Koncepcja nowoczesnego leku zakłada jego działanie w miejscu przeznaczenia. W koncepcji Drexlera, za naprawę uszkodzonych tkanek odpowiadać miały nanoroboty, krążące w organizmie, jednak w obecnym stanie wiedzy jest brak możliwości ich konstruowania. Badania skupiają się na opracowaniu nowych cząstek, m.in. o rozmiarach nanometrycznych, które mogłyby być „transporterami” terapeutyka. Jedną z koncepcji jest pokrycie cząstek magnetycznych tlenku żelaza powłoką (np. polimerową), zdolną przyłączyć lek, a następnie uwolnić go w miejscu objętym jednostką chorobową (Rys. 4). Transport kontrolowany byłby za pomocą pola magnetycznego.

Nanocząstki wykorzystywane są również jako nowoczesne testy diagnostyczne. Przykład stanowi modyfikowany polistyren, który służyć może jako nośnik protein do nerwowych komórek macierzystych oraz marker samoodnowy komórek nerwowych. Trwają również badania zdolności przenoszenia DNA przez mikrosfery polistyrenowe, co skutecznie mogłoby usprawnić terapię genową.

Podsumowanie

Nanotechnologia pozwala skutecznie realizować wyzwania jakie niesie ze sobą filozofia zrównoważonego rozwoju (Rys. 5). Przytoczone przykłady jednoznacznie wskazują, że obiekty w skali nano, wykorzystywane w przemyśle energetycznym, medycynie, mogą skutecznie zapewnić bezpieczeństwo zdrowotne społeczeństwu, bezpieczeństwo energetyczne gospodarce i w połączeniu z nowymi technologiami, łączącymi nowe nośniki energii z odnawialnymi źródłami energii, bezpieczeństwo dla środowiska. Poprzez

Rys. 5 Nanotechnologia w aspekcie zrównoważonego rozwoju

¹⁹ Badania własne autora.

²⁰ M. Jarzębski, T. Śliwa, T. Deptuła *Nanoparticles for diagnosis and systems of drug delivery in contemporary oncology*, "Contemporary Oncology" („Współczesna Onkologia”), Supplement No 1(110) ISSN 1428-2526, Vol. 15 February 2011, p. 36 abstrakt.

wsparcie rozwoju nanotechnologii przez inicjatywy Unii Europejskiej możliwe jest skuteczne opracowywanie nowej klasy układów o rozmiarze 10^{-9} m, poznanie ich struktury i właściwości oraz zbadania wpływu na środowisko i organizmy żywe. Pozwala to skutecznie przewidywać zagrożenia i oddziaływania nowych technologii a także ich implementację w życie codzienne i rozwój społeczeństwa, gospodarki, eksploatację środowiska naturalnego w sposób zrównoważony

Podziękowanie

Praca doktorska realizowana w ramach Międzynarodowe Projekty Doktoranckie, Wydział Fizyki Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza w Poznaniu, Międzyuczelniane Centrum Nanobiomedyczne. Projekt realizowany przez UAM w Poznaniu w ramach XIII Priorytetu Programu Operacyjnego Infrastruktura i Środowisko.

Autor jest stypendystą (2010/2011) w ramach projektu pt.: „Wsparcie stypendialne dla doktorantów na kierunkach uznanych za strategiczne z punktu widzenia rozwoju Wielkopolski”, Poddziałanie 8.2.2 Programu Operacyjnego Kapitał Ludzki, współfinansowanego przez Unię Europejską w ramach Europejskiego Funduszu Społecznego.

Bibliografia:

Źródła

- Benjamin J.S., „*Mechanical alloying*”, Mat. Science Forum, 88-90, (1992).
- Jakubowicz J. *Formation of porous TiOx biomaterials in H₃PO₄ electrolytes*, “Electrochemistry Communications”, 10, 2008.
- Jakubowicz J., Jurczyk M., Handstein A., Hinz D., Gutfleisch O., Müller K.H. „*Temperature dependence of magnetic properties of nanocomposite Nd₂(Fe, Co, M)14B/aFe*”, J. Magn. Mater., 208, 2000.
- Jarzębski M., *Electrochemical Properties of Mg(MgH₂)₂Ni-Ni_x-30%La (x=50, 100%) Alloys Prepared By Mechanical Alloying*”, International Symposium on Frontiers of Electrochemical Science and Technology – Abstract BOOK, Xi'an, China August 12 - 15, 2009r.
- Jarzębski M., *Nanomateriały hybrydowe odwracalnie absorbujące wodór wytwarzane metodą mechanicznej syntezy* – rozprawa doktorska 2010.
- Jarzębski M., Śliwa T., Deptuła T. *Nanoparticles for diagnosis and systems of drug delivery in contemporary oncology*, “Contemporary Oncology” („Współczesna Onkologia”), Supplement No 1(110) issn 1428-2526, Vol. 15 February 2011.
- Liu X., Lub G.Q., Yan Z. *Nanocrystalline zirconia as catalyst support in methanol synthesis*, “Applied Catalysis A: General” nr 279, 2005.
- Ministerstwo Nauki i Szkolnictwa Wyższego, Interdyscyplinarny Zespół do spraw Nanonauki i Nanotechnologii „Nanonauka i nanotechnologia Narodowa Strategia dla Polski – raport”, Warszawa (2006)
- Niespodziana K., Jurczyk K., Kępiński L., Jurczyk M. *Properties of titanium – hydroxyapatite nanocomposites*, „Inżynieria Materiałowa”, nr 28, 2007.
- Schlapbach L., *Hydrogen as a Fuel and Its Storage for Mobility and Transport*, „MRS Bulletin”, september 2002.
- Venkatachalam N., Palanichamy M., Murugesan V. *Sol-gel preparation and characterization of alkaline earth metal doped nano TiO₂: Efficient photocatalytic degradation of 4-chlorophenol*, „Molecular Catalysis A: Chemical” nr 273, 2007.
- Züttel A., *Hydrogen storage methods*, „Naturwissenschaften”, nr 91, 2004.

Opracowania zwarte

Kelsall R.W., Hamley I.W., Geoghegan M., „*Nanotechnologia*”, wyd. PWN S.A., Warszawa (2008)

Strony internetowe

www.kogeneracja.com.pl/index.php/kogeneracja/Kogeneracja/Zrownowazony-Rozwoj.

www.ngo.pl.

www.nitrochem.com.pl/zrownowazony-rozwoj.

www.nivea.pl „*Zrównoważony rozwój w Beiersdorf - marka odpowiedzialna społecznie*”.

www.unesco.pl.

Monika Maria Kustra

ZAGOSPODAROWANIE PRZESTRZENI NADRZECZNEJ W MIEŚCIE - SZANSĄ NA ZRÓWNOWAŻONY ROZWÓJ TERENÓW ZURBANIZOWANYCH

Streszczenie

Niniejszy artykuł traktuje o istocie zagospodarowania terenów nadrzecznych w mieście zgodnie z paradygmatem rozwoju zrównoważonego. Zagospodarowanie przestrzenne tych terenów zostało opisane z punktu widzenia urbanistyczno-przestrzennego, społeczno-gospodarczego oraz przyrodniczego. Analiza wszystkich ww. komponentów została poparta opisem projektu zagospodarowania Portu Praskiego w Warszawie jako przykładu inwestycji ukierunkowanej na kompleksowy rozwój i modernizację nadbrzeży w mieście.

Wprowadzenie

Rzeka to element środowiska naturalnego, który miał znaczący wpływ na lokalizację ośrodków osadniczych. To właśnie na terenach nadrzecznych następował pierwszy rozwój cywilizacji oraz organizacja życia gospodarczego ludności, gdyż spełniały one nie tylko funkcje obronne, ale stanowiły też łatwe do uprawy żyzne gleby. Zakres osiedlania zależał jednak przede wszystkim od wielkości rzeki i jej znaczenia jako szlaku handlowego. Ten drugi czynnik często był decydującym jeśli chodzi o początek urbanizacji.

Rzeka to jeden z najbardziej wyrazistych elementów struktury urbanistycznej miasta. (Kosiński, 2001) Stanowi ona istotny czynnik dla rozwoju miasta, wpływa także korzystnie na jego wygląd. Wnosi ona do urbanistycznej przestrzeni miasta spokój i powagę.

Zagospodarowanie nadbrzeży i bulwarów nadrzecznych dotyczy przede wszystkim strefy centralnej bądź śródmiejskiej. Od początku XX w. można zaobserwować rosnące zainteresowanie terenami nadrzeczными w mieście. Wynika to z chęci poszukiwania otwartych, zielonych przestrzeni do lokalizacji nowo powstającej zabudowy i wiąże się ze wzrostem cen gruntu w rejonie nadbrzeża. Obecnie obserwuje się wzrost wartości terenów nadrzecznych, ze względu na ich walory dla celów mieszkaniowych, handlowych, rekreacyjnych i turystycznych.

Funkcje rzeki w mieście

Rzeka w mieście spełnia funkcje przyrodnicze, gospodarcze, krajobrazowo-przestrzenne oraz społeczne. Do funkcji gospodarczych zaliczyć można funkcję transportową, komunikacyjną, energetyczną, inżynierską i użytkową. Z przyrodniczego punktu widzenia, rzeka to przede wszystkim korytarz ekologiczny i miejsce życia wielu gatunków zwierząt i roślin.

Z przestrzennego punktu widzenia rzeka w mieście pełni funkcję reprezentacyjną, gdyż wnętrze urbanistyczne, które tworzy, jest atrakcyjne z punktu widzenia lokalizacji ekskluzywnych budynków o różnorodnych funkcjach, np. usługowych, biurowych, kulturotwórczych, czy mieszkaniowych. Jest to także idealne miejsce wykorzystywane

przez władze samorządowe do organizacji różnego rodzaju imprez masowych. Ponadto, dolina rzeczna odgrywa też rolę kompozycyjną, gdyż rzeka to jeden z najważniejszych elementów struktury urbanistycznej miasta, który stanowi o jego rozwoju przestrzennym i architektonicznym. Umiejętnie zagospodarowana pod względem urbanistycznym dolina rzeczna cechuje się unikalnymi widokami, ma też wpływ na wzajemne oddziaływanie obiektów architektonicznych i zespołów urbanistycznych, scala przestrzenny układ miasta, a z drugiej strony przyczynia się do przerwania monotonii w jego na ogół geometrycznej strukturze. (Myga-Piątek, 2003; Pancewicz, 2003)

Tereny nadrzeczne funkcjonują też w kontekście społecznym jako przestrzenie rekreacyjno-społeczne, kulturotwórcze i identyfikacyjne. Przestrzeń nadrzeczna stanowi bowiem naturalne miejsce wypoczynku ludności miejskiej, tworzy miejsca spotkań, a z racji tego, że jest przestrzenią otwartą, przyczynia się do działań kulturotwórczych i artystycznych. Wreszcie jest idealnym punktem identyfikacyjno-orientacyjnym, gdyż rzeka wraz z całą swą strukturą urbanistyczną i przestrzenną tworzy ponadprzeciętne miejsca, co pośrednio wpływa na utożsamianie się mieszkańców z miastem. (Pancewicz, 2003; Szolginia, 1981)

Zagospodarowanie terenów nadrzecznych w kontekście zrównoważonego rozwoju

Przestrzenny rozwój zrównoważony miasta wiąże się z pojęciem ładu przestrzennego, który zakłada m.in.:

- kanony estetyki, architektury i urbanistyki,
- prawidłowości funkcjonowania przyrody,
- prawidłowości funkcjonowania społeczności i struktur społecznych,
- reguły funkcjonowania i zachowań przestrzennych podmiotów gospodarczych.

Ład przestrzenny nie jest więc pojęciem definiującym jedynie walory estetyczne, bądź też rozmieszczenie poszczególnych obiektów w mieście. Przede wszystkim daje on pierwszeństwo aspektom związanym z funkcjonowaniem miasta jako skomplikowanego systemu terytorialnego oraz redukuje potencjalne konflikty na tle użytkowania ziemi oraz dysproporcje w zagospodarowaniu. (Mierzejewska 2008)

Problem zagospodarowania terenów nadrzecznych stanowi interdyscyplinarne zagadnienie, które podlega uwarunkowaniom społecznym, gospodarczym, środowiskowym oraz urbanistycznym, co wynika z opisanych powyżej różnorodnych funkcji rzeki w mieście. Zagospodarowanie przestrzenne terenów nadrzecznych jest więc powiązane z szeregiem problemów techniczno-przyrodniczych, przestrzenno-funkcjonalnych oraz społeczno-kulturowych. Przy planowaniu przestrzennym tych terenów należy mieć na uwadze bardzo szerokie spektrum działań, które dotyczy czynników architektonicznych, urbanistycznych, budowlanych oraz infrastrukturalnych - począwszy od oczyszczania i regulacji rzeki, przez kompozycję urbanistyczną krajobrazu nadrzecznego, a na tworzeniu przestrzeni publicznych oraz dostosowywaniu się do potrzeb społeczności lokalnych skończywszy. (Ast, 1999; Konopka, 2002)

Celem zagospodarowania terenów nadrzecznych jest ich wielowymiarowa przemiana pod względem funkcjonalnym, kompozycyjnym i strukturalnym. W mieście, szczególnie w dzielnicach śródmiejskich nowe koncepcje powinny wykazywać powiązanie z historyczną tkanką miejską, nie zakłócać równowagi środowiskowej oraz spełniać szereg wymogów administracyjnych, technicznych i społecznych.

Ważnym elementem przy modyfikacji terenów nadrzecznych jest nadawanie im cech miejskości i dążenie do integracji obu brzegów rzeki według zasad zrównoważonego rozwoju i ładu przestrzennego przy jednoczesnym zachowaniu genius loci miejsca. Należy więc szanować wartości dziedzictwa kulturowego oraz dążyć do uzyskania odpowiedniej specyfiki terenów nadrzecznych w mieście. Zakres działań urbanistycznych i planistycznych zależy przede wszystkim od powierzchni i lokalizacji terenów nadrzecznych względem innych elementów należących do przestrzeni zurbanizowanej. (Pancewicz, 2003)

Aspekt urbanistyczno-przestrzenny

Układ przestrzennie-funkcjonalny miasta jest jednym z kluczowych elementów warunkujących kształtowanie jego zrównoważonego rozwoju. (Mierzejewska, 2008). Rzeka jako oś kompozycyjna miasta powinna być wykorzystana jako komponent środowiska jednoczący strukturę miasta i umożliwiający jego zrównoważony rozwój w kontekście urbanistycznym.

Celem kompozycji przestrzeni nadrzecznej jest wyeksponowanie rozwiązań urbanistycznych w taki sposób, by nie zakłócały otaczającej rzekę architektury oraz elementów przyrodniczych, a z drugiej strony, by wyróżniały się one nieschematyczną formą podkreślającą węzłową rolę rzeki w mieście. Nie istnieją ściśle określone zasady, wedle których dokonuje się zagospodarowania terenów nadrzecznych.

Kompozycja wnętrza nadrzecznego przyczynia się do powstania unikalnych miejskich przestrzeni publicznych, które umożliwiają bezpośredni kontakt z terenem nadrzecznym (parki, ulice, place) oraz integrację wizualno-komunikacyjną obu brzegów. Dlatego też tereny nadrzeczne powinny cechować wielofunkcyjność, otwartość i różnorodność. Przestrzenie te mają najczęściej charakter rekreacyjno-sportowy lub kulturowo-społeczny, gdyż przyczyniają się do zwiększonej komunikacji międzyludzkiej i intensyfikacji życia społecznego. Ich cechą charakterystyczną powinna być „elastyczność”, tak by można je było nieustannie wzbogacać o nowe formy, czy funkcje. Przestrzenie publiczne przyczyniają się też do zwiększenia atrakcyjności turystycznej miejsca, co również korzystnie wpływa na rozwój miasta, gdyż służą one nie tylko mieszkańcom miasta, ale i wszystkim użytkownikom struktur miejskich. By w pełni wykorzystać potencjał jaki posiadają w sobie przestrzenie nadrzeczne należy także pamiętać o odpowiednich rozwiązaniach komunikacyjnych. Właściwy system ciągów pieszych, rowerowych, arterii komunikacyjnych oraz otwartych przestrzeni publicznych z sąsiadującą tkanką miejską jest niezbędny do prawidłowego funkcjonowania tych terenów pod względem ekonomicznym i społecznym.

Dobrze zagospodarowane tereny nadrzeczne stwarzają też możliwości edukacyjne i rekreacyjne dla dzieci i młodzieży oraz wszystkich użytkowników tej przestrzeni, ponieważ umożliwiają rozwój i powiązanie nowych ciągów spacerowych i rowerowych z tymi już istniejącym oraz stanowią ich unikatowe zakończenie tuż nad rzeką. Wreszcie, ruch wody może zostać wykorzystany do zamaskowania gwaru i hałasu płynącego z miasta, więc tworzy atmosferę spokoju i ciszy.

Aspekt przyrodniczy

Woda pełni w przyrodzie nadrzędną funkcję, scalającą wszystkie inne komponenty środowiska przyrodniczego. Dlatego też jakiegokolwiek zmiany w stosunkach wodnych wywołane działalnością człowieka skutkują często nieodwracalnymi przeobrażeniami środowiskowymi, tj. związanymi z geologią, klimatem, szatą roślinną. Niekontrolowana

urbanizacja dolin rzecznych może prowadzić do ich degradacji pod względem przyrodniczym. Przejawia się to głównie w zatracaniu walorów przyrodniczych poprzez zmniejszenie populacji gatunków flory i fauny, co może doprowadzić do utraty przez rzekę funkcji korytarza ekologicznego. Wzmocniona urbanizacja strefy nadbrzeżnej może wymuszać odprowadzanie ścieków do koryta rzeki, a tym samym zanieczyszczania niektórych partii dolin rzecznych, co często skutkuje zanikiem strefowego układu roślinności.

Celem nadrzędnym dla przyszłościowego planowania muszą być więc długotrwałe prace renowacyjne prowadzące do renaturyzacji systemu wodnego i rewitalizacji dawnych ekosystemów. Rekonstrukcja dawnych systemów hydrograficznych ma bowiem wpływ na poprawę estetyki miasta, wzrostu retencji powierzchniowej i podziemnej wód oraz na zwiększenia ilości i powierzchni terenów rekreacyjnych w mieście. (Kaniecki, 2003)

Odpowiednie zagospodarowanie doliny rzecznej w mieście z poszanowaniem wszelkich zasad ochrony środowiska przyrodniczego niesie za sobą szereg pozytywnych skutków, tj.:

- poprawę miejskiego klimatu, w tym redukcję "miejskiej wyspy ciepła"¹,
- zwiększenie powierzchni biologicznie czynnej w obszarze zabudowanym,
- zachowanie bioróżnorodności fauny i flory oraz funkcji rzeki jako korytarza ekologicznego,
- zmniejszenie ryzyka związanego z destrukcyjną siłą powodzi, gdyż zagospodarowanie nadbrzeża przyczynia się do większej kontroli koryta rzecznej.

Aspekt społeczno-ekonomiczny

Zrównoważone zagospodarowanie terenów nadrzecznych w mieście niesie za sobą szereg pozytywnych skutków w sferze życia społecznego mieszkańców. Ludzie chcą żyć w otoczeniu przyrody urządzonej adekwatnie do ich potrzeb. Jakość życia mieszkańców dużych miast jest zatem większa, gdy oferowane są im ciekawe tereny rekreacyjne, które niewątpliwie są naturalnie lokowane w dolinach rzecznych.

Aby rozwój terenów nadrzecznych był zrównoważony w kontekście społeczno-ekonomicznym, konieczne jest przede wszystkim rozpoznanie potrzeb danej społeczności, nie tylko tej żyjącej w granicach administracyjnych miasta, lecz też tej szerszej, tzw. makroskalowej, np. potencjalnych turystów (Mierzejewska, 2008). To użytkownicy przestrzeni nadrzecznej powinni być podmiotem wszelkich działań inwestycyjnych na danym terenie, dlatego też wszelkie inwestycje i projekty powinny być poprzedzone szerokimi konsultacjami społecznymi.

Odpowiednio zagospodarowane doliny rzeczne w mieście stwarzają miejsce do integracji społecznej, gdyż stanowią atrakcyjne tereny dla rekreacji i wypoczynku. Następnie, miasto posiadające wielofunkcyjne przestrzenie publiczne staje się atrakcyjne dla inwestorów oraz turystów, co wpływa na polepszenie wskaźników ekonomicznych i jego promocję. Ponadto, odpowiednio przygotowane działki budowlane w bliskim zasięgu nadbrzeża stanowią stymulację do obrotu na rynku nieruchomości, a wraz z ideą zrównoważonego rozwoju, która coraz częściej przyświeca także działaniom deweloperskim, promowane jest wspieranie zakładów produkujących ekologiczne

¹ Miejska wyspa ciepła - wzrost temperatury powietrza i spadek względnej wilgotności powietrza obserwowany na obszarach miejskich

materiały budowlane oraz firm specjalizujących się w ekologicznych technikach inżynierii środowiska, np. związanych z odpowiednim zaprojektowaniem sieci kanalizacyjnej.

Rzeczne inwestycje

Niestety w Polsce inwestowanie w przestrzenie nadrzeczne ma krótką historię, chociaż w ostatnich latach, także dzięki dofinansowaniu z funduszy unijnych, można zaobserwować pozytywny trend w tej dziedzinie. Wiele miast zaczyna rozumieć jak atrakcyjne i ważne dla rozwoju osrodka miejskiego przestrzenie tworzy rzeka.

Europejski program REURIS² (Rewitalizacja Miejskich Terenów Przestrzeni Nadrzecznych) to innowacyjne przedsięwzięcie mające na celu promocję kompleksowej rewitalizacji przestrzeni nadrzecznych. Kompleksowość ta polega na wdrażaniu w życie przygotowanych projektów, a następnie ich monitoring w celu wyciągnięcia wniosków. Tak więc praca badawcza połączona jest z praktyką oraz weryfikacją rezultatów.

Z polskich miast w programie REURIS biorą udział Katowice oraz Bydgoszcz. Miasta te stanowią bardzo pozytywne przykłady kompleksowego podejścia do wykorzystania potencjału wody w mieście. W Bydgoszczy uchwalono program rewitalizacyjny, którego celem było oczyszczenie wody w rzece oraz nadanie całemu terenowi funkcji rekreacyjnej. W efekcie zbudowano nową oczyszczalnię ścieków oraz zmodernizowano system kanalizacji sanitarnej, deszczowej i wodociągowej. Obecnie rewitalizacja wkroczyła w trzeci etap, który zakłada powstanie nowoczesnej infrastruktury rekreacyjnej (ścieżki rowerowe, ciągi piesze, deptaki) oraz amfiteatru. Rozpoczęto też budowę nowoczesnej mariny, a w planach jest modernizacja XIX-wiecznych młynów Rothera na cele kulturalno-handlowo-rozrywkowe. Uchwalono też program rewitalizacji Bydgoskiego Węzła Wodnego, który rozszerzył możliwości rozwoju miasta ze względu na jego położenie na międzynarodowej drodze wodnej E-70 łączącej Europę Zachodnią z Rosją. Dzięki temu możliwa jest efektywniejsza aktywizacja turystyki oraz ochrona środowiska przyrodniczego (Żylski, 2011).

Katowice w ramach programu REURIS realizują projekt ukierunkowany na odtworzenie doliny rzecznej oraz mokradeł w części Ślepiotki, jak również wprowadzenie zadrzewień i krzewów typowych dla terenów nadrzecznych. Celem jest utworzenie ścieżki edukacyjnej i nadanie terenom funkcji rekreacyjnej. Projekt zakłada również dalszy monitoring terenu. Miasto chce się rozwijać zgodnie z zasadami zrównoważonego rozwoju i współgrać z przyrodą, która została kiedyś zdewastowana. Katowice rozumieją, że nadrzeczna przestrzeń miejska może zyskać na wartości poprzez odpowiednie zagospodarowanie, co przełoży się następnie na sukces i rozwój całego miasta.

Studium przypadku: Port Praski w Warszawie

Jak do tej pory, stolica nie mogła pochwalić się inwestycjami ukierunkowanymi na zagospodarowanie terenów nadrzecznych, chociaż w ostatnim czasie obserwuje się zwiększoną świadomość władz miejskich w kwestii zbliżenia miasta ku rzece. Dowodem na to mogą być zaawansowane prace nad miejscowym planem zagospodarowanie przestrzennego rejonu Portu Praskiego.

Obszar Portu Praskiego znajduje się na terenie dzielnicy Praga Północ, położonej w centralnej części Warszawy. Według studium uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego m.st. Warszawy jest to teren o charakterze przemysłowym, w większości *nieuporządkowany i niezagospodarowany z zielenią*

² REURIS – ang. Revitalisation of Urban River Spaces

nieurządzoną i tymczasową zabudową o charakterze magazynowo składowym. Port Praski to inwestycja z okresu międzywojennego, niestety niedokończona i dziś zupełnie zaniedbana i niewykorzystywana. Na obszarze tym wykształcił się unikatowy w skali miasta łęgowy zespół leśny, który przyczynił się do tego, że Port Praski jest ważnym elementem systemu ekologicznego nie tylko w śródmiejskiej, ale i w całej strukturze doliny Wisły w Warszawie. Południowa część obszaru Portu Praskiego należy do Warszawskiego Obszaru Chronionego Krajobrazu. Pomimo tego, iż jest to obszar niekorzystnych warunków gruntowo-wodnych dla budownictwa, stanowi on idealne miejsce do zagospodarowania przestrzennego ze względu na swój ogromny potencjał lokalizacyjny.

Na mocy uchwały Nr LVI/1508/2005 Rady m.st. Warszawy z dn. 8 lipca 2005 roku przystąpiono do sporządzenia miejscowego planu zagospodarowania rejonu Portu Praskiego. Plan został wyłożony do wglądu publicznego 10 października 2011 roku i tym samym jest on dostępny dla ogółu społeczeństwa, które może aktywnie uczestniczyć w procesie jego powstawania.

Założeniem projektowym jest zagospodarowanie prawobrzeżnej części Wisły w myśl zasad zrównoważonego rozwoju, tj:

- zbliżenie Pragi do Wisły, co wpłynie na zwrócenie się całego miasta do rzeki,
- kształtowanie funkcji zabudowy w taki sposób, aby spełniała ona różnorodne role i nawiązywała do klasycznego miejskiego układu,
- stworzenie drugiego centrum miasta, atrakcyjnego dla inwestorów, mieszkańców i turystów,
- stworzenie przestrzeni atrakcyjnej dla wszystkich użytkowników miasta, obszaru, który zachęcałby do poruszania się po nim, a jednocześnie był otwarty w stronę Wisły.

Według koncepcji, Port Praski ma stać się kolejnym centrum Warszawy oferującym mieszkańcom mnogość różnych funkcji. Zaprojektowano część biurową z czterema wieżami będącymi punktami widokowymi na lewobrzeżną część miasta oraz kilkukondygnacyjne budynki mieszkalne zlokalizowane wzdłuż doków. Ma powstać około 90 tys. metrów powierzchni użytkowej, czyli około 1000 mieszkań. Wielofunkcyjność terenu będzie wzmocniona usługami w parterach budynków. Ponadto, teren ma oferować szereg funkcji rekreacyjnych – przewidziano realizację mariny z łodziami, alei spacerowych oraz bulwaru nadrzecznego.

Pozostaje mieć nadzieję, że projekt zostanie zrealizowany i będzie stanowić motor dla kolejnych inwestycji. Wisła w Warszawie to obszar o ogromnym potencjale, który powinien być uporządkowany i odpowiednio zagospodarowany. Port Praski może stać się szansą na rozwój i promocję Warszawy, rozwój długofalowy i kompleksowy, jeśli tylko realizowany będzie zgodnie z założeniami zrównoważonego rozwoju.

Zakończenie

Konieczność zagospodarowania rzek i terenów nadbrzeżnych jest uzasadniana przez szereg argumentów. Na pierwsze miejsce wysuwa się potencjał wizualny oraz kompozycyjny obszarów nadrzecznych. Zagospodarowane tereny nadrzeczne przyczyniają się z kolei do zwiększenia atrakcyjności miejsca, a nawet promocji całego miasta, co rzutuje na zwiększoną liczbę inicjatyw rewitalizacyjnych oraz przyciągnięcie nowych inwestycji do miasta oraz na dodatkowe korzyści dzięki turystyce, która odpowiednio zarządzana i promowana jest niezwykle dochodowym przedsięwzięciem. Jest więc to

pewnego rodzaju szansa rozwoju dla miasta oraz możliwość polepszenia jakości przestrzeni publicznych oraz poziomu życia mieszkańców poprzez zapewnienie im kontaktu z naturą w samym jego sercu. Oznacza to również korzyści komercyjno-materialne, czyli np. zwiększenie się renty gruntowej na tych terenach. Odpowiednie zagospodarowanie nadbrzeży przynosi więc korzyści wszystkim użytkownikom przestrzeni oraz środowisku, gdyż inwestycje te są realizowane zgodnie z paradygmatem ekorozwoju.

Zagospodarowanie terenów nadrzecznych to interdyscyplinarne zadanie, któremu musi przyświecać idea zrównoważonego rozwoju i które wymaga zaangażowania wielu grup społecznych – mieszkańców, ekspertów i przedstawicieli administracji publicznej. By można było mówić o zrównoważonym zagospodarowaniu nadbrzeża w mieście, wszystkie inwestycje powinny mieć charakter długofalowy, a ich skala powinna obejmować minimum cały fragment koryta rzecznego w danym mieście, a najlepiej wykraczać poza jego zasięg. Gwarantuje to bowiem połączenie interesów społeczno-ekonomicznych z urbanistycznymi oraz kryteriami środowiskowymi.

Optymalne zagospodarowanie nadbrzeży wpływa na rozwój całego zespołu miejskiego, który zależy od odpowiedniego wykorzystania przestrzeni zapewniającej najlepszy poziom obsługi mieszkańców, przy jednoczesnym zachowaniu walorów środowiskowych. Jest to proces, którym można odpowiednio sterować, by był jak najbardziej zrównoważony zarówno pod względem społeczno-ekonomicznym, środowiskowym oraz urbanistyczno-przestrzennym.

Ekosystem rzeki może i powinien normalnie funkcjonować w granicach miasta. Z jednej strony ośrodek miejski to przede wszystkim ludzie i ich potrzeby, z drugiej jednak to też żywa przyroda. Znalezienie złotego środka jest kluczowe dla osiągnięcia sukcesu w zrównoważonym planowaniu rozwoju miast.

Bibliografia

Źródła

- Kustra M., *Projekt urbanistyczny terenu Portu Praskiego w Warszawie*, praca licencjacka, WGiSR UW. 2010.
- Mierzejewska L., *Zrównoważony rozwój miasta: aspekty planistyczne*, [w:] *Wybrane problemy rozwoju i rewitalizacji miast: aspekty poznawcze i praktyczne*, Biuletyn Instytutu Geografii Społeczno-Ekonomicznej i Gospodarki Przestrzennej Uniwersytetu im. A. Mickiewicza, Poznań 2008, Nr 5, 49-69.
- Żylski T. (2011), *'Miejskie życie nad wodą'*, „Architektura Murator”, Nr 9/2011, 36-47.

Opracowania zwarte

- Ast R., *Architektura wybrzeża: uwarunkowania i rozwój*, Wydawnictwo Politechniki Poznańskiej, Poznań 1999..
- Kaniecki A., *Problemy ochrony wód rzecznych na obszarach miejskich na przykładzie Poznania* [w:] *Człowiek i woda* (red.) T. Szczypek, M. Rzętała, Polskie Towarzystwo Geograficzne, Sosnowiec 2003.
- Konopka Z., *Rzeki: architektura i krajobraz*, „Śląsk” Sp. z o. o. Wydawnictwo Naukowe, Katowice 2002.
- Kosiński W., *Rzeka w krajobrazie miejskim* [w:] *Architektura krajobrazu a planowanie przestrzenne*, K. Pawłowska (red.), Politechnika Krakowska, Kraków 2001.

Myga-Piątek U., *Woda w przestrzeni przyrodniczej i kulturowej*, Komisja Krajobrazu Kulturowego PTG, Sosnowiec 2003.

Pancewicz A., *Rzeka w krajobrazie miasta*, Politechnika Śląska 2003.

Szolginia W., *Estetyka miasta*, Arkady, Warszawa 1981.

Strony internetowe

Biuletyn Informacji Publicznej Warszawy, www.bip.warszawa.pl.

Oficjalna strona Katowic, www.katowice.eu.

Oficjalna strona www programu REURIS, www.reuris.gig.eu.

Serwis o architekturze, www.bryla.gazetadom.pl.

Studium uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego m. st. Warszawy, www.wydarzenia.um.warszawa.pl.

www.rr.amu.edu.pl.

Magdalena Łysek

ZRÓWNOWAŻONY ROZWÓJ W POLITYCE ENERGETYCZNEJ UNII EUROPEJSKIEJ

Wstęp

XX wiek to okres silnego rozwoju nauki, techniki i gospodarki, który spowodował zwiększenie zapotrzebowania na surowce. Negatywnym skutkiem wzrostu gospodarczego stały się zmiany w środowisku naturalnym dotyczące wszystkich jego komponentów. Szczególnie istotne są: utrata bioróżnorodności i zmiany klimatu będące bezpośrednim efektem głównie energetycznego wykorzystania surowców kopalnych takich jak węgiel, gaz ziemny czy ropa naftowa. Wskazuje się, że głównymi źródłami emisji gazów cieplarnianych, powodującymi niebezpieczny wzrost temperatury na Ziemi, jest właśnie spalanie paliw kopalnych w celu produkcji energii elektrycznej, a także transport, przemysł i gospodarstwa domowe. Spalanie surowców kopalnych ma, oprócz zanieczyszczenia powietrza, jeszcze dwie zasadnicze wady, nie są one powszechnie dostępne i ich ilość, czyli zasoby są ograniczone. Dlatego też niezwykle ważne jest w myśl zasady zrównoważonego rozwoju, znalezienie alternatywnych rozwiązań w zakresie wytwarzania energii, które to zapewnią możliwość rozwoju obecnemu i przyszłemu pokoleniom.

Takim rozwiązaniem wydaje się być wykorzystanie odnawialnych źródeł energii (OZE), przez które zgodnie z definicją, zawartą w art. 3 ustawy z 10 kwietnia 1997 r. prawo energetyczne¹, rozumiemy „źródło wykorzystujące w procesie przetwarzania energię wiatru, promieniowania słonecznego, geotermalną, fal, prądów i pływów morskich, spadku rzek oraz energię pozyskiwaną z biomasy, biogazu wysypiskowego, a także biogazu powstałego w procesach odprowadzania lub oczyszczania ścieków albo rozkładu składowanych szczątków roślinnych i zwierzęcych”. W przeciwieństwie do źródeł konwencjonalnych, OZE są powszechnie dostępne, niewyczerpywane i nie powodują negatywnych skutków dla środowiska.

OZE stanowią bardzo ważny aspekt rozwiązań ukierunkowanych na wykorzystywanie zrównoważonej energii, prowadzący do oszczędności zasobów nieodnawialnych i połączenia rozwoju ekonomicznego z bardziej efektywną ochroną środowiska naturalnego.

Promowanie odnawialnych źródeł energii

Promowanie bezpiecznych źródeł energii to jeden z głównych celów polityki Unii Europejskiej, która od ponad dekady za priorytet uznaje konieczność wzrostu udziału odnawialnych źródeł energii w produkcji energii elektrycznej i cieplnej. Jednym z najistotniejszych powodów dla którego energetyka odnawialna odgrywa tak ogromne znaczenie w polityce UE jest realizacja zasady zrównoważonego rozwoju, która także na gruncie prawa polskiego ma szczególne znaczenie.² W hierarchii wartości konstytucyjnych, polski ustawodawca usytuował ochronę środowiska i zrównoważony

¹ Ustawa z 10 kwietnia 1997 r. prawo energetyczne. Tekst jedn. Dz. U. 2006 nr 89 poz. 625 ze zm.

² Por. art. 5 Konstytucja RP z dnia 2 kwietnia 1997 r. Dz. U. 1997 Nr 78, poz. 483 ze zm.

rozwój obok fundamentalnych dla każdego państwa wartości, tj. niepodległość i integralność narodowa.³ Realizacja zasady zrównoważonego rozwoju służyć ma ograniczaniu uciążliwości dla środowiska, zapewnieniu obywatelom bezpieczeństwa ekologicznego oraz zaspokajaniu podstawowych potrzeb człowieka i rozwoju gospodarczego osiągniętego z uwzględnieniem przyjaznych środowisku technik i technologii. Zasada ta została *explicite* wyrażona w art. 3 pkt. 50 ustawy Prawo Ochrony Środowiska.⁴ Zasada zrównoważonego rozwoju jest podstawową wytyczną określającą w jaki sposób państwo powinno wykonywać swoje zadania, a Polska akceptując takie podejście do rozwoju tworzyć powinna odpowiednie mechanizmy prowadzenia działalności gospodarczej i życia społecznego w sposób pozwalający zachować zasoby i walory środowiska, w stanie zapewniającym możliwości korzystania z nich przez obecne jak i przyszłe pokolenia, przy jednoczesnym zachowaniu trwałości funkcjonowania procesów przyrodniczych oraz różnorodności biologicznej, umożliwiające realizację powyższej zasady.⁵

Omawiana zasada jest obecnie nadrzędnym kierunkiem działań polityki wspólnotowej. W czerwcu 2001 r. podczas szczytu w Göteborgu szefowie państw i rządów Unii Europejskiej przyjęli strategię zrównoważonego rozwoju (SDS), przedstawiając długofalową i korzystną wizję zasobniejszego i sprawiedliwszego społeczeństwa żyjącego w czystszy i zdrowszy środowisku, która także postulowała zahamowanie zmian klimatycznych.⁶ Europejska Agencja Środowiska, której zadaniem jest dostarczanie rzetelnych i obiektywnych informacji dotyczących ochrony środowiska, prognozuje, że „zmiany klimatyczne będą miały znaczący wpływ na utratę różnorodności biologicznej i stworzą zagrożenie dla funkcji ekosystemów. Połączenie tempa zachodzenia zmian klimatycznych i fragmentacji siedlisk, prawdopodobnie utrudnią migrację wielu gatunkom roślin i zwierząt oraz mogą prowadzić do zmian w składzie gatunkowym i ciągłego spadku różnorodności biologicznej w Europie”. Utrata różnorodności biologicznej⁷, prowadzi do degradacji kapitału przyrodniczego i usług ekosystemów. Milenijna Ocena Ekosystemów⁸ wprowadziła pojęcie usług ekosystemowych, podkreślając w ten sposób wartość przyrody dla dobrobytu społecznego i gospodarki. Jak wskazuje Romuald Olaczek⁹ „ogólnym celem MEA jest tworzenie naukowych podstaw do wzmocnienia ochrony przyrody i wprowadzenia (upowszechnienia) zrównoważonego użytkowania ekosystemów oraz wykazanie, w sposób wszechstronny i naukowo uzasadniony, roli ekosystemów w zaspokajaniu ludzkich potrzeb materialnych i duchowych”. Raport Europejskiej Agencji Środowiska (EEA) podkreśla konieczność zatrzymania utraty różnorodności biologicznej i utrzymania usług ekosystemowych. Z uwagi na fakt, że do zakłóceń i zmian w różnorodności gatunków i siedlisk, prowadzi zazwyczaj eksploatacja zasobów naturalnych, należy wspierać działania zapobiegające zmianom klimatu. Raport EEA podaje, że globalne wydobycie surowców wzrośnie z 58 mld ton w 2005 r. do ponad 100 mld ton w 2030 r., a zmiany warunków klimatycznych są odpowiedzialne, między innymi,

³ Radecki W. *Konstytucyjne podstawy ochrony środowiska w Polsce* „Problemy Ekologii” nr 6, 1997.

⁴ Ustawa z 27 kwietnia 2001 r. prawo ochrony środowiska. Tekst jedn. Dz.U. 2008 Nr 25, poz. 150 ze zm.

⁵ Zob. Grabowska G. *Europejskie prawo środowiska* Warszawa, 2001, s. 196.

⁶ *Zielony kontynent. Unia Europejska i Środowisko* Komisja Europejska, 2002, s. 9.

⁷ Def. art. 5 pkt. 16 ustawy z 16 kwietnia 2004 r. o ochronie przyrody. Tekst jedn. Dz. U. 2009 Nr 151, poz. 1220 ze zm.

⁸ *Millenium Ecosystem Assessment. Global Assessment Report 1: Current State and Trends Assessment*. Island Press, Washington DC. ONZ, 2005.

⁹ Cyt. Olaczek R. *Milenijna Ocena Ekosystemów – czy nowy Raport U Thanta?* w Olszewski T.S., Afranowicz R., Bociąg K. Na jubileusz 80-tych urodzin prof. Hanny Piotrowskiej. 2006 (2007) s.26.

za obserwowane przesunięcia zasięgu wielu europejskich gatunków roślin na północ i w górę zboczy, które w najbliższych latach będą musiały, aby przetrwać, przenieść się kilkaset kilometrów na północ – co nie zawsze będzie możliwe.¹⁰

Zrównoważona polityka energetyczna

Polityka Unii Europejskiej w dziedzinie środowiska przyczynia się do promowania na płaszczyźnie międzynarodowej środków zmierzających do rozwiązywania regionalnych lub światowych problemów, w szczególności zwalczania zmian klimatu¹¹. Unia dawno dostrzegła potrzebę budowy nowej europejskiej polityki energetycznej. Zgodnie z art. 194 traktatu o funkcjonowaniu unii europejskiej „w ramach ustanawiania lub funkcjonowania rynku wewnętrznego oraz z uwzględnieniem potrzeby zachowania i poprawy środowiska naturalnego, polityka Unii w dziedzinie energetyki ma na celu, w duchu solidarności między Państwami Członkowskimi: zapewnienie funkcjonowania rynku energii, zapewnienie bezpieczeństwa dostaw energii w Unii, wspieranie efektywności energetycznej i oszczędności energii, jak również rozwoju nowych i odnawialnych form energii oraz wspieranie wzajemnych połączeń między sieciami energii”. W 2000 roku w Lizbonie przyjęto strategię, która kładła szczególny nacisk na rozwój odnawialnych źródeł energii zarówno jako alternatywę dla źródeł tradycyjnych, jak i dla zapewnienia bezpieczeństwa energetycznego poprzez dywersyfikację dostaw. Głównym celem strategii było dążenie by UE stała się obszarem najbardziej konkurencyjnej i dynamicznej gospodarki na świecie, z otwartymi i konkurencyjnymi rynkami energii elektrycznej i gazu. Do dziś, głównymi celami polityki energetycznej UE są: jednolity rynek energii elektrycznej i gazu oraz niskoemisyjna gospodarka.

Zwiększenie udziału odnawialnych źródeł energii w produkcji energii elektrycznej w UE stwarza wyraźne korzyści, m.in. w postaci: złagodzenia emisji gazów cieplarnianych przez sektor energetyczny UE, redukcji regionalnych oraz lokalnych emisji zanieczyszczeń, poprawy perspektyw gospodarczych i społecznych, szczególnie regionów rolniczych i izolowanych.¹² Potrzeba wzrostu znaczenia odnawialnych źródeł energii została podkreślona w Zielonej Księdze: Europejskiej strategii na rzecz zrównoważonej, konkurencyjnej i bezpiecznej energii przyjętej przez Komisję Europejską 8 marca 2006 roku, która przedstawiła podstawę nowej optymalnej europejskiej polityki energetycznej, zwracając szczególną uwagę na zróżnicowanie form energii, zrównoważony rozwój oraz innowacje i technologie. Najważniejszym dokumentem ustalającym działania Unii na najbliższe lata jest Komunikat Komisji do Rady Europejskiej i Parlamentu Europejskiego z dnia 10 stycznia 2007 r. Europejska Polityka Energetyczna. Zrąb nowej europejskiej polityki energetycznej to:

- ograniczenie emisji CO₂ pochodzące z sektora gospodarki, które stanowi 80% łącznych emisji gazów cieplarnianych w UE, zmniejszenie zużycie energii oraz korzystanie w większym stopniu z czystej energii wytwarzanej lokalnie,
- ograniczenie coraz większego narażenia UE na wahania i wzrost cen ropy i gazu,

¹⁰ Zob. *Środowisko Europy 2010 – Stan i Prognozy. Synteza*. Europejska Agencja Środowiska, Kopenhaga. 2010. s.40.

¹¹ Por. art. 191 *Traktatu o funkcjonowaniu UE* (dawny art.174 TWE). Tekst skonsolidowany Dz. Urz. C 83 z dnia 30.3.2010 r..

¹² Zob. Komunikat Komisji z 7 grudnia 2005 r. *Wsparcie dla wytwarzania energii elektrycznej ze źródeł odnawialnych* COM/2005/0627.

- potencjalnie, stworzenie bardziej konkurencyjnego unijnego rynku energii, który będzie stymulować powstawanie innowacyjnych technologii i miejsc pracy.¹³

Natomiast kierunkowskazem działań, jest wydany tego samego dnia Komunikat Komisji do Rady i Parlamentu Europejskiego pn. „Mapa drogowa na rzecz energii odnawialnej. Energie odnawialne w XXI wieku: budowanie bardziej zrównoważonej przyszłości”¹⁴, który określa długoterminową strategię Komisji na rzecz energii odnawialnej w Unii Europejskiej i stworzenie nowych ram prawnych w celu promocji i wykorzystania energii odnawialnej.

Cele strategiczne, nowej europejskiej polityki energetycznej, zakładają m.in. redukcję o 20% gazów cieplarnianych w stosunku do poziomu emisji z 1990 roku, udział biopaliw w ogólnej konsumpcji paliw transportowych na poziomie minimum 10%, zmniejszenie o 20% zużycia energii w stosunku do prognoz na 2020 rok poprzez zwiększenie efektywności energetycznej oraz wzrost do minimum 20% udziału energii odnawialnej w bilansie energii. Cele te mają zostać osiągnięte poprzez stworzenie bardziej konkurencyjnego unijnego rynku energii, który będzie stymulować powstawanie innowacyjnych technologii i miejsc pracy przy jednoczesnym ograniczeniu negatywnego wpływu na środowisko. Wdrożenie tego pakietu ma na celu ograniczenie wpływu energetyki konwencjonalnej na środowisko. Priorytetami w tym zakresie jest zapewnienie sprawnego funkcjonowania wewnętrznego rynku energii oraz bezpieczeństwo dostaw strategicznych. Pakiet energetyczny, jest częścią ruchu rozpoczętego przez wspomnianą Zieloną Księgę i postawił po raz kolejny problemy energetyczne w centrum europejskich zainteresowań. Efektem wielomiesięcznych prac był Traktat z Lizbony zmieniający Traktat o Unii Europejskiej i Traktat ustanawiający Wspólnotę Europejską (2007/C 306/01), który położył podwaliny pod wspólną politykę energetyczną. Z kolei w marcu 2011 r., wszedł w życie tzw. trzeci pakiet energetyczny, który obejmuje dwie dyrektywy i trzy rozporządzenia.¹⁵ Celem pakietu jest liberalizacja i harmonizacja zasad rynku energii elektrycznej oraz istotny postęp w procesie tworzenia rynków regionalnych przybliżających fazę pełnego zintegrowania i utworzenia jednolitego europejskiego rynku energii. Gwarancją pro wspólnotowego działania jest status niezależności regulatorów (zrzeszeni w organizacji Agency for Cooperation of European Regulators - ACER), który ma być zapewniony w przepisach prawa krajowego oraz status niezależności operatorów systemów przesyłowych (zrzeszonych w organizacji European Network Transmission System Operators – ENTSO) weryfikowany w procesie certyfikacji przeprowadzonym przez regulatora i Komisję Europejską. Podstawą konkurencyjnego rynku jest świadomość społeczna i aktywność. W tym zakresie III pakiet energetyczny przynosi istotną zmianę jakościową, zapewniając wysoki stopień ochrony odbiorcy, poprzez usprawnienie dostępu

¹³ Por. Komunikat Komisji do Rady Europejskiej i Parlamentu Europejskiego z dnia 10 stycznia 2007 r. Europejska Polityka Energetyczna SEK(2007)12.

¹⁴ COM(2006)0848.

¹⁵ Dyrektywa Parlamentu Europejskiego i Rady 2009/72/WE z dnia 13 lipca 2009 r. dotycząca wspólnych zasad rynku wewnętrznego energii elektrycznej i uchylająca dyrektywę 2003/54/WE; Dyrektywa Parlamentu Europejskiego i Rady 2009/73/WE z dnia 13 lipca 2009 r. dotycząca wspólnych zasad rynku wewnętrznego gazu ziemnego i uchylająca dyrektywę 2003/55/WE; Rozporządzenie Parlamentu Europejskiego i Rady (WE) Nr 713/2009 z dnia 13 lipca ustanawiające Agencję ds. Współpracy Organów Regulacji Energetyki (ACER), Rozporządzenie Parlamentu Europejskiego i Rady (WE) Nr 714/2009 z dnia 13 lipca w sprawie warunków dostępu do sieci w odniesieniu do transgranicznej wymiany energii elektrycznej; Rozporządzenie Parlamentu Europejskiego i Rady (WE) Nr 715/2009 z dnia 13 lipca 2009 r. w sprawie warunków dostępu do sieci w przesyłowej gazu ziemnego i uchylające rozporządzenie (WE) nr 1775/2005.

do informacji rynkowej a także gwarantując szybkie procedury pozasądowego rozstrzygnięcia sporów oraz niezależny i przejrzysty mechanizm rozpatrywania skarg konsumenckich.¹⁶ Unijna polityka opiera się przede wszystkim na przekonaniu, że wysokie standardy ekologiczne stymulują innowacje i przynoszą wymierne korzyści ekonomiczne.

Aspekty prawne energii ze źródeł odnawialnych

Potrzeba wzrostu znaczenia odnawialnych źródeł energii została dostrzeżona m.in. w raporcie Komisji Europejskiej z 2004 pt. „Energy End-Use Efficiency and Electricity from Biomass, Wind and Pftovoltaics in the European Union”, który podkreślił, że UE przy niewystarczającej na pokrycie zapotrzebowania produkcji energii, musiałaby importować, w przeciągu najbliższych 10-20 lat, ok. 70% potrzebnej energii.

W obowiązującym porządku prawnym najistotniejsze znaczenie dla sektora OZE ma Dyrektywa Parlamentu Europejskiego i Rady 2009/28/WE z dnia 23 kwietnia 2009 r. w sprawie promowania stosowania energii ze źródeł odnawialnych zmieniająca i w następstwie uchylająca dyrektywę 2001/77/WE oraz 2003/30/WE¹⁷. Dyrektywa wskazuje kierunki działania Unii Europejskiej w sektorze OZE poprzez zwiększenie bezpieczeństwa dostaw energii, wspierania rozwoju technologicznego i innowacji, tworzenia możliwości zatrudnienia i możliwości rozwoju regionalnego, zwłaszcza na obszarach wiejskich i odizolowanych. Podkreśla pozytywny wpływ rozwoju rynku odnawialnych źródeł energii na szanse rozwoju regionalnego i lokalnego, na poszerzenie perspektyw wywozu, spójność społeczną i możliwości zatrudnienia, szczególnie w przypadku MŚP, jak również niezależnych producentów energii. Zwraca się także uwagę na dążenie do zdecentralizowanego wytwarzania energii, które niesie ze sobą wiele korzyści, w tym wykorzystanie lokalnych źródeł energii, większe bezpieczeństwo dostaw energii w skali lokalnej, krótsze odległości transportu oraz mniejsze straty przesyłowe. Taka decentralizacja wspiera również rozwój i spójność społeczności poprzez zapewnienie źródeł dochodu oraz tworzenie miejsc pracy na szczeblu lokalnym.¹⁸ Dyrektywa poświęca szczególną uwagę instalacjom biogazowym, podkreślając, że dzięki zdecentralizowanemu charakterowi i regionalnej strukturze inwestycyjnej mogą wnieść znaczący wkład w zrównoważony rozwój obszarów wiejskich i stwarzać nowe perspektywy zarobku dla rolników. Natomiast wykorzystanie surowców rolnych, takich jak nawóz pochodzenia zwierzęcego czy mokry obornik oraz innych odpadów zwierzęcych i organicznych do wytwarzania biogazu dzięki wysokiemu potencjałowi oszczędności w emisji gazów cieplarnianych daje znaczne korzyści dla środowiska, zarówno przy wytwarzaniu energii ciepła i elektrycznej, jak i stosowaniu jako biopaliwo.

Omawiana dyrektywa potwierdza cele pakietu energetycznego, mianowicie osiągnięcie 20 % udziału energii ze źródeł odnawialnych w końcowym zużyciu energii brutto w Unii. Art. 96 dyrektywy, zabezpiecza interesy wspólnoty jako całości przed niemożnością osiągnięcia zakładanych celów przez poszczególne państwa członkowskie, dając możliwość przyjęcia odpowiednich środków, zgodnie z zasadą pomocniczości. Dyrektywa podkreśla, że punkty wyjściowe, potencjał poszczególnych państw członkowskich w zakresie energii odnawialnych i ich koszyki energetyczne są różne, zatem konieczne jest przełożenie całkowitego celu wspólnotowego na poziomie 20 % na indywidualne cele dla poszczególnych państw członkowskich, z należywym

¹⁶ Zob. Woszczyk M., Ciepła D. *Rynek, energia i klimat*, „Nowy Przemysł”, nr 5/2011 str. 54-58.

¹⁷ Dz. Urz. L 140/16 z 05.06.2009 .

¹⁸ Por. Preambuła, tamże.

uwzględnieniem sprawiedliwego i odpowiedniego rozdziału zobowiązań, dostosowanego do zróżnicowanych punktów wyjściowych i potencjałów państw członkowskich, w tym obecnego poziomu wykorzystania energii ze źródeł odnawialnych i struktury koszyka energetycznego. Dla Polski udział ten ma wynosić 15%. Pakiet energetyczny daje Unii Europejskiej podstawy do osiągnięcia ambitnych celów w zakresie klimatu i wykorzystania energii ze źródeł odnawialnych. Według Rady ds. energii odnawialnej, Unia Europejska już teraz jest liderem w dziedzinie technologii pozyskiwania energii ze źródeł odnawialnych, które to technologie generują obrót w wysokości 20 mld EUR i dają pracę trzystu tysiącom ludzi.

Kwestie energetyczne stały się, po podpisaniu traktatu lizbońskiego, jednym z fundamentów wspólnej polityki Unii. Zgodnie z wpisaną do traktatu zasadą solidarności energetycznej poszczególne kraje Wspólnoty mogą dzielić się swoimi surowcami. Taki zapis gwarantuje Polsce pomoc od innych członków Unii w przypadku kryzysu energetycznego i zabezpiecza państwa członkowskie przed sytuacją katastrofy energetycznej. Solidarność energetyczna nie zwalnia jednak Polski z podjęcia jeszcze bardziej intensywnych starań o uniezależnienie w tym zakresie. Niestety, z uwagi na wyższą cenę wytworzenia energii elektrycznej z OZE w porównaniu z konwencjonalnymi, ich udział w rynku nadal pozostaje znikomy. Wypełnienie celów UE w zakresie udziału energii z OZE wymaga od naszego kraju ogromnych nakładów inwestycyjnych i zaangażowania sektora prywatnego. Przewodniczący Parlamentu Europejskiego – Jerzy Buzek podkreśla, że inwestycje w ochronę środowiska mogą być kołem zamachowym innowacyjnej gospodarki a działania podejmowane w ramach polityki klimatycznej powinny służyć podniesieniu konkurencyjności gospodarki wszystkich krajów.¹⁹ Oszczędność każdego miliona ton ekwiwalentu ropy w wyniku podjęcia szczególnych środków lub inwestycji na rzecz racjonalizacji zużycia doprowadzić może do utworzenia ponad 2000 pełnoetatowych miejsc pracy.²⁰ Zobowiązania międzynarodowe stają się dla Polski motorem ekspansji odnawialnych źródeł energii. W celu wypełnienia tych zobowiązań niezbędny jest Polsce dynamiczny rozwój sektora OZE. Musi on jednak odbywać się z równoprawnym uwzględnieniem czynników gospodarczych, społecznych i środowiskowych.

Obecnie jesteśmy na etapie planowania polityki finansowej na kolejny okres programowania. Z całym przekonaniem należy podkreślić, że kwestie ochrony klimatu, a co za tym idzie, promocji odnawialnych źródeł energii powinny zająć jeszcze bardziej wyeksponowane miejsce. Godne uwagi jest stanowisko koalicji klimatycznej²¹, które zakłada, że „ochrona klimatu powinna być uwzględniana także podczas programowania funduszy i wdrażania inwestycji niezwiązanych bezpośrednio z tym obszarem (tzw. *mainstreaming*) na przykład poprzez: pełne, regularne oceny ex-ante i strategiczne oceny oddziaływania na środowisko dla wszystkich programów oraz oceny oddziaływania na środowisko dla poszczególnych projektów (ocena wpływu na zmiany klimatu, tzw. *climate proofing*), czy też określenie mierzalnych celów i wskaźników dotyczących wpływu na ograniczenie zmian klimatu, adaptację do nich, efektywność energetyczną czy efektywne wykorzystanie zasobów, które umożliwią weryfikację rzeczywistych rezultatów wspieranych działań”.

¹⁹ J. Buzek, *Czas dla odpowiedzialnych*, „Nowy Przemysł” nr 5/2011 s. 16-18.

²⁰ Zob. http://www.nachhaltigkeitsrat.de/service/download/publikationen/broschueren/Broschuere_Kohleempfehlung_Rat_fur_Nachhaltige_Entwicklung. (Niemiecka Rada na rzecz rozwoju zrównoważonego).

²¹ Cyt. Fundusze Polityki Spójności na rzecz zrównoważonej energetyki. Stanowisko Koalicji Klimatycznej. 2011.

Podsumowanie

Niezależnie od źródła energii, inwestycje powinny być realizowane zgodnie z wymogami ochrony środowiska. Należy zatem inwestować w odnawialne źródła energii, ale z zachowaniem równowagi przyrodniczej oraz trwałości podstawowych procesów przyrodniczych i w taki sposób zaplanować inwestycję, aby nie ucierpiały poszczególne komponenty środowiska. Marek Górski podkreśla, że ochrona środowiska naturalnego nie powinna stać się samoistną wartością polityczną, gdyż zapewnienie odpowiedniej jakości środowiska powinno być traktowane jako wartość nadrzędna, ogólnospołeczna.²² Ochrona klimatu i różnorodności biologicznej oraz zrównoważony rozwój gospodarczy Unii Europejskiej to priorytety polityki środowiskowej.

Rozwój ekonomiczny krajów europejskich zakłada wzrost konsumpcji, dóbr i usług, a co za tym idzie, wzrasta wydobywanie surowców i zużycie energii, rośnie ilość wytwarzanych ścieków i odpadów, zwiększa się więc poziom zanieczyszczenia środowiska. Wykorzystanie odnawialnych źródeł energii prowadzących do oszczędności zasobów nieodnawialnych, jest szansą połączenia rozwoju ekonomicznego z bardziej efektywną ochroną środowiska naturalnego w myśl zasady zrównoważonego rozwoju. Zasada ta ma istotne znaczenie dla ochrony środowiska zarówno w prawie polskim jak i unijnym, niestety założenia rozwoju ekonomicznego przeciwstawiają się możliwościom realizacji zasady zrównoważonego rozwoju. Nadzieję na prawidłową realizację tej zasady, daje zmiana mentalności ludzi, a szczególnie młodego pokolenia poprzez odpowiednie programy nauczania ekologii na wszystkich szczeblach edukacji. W sukces naszym zamierzeniom idzie także, propagowany ostatnio, benchmarking, polegający na czerpaniu informacji z najlepszych, sprawdzonych praktyk, który może wspomóc lokalne społeczności w lepszej edukacji ekologicznej oraz przy realizacji inwestycji w odnawialne źródła energii.

Człowiek jest całkowicie zależny od zasobów różnorodności biologicznej, a jej ochrona jest podstawowym warunkiem na dalsze egzystowanie. Należy zatem walczyć o społeczną akceptację inwestycji OZE, aby do świadomości społecznej dotarło, że narastające zmiany klimatu powodujące utratę różnorodności biologicznej, prowadzą do pogorszenia jakości życia wszystkich mieszkańców naszej planety.

Bibliografia:

Opracowania zwarte

- Górski M. (red.), *Prawo ochrony środowiska*, Warszawa 2009.
- Górski M., *Aktualne regulacje prawne w zakresie ochrony środowiska*, Poznań 2009.
- Grabowska G., *Europejskie prawo środowiska*, Warszawa 2001.
- Gumuła S. (red.), *Odnawialne i niekonwencjonalne źródła energii*, Tarbonus. 2008.
- Schubert R. (red.), *World in Transition: Future Bioenergy and Sustainable Land Use, German Advisory Council on Global Change*. Berlin, Germany 2008.

Źródła

- Buzek J., *Czas dla odpowiedzialnych*, „Nowy Przemysł”, nr 5/2011.

²² Górski M., (red.), *Prawo ochrony środowiska*, Warszawa 2009.

- Dyrektywa Parlamentu Europejskiego i Rady 2009/28/WE z dnia 23 kwietnia 2009 r. w sprawie promowania stosowania energii ze źródeł odnawialnych zmieniająca i w następstwie uchylająca dyrektywę 2001/77/WE oraz 2003/30/WE Dz. Urz. UE L 140/16 z 05.06.2009.
- Górski M., Pchałek M., Radecki W., Jerzmański J., Bar M., Urban S., Jendrośka J., *Ustawa Prawo ochrony środowiska. Kometarz*. Warszawa 2011.
- Komunikat Komisji do Rady Europejskiej i Parlamentu Europejskiego z dnia 10 stycznia 2007 r. *Europejska Polityka Energetyczna*. SEK(2007)12
- Komunikat Komisji z 7 grudnia 2005 r. *Wsparcie dla wytwarzania energii elektrycznej ze źródeł odnawialnych* COM/2005/0627
- Konstytucja RP* z dnia 2 kwietnia 1997 r. Dz. U. 1997 Nr 78, poz. 483 ze zm.
- Millenium Ecosystem Assessment 2005. Ecosystems and Human Well-being: Biodiversity Synthesis*. World Resource Institute. Washington, DC.
- Millenium Ecosystem Assessment. Global Assessment Report 1: Current State and Trends Assessment*. Island Press, Washington DC. ONZ, 2005 r.
- Olaczek R., *Milenijna Ocena Ekosystemów – czy nowy Raport U Thanta?*, [w:] Olszewski T.S., Afranowicz R., Bociąg K. *Na jubileusz 80-tych urodzin prof. Hanny Piotrowskiej*. 2006 (2007).
- Polityka Energetyczna Polski do 2030 r.* Załącznik do uchwały nr 202/2009 Rady Ministrów z dnia 10 listopada 2009r.
- Polski Instytut Spraw Międzynarodowych, *Energy Security and Climate Change. Double Challenge for Policymakers*. 2009.
- Radecki W., *Konstytucyjne podstawy ochrony środowiska w Polsce*, „Problemy Ekologii”, nr 6 1997.
- Środowisko Europy 2010 – Stan i Prognozy. Synteza*. Europejska Agencja Środowiska, Kopenhaga, EEA 2010.
- Traktat o funkcjonowaniu UE*. Tekst skonsolidowany Dz. Urz. C 83 z 30.3.2010.
- Ustawa z dnia 27 kwietnia 2001 r. *Prawo ochrony środowiska*. Tekst jedn. Dz.U. z 2008 r. Nr 25, poz. 150 ze zm.
- Ustawa z dnia 10 kwietnia 1997 r. *Prawo energetyczne*. Tekst jedn. Dz. U. 2006 nr 89 poz. 625 ze zm.
- Zielony kontynent. Unia Europejska i Środowisko*, Przedstawicielstwo KE w Polsce, Komisja Europejska 2002.

*Dedykuję Pani prof. dr hab. B. Kryk,
osobie, która zaszczerpiła we mnie chęć
łamania tego, czego rozum nie złamie.*

Elżbieta Szaruga

PROBLEM EKONOMICZNEJ WYCENY ZEWNĘTRZNYCH KOSZTÓW TRANSPORTU DROGOWEGO W BUDOWANIU ALGORYTMU ZRÓWNOWAŻONEGO ROZWOJU (*POLSKA NA TLE UNII EUROPEJSKIEJ*)

Wprowadzenie

Rozwój każdej dziedziny życia, w tym rozwój transportu był od zawsze determinowany przez potrzeby. Wiele dóbr jest wykorzystywanych bezpośrednio do zaspokajania potrzeb transportowych, między innymi: powietrze, woda, nabrzeża morskie, energia, lasy, surowce. Nasilone wykorzystywanie zasobów środowiska prowadzi za sobą negatywne skutki nie tylko dla samego środowiska, ale również rozwoju gospodarczego wybranych regionów¹. Szkodliwy wpływ transportu na środowisko przyrodnicze wynika z faktu, że zasoby naturalne są ograniczone, a presja na ich wykorzystywanie wciąż rośnie. Dlatego też, pomimo rozwoju polityki ochrony środowiska, jego degradacja postępuje sukcesywnie, między innymi poprzez wszelkie obciążenia środowiska, wynikające z działań transportowych, szczególnie szkodliwe emisje substancji i energii (na przykład wibracji, hałasu). Dzieje się tak poprzez naruszenie równowagi ekologicznej oraz wyczerpywanie się komponentów środowiskowych. Okazuje się, że transport to jeden z sektorów gospodarki, który w największym stopniu niekorzystnie wpływa na środowisko². Każdy rodzaj transportu wpływa pośrednio, czy nawet bezpośrednio na środowisko naturalne. Niestety środowisko musi potem również przyjmować wszelkiego rodzaju odpady, czy to stałe, czy płynne, będące efektem oddziaływania transportu. Dlatego w procesie budowania modelu zrównoważonego transportu ważne staje się szacowanie zewnętrznych kosztów, które uświadamiają użytkownikom transportu o generowaniu negatywnych efektów, za które powinni ponieść dodatkową opłatę.

1. Istota zrównoważonego transportu

Idea zrównoważonego rozwoju ma wiele koncepcji, które manifestują uniwersalny, globalny i interdyscyplinarny charakter tego pojęcia. Współczesną i pełną definicję zrównoważonego rozwoju przedstawiła profesor B. Kryk, zwracając uwagę na koherencję trzech systemów i ich schematyczne ujęcie: „(...) taki model rozwoju, w którym wszelkie procesy zachodzące wewnątrz systemu społecznego i gospodarczego są zharmonizowane z procesami zachodzącymi w systemie przyrodniczym. Dzięki temu utrzymuje się stan równowagi, który zapewnia trwałość istnienia tych systemów. Wszystkie trzy elementy

¹ M. Sitek: *Polityka ochrony środowiska w sektorze usług turystycznych w świetle prawa Unii Europejskiej*. Wyd. UWM, Olsztyn 2007, s. 32.

² Por. European Environment Agency: *Energia i środowisko (Trendy dotyczące miksów energetycznych w Europie oraz ich konsekwencje dla środowiska)*. Energy and environment report 2008. [W:] Enbook Brief. Wyd. Enbook Altier Instytut sp. z o. o., Poznań 2010, s. 41. Wersja pdf (dostęp: 11 czerwca 2011r.).

triady: społeczeństwo – gospodarka – środowisko, powinny rozwijać się w miarę równomiernie³. W powyższej koncepcji należy zauważyć istotną kwestię, że systemy społeczny, gospodarczy i przyrodniczy powinny rozwijać się równomiernie, a nie identycznie. Dlatego rozwój gospodarczy wynikający z ładu ekonomicznego, nie musi iść w parze z rozwojem społecznym. W tym ujęciu nie wyklucza się państw z koncepcji zrównoważonego rozwoju, które mają większe osiągnięcia w dziedzinie rozwoju społecznego, niż gospodarczego jak na przykład: Kostaryka, Sri Lanka czy Kuba⁴. Zastosowany termin *model* uzupełnia pojęcie w dodatkową płaszczyznę znaczeniową. To znaczy, daje prawo do dekomponowania zrównoważonego rozwoju jako całości na oddzielne części składowe, zwane elementami (podejście zgodne z projektowaniem algorytmu zrównoważonego rozwoju, w tym zrównoważonego transportu metodą *divide and conquer*⁵). Elementy te zaś można zbadać, podejmując się różnych podejść: każdy z nich z osobna jako odrębny składnik, bądź też jako powiązane (zharmonizowane) komponenty, a zatem także siłę wpływu jednego na drugi oraz zachodzące w nich sprzężenia zwrotne.

Esencją ewolucji koncepcji zrównoważonego rozwoju jest rozwój gospodarczy oparty o integralność ładów ekonomicznego, ekologicznego i społecznego. W większości paradygmatów zrównoważonego rozwoju mówi się o balansie pomiędzy triadą ładów, pomijając kwestię zmiennych, które istotnie wpływają na kształtowanie się systemu społecznego, ekonomicznego czy ekologicznego. Często też zakłada się, iż dynamika rozwoju każdego z systemów jest jednakowa z racji silnego zespolenia. Co oznacza, że współcześni erudyci bardziej koncentrują się na translacji tej koncepcji, aniżeli nad poszukiwaniem sedna. Jednak okazuje się, że nie można zignorować rozwoju gospodarczego przy próbie rozwiązania kłopotów w sferze ekologicznej czy społecznej, gdyż każde przedsięwzięcie pochłania pewne zaangażowanie finansowe. Podobne podejście przedstawiają S. Piliev i E. Tskhovrebov w swoim artykule o możliwościach zrównoważonego rozwoju : „Istotne jest, że, pomimo orientacji ekologicznej, problem stabilnego rozwoju pozostaje bardziej społecznym i gospodarczym. Dlatego rozwiązywanie problemów ekologicznych bez rozwiązania społeczno-ekonomicznych jest niemożliwe. Jak zauważano na światowym forum ekonomicznym: <<ekologia bez gospodarki – to powszechna bieda>>”⁶.

W aspekcie sektora transportu nie mówi się już o samym zrównoważonym rozwoju jako pojęciu nadrzędnym, tutaj przytacza się raczej definicję zrównoważonego transportu, który jak samo pojęcie zrównoważonego rozwoju ma wiele odmian i koncepcji. Zrównoważony transport rozważa się w szerokim i wąskim ujęciu; zrównoważony transport sensu *stricto* porusza trzy kwestie. Po pierwsze, powołuje się jedynie na aspekty

³ B. Kryk: *Ekorozwój jako przyjęta koncepcja rozwoju społeczno-ekonomicznego a inwestycje ekologiczne*. [W:] Zeszyty naukowe Uniwersytetu Szczecińskiego nr 367, Prace Katedry Mikroekonomii nr 8, *Problemy mikroekonomii menedżerskiej*, D. Kopycińska (red.), Wyd. WNUS, Szczecin 2003, *op. cit.*, s. 7. Wersja pdf (dostęp: 5 czerwca 2011).

⁴ Por. *Raport o Rozwoju Społecznym 2010. Prawdziwe bogactwo Narodów: Ścieżki rozwoju społecznego*. UNDP, Warszawa 2010, s. 7.

⁵ Divide and conquer – metoda polega na dekomponowaniu modelu na mniejsze części składowe do momentu, aż rozwiązania staną się jasne. Następnie owe rozwiązania łączy się, otrzymując odpowiedź na główny problem, postawiony przed dekompozycją modelu.

⁶ С. Пилиев, Э. Цховребов: *Возможности устойчивого развития*, „Экономист” 2001, no. 4, s. 23-28, *op. cit.* za: О. Морозова: *Концепция zrównoważonego rozwoju в теории экономики*. [W:] *Влияние идеи zrównoważonego развития на политику государства и регионов*, B. Proskrobko.(red.), Wyd. WSE, Białystok 2009, t. I, s.212.

środowiskowe powiązane z racjonalną działalnością człowieka (na przykład minimalizacja zużycia komponentów środowiska, minimalizacja emisji zanieczyszczeń, maksymalizacja wykorzystania produktów odpadowych⁷), dlatego nazywa się go zrównoważonym transportem środowiskowo.

Po drugie, zrównoważony transport rozważany jest pod względem dwóch czynników: ograniczoność zasobów i zmiany klimatyczne. W tym ujęciu planowanie zrównoważone jest przedsięwzięciem wyspecjalizowanym⁸.

Po trzecie zaś, zrównoważony transport to środowiskowo zrównoważona mobilność, która zawiera w sobie zmiany w zachowaniu i nieszampowe podejście we wszystkich sektorach gospodarki⁹.

Natomiast zrównoważony transport sensu *largo* nie sprowadza się wyłącznie do wymiaru środowiskowego, a całej triady aspektów. Ogólnie rzecz ujmując to system, który: redukuje negatywne skutki każdej działalności transportowej oraz charakteryzuje się takimi cechami jak mobilność i dostępność, a przede wszystkim jest korzystny dla gospodarki i użytkownika.

2. Algorytm zrównoważonego transportu uwzględniający zewnętrzne koszty transportu

Dyskurs nad teoretycznym ujęciem zrównoważonego rozwoju zainicjował stworzenie ścieżek jego praktycznego zastosowania, co doprowadziło do modelowania algorytmów zrównoważonego transportu. W zasadzie istnieją dwa modele: ASTRA i TREMOVE¹⁰, które z parasola modeli zrównoważonego transportu dostarczają pakietu informacji, wynikających z powyższych ujęć samego zrównoważonego rozwoju oraz zrównoważonego transportu.

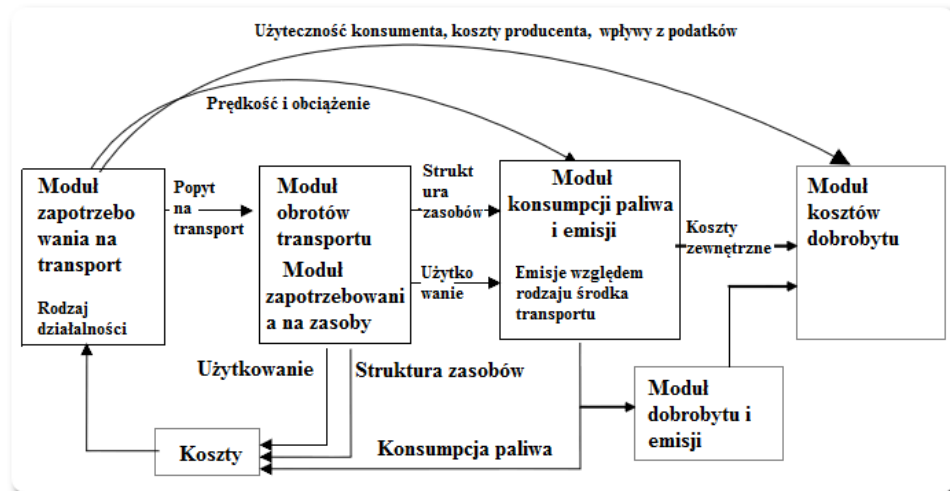
W modelu ASTRA pierwotnie przedłożono 9 modułów: populacji, danych makroekonomicznych, danych ekonomicznych regionu, infrastruktury, handlu zagranicznego, transportu, środowiska, floty i dobrobytu. Należałoby je w pewien sposób usystematyzować zgodnie z triadą systemów zrównoważonego rozwoju (uwzględniając istnienie sektora transportu). W skład systemu ekonomicznego wchodziły moduły: danych makroekonomicznych, danych ekonomicznych regionu, handlu zagranicznego – oznaczone jasnoszarą figurą, do systemu społecznego zaś moduły populacji i dobrobytu – oznaczone figurą ciemnoszarą, natomiast do systemu środowiskowego zaliczają się moduły takie jak dane środowiskowe (zaznaczone białą elipsą), a sam system transportowy zawiera moduły transportu, floty, infrastruktury – oznakowane czarnym kołem (na *rysunku 2.1 przedstawiono elementy modułu ASTRA*). Informacje, czyli dane uzyskane z powyższych modułów mogą posłużyć jako dane wejściowe do modelu zrównoważonego transportu o charakterze procesowym. Jednak nie są one na tyle szczegółowe, aby w jednoznaczny sposób rozwiązać problemy powiązane z pojęciem zrównoważony transport metodą *divide and conquer*. Brakuje bowiem danych dotyczących oddzielnych modeli dla konkretnych krajów i zjawisk im towarzyszących. Przykładowo, model ASTRA dostarcza ogólnych informacji o popycie na transport, ale nie zaopatruje w niektóre

⁷ Por. B. Kryk: *Wycena strat ekologicznych wynikających z działalności energetyki w regionie szczecińskim*. Wydział Ekonomiczny US, rozprawa doktorska, maszynopis powielony, Szczecin 1993, s. 46-47.

⁸ T. Borys: *Analiza istniejących danych statystycznych pod kątem ich użyteczności dla określenia poziomu zrównoważonego rozwoju transportu wraz z propozycją ich rozszerzenia*, Jelenia Góra- Warszawa 2008, s. 47.

⁹ Ibidem, s. 47.

¹⁰ Oba modele były współfinansowane przez Komisję Europejską w 2008 r.

Rysunek 2.2. Struktura modułów modelu TREMOVE

Źródło: Opracowanie własne na podstawie: B. van Herbruggen: *Overview on the TREMOVE model applied in iTREN-2030. Report of iTREN-2030 (Integrated transport and energy baseline until 2030). Project co-funded by European Commission 6th RTD Programme. Some city, Some country 2008, s. 2. Wersja pdf, <http://isi-projekt.de> (dostęp: 17 czerwca 2011).*

Scalenie założeń obu wymienionych modeli, stwarza fundamenty do zbudowania nowego hybrydowego modelu algorytmu zrównoważonego transportu, który generuje analizy czasowo-przestrzenne i identyfikuje interesujące autorkę koszty, w tym koszty zewnętrzne transportu. Hybrydowy model opisywanego algorytmu posiada budowę modułową, co umożliwi szacowanie kosztów zewnętrznych w przypadku, gdy określony ich rodzaj nie wystąpi. Toteż dodatkowo nie komplikuje sytuacji przy szacowaniu kosztów zewnętrznych transportu w kraju, w którym on nie występuje, bądź brakuje danych na ich temat, czy też nie spotyka się ich w danym rodzaju transportu. W powyższym algorytmie zakłada się, że dane wejściowe są interpretowane na dane wyjściowe z racji procesowego charakteru. Danymi wyjściowymi w tym wypadku są informacje otrzymane dzięki szacunkom liczbowym z otrzymanych danych, na przykład: oszacowane koszty zewnętrzne transportu określonej grupy kosztów lub oszacowane i zagregowane koszty zewnętrzne transportu.

Koszty zewnętrzne są na tyle istotne dla modelu, że ich ponoszenie uzmysławia wszystkim podmiotom, jak bardzo niekorzystnie wpływają na środowisko poprzez generowanie negatywnych efektów transportowych. Dodatkową funkcją kosztów zewnętrznych jest funkcja informacyjna, rozumiana jako promocja poprzez ponoszenie takich kosztów oraz znajomość pojęcia *zrównoważony rozwój*, które w Polsce dla wielu jest pojęciem dziewiczym.

3. Rodzaje i wycena kosztów zewnętrznych w transporcie drogowym

Niezrównoważony transport wywołuje ujemne efekty w postaci rozległych zanieczyszczeń środowiska, absorbowania ogromnych ilości energii, a wzrost nakładów inwestycyjnych w tę sferę nie polepsza poziomu jakości świadczonych usług. A zatem, z jednej strony obecna gospodarka narzuca konieczność większej mobilności, a z drugiej wzrasta nacisk społeczny na korzyść warunków życia i środowiska¹¹.

Ujemne efekty zewnętrzne to przede wszystkim negatywne konsekwencje ponoszone przez jednostki, które nie są właścicielami wykorzystywanego dobra i jednocześnie w drodze dobrowolnego wyboru, skutków takich nie zgodziłyby się ponieść¹². W kontekście transportu przez ujemne efekty zewnętrzne uważa się takie koszty, których użytkownik transportu nie pokrywa wcale lub w całości, a zostały wytworzone w procesie transportu. Również należałoby tutaj wspomnieć, iż negatywne efekty zewnętrzne kojarzone z kosztami zewnętrznymi są tą częścią kosztów społecznych, które nie są transferowane na użytkownika przez rynek.

W skład kosztów zewnętrznych transportu drogowego wchodzi: koszty wypadków, emisja hałasu i wibracji, zanieczyszczenia powietrza, wód, gleb, zanieczyszczenia lokalne/regionalne/globalne, kongestia, terenochłonność, zanieczyszczenia stałe (wraki, opony gruz). W niniejszej pracy autorka skupi się na wycenie wyłącznie kilku, ale znaczących kosztów, takich jak: kosztów wypadków śmiertelnych i nieśmiertelnych, kosztów kongestii, hałasu oraz zanieczyszczeń powietrza. Takie podejście jest zgodne z założeniem hybrydowego modelu algorytmu zrównoważonego transportu o budowie modułowej.

Autorka pracy przedstawiła wycenę pięciu grup kosztów zewnętrznych transportu drogowego w milionach euro dla krajów EU-27, EU-15, EU-12 i Polski (tabela 3.1).

Tabela 3.1. Wycena kosztów zewnętrznych (według PPP)

	2007	2008	2009	Zmiana '07/'08	Zmiana '08/'09
Wycena kosztów wypadków śmiertelnych (według PPP)¹³					
	w mln €			% zmiana ilości wypadków	
EU-27	63 748,50	58 315,50	52 239,00	-8,5	-10,4
EU-15	47 510,40	41 959,50	38 717,25	-10,1	-7,7
EU-12	11 943,96	11 900,60	10 054,49	-5,4	-15,5
Polska	4 522,23	4 567,08	4 183,38	-2,6	-15,9

¹¹ S. Ejdys: Zrównoważony rozwój jako perspektywa funkcjonowania transportu miejskiego. W: Ekologiczne problemy zrównoważonego rozwoju. Red. D. Kiełczewski, B. Dobrzańska. Wyd. WSE, Białystok 2009, s. 199-200.

¹² B. Pawłowska: Zewnętrzne koszty transportu. Problem ekonomicznej wyceny.. Wyd. WUG, Gdańsk 2000, s. 12.

¹³ Wycena kosztów wypadków opiera się o przemnożenie ilości ofiar śmiertelnych (lub rannych) przez cenę statystycznego życia ludzkiego (VOSL) w odniesieniu do PKB per capita.

Wycena kosztów wypadków nieśmiertelnych (według PPP)¹⁴

	w mln €			% zmiana ilości wypadków	
EU-27	260 387,20	247 822,60	237 972,60	-4,9	-4
EU-15	254 181,76	236 666,54	228 940,58	-5,4	-3,3
EU-12	18 725,95	19 276,01	17 608,43	-1	-8,7
Polska	5 349,89	5 494,05	5 391,79	-1	-9,9

Wycena kosztów kongestii¹⁵

	w mln €			% zmiana pieniężnej wartości	
EU-27	123 434	125 068	117 869	1,32	-5,76
EU-15	114 785	115 206	109 137	0,37	-5,27
EU-12	8 649	9 862	8 732	14,02	-11,46
Polska	3 086	3 624	3 105	17,43	-14,32

Wycena kosztów hałasu (według PPP)¹⁶

	w mln €			% zmiana pieniężnej wartości	
EU-27	63 182,75	62 593,89	59 058,85	-0,93	-5,65
EU-15	58 561,57	56 225,95	52 769,59	-3,99	-6,15
EU-12	6 100,51	6 773,14	6 542,13	11,03	-3,41
Polska	2 268,41	2 597,00	3 037,61	14,49	16,97

Wycena kosztów zanieczyszczeń powietrza (według PPP)¹⁷

	w mln €			% zmiana pieniężnej wartości	
EU-27	223 758,75	222 853,03	216 741,87	-0,4	-2,74
EU-15	213 139,06	206 122,61	199 868,34	-3,29	-3,03
EU-12	18 733,50	20 928,48	20 677,57	11,72	-1,2
Polska	7 074,02	8 198,65	9 459,02	15,9	15,37

Źródło: Opracowanie własne na podstawie: EU energy and transport in figures. Statistical pocketbook. European Commission 2009, 2010; EU transport in figures. Statistical pocketbook. European Commission 2011; Handbook on estimation of external costs in the transport sector. IMPACT Report. Delft 2008; Impact Assessment. Accompanying document to the White Paper. SEC (2011) 358 final. European Commission 2011; B. Pawłowska: Doświadczenia europejskie w zakresie metodologii szacowania kosztów zewnętrznych wypadków drogowych. Materiały wewnętrzne: prezentacja. Katedra Badań Porów-

¹⁴ Wycena kosztów wypadków nieśmiertelnych odbywa się po koszcie dla ofiar ciężko rannych, gdyż lekkie wypadki są rzadko zgłaszane.

¹⁵ Wycena odbywa się za pomocą współczynnika oszacowanego w bieżącym roku przez Komisję Europejską w dokumencie Impact Assessment do Białej Księgi SEC (2011) 358 Final na poziomie 1% PKB (jako jego ekwiwalent). Wartość jest reprezentatywna dla wszystkich krajów UE.

¹⁶ Wycena jest złożona z dwóch elementów ceny za 1000 pkm i ceny za 1000 tkm, które odpowiednio wynoszą 5,2 euro i 18,65 euro wg INFRAS/TWW po korekcji o PKB per capita.

¹⁷ Łączny koszt zanieczyszczeń powietrza dla samochodów, autobusów i ciężarówek HDV, dla których średni marginalny koszt zanieczyszczeń z silników za 1000 pkm lub 1000 tkm ustalono odpowiednio 31,59 euro, 17,74 euro i 33,5 euro na podstawie badań INFRAS 2004.

nawczyc Systemów Transportowych. Międzynarodowe Seminarium GAMBIT 2008, Uniwersytet Gdański, s. 9.

Powyższe zestawienie wskazuje, iż największy udział Polski w kosztach zewnętrznych krajów Unii Europejskiej przedstawia się w grupie kosztów wypadków śmiertelnych. Natomiast rokrocznie aż w trzech grupach ich udział diametralnie spada, także ich procentowa zmiana ulega polepszeniu. Nieznacznie spada procentowa zmiana wartości pieniężnej dla kosztów zanieczyszczeń powietrza i rośnie dla kosztów hałasu. Otrzymane dane wyjściowe w postaci liczbowych zestawień dla kosztów hałasu i zanieczyszczeń powietrza są sygnałem, iż te dwie grupy kosztów muszą zostać zmodyfikowane.

Podsumowanie

Tworząc algorytmy zrównoważonego transportu, cel rozwoju można osiągnąć dzięki:

a) identyfikacji, estymacji zewnętrznych kosztów transportu, a zatem także wszystkich prawdziwych kosztów transportu,

b) wyciągnięciu wniosków z otrzymanych wyników i poszukiwaniu ekonomicznie opłacalnych rozwiązań, także dla pojedynczych użytkowników,

c) stworzeniu klastrów przemysłowych, zainteresowanych inwestycją w inteligentne mobilne systemy objazdów, namierzających środki transportu publicznego czy też inwestycją w powszechne wypożyczalnie rowerów (posiadających system automatycznej blokady, których abonament można wykupić za pomocą sms-kodów, kart bankowych, automatu monet) oraz udoskonalenie rozwiązań opłat z VIATOLL również dla samochodów osobowych.

Bibliografia:

Źródła

- Borys T.: *Analiza istniejących danych statystycznych pod kątem ich użyteczności dla określenia poziomu zrównoważonego rozwoju transportu wraz z propozycją ich rozszerzenia*, Jelenia Góra- Warszawa 2008.
- Ejdys S.: *Zrównoważony rozwój jako perspektywa funkcjonowania transportu miejskiego*. [W:] *Ekologiczne problemy zrównoważonego rozwoju*, D. Kielczewski, B. Dobrzańska (red.), Wyd. WSE, Białystok 2009.
- EU energy and transport in figures. Statistical pocketbook. European Commission 2009, 2010.
- EU transport in figures. Statistical pocketbook. European Commission 2011.
- European Environment Agency: *Energia i środowisko (Trendy dotyczące mikrów energetycznych w Europie oraz ich konsekwencje dla środowiska)*. Energy and environment report 2008. W: Enbook Brief. Wyd. Enbook Altier Instytut sp. z o. o., Poznań 2010.
- Handbook on estimation of external costs in the transport sector. IMPACT Report. Delft 2008.
- Impact Assessment. Accompanying document to the White Paper. SEC (2011) 358 final. European Commission 2011.
- Kryk B.: *Ekorozwój jako przyjęta koncepcja rozwoju społeczno-ekonomicznego a inwestycje ekologiczne*. [W:] *Zeszyty naukowe Uniwersytetu Szczecińskiego nr 367, Prace Katedry Mikroekonomii nr 8, Problemy mikroekonomii menedżerskiej*, D. Kopycińska (red.),. Wyd. WNUS, Szczecin 2003.

- Kryk B.: *Wycena strat ekologicznych wynikających z działalności energetyki w regionie szczecińskim*. Wydział Ekonomiczny US, rozprawa doktorska, maszynopis powielony, Szczecin 1993.
- Morozova O.: *Koncepcja zrównoważonego rozwoju w teorii ekonomii*. [W:] *Wpływ idei zrównoważonego rozwoju na politykę państwa i regionów*, B. Proskrobko (red.), Wyd. WSE, t. I, Białystok 2009.
- Pawłowska B.: *Doświadczenia europejskie w zakresie metodologii szacowania kosztów zewnętrznych wypadków drogowych*. Materiały wewnętrzne: prezentacja. Katedra Badań Porównawczych Systemów Transportowych. Międzynarodowe Seminarium GAMBIT, Uniwersytet Gdański, 2008.
- Pawłowska B.: *Zewnętrzne koszty transportu. Problem ekonomicznej wyceny*. Wyd. WUG, Gdańsk 2000.
- Raport o Rozwoju Społecznym 2010. Prawdziwe bogactwo Narodów: Ścieżki rozwoju społecznego. UNDP, Warszawa 2010.
- Schade W.: *Overview on the ASTRA model applied in iTREN-2030. Report of iTREN-2030. Project co-funded by European Commission 6th RTD Programme. Some city, Some country* 2008.
- Sitek M.: *Polityka ochrony środowiska w sektorze usług turystycznych w świetle prawa Unii Europejskiej*. Wyd. UWM, Olsztyn 2007.
- Van Herbruggen B.: *Overview on the TREMOVE model applied in iTREN-2030. Report of iTREN-2030. Project co-funded by European Commission 6th RTD Programme. Some city, Some country* 2008.

Elżbieta Szulc

GMINA FUNDAMENTEM WDRAŻANIA POLITYKI SUSTAINABLE DEVELOPMENT- ZRÓWNOWAŻONY ROZWÓJ

Wstęp

Problematyka zrównoważonego rozwoju na poziomie lokalnym i regionalnym nabrała dużego znaczenia po wejściu Polski do Unii Europejskiej w 2004 roku¹.

W raporcie *Nasza wspólna przyszłość*, po raz pierwszy pojawiło się pojęcie zrównoważonego rozwoju/ekorozwoju (ang. *sustainable development*). W ostatnich latach jednakże w polskiej literaturze naukowej występuje potrzeba rozróżnienia pojęcia ekorozwój i rozwój zrównoważony, badacze podkreślają, iż rozwój zrównoważony jest pojęciem szerszym, bowiem łączy i równoważy w sobie trzy podstawowe sfery naszej rzeczywistości: rozwój gospodarczy, postęp społeczny oraz relacje ze środowiskiem przyrodniczym².

„Cechą często charakteryzującą polskie opracowania jest to, że ograniczają spectrum analiz do relacji między gospodarką a środowiskiem przyrodniczym, pomijając natomiast kwestie rozwoju społecznego jako integralnej składowej procesu określanego w literaturze zagranicznej mianem rozwoju zrównoważonego. Zamiast programu poszukiwania rozwiązań umożliwiających w miarę zgodne połączenie trzech procesów – ochrony środowiska, rozwoju gospodarczego i rozwoju społecznego – sformułowane są programy dostosowania życia ekonomicznego i społecznego do mniej lub bardziej radykalnie wyznaczonych celów ekologicznych”³. Istnieją więc różnice w pojmowaniu zrównoważonego rozwoju, jednak wynikają one z przyjętych założeń filozoficznych tzn. przyjętych idei i wartości leżących u podstaw programów czy polityk, będących punktem wyjścia dla formułowanych tez.

Coraz więcej ludzi zdaje sobie sprawę, iż rezultatem dotychczasowego kierunku rozwoju cywilizacyjnego, prowadzącego do narastania, pogłębiania dysproporcji i niewspółmierności antropogennego oddziaływania na przyrodę są zagrożenia oraz problemy globalne generujące groźbę globalnej katastrofy ekologicznej i społecznej⁴. Toteż wskutek właśnie postępującej degradacji środowiska naturalnego zobowiązano Polskę do poprawy stanu środowiska w naszym państwie. Stąd też strategia zrównoważonego rozwoju zajęła należną jej rangę wśród polskich aktów prawnych jako i dokumentacji politycznej.

Dzięki zapisom w takich dokumentach jak: konstytucja RP (1997), a także dokumentom z Konferencji w Rio de Janeiro z 1992 roku, *Długookresowej strategii*

¹K. Giordano, *Planowanie zrównoważonego rozwoju gminy w praktyce*, Wyd. KUL, Lublin 2006, s.7.

²*Rozwój zrównoważony w teorii i praktyce*, (red.) B. Fiedor, R. Jończy, Wyd. Instytut Śląski, Wrocław 2009, s. 39-41.

³G. Zabłocki, *Rozwój zrównoważony – idee, efekty, kontrowersje*, Wyd. UMK, Toruń 2002, 49–50.

⁴Zbigniew Hull, *Czy idea sustainable development ukazuje nową wizję rozwoju cywilizacyjnego*, „Problemy Ekorozwoju”, 2007, Nr 1, str. 49-57.

trwałego i zrównoważonego rozwoju - Polska 2025, czy chociażby *Polityka Ekologiczna Państwa*⁵ wiele kompetencji oraz obowiązków względem środowiska naturalnego uzyskały samorządy lokalne.

Odwołując się do hasła z Konferencji w Rio de Janeiro, które zostało zawarte w Agendzie 21: „*myśl globalnie i działaj lokalnie*”⁶ w obecnym podziale terytorialnym Polski, to gmina jest najlepszym miejscem wdrażania zrównoważonego rozwoju ze względu na zakres planowania, a także włączeniu w tę działalność lokalnej społeczności. Gmina bowiem podejmuje się tych zadań mając bezpośrednio wpływ na kształtowaną przestrzeń oraz środowisko naturalne. Uwzględnianie bowiem lokalnego wymiaru globalnych przekształceń rozwojowych jest istotne z punktu widzenia podnoszenia zdolności adaptacyjnych w sytuacji szybkich zmian w otoczeniu zewnętrznym, co z kolei zwiększa efektywność działań prorozwojowych o charakterze innowacyjnym⁷.

Jak podkreśla dokument Agenda 21: „*Przed władzami wszystkich szczebli, od światowych do lokalnych, stoi duża odpowiedzialność. Decyzje powinny być podejmowane na najniższym możliwym szczeblu, ale z uwzględnieniem interesów ludności mieszkającej gdzie indziej.*” „*Zasadnicze znaczenie ma współpraca pomiędzy władzami wszystkich szczebli.*(...)”⁸

Rozwój lokalny może zostać ukierunkowany jedynie przez struktury samorządowe nie tylko poprzez rozwiązywanie problemów społeczno-gospodarczych jednostek samorządowych, ale również ukazanie prymatu interesu ogólnospołecznego nad indywidualnym. Zrównoważony rozwój na poziomie lokalnym, to przede wszystkim: „dopasowanie lokalnych umiejętności i potrzeb do dostępności zatrudnienia, ochronę środowiska opartą na ekosystemowym podejściu służącym minimalizowaniu zużycia naturalnych zasobów, wytwarzania odpadów i emisji zanieczyszczeń, zaspokojeniu lokalnych potrzeb odbywającym się na lokalnym poziomie, udział wszystkich sektorów lokalnej społeczności w lokalnym planowaniu i procesie podejmowania decyzji, wysoką jakość i powszechny dostęp do podstawowych usług oraz wysoką jakość wytwarzanego dziedzictwa kulturowego”⁹.

Zrównoważony rozwój i jego elementy planowania na poziomie lokalnym

Zrównoważony rozwój wg ustawy Prawa Ochrony Środowiska, to taki rozwój społeczno-gospodarczy, w którym następuje proces integrowania działań politycznych, gospodarczych i społecznych, z zachowaniem równowagi przyrodniczej oraz trwałości podstawowych procesów przyrodniczych, w celu zagwarantowania możliwości zaspokajania podstawowych potrzeb poszczególnych społeczności lub obywateli zarówno współczesnego pokolenia, jak i przyszłych pokoleń¹⁰. Ustawodawca zatem wskazuje, że w granicach idei zrównoważonego rozwoju, uwzględnia potrzebę wypracowywania tzw. kompromisu politycznego. Toteż władze lokalne powinny współuczestniczyć w kształtowaniu postaw obywatelskich, czego podstawą jest bieżące i skuteczne komunikowanie się z grupami społecznymi, podmiotami gospodarczymi czy chociażby

⁵K. Giordano, dz. cyt., s.9.

⁶Tamże.

⁷Arkadiusz Tuziak, Społeczno-ekonomiczne aspekty zrównoważonego rozwoju w ujęciu globalnym i lokalnym, „Problemy Ekorozwoju”, 2010, nr 2, s. 44.

⁸www.republika.pl/edukacja_humanitarna/pdf/przew_agenda_21.pdf, (dostęp: 5.06.2011r.).

⁹www.urbanistyka.info/content/lokalne-planowanie-zr%C3%B3wnowa%C5%BConego-rozwoju, (dostęp: 5.06.2011r.).

¹⁰Ustawa z dnia 27 kwietnia 2001 r. Prawo ochrony środowiska: Dz. U. z 2001 r. Nr 62, poz. 627.

organizacjami typu non-profit. W przypadku funkcjonowania samorządów terytorialnych do działań integracyjnych powinno dochodzić zarówno wewnątrz tych jednostek jak i pomiędzy poszczególnymi jednostkami samorządu terytorialnego. Bowiem z uwagi na fakt, że środowisko przyrodnicze wykorzystywane jest przez ogół społeczeństwa, tym łatwiej z tego powodu może dochodzić do transmisji zanieczyszczeń czy innych zagrożeń (np. rozbojów, kradzieży) pomiędzy samorządami sąsiadującymi.

W praktyce realizacja tej koncepcji odbywa się poprzez zapis i kształt polityki ekologicznej, która jest niezbędna w procesie planowania zrównoważonego rozwoju. Na szczeblu gminnym wyraża się ona poprzez odpowiednie zapisy zawarte w opracowaniach strategiczno-planistycznych, sporządzanych obligatoryjnie lub dobrowolnie przez władze lokalne. Kolejnym istotnym elementem jest wprowadzenie zarządzania środowiskowego w gminie oraz programowanie wydatków gminy i przedsięwzięć proekologicznych¹¹. Aby jak najskuteczniej realizować wymogi ochrony środowiska, już na etapie planowania należy uwzględnić pewne kierunki działania w tym zakresie. Dotyczy to zagospodarowania przestrzennego, sporządzania studiów uwarunkowań i kierunków takowego zagospodarowania gmin jak i planów miejscowych¹². Elementy te pozwalają na zaplanowanie działania zgodnego z zasadą zrównoważonego rozwoju wyrażonych chociażby np. w gminnych programach ochrony środowiska czy strategii rozwoju gminy.

Podstawowym instrumentem sterowania zrównoważonym rozwojem jednostek samorządu terytorialnego jest „Studium uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego”. Jest to dokument uchwalany przez właściwy organ stanowiący, będący zatem podstawą w opracowaniu miejscowego planu zagospodarowania przestrzennego. Nie posiada on jednak charakteru prawa miejscowego - jest bowiem aktem wewnętrznym władz danej jednostki, zobowiązuje zatem władze samorządowe do realizacji nie tylko określonej polityki przestrzennej, ale także kierunków rozwoju gospodarczego. Należy więc właśnie w nim uwzględnić długookresowe cele zrównoważonego rozwoju jednostki samorządu terytorialnego, aby zachować harmonię społeczną, ekonomiczną oraz przyrodniczą na danym obszarze¹³.

Ideę ekorozwoju powinna realizować każda gmina z uwzględnieniem zasad zrównoważonego rozwoju tak, by prowadzić ku spójności społecznej oraz zwiększaniu jakości otaczającego nas środowiska naturalnego. Tylko świadome i aktywne włączenie się członków wspólnoty lokalnej może przyczynić się do skutecznej realizacji zasad zrównoważonego rozwoju.

Przed wszystkim władze lokalne muszą kierować się „zasadą równowagi”, w której dochodzi do integrowania różnych celów społecznych, ekonomicznych i środowiskowych. Kolejną zasadą zrównoważonego rozwoju jest „zasada racjonalnego gospodarowania” czyli maksymalizowania korzyści przy danych nakładach finansowych, bądź minimalizowania kosztów przy równorzędnym poziomie oczekiwanych efektów w ramach różnorodnych wariantów wykonania określonych zadań. Po trzecie „zasada symbiotycznego funkcjonowania poszczególnych podmiotów” w ramach konkretnego

¹¹ K. Giordano, dz. Cyt., s.17.

¹² G. Ninard, *Formalno-prawne wymogi ochrony środowiska w procedurze tworzenia miejscowego planu zagospodarowania przestrzennego*, „Samorząd terytorialny”, 2004, nr 9, s. 49.

¹³ www.samorzad.lex.pl/czytaj/-/artykul/koncepcja-zrownowazonego-rozwoju-samorzadu-terytorialnego, (dostęp: 5.06.2011r.).

samorządu terytorialnego¹⁴ np. zgoda na prowadzenie określonej działalności gospodarczej, która zostaje udzielona w przypadku, gdy owa działalność nie będzie uciążliwa dla innych podmiotów na danym terenie. W grę wchodzi minimalizacja protestów społecznych czy migracji ludności. Zachowanie tej zasady jest ważne z punktu widzenia funkcjonowania dużych miast bowiem może okazać się, że ludzie bardziej zamożni, nie mogąc zaspokoić swoich własnych potrzeb przeprowadzają się więc do samorządów sąsiadujących, które posiadają oczekiwaną przez nich infrastrukturę rekreacyjną, zmniejszając tym samym dochody jednostek samorządu terytorialnego (z której wyemigrowali) z tytułu udziału w PIT.

Inną z kolei, bardzo ważną rolę dla idei zrównoważonego rozwoju odgrywa pojęcie partycypacji będące zarazem przesłanką według której idea ta powinna zostać wprowadzona w społecznościach lokalnych. Zasada partycypacji to także narzędzie zapewniające sprawiedliwość wewnątrzpokoleniową na obszarze danego terytorium, zaś sam mechanizm jej wdrażania w Polsce przypada jednostkom administracji samorządowej, głównie gminie.

Wracając jednak do samej zasady partycypacji- zapewnia ona warunki oraz możliwości organizowania się, formalnie czy nieformalnie, mieszkańców gmin w celu aktywnego i przede wszystkim świadomego uczestniczenia w życiu społeczności lokalnej¹⁵. W praktyce zastosowanie tej zasady powoduje wprowadzenie na małe terytoria lokalnej społeczności równości wszystkich jej mieszkańców, stąd też każdy głos w dyskusji traktowany jest na równi bez względu na piastowane urzędy, status majątkowy czy społeczny. Dzięki rozwijaniu tej zasady ważne dla mieszkańców zamieszkujących dany region sprawy są poddawane konsultacjom społecznym zaś głos społeczeństwa traktowany jest jako szczególnie istotny.

Zasadę pomocniczości można także analizować oraz powiązać z koncepcją regionalizmu, czyli podejścia, w którym badanie społeczeństwa jako takiego odbywa się poprzez rozpoznanie różnic kulturowych oraz przyrodniczych występujących na różnych terenach powiązanych ze sobą¹⁶. Podejście to cechują dwa sposoby postrzegania: po pierwsze bowiem regiony z uwagi na swoje walory przyrodnicze wymagają zróżnicowanych narzędzi, standardów oraz polityk, po drugie polityka ta powinna traktować region jako całość, ale także dostrzegać potrzeby nie tylko środowiska, ale również człowieka.

Aktywności i ograniczenia w realizacji koncepcji *sustainable development*

W procesie planowania zrównoważonego rozwoju, gminy napotykać wiele trudności i ograniczeń wynikających z barier prawnych, informacyjnych, formalnych, kadrowych, finansowych i społecznych.¹⁷ Barrierami jest także zmienność w prawie oraz jego niespójność poprzez przypisywanie gminom nowych obowiązków bez konkretnego wsparcia ze strony zaplecza finansowego.

Klaudia Giordano wskazuje, że zakres zadań środowiskowych został poszerzony od lat 90-tych ubiegłego wieku w bardzo dużym stopniu, co potwierdza jej teorię o częstej nowelizacji prawa w tej kwestii. Innym czynnikiem ograniczającym aktywność, jest brak

¹⁴ *Nowe Zarządzanie publiczne w polskim samorządzie terytorialnym*, red. A. Zaleski, Szkoła Główna Handlowa - Oficyna Wydawnicza, Warszawa 2007, s. 82-86.

¹⁵ www.lenarcik.eu, (dostęp: 21.06.2011r.).

¹⁶ *Ekonomia środowiska i zasobów naturalnych*, (red.), H.Folmer, L.Gabel, H.Opschoor, Wyd. Krupski i Ska, Warszawa 1996, s.181.

¹⁷ Tamże, s.189.

osób nadzorujących sprawy z zakresu ochrony środowiska oraz zatrudnianie niewielkiej liczby osób z wykształceniem przyrodniczym. Nie istnieją także środowiskowe bazy danych, a społeczność lokalna wykazuje niewielkie zaangażowanie wobec tej kwestii. Liczba inicjatyw związanych z edukacją ekologiczną także jest ograniczona, a środki finansowe przeznaczone na ten cel zwykle są niewystarczające.

Za działania wspierające natomiast aktywność gmin w tym zakresie można uznać prawne instrumenty ekologiczne czyli akty konkretne, które nakazują wywiązywać się z danych czynności przez jednostki samorządowe czy nadające gminom uprawnienia w tym względzie.

Propozycją, która przyczyni się wg Giordano do podniesienia aktywności gmin są także większe środki finansowe, podwyższanie kwalifikacji pracowników czy zgłaszanie się do rywalizacji w ramach konkursów, które na pewno mobilizują władze lokalne do organizowania większej ilości inicjatyw związanych ze środowiskiem. Dobrym przykładem takiej działalności mogą być znane już konkursy: „gmina jakich mało” czy „konkurs na najbardziej ekologiczną gminę”. Zaangażowanie bezpośrednie władz samorządowych np. wójta w realizację celów środowiskowych na pewno zachęciłoby także społeczność i organizacje pozarządowe w urzeczywistnieniu wizji ekologicznej gminy. Korzystnie wpływa także wprowadzenie w gminie zarządzania środowiskowego czy samodzielnych inspektorów do spraw ochrony środowiska. Cenną jest także umiejętność pozyskiwania środków finansowych z różnych źródeł- aktywne gminy pozyskują fundusze z dotacji, spółek, darowizn, środków UE, podmiotów prywatnych czy środków własnych. Ważnym czynnikiem jest także przystępowanie do związków i stowarzyszeń ponieważ współpraca to także sprawniejsza realizacja zadań i zamierzonych celów.

Zastosowanie wiedzy w praktyce

Biorąc pod uwagę literaturę poruszającą swą tematyką zrównoważony rozwój, można zauważyć, że w Polsce trudno odnaleźć opracowania w tej dziedzinie. Zasób wiedzy teoretycznej w tej materii jest duży, jednakże prac mówiących o praktyce i efektach, spełniających wymagane kryteria spotykać jest bardzo trudno. Grzegorz Zabłocki tłumaczy „*znaczną jest prawdopodobieństwo, że – niezależnie od ewentualnego przełamania społecznych barier globalnego rozwoju zrównoważonego – rozwój Polski w najbliższych latach będzie kształtowany przez czynniki i siły, które w niewielkim stopniu nawiązywać będą do tej koncepcji (...) wciąż istnieje znaczne prawdopodobieństwo pominięcia tej koncepcji przy realizacji lokalnych, regionalnych i ogólnokrajowych programów rozwoju.*”¹⁸

Słowa te wydają się aktualne i dzisiaj, należy jednak uświadomić sobie, iż idee zrównoważonego rozwoju w Polsce traktowano zupełnie poważnie dopiero kilka, kilkanaście lat temu, gdzie dużym przełomem okazało się wejście Polski do Unii Europejskiej. Zaczęły pojawiać się pieniądze na realizację projektów wpisujących się w tę koncepcję, czy obowiązywać przepisy prawa unijnego, które niejako wymagały i wymagają nadal realizacji postulatów zrównoważonego rozwoju.

Nie można przyjmując przeświadczenia, jakoby w Polsce rozwój zrównoważony był tematem pomijanym bądź nie realizowanym należy tutaj wziąć pod uwagę, że zaplanowanie strategii rozwoju oraz pierwsze efekty to proces długoletni. W Polsce istnieją przecież gminy, na przykładzie których można opisać praktyczną stronę realizacji

¹⁸ www.lenarcik.eu, (dostęp: 21.06.2011r.).

koncepcji rozwoju zrównoważonego myślę, że dobrym przykładem może być gmina Puchaczów.

Gmina Puchaczów jest położona w powiecie Łęczyńskim województwa lubelskiego we wschodniej części kraju. Puchaczów jest oddalony od Łęcznej o 7 km natomiast o 30 w stosunku do Lublina. Powiat Łęczyński utworzony został od 1 stycznia 1999 roku, a w jego skład poza Gminą Puchaczów wchodziły gminy: Cyców, Ludwin, Łęczna, Milejów i Spiczyn¹⁹.

Źródło: Serwis internetowy www.gminy.pl

Misją strategii rozwoju lokalnego tej gminy jest nie tylko realizowanie zakresu działania i zadań wynikających z ustawy o samorządzie gminnym²⁰, to także zapewnianie najlepszych warunków dla świadczenia usług społecznych. Wizję tę jednakże można osiągnąć dzięki realizacji celów nadrzędnych Strategii Rozwoju Lokalnego Gminy Puchaczów, jakim jest: „Poprawa warunków życia mieszkańców Gminy Puchaczów poprzez prowadzenie polityki zrównoważonego rozwoju gminy”²¹.

Ten także nadrzędny cel posiada we wspomnianej już strategii tejże gminy wartość równorzędną z tą, jaką jest społeczeństwo, gospodarka jak i środowisko naturalne. Gmina ta bowiem podkreśla znaczenie harmonijnej realizacji tych 3 postulatów w sposób zrównoważony tzn. „zakłada się zatem, że gospodarka nie może się rozwijać kosztem ludzi i przyrody, człowiek nie może rozwijać się kosztem gospodarki i przyrody, ale także przyroda nie może być ważniejsza niż człowiek i gospodarka”²².

Mechanizmem służącym wdrażaniu tejże strategii jest powszechnie stosowany przez samorządy monitoring polegający nie tylko na przeprowadzaniu stałych obserwacji, ale także dokonywaniu pomiarów przebiegu realizacji celów strategii w sposób systematyczny. O realizacji strategii decydujący wpływ ma także współpraca pomiędzy sektorem publicznym, prywatnym oraz organizacjami pozarządowymi jak i komunikacja z mieszkańcami danej gminy. Społeczeństwo gminy także uczestniczy w pracy nad strategią poprzez formę jaką są konsultacje społeczne, polegającą na przeprowadzeniu chociażby warsztatów problemowych²³. Skuteczne wdrażanie strategii zależy bowiem nie tylko od aktywnej pracy Urzędu Gminy, wymaga także włączenia się szerokich kręgów społecznych do tego procesu. Rozwiązaniem w tym zakresie jest także podjęcie

¹⁹ Strategia Rozwoju Lokalnego gminy Puchaczów na lata 2007-2015, s.90.

²⁰ Zob.: Ustawa z dnia 8 marca 1990 r. o samorządzie gminnym (Dz. U. z 2001 nr.142 poz.1591) art.7, ust.1.

²¹ Strategia Rozwoju..., dz.cyt., s.90.

²² Tamże, s.75.

²³ Tamże, s.111.

współpracy tzw. „Trzech Sektorów”, czyli samorządu, organizacji społecznych i pozarządowych oraz sektora prywatnego.

Plan Rozwoju Lokalnego tej gminy zakłada realizację postulatu zrównoważonego rozwoju także poprzez dodatkowe cele pośrednie za jakie uważa m.in. modernizację oraz rozbudowę infrastruktury czy zachowanie i odbudowę walorów przyrodniczych oraz wzmacnianie więzi społecznych, kontaktów gospodarczych czy likwidacja bezrobocia²⁴.

Gmina Puchaczów należy do tych gmin, które intensywnie inwestują w swój rozwój, wykorzystując nie tylko środki własne, ale także zewnętrzne, a wśród nich rządowe, które pozwalają na realizację szeregu zadań znajdujących się w planach inwestycyjnych gminy²⁵.

Wobec powyższych informacji zebranych na temat gminy Puchaczów dotyczących idei zrównoważonego rozwoju, nie sposób pominąć tak istotnej kwestii jaką jest Ranking Zrównoważonego Rozwoju Gmin 2010 prowadzonego pod patronatem Fundacji Polskiego Godła Promocyjnego TERAZ POLSKA, tym bardziej, iż gmina ta zajęła spośród 100 innych najlepszych gmin wiejskich 5 miejsce.²⁶ Niniejszy ranking miał na celu prezentację najlepiej rozwiniętych miast i gmin w Polsce jak i analizę czynników ich rozwoju. Głównym założeniem tego przedsięwzięcia była analiza wszystkich 2479 samorządów z uwzględnieniem ich charakteru administracyjnego na gminy wiejskie, gminy miejskie oraz miejsko-wiejskie. Przy ocenie każdego samorządu brano pod uwagę tożsame 16 wskaźników²⁷ dotyczących obszarów funkcjonowania: gospodarczego, społecznego oraz ochrony środowiska.

Godło „Teraz Polska” oprócz tego, że pełni rolę nagrody dla najlepszych produktów, usług, przedsięwzięć innowacyjnych i jednostek samorządu lokalnego, stanowi oryginalne narzędzie w promowaniu gminy, podkreślając tym samym jej atrakcyjność, nowoczesność oraz przyciągając do wyróżnionej gminy mieszkańców oraz inwestorów. Dzięki temu Godło to stanowi narzędzie w kreowaniu wizerunku gminy i jej marki świadcząc tym samym o jej prestiżu²⁸.

Zakończenie

Skuteczne rozwiązywanie problemów ochrony środowiska to zatem zastosowanie polityki na odpowiednim szczeblu władzy oraz wykorzystanie odpowiednich instrumentów w jej realizacji. *Zasada decentralizacji Oatesa zakłada, że każdy problem ochrony środowiska może być najlepiej rozwiązany na najniższym możliwie poziomie, na którym jednocześnie występują i koszty i korzyści*²⁹. Korzyści ze stosowania zasady decentralizacji na najniższym dostępnym poziomie, to przede wszystkim możliwość dopasowania rozwiązania do lokalnych preferencji i kosztów oraz najniższy możliwy koszt informacji, a także kontroli.

W zrównoważonym rozwoju na poziomie lokalnym wyróżnić możemy elementarne zasady dobrej praktyki realizacji tej koncepcji, wśród których plasuje się spójne

²⁴ Plan Rozwoju Lokalnego gminy Puchaczów, s. 53.

²⁵ Tamże.

²⁶ *Wieści z Puchaczowa- Puchaczów wśród najlepszych*, „Pojezierze łączyńsko - włodawskie”, 16.11-30.11.2010, nr.19, s.8.

²⁷ Zob.: <http://www.bialeblota.pl/?cid=1790>, dostęp z dnia 21.06.2011.

²⁸ *Wieści z Puchaczowa...*, dz. cyt., s.8.

²⁹ *Wybrane aspekty regionalnej polityki ekorozwoju* [w:] *Regionalne i gospodarcze aspekty ekorozwoju*, (red.), B. Poskrobka, Wydaw. Politechniki Białostockiej, Białystok 1998,s.99.

planowanie w gminie i regionie poprzez realistyczne strategie, programy, plany wdrożeniowe czy projekty stanowiące podstawę w tej materii.

Po drugie, udział społeczeństwa w planowaniu poprzez opiniowanie projektów, programów, planów oraz współpraca administracji wszystkich szczebli w realizacji przyjętych programów czy też odpowiednie warunki nauczania zagadnień zrównoważonego rozwoju - począwszy od szkoły podstawowej. Organizowanie konferencji, spotkań i warsztatów gdzie istnieje możliwość wymiany wiedzy oraz doświadczenia w zakresie zrównoważonego rozwoju, również wskutek integracji różnych środowisk- przedstawicieli nauki, przedsiębiorców, administracji publicznej i społeczeństw w zakresie rozwiązań ekoinnowacyjnych.

Kolejnym, wartym uwagi jest fakt uwzględnienia zrównoważonego rozwoju w funkcjonowaniu strefy inwestycyjnej, regionalnej i lokalnej polityce gospodarczej oraz środowiskowej oraz otwarte konsultacje społeczne strategii, programów, planów i działań w tym zakresie. Owocne okazuje się także wykorzystywanie doświadczeń innych krajów, regionów realizujących podobne projekty, a w czasie realizacji projektów uwzględnianie w zamówieniach publicznych zasad zielonych zamówień publicznych³⁰.

Za fundamentalne należy uznać także integrację zasobów informacji o środowisku, społeczeństwie i gospodarce z uwzględnieniem możliwości rozwoju systemów informacji przestrzennej w tym zakresie, oraz zapewnienie jej dostępności publicznej oraz projekty rozwoju infrastruktury ochrony środowiska, które powinny odnosić się do zintegrowanej perspektywy strategicznej celów zrównoważonego rozwoju określonej w takich dokumentach jak: master plany, programy ochrony środowiska, plany gospodarki odpadami, plany odnowy wsi, programy ochrony środowiska. Realizacja projektów rewitalizacyjnych jako elementów lokalnych programów lub elementów strategii lokalnej powinna odbywać się z zachowaniem spójności z kierunkami priorytetowymi przyjętymi na szczeblu regionalnym³¹ tak, aby zapewnić akceptowalność społeczną przez spotkania, ankiety, rzetelne analizy społeczno-ekonomiczne.

Wobec powyżej zebranych informacji uwidoczni się zatem, że w skali przyjętych rozwiązań czy to krótko czy długoterminowych liczy się wewnętrzna spójność projektów, odniesienie do konkretnych potrzeb, odpowiednie zdefiniowanie celów, zadań, realistyczny budżet, harmonogram oraz monitorowanie wskaźników projektu.

³⁰ Zielone zamówienia publiczne są realizowane przez sektor publiczny, czyli państwowe jednostki i zakłady budżetowe, państwowe fundusze celowe, jednostki samorządu terytorialnego oraz inne jednostki dysponujące środkami publicznymi. Polegają na stosowaniu kryteriów środowiskowych podczas formułowania zamówień. Zielone zamówienia publiczne odnoszą się do rodzajów produktów tj.: zakup komputerów efektywnych energetycznie, budynki efektywne energetycznie, wyposażenie biura wykonane z materiałów pro-ekologicznych, papier z recyklingu, samochody elektryczne, publiczny transport przyjazny środowisku, żywność organiczna w stołówkach, zaopatrzenie w energię ze źródeł odnawialnych, systemy klimatyzacyjne zaprojektowane zgodnie z regułami sztuki rozwiązań pro-środowiskowych.

³¹ Rewitalizacja jest procesem stałej odnowy zasobów kulturowych i przyrodniczych. Jest ona niezwykle ważnym czynnikiem zrównoważonego rozwoju, zwłaszcza w okresach silnych przemian społecznych i gospodarczych.

Bibliografia

Opracowania zwarte

- Fiedor B., Jończy R., *Rozwój zrównoważony w teorii i praktyce*, Wyd. Instytut Śląski, Wrocław 2009.
- Folmer H., Gabel L., Opschoor H., *Ekonomia środowiska i zasobów naturalnych* Wyd. Krupski i S-ka, Warszawa 1996.
- Giordano K., *Planowanie zrównoważonego rozwoju gminy w praktyce*, Wyd. KUL, Lublin 2006.
- Poskrobka B., *Wybrane aspekty regionalnej polityki ekorozwoju (w:) Regionalne i gospodarcze aspekty ekorozwoju*, red. Wydaw. Politechniki Białostockiej, Białystok 1998.
- Zabłocki G., *Rozwój zrównoważony – idee, efekty, kontrowersje*, Wyd. UMK, Toruń 2002.
- Zaleski A., *Nowe Zarządzanie publiczne w polskim samorządzie terytorialnym*, Szkoła Główna Handlowa - Oficyna Wydawnicza, Warszawa 2007.

Źródła

- Puchaczów 2007. *Plan Rozwoju Lokalnego gminy Puchaczów*, Puchaczów: Urząd Gminy Puchaczów, Puchaczów 2007.
- Puchaczów, 2008. *Strategia Rozwoju Lokalnego gminy Puchaczów na lata 2007-2015*, zob.: www.puchaczow.pl

Artykuły prasowe

- Hull Z. *„Czy idea sustainable development ukazuje nowa wizje rozwoju cywilizacyjnego, „Problemy Ekorozwoju”, 2007, Nr 1.*
- Ninard G., *Formalno-prawne wymogi ochrony środowiska w procedurze tworzenia miejscowego planu zagospodarowania przestrzennego, „Samorząd terytorialny”, 2004, nr 9.*
- Tuziak A., *Spoleczno-ekonomiczne aspekty zrównoważonego rozwoju w ujęciu globalnym i lokalnym, „Problemy Ekorozwoju”, 2010, nr 2.*
- Więści z Puchaczowa- Puchaczów wśród najlepszych, „Pojezierze łączynsko - włodawskie”, 16.11-30.11.2010, nr.19.*

Akty prawne

- Ustawa z dnia 8 marca 1990 r. *o samorządzie gminnym* (tekst jednolity), Dz. U. z 2001 nr.142 poz.1591.
- Ustawa z dnia 27 kwietnia 2001 r. *Prawo ochrony środowiska*: Dz. U. z 2001 r. Nr 62, poz. 627.

Strony internetowe

- Puchaczów, 2008. *Strategia Rozwoju Lokalnego gminy Puchaczów na lata 2007-2015*, www.puchaczow.pl
- www.bialeblota.pl.
- www.ebookbrowse.com.
- www.republika.pl/edukacja_humanitarna/pdf/przew_agenda_21.pdf .
- www.samorzad.lex.pl.
- www.urbanistyka.info.

WYKORZYSTANIE SYSTEMÓW INFORMACJI GEOGRAFICZNEJ NA POTRZEBY ZRÓWNOWAŻONEGO ZARZĄDZANIA PORTEM LOTNICZYM, NA PRZYKŁADZIE LOTNISKA OLSZTYN-DAJTKI

Wstęp

Utrudnienia wynikające z realizacji inwestycji drogowych, wydłużające w sposób znaczny czas podróży samochodowych, rosnące ceny paliw oraz koszty eksploatacji pojazdów lądowych sprawiają, że coraz więcej osób w Polsce korzysta z lotów czarterowych i decyduje się na transport za pośrednictwem linii lotniczych. Statystyki¹ podają, że przez ostatnie 3 lata liczba pasażerów podróżujących lotami czarterowymi utrzymywała się na poziomie 220 000 osób/rok i jest to wynik ponad czterokrotnie lepszy w porównaniu z liczbą pasażerów tych lotów w roku 2004. Dodatkowym czynnikiem przekładającym się na znaczne zainteresowanie podróżą lotniczą jest znacząca poprawa bezpieczeństwa na przestrzeni ostatnich lat. Obecnie transport lotniczy uważa się za najszybszy i jeden z najbezpieczniejszych. Organizacja *Air Transport Association* podała, że w roku 2010 współczynnik liczby wypadków w przeliczeniu na milion lotów wyniósł 0,61 i był najniższy w historii². Taki stan rzeczy prowadzi do tego, że coraz częściej władze samorządowe decydują się na budowę nowych lotnisk lub rozbudowę istniejących już lokalnych portów lotniczych. Obydwa te procesy są bardzo złożone i wymagają uwzględnienia szeregu czynników związanych z poszanowaniem zdrowia i bezpieczeństwa pasażerów i załogi samolotu, lokalnej społeczności zamieszkującej tereny graniczące z lotniskiem (aspekt społeczny zrównoważonego rozwoju), czynników odnoszących się do ochrony środowiska naturalnego (aspekt ekologiczny zrównoważonego rozwoju) oraz czynników dotyczących racjonalnego i efektywnego wykorzystania środków publicznych, przeznaczonych na ten cel (aspekt ekonomiczny zrównoważonego rozwoju). Jednym z rozwiązań pozwalających sprostać wymaganiom stawianym w zakresie efektywnego zarządzania infrastrukturą lotniczą jest wykorzystanie do tego celu Systemów Informacji Geograficznej (GIS).

Systemy Informacji Geograficznej w procesach zarządzania

System Informacji Geograficznej definiowany jest na wiele różnych sposobów. Jedną z definicji nazywa GIS opartym na technologii komputerowej narzędziem, umożliwiającym gromadzenie, przetwarzanie, analizowanie i przedstawianie danych cyfrowych³. Używane w nazwie słowo „Geographic” nie czyni GISu domeną geografii, ale oznaczać ma to, że informacja o położeniu, geometrii i relacji pomiędzy obiektami

¹ Statystyka 'Ruch pasażerski – czartery' zamieszczona na stronie www.porty-lotnicze.pl/statystyki/ (dostęp: 26.10.2011r.).

² Aircraft Accident Rate is Lowest in History - Still Room for Improvement, Regional Concerns Remain www.iata.org/pressroom, (dostęp: 26.10.2011r.).

³ kurs internetowy pt. „Wprowadzenie do ArcGIS Desktop – wykład ogólny”, www.esripolska.com.pl

została odniesiona do Ziemi. Trudno dzisiaj znaleźć dziedzinę życia, w której GIS nie mógłby znaleźć zastosowania. Jednak przede wszystkim jest to technologiczne narzędzie przeznaczone do podejmowania racjonalnych decyzji poprzez właściwą organizację danych i odpowiednie ich wykorzystanie do poszczególnych projektów i zadań⁴. Technologia zastosowana w Systemach Informacji Geograficznej pozwala na wizualizację i integrację danych przestrzennych, wykorzystywanych do zarządzania, planowania i modelowania wpływu przyszłych inwestycji na środowisko, symulowania planowanych rozwiązań oraz analizy wyników praktycznie w każdej branży.

Zarządzanie obiektami infrastruktury

Wykorzystując narzędzia GIS można racjonalnie zarządzać i gospodarować całą infrastrukturą portu lotniczego, na którą składają się: płyta lotniskowa, terminal lotniska, budynki hangarowe, pasy startowe (trawiaste i betonowe), droga kołowania, światła nawigacyjne oraz parkingi. W oparciu o dane pozyskane z wykonanych pomiarów geodezyjnych oraz opracowań mapowych możliwe jest zbudowanie numerycznej mapy, zorientowanej w płaskim układzie współrzędnych, przedstawiającej przestrzenną organizację lotniska. Każdy z obiektów ma określone geodezyjnie współrzędne, przypisany mu właściwy symbol oraz indywidualne atrybuty opisowe dotyczące jego geometrii (wysokość, długość, powierzchnia, liczba kondygnacji) oraz danych nieprzestrzennych, gromadzonych w postaci tabelarycznej (przeznaczenie obiektu, dane adresowe, data wybudowania, gatunek drzewa, liściaste\iglaste itp.). Dzięki tak bogatej bazie informacji możliwe staje się tworzenie skomplikowanych zapytań i analiz przestrzennych poprzez nakładanie na siebie kilku warstw oraz wyszukiwanie konkretnych obiektów na podstawie ich atrybutów i położenia. System pozwala bowiem nie tylko na tworzenie map, ale również na analizę tych map, generowanie raportów z tych analiz oraz prezentację ich wyników w postaci wykresów i zestawień. W bardzo szybki i prosty sposób możliwe staje się zaprojektowanie dróg ewakuacyjnych, dróg dojazdowych dla karetka pogotowia oraz wozów straży pożarnej, wybór najdogodniejszej lokalizacji dla nowobudowanych budynków lub parkingów, czy też odnalezienie obiektów, które mogą zagrażać bezpieczeństwu lotów. Właśnie z uwagi na niezliczoną ilość zalet, system GIS jest jednym z elementów „*Airport Information Management System*” należącego do Spanish Public Authority for Airports and Aerial Navigation⁵. Na rysunku 1 przedstawiono fragment mapy numerycznej portu lotniczego Olsztyn-Dajtki wykonaną w środowisku GIS (aplikacja ArcGIS).

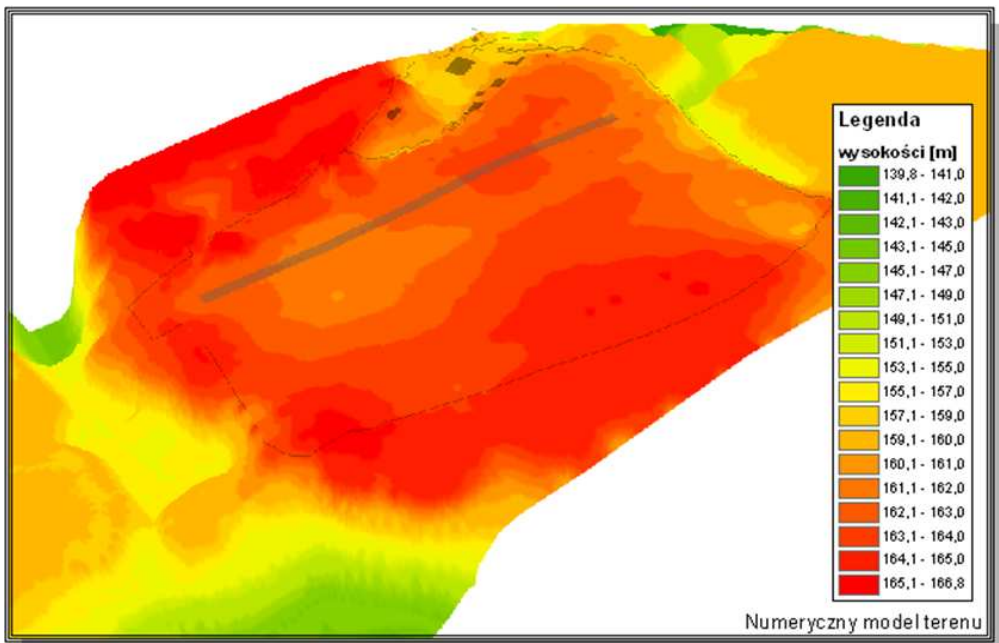
Technologie wykorzystywane w Systemach Informacji Przestrzennej pozwalają także na wygenerowanie wiarygodnego (opartego o geodezyjne pomiary satelitarne), trójwymiarowego, numerycznego modelu dowolnej powierzchni. Taki model może być wykorzystany do badania stanu nawierzchni płyty lotniska lub określenia stopnia zużycia pasa startowego. Może być on również podstawą do różnego rodzaju symulacji, na przykład symulacji mającej na celu określenie miejsc gromadzenia się wody na płycie lotniska podczas intensywnych opadów deszczowych. Przeprowadzone na lotnisku Olsztyn-Dajtki badania i pomiary pozwoliły na stworzenie dwóch modeli, które zaprezentowane zostały na rysunkach 2 i 3.

⁴ Florczak J. „Wykorzystanie Systemów Informacji Geograficznej w Inteligentnych Systemach Transportowych”. www.esripolska.com.pl, (dostęp: 04.02.2012r.).

⁵ „Wykorzystanie technologii ESRI w portach lotniczych”, www.esripolska.com.pl,

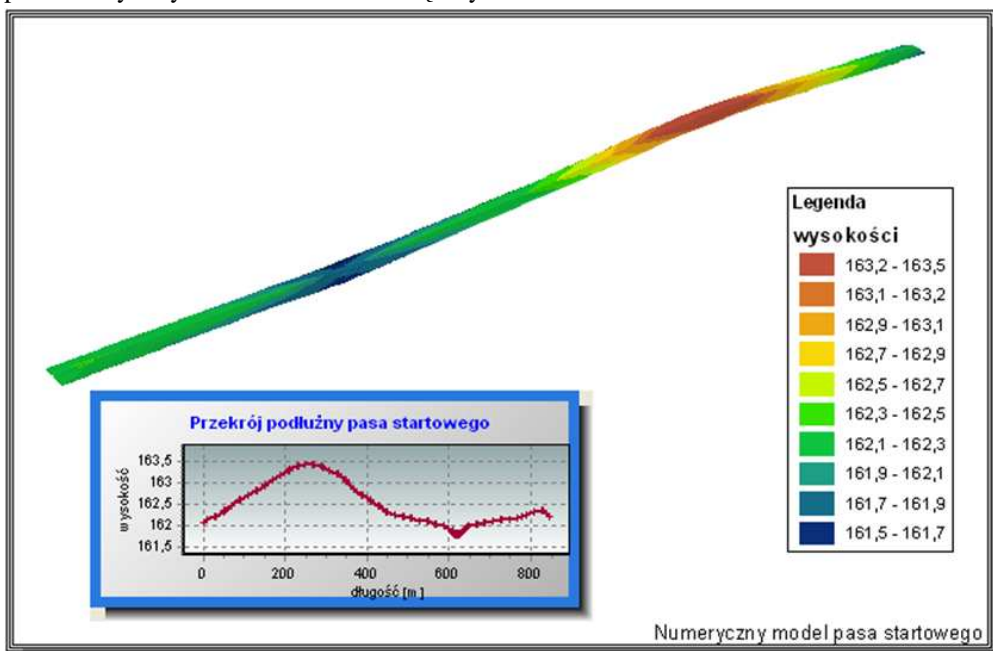
Rys. 1. Fragment numerycznej mapy lotniska Olsztyn-Dajtki, wykonanej w aplikacji ArcGIS (wykonanie własne).

Rys. 2. Numeryczny model terenu lotniska Dajtki-Olsztyn wykonany w aplikacji ArcGIS (wykonanie własne).

Numeryczny model (NMT) jest komputerową prezentacją rzeźby terenu lotniska oraz jego okolic. Pozwala on w dogodny sposób analizować spadki terenu na potrzeby określania kierunków spływów powierzchniowych oraz w celach lokalizacji miejsc pod budowę obiektów, które wymagają odpowiednich warunków morfologicznych. Daje więc podstawy do planowania inwestycji związanych z rozbudową portu lotniczego tj. budowa nowego pasa startowego lub przedłużenie już istniejącego (co jest planowane na lotnisku Olsztyn-Datjki).

Inną, istotną z punktu bezpieczeństwa zaletą NMT, jest możliwość przeprowadzenia analizy widoczności polegającej na określeniu punktów, które z wybranego miejsca będzie widział obserwator. Przeprowadzona tego rodzaju analiza wykazała, że nawet pomimo tego, że teren lotniska wydaje się być terenem płaskim, to istnieją na nim takie miejsca (również na pasie startowym), które nie pozwalają przeciętnemu obserwatorowi (180 cm wzrostu) dostrzec sytuacji, jaka może mieć miejsce w punkcie początkowym drogi startowej. Przeprowadzone badania i analizy pozwoliły za pomocą oprogramowania GIS wyznaczyć te miejsca, które wymagają szczególnie wzmożonej kontroli i monitoringu podczas wykonywania manewrów związanych ze startem samolotów.

Rys. 3. Numeryczny model pasa startowego na lotnisku Olsztyn-Datjki wraz z jego przekrojem podłużnym, wykonany w aplikacji ArcGIS (wykonanie własne).

Przy pomocy narzędzi GIS możliwe jest również wykonanie numerycznego modelu pasa startowego, który można następnie wykorzystywać do badania zasięgu i kształtu deformacji powstających w nawierzchni drogi startowej. Nakładając na siebie dwa takie modele wykonane w różnych okresach, możliwe jest śledzenie zmian wynikających z zużywania się nawierzchni pasa oraz dokładne zaplanowanie prac renowacyjnych. Podobny system został zastosowany na lotnisku Albany International Airport⁶.

⁶ „Wykorzystanie technologii ESRI w portach lotniczych”, www.esripolska.com.pl

Wykorzystując geodezyjne pomiary satelitarne w czasie rzeczywistym (Real Time Kinematic), które pozwoliły wyznaczyć współrzędne punktów profilowych z dokładnością do kilku centymetrów, udało się wykonać model drogi startowej na lotnisku Olsztyn-Dajtki (rys.3). Przeprowadzone prace pomiarowe oraz analiza pomiarów pozwoliły zlokalizować oraz wymodelować zapaść w asfaltowo-betonowej nawierzchni pasa startowego. Wykazano, że w okolicach sześćsetnego metra na powierzchni ok. 400 metrów kwadratowych powstała niecka o głębokości sięgającej nawet 30 centymetrów, a tak duże obniżenie nawierzchni stwarza zagrożenie dla startujących i lądujących samolotów.

Zarządzanie przestrzenią powietrzną

Czynności związane z zarządzaniem portem lotniczym obejmują również zadania składające się na odpowiednie zabezpieczenie przestrzeni powietrznej. Dzięki zaawansowanym narzędziom, GIS może stanowić wsparcie w tym procesie oferując możliwość obrazowania przestrzeni w postaci trójwymiarowej i jej prezentacji w formie przekrojów poziomych i pionowych⁷. Dysponując odpowiednią bazą danych, w której określone są wysokości obiektów można w łatwy i szybki sposób wymodelować i odszukać te z nich, które stanowią zagrożenie dla samolotów. Na trójwymiarowym modelu istnieje również możliwość zaprojektowania i przedstawienia trasy odlotów i podejść do lądowania z uwzględnieniem przeszkód występujących w okolicach lotniska.

Dążąc do poprawy poziomu bezpieczeństwa operacji lotniczych, Minister Infrastruktury w ustawie z dnia 3 lipca 2002 roku – *Prawo lotnicze*, w odległości do 5 kilometrów od granicy lotniska zabrania budowy lub rozbudowy obiektów budowlanych, które mogą stanowić źródło żerowania ptaków oraz hodowli ptaków mogących stwarzać zagrożenie dla ruchu lotniczego. Ponadto zabronione jest również sadzenie i uprawy drzew i krzewów na nieruchomościach znajdujących się w rejonie podejść do lądowania, a mogących stanowić przeszkody lotnicze⁸.

Narzędzia Systemu Informacji Przestrzennej pozwalają w prosty sposób określić granicę obszaru objętego zakazem hodowli ptaków (rys. 4). Wykorzystując serwery Web Map Service (WMS) można pobrać zdjęcia lotnicze i sceny satelitarne dla całego świata, a dzięki temu możliwe staje się odniesienie lotniska do obszaru miasta i okolic. Wykorzystując odpowiednie narzędzia do geoprzetwarzania, w prosty sposób wyznacza się strefy o dowolnym promieniu.

Planowanie inwestycji

Systemy Informacji Geograficznej są też wsparciem w procesach związanych z planowaniem budowy lub rozbudowy portów lotniczych, terenów do nich przylegających oraz implementacji nowych rozwiązań. Dzięki zaawansowanym narzędziom możliwe jest tworzenie wizualizacji tych projektów na mapach oraz wykonywanie analiz przestrzennych, upraszczających ocenę wpływu planowanej inwestycji na środowisko przyrodnicze, pozwalających wybrać rozwiązania optymalne i ekonomiczne, a jednocześnie nie naruszające dobra innych jednostek. Takie analizy upraszczają prezentację i dostosowują projekty do umiejętności szerszego grona użytkowników, ułatwiając zrozumienie mapy tym osobom, dla których zrozumienie hermetycznych zapisów lub symboli mapowych może stanowić kłopot w procesach interpretacji danych

⁷ „Wykorzystanie technologii ESRI w portach lotniczych” – www.esripolska.com.pl

⁸ Prawo lotnicze – Dz.U. z 2006 Nr 100 poz. 696 art. 87, pkt 6 i 7

przestrzennych⁹. Jest to ważne szczególnie dzisiaj, kiedy w wielu przypadkach planowanie i projektowanie przestrzeni miejskiej wymaga konsultacji społecznej.

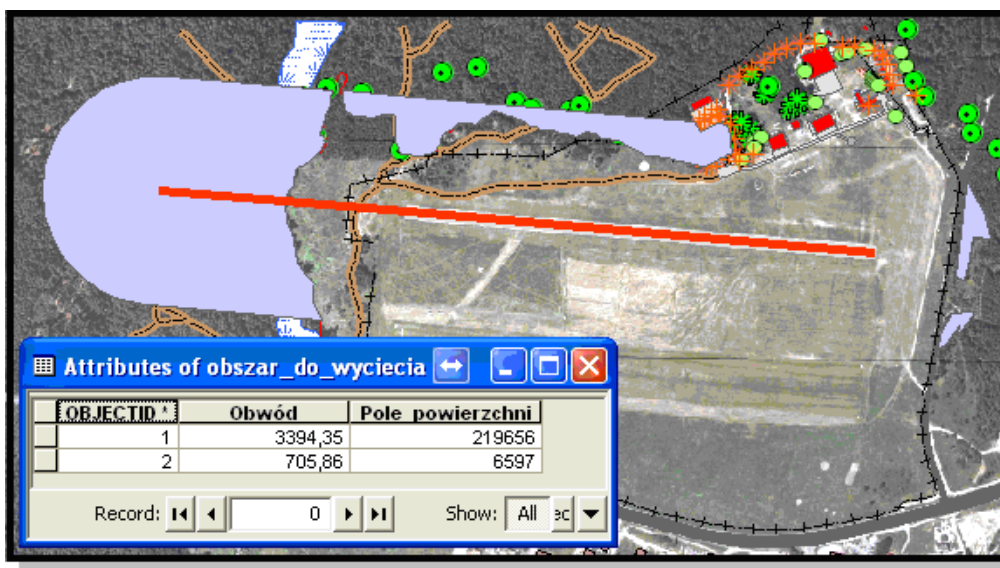

Rys. 4. Fragment strefy zakazu hodowli ptaków dla lotniska Olsztyn-Dajtki w aplikacji ArcGIS (wykonanie własne).

Mając na celu rozwój makroregionu władze lokalne badały możliwość rozbudowy lotniska. Większy port lotniczy w Olsztynie pozwoliłby na przyjmowania większych samolotów, co przełożyłoby się zarówno na rozwój miasta od strony ekonomicznej, jak również poszerzyłoby możliwości związane z turystyką. Rozbudowa lotniska do poziomu lokalnego portu lotniczego wymagała przede wszystkim wydłużenia pasa startowego o minimum 400 metrów. W tym celu konieczne stawało się usunięcie drzew dużego fragmentu lasu. Zakładając, że dla bezpiecznego manewru lądowania statków powietrznych, las powinien być oddalony od progu pasa o minimum 200 metrów, za pomocą analiz przestrzennych obliczono i pokazano fragment lasu, który należałoby usunąć oraz obliczono jego powierzchnię. Wyniki analiz przedstawiono na rysunku 5, gdzie czerwona linia odpowiada osi nowoprojektowanego pasa startowego, natomiast szare obszary przedstawiają fragment lasu, który należałoby wyciąć.

W ten prosty sposób przedstawiono wpływ planowanej inwestycji na środowisko naturalne. Gdyby na problematycznym obszarze występowały gatunki chronione i obszar ich występowania byłby określony, wówczas nakładając na projekt kolejne dane można byłoby otrzymać szereg nowych informacji.

⁹ Brach M., *Wizualizacja danych przestrzennych w planowaniu i projektowaniu*. 2008.

Rys. 5. Wizualizacja obszaru lasu przeznaczonego do wycięcia w przypadku wydłużenia pasa startowego wraz z tabelą atrybutów projektu (wykonanie własne)

Zarządzanie kryzysowe

Narzędzia GIS dają możliwość budowy bazy danych, którą tworzyć mogą plany lotniska, plany dróg ewakuacyjnych oraz punkty służb ratowniczych wraz z numerami kontaktowymi. Dzięki tym informacjom możliwe jest zarówno uzyskanie dostępu do informacji i zlokalizowaniu obszaru zagrożenia, modelowanie wpływu zagrożenia na lotnisko oraz zaplanowanie czynności związanych z ewakuacją i minimalizowaniem negatywnych skutków zaistniałego zjawiska. Zastosowana technologia pozwala znaleźć odpowiedzi na pytania dotyczące np. optymalnej drogi dojazdowej dla pojazdów straży pożarnej lub pogotowia ratunkowego. System Informacji Geograficznej, jako narzędzie wspomagające zarządzanie kryzysowe, został wprowadzony na międzynarodowym lotnisku w Brukseli. Zapisano w nim ponad 500 scenariuszy na potrzeby szkoleń służb ratunkowych na lotnisku¹⁰.

Monitorowanie sytuacji akustycznej

Jedną z wielu opcji jaką oferują narzędzia GIS jest możliwość stworzenia mapy akustycznej oraz szeregu raportów dotyczących sytuacji akustycznej i natężenia hałasu na badanym obszarze, a także wizualizacja tych obszarów, które są najbardziej uciążliwe z uwagi na wykonywane operacje lotnicze. Jest to dość ważny czynnik w procesie rozbudowy portu oraz w planowaniu budowy nowych budynków znajdujących się w jego okolicach. Duże natężenie hałasu jest nie tylko uciążliwe i szkodliwe dla zdrowia, ale również obniża wartość nieruchomości przylegających do terenu lotniska. Z kolei *Strategia Zrównoważonego Rozwoju Polski do 2025 roku* mówi jasno, że wszelkie podejmowane działania mają gwarantować obywatelom ochronę przed oddziaływaniem szkodliwym dla zdrowia i życia oraz nietykalność i ochronę własności prywatnej (wymiar

¹⁰ „Wykorzystanie technologii ESRI w portach lotniczych” www.esripolska.com.pl.

społeczny)¹¹. Obniżenie komfortu życia na osiedlu Dajtki w Olsztynie oraz straty finansowe z uwagi na mniejszą wartość nieruchomości stały się dla tamtejszych mieszkańców podstawą do oprostowania i zablokowania inwestycji rozbudowy portu lotniczego. Narzędzia GIS mogłyby tutaj posłużyć do inwentaryzacji terenów objętych oddziaływaniem hałasu lotniczego spowodowanego funkcjonowaniem portu lotniczego, jaki kilka lat temu wykonało Biuro Planowania Rozwoju Warszawy S.A. dla lotniska Okęcie¹². Takie działania mogą pozwolić na sformułowanie wniosków dotyczących potencjalnych kolizji pomiędzy planowaną rozbudową lotniska a zagospodarowaniem przestrzennym jego okolic.

Informacja publiczna

Technologia GIS umożliwia tworzenie portali internetowych, bogatych w informacje dotyczące portów lotniczych. Poza podstawowymi informacjami, udostępniają one również plany lotnisk oraz pozwalają na oglądanie i odtworzenie toru lotu dla konkretnego typu samolotu.¹³ Jednym z portów lotniczych, korzystających z takiego rozwiązania jest Międzynarodowy Port Lotniczy w Genewie, dla którego stworzony został interoperatywny system SITAG (Système d'Information du Territoire de Genève), oparty całkowicie na Systemie Informacji Geograficznej i narzędziach do zarządzania tymże¹⁴.

Podsumowanie

Nieograniczone możliwości narzędzi wykorzystywanych w Systemach Informacji Geograficznej doskonale sprawdzają się w czynnościach związanych z racjonalnym zarządzaniem portem lotniczym, zarówno w planowaniu inwestycji, jak również podczas bieżącej obsługi lotniska. Pozwalają one modelować powierzchnie płyt, dróg kołowania oraz pasów startowych, dzięki czemu możliwe jest wychwycenie uszkodzeń i punktów charakterystycznych w ich nawierzchni, mogących zagrażać bezpieczeństwu. Pozwalają na ocenę wpływu portu lotniczego i realizowanych w nim inwestycji na życie okolicznej społeczności oraz środowisko przyrodnicze oraz minimalizowanie negatywnych skutków, czego wymaga *Strategia Zrównoważonego Rozwoju Polski do 2025 roku*.

Kolejnym dużym atutem GIS jest możliwość jego wykorzystania w zarządzaniu kryzysowym, co przekłada się na wzrost poziomu bezpieczeństwa, a tym samym sprzyja zwiększaniu się zainteresowania podróżami lotniczymi. Wpływa na to również coraz to większa renoma, jaką zyskują Lotnicze Portale Informacyjne prowadzone przez duże, międzynarodowe porty lotnicze, na których udostępniono szczegółowe informacje dotyczące lotnisk.

Wszystko to przekłada się na pozytywną ocenę możliwości wykorzystania narzędzi GIS w procesach związanych z zarządzaniem portem lotniczym przy jednoczesnym poszanowaniu bezpieczeństwa użytkowników lotniska, interesów jednostek społecznych, dóbr środowiska naturalnego oraz publicznych środków finansowych.

¹¹ Strategia Zrównoważonego Rozwoju Polski do 2025 roku.

¹² „Arcadia – magazyn użytkowników oprogramowania ESRI”, czerwiec 2002.

¹³ „Wykorzystanie technologii ESRI w portach lotniczych”, www.esripolska.com.pl.

¹⁴ *GIS for Transportation in Europe*, www.esriuk.com.

Bibliografia

Źródła

Brach M., *Wizualizacja danych przestrzennych w planowaniu i projektowaniu*. „Przegląd Geodezyjny”, 2008.

Prawo lotnicze, Dz.U. z 2006 Nr 100 poz. 696 art. 87, pkt 6 i 7.

Strategia Zrównoważonego Rozwoju Polski do 2025 roku.

„Arcadia – magazyn użytkowników oprogramowania ESRI”, czerwiec 2002.

Strony internetowe

Aircraft Accident Rate is Lowest in History - Still Room for Improvement, Regional Concerns Remain, www.iata.org.

Florczak J. Wykorzystanie Systemów Informacji Geograficznej w Inteligentnych Systemach Transportowych, www.esripolska.com.pl.

GIS for Transportation in Europe, www.esriuk.com.

Wprowadzenie do ArcGIS Desktop – wykład ogólny, kurs internetowy, www.esripolska.com.pl.

www.porty-lotnicze.pl/statystyki.

Wykorzystanie technologii ESRI w portach lotniczych – www.esripolska.com.pl.

CZĘŚĆ II

AUTORZY UKRAIŃSCY

ROZDZIAŁ II-1

Морально-етичні імперативи сталого розвитку в умовах техногенної цивілізації

Анастасія Коваленко

МОРАЛЬНІ ОСНОВИ ТЕХНІЧНОГО ПОСТУПУ В КОНТЕКСТІ ІДЕЇ СТАЛОГО РОЗВИТКУ

Вступ

Для нинішнього суспільства його технічна складова є необхідною і визначальною. Сьогодні, говорячи про будь-яке соціальне явище, ми не можемо ним нехтувати та не зважати на нього, адже жодну зі сфер не оминув технічний поступ, усі вони під його впливом зазнали докорінних змін. При цьому дуже важливо ні в якому разі не забувати, що техніка існує не сама по собі, а завжди у співвідношенні з навколишнім середовищем і людиною, та здійснює на них суттєвий вплив. Отже, сучасне суспільство є техногенним за своїм характером, тому необхідно виходити саме з цієї характеристики, щоб адекватно зрозуміти процеси, які в ньому відбуваються. Стан справ на сьогодні є таким, що саме технічний поступ став причиною загрози існуванню всієї людської спільноти. Ця загроза проявляється всюди, в усіх складових: починаючи з особистісних психологічних проблем окремої людини і закінчуючи глобальними екологічними проблемами. Ідея прогресивного розвитку людства вже давно зазнала краху, немає жодної підстави сподіватися, що криза, в якій знаходиться сучасне суспільство, зникне або вирішиться сама по собі. Необхідно, щоб людство доклало максимальних зусиль для її подолання, а для цього потрібно розробити нові дієві стратегії розвитку, як на найближчу перспективу, так і на віддалене майбутнє. *Визначальну роль у цьому питанні має відігравати мораль як чинник, котрий регулює і визначає напрям подальшого розвитку.* Вона, у свою чергу, теж зазнає чималих змін, відтак постає питання: яким має стати етичне підґрунтя успішного подолання сучасної світової кризи? Саме тому дослідження моральних основ подальшого розвитку сучасної цивілізації є актуальним і потребує першочергової розробки.

Проблему визначального та тотального впливу техніки на сучасну цивілізацію досліджували Ф. Г. Юнгер, М. Гайдеггер, К. Ясперс, Л. Мемфорд, Г. Маркузе, Т. Адорно, Б. Стіглер. Розробкою моральних засад сучасної цивілізації займалися Г. Йонас, Ю. Габермас, Ф. Рап, В. А. Канке, Х. Ленк.

Метою здійсненого дослідження є висвітлення необхідного зв'язку між технічним поступом і мораллю та розкриття значення такого зв'язку для практичного здійснення концепції сталого розвитку.

Сталий розвиток техногенної цивілізації: поняття та ціннісний вимір

Стратегією розвитку, яка на практиці намагається подолати кризову ситуацію сучасності, є концепція сталого розвитку. Вона характеризується як прагнення одночасно задовольнити сучасні потреби суспільства й зберігати таку здатність для майбутніх поколінь. «Сталий розвиток можна інтерпретувати як спробу визначити стратегію цивілізаційного розвитку... Вона включає і проблему модернізації

цінностей»¹. Ця стратегія спрямовується на формування нового ціннісного відношення людини і природи, яке б гарантувало збереження можливості людства розвиватися надалі, одночасно не загрожуючи навколишньому середовищу і самому собі. При цьому, на нашу думку, важливо усвідомити, що потреби людини не стоять на місці, а змінюються з плином часу. Так само, якщо порівняти бачення та розуміння природи в попередні епохи, то стає очевидним, що воно істотно змінилося. Важливу роль у цих процесах відіграє технічний поступ. Отже, для успішного досягнення поставленої мети необхідно поглянути на ті зміни, які внесла та продовжує додавати техніка в буття людини.

Техніка та природа в бутті людини: сучасний стан співвідношення

Техніка необхідна людині, адже хоч людина і є природною істотою, проте одночасно вона протистоїть природі. Людина не має таких природних здатностей, які б забезпечили її існування. Тому вона вимушена створювати «милиці», тобто техніку, що утворює окрему систему, котра перебуває в постійному, безупинному розвитку. В сучасному суспільстві «...цей процес постійної інновації... призвів до розриву, якщо не між культурою та технікою, то, принаймні, між ритмами розвитку культури та техніки. Техніка розвивається швидше за культуру»². Отже, технічний поступ перетворився на самодостатній, коли він сам і є своєю метою. Якщо в попередні епохи людина і техніка розвивалися співмірно, то тепер техніка підпорядкувала собі людину. Не вона узгоджується з людськими прагненнями, а людина змінюється відповідно до технічного розвитку. У чому ж коріниться такий стан речей?

Як свідчать **історичні джерела**, людина з давніх-давен намагалася використовувати природу (як навколишнє середовище, так і свою власну), для цього вона створювала й опановувала техніку, яку протиставляла довкіллю. З плином часу вплив, який чинився на природу, здійснювався на більш інтенсивному, на все більш глибинному рівнях. Людина змінювала природу задля збереження себе самої, адже не мала іншого способу виживання. При цьому природа розумілася нею як щось саме по собі незмінне, постійне у своїй основі, таке, що здатне до самовідтворення, а тому перетворення, що відбувалися під впливом людської діяльності, розумілися і розглядалися нею як такі, що нездатні істотно вплинути на самі основи природи та зруйнувати їх. Проте, як ми бачимо, насправді це зовсім не так. Людська діяльність здатна докорінно змінювати природний стан речей. Раніше цей вплив не набував таких величезних масштабів, щоб бути явно відчутним і самоочевидним. Однак з плином часу технічний прогрес, котрий набирав все більших обертів, дав людині здатність здійснювати такі зміни в навколишньому середовищі, що загроза, яку вони несли, стала відчутною і очевидною. Відтак сьогодні бачення природи змінюється, вона перестає бути сталою і непорушною, а стає чимось крихким, таким, що потребує збереження. Проте ця зміна, на мою думку, не спричиняє відповідні зміни у співвідношенні техніки й природи: техніка так само налаштована керувати природою на все більш глибинному рівні, проте це відбувається вже не стільки для

¹ Степин В. С. Устойчивое развитие и проблема ценностей / В. С. Степин // Техника, общество и окружающая среда: Материалы международной научной конференции (18-19 июня 1998 г., Москва) / Институт философии РАН, Международный независимый эколого-политологический университет. – М., 1998. – С.9.

² Stiegler B. *Technics and Time: The Fault of Epimetheus* / B. Stiegler. – Stanford: Stanford University Press, 1998. – P.14.

забезпечення існування людини, скільки для самої техніки, її подальшого розвитку, котрий все більше прискорюється. Отже, вже не природа несе загрозу для буття людини, як було колись, а людина технічна через стрімкий поступ стала загрозою для навколишнього середовища.

Людина і техніка: від панування до залежності

Та навіть більше, загроза існує і для самої людини. Як уже зазначалося, людина є частиною природи, і ті зміни, які привнесла та привносить техніка, стосуються і її сутнісних ознак і характеристик. Яскравою ілюстрацією цього є трансгуманізм, який вважає, що «... завдяки науково-технічному прогресу ми виходимо на абсолютно новий етап у розвитку людства»³. Він прагне «фундаментально змінити людську природу не лише задля значного посилення фізичних, розумових і психологічних можливостей людини, а й задля подолання старіння та смерті»⁴. Цей, здавалося б, позитивний напрям розвитку техніки прямує до позбавлення людини її онтологічних характеристик, що ставить перед нами питання: чи залишиться людина людиною? Чи техніка призведе до появи когось чи чогось нового, наприклад, кіборгів?

Можна сказати, що техніка перевершила свого творця, перетворила його на обслуговуючий персонал, механізує його й «оцінює» лише як придаток до себе. Людина змінюється, ці зміни, я вважаю, визначають тенденції розвитку техніки, адже саме людина реалізує технічний розвиток. Ці зміни, на мою думку, стосуються і змін потреб людей, адже, задовольняючи сьогодні свої власні потреби за допомогою все нових видів технічних засобів, люди впливають на зміст потреб прийдешніх поколінь. Неможливо стверджувати, що мета сучасної техніки – задоволення людських потреб, хоча, звісно, вона і є необхідною умовою такого задоволення, навпаки, саме вона формує їх, визначає відповідно до самої себе. Як зазначають сучасні філософи, зокрема Г. Маркузе, Ю. Габермас, техніка стала ідеологією сучасного суспільства, його основою та його ціллю. *Отже, техніка визначає потреби сучасної людини та майбутніх поколінь, і вона необхідна для їх задоволення, при цьому задоволення потреб призводить до перетворення навколишнього середовища і людини, підлаштування їх під техніку.* На мою думку, за таких умов ефективна реалізація стратегії сталого розвитку є неможливою, потрібна кардинальна зміна відношення у трикутнику «людина – техніка – природа».

Етичне корегування технічного поступу як умова сталого розвитку

В основу відношення людини й техніки слід покласти нетехніцистські за своєю суттю принципи. І, насамперед, слід винести за дужки стрижневу засаду управління. Адже сама техніка у нинішньому стані за своєю суттю нерозривно з нею пов'язана, втілює та реалізує її. Вважаю, що збереження цього принципу людиною лише підсилює техніку, поширює її експансію на всі сфери життя, вивищує її над своїм творцем. Технічне управління є процесом постійних, безупинних змін і перетворень, які з часом тільки пришвидшуються та поглиблюються, тут немає місця для збереження чого-небудь (навіть сам перебіг розвитку постійно якісно змінюється), все постійне, незмінне має бути опановане та пристосоване для подальших перетворень, а відтак бути змінним. У ході такого процесу виникає загроза втрати

³Бостром Н. Общие вопросы о трансгуманизме / Н. Бостром. – 1999. – <http://www.transhumanism-russia.ru/content/view/6/93/#endnote>

⁴ Там само.

константних моментів розвитку: людини і природи, коли самодеструктивні тенденції технічного поступу набувають універсального невідворотного характеру. *Тому підґрунтям нової парадигми відношення людини і природи має стати не управління першою другою, а коеволюція, тобто спів мірний, нерозривно пов'язаний розвиток, заснований на "співпраці" людини і навколишнього середовища, яке постає як квазі-суб'єкт, що вимагає визнання його дійсної суб'єктної цінності.* Задля реалізації цього технічний поступ має бути скорегований новими етичними принципами, які, на мою думку, повинні, на відміну від попередніх, базуватися на протиставленні не людини і природи чи природи і техніки, а зміни і збереження, які поєднуються та доповнюють одна одну. При цьому зміна не тотожна технічному поступу, а збереження – природі або навколишньому середовищу, адже і технічні засоби мають зберігатися, й природа більше вже не розглядається як щось завмерле та постійне, а перебуває в розвитку і постійному становленні.

Техніка завжди була пов'язана з етикою, остання мала корегувати першу, направляти її розвиток. Витоки такого розуміння можна віднайти, скажімо у міфі про Прометея та Епіметея, який розповідає Протагор в однойменному діалозі Платона і на який посилається в своїй роботі «Техніка і час: помилка Епіметея» Б. Стіглер. Згідно з цим міфом, коли створювалися всі смертні істоти, тобто і тварини, і люди, Епіметей, наділяючи всіх їх якостями, котрі будуть необхідні та достатні їм для існування, забарився і не надав людині жодних. Таким чином людина залишилася невизначеною, вона не змогла б вижити у світі, відразу б загинула. «...і ось у роздумі, який би знайти засіб, щоб допомогти людині, викрадає Прометей премудре вміння Гефеста і Афіни разом з вогнем, тому що без вогню ніхто не міг ними володіти чи користуватися. У цьому й полягає дар Прометея людям. Так люди оволоділи вмінням зберігати своє існування, але їм не вистачало вміння жити спільно»⁵. Цей уривок є символом здатності людини до творення та освоєння техніки, яка виступає визначальним людським вмінням. Тут простежується той розлад та непорядкованість, котрі є характерними для становище людини у світі та її здатності до створення техніки. Хаос небезпечний для самої людини, отже, вона має крім цього володіти якимось регулюючим початком. «Тоді Зевс, злякавшись, щоб не загинув весь рід, відправляє Гермеса ввести серед людей сором і правду, щоб вони слугували прикрасою міст і дружніх зв'язків»⁶. При цьому ними мають бути наділені всі люди. «Так сказав Зевс: Нехай всі будуть до них причетні, не бути державі, якщо лише меншість буде цим володіти... І закон поклади від мене, щоб усіх, хто не може бути причетним сорому і правді, вбивати як виразку суспільства»⁷. Техніки мало для виживання людей, їм ще необхідне вміння жити в злагоді. Проте тип етики, який виявляється в цьому міфі, поширюється виключно на людську спільноту, залишаючи поза розглядом та регулюванням відношення людини і навколишнього середовища. Відтак людина ладна чинити з ним як їй заманеться та не зважати на наслідки своєї діяльності. Такою етичною настановою, на жаль, керується сьогодні ще багато людей. Але кризова ситуація, в якій опинилося людство, спонукає до усвідомлення, що *ставлення до довкілля необхідно включити в етичну сферу, як один з ключових елементів, що регулюють діяльність людини в сучасному світі.*

⁵ Платон. Протагор / Платон // Диалоги. – М.: Ексмо, 2007. – Т.1. – С.213.

⁶ Там само. – С.214.

⁷ Там само. – С.215.

Висновки

Сучасна етика, одним із головних завдань якої є корегування та спрямування технічного поступу, має засновуватися на положенні, що людина – елемент природи, її частина, вона не може бути вилучена з навколишнього середовища, не зазнавати його впливів. Природа та людина в їх нерозривній єдності мають бути покладені як основні цінності, а відтак мають бути тим, що необхідно зберігати, про що необхідно піклуватися. Саме таке бачення нерозривності зв'язку природи та людини надасть обом нового ціннісного виміру, котре має перевищувати технічну ідеологію сучасного суспільства.

Нове розуміння «правди і сорому», їх новий зміст, котрий має корегувати розвиток техніки, дасть змогу переглянути співвідношення техніка – людина – природа, дозволити перетворити навколишнє середовище з джерела ресурсів для розвитку в одну з найвищих цінностей, а людину із *homo faber*, обслуговуючого персоналу з механічним мисленням, у частину природи, котра відповідально сприяє підтримці природного балансу та подальшого його збереження. На мою думку, лише з новим етичним підходом до техніки стане можливим забезпечити реалізацію концепції сталого розвитку, адже такий підхід дозволить подолати технократизм, котрий сьогодні панує в усіх сферах і зводить нанівець спроби впоратися з технічним поступом, котрий пришвидшується з кожним роком.

Бібліографія

- Бостром Н. Общие вопросы о трансгуманизме / Н. Бостром. – 1999. – <http://www.transhumanism-russia.ru/content/view/6/93/#endnote>
- Лисеев И. К. Техника и природа: гармония, противостояние или...? / И. К. Лисеев // Техника, общество и окружающая среда: Материалы международной научной конференции (18-19 июня 1998 г., Москва) / Институт философии РАН, Международный независимый эколого-политологический университет. – М., 1998. – С.25-27.
- Платон. Протагор / Платон // Диалоги. – М.: Эксмо, 2007. – Т.1. – С. 187-254.
- Степин В. С. Устойчивое развитие и проблема ценностей / В. С. Степин // Техника, общество и окружающая среда: Материалы международной научной конференции (18-19 июня 1998 г., Москва) / Институт философии РАН, Международный независимый эколого-политологический университет. – М., 1998. – С.9-13.
- Stiegler B. *Technics and Time: The Fault of Epimetheus* / B. Stiegler. – Stanford: Stanford University Press, 1998.

Олександр Дубина

ГЛОБАЛЬНА ЕТИКА : МІЖ УНІФІКАЦІЄЮ ТА МУЛЬТИКУЛЬТУРАЛІЗМОМ

Вступ

Сучасний світ перебуває в непростій ситуації. Цивілізація XXI століття може похвалитися прогресом у пізнанні, техніці, проте чомусь не в суспільній моралі. Лідери провідних європейських держав не втомлюються закликати до мирного співіснування всіх рас. Але в той же час канцлер ФРН Ангела Меркель, президент Франції Ніколя Саркозі, прем'єр-міністр Великої Британії Девід Кемерон визнали, що політика мультикультуралізму провалилася. Ситуацію загострюють прецеденти, пов'язані з карикатурами на пророка Мухаммеда, а також жакливі вбивства, скоєні норвезьким християнином Андерсом Брейвіком, який таким чином вирішив зупинити «ісламізацію» Європи. Ці обставини провокують розпал міжкультурної ворожнечі й ставлять під загрозу успішну реалізацію проекту глобалізації людства в рамках концепції сталого розвитку.

Метою роботи є дослідження питання про впровадження «глобального етосу» як необхідної передумови реалізації концепції сталого розвитку.

Проблеми можливості існування моралі, яка б регламентувала життя майбутнього глобального світу, висвітлюються в працях К. О. Апеля, А. А. Гусейнова, Г. Кюнга, В. А. Малахова.

Парадигмальні засади сталого розвитку у глобальному вимірі

Західноєвропейська культура теперішніх часів – це прагматична, утилітаристська культура. Її принципом стає: “Добре все те, що мені вигідно”, внаслідок чого західна людина починає дедалі гостріше відчувати внутрішню духовну порожнечу. Це штовхає її до “ескейпізації”, пошуку сенсу, гармонії, рівноваги в тому, що відбувається навколо.

Захід і Схід – два різних світи, дві різні культури – тепер, коли постає питання створення глобальної етики, віднаходять можливість для конструктивного діалогу задля підтвердження прихильності до загальних моральних засад. В останні 40 років американська і японська культури є прикладом успішних крос-культурних взаємин у бізнесі, науці, мистецтві. Доказом цього є соціальний проект “Порядок денний на XXI століття” і похідна від нього “концепція сталого розвитку” – нова парадигма в розв'язанні співвідношень між економічною, соціальною та екологічною сферами¹. Домінантами тут виступають соціальна справедливість й екологічна безпека, відповідно до яких координує свою діяльність економічна сфера.

Сталий розвиток – це також і революція в цінностях, сенс цієї революції полягає в духовному перевтіленні особистості. Це вимагає усвідомлення гармонії й цілісності світу, утвердження глобальних моральних цінностей. «Першою і

¹ Аболіна Т. Г., Єрмоленко А. М., Кисельова О. О., та ін. Етос і мораль в сучасному світі / Т. Г. Аболіна, А. М. Єрмоленко, О. О. Кисельова, та ін. – К.: Вид. ПАРАПАН, 2004. – 200 с.

головною вимогою є відповідальність за безпеку життя майбутніх поколінь. Концепція сталого розвитку заснована на ідеї споконвічної єдності, балансу між людиною і світом. Відповідно до неї людство стало могутньою силою, що призвела до глобальних екологічних змін; історія людства стала глобальним феноменом; що все ще існує можливість для свідомого регулювання соціальних процесів і для раціональних дій, спрямованих на подолання екологічної і соціальної кризи. Ця концепція повертає нас до необхідності усвідомлення того, що людське суспільство і історія мають будуватися за законами Універсуму»².

Світовий етос і мультикультуралізм: єдине у різноманітному

Наш світ багатий культурним різноманіттям. Скільки культур, стільки і поглядів на життєві цінності, самобутніх світоглядів, етосів. Створення глобального етосу вимагає формування міжкультурного взаєморозуміння, єдиного погляду на світ, і відповідно – єдиної точки зору на вирішення його проблем (завдання, що саме по собі вже є проблематичним).

Але як за таких умов розуміти поняття «*етос*»? Абсолютну мораль для всього людства, єдино правильний орієнтир? Чи не обернеться це, зрештою, на диктат, наприклад, західної християнської моралі? Чи не є це спробою становлення чиєїсь монополії і диктату?

Глобалізація в освіті, на думку В. Кочеткова, має неоднозначні наслідки, що підтверджують ці побоювання: її позитивною стороною є те, що вона призводить до універсалізації й поширення передових технічних і природничо-наукових знань, однак у сфері викладання гуманітарних наук глобалізація нагадує культурний імперіалізм – вулицю з одностороннім рухом, по якій транслюються погляди й цінності, що є вигідними для домінуючої культури³.

Творцем проекту глобального етосу став швейцарський теолог Ганс Кюнг. Він запропонував встановити діалог між представниками різних релігійних вчень, філософських систем, з питань цінностей і норм. Можливість подібного діалогу забезпечила прийнята в 1993 р. в Чикаго «Декларація світового етосу». Її автори стверджують, що світ як ніколи потребує «*світового етосу*» і що його створення зможе реально вплинути на вирішення глобальних світових проблем. На їхню думку, «людство володіє сьогодні достатніми економічними, культурними й духовними ресурсами, щоб сприяти народженню кращого світового ладу. І все ж, старі й нові етнічні, національні, соціальні, економічні й релігійні конфлікти загрожують мирному будівництву нового світу»⁴.

Ідея глобальної етики вимагає ставитись до людини по-людськи. Що в свою чергу підкріплюється золотим правилом моральності – не робити іншим того, чого не бажаєш собі. Це стає основою для чотирьох моральних імперативів: ненасилля і поваги до всього живого; солідарності й справедливого економічного порядку; толерантності і правдивості; рівноправності і партнерства між чоловіками й жінками.

² Аболіна Т. Г., Єрмоленко А. М., Кисельова О. О., та ін. Етос і мораль в сучасному світі / Т. Г. Аболіна, А. М. Єрмоленко, О. О. Кисельова, та ін. – К.: Вид. ПАРАПАН, 2004. – 200 с.

³ Кузьмінський А. І., Омеляненко В. Л. Педагогіка: Підручник / А. І. Кузьмінський, В. Л. Омеляненко. – К.: Знання, 2007. – 447 с.

⁴ Декларація мирового етосу / Перевод и предисловие Е. В. Середкиной [Электронный ресурс] – Режим доступа Интернет <http://anthropology.ru/ru/texts/documents/weltethos.html>

А. А. Гусейнов визначає поняття *етосу* як системну єдність моралі, цілісність суб'єкта (особистості, народу, суспільства) на рівні ментальних установок, життєвих взірців, суспільних звичок. Поняття «*світового етосу*» свідчить про спробу віднайдення в релігійних вченнях, філософських напрямках і культурах спільної основи для виведення загальних етичних норм⁵.

Водночас із пошуками спільного потрібно боротись і з тим, що сьогодні роз'єднує людей. Безперечно, економіка світу динамічно розвивається, але чомусь тих, хто знаходиться за межею бідності зараз, у світі як ніколи багато, так само як і мультимільйонерів, які пожинають плоди нових глобальних можливостей. Людство знаходиться в стані крайньої розгубленості. Духовні й релігійні цінності не вписуються в засоби і цілі жорстокого світу економіки, тут немає місця людяності й людині як меті, – тут людина стає засобом.

У результаті перед глобалістами постає складне завдання – адаптувати реальність до ідеальної моделі. Кожна культура унікальна і самобутня, з властивою лише їй ментальністю. Тому ми не можемо говорити про якусь культурне ціле. Людина не може бути одночасно і християнином, і мусульманином, не може одночасно думати і говорити двома мовами. Відтак питання про соціокультурну ідентичність людини зводиться до питання про групові символи, з якими вона себе ідентифікує⁶. У постмодерному суспільстві практично діють дві протилежні тенденції: з одного боку, це процеси інтеграції та уніфікації, а з іншого – локалізації та диференціації.

Ф. С. Бацевич визначає *мультикультуралізм* як наявність у межах певної державної єдності кількох культур, а також визнання і утвердження культурного плюралізму із обов'язковим забезпеченням підтримки культурної специфіки членів багатокультурного суспільства⁷. *Мультикультуралізм* полягає у толерантному прийнятті паралельного існування культур з метою їх взаємного проникнення, збагачення і розвитку в загальному руслі масової культури. У сучасній Європі мультикультуралізм вимагає включення в її культурне поле.

Ідея створення світового етосу має християнське, західне походження. Саме ж християнство, будучи своєрідним оновленням, модерном по відношенню до попереднього світу традиційних культур, у наш час переживає кризу постмодерну, яка підриває його корінні засади християнства. Фрідріх Ніцше є її передвісником. Для нього сучасна людина є хворою, ослабленою, не здатною до творення нового. На його думку, виною в цьому є традиційна культура і, зокрема, християнство. «Бог помер.» – говорить Ніцше, і це стає символом падіння старих цінностей, всього того, що берегла і в що вірила людина. У ХХ ст. Бертран Рассел звинуватив християнство, засудив його репресивні дії стосовно людської особистості як причину стагнації, деградації та хвороб сучасного суспільства.

Така ситуація спонукає до перегляду безперспективних підходів, за якими визнається домінування одного типу культури, його зверхність над іншими.

⁵ Гусейнов А. А. Возможно ли глобальное общество без глобального этоса? [Электронный ресурс] / Доклад на Международной научно-практической конференции «Гуманитарная культура как фактор преобразования России» (СПб, ГУП, 21–22 мая 1998 г.) / А. А. Гусейнов – Режим доступа: Интернет http://guseinov.ru/publ/glob_ethos.html

⁶ Там само.

⁷ Бацевич Ф. С. Словник термінів міжкультурної комунікації / Ф. С. Бацевич. – К : Довіра, 2007. – 205 с.

На сучасному етапі людина будує етику відносин не лише в міжлюдських стосунках, а й відносно природи, світу загалом, як самоцінних суб'єктів моральних зв'язків. Людина має переоцінити своє виключне право «міри всіх речей». Ханс Йонас формує новий категоричний імператив як життєво необхідний принцип етики сучасного суспільства – *потрібно чинити так, щоб наслідки наших дій відповідали завданню безперервності справжнього людського життя на Землі*. Лише таким чином у сучасних умовах може бути забезпечений справжній поступ людства.

Сьогодні ми приходимо до розуміння того, що проект глобальної етики не може бути справою одного дня і одного рішення. Для його реалізації спочатку має відбутися інтеграція всіх представників людства до єдиного поля діалогу. Сама ідея глобальної етики, як універсальна, може знайти опору в інших неєвропейських культурах лише в тому випадку, якщо вона стане зрозумілою і життєво прийнятною для них. Людина не може змінити світ, не змінивши свій світогляд. Тому варто завжди починати із власного мікросому. Можливість його позитивної зміни відповідно до вимог часу і буде ключем до розв'язання більш масштабних завдань. Людина ніколи не зможе стати моральною, виконуючи правила лише зовнішньо, для цього потрібна внутрішня переконаність і небайдужість.

Висновки

Підсумовуючи аналіз етичних аспектів глобалізації у сучасному мультикультурному світі, можемо зробити наступні висновки. Безперечно, помилковими і небезпечними є будь-які спроби штучної асиміляції, підкорення одних культур іншими. Взаємодія між народами у мультикультурному світі має спрямовуватися на створення такої системи стосунків, у якій кожна культура, зберігаючи свою самобутність, водночас органічно залучається до світової культури людства. На моє переконання, основою міжкультурної взаємодії має бути толерантність, спрямованість на бажане майбутнє попри негативний досвід вікових національних ворожнеч.

Цінності мультикультуралізму як підґрунтя глобальної етики стверджуються в складних реаліях сучасності, із якої, на жаль, не викорінені ксенофобія, расизм, етнічні чистки. Проте я впевнений, що майбутнє єдиної Європи в глобальному світі пов'язане з цінностями мультикультуралізму.

Бібліографія

- Аболіна Т. Г., Єрмоленко А. М., Кисельова О. О., та ін. Етос і мораль в сучасному світі / Т. Г. Аболіна, А. М. Єрмоленко, О. О. Кисельова, та ін. – К.: Вид. ПАРАПАН, 2004. – 200 с.
- Бацевич Ф. С. Словник термінів міжкультурної комунікації / Ф. С. Бацевич. – К: Довіра, 2007. – 205 с.
- Гусейнов А. А. Возможно ли глобальное общество без глобального этоса? [Электронный ресурс] / Доклад на Международной научно-практической конференции «Гуманитарная культура как фактор преобразования России» (СПб, ГУП, 21–22 мая 1998 г.) / А. А. Гусейнов – Режим доступа: Интернет http://guseinov.ru/publ/glob_ethos.html
- Декларация мирового этоса / Перевод и предисловие Е. В. Середкиной [Электронный ресурс] – Режим доступа Интернет <http://anthropology.ru/ru/texts/documents/weltethos.html>

Кузьмінський А. І., Омеляненко В. Л. Педагогіка: Підручник / А. І. Кузьмінський,
В. Л. Омеляненко. – К.: Знання, 2007. – 447 с.

Максим Колісник

ЕТИКА МІЖСОБИСТІСНОГО І СУЧАСНА ТЕХНОГЕННА ЦИВІЛІЗАЦІЯ

Вступ

Етика міжособистісного формувалася протягом багатьох століть і є основою моралі всього людства. Без неї існування і розвиток людства неможливі. Її руйнація може призвести до непоправних наслідків, тому постає необхідність дослідити її стан у наш час.

Однією з тривожних ознак нашого часу є послаблення ролі моральних норм в життєдіяльності людини. Це призводить до нестабільності в міжлюдських стосунках і до нестабільності в суспільстві. Вкупі з інтенсивною технізацією людської цивілізації виникає загроза розмивання основ міжособистісних відносин. Метою статті є аналіз стану етики міжособистісного в умовах сучасної технологічної цивілізації. У статті розглядаються етичні аспекти концепції сталого розвитку як основи політики XXI століття.

Проблему етики міжособистісного і сучасної технологічної цивілізації досліджували багато науковців, серед яких найпомітнішими були Макс Вебер, Макс Шелер, Вернер Зомбарт, Карл Ясперс, Еріх Фромм, Норберт Вінер, Ганс Йонас та Юрген Габермас.

Суть та критерії сталого розвитку

На мою думку, його суть полягає в тому, щоб теперішнє покоління забезпечило щасливіше життя для подальших поколінь. Виконання цього завдання, як правило, тлумачиться в екологічному контексті. Суть такого підходу полягає в задоволенні потреб людства без завдання шкоди екосистемі планети. Сталий розвиток передбачає також економічні й соціальні моменти, що можуть передбачати створення інноваційних, маловитратних технологій або покращення умов життя суспільства, наприклад, удосконалення системи охорони здоров'я або розробка програм сприяння молоді. У такому контексті можна здійснювати різноманітні заходи, спрямовані на покращення життя подальших поколінь. Вони можуть бути соціального, економічного чи екологічного характеру. Головним завданням є збереження природи, що постало завдяки бурхливій промисловій діяльності людини, яка впливає на всю планету. Сталий розвиток включає в себе зниження промислової активності, впровадження відновлюваних технологій та збереження біологічної різноманітності на планеті. Також до нього входить розвиток культури споживання та зміна економічних принципів розвитку людства. Але, на мою думку, таке розуміння є недостатнім.

Слід наголосити, що основне підґрунтя для втілення в життя концепції сталого розвитку потрібно шукати не в економічних, екологічних чи соціальних питаннях, оскільки вони є лише наслідком втілення цієї концепції, а в міжособистісних стосунках.

Сучасна моральна свідомість: між антропоцентризмом та глобальним універсалізмом

Серед видатних теоретиків, які обґрунтовували ідею сталого розвитку людства, був Ганс Йонас. У праці “Принцип відповідальності” він виклав її основні положення. Зокрема, обґрунтував положення щодо надання етиці метафізичного характеру, тому що лише така етика може дати відповідь на питання, навіщо взагалі потрібна людина. Створення такої етики вчений пояснював тим, що людина в сучасному світі може впливати не лише на тих, хто її оточує, а й на біосферу загалом. Він говорив, що поняття традиційної етики “ближнього”, такі як справедливість, милосердя, чесність мають своє значення в повсякденному спілкуванні, але в цілому не придатні для нової ситуації в сучасному світі. За його словами: “Нова якість людської діяльності буде означати, що в розрахунок слід брати більше, ніж просто інтереси лише людини, і наші обов’язки сягають значно далі, тому антропоцентричне обмеження попередньої етики не має більше сили”¹. Ганс Йонас стверджує, що етика повинна відповідати тим масштабам, у яких нині діє людина. Він сформулював новий імператив, який відповідає новій ситуації: “Дій так, щоб наслідки твоєї діяльності були сумісні з підтриманням людського життя на Землі”². Цей імператив не є прямим приписом, тому що людина вільна вибирати як їй діяти, він говорить лише про те, що “ми в праві ризикувати лише власним життям, а не життям всього людства”³. По суті Йонас, говорить про “етику майбутнього”. На його думку, уникнути катастрофічних наслідків необдуманих дій (наприклад, ядерних катастроф) людині може допомогти страх. Вона у своїх діях має надавати більшу перевагу передбаченню небула, ніж передбаченню блага. Її завдання – усвідомити свої величезні можливості, завдяки яким вона може завдати непоправної шкоди всьому живому і остерігатися непродуманих дій.

Етика Йонаса заслуговує на увагу, і в ній є немало винятково важливих моментів. Новий сформульований ним імператив також актуальний у сучасному контексті, та й уявлення про страх як позитивну силу теж має бути осмисленим, тому що технічні можливості людини дозволяють впливати на весь світ.

За всіх переваг його етики, все ж таки в ній є і недоліки. Йонас відверто нехтує її регулятивною функцією, вважаючи її константною, хоч етичні відносини між людьми постійно формуються і відбудовуються. Без етики міжособистісних відносин неможливе ніяке моральне ставлення до більш загальних “суб’єктів”, наприклад, до природи. Твердження про позитивний характер страху також досить суперечливе через те, що страх навряд чи може бути спонукою моральної дії людини.

Незважаючи на всі декларації про об’єднання з природою, Йонас проголосив відхід від антропоцентризму у формі припису, який, на мою думку, має суто технічний характер і не належить до сутності людини. Можливо, причиною цього стало розуміння людини як істоти, відділеної від природи. *Відхід від антропоцентризму в етиці непотрібний і неможливий*. Хоч етика – це в першу чергу регулювання відносин між людьми, не слід забувати, що людина необхідно включена в природний світ, хоч і здатна усвідомлювати свою окремішність. Це

¹ Йонас Г. Принцип відповідальності. У пошуках етики технологічної цивілізації. Пер. з нім. – К.: Лібра, 2001. – С. 24.

² Там само – С. 27.

³ Там само – С. 28.

доводить прагнення людей сьогодні змінити ставлення до світу, що і призвело до виникнення такого поняття, як “сталій розвиток”.

Технізація свідомості як причина деморалізації та дегуманізації людини

На мою думку, в XX і XXI століттях етика і техніка є тими двома силами, що борються передусім у самій людині. Важливою в цьому питанні є думка Юргена Хабермаса. Він зазначав, що відбувається стирання меж між людьми і речами. Люди втручаються туди, куди вони не повинні втручатися, а саме, у власну природу. Це виявляється в клонуванні, можливості перервати вагітність, втручанні в генетичний код людини... Ці факти вказують на те, що людина втратила розуміння меж, у яких можливе технічне втручання і за якими таке втручання є неприпустимим. Людина намагається “виправити” себе технічним шляхом, оскільки техніка вважається чимось досконалішим за неї, хоч насправді це лише знаряддя. Ця прихильність до техніки показує, наскільки технізувалась свідомість людини. Вона не може відрізнити корисне від шкідливого, не може бути відповідальною, для такої свідомості все виступає засобом, а не метою. Ю. Хабермас говорить про зловживання досягненнями енгеніки, коли батьки дозволяють маніпуляції з генетичним кодом на ембріональному рівні. При цьому вони керуються егоїстичними мотивами, змальовують у своїй уяві ідеальну дитину і сприймають болісно, коли вона не відповідає їхнім уявленням. У цьому контексті зазначається, що “евгенічна свобода батьків не має вступати в суперечність з етичною свободою дітей”⁴. Він зазначає, що людині, яка губиться в технізованому світі і не здатна сприймати себе як щось, що лежить за межами техніки, потрібно повернути право на людськість.

Погоджуючись із позицією Ю. Хабермаса, зазначимо, що його міркування є радше підказкою у вирішенні поставленої в цій статті проблеми, оскільки вони локалізовані в проблемному полі біоетики і не стосуються інших сфер людських відносин.

На мою думку, заслуговує на увагу позиція Макса Вебера, який зазначав, що в результаті технізації сучасного життя етика так само технізується, перетворюючись в етикет, який розглядається не як цінність, а як знаряддя. У праці “Протестантська етика і дух капіталізму” він зазначає: “Чесність корисна, тому що вона приносить кредит, так само по відношенню до пунктуальності, старанності, помірності – всі ці якості саме тому є добродіями”⁵. Етикет, по суті, є лише формальним виконанням певних загальноприйнятих норм і не передбачає морального ставлення. Таким чином, етикет є тим знаряддям, що дозволяє людині здаватися кращою в очах інших та досягати успіху в своїй кар’єрі і не більше. Людина тут не є моральним суб’єктом, вона володіє певною технікою, яка дозволяє їй здаватися моральною. Безсумнівно, така ситуація потребує зміни. В Європі ще в першій половині XX століття філософи зрозуміли, що утилітарне ставлення людини до оточуючих і до дійсності веде в глухий кут. Інакше все відбувалось з Україною, яка була ізольована від європейських цінностей, тому питанню про моральну ситуацію в Україні слід приділити особливу увагу.

⁴ Хабермас Ю. Будущее Человеческой природы. Пер. с нем. – М. : Весь мир, 2002. – С. 61.

⁵ Вебер Макс. Протестантская этика и дух капитализма. – Ив.-Ф. : Ист-Вью, 2002. – С.73.

На мою думку, у ході аналізу етичної ситуації в Україні не слід забувати, що це колишня республіка Радянського Союзу, від спадщини якого не так легко позбавитись за декілька років. У радянській політиці робилася ставка на індустріалізацію суспільства та на перевагу масового над індивідуальним, але на відміну від Європи, Радянський Союз зайшов занадто далеко, що призвело до аморалізації суспільства, в якому людина була лише “гвинтиком” у гігантському індустріальному механізмі. Я вважаю, що Чорнобильська катастрофа стала найбільшим показником такого морального краху, коли влада заохочувала масові заходи на вулицях у перший день після катастрофи, в той час коли знаходитись на вулиці було смертельно небезпечно. Зрозуміло, що “гвинтику” для виконання своїх функцій не обов’язково знати речі, які не пов’язані з його функціями. Такі “люди-інструменти” не можуть бути етичними суб’єктами. У результаті масовізації суспільства людина не несла відповідальності перед кимось або за когось конкретно, натомість декларувалася відповідальність знеособленої держави.

Ті звички, які закладалися Радянською владою в свідомість людей упродовж кількох десятиліть, не могли зникнути безслідно після здобуття Україною незалежності. При цьому не можна сказати, що моральна ситуація в українському суспільстві безнадійна. Без сумніву, Україна стала на демократичний шлях набагато пізніше, ніж країни Європейського Союзу, тому не можна очікувати від неї того, що політика сталого розвитку впроваджуватиметься тут такими ж темпами, як і в Європі. Свідомість українців повинна бути готова до цього.

Політика сталого розвитку в Україні, на мою думку, перебуває на початковому етапі. Є певні дії щодо покращення екологічної, соціальної та економічної ситуації, але вони мають радше фрагментарний та спорадичний, ніж системний і цілеспрямований характер. Наприклад, ознайомившись з основними положеннями концепції випереджаючої освіти для сталого розвитку в Україні, можу зазначити, що морально-етичний компонент у вихованні учнів середніх навчальних закладів ставиться тут на останнє, четверте місце, тоді як повинен стояти на першому. Цей приклад є досить промовистим.

Заслугують на увагу ідеї філософів ХХ століття, які дозволяють глибше осмислити складові політики сталого розвитку, що розглядаються у цьому дослідженні. Як я вже зазначав, європейські філософи помітили необхідність зміни ставлення людини до оточення і до світу ще на початку ХХ століття.

Зокрема Карл Ясперс, говорячи про суспільну ситуацію ХХ століття, зазначав: “Індивід розпадається на функції”⁶. Він стверджував, що всі міжлюдські стосунки піддаються технізації в ХХ столітті, починаючи з роботи і закінчуючи статевим життям. У такому світі не можуть існувати свобода, відповідальність, совість, обов’язок, щастя... У таких умовах знецінюються не лише моральні цінності, а й будь-які цінності загалом, людина не може, не встигає за шаленим ритмом життя оглядатися на вічні цінності. Втрачається повага до старших: “людина, яка має значення функції, повинна бути молодою”⁷. Життя кожного зводиться до того, щоб не відстати від темпів технічного розвитку, а ті, хто все ж відстають, приречені на загибель. Люди не знають, куди й навіщо вони йдуть, тому що все їхнє життя обмежується лише одним днем, вони живуть теперішнім, не думаючи про майбутнє.

⁶ Ясперс К. Смысл и назначение истории: Пер. с нем. – М. : Политиздат, 1991. – С. 308.

⁷ Там само. – С. 308.

Карл Ясперс дуже точно діагностував стан сучасної епохи, але він не знайшов ніякого конкретного вирішення окресленої ситуації.

Любов до ближнього як провідний моральний принцип

Прагнення до зміни ситуації, що склалася в світі, пронизує працю Макса Шелера “*Ordo amoris*” (Порядок любові). Вчений розглядає любов як основний спосіб існування людини в світі. Тут немає закликів до етизації суспільства, як немає критики сучасного стану речей, але вказується на те, чого не вистачало в існуванні людини на початку ХХ століття.

Заслугують на увагу думки Еріха Фромма з приводу ситуації, що склалася в сучасному світі, які він висвітлив у своїй праці “Мистецтво любити”. Охарактеризувавши сучасну культуру як таку, що “заснована на бажанні купувати та на ідеї взаємовигідного обміну”⁸, він зазначає, що в цьому світі для людини все є товаром, навіть люди одне для одного, а така ситуація є абсолютно неприпустимою і може призвести до її краху. Вихід він бачить у любові. Любов є джерелом вічних цінностей, вона заперечує будь-яке утилітарне ставлення, і саме у відродженні справжньої міжособистісної любові він бачить відродження людськості у людині. Він мав рацію, коли запропонував такий шлях, тому що лише через любов до ближнього можна прийти до любові до всього світу, зрозуміло, що вона несумісна з аморальним ставленням.

Темпи розвитку сучасного світу постійно зростають, глобальна ситуація змінюється, що потребує швидкої реакції з боку людської спільноти. В основі цих дій, на моє переконання, має лежати міжлюдська мораль, без неї будь-яка політика буде схожа на картковий будиночок. У першу чергу сталий розвиток має ґрунтуватися на моральному вихованні кожної окремої людини в атмосфері любові до ближнього. Ці етичні досягнення мають постійно відтворюватись. Тільки в сталому етичному відтворенні знаходиться підґрунтя сталого розвитку загалом.

Висновки

На моє переконання, наріжним каменем упровадження політики сталого розвитку, особливо в таких країнах, як Україна, де моральна свідомість перебуває на низькому рівні, повинне стати моральне виховання в його класичному розумінні. Для успішного втілення політики сталого розвитку необхідна активна участь в ній усіх членів суспільства, а також дії влади, спрямовані на популяризацію такої політики. Сталий розвиток починається з окремої людини. Вона не може дбати про покращення екологічної, соціальної чи економічної ситуації, коли не ставиться морально до іншої людини. Вважаю, що важко собі уявити людину, яка ненавидить ближніх, але при цьому дбає про екологію, щоб зберегти природне різноманіття для прийдешніх поколінь. Я не пропоную відкидати сучасні світові тенденції, але сучасна практична філософія має долучитися до розробки засадничих настанов ставлення людини до світу і до іншої людини, зберігаючи антропоцентричну спрямованість моральної свідомості.

⁸ Еріх Фромм. *Искусство любить*. – М. : АСТ, 2010 – С. 3.

Бібліографія

- Вебер М. Протестантская этика и дух капитализма / М. Вебер. – Ив-Ф. : Ист-Вью, 2002. – 352 с.
- Йонас Г. Принцип відповідальності. У пошуках етики для технологічної цивілізації. Пер. з нім. – К. : Лібра, 2001. – 400 с.
- Фромм Э. Искусство любить / Э. Фромм. – М.: АСТ, 2010. – 45 с.
- Хабермас Ю. Будущее человеческой природы. Пер. с нем. – М. : Весь мир, 2002. – 144 с.
- Ясперс К. Смысл и назначение истории: Пер. с нем. – М. : Политиздат, 1991. – 527 с. (Мыслители XX в.). – С. 287-418.

Богдан Северенчук

БІОЕТИКА ТА ВИКЛИКИ СУЧАСНОЇ ТЕХНОГЕННОЇ ЦИВІЛІЗАЦІЇ

Вступ

В умовах розвитку сучасної цивілізації звернення до принципів біоетики, які окреслюють характер майбутнього поступу людства, може відіграти важливу роль. Розвиток має ґрунтуватися на засадах усвідомленого відношення, яке є тією організуючою підставою, що повинна забезпечити здійснення свободи волі людини. Зміна модусу свідомості повинна дати можливість трансформувати не тільки картину світу, а й гіпотетичні перспективи її існування, подолати принцип страху, що загрожує внутрішнім підставам нашого ставлення до світу. Постає потреба концептуалізації пошуків нової гармонії між людиною та світом. У контексті постійного розвитку технології в усіх її аспектах з'ясовується необхідність осмислення нового само-розуміння людини та її світосприйняття. Вирішення вказаних проблем є наразі важливим як на рівні соціальної практики, так і на рівні особистісного осмислення світу.

Ця тематика простежується у Аристотеля, Р. Авенаріуса, Є. Бузека, Г.-Г. Гадамера, Р. Дарендорфа, Г. Йонаса, Ф. Капри, Б. Малиновського, Д. С. Мілля, В. А. Малахова, О. Є. Перової, Я. Голувки, Ю. Міхаліка, Г. Хозера, К. Шалата, Т. Хілгерса та ін.

Метою нашої статті є з'ясування бачення ролі біоетичних та екоетичних настанов у формуванні основ нашого світосприйняття, подоланні загроз існуванню світу, конструюванні характеру стабільності подальшого розвитку та функціонування соціального і природного середовища, зокрема на рівні тих викликів та стратегій, що постають перед сучасною Україною.

Поняття біоетики

Проблематика розвитку сучасної цивілізації викликає особливу увагу в контексті “сталого розвитку” та філософської антропології, що передбачає спроби аналізу поняття живого. Очевидно, що це не є простим процесом, а вимагає з'ясування змісту й обсягу цього поняття.

На нашу думку, принцип самоусвідомлення людської істоти передбачає, що вона повинна прийняти певний етичний кодекс, який зумовлює не лише актуальність нашого існування, але й передбачає контроль засадничих настанов етики над пізнанням.

Ми спираємося на загальноприйнятті дефініції поняття біоетики. Вони акцентують увагу на тому, що етос людини, який зумовлює моральні норми, конститутивні моделі поведінки людини, фіксує сам статус людської істоти. “... біоетика – (постає як) сукупність правил, дозволів і заборон, що визначають межі, міру втручання людської конструкторської діяльності в реальність живого. У тому

числі – природу людини. Отже, біоетика має визначити, що є моральним або аморальним стосовно живого, взагалі життя...”¹

У контексті викликів сучасної техногенної цивілізації, що сколихнули людство і ще більш гостро окреслили загрозу самому існуванню людського виду, ми маємо нарешті переглянути характер нашого подальшого розвитку, необхідно замислитися над небезпеками втручання людини в простір її природного існування.

Світ постає не тільки простором розгортання свідомості та її втілення, він є самим її віддзеркаленням – загроза існуванню світу є безпосередньою загрозою існування соціального і вкоріненого в ньому розуму та життя. Біоетика як етика живого саме і має зафіксувати принципову настанову збереження світу та тієї системи цінностей, що і позиціонує людину щодо нього та соціуму. Можливо, є сенс переглянути деякі положення антропоцентричної етики. Усвідомити цінність природи як простору, де вияв етичного тільки і єдино можливе. Моральні принципи не мають обмежуватись людиною і людськими стосунками; проте тільки людина постає об’єктом відповідальності, що покладає на неї особливий тягар перед світом.

У цьому контексті постає необхідність нового прочитання природного світу на засадах гуманізму та вищої форми колективної відповідальності як перед наступними поколіннями, так і перед світом; необхідність забезпечення свободи волі індивіда та його вільної здатності самоусвідомлення, що передбачає також усвідомлене ставлення і до природи. Слід пам’ятати про необхідність збереження середовища, в просторі якого ми перебуваємо. Реальний шлях до цього – упровадження програм розвитку та коригування виховної роботи, об’єктивного аналізу всієї наявної інформації можливих наслідків функціонування людини в природному середовищі та забезпечення проектів його захисту, що ґрунтуються на принципі “тут і зараз”, і спрямовані на збереження майбутнього всього людства.

Мова та антропологія: соціальний контекст

Проте тут постає питання – якщо суб’єктом сприйняття, аналізу та відношення до світу є людина, а відтак і сфера здійснення соціального, то в чому полягає їх внутрішній зміст? Що ж саме визначає людину?

Уся зазначена проблематика постає перед нами, коли ми починаємо цікавитися змістом людського існування та характером його укоріненості в світі. І тут ми, власне кажучи, і починаємо усвідомлювати, що таким змістом і є мова як та енергетична сутність, зміст якої і розкриває внутрішню природу людини. Ми охоплюємо, аналізуємо та розуміємо світ тією мірою, якою ми заглиблюємося та усвідомлюємо себе в мові. Ми визначаємо себе і окреслюємо ареал свого існування і культурного простору належністю до певної мовленнєвої сфери.

Сутнісним змістом такої мовної основи і постає та природа, що і визначає розумне існування, а саме – “Дух” як той зміст, що окреслює її глибинні принципи. Такою є специфіка людського буття у світі, яка відрізняє власне людське від природного, демонструючи їх внутрішній зв’язок. Саме ця складова і розкриває ту глибоку внутрішню проблему узгодження духовної та матеріальної природи людини, спонукає нас до пошуку відповіді на питання – в чому саме полягає зміст нашого існування, якими шляхами в такому випадку ми маємо відкривати для себе

¹Перова О. Є. Біоетика: смислові і предметні ракурси / О. Є. Перова. – Режим доступу: Інтернет <http://www.philsci.univ.kiev.ua/biblio/bioetica/Perova-v-38-40.htm>

світ, отримувати істинні знання та забезпечувати можливість майбутнього існування?

Природа людини настільки ж таємнича, як і сутність всього світу, частиною якого ми є і який єдино даний переважно через емпіричне сприйняття (хоча не забуваємо при цьому про інтелектуальну інтуїцію, випереджувальне сприйняття) та наше власне його самоконструювання. Світ є феноменом, пізнання якого і знаходиться в основі нашого самоусвідомлення. Він починає мислитися як цілісний образ (зокрема і мовленнєвий) з незаперечною цінністю свого існування.

На сучасному етапі саме мова має постати засобом консолідації українського суспільства, забезпечення можливості здійснення задоволення власних потреб сьогодення і майбутнього (як у культурній, так і природній сфері власного існування), його цілісного самоусвідомлення та самим принципом можливості подальшого розвитку. Як ми зазначили, вона має скласти базу “морально-духовного” контролю еволюції людської думки, основу розвитку самих принципів нашого світовідношення та розбудови країни на засадах відкритості й демократичності. Україна має постати як європейська країна, що ідентифікує себе як така, що обирає демократичні цінності ЄС. Адже не випадково нещодавно зазначив голова Європейського парламенту Єжи Бузек: “Ми повинні поставити серйозне питання – що є нашими цінностями в часи змін?”²

Іншим важливим моментом є усвідомлення того соціального конструкта, у просторі якого ми перебуваємо (та до здійснення якого маємо прагнути), опосередковано до світу природи, а саме “громадянського суспільства”, де і має бути оформлений принцип нашого світовідношення і його конструювання на засадах відповідальності та майбутнього в цілому. Загалом же, підходячи до визначення громадянського суспільства, ми маємо сказати, що воно постає як система інститутів, що знаходяться за межами власне державних (інститутів), забезпечуючи розвиток та самоконструювання внутрішньої структури населення (можливість регулювання бачення світоглядних настанов і шляху подальшого розвитку людства на засадах свободи волі індивіда, регульованої принципом загального блага)³.

Як зазначає відомий дослідник Ральф Дарендорф, потрібно шість місяців, щоб організувати вибори, десять років, щоб встановити ринкову економіку, але ціла генерація (односпрямованих, зацікавлених у результаті поставленої мети суб’єктів, що в ході комунікативного зв’язку розгортають усю можливу потугу, що притаманна характерові їхніх прагнень і переконань) для того, щоб створити “громадянське суспільство”, оскільки, без нього немає підстав говорити і про демократію.

Важливе значення тут відіграє усвідомлення соціальної комунікації, яке дає нам можливість поглянути на саме бачення громадянського суспільства як цілісного утворення, що і забезпечує стабільність функціонування соціуму (основ демократії та співпраці на засадах рівності як на локальному, так і на глобальному рівнях функціонування громадських взаємозв’язків) та, що найважливіше, природного середовища, стосовно якого ми і здійснюємо власну діяльність, і відповідно до зазначеного маємо виробити систему етичних регулятивів. Наголосимо, що саме комунікативні чинники і виступають тією сутнісною базою, яка складає основу не тільки нашого існування, пізнання та розвитку, а й є принципом “громадянського

² Дуцик Д. Україна – ЄС: ментальна прірва / Діана Дуцик. – Режим доступу: Інтернет <http://glavred.info/archive/2011/07/05/111048-6.html>

³ Європейський словник філософій: Лексикон неперекладностей. Том перший. – К.: ДУХ І ЛІТЕРА, 2009. – 576 с.

суспільства” як форми вищого ступеня нашої єдності. Єдності як сукупності суб’єктів, що утворюють поле інтерсуб’єктивності, характер якого дає нам можливість стверджувати, що спілкування робить людину не просто частиною біоти, але і соціальною комуніка-тивною істотою.

Викладене вище дає підстави для роздумів щодо універсального проекту цілісної розбудови біоетики та надії людства про цілісне всезагальне знання.

На сучасному етапі існування перед нами все гостріше постає інша важлива проблема, яка є сферою не тільки соціальної філософії, а також аксіології та біоетики.

Досягнення гідного статусу життя у вищезгаданому контексті соціальної та природної сутності людини є можливим не завдяки репресіям чи пенітенціарній системі, але завдяки вільному самоздійсненню та самоусвідомленню людської істоти.

Освіта та незаперечна цінність інтелектуального розвитку, включення людини в світовий і державний перебіг політичної думки (зادля здійснення впливу на процес прийняття рішень та їх реалізацію, а отже – на простір політичної поведінки індивідів) і є тими основами, що мають забезпечити врегульовану реалізацію індивідуальних інтересів і досягнення спільного результату на засадах рівності та братерства.

Україна в цьому відношенні потребує нової стратегії соціальних реформ. Адже потреба переосмислення власної позиції та ставлення громадян до світу, що їх оточує, є тим ключем, що має відкрити перед нами шлях до гідного життя, яке ґрунтується не тільки на засадах матеріального добробуту, а, власне, на раціональному (внутрішньому усвідомленні), а відтак – реорганізації навколишньої дійсності (зокрема на принципах краси та гармонії). Зовнішній світ насамперед є внутрішнім феноменом нашого сприйняття та конструювання. Перебудова свідомості змінює не тільки його бачення, а й можливі перспективи його існування. Сам світ постає своєрідним зовнішнім екраном здійснення нашого самоусвідомлення та спроб подолання власної обмеженості.

Як зазначає Г. Йонас, сучасній людині звично ставити себе на місце Творця і відчувати себе володарем всякої істоти. Але чи виживе світ при такому погляді людей на природу?⁴

Що ж має здійснити таку інтенцію, яка змінила б ситуацію, що склалася? І тут ми можемо сказати, що такими принципами і має постати: усвідомлення “Буття” як простору здійснення принципу “життя”; перегляд страху та його заміна категорією “усвідомленого відношення” як єдино можливий вихід із ситуації. Саме “усвідомлення” постає власне духовною практикою ставлення людини до світу та сприйняття власної природи, що і розкриває нашу нерозривну єдність з Творцем, а відтак – зі світом, що є результатом Його творчості. Не слід зайвий раз нагадувати, що людина є соціальна істота (Аристотель), тому в цій соціальності і криється зміст людського буття.

Згадаємо також про ще одне надзавдання людства, а саме: подолання страху на засадах усвідомленого ставлення до світу, власної природи та результатів нашої діяльності; страху як власне тієї загрози, що постає перед основами нашого існування, адже всеохопний страх веде не тільки до втрати себе та тих людських

⁴Йонас Г. Принцип ответственности. Опыт этики для технологической цивилизации. / Перевод с нем., предисловие, примечания И. И. Маханькова. / Ганс Йонас. – М.: Айрис-пресс, 2004. – 480 с.

регуляторів, що ними і є моральні принципи, але і до небезпеки знищення світу загалом.

Постає необхідність перегляду етично суперечливих експериментів (зокрема в галузі біотехнологій: абортів, штучного запліднення), усунення небезпеки життю громадянина на засадах гарантування уникнення стратегій розвитку, що загрожують самому принципу існування живого в світі. Гарантування свободи волі особистості на ґрунті принципу забезпечення можливості майбутнього існування поколінь, контрольованої необхідності подолання наслідків нераціональної діяльності з реорганізації довкілля, намагання їх уникнення в уже впроваджених проєктах та оцінка можливості їх виникнення в майбутньому на принципі усвідомлення сутності тієї ситуації, що постала чи може постати. Сучасна біоінженерія, а також суперечки щодо евгеніки, евтаназії тощо свідчать, що поставлена проблема є актуальною.

На сучасному етапі палко обговорюється біоетична проблематика, зокрема в польських наукових і релігійних колах, що позначається на самому баченні цих питань як у Європі, так і в світі. Проблеми, пов'язані з використанням новітніх біотехнологій, а саме генної терапії, клонування, штучного запліднення, трансплантації, виходять на перший план в умовах оцінки етичних принципів ставлення людини до світу та етики загалом. Як відзначає відомий польський філософ, етик Яцек Голувка, стосовно цієї тематики, вираженої зокрема Католицькою Церквою в публікації “Католицька біоетика, або Церква про метод *in vitro*” (де подається позиція Церкви у справі абортів, запліднення *in vitro* і лікування неплідності): “... технологічний розвиток не супроводжується етичним”⁵.

У цьому руслі відбувається і суспільний діалог, який охоплює як власне релігійну позицію, так і ту, що знаходиться на захисті цих досліджень та практик. “Архієпископ Юзеф Міхалік з розумінням ставиться до громадської дискусії на тему біоетики і поважає осіб, які дотримуються інших, некатолицьких поглядів. “Публічна дискусія, офіційне вчення, а також голосування депутатів у цій справі, як і в кожній етичній справі, є голосом сумління. Для невіруючого це вираз його природної етики, мудрості серця і чутливості сумління. Для людини, що визнає Бога і відповідальність за життя після смерті, – це іспит з Декалогу, свідоцтво про моральність, видане самому собі, з яким відповідатиме перед Найвищим Суддею”⁶.

Як зазначив на зустрічі із журналістами керівник тижневика “*Idziemy*” о. Генрик Зелінські, час випуску публікації (“Католицька біоетика, або Церква про метод *in vitro*”) не є випадковим. “Ми хочемо змобілізувати наш парламент, а особливо правлячі партії, до дії. Біоетичний закон не може бути одним з багатьох, що були прийняті й занедбані”⁷, – запевнив він.

Про актуальність цієї теми свідчить і участь у цій громадській і релігійній дискусії Голови Конференції єпископів Польщі архієпископа Юзефа Міхаліка, керівника комітету з питань біоетики КЄП архієпископа Генрика Хозера, філософа і етика з Університету Кардинала Стефана Вишинського доктора Казимира Шалата, а також проф. Томаса Хілгерса.

⁵ Голувка Я. Коли людина стає людиною? Джерело: Rzeczpospolita / Зреферував: Омелян Радимський. / Яцек Голувка. – Режим доступу: Інтернет <http://www.zgroup.com.ua/article.php?articleid=3475>

⁶ Там само.

⁷ Коаліція католицьких медіа проти *in vitro* / Пер. *Milites Christi Imperatoris*. – Режим доступу: Інтернет <http://www.christusimperat.org/uk/node/22191>

Що важливо на сучасному етапі для України?

Передусім, на мою думку, це розробити систему забезпечення здорового та безпечного життя на фоні глибокої екологічної та духовної кризи, в якій ми перебуваємо. Необхідно по-новому поглянути на цінність життя та роль цієї категорії у баченні принципів, чим власне є людина в сучасному світі? Проаналізувати цю настанову через призму екофілософії, зокрема розкрити зміст проблеми буття Всесвіту через сам фактор наявності феномену життя (як основи його усвідомлення, а відтак – зворотного проектування).

Постає, власне, необхідність системної та послідовної роботи над вивченням тих соціальних настроїв, що панують у суспільстві, та їх детальний розгляд задля вироблення цілісної програми бачення подальшого розвитку.

Яскравим прикладом суспільного усвідомлення відповідальності людини перед приййдніми поколіннями за наслідки власної діяльності стало створення в нашому університеті студентської організації “Екологічні ініціативи”, дії якої були спрямовані на охорону навколишнього середовища. Таким чином молодь включилася у перебіг регіонального та глобального здійснення природоохоронної політики, виражаючи позицію усвідомленого ставлення до екологічних проблем. Нині під егідою Черкаського національного університету імені Богдана Хмельницького діє інше утворення студентської молоді – товариство “Дружина охорони природи “Адоніс”, яке бере участь у здійсненні природоохоронної та роз’яснювальної діяльності у межах Черкаської області. Основним завданням і сферою діяльності активістів є захист реліктового лісового масиву “Холодний Яр”, який має значне історичне та природоохоронне значення. Особливу увагу товариство покладає на забезпечення охорони і збереження такого рідкісного виду трав’янистих рослин, як «підсніжник складчастий», поширення якого є досить незвичним для Центрального Подніпров’я, адже ареалом побутування цього різновиду квітів є Кримський півострів. Збереження цієї рослини здійснюється на засадах саме роз’яснювальної роботи, що акцентує свою увагу на необхідності функціонування природного (ландшафтного та біологічного) різноманіття видів. Водночас учасники організації допомагають здійснювати рейди по видаленню вже зірваних квітів і проводити інформування відвідувачів масиву про загрозу його зникнення.

На державному рівні функціонує багато програм, зміст яких ґрунтується на Законі України “Про охорону навколишнього природного середовища” (зокрема, “Концепція Державної програми охорони навколишнього природного середовища АР Крим “Екологічно безпечний Крим” на період 2011–2020 роки”, “Про основні засади (стратегію) державної екологічної політики України на період до 2020 року” та ін.), “Про трансплантацію органів та інших анатомічних матеріалів людини”, “Про заборону репродуктивного клонування людини”, а також низка інших, що мають реалізовуватися за участю суспільних організацій, які і мають відіграти роль рушійної сили у переосмисленні бачення людиною себе та свого місця в світі. Саме тому подібні молодіжні утворення і мають таку цінність для стратегії подальшого розвитку України і Європи.

Загалом саме побудова стратегії майбутнього самоусвідомлення громадськості як цілісного соціального організму, що має поступитися окремими суб’єктивними інтересами заради розбудови якісно нового суспільства рівних і відкритих стосунків на засадах активної участі громадян на регіональному та державному рівнях організації політичного та культурного простору існування, має забезпечити

принципи стабільного розвитку як соціальних систем, так і природного середовища, у площині якого вони функціонують.

Висновки

Власне значення цієї теми для мене полягає в тому, що ті дискусії, які виникають у колі моїх однолітків щодо світу, що нас оточує, орієнтовані на розгляд проблематики розвитку техногенної цивілізації. Світ у майбутньому має бути як мінімум поінформований щодо тих потенціальних загроз, які може нести розвиток біотехнологій. Маються на увазі насамперед небезпеки генної терапії, клонування, штучного запліднення, трансплантації. При цьому особливої ваги набуває саме етичний бік питання. Власне моя позиція й ґрунтується на усвідомленні необхідності розгляду тих етичних настанов, що ними ми маємо керуватися в умовах сучасних викликів та якими має супроводжуватися технічний і цивілізаційний розвиток України та світу в цілому. Відтак акцентується важливість нового прочитання змісту принципу живого, що має лягти в основу нашого світовідношення й відповідальності перед світом і собою. Ми маємо замислитись над проблемою майбутнього існування людства (на засадах сталого розвитку), вирішення якої потребує здійснення ефективної екологічної та соціокультурної політики вже на нинішньому етапі.

Бібліографія

- Голувка Я. Коли людина стає людиною? Джерело: Rzeczpospolita / Зреферував: Омелян Радимський. / Яцек Голувка. – Режим доступу: Інтернет <http://www.zgroup.com.ua/article.php?articleid=3475>
- Дуцик Д. Україна – ЄС: ментальна прірва / Діана Дуцик. – Режим доступу: Інтернет <http://glavred.info/archive/2011/07/05/111048-6.html>
- Європейський словник філософій: Лексикон неперекладностей. Том перший. – К.: ДУХ І ЛІТЕРА, 2009. – 576 с.
- Йонас Г. Принцип ответственности. Опыт этики для технологической цивилизации. / Перевод с нем., предисловие, примечания И. И. Маханькова. / Ганс Йонас. – М.: Айрис-пресс, 2004. – 480 с.
- Коаліція католицьких медіа проти in vitro / Пер. Milites Christi Imperatoris. – Режим доступу: Інтернет <http://www.christusimperat.org/uk/node/22191>
- Перова О. Є. Біоетика: смислові і предметні ракурси / О. Є. Перова. – Режим доступу: Інтернет <http://www.philsci.univ.kiev.ua/biblio/bioetica/Perova-v-38-40.htm>

Оксана Коломієць

ДУХОВНА СПАДКОЄМНІСТЬ ПОКОЛІНЬ НА ПРИКЛАДІ ВИВЧЕННЯ ОСОБИСТОГО РОДОВОДУ, РОДИННИХ ТРАДИЦІЙ

Вступ

Вивчення сучасної соціокультурної ситуації та наукових джерел дозволило мені дійти висновку, що сталий розвиток регіонів і країн постає одним із головних критеріїв їх соціально-економічного розвитку. При цьому термін «сталий розвиток» є досить дискусійним, у різні роки він визначався по-різному. У 1980-ті рр. Г. Дейлі логічно тлумачить термін «сталий розвиток» як означення гармонійного, збалансованого, безконфліктного прогресу всієї земної цивілізації, груп країн (регіонів, субрегіонів), а також окремо взятих країн нашої планети за науково обґрунтованими планами (методами системного підходу), коли в процесі неухильного інноваційного інтенсивного (а не екстенсивного) економічного розвитку країн одночасно позитивно вирішується комплекс питань щодо збереження довкілля, ліквідації експлуатації, бідності та дискримінації як кожної окремо взятої людини, так і цілих народів чи груп населення, у тому числі за етнічними, расовими чи статевими ознаками.

У 1980-х рр. почали говорити про *екорозвиток*, розвиток без руйнування, необхідність стійкого розвитку екосистем. «Всесвітня стратегія охорони природи» (ВСОП), прийнята в 1980 р. за ініціативою ЮНЕП, Міжнародного союзу охорони природи (МСОП) і Всесвітнього фонду дикої природи, вперше в міжнародному документі містила згадку стійкого розвитку.

У 1987 році в доповіді «Наше спільне майбутнє» Міжнародна комісія з навколишнього середовища і розвитку (МКНСР) під головуванням экс-прем'єра Норвегії Г. Х. Брундланд приділила основну увагу необхідності «сталого розвитку» як розвитку, що забезпечує потреби нинішнього покоління без завдання шкоди можливості майбутнього покоління задовольнити свої власні потреби. Це формулювання поняття «сталий розвиток» зараз широко використовується як базове в багатьох країнах. Крім того, дослідниця стверджувала, що основна ідея людських суспільств має полягати в активізації пошуку кращого життя, добробуту¹.

У 1990-ті рр. термін «сталий розвиток» на конференції в Ріо-де-Жанейро (1992 рік) у рамках прийняття «Порядку денного на XXI століття» визначався як «розвиток, що задовольняє потреби теперішнього часу, не ставлячи під загрозу здатність майбутніх поколінь задовольняти свої власні потреби». Ця конференція розглядала навколишнє середовище і соціально-економічний розвиток як взаємопов'язані і взаємозалежні області. Всі наступні визначення поняття за основу брали саме це тлумачення сталого розвитку.

¹ Білорус О. Г. Глобальна перспектива і сталий розвиток: (Системні маркетинг. досл.) / О. Г. Білорус, Ю. М. Мацейко. – К.: МАУП, 2005. – 492 с.: іл. – С. 474-491.

На початок XXI ст. ідеї сталого розвитку пов'язують насамперед з економічним та екологічним аспектами, надаючи **соціальної складовій**, на мою думку, менше уваги, ніж потрібно. Це й зумовило написання роботи, що присвячена обґрунтуванню положення про духовну єдність поколінь як обов'язкову складову сталого розвитку сучасного демократичного суспільства. Крім того, **завданням** роботи є аналіз основних компонентів духовності крізь призму вивчення особистого родоводу, родинних традицій.

Соціальна складова стійкості розвитку

Соціальна складова стійкості розвитку орієнтована на людину і спрямована на збереження стабільності соціальних і культурних систем, у тому числі на скорочення числа руйнівних конфліктів між людьми. Важливим аспектом цього підходу є справедливий розподіл благ. Бажано також збереження культурного капіталу і різноманіття в глобальних масштабах, а також більш повне використання практики стійкого розвитку, наявної в невідоміючих культурах. Для досягнення стійкості розвитку сучасному суспільству доведеться створити більш ефективну систему ухвалення рішень, що враховує історичний досвід і заохочує плюралізм. Важливо досягнення не тільки внутрішньо-, а й міжпоколінної справедливості. У рамках концепції людського розвитку людина є не об'єктом, а суб'єктом розвитку. Спираючись на розширення варіантів вибору людини як головну цінність, концепція сталого розвитку передбачає, що людина повинна брати участь у процесах, які формують сферу його життєдіяльності, сприяти прийняттю й реалізації рішень, контролювати їх виконання.

Вагомим аспектом у соціальній складовій сталого розвитку є духовна спадкоємність поколінь та її дотримання.

Родина, дорога родина!
 Що може бути краще в світі цім?
 Чим більше дорожить людина
 За батьківський і материнський дім?
 Що може бути краще за вечерю в домі
 За батьківським, міцним столом,
 Де в шумнім гомоні і в кожному слові
 Все сповнене любов'ю, а не злом ?
 Де можна більше зачерпнуть любові?
 Де взяти більше доброти?
 Як в материнським ніжнім слові,
 Як з батька щедрої руки. (О. Коломієць)

Життя кожної людини складається зі спілкування з тими, хто її оточує. Корені кожного починаються з батьківської оселі, звідки ми беремо у спадок усе найкраще – мамину пісню, чистоту мови, любов до отчого краю, святе ставлення до хліба, родових традицій і обрядів. Хоч куди людину не закинула б доля, ми неодмінно, нехай хоч у спогадах, повертаємося до незрадливого вогника – батьківської, маминої світлиці.

Династія педагогів

Нашу родину можна назвати династією педагогів, яка складається з **двох поколінь**. Моя мама – педагог із більш як 30-літнім стажем. 23 роки була директором школи, вона відмінник освіти України. Її школа завжди була в числі передових у районі. Скільки семінарів районних, обласних було на базі її школи.

Все, що вона відчувала чи переживала, обговорювала в сім'ї, де ми, діти, батько, її підтримували, давали поради. Вона багато відвідала шкіл України, де спілкувалася зі своїми колегами. Скільки книг вона перечитала (це було її хобі)! У нас велика, багата бібліотека, бо мама намагалася придбати всі рідкісні підписні видання. Це книги про видатних педагогів і їхні твори (А. Макаренка, В. Сухомлинського, К. Ушинського, Я. Корчака, Й. Песталоцці та інші.) Кажуть, що треба знати, що читати. Моїм же вибором книги керувала мама – Коломієць Людмила Федорівна. І саме її авторитет допоміг мені у виборі професії.

Так, я вирішила стати вчителем!
Учитель... це і батько, і мати, і друг.
Хто може дати найщирішу раду?
Хто поведе в Країну Знань?
Це він – учитель. (О. Коломієць)

Роль учителя у вихованні, становленні людини – неоціненна. Вчитель не тільки вчить. Він наставляє, виховує, творить. Як будівельник будує дім, так учитель будує Людину. Правда, результату чекати вчителеві довше, ніж будівельнику.

Та й вирости ми з братом, можна сказати, у школі. Ще з дошкільного віку ми уже були в школі на ранках, конкурсах, вечорах. Я пам'ятаю, як у нашій школі відзначали 90-літній ювілей із дня народження великого педагога нашого часу В. Сухомлинського. Готувалися учні і вчителі. Учні розповідали оповідання Василя Олександровича з його книги «Гаряча квітка». Всі оповідання мені дуже сподобалися, бо в них розкривалася душа людська, прекрасна, всеохоплююча, і герої цих оповідань дійсно були з гарячими серцями.

Та найбільше вразила мене розповідь про Павлиську школу радості, в якій директором був В. Сухомлинський. У цій школі була атмосфера взаєморозуміння, взаємодопомоги, радості між учителями та учнями. В. Сухомлинський виховував своїх учнів добром і ласкою.

Найбільше мені сподобалося, як уперше В. Сухомлинський прийшов до школи вчителювати. Хтось із учнів на ювілеї зачитав уривок із повісті І. Цюпи «Добротворець» (про «прийом» учнями на першому уроці «зеленого учителя»).

Потім В. Сухомлинський напише працю «Серце віддаю дітям», яка витримала 26 видань 23 мовами світу і стала настільною книгою багатьох поколінь учителів-педагогів, учителів-психологів, учителів-методистів і широкого кола людей.

Готуючись до навчання на історичному факультеті з педагогічним нахилом, я перечитала кілька книг про педагогів світового рівня з нашої сімейної бібліотеки, про яких багато чула від батьків і раніше, і дійшла висновку, що всі великі педагоги були гуманістами. Це надзвичайно щирі, щедрі, добрі, безкорисливі люди. Наприклад, швейцарський педагог XVIII ст. Й. Песталоцці стверджував, що школа для дітей має бути сім'єю. Тільки батьківське ставлення вчителя до учнів може забезпечити успіх. Його вихованці так і звали його «батьком».

Одна з учениць згадувала, як Й. Песталоцці, уже в літньому віці, приходив до класу з сумкою всіляких ласощів. Ті, що добре відповідали на уроці, одержували з його сумки гостинець. А одного разу відповідь учениці так йому сподобалась, що він висипав на парту все, що приніс у своїй сумці.

А ось радянський педагог 20–30-х років XX століття Антон Семенович Макаренко здійснив, можна сказати, громадянський подвиг. Очолити колонію для малолітніх, куди потрапили безпритульні діти, які вирости на вулиці і набрались її

«законів»: хуліганства, крадіжок, брутальності, безцеремонності, – він виховав із них справжніх громадян, а це, на мою думку, було зробити нелегко.

Вразила доля польського педагога і лікаря Януша Корчака. Під час II Світової війни він був вихователем сирітського будинку у Варшаві. Гітлерівці наказали спалити 200 дітей у концентраційному таборі Треблінка. Коли Янушу Корчаку запропонували вибрати життя без дітей або смерть разом із дітьми, то він вибрав друге, він вибрав смерть. Герой пішов разом із дітьми, заспокоюючи їх, турбуючись, щоб у їхні серця не проник страх приходу смерті.

Назви його книг «Як любити дітей», «Право дитини на повагу» говорять самі за себе. Януш Корчак у своїй праці «Коли я знову стану маленьким» показав, що більше схиляється до розвитку природних нахилів дитини. Його мета: не руйнувати те, що закладено в генах, а розвивати. Такої думки дотримувався і російський педагог українського походження Костянтин Ушинський. Він відстоював думку, що дитина для максимально повного розвитку повинна навчатися рідною мовою; захищав права української мови у книзі «Рідне слово».

Співзвучний своїми поглядами і переконаннями чеський педагог XVII ст. Ян Амос Коменський, один із засновників сучасної педагогіки, автор «Великої дидактики», в якій він писав: «Куди не тягнуть здібності, туди не штовхай. Боротися з натурою – марна справа»². А в «Законах добре організованої школи» писав: «Учителі мають турбуватися про те, щоб бути для учнів в їжі та одязі взірцем простоти і працелюбства, в поведінці – скромності і вихованості, в промовах – мистецтва бесіди і мовчання, словом, бути взірцем розсудливості в приватному і громадському житті»³.

Такими взірцями для мене були, насамперед, мої рідні. Разом із мамою ми їздили на екскурсії, які вона організовувала для учнів школи. Це Канів, Моринці, Кирилівка – Шевченкові міста. Це Одеса та Львів зі своїми неперевершеними оперними театрами. Це Софіївка – шедевр паркової архітектури. Це музеї Києва, Ужгорода, Житомира. Це Карпати – край смerek і ялин. Мама навчала любити й поважати українську мову й культуру, недарма ж вона була вчителькою української мови та літератури. Усі свята в домі проходили в національному дусі, з дотриманням традицій українського народу.

Найбільше обрядів і традицій пов'язано з народно-релігійними святами й хліборобським календарем.

У романі І. Багряного «Тигролови» показано, як українці, що змушені були покинути Батьківщину й оселитися на Далекому Сході, зберігали не лише одяг, рушники, а й спосіб життя, звичаї та традиції, мову, усну народну творчість. На Різдво уся сім'я обов'язково намагалася зібратися вдома, співалися колядки та щедрівки, а на свято Василя ще й посипали. Свято Василя ми, зазвичай, відзначаємо з особливим піднесенням, і в нас на це є вагома причина – тата мого звати ж Василь. Знали б Ви, як приємно бачити тата, коли його очі сяють. Чому сяють? Тому що ще не було жодного такого свята, щоб учні його не привітали (мабуть, відчують, як він їх любить).

Кіноповість О. Довженка «Україна в огні» розпочинається зворушливою картиною: «У садочку біля чистої хатини, серед квітів, бджіл, дівори та домашнього птаства, за столом у тихий літній день сиділа... родина... Лавріна Запорожця і тихо

² Коменський Ян Амос. Вибрані педагогічні твори. – М., 1955. – С. 195.

³ Коменський Ян Амос. Вибрані педагогічні твори. – М., 1955. – С. 601.

співала «Ой піду я до роду гуляти». Сім'я – першооснова будь-якого суспільства, тому все добре і погане йде саме від неї. Здавна в нашого народу виробилися певні традиції, існувала навіть родинна педагогіка, яку відобразили у своїх творах багато українських письменників.

Найперша засада – це виховання дітей працею. Остап Вишня згадував, що вік дітей визначали раніше не за роками, а за тим, що вони вміли робити чи яку роботу їм уже можна було доручати: пасти гусей, корів, коней, жати чи в'язати, – я впевнена, що мама і це враховувала у моєму вихованні. Часто, коли я просила допомоги у правильному виборі напряму моєї позашкільної діяльності, мама наводила мені у приклад байку Г. Сковороди «Бджола та шершень». І врешті-решт, я завжди робила правильний вибір, адже моїми радниками були видатний філософ і вмілий педагог. До речі, коли я обирала собі професію, ця байка знову ж таки певною мірою допомогла мені у виборі.

Тато, вчитель трудового навчання, віддав школі і дітям 25 років свого життя. У нього золоті руки. Чи є в школі хоч одна саморобна річ, до якої не торкалися його руки. Музей-хата зроблена його руками: це і піч, і лавки, і плетені паркани – це все досконале, прекрасне. Його учні зі своїми виробами часто виборювали призові місця в районі, області. Дуже доречним є твір О. Коломієця «Дикий ангел» (про нього я знову ж таки почула від мами – вона радила прочитати). У ньому розповідається про родинні традиції в сучасній сім'ї. Батько дбає насамперед, щоб його діти були працьовитими, уміли чесно заробляти гроші й ощадливо ними розпоряджатися. Йому не байдуже те, що думатимуть люди про його сина, який підписав проект будівництва житлового будинку у несприятливому для цього місці. Так і мій тато активно залучає мене до роботи по господарству.

Пам'ятаю, коли була ще маленькою (років 5-6) ми з ним садили город, а мені ж, як і будь-якій іншій дитині, хотілося бігти на вулицю, до друзів, та тато розповідав різні історії зі свого дитинства, розповідав про мою бабусю (1929 – 2008) – вона була малоосвіченою, але задатки до навчання мала. Бабуся сама навчилася шити на машинці, а згодом навчила цьому і сусідських дівчаток, до неї за порадою приходили навіть дорослі жінки, які теж мали бажання освоїти цю справу.

Не оминув тато у своїй розповіді і прапрадідуся Андрія Трохимовича Осадчого (1830/40р. – ...), який служив у пана, був його охоронцем і кучером. Але мав він перед паном заслугу – змайстрував йому своїми руками таку карету, за яку отримав земельний наділ і незалежність від нього для себе і своєї сім'ї. На мою думку, більша його заслуга полягала в іншому – своє вміння працювати з деревом він передавав усім охочим, що певною мірою позначилось на розвитку цього ремесла на моїй «маленькій» Батьківщині.

Моя рідна тітка і хрещена (з татового боку) теж, як і тато, пропрацювала вчителькою початкових класів 25 років, але не поспішає на пенсію. Як вона розповідає, бути вчителькою – це була її дитяча мрія, з першого класу. 10 років вагань – і все ж, Галина Василівна Лоскучерява – студентка педагогічного факультету Кам'янець-Подільського університету.

Пов'язала своє життя з викладацькою діяльністю і тьотя з маминого боку – Світлана Василівна П'ясецька-Устич. Нині вона є викладачем Ужгородського національного університету на кафедрі економічної теорії.

Багато розмов у нашій сім'ї ведеться про дідуся, Василя Пилиповича П'ясецького, вчителя за професією, що згодом очолив колгосп. Він підняв село у 70-80-ті рр. Його колгосп став «мільйонером». Дуже багато зробив для людей і

держави. За колгоспні кошти та за його керівництва було збудовано будинок культури, свинокомплекс, лазню, асфальтні дороги, а головне – приміщення нової школи. Про нього наш письменник Г. Шкляр написав книгу «Син землі – землі господар», яка була поширена в районі та подарована в шкільну бібліотеку.

А яким же славним учителем могла стати моя бабуся, Віра Іванівна Рибак. Після школи вона намагалася продовжити навчання у Вчительському інституті міста Бердичева, але це був складний повоєнний час – бабуся повернулася додому після вступу ні з чим. Після невдалого вступу вона працювала 2 роки піонервожатою, з радістю згадує моменти, коли їй доводилось замінити вчителів і проводити уроки. Вона любила дітей, а вони її, тому, коли з педагогічною діяльністю не склалося, бабуся отримала медичну освіту і все своє життя пропрацювала у лікарні медсестрою в дитячій консультації. Дарма, що вона так і не змогла стати педагогом за професією, вона засвоїла яскраві уроки такого непростого життя. Коли потрібна думка чи порада мудрої людини, вся моя сім'я завжди звертається, насамперед, саме до неї.

Рід наш багатий на традиції, свята й обряди, прекрасний духовністю, оскільки з найдавніших часів наші пращури відбирали найцінніші надбання, збагачуючи їх, і бережливо передавали той келих мудрості і здоров'я нації з покоління до покоління. Українці (а моя сім'я до 7 коліна корінні українці) вміли відчувати природу, черпати здоров'я, силу й красу з її лона. Всі творчі сили людини були спрямовані на зміцнення сім'ї, свого роду.

Як на мене, хоч би яким важким було повсякдення, саме за допомогою народних і родинних традицій народ самоочищався, возвеличувався і налаштовувався на оптимістичну хвилю. У святковій структурі якнайдовше зберігається етнічне коріння нації, від якого постійно відгалужуються усе нові й нові пагініці самооновлення, а отже і самозбереження.

Мені з дитинства розповідали про нашу родину. Спочатку я слухала цікаві розповіді бабусь (вони виховували мене в дошкільному віці). Я багато знаю про їхніх батьків, дідусів та бабусь. Про нелегке життя у воєнний час, хоча сприймалося воно у тому віці не так, як би це відчувала зараз. Виховували моїх бабусь їхні бабусі – тому «знала» я і людей того покоління. З плином часу я таки починала розуміти, як важливо знати ту інформацію, що мені розповідали мої «перші вихователі». Адже у процесі історичного розвитку сім'я як основна ланка суспільної і соціальної організації людей постійно набувала певного досвіду адаптації в природно-матеріальних умовах і у формуванні духовного світу. Останній значною мірою матеріалізувався в морально-етичній, фольклорній, господарській і побутовій культурі народу, що забезпечувало творення родинних виховних традицій, звичаїв, які є найстійкішими елементами виховних етнопедагогічних систем. Родинні традиції, звичаї та обряди найліпше відображали досвід виховання дітей кожного народу. Розвиненість тривалих родинно-сімейних, побутових і культурних традицій свідчить про високий рівень формування етносу, національності. І як же прикро, скільки ж ще можна було б дізнатися, коли б залишалися живими наші рідні ще тоді, коли ми вже усвідомлюємо потребу оволодіння тією інформацією, яку мали їхні світлі голови. Таким чином, дуже важливу роль відіграє духовний розвиток народу, дотримання спадкоємних поколінь не тільки для окремого роду, а на його прикладі – для сталого розвитку держави.

Усе сімейне життя в минулому супроводжувалося різноманітними обрядами та ритуалами, котрі в образно-символічній формі означали певні етапи життя людини й

окремі стадії розвитку сім'ї. Це дає усвідомлення часу, його плинності. Людина напівсвідомо відчуває рух часу і своє місце в ньому. Він матеріалізується лише через подібні сімейні свята, родинні події. Людина може сприймати тільки матеріалізовані події, а час матеріалізується у святі.

Як бачимо, традиції, звичаї та обряди – це та висока поезія, без якої душа дитини не може повноцінно сформуватися, розкритися, дати багаті плоди добра, людинолюбства, розуміння складних проблем людського суспільства. У дитинстві й підлітковому віці діти сприймають багато народних традицій ще не усвідомлено, в ігровій діяльності, що сприяє легкості й безпосередності їх засвоєння. В цьому й полягає особлива роль народних традицій, за допомогою яких значною мірою формується особистість людини. Це водночас є змістом, умовою і формою як національного, так і загальнонародського виховання. Адже особливості національного виховання можна передати лише змістом і засобами національного, що надає оригінальності й неповторності у формуванні особистості дитини, тому вагомим є вивчення історії роду, родинних традицій для кожної людини.

Хотілося б, щоб сучасні сім'ї не цуралися родинної педагогіки, дотримувалися народних звичаїв і традицій, освячених віками.

Отож, оскільки я виховувалася у родині педагогів, де шанували національні традиції та враховувалися у вихованні праці видатних педагогів, і сама, як майбутній педагог, хочу поділитися думкою, яким би я хотіла бачити свого вчителя.

По-перше, він повинен розуміти учня, а не поспіхом видавати накази, наприклад: «Не слухайте такої музики!» або «Ця книга – не для вас!», чи «Ти робитимеш, як я сказав! Зрозумів?!» тощо.

По-друге, я хочу, щоб мій учитель умів пожартувати чи посперечатися зі мною, сказати так про мої недоліки, щоб я не образилась, а хотіла б позбутися їх.

По-третє, вчитель повинен бути всезнайкою, або, як кажуть нині учні, «ходячою енциклопедією».

По-четверте, справжній вчитель повинен бути психологом і вловлювати потік думок сучасних учнів.

А ще я хочу, щоб учитель на селі і в місті був взірцем і, як згадує моя бабуся, за всіх часів, найшанованішою людиною. А для цього суспільству потрібно поставитися до вчителя з належною увагою: і матеріальною, і духовною, і правовою.

Сучасна педагогічна наука виходить з положення про те, що виховання дитини – це не лише цілеспрямоване і планомірне формування її світогляду, переконань і почуттів, волі і характеру, потреб і здібностей, а й адаптація до соціального середовища, її соціалізація. Важливим чинником названого процесу має стати родинна педагогіка, яка еволюційним шляхом виробила оригінальні форми і методи впливу на юну особистість. Уся суть родинної педагогіки спрямована на підготовку дітей до самостійного життя, їхню адаптацію до природного й суспільного довкілля. Родинно-національні та соціально-побутові традиції забезпечують зв'язок поколінь, засвоєння і збереження скарбів українського народу, впливають на розвиток і соціальну спрямованість дитини в сім'ї та соціальному середовищі. Саме тому особливо актуальним є єдність родинно-шкільного, національного виховання на основі відродження традицій української етнопедагогіки та досягнень вітчизняної й світової педагогіки і формування на цій основі педагогічної культури батьків як перших вихователів.

Із цього приводу К. Д. Ушинський зазначав: "Мистецтво виховання має ту особливість, що майже всім воно здається справою знайомою й зрозумілою, а декому навіть справою легкою – і тим зрозумілішим і легшим здається воно, чим менше людина з ним обізнана – теоретично чи практично. Майже всі визнають, що виховання вимагає терпіння, дехто вважає, що для цього потрібні вроджена здібність і вміння, тобто навички, але дуже мало хто прийшов до переконання, що, окрім терпіння, вродженої здібності та навичок, потрібні ще й спеціальні знання"⁴. Продовжуючи К. Д. Ушинського, відомий вітчизняний педагог В. О. Сухомлинський писав: "Батьківська педагогіка – це, на мій погляд, педагогічна освіта батьків і матерів, освіта тих, кому завтра бути батьками й матерями"⁵.

За висновком В. О. Сухомлинського, у наші дні немає важливішого у сфері виховання завдання, ніж навчити батька та матір виховувати своїх дітей, прищепити їм високу педагогічну культуру. "Без турбот про педагогічну культуру батьків, – писав він, – неможливо розв'язати жодного завдання, що стосується навчання та виховання. Батьківська педагогіка, тобто елементарне коло знань матері та батька про те, як істота, що народилася від людини, стає людиною, – це фундамент, основа всієї педагогічної теорії та практики". І закликав, звертаючись до вчителів: "Учіть батьків мистецтва виховання як найбагороднішої, найлюдянішої, найвищої творчості, як виконання високого громадського обов'язку".

Велич і красу родини в народі підносять аж до небес, як ознаку особливого авторитету й ролі в житті кожної людини. Повне щастя без сім'ї, без домашнього затишку не мислиме.

Звичайно, увага і повага до сім'ї, до роду не приходять самі по собі. Їх треба виховувати. Це якраз і є той природний, надійний шлях, яким дитина змалку усвідомлює свою приналежність до родини, роду, а через них – до рідного народу, української нації.

Діти зміцнюють сім'ю. Вони прикрашають життя і дарують радість, продовжують людський рід і передають родинну духовну естафету від покоління до покоління. У народній педагогіці знаходимо: «Шануй і поважай бабусю і дідуся. Вони дали життя мамі і твоєму татові. Вони ночей не спали біля твоєї колиски. Пам'ятай, що сонце осяє твої радісний ранок. Для них сонце – на вечірньому крузі. Ніколи не забувай свою рідну домівку». Воістину святі слова, і всі батьки щиро вірять, що їхні діти ніколи-ніколи не стануть на шлях перекотиполя, що колись було українкою. Про це в народі розповідають таку казку:

"У полі росла українка. Поряд з нею – мама і тато, бабуся і дідусь, прабабуся, прадідусь. Вночі біг вовчик, зачепив українку, вирвав її з ґрунту. Більше вона не могла пити водичку, житиися. Припекло сонечко і висушило українку. Подув вітер – і покотив її полем. Капали сльози з її очей, боляче було відриватися від свого роду. Зачепилась вона за стареньке дерево, а на ранок подув вітер з іншого боку, знову покотив її через поле. І стала вона перекотиполем".

Так і людина, як і рослина, не може жити без правічного ґрунту. Вирвана з рідного місця, вона почне всихати, перероджуватися на перекотиполе. Без зв'язку з рідною людиною стає безпорадна. Вона завжди стояла і стоятиме біля витоків людського життя і щастя, додаватиме сили й відваги, оберігатиме від напастей,

⁴ Ушинський К. Д. Про сімейне виховання. – К., 1974. – С. 117.

⁵ Сухомлинський В. О. Батьківська педагогіка. – К., 1978. – С. 23.

хвороб душі і тіла, вчитиме шанувати людей, їх працю, їх мудрість, святою молитвою звучатиме в її устах велике і величне слово – РОДИНА.

Національна традиція, її трансформація в сьогоднішній і майбутньому стає важливим чинником поступу нашої педагогіки. Неважко помітити, що і в світовій педагогіці ця думка знаходить усе більше прихильників. Людство прямує до зближення інтересів, до взаємодії в розвитку й виживанні, і водночас жоден народ не бажає втратити найліпших якостей і прикмет своєї самобутності, неповторності.

Традиції, звичаї та обряди – це та наша спільна історія, яка живить і єднає нас. І ми сьогодні з усією відповідальністю маємо ставитися до формування високого національного ідеалу, гуманістичного за своїм спрямуванням і змістом, розмаїтого й багатого на форми та способи його вираження.

Висновки

На мою думку, усвідомлення важливості духовного розвитку народу, дотримання спадкоємності поколінь, вивчення бодай кожним третім історії свого роду, своїх родинних традицій відіграє значну роль у сталому розвитку держави. Нехай це лише соціальна складова стійкості розвитку, але її не можна відкидати чи надавати їй меншої уваги, ніж, наприклад, екологічній. Якою буде екологічна ситуація в країні прямо залежить від соціального чинника. Нині ми знаходимося на тому етапі, коли Земля значною мірою забруднюється через людський чинник, а запобігти цьому допоможе правильне виховання, насамперед – сімейне, з перших років життя.

Мене ж з коліски виховували на любові до України й української мови, на повазі до вчителя та його праці. Тому це відіграло неабияку роль у моєму виборі професії – не дарма ж я навчаюся на славному історичному факультеті Житомирського державного університету імені Івана Франка.

Вчитель – найблагородніша професія. І доки житимуть такі вчителі – наставники, як моя мама, тато, як мої улюблені шкільні вчителі, чудові викладачі нашого університету, людство буде застраховане від жорстокості, грубості, насилля. Адже ж відомо: «Світ тримається на любові».

Бібліографія

- Білорус О. Г. Глобальна перспектива і сталий розвиток: (Системні маркетинг. докл.) / О. Г. Білорус, Ю. М. Мацейко. – К.: МАУП, 2005. – 492 с.: іл. – Бібліогр.: С. 474–491.
- Коменський Ян Амос. Вибрані педагогічні твори. – М., 1955. – 649 с.
- Концепція національного виховання // Рідна школа. – 1995. – № 6.
- Кузь В. Материнська школа: Виховання в родині // Педагогіка і психологія. – 1995. – № 4.
- Основи національного виховання / За ред. Г. Кузя. – К., 1994.
- Програма дій «Порядок денний на XXI століття»: Ухвалена конференцією ООН з навколишнього середовища і розвитку в Ріо-де-Жанейро (Саміт «Планета Земля», 1992 р.): Пер. з англ. – 2-ге вид. – К.: Інтелсфера, 2000. – 360 с.
- Сухомлинський В. О. Батьківська педагогіка. – К., 1978.
- Сухомлинський В. О. Серце віддаю дітям. – К., 1969. – 232 с.
- Ушинський К. Д. Про сімейне виховання. – К., 1974. – 211 с.

Марина Костюк

ФОРМУВАННЯ ОСОБИСТОСТІ БЕЗПЕЧНОГО ТИПУ ПОВЕДІНКИ

Вступ

В умовах суцільної глобалізації, урбанізації, мультикультуризму, політичного антагонізму, кризових економічних явищ, екологічних небезпек та інших чинників, питання про формування особистості безпечного типу поведінки є життєво необхідним. Це постає надзвичайно актуальним у контексті переходу нашої країни до сталого розвитку, що визначає цілісну систему поглядів на збалансованість гуманістичного, соціального, економічного й екологічного розвитку України. Правові основи, принципи, завдання та організаційні заходи переходу країни до сталого розвитку і є основою для розробки відповідної стратегії, державних, регіональних та інших програм, проєктів соціально-економічного розвитку на найближчу і віддалену перспективу.

Відтак, "безпека особистості" як соціокультурна проблема постає одним із головних аспектів сталого розвитку України. Саме тому важливим є вивчення поняття «безпеки», «поведінки», «людини безпечного типу поведінки», дослідження історії формування концепції особистої безпеки, суперечності поглядів щодо її змісту, забезпечення концепції нормативно-правовими документами міжнародних організацій і державними нормами. Суттєвим є також і визначення категорії безпеки, основні риси людини безпечного типу поведінки (ЛБТП) та умови їх формування, мотиви поведінки, цільові установки і способи діяльності як типологічні риси ЛБТП.

Що таке безпека особистості

Крім того, саме поняття „безпека особистості” з’явилося зовсім недавно, на початку 1990-х років, до того на першому місці стояло питання „національної безпеки”. Людство почало усвідомлювати вагу своєї найвищої цінності – життя, його безпеки, лише тоді, коли відчуло цілу низку системних небезпек. Формування особистості безпечного типу поведінки передбачає розуміння таких понять, як „поведінка”, „безпека”, „людина безпечного типу поведінки”.

Існують різні підходи до трактування поняття „безпека” залежно від галузі, яка розглядає це питання (правознавство, політологія, філософія, біологія тощо). З точки зору безпеки життєдіяльності поняття „безпека” трактується як стан захищеності особи, суспільства, держави від зовнішніх і внутрішніх загроз, який ґрунтується на діяльності людей, суспільства, держави, світового співтовариства щодо виявлення, запобігання, послаблення, усунення і відбиття небезпек і загроз, здатних їх знищити, позбавити фундаментальних матеріальних і духовних цінностей, нанести неприйнятні збитки, закрити шлях до виживання та розвитку. У біології під „безпекою” розуміють явище, тотожне з гомеостазом системи, тобто тип динамічної рівноваги, характерний для складних саморегульованих систем, що полягає у підтриманні параметрів, істотно важливих для збереження систем, у допустимих межах. Політологи розглядають „безпеку” як органічну систему організації

державної влади щодо реалізації потреб та інтересів людини¹. У дослідженнях польських вчених (Януша Свінярські, Тадеуша Ханаусека, Станіслава Пьоха, Лешека Коженьовські) „безпека” означає певний об’єктивний стан, який полягає у відсутності загрози і сприймається суб’єктивно як окремими особами, так і групами людей. Аналізуючи поняття безпеки, автори виокремлюють два аспекти: об’єктивний і суб’єктивний. Об’єктивний аспект безпеки характеризується існуванням або неіснуванням реальних загроз незалежно від будь-яких спостережень. Суб’єктивним аспектом, який стосується усвідомлення існування та можливої протидії небезпеці, є відчуття безпеки людиною. Це, на думку Лешека Коженьовські, знаходить своє відображення у різноманітних моделях безпеки, враховуючи: стан безпеки, коли зовнішня загроза незначна, а її сприймання правильне; „фальшиву безпеку”, коли зовнішня загроза серйозна, проте вважається невеликою; брак безпеки, коли з’являється реальна загроза, а сприймання цієї загрози є адекватним; нав’язлива ідея, коли незначна загроза вважається великою².

Поняття безпеки особистості з’явилося в міжнародному лексиконі тільки в кінці ХХ ст. Упродовж століть безпека вважалася, перш за все, безпекою нації або держави. Зміна у використанні терміна „безпека” відбулася в 90-ті роки, коли радикальна зміна пройшла на міжнародному рівні. Уперше захист народу, який розглядався як суверенна справа окремої національної держави, потенційно став справою міжнародного співтовариства. Перехід від визначення безпеки, що ставить у центр державу, до визначення, що ставить у центр людину, відбувся під впливом ряду чинників, головним чином, чинників політичного характеру. Наприклад, завершення „холодної війни” між США та СРСР, яке дозволило раніше прихованим інтересам урядів і громадян вийти на перший план. Появу нового аспекту в розумінні безпеки особистості часто пов’язують із опублікованим у 1992 році Генеральним секретарем ООН „Порядку денного для світу”. У ньому висловлювалася ідея, що загроза для глобальної безпеки може бути за своєю природою не тільки військовою. Доповідь Програми розвитку ООН (ПРООН) про розвиток людського потенціалу 1994 року продовжила розвивати ідею розширеного трактування концепції безпеки особистості.

Усі визначення поняття „безпека” у прямому чи непрямому значенні включають такі основні положення: наявність загроз, що поділяються на внутрішні та зовнішні; наявність життєво важливих інтересів об’єктів захисту; баланс інтересів між ними³. Первинною є саме наявність загроз. Вторинний аспект – наявність життєво важливих інтересів, тобто тих, реалізація яких визначає саме існування об’єктів захисту і без яких ці об’єкти припиняють своє існування. Відповідно до видів загрози розрізняють сім категорій безпеки, а саме:

- безпека для здоров’я (пов’язана з попередженням і ліквідацією поширення інфекційних, паразитних, серцево-судинних, онкологічних захворювань, СНІДу);
- економічна безпека (передбачає забезпечення доходів людини, достатніх для задоволення наявних проблем);

¹ Дуднікова І. І. Екологія і безпека життєдіяльності: термінологічний словник – довідник / І. І. Дуднікова. – К. : Вища школа, 2005. – 247с.

² Коженьовські Лешек Об’єктивні та суб’єктивні категорії загрози. Чотирифакторний модуль безпеки / Лешек Коженьовські // Безпека життєдіяльності. – 2005.– №6. – С. 13–18.

³ Спасенников В. В. Экономическая психология как научная дисциплина, специализация студентов и область практической деятельности / В. В. Спасенников // Региональная экономика, наука и инновации. – Калуга: Эйдос, 1997. – С.370–374.

- продовольча безпека (означає доступність основних продуктів харчування для всіх людей у будь-який час як економічно, так і фізично);
- екологічна безпека (є поєднання проблем руйнування локальних і глобальних екосистем, забруднення навколишнього середовища);
- особиста безпека (захист від фізичного насильства будь-якого характеру: від своєї держави – фізичні тортури; від інших держав – війна; від груп людей – етнічні та релігійні конфлікти; від злочинних угруповань і злочинців – пограбування, розбій, шантаж тощо; загроза жінкам – насильство, жорстоке поводження в сім'ї; загрози дітям – жорстоке поводження; загрози собі самому – суїцид, наркотики, алкоголь тощо);
- суспільна безпека (передбачає захист на рівні сім'ї, общини, організації, расової чи етнічної групи);
- політична безпека (передбачає додержання прав людини, захист від репресій, спричинених певними переконаннями, національною чи релігійною приналежністю).

Критика концепції безпеки особистості

Проте ця розгорнена концепція безпеки особистості зазнала критики з боку тих, хто вважає, що чим більше компонентів містить концепція, тим менша можливість застосовувати її як політичний інструмент, тобто реалізовувати в житті на практиці. Зокрема, один із засновників міжнародного руху „Партнерство заради безпеки особистості” (Міністерство закордонних справ і міжнародної торгівлі Канади) пропонує значно вужче визначення: „Безпека особистості означає захищеність людей від небезпеки як насильницького, так і ненасильницького характеру. Це стан, що характеризується відсутністю загрози правам людини, її безпеці і навіть життю... Для того, щоб визначити, чи доцільно розглядати те або інше питання в контексті безпеки особистості, слід з'ясувати, наскільки захищеність людей піддається загрози”⁴. Незважаючи на відмінності в інтерпретації, визначеннях і акцентах, різні концепції безпеки особистості, мають спільні положення: спостерігається зміщення акценту від безпеки держави до безпеки людей, хоч це не свідчить про те, що питання національної безпеки є сьогодні менш актуальним та менш важливим; концепція припускає і особливо виявляє той факт, що держава зобов'язана гарантувати безпеку своїм громадянам; визнається важливість ролі недержавних організацій; концепція вимагає, щоб винні у порушеннях прав людини притягувалися до відповідальності; концепція підкреслює складність проблеми безпеки, звертаючи особливу увагу на необхідність пошуку комплексних відповідей. У тому, що стосується різних аспектів прикладного значення концепції безпеки особистості, існує згода, що вона є багатоплановою і вимагає координації та співпраці з боку широкого кола дійових осіб.

Чинники безпеки життя людини

Безпека людини – це поняття, що відображає саму суть людського життя, її ментальні, соціальні і духовні надбання. На наш погляд, важливим є запропоноване Л.О. Михайловою і В.М. Губановою визначення безпеки життя людини як стану її повного фізичного, соціального й духовного благополуччя, що визначається внутрішніми (спадковість, фізичне й психічне здоров'я) і зовнішніми (навколишнє

⁴ Notes for an Address "Foreign Policy in the Information Age", by the Honorable Lloyd Axworthy, Minister of Foreign Affairs, Ottawa, 6.12.1996 (www.dfait-nyaeci.gc.ca/english/foreignp/ciis/menu.htm). – P. 36.

природне, антропогенне, техногенне, соціальне середовище) чинниками⁵. Загалом безпека життя людини – це стан захищеності її життєво важливих інтересів від зовнішніх і внутрішніх загроз. Концептуально безпека життя людини зумовлюється такими чинниками: станом навколишнього середовища (довкілля, побут, транспорт, виробництво, соціальні відносини); державними системами підтримки безпеки людини (охорона здоров'я, пожежна охорона, цивільна оборона, органи правопорядку, охорона праці); індивідуальною захищеністю особи (психофізіологічний стан, знання та вміння, індивідуальні засоби захисту).

Поняття „поведінка” має в науці ряд визначень. У словнику сучасної української мови (за редакцією В.Т. Бусел) поняття „поведінка” визначається як: сукупність чітких-небудь дій і вчинків; спосіб життя; вміння поводити себе відповідно до встановлених правил. Відповідно до філософських джерел, поведінка – „властива живим істотам взаємодія з навколишнім середовищем, опосередкована їх зовнішньою (рухливою) та внутрішньою (психічною) активністю”⁶. Цей термін визначає як діяльність окремих індивідуумів, так і соціальних спільнот. У сучасному педагогічно-психологічному аспекті поведінка людини – це соціально зумовлена діяльність, з відповідними природними передумовами. С.П. Гвоздій безпечну поведінку розуміє як своєрідну активність, яка не несе в собі небезпеки, захищає людину від небезпеки; не завдає шкоди особистості й природі⁷. Отже, безпечна поведінка – це сукупність вчинків, які характеризують загальне ставлення людини до власної безпеки, життя і здоров'я, до безпеки, життя і здоров'я оточуючих, екологічно безпечного природного середовища.

Сьогодні швидка урбанізація й індустріалізація, різке зростання народонаселення в багатьох країнах світу, інтенсивна хімізація сільського господарства та інше порушили біологічний кругообіг речовин в природі, внаслідок чого почалося її руйнування. Це поставило під загрозу життя й здоров'я людей, сучасного і майбутнього покоління, подальше існування людської цивілізації. У сучасних умовах розвитку політико-правової, соціальної, культурної сфери життєдіяльності людини, що в першу чергу спрямоване на забезпечення її прав і свобод, охорону її життя, здоров'я, честі та гідності, іде диференціація поняття безпека особистості за різними напрямками. Так, наприклад, сьогодні все більшої актуальності набувають поняття безпеки жінки, безпеки дитини, сім'ї тощо. Особливістю поняття безпеки особистості сьогодні, мабуть, є те, що воно розглядається паралельно до всіх сфер діяльності та життя особистості. Говорячи про цю проблематику, беруться до уваги не окремі елементи безпеки (екологічна, правова, економічна, соціальна тощо), а їх єдність, що дозволяє повністю реалізувати на практиці поняття безпеки особистості.

„Безпека – це властивість соціальної системи, що полягає в її здатності до підтримання такого порядку внутрішніх і зовнішніх взаємозв'язків, при якому дезорганізують вплив зовнішнього і внутрішнього середовища мінімально”, – таке визначення безпеки обґрунтовує М. А. Лесков. У більш розширеному понятті категорія „соціальна безпека” – це стійкий стан суспільного організму, в умовах

⁵ Михайлова Л. Безпека в ЧС соціального характеру. Система „людина – соціальне середовище” / Л. Михайлова, В. Губанова // ОБЖ. – 2006. – №4. – С. 18–23.

⁶ Філософський енциклопедичний словник. – Москва. – Радянська енциклопедія. – 1983. – 627с.

⁷ Гвоздій С. П. Підготовка майбутніх вчителів природничого циклу до навчання школярів основ безпечної поведінки : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. пед. наук: спец. 13.00.04 „Теорія і методика професійної освіти” / С. П. Гвоздій. – Одеса, 2007. – 21 с.

якого кожна особистість має право не тільки мати та вільно розпоряджатися набором життєвих благ, а розвивати свої можливості й потреби (І. В. Лапанова)⁸. Особистість безпечного типу – людина, орієнтована на добро і здатна до продуктивної діяльності по збереженню свого духовного і фізичного здоров'я, захисту оточуючих людей і природи від зовнішніх загроз на рівні високорозвинених духовних якостей, навичок і вмій. Для особистості безпечного типу поведінки характерні: пошукова активність, колективістська мотивація, усвідомлення єдності всього живого, розуміння свого місця в суспільстві, колективі, родині, почуття впевненості у власних силах для вирішення проблем, навички гармонійного спілкування, прагнення допомагати іншим людям, готовність до співпереживання, відсутність страху смерті, страху перед уявними погрозами, страждань через дрібниці і незручностей в особистому житті. Для формування особистості безпечного типу потрібно озброювати людей справді науковими знаннями, в тому числі і про людину як космопланетарне явище, навичками позитивної взаємодії та саморозвитку, психотренінгу і біоенергетичного цілительства, самореалізації індивідуальних можливостей безпечного існування для себе та інших людей.

Основні риси особистості безпечного типу поведінки

Різні люди по-різному володіють якостями, властивими особистості безпечного типу поведінки (ОБТП). Значною мірою це залежить від їх вроджених здібностей, але свою роль відіграють і умови існування людини в суспільстві, а також виховання і освіта. До типологічних рис ОБТП належать мотиви поведінки, цільові установки і способи діяльності. Мотиви: общинно-колективістські, які спонукають людину-громадянина до життєдіяльності в традиціях взаємної допомоги, що виключають отримання користі з утруднень, слабкості оточуючих людей і не допускають хижацького ставлення до природи.

Виходячи з вимог, що висувуються до людини середовищем проживання (природа, суспільство, техніка), можна виділити основні риси ОБТП: суспільно-колективістські мотиви поведінки; дбайливе ставлення до навколишнього світу; грамотність у всіх сферах забезпечення безпечної поведінки; передбачення небезпек, що впливають на людину; організаторські здібності особистої та колективної безпечної діяльності; наявність правових і фізичних навичок захисту природи, людей, самого себе від загроз, що виходять із зовнішніх джерел та самого себе особисто. Умовами формування ОБТП є: усвідомлення єдності природи і людини в енергетичному плані і розуміння кожним своєї ролі у створенні безпечного життя на планеті, в країні, колективі, родині; оволодіння практичними навичками поведінки в ситуаціях взаємодії з людьми і природою; уміння використовувати власні ресурси для безпечного існування в повсякденній життєдіяльності і в екстремальній обстановці. Таким чином, поняття „особистість безпечного типу” значить здатність людини до безпечної самореалізації в навколишньому світі. Ця здатність ґрунтується на певних мотиваційних установках, вольових якостях особистості і зачіпає її емоційну та інтелектуальну сферу. Крім того, умовою безпечної поведінки виступає компетентність у питаннях забезпечення політичної, правової, соціальної, моральної, фізичної та іншої захищеності людини.

⁸ Михайлов Л. А. Концепция организации подготовки учителя безопасности жизнедеятельности в современном педагогическом университете : дис. ... д-ра пед. наук : 13.00.08 / Михайлов Леонид Александрович. – СПб., 2003. – 340 с.

Головною психофізіологічною характеристикою ОБТП є адекватна, безпечна для довкілля діяльність мозку людини. Психіка будь-якого індивіда є однією з форм відбивної активності мозку. Психічна діяльність – вищий рівень функціонування мозку, її специфічною ознакою є відображення дійсності у вигляді образів, понять, емоційних переживань і вольових спонукань до діяльності. Будь-яка пізнавальна та емоційна активність, тобто вольова регуляція поведінки особистості, спирається на нейрофізіологічний базис і передбачає відповідні процеси в нервовій системі людини. Якості ОБТП, що характеризують стан людей у кризових чи екстремальних ситуаціях, у процесі взаємодії з навколишнім середовищем, спілкування з іншими людьми і т. ін., зумовлені відповідними нейрофізіологічними процесами і властивостями нервової системи людини, що забезпечують йому безпечну життєдіяльність. У зв'язку з цим, особливе значення має вчення І. П. Павлова про фізіологію вищої нервової діяльності. Найчастіше при зустрічі з різного роду небезпеками, складнощами, невдачами людина впадає в стан афекту або стресу. Вперше термін „стрес” увів у медицину Г. Сельє в 1936 р. для позначення стану організму під впливом на нього будь-якого дратівного фактора. Якщо створюються несприятливі умови, організм намагається відновити втрачену рівновагу – виникає адаптаційний синдром. Поряд з класичним стресом, причинами якого можуть бути травма, опік і т. д., розрізняють емоційний стрес, який є наслідком впливу на психіку. Різниця між ними досить умовна: при класичному стресі адаптаційний синдром виникає в момент зустрічі з подразником, тоді як адаптація до емоційного (психологічного) стресу може настати завчасно.

Вплив на людину страху або небезпеки визначається дією трьох психофізіологічних механізмів:

1. Безумовно-рефлекторний механізм проявляється в тому, що деякі подразники (темрява, поява почуття страху перед іншою людиною, незнання, як діяти в ситуації, і т. ін.) є безумовними сигналами, на які психіка реагує станом переляку або паніки різного ступеня.

2. Умовно-рефлекторний механізм діє тоді, коли людина отримала деякий негативний досвід і у неї виробився умовний рефлекс на ті елементи ситуації, які самі по собі безпечні, але супроводжували раніше дії реальної небезпеки. Якщо страх раніше був пов'язаний з тим чи іншим елементом дійсної небезпеки, то він може викликатися практично будь-яким фактором.

3. Дія інтелектуального механізму проявляється в тому, що почуття страху може бути наслідком уявного відтворення небезпеки, уяви небезпечної ситуації, спогади про пережиту загрозу і т. д. Раптовість виникнення ситуації, дефіцит інформації, втома, перевтома – все це фактори, що збільшують небезпечність поведінки людини. Невміння діяти в складній ситуації і виникнення страху змушують людину чинити неправильно.

За різних обставин в процесі життєдіяльності, які можуть бути як буденними, так і ситуаціями екстремального характеру (тимчасовими, які вимагають великої напруги сили волі), невідготовлена людина може потрапити у складне становище, її поведінку важко передбачити, вона може вчинити небезпечні дії стосовно самого себе, людей, природи, суспільства. Таким чином, відмітними особливостями особистості безпечного типу поведінки є психологічна стійкість і психологічна готовність до дій у різних життєвих ситуаціях. Формуванню подібних якостей ОБТП сприяють наступні основні психолого-педагогічні умови: усвідомлення єдності природи, суспільства, людини у всіх існуючих сферах життєдіяльності; розуміння

своїх можливостей у забезпеченні безпеки природи, суспільства і особистої безпеки; знання небезпек, що впливають на людину в суспільстві і природі; оволодіння способами раціональної і гуманістичної взаємодії з природою, технікою, людьми; набування здатності створювати для себе необхідні ресурси безпечного існування; вміння організувати безпечну життєдіяльність для себе та інших людей.

Безпечна поведінка передбачає наявність чотирьох основних компонентів: передбачення небезпеки (знання небезпек, що оточують людину, знання фізичних властивостей цих небезпек, уміння розпізнавати природу небезпеки та інше); запобігання впливу небезпеки; подолання небезпеки; створення режиму безпеки. Щоб уникнути впливу небезпеки, людина повинна розуміти природу виникнення, характер розвитку небезпечних ситуацій, усвідомлювати реальні можливості щодо подолання небезпеки, вміти правильно оцінити ситуацію і раціонально розподілити свої сили.

Основна ланка моделі ОБТП – передбачення небезпеки як від середовища проживання (природної, техногенної, соціальної і т. д.), так і від власного „я”, а це включає: правильну оцінку ситуації (вид небезпеки, характер розвитку небезпеки і її наслідки, правову спрямованість поведінки; організацію та планування дій з недопущення впливу конкретної небезпеки; створення матеріальної та духовної бази для надання допомоги постраждалим⁹.

Одним із найновіших понять в концепції безпеки особистості виділяється поняття культури безпеки особистості, адже потрібно бути дуже обережним, толерантним і гуманним у ході реалізації цієї концепції в житті. На основі діяльнісного підходу до формування культури людини (П.Я. Гальперін, А.Н. Леонтьєв та інші), враховуючи, що особистість – носій культури (Б.С. Єрасов), спираючись на положення про пріоритетні напрями базової культури особистості (О.С. Газман), в культурі безпеки людини досліджені взаємопов'язані аспекти: змістовно-процесуальний (компоненти діяльності, якості особистості, напрями базової культури особистості, що сприяють безпеці людини) і функціональний (роль культури в забезпеченні безпеки)¹⁰.

До категорій безпеки, які були нами зазначені вище, доцільно також віднести ще одну – інформаційну, що означає безпеку в інформаційному полі, коли людям доступна правдива інформація про стан довкілля, економічної, політичної ситуації в країні, і ця інформація не несе загрози для людини. Ось тут також слід застосувати поняття культури безпеки особистості¹¹.

Висновки

Отже, безпечною поведінкою є сукупність вчинків, які характеризують загальне ставлення людини до власної безпеки, життя і здоров'я, до безпеки, життя і здоров'я оточуючих, екологічно безпечного природного середовища. Суттєво важливим сьогодні є питання про формування особистості безпечного типу поведінки. Першочерговим завданням сучасні освітні заклади ставлять питання про

⁹ Філософський енциклопедичний словник. – Москва. – Радянська енциклопедія. – 1983. – 627 с.

¹⁰ Мошкин В. Н. Воспитание культуры безопасности школьников : дис. ... доктора пед. наук : 13.00.01 / Мошкин Владимир Николаевич. – Барнаул, 2004. – 369 с.

¹¹ Попков А. В. Формирование безопасного поведения подростков во внеурочной деятельности : автореф. дис. на соискание учен. степени канд. пед. наук. 13.00.01 „Общая педагогика, история педагогики и образования” / А. В. Попков. – Ижевск, 2007. – 18 с.

розвиток повноцінно гармонійно розвиненої особистості, її соціалізації та виживання в суспільстві і природі. На наш погляд, вкрай необхідно озброїти молоду людину ґрунтовними, вичерпними, зрозумілими знаннями про всі небезпеки, які можуть чекати її, виробити в неї культуру думок, що допоможе сформувати в ній саме ті якості, які притаманні людині безпечної поведінки, а саме: пошукова активність, колективістська мотивація, усвідомлення єдності всього живого, розуміння свого місця в суспільстві, колективі, родині, почуття впевненості у власних силах для вирішення проблем, навички гармонійного спілкування, прагнення допомагати іншим людям, готовність до співпереживання, відсутність страху смерті, страху перед уявними погрозами, страждань через дрібниці і незручностей особистому житті.

Бібліографія

1. Гвоздїй С. П. Підготовка майбутніх вчителів природничого циклу до навчання школярів основ безпечної поведінки : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. пед. наук: спец. 13.00.04 „Теорія і методика професійної освіти” / С. П. Гвоздїй. – Одеса, 2007. – 21 с.
2. Дуднікова І. І. Екологія і безпека життєдіяльності: термінологічний словник – довідник / І. І. Дуднікова. – К. : Вища школа, 2005. – 247 с.
3. Коженцьовскі Лешек. Об’єктивні та суб’єктивні категорії загрози. Чотирифакторний модуль безпеки / Лешек Коженцьовскі // Безпека життєдіяльності. – 2005. – №6. – С. 13–18.
4. Михайлов Л. А. Концепция организации подготовки учителя безопасности жизнедеятельности в современном педагогическом университете : дис. ... д-ра пед. наук : 13.00.08 / Михайлов Леонид Александрович. – СПб., 2003. – 340 с.
5. Михайлова Л. Безпека в ЧС соціального характеру. Система „людина – соціальне середовище” / Л. Михайлова, В. Губанова // ОБЖ. – 2006. – №4. – С. 18–23.
6. Мошкин В. Н. Воспитание культуры безопасности школьников : дис. ... доктора пед. наук : 13.00.01 / Мошкин Владимир Николаевич. – Барнаул, 2004. – 369 с.
7. Попков А. В. Формирование безопасного поведения подростков во внеурочной деятельности : автореф. дис. на соискание учен. степени канд. пед. наук : спец. 13.00.01 „Общая педагогика, история педагогики и образования” / А. В. Попков. – Ижевск, 2007. – 18 с.
8. Спасенников В. В. Экономическая психология как научная дисциплина, специализация студентов и область практической деятельности / В. В. Спасенников // Региональная экономика, наука и инновации. – Калуга: Эйдос, 1997. – С.370–374.
9. Філософський енциклопедичний словник. – Москва. – Радянська енциклопедія. – 1983. – 627с.
10. Notes for an Address "Foreign Policy in the Information Age", by the Honorable Lloyd Axworthy, Minister of Foreign Affairs, Ottawa, 6.12.1996 (www.dfait-niaeci.gc.ca/english/foreignp/ciis/menu.htm). – P. 36.

Любов Лозовська

ЧИННИКИ ФОРМУВАННЯ БЕЗПЕЧНОЇ ПОВЕДІНКИ ЛЮДИНИ У ХХІ СТОЛІТТІ

Вступ

Розвиток подій на планеті, у світі, поставив перед людством проблему виживання як у буквальному, так і у фігуральному контексті. Сучасне суспільство несе значні матеріальні й людські втрати від нещасних випадків, техногенних аварій, катастроф, стихійних лих. В усьому світі все більш увага приділяється питанням безпеки людини: аналізуються підсумки різних видів трудової діяльності, вивчаються проблеми виробничої безпеки й охорони навколишнього середовища, розглядаються теоретичні питання захисту від небезпек природного, техногенного й соціального походження. Потреба у безпеці на сьогодні є другою після фізіологічних потреб людини. Іде інтенсивний пошук шляхів формування навичок безпечної поведінки та здорового способу життя людини. Різноманітна продуктивна діяльність людини призвела нині до глобальної екологічної кризи.

За такої ситуації запобігання забрудненню навколишнього середовища, рішуча відмова від стихійного впливу на нього – це насамперед моральна проблема, вирішення якої потребує достатнього рівня екологічної культури. Носієм цієї культури може бути тільки людина зі сформованим безпечним типом поведінки. У сучасному суспільстві формування такої особистості здійснюється під впливом багатьох чинників.

Мета і чинники формування безпечної поведінки людини ХХІ століття

Метою формування безпечної поведінки є розвиток в особистості стійких морально-вольових якостей, які сприяють вихованню культури людини щодо безпеки, потреб, почуттів, навичок і звичок безпечного життя; залучення до участі у практичній діяльності. Виховання зазначених якостей починається з сім'ї. Тому першим чинником формування безпечної поведінки особистості визначено сімейне виховання¹. Сімейне виховання – це складна система виховання й освіти, що створюється в умовах конкретної сім'ї силами батьків і родичів. На нього впливають спадковість і біологічне (природне) здоров'я дітей і батьків, матеріально-економічна забезпеченість, соціальний стан, уклад життя, кількість членів сім'ї, місце проживання, ставлення до дитини.

П.Ф. Лесгафт зазначив, що сім'я є одним із найголовніших чинників у вихованні дитини. Він нерідко наголошував, що формування шкідливих звичок починається в сім'ї: „Спочатку цукерка з ромом, за нею вже ром з цукеркою, а далі вже самісінький ром”². На його думку, для продуктивної праці потрібні нормальні

¹ Кошлань І. Г. Психологічні особливості емоційності підлітків та стилі сімейного виховання : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. психол. наук: спец. 19.00.07 „Теорія виховання” / І. Г. Кошлань. – Одеса, 2005. – 20 с.

² Русова С. Ф. П. Лесгафт і його педагогічні ідеї / С. Ф. Русова // Вибрані педагогічні твори. – Київ: Либідь, 1997. – Т.1. – С. 133–141.

умови життя без усяких збудників, як, наприклад, горілка, тютюн і ціла низка отруйних страв, які вживають і дорослі, і діти, щоб задурити себе або підбадьорити свій виснажений організм. До таких отруйних збудників П.Ф. Лесгафт відносив і занадто сильні враження для дітей – галас, юрба людей, кари, нагорода і под.

Відсутність морального керування легко приводить дітей на шлях злочинів у майбутньому. Визначаючи вплив сім'ї на безпечну поведінку, можна виділити такі його аспекти:

а) психологічний клімат сім'ї – включає в себе особливості, якими визначається найбільш типова гама переживань членів родини, їх настрої, емоційні контакти, а також прояви любові та поваги один до одного;

б) взаємини батьків – розлад у стосунках між батьками дуже негативно позначається на поведінці дитини і зумовлює виникнення конфліктів, спонукає до вживання алкоголю, наркотиків, скоєння злочинів, суїциду тощо;

в) поведінка й розмови батьків – проявляється у характері відносин з однолітками, де відтворюється поведінка батьків у побуті, їх звички, лексика;

г) різні прояви ставлення дорослих до дитини: осуд – веде до зниження самоповаги і вияву негативних емоцій; похвала – підносить дитину у власних очах, викликає позитивні емоції переживання, проте якщо перетворюється у захворювання, може дезорієнтувати дитину у власних можливостях, знизити активність;

д) виховний потенціал певної сім'ї – комплекс умов і засобів, які в сукупності складають педагогічні можливості сім'ї (матеріальні та побутові умови життя; численність і структуру сім'ї; рівень розвитку сім'ї як колективу; характер стосунків між її членами; життєвий досвід батьків; культурно-освітній рівень; рівень педагогічної культури дорослих; сімейні традиції; розподіл між дорослими членами сім'ї виховних обов'язків тощо)³.

Завдання сім'ї, стосовно нашого дослідження, полягають у тому, щоб:

- створити максимальні та безпечні умови для росту й розвитку дитини;
- стати соціально-економічним і психологічним захистом;
- передати досвід безпечного поводження в побутовому, виробничому та соціальному середовищі, сімейні цінності та традиції, досвід толерантного ставлення до інших;
- виробити корисні, безпечні навички і вміння, спрямовані на самообслуговування й допомогу близьким (безпечні форми діяльності);
- виховати почуття власної гідності, цінності людського життя та власного "я".

Не заперечуючи важливості формування таких життєвих тенденцій у дитини, як прагнення до самореалізації та здатність до саморозвитку, слід привернути увагу до не менш значущої для становлення особистості ще однієї складової – тенденції до самозбереження. У цей інтегральний конструкт входять: турбота про своє фізичне і психічне здоров'я, емоційний стан, психологічний комфорт, соціальний статус; уміння уникати стресогенних ситуацій, негативних впливів соціального середовища, руйнівних для здоров'я чинників; здатність до самопідтримки, самопомоги та відстоювання власної гідності серед людей⁴.

³ Журба К. О. Виховання духовності у підлітків в сучасній українській сім'ї і школі: дис... канд. пед. наук: 13.00.07 / Журба Катерина Олександрівна. – К., 2000. – 261 с.

⁴ Кононко О. Дитина в кризовому соціумі: як її розуміти і виховувати / Упоряд. Л. Шелестова. – К.: Ред. «Загальнопед. газети», 2004. – 128 с.

Наступним чинником є засоби масової інформації (ЗМІ), які стали невід'ємною частиною культури сучасного суспільства. Саме ЗМІ (телебачення, преса, Інтернет тощо) здійснюють своєрідний інформаційний вплив, на основі якого людина формує певний світогляд щодо способу і стилю життя, моделей поведінки. У цьому розумінні засоби масової інформації мають у своєму розпорядженні невичерпні можливості як позитивного, так і негативного впливу на свідомість людей, формування у них моральних якостей, громадянської активності, зразків безпечної поведінки, ставлення до порушень закону тощо. Серед позитивних чинників впливу засобів масової інформації варто виділити: доступ до корисної інформації, сприяння спілкуванню, реклама здорового способу життя та культури безпеки.

Водночас, як свідчить практика, ЗМІ, і зокрема телебачення, не виконують повною мірою ці завдання, крім того, не поодинокі випадки негативного впливу телебачення на поведінку людини, коли з телеекрану пропагуються стандарти поведінки телегероїв, що несумісні з ціннісними орієнтирами суспільства і пов'язані з демонстрацією культури сили, жорстокості тощо⁵. Занепокоєння викликає поширення у ЗМІ негативної інформації як соціально-політичного характеру, так і повідомлення про вбивства, насильства, аварії, стихійні лиха, що на тлі економічної кризи, соціальної нестабільності, тотальної невпевненості у майбутньому збільшує кількість психологічних та емоційних стресів у підлітків, посилює агресивність, зневажання людського життя, переконання в тому, що більшість проблем можна швидко розв'язати за допомогою сили. Реклама є також невичерпним постачальником зразків стилів життя для дітей і підлітків.

Ще одним чинником формування безпечної поведінки є навчальна та виховна діяльність освітніх закладів. Зміст освіти з безпеки життєдіяльності, її структура, технологія навчання сформована на основі положень про те, що людина є найголовнішим об'єктом захисту від чинників ризику. В основу визначення структури й наповнення змісту теоретичної складової покладено поняття „людина”, „здоров'я”, „безпека”, „життєдіяльність”, „небезпека”⁶. Як основний методологічний принцип безпеки життєдіяльності визначено системно-структурний підхід на основі системного аналізу. Суть системно-структурного підходу варто розуміти у відповідності з тим, що життєдіяльність розглядається як комплекс взаємозв'язків у системі „людина – життєве середовище”, суб'єктом якої може бути як окрема людина, так і будь-яка соціальна група.

Відповідні навчальні програми мають сприяти формуванню безпечного типу поведінки, особистості з гуманістичними ціннісними орієнтаціями. Виховання особистості з гуманістичними ціннісними орієнтаціями й типом поведінки сприятимуть її активній участі в забезпеченні власного тривалого безпечного та повноцінного життя в природному, техногенному й соціальному середовищах. Водночас, виховання почуття власної безпеки має здійснюватися з дотриманням почуття міри.

На індивідуальному рівні поведінки суттєвими є психологічні особливості характеру (уважність, ризикованість, агресивність, швидкість реакції, конфліктність, урівноваженість, сугестивність та ін.). Важливе значення має устрій життя, мода,

⁵ Бугера О. І. Вплив ЗМІ на процес формування особистості неповнолітнього (за матеріалами соціологічного дослідження) / О. І. Бугера // Підприємництво, господарство і право. – 2004. – № 6. – С. 117 – 120.

⁶ Концепція освіти з напрямку „Безпека життя і діяльності людини” // Інформаційний вісник „Вища школа”. – К., 2001. – № 6. – С. 6–17.

оточення, нервові стани. Тому кожен вимагає індивідуальної системи впливу на духовний та психічний аспекти своєї особистості.

Сучасний науковець О. Кононко нерозривно пов'язує *три важливих життєвих уміння, виховання яких є пріоритетними завданнями в сучасному навчальному закладі*: 1) орієнтація в довкіллі та у власному "Я": вміння виділяти головне і другорядне, безпечне і небезпечне, комфортне і дискомфортне; визначати доцільний напрям поведінки, прогнозувати ймовірні її наслідки, розбиратися в основних характеристиках соціального оточення; 2) пристосування до нових умов життя: вміння застосовувати знайомий досвід у нових умовах життя, знаходити в новому позитивне, використовувати наявні в особистому досвіді знання і навички, виявляти гнучкість у спілкуванні з людьми; 3) вміння конструктивно впливати на довкілля та на самого себе: почуватися активним суб'єктом життєдіяльності, не задовольнятися пасивною роллю споживача активності інших, об'єкту впливів однолітків і дорослих, не втрачати власного особистісного начала, поступатися своїми інтересами в разі об'єктивної необхідності, оволодівати здатністю конструктивного розв'язування проблеми виходу з конфліктної ситуації, виробляти адекватні оцінки і реакції в різних життєвих ситуаціях⁷.

Для попередження небезпечної ситуації дитина повинна навчитися орієнтуватися в довкіллі й у своєму власному "Я": оволодіти знаннями про навколишній соціальний світ та небезпечні чинники в ньому; вміти встановлювати зв'язок між поведінкою людини та її емоційним станом, намірами, ставитися до власного та чужого життя як до найвищої цінності та розуміти неприпустимість заподіяти шкоду життю й здоров'ю кожної людини, дотримуватися правил самозберігальної поведінки: знати про засоби збереження життя і здоров'я (раціональне харчування, дотримання санітарно-гігієнічних норм, урівноваженість емоцій, попередження стресових ситуацій, відмова від руйнівних для здоров'я чинників).

Навички безпечної поведінки здобуваються дитиною в ході різноманітних видів діяльності, кожен з яких стимулює пізнавальну діяльність, самостійну роботу з різними джерелами інформації. Це дозволяє сформуванню фактичний матеріал, розкрити сутність проблем власної безпечної поведінки.

Людина, живучи в суспільстві, постійно спілкується з іншими індивідами, вступаючи з ними в ідейні, виробничі, побутові, родинні та інші стосунки, чи знаходиться в ментальному середовищі – це соціальний рівень поведінки. Народившись, людина стає членом суспільства, а суспільство не завжди формує безпечні життєві потреби, інтереси, мотиви, цінності, і може породжувати небезпеки техногенного, соціального, валеологічного характеру (аварії, ДТП, теракти, злочинність, наркоманію, алкоголізм, паління та ін.). Саме в таких умовах необхідно формувати безпечну поведінку, високий рівень якої визначається тим, чи може особистість творчо використовувати сучасні методи та засоби безпеки для забезпечення захисту особи в повсякденній діяльності та надзвичайних ситуаціях, діяти в умовах, що загрожують життю та здоров'ю, а також своєю діяльністю не створює небезпеки як для себе, так і для оточуючих.

Розглядаючи проблему чинників формування безпечної поведінки сучасної людини, необхідно зазначити і вплив навколишнього середовища життєдіяльності.

⁷ Кононко О. Дитина в кризовому соціумі: як її розуміти і виховувати / Упоряд. Л. Шелестова. – К.: Ред. «Загальнопед. газети», 2004. – 128 с.

Оскільки екологічна ситуація на планеті невинно погіршується, перед людством постає дедалі гостріше проблема безпеки життя⁸.

Проблема радіаційної безпеки в сучасному світі

Сьогодні гостро постає питання радіаційної безпеки, оскільки розвиток ядерної енергетики, техногенні радіаційні аварії, випробування та застосування ядерної зброї наприкінці XX сторіччя спричинили зміни радіологічної ситуації на планеті.

Історія розвитку атомної енергетики має значну кількість прикладів аварій з викидом радіоактивних речовин у навколишнє середовище: АЕС NRX (Канада, штат Онтаріо, Чолк-Рівер. 1952 р.), АЕС «Брауне Фуррі» (США, штат Алабама, м. Декатур. 1975 р.), АЕС «Богуніце» (Чехословаччина, м. Ясловське-Богуніце. 1976 р.), АЕС «Цугура» (Японія, м. Цугура. 1981), АЕС «Ванделлос» (Іспанія, м. Ванделлос. 1989р.), Чорнобильська АЕС (Україна, м. Прип'ять. 1986 р.), Білоярська АЕС (Росія, сел. Зарічний. 1992 р.), ядерний комплекс «Фуген» (Японія, префектура Фукуї. 2003 р.), АЕС «Фукусіма» (Японія, м. Окума. 2011 р.) та ін.

Кожна аварія має свої негативні наслідки для навколишнього середовища та людини зокрема. 25 років Україна намагається подолати екологічно-соціальні наслідки аварії на Чорнобильській АЕС. У результаті аварії з сільськогосподарського користування було виведено близько 5 млн. га земель, довкола АЕС створена 30-кілометрова зона відчуження, знищені й поховані (закопані важкою технікою) сотні дрібних населених пунктів. Особливість катастрофи полягала й у сумарній дозі радіації, спрямованій на значний контингент населення, постійній дії підвищених рівнів опромінення. Відсутність, неповне чи несвочасне забезпечення заходів радіаційного захисту призвело до недостатнього впровадження превентивних методів захисту населення. У деяких областях радіаційний фактор у поєднанні з соціальними, економічними, гігієнічними проблемами, які існували раніше та виникли в результаті аварії, стали основним етіопатогенетичним чинником захворюваності населення.

Процес формування безпечної поведінки людей зони радіологічного контролю

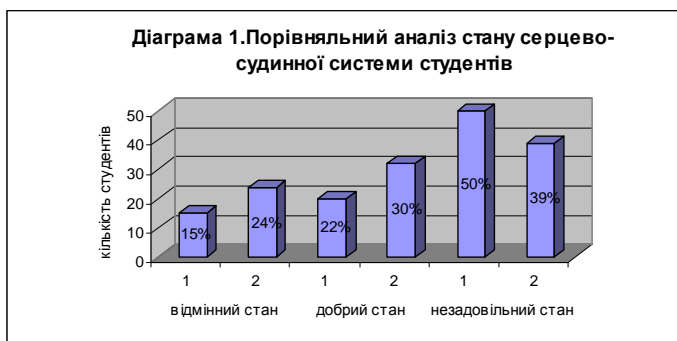
В умовах постійних стресових ситуацій, внаслідок тривалого радіаційного опромінення нервова система мешканців, що потерпіли внаслідок аварії на ЧАЕС, характеризується надмірними навантаженнями. Життєвий уклад більшості мешканців Чорнобильської зони, а особливо дітей, стан даної системи погіршується. Варто визнати, що відповідні результати досліджень можуть характеризувати і майбутній генофонд нації. Такі ж самі тенденції простежуються відповідно до результатів дослідження функціонального стану організму студентів Житомирського державного університету. У дослідженні взяло участь 153 студенти ННІ філології та журналістики, ННІ педагогіки, природничого, історичного, фізико-математичного факультетів. Серед них 67 студентів мають статус постраждалих унаслідок аварії на ЧАЕС. Тестування проводилося за такими напрямками: виміри особливостей функціонування серцево-судинної системи та нервової системи. Функціонування серцево-судинної системи досліджувалось за допомогою тесту Руф'є – Діксона та

⁸ Биченок М. М. Ризики життєдіяльності у природно-техногенному середовищі / М. М. Биченок, С. П. Іванюга, Є. О. Яковлев. – К.: Ін-т пробл. нац. безпеки Ради нац. безпеки і оборони України, 2008. – 160 с.

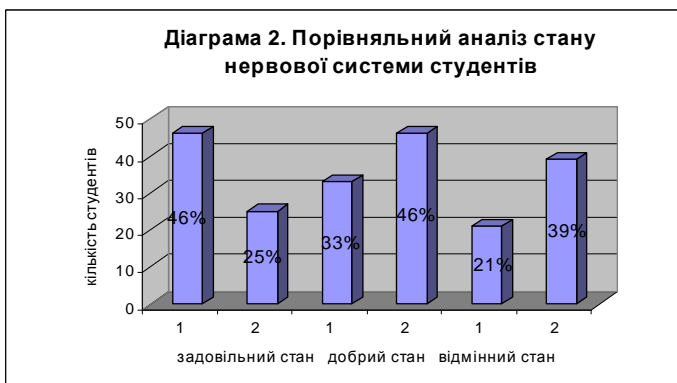
проби Мартіне, нервова система – проби на стійкість у позі Ромберга та проби А.І. Яроцького (визначення рівноваги).

Нижче наведено діаграми порівняльного аналізу функціонального стану організму студентів:

- мешканці зони радіологічного контролю;
- мешканці так званої „чистої зони”.

Побудовано автором на основі результатів дослідження

Побудовано автором на основі результатів дослідження

Дослідники, зокрема Ю.І. Москальов, І.Я. Василенко, Т.С. Макієнко, наголошують також на синергетичному впливі комплексу іонізуючого та ультрафіолетового опромінювання, хімічних факторів, куріння, вживання кави. При дії малих доз радіації у поєднанні з зазначеними факторами, які прийнято називати в онкології змінним способом життя, синергетизм на фоні мутагенних та рекомбіногенних ефектів, спричинених радіацією та відповідними факторами ризику, можливо, є одним із чинників негативного впливу на людину⁹.

Процес формування безпечної поведінки людей зони радіологічного контролю розглядається в напрямках: формування свідомого ставлення щодо безпечної поведінки в зоні радіологічного контролю; широке роз'яснення згубних наслідків

⁹ Василенко І.Я. Биологическое действие продуктов ядерного деления. Отдаленные последствия поражений // Радиобиология. – 1993. – №33. – С. 76-82.

забрудненого радіоактивними атомами хімічних елементів середовища для здоров'я людини; набуття необхідних навичок безпечної поведінки у сфері життя й діяльності в зоні радіологічного контролю.

Дослідниками виявлено, що у населення, яке проживає на забрудненій території, основними шляхами надходження радіонуклідів в організм є органи травлення. Проте незалежно від шляхів надходження, радіонукліди певною мірою всмоктуються та розподіляються по всьому організму, накопичуючись у різних його органах. Після інкорпорації радіоактивні речовини виводяться з організму з різною швидкістю¹⁰. Констатується, що при постійному надходженні до організму радіонуклідів, наприклад, у людей, які проживають на забруднених територіях, швидкість їх виведення поступово знижується. Характерною особливістю є те, що через постійну циркуляцію радіонуклідів в організмі всі органи та тканини підпадають під вплив внутрішнього опромінення. Великого значення для правильного вибору моделі поведінки в умовах радіаційного ризику набуває радіаційно-гігієнічна освіта. Загалом під радіаційно-гігієнічною освітою розуміють цілісну систему заходів у контексті загальної освіти і виховання населення, спрямованих на формування певного рівня гігієнічних знань із питань радіаційного захисту і пов'язаних із ними умінь та навичок практичної життєдіяльності в умовах радіоактивного забруднення. Соціологічні опитування засвідчили дуже низький рівень цих знань як у безпосередніх учасників ліквідації аварії на ЧАЕС, так і загалом у всього населення України¹¹.

Висновки

Отже, результати, отримані у ході дослідження, переконують, що безпечна поведінка особистості формується під впливом багатьох чинників і протягом тривалого часу. Слід зазначити, що вказані чинники несуть у собі і позитивну, і деструктивну складову та, відповідно, можуть сприяти як формуванню безпечного типу поведінки, так і проявам небезпечних тенденцій у поведінці.

Констатуємо, що зазначені небезпеки, у свою чергу, значно впливають на емоційно-психологічний стан людей, які проживають у зоні радіаційного контролю, оскільки аварія на ЧАЕС призвела до унікальної багатоаспектної екологічної катастрофи, що за своїм масштабом визначена як планетарна. При цьому винятковість цієї катастрофи виявилася також у численності та багатомірності негативних соціальних явищ, які вона спричинила, коли розвиток отримав цілий комплекс екологічних, медичних, інформаційних, соціальних, наукових, правових, управлінських, економічних, виробничо-технічних, повсякденних побутово-практичних проблем.

На мою думку, проаналізовані чинники та умови актуалізують небезпечні прояви в поведінці не одразу: вони є результатом складної взаємодії несприятливих умов навколишнього середовища та життя, помилок у родинному вихованні. Відтак проблема безпечної поведінки щільно пов'язана з цілісним комплексом сталого розвитку України.

¹⁰ Василенко І.Я. Биологическое действие продуктов ядерного деления. Отдаленные последствия поражений // Радиобиология. – 1993. – №33. – С. 76-82.

¹¹ Грабовський В. А. Чернобыльская катастрофа: контроль радіоактивного забруднення довкілля / В. А. Грабовський // Безпека життєдіяльності. – 2005. – №3. – С. 32-36.

Бібліографія

- Биченок М. М. Ризики життєдіяльності у природно-техногенному середовищі / М. М. Биченок, С. П. Іванюта, Є. О. Яковлев. – К.: Ін-т пробл. нац. безпеки Ради нац. безпеки і оборони України, 2008. – 160 с.
- Бугера О. І. Вплив ЗМІ на процес формування особистості неповнолітнього (за матеріалами соціологічного дослідження) / О. І. Бугера // Підприємництво, господарство і право. – 2004. – № 6. – С. 117 – 120.
- Василенко И. Я. Биологическое действие продуктов ядерного деления. Отдаленные последствия поражений // Радиобиология. – 1993. – № 33. – С. 76-82.
- Грабовський В. А. Чорнобильська катастрофа: контроль радіоактивного забруднення довкілля / В. А. Грабовський // Безпека життєдіяльності. – 2005. – №3. – С. 32-36.
- Дуднікова І. І. Екологія і безпека життєдіяльності: термінологічний словник – довідник / І. І. Дуднікова. – К. : Вища школа, 2005. – 247 с.
- Журба К. О. Виховання духовності у підлітків в сучасній українській сім'ї і школі: дис... канд. пед. наук: 13.00.07 / Журба Катерина Олександрівна. – К., 2000. – 261 с.
- Кононко О. Дитина в кризовому соціумі: як її розуміти і виховувати / Упоряд. Л. Шелестова. – К.: Ред. «Загальнопед. газети», 2004. – 128 с.
- Концепція освіти з напрямку „Безпека життя і діяльності людини” // Інформаційний вісник „Вища школа”. – К., 2001. – № 6. – С. 6–17.
- Кошлань І. Г. Психологічні особливості емоційності підлітків та стилі сімейного виховання : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. психол. наук: спец. 19.00.07 „Теорія виховання” / І. Г. Кошлань. – Одеса, 2005. – 20 с.
- Русова С. Ф. П. Лесгафт і його педагогічні ідеї / С. Ф. Русова // Вибрані педагогічні твори. – К. : Либідь, 1997. – Т.1. – С. 133–141.

AUTORZY UKRAIŃSCY

CZĘŚĆ II – 2

**Соціально-економічні та екологічні
виміри сталого розвитку**

Ігор Стратійчук

ЗАСТОСУВАННЯ СКЛАДНИХ ЛАНЦЮГІВ МАРКОВА ДЛЯ СЕРЕДНЬО- ТА ДОВГОСТРОКОВОГО ПРОГНОЗУВАННЯ СВІТОВОЇ ЕКОНОМІКИ ЯК ОСНОВИ СТАЛОГО РОЗВИТКУ КРАЇН СВІТУ

Вступ

Успішне моделювання та прогнозування процесів, які протікають у таких складних системах, як екологічні, соціальні та економічні, і дотепер залишається однією з найактуальніших і до кінця не розв'язаних проблем, що відносяться до цілого комплексу наук про природу, людину і суспільство.

У сучасних умовах розвитку світового суспільства надзвичайно актуальним постає питання сталого розвитку як запоруки подальшого прогресу та розвитку загалом. Сталий розвиток можливий лише за стабільної фінансово-економічної ситуації, яка є передумовою своєчасних видатків на захист екології, підвищення демократизації у суспільстві та інших складових сталого розвитку. Тому розглядаємо фінансово-економічну систему як основу сталого розвитку, а її показники – як індикатори розвитку економік країн світу. Світовий фондовий ринок є вагомою частиною світової фінансово-економічної системи, отже фондові індекси можна використовувати в якості індикаторів сталості розвитку країн світу. Такий підхід дозволить адекватно оцінити сучасну ситуацію сталості розвитку в світі та зробити прогноз.

Різноманіття підходів до побудови моделей таких систем, а також часто більш ніж скромні успіхи в прогнозуванні їх динаміки вимушують шукати причини невдач не тільки в частковостях, але і в аксіоматиці, що стосується постановки завдання, засобів моделювання, що використовуються, інтерпретації його результатів, зв'язків з іншими науковими напрямками.

Сучасний стан світового фондового ринку, зокрема України, його кризовість, засвідчує недосконалість методів моделювання та прогнозування, які використовуються, що сигналізує про необхідність зміни концепції та підходів, пошуку нових шляхів розв'язання цієї науково-практичної проблеми. Усе вищезазначене визначає актуальність теми в практичному і теоретичному планах.

Теоретичні засади дослідження світової економіки

Фінансово-економічний стан держави значною мірою зумовлений станом фінансового сектору. Так, основою економіки будь-якої країни є її фондовий ринок, оскільки в ньому зосереджено 60-95 % ВВП країни. Фондовий ринок України – 72% ВВП країни, а світовий фондовий ринок вміщує понад 70% світового ВВП, тому

його динаміку варто використовувати як основу для прогнозування економіки України та світу¹.

Як приклад у цьому дослідженні в якості індикаторів стану фінансово-економічної системи були використані фондові індекси, які репрезентують усі регіони світу та охоплюють понад 85% світового фондового ринку, а саме^{2,3}: PFTS – Ukrainian Stock Exchange Index (Україна), Азія: SSEC – China Shanghai Composite Index (Китай), HIS – Hang Seng Index (Китай), KS11 – Seoul Composite Index (Пд. Корея), NIKKEI – Tokyo Exchange Index (Японія), BSESN – Bombay Stock Exchange Index (Індія), Європа: FTSE mib – Milano, Italia, Borsa FTSE Group Index (Італія), PSI20 – Portuguess Stock Index (Португалія), GD – Greece Stock Index (Греція), DAX – Germany Exchange Index (Німеччина), FCHI – France Exchange Index (Франція), FTSE – Financial Times Stock Exchange Index (Англія), AEX – Amsterdam Exchange Index (Нідерланди), IBEX – Madrid Exchange Index (Іспанія), ISEQ – Irish Exchange Index (Ірландія), Америка: BVSP – Brazilian Bovespa Stock Index (Бразилія), MXX – Mexico IPC Index (Мексика), GSPTSE – SP/TSX Composite Index (США), SP – Standard and Poor's Index (США), MERV – Argentina Merval Index (Аргентина).

Теоретичні засади використання складних ланцюгів Маркова

Головною відмінністю складних ланцюгів Маркова від простих є врахування післядії або пам'яті. Технологія передбачає прогнозування ряду за ієрархією інтервалів дискретизації часу та послідовного „склеювання” результатів прогнозів на різних частотних рівнях в один вихідний ряд прогнозу. Такий підхід дозволяє найбільш повно використати фрактальні властивості часового ряду^{4,5}.

Розглянемо послідовність операцій, які необхідні для побудови прогнозного ряду на основі складних ланцюгів Маркова. Для цього необхідно задати наступні параметри^{6,7}:

1) вид ієрархії приростів часу (проста – ступені двійки, складна – добуток ступенів перших простих чисел);

2) величини s – кількість станів та r – порядок ланцюга Маркова. Ці параметри можуть бути індивідуальними для кожного рівня дискретизації, знаходження оптимальних параметрів здійснюється експериментально;

3) величина порогу δ , та мінімальна кількість переходів N_{\min} .

Алгоритм побудови прогнозу включає наступні кроки:

1. Генерація ієрархії приростів часу – послідовності Δt , максимальний з яких повинен відповідати довжині прогнозного проміжку N_1 .

¹ Петерс Э. Хаос и порядок на рынках капитала. Новый аналитический взгляд на циклы, цены и изменчивость рынка: Пер. с англ. / Э. Петерс. – М.: Мир, 2000. – 333 с.

² Джерело статистики індексів світового фондового ринку [Електронний ресурс] – режим доступу: <http://finance.yahoo.com>

³ Індекс ПФТС фондового ринку України [Електронний ресурс] – режим доступу: <http://www.pfts.com>

⁴ Федер Енс. Фракталы / Пер. с англ. / Е. Федер. – М.: Мир, 1991. – 260 с.

⁵ Тихонов В. И. Марковские процессы. / Тихонов В.И., Миронов В.А. – М.: Сов. Радио, 1977. – 488 с.

⁶ Сапцин В. М. Опыт применения генетически сложных цепей Маркова для нейросетевой технологии прогнозирования. / Сапцин В.М. // Вісник Криворізького економічного інституту КНЕУ. – Кривий Ріг. – КЕІ КНЕУ. – 2009. – Вип. 2(18). – С.56-66.

⁷ Soloviev V. Financial time series prediction with the technology of Complex Markov chains / V. Soloviev, V. Saptsin, D. Chabanenko // Computer Modelling and New Technologies. – 2010. – Vol. 14, № 3. – P. 63-67.

2. Для кожного приросту часу Δt зі зростанням приростів здійснюється прогнозування станів та відновлення ряду за прогнозними станами. Цей етап включає наступні дії:

- 2.1. Обчислення приростів (прибутковостей) ряду з дискретизацією Δt .
- 2.2. Перетворення ряду приростів у ряд номерів станів $(1 \dots s)$.
- 2.3. Обчислення ймовірностей переходів для узагальнених станів.
- 2.4. Побудова ряду прогнозних станів, застосовуючи процедуру визначення найбільш ймовірного наступного стану.
- 2.5. Відновлення ряду значень із ряду станів із дискретизацією Δt .
- 2.6. Склеювання прогнозу з дискретизацією Δt з рядом, який отримано в результаті склеювання попередніх шарів (з меншим кроком Δt). У випадку, якщо цей ряд є першим, у якості результату склеювання повертається ряд без змін.

3. Останній склеєний ряд склеїти з продовженням лінійного тренда, побудованого за усіма попередньо відомими точками.

Ряд, склеєний з лінійним трендом, є результатом прогнозування. Розглянемо етапи наведеного алгоритму більш детально.

Стани в цій технології пов'язані з вимірюванням прогнозної величини. Пропонуються наступні способи класифікації прибутковостей у стани. Серед них – класифікація на основі принципу рівномірності за кількістю представників у класах; на основі принципу рівномірності за відхиленням, а також їх комбінації для різних модулів відхилень.

Основою для класифікації станів є приріст, або прибутковість ряду. Розглядаються абсолютні та відносні прирости ряду:

$$r_t = p_t - p_{t-\Delta t}, \quad (1)$$

$$r_t = \frac{p_t - p_{t-\Delta t}}{p_t}, \quad (2)$$

де p_t – вхідний ряд динаміки ціни, Δt – проміжок дискретизації, який обрано для аналізу. Відомо, що математичне сподівання ряду прибутковостей дорівнює нулю, а дисперсія є фактично мірою волатильності ряду. На основі значень прибутковостей r_t здійснюється класифікація та перетворення значень ряду в ряд дискретних станів.

Класифікація відбувається за наступним алгоритмом^{8,9}:

$$s_t = (i \mid r_{\text{lim},i-1} > r_t > r_{\text{lim},i}), \quad (3)$$

де s_t – номер стану, який відповідає моменту часу t , для якого обчислено прибутковість r_t , i – номер стану $[1 \dots s]$, інтервал $[r_{\text{lim},i-1}, r_{\text{lim},i}]$ якого відповідає обчисленій прибутковості r_t .

Крім інтервалу прибутковостей, заданого зазначеними вище граничними значеннями $[r_{\text{lim},i-1}, r_{\text{lim},i}]$, для кожного стану обирається середнє значення прибутковості $r_{\text{avg},i}$, яке буде використовуватись при відновленні значень ряду за прогнозованими дискретними станами.

⁸ Тихонов В. И. Марковские процессы. / Тихонов В.И., Миронов В.А. – М.: Сов. Радио, 1977. – 488 с.

⁹ Сапцин В. М. Опыт применения генетически сложных цепей Маркова для нейросетевой технологии прогнозирования. / Сапцин В.М. // Вісник Криворізького економічного інституту КНЕУ. – Кривий Ріг. – КЕІ КНЕУ. – 2009. – Вип. 2(18). – С.56-66.

При прогнозуванні в якості наступного стану обирається стан із найбільшою ймовірністю при даних умовах. Для цього ми використовуємо матрицю ймовірностей переходів із стану в стан.

У випадку складного ланцюга Маркова ймовірність наступного стану залежить не тільки від попереднього стану, а й від послідовності r станів, які відбулись перед цим. На етапі класифікації станів з кожним станом був зв'язаний середній приріст $r_{avg,i}$, який додається до значення останньої точки ряду та обчислюється наступна дискретизована точка. Проміжні точки заповнюються як лінійна інтерполяція відомих двох сусідніх точок. Алгоритм відновлення значень ряду y_t на основі початкової ціни p_t та ряду середніх приростів, $r_{avg,ik}$ відповідних прогнозним станам s_k можна задати послідовністю обчислень:

$$\begin{aligned}
 y_t &= p_t, \\
 y_{t+1} &= y_t + r_{avg,i1} / \Delta t = p_t + r_{avg,i1} / \Delta t, \\
 y_{t+2} &= y_{t+1} + r_{avg,i1} / \Delta t = p_t + 2r_{avg,i1} / \Delta t, \\
 &\dots \\
 y_{t+\Delta t-1} &= y_{t+\Delta t-2} + r_{avg,i1} / \Delta t = p_t + (\Delta t - 1)r_{avg,i1} / \Delta t, \\
 y_{t+\Delta t} &= y_{t+\Delta t-1} + r_{avg,i1} / \Delta t = p_t + \Delta t r_{avg,i1} / \Delta t = p_t + r_{avg,i1}, \\
 y_{t+\Delta t+1} &= y_{t+\Delta t} + r_{avg,i2} / \Delta t = p_t + r_{avg,i1} + r_{avg,i2} / \Delta t, \\
 &\dots \\
 y_{t+n\Delta t-1} &= y_{t+n\Delta t-2} + r_{avg,in} / \Delta t = p_t + \sum_{k=1}^{n-1} r_{avg,ik} + \frac{(\Delta t - 1)}{\Delta t} r_{avg,ik}, \\
 y_{t+n\Delta t} &= y_{t+n\Delta t-1} + r_{avg,in} / \Delta t = p_t + \sum_{k=1}^n r_{avg,ik}. \tag{4}
 \end{aligned}$$

Для кожного Δt здійснюємо перетворення ряду приростів у ряд станів, здійснюємо прогнозування майбутньої послідовності станів, потім відновлюємо ряд із заданою дискретизацією за спрогнозованим рядом станів.

Ряди, отримані при відновленні для різних Δt , проходять процедуру склеювання, в результаті якої отримується ряд, який і є прогнозним.

Оскільки ряд $\{y_i\}$ містить системні точки лише в моменти часу, кратні Δt_i , а інші точки ряду є інтерпольованими, то процес склеювання полягає в заміні цих інтерпольованих точок значеннями системних точок із попередніх $\Delta t < \Delta t_i$, які містяться в ряді результатів попередніх склеювань $\{g_i\}$.

Алгоритм склеювання може бути записаний у вигляді послідовності обчислень:

$$\begin{aligned}
 z_t &= g_t = p_t, \\
 z_{t+1} &= g_{t+1} + (y_{t+\Delta t_i} - g_{t+\Delta t_i}) / \Delta t_i, \\
 z_{t+2} &= g_{t+2} + 2(y_{t+\Delta t_i} - g_{t+\Delta t_i}) / \Delta t_i, \\
 &\dots \\
 z_{t+\Delta t-1} &= g_{t+\Delta t-1} + (\Delta t_i - 1)(y_{t+\Delta t_i} - g_{t+\Delta t_i}) / \Delta t_i, \\
 z_{t+\Delta t} &= g_{t+\Delta t} + (\Delta t_i)(y_{t+\Delta t_i} - g_{t+\Delta t_i}) / \Delta t_i = y_{t+\Delta t_i}, \\
 z_{t+\Delta t+1} &= g_{t+\Delta t+1} + ((y_{t+2\Delta t_i} - g_{t+2\Delta t_i}) - (y_{t+\Delta t_i} - g_{t+\Delta t_i})) / \Delta t_i, \\
 z_{t+\Delta t+2} &= g_{t+\Delta t+2} + 2((y_{t+2\Delta t_i} - g_{t+2\Delta t_i}) - (y_{t+\Delta t_i} - g_{t+\Delta t_i})) / \Delta t_i, \\
 &\dots \\
 z_{t+n\Delta t-1} &= g_{t+n\Delta t-1} + \frac{(\Delta t - 1)}{\Delta t} ((y_{t-n\Delta t} - g_{t-n\Delta t}) - (y_{t-(n-1)\Delta t} - g_{t-(n-1)\Delta t})), \\
 z_{t+n\Delta t} &= g_{t+n\Delta t} + ((y_{t-n\Delta t} - g_{t+n\Delta t}) - (y_{t+(n-1)\Delta t} - g_{t+(n-1)\Delta t})) = \\
 &= g_{t+(n-1)\Delta t} - y_{t+(n-1)\Delta t} - y_{t-n\Delta t}.
 \end{aligned}$$

Розглянемо результати прогнозування фондових ринків.

Практичні результати використання складних ланцюгів Маркова

На рисунку 1 представлено динаміку щоденних значень фондових індексів деяких економічно потужних країн світу та України з 02.01.2005 по 14.10.2011 рр.

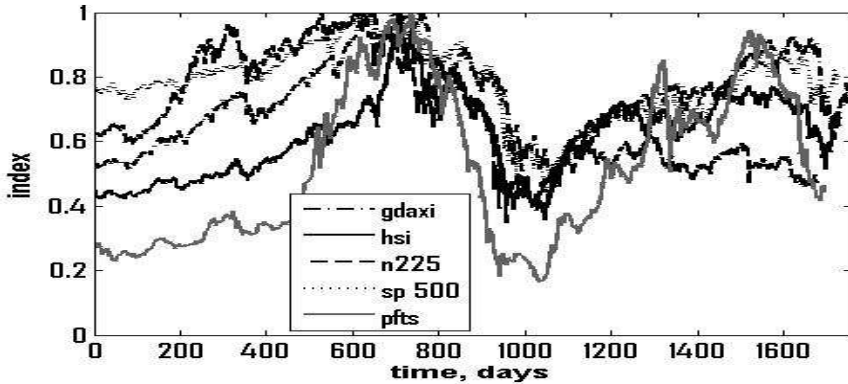

Рис. 1. Динаміка фондових індексів^{10, 11}

На рисунку 1 помітною є подібність динаміки різних фондових індексів, що свідчить про наявність високої кореляції між ними. Помітна перша (в околі точки 1000) та початок другої “хвилі” кризи (кінець графіка). Прогноз дозволить нам оцінити глибину падіння та визначити подальші перспективи фондового ринку та сталість у розвитку.

Добір оптимальних параметрів для складних ланцюгів Маркова

Для застосування складних ланцюгів Маркова була проведена процедура добору оптимальних параметрів. Ця процедура включає в себе порівняння прогнозних даних (з різними параметрами) та реального ряду на різноманітних проміжках, мірою наближеності та достовірності прогнозу, відповідно до дібраних параметрів, є середнє квадратичне відхилення. Чим менше воно, тим коректнішими є прогнозні параметри, які будуть використовуватись для прогнозування динаміки економіки країн світу в подальшому. Критерієм успішності такого підбору є отримання їх однакового чи близького значення для різних частин одного часового ряду та різних часових рядів загалом.

На рисунку 2 проілюстровано процес добору оптимальних параметрів, на основі розрахунків автора, для прогнозування на прикладі прогнозування кризи 2008 року.

Проведений добір дозволив визначити кластери прогнозів із найменшим відхиленням від реального ряду (з 2500-ї до 4500-ї точки), вони є близькими в різних частинах цього ряду та інших тестових рядах. Отже, прогнозна динаміка фондових індексів схожа на різних проміжках, оптимальні значення прогнозів отримуємо при

¹⁰ Джерело статистики індексів світового фондового ринку [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://finance.yahoo.com>

¹¹ Індекс ПФТС фондового ринку України, [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://www.pfts.com>

вибірці від 2500 до 4500 торгових днів, це означає, що найбільший вплив на фондовий ринок має історія довжиною 10 – 18 років до моменту прогнозування.

Наступним кроком є середньо- та довгострокове прогнозування економіки країн світу, використовуючи оптимальні параметри.

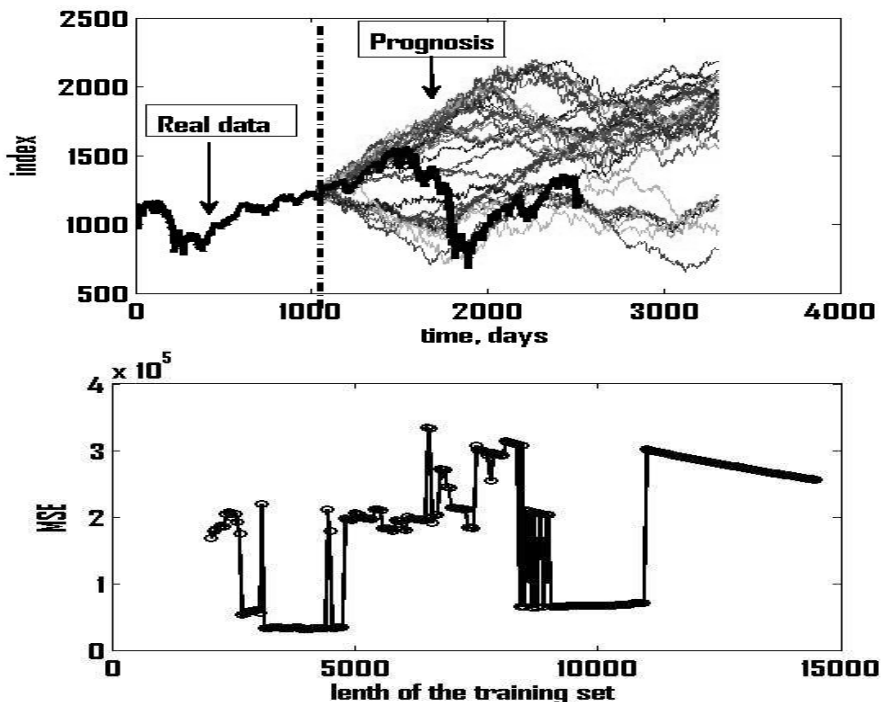
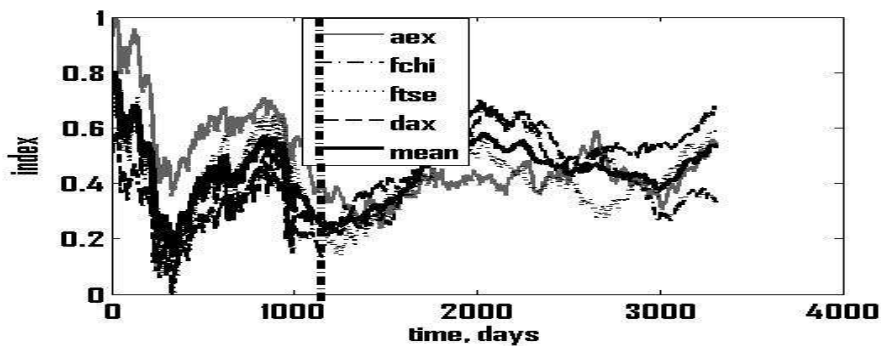

Рис. 2. Добір параметрів для прогнозу на прикладі кризи 2008-го року SP500

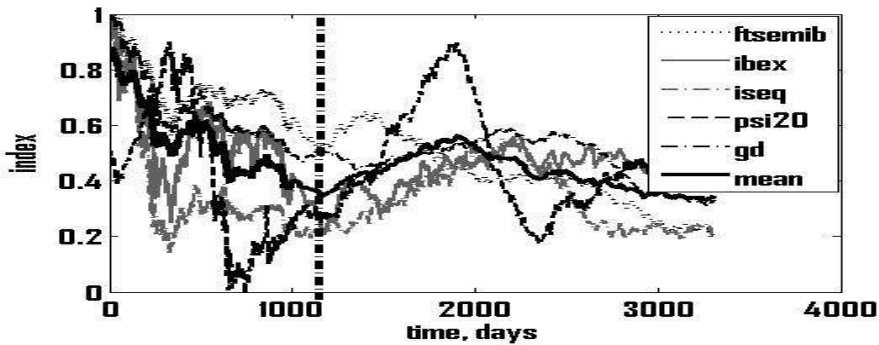

Рис. 3. Прогноз для країн Європи на основі розрахунків автора

Прогнози, розраховані на основі складних ланцюгів Маркова

На рисунку 3 розглянемо прогнози для фондових індексів країн Європи. Початком прогнозу для всіх індексів є тисячне значення.

Очевидним є те, що динаміка прогнозів схожа. Найглибша частина кризи припадає на 2012-2013 роки, що збігається з думками експертів^{12, 13}. Найкращою прогнозна динаміка є в Німеччині, Англії та Франції. Для більшості країн Європи сталість у розвитку збільшиться, починаючи з 2013-2014 років.

На рисунку 4 представлені прогнозні дані для основних економік країн Азії.

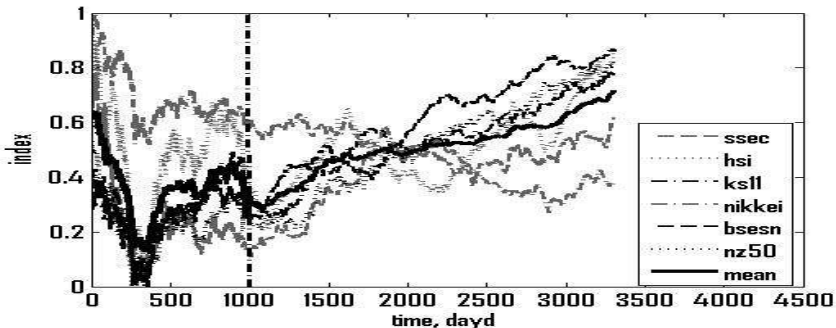

Рис. 4. Прогноз для країн Азії на основі розрахунків автора

Для країн Азії найглибша частина кризи припадає на 2013-2014 роки. Основні країни Азії мають позитивну прогнозу динаміку, крім Японії, яка зазнала значних економічних втрат від стихійного лиха. Прогнозні дані щодо сталості розвитку збігаються з основними країнами Європи.

На рисунку 5 розглянемо прогнозу динаміку Америки.

¹² Акаев А. О возможности предсказания нынешнего глобального кризиса и его второй волны / А. Акаев, В. Садовничий, А. Коротаев. // Экономическая политика. – 2010. – №6. – С.39-46.

¹³ Акаев А. А. О причинах и возможных последствиях второй волны глобального кризиса / А. А. Акаев, А. В. Коротаев, А. А. Фомин // ВЕСТНИК МГУ. СЕРИЯ «ГЛОБАЛИСТИКА». – 2011. – Т. 1. – № 1.

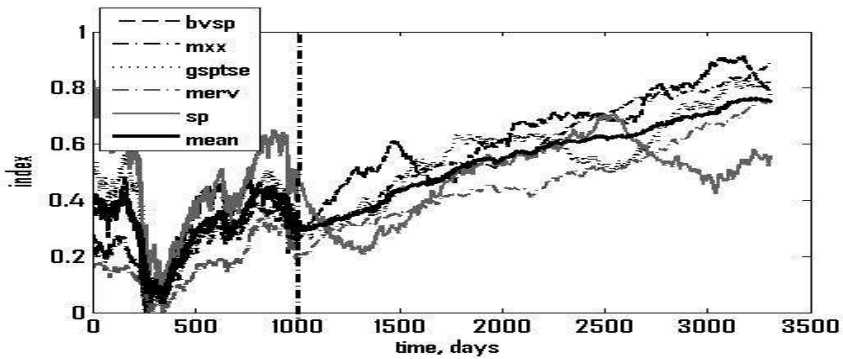

Рис. 5. Прогноз для Америки на основі розрахунків автора

Прогнозні дані для Америки співпадають з прогнозними даними для азійських країн, – найглибша частина другої “хвилі” припадає на 2013-2014 рр., лише після цього відбудеться зростання, яке буде супроводжуватись новим технологічним укладом і зміною структури економіки країн.

На рисунках 6 та 7 проаналізуємо середньо- та довгострокові прогнози розвитку економіки України.

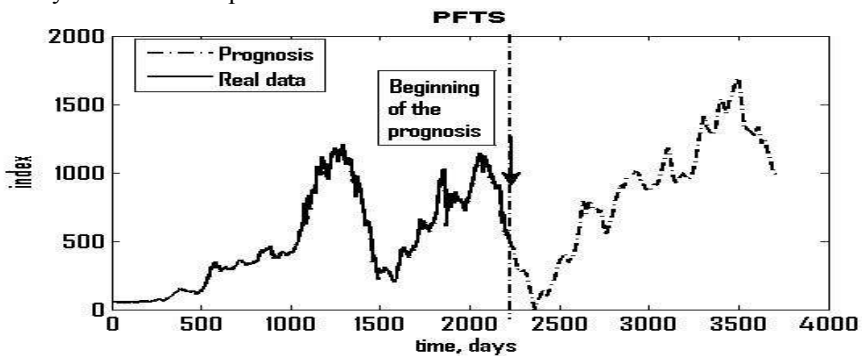

Рис. 6. Середньостроковий прогноз розвитку економіки України на основі розрахунків автора

Важливо відзначити, що за прогнозними даними економічний спад буде продовжуватись до 2014 року, після чого буде поступове зростання до 2021 року включно. Висока інтегрованість економіки України у світову економіку лише підсилює наявну кореляцію в економічному розвитку з країнами світу.

На рисунку 7 представлений довгостроковий прогноз розвитку економіки України.

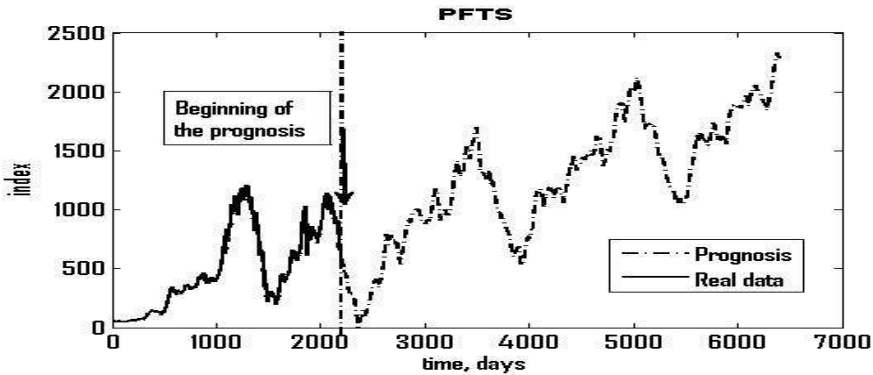

Рис. 7. Довгостроковий прогноз розвитку економіки України на основі розрахунків автора

У довгостроковому періоді спостерігається певна циклічність в економічній динаміці: 2014-2021 рр. – зростання, 2021-2023 рр. – спад, 2023-2030 рр. – зростання. Таку закономірність можна визначити як “технологічні хвилі нового століття”, сформулювавши закономірність: “7 років зростання через 2 роки спаду”. Для України поглиблення сталого розвитку, імовірно, настане з 2014 року.

Бачимо, що для різних країн прогнози мають схожу динаміку та часову циклічність, це можна трактувати, як перехід світової економіки до нової структури, зміни старих законів розвитку економічних процесів та явищ. У такому укладі змінюється сама суть економічної кризи – тепер це періоди між технологічними переходами, які визначають подальший розвиток економіки країни. Щоб переконатися у тенденціях подальшого розвитку світової економіки, проаналізуємо наступний графік прогнозів (рис. 8).

На рисунку 8 представлено усі попередні прогнози, що дає змогу детальніше проаналізувати дані та зробити узагальнення.

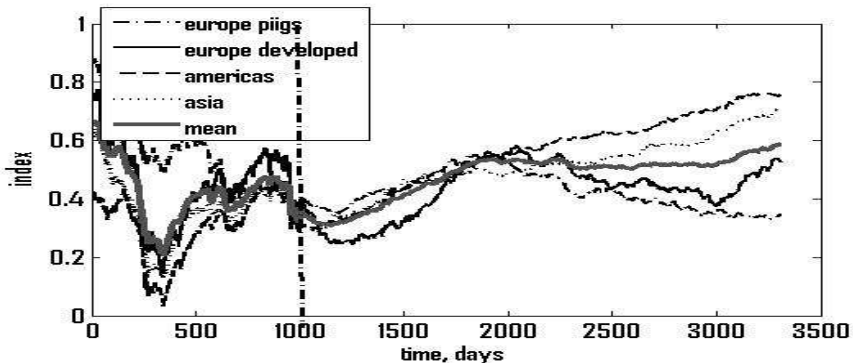

Рис. 8. Довгостроковий прогноз розвитку економіки країн світу на основі розрахунків автора

Дані на рисунку 8 підтверджують наші висновки стосовно країн світу – початок зростання економік країн світу почнеться у 2013-2014 роках, найінтенсивніше зростання буде спостерігатися в Азії та Америці. Циклічність економік країн світу має новий характер – технологічний. З 2014-го року, за

прогнозними даними, разом із фінансово-економічним піднесенням відбудеться поглиблення у сталості зростання усіх країн світу.

Висновки

У процесі дослідження вдалось визначити оптимальні параметри для середньо- та довгострокового прогнозування економік країн світу, зокрема України. Під час аналізу прогнозів було виявлено ряд закономірностей сучасної та прогнозованої динаміки розвитку країн світу, серед них: “технологічні хвилі нового століття”, “7 років зростання через 2 роки спаду”.

Застосування складних ланцюгів Маркова має універсальний характер і дозволяє отримувати прогнози високої точності, які неодноразово перевірялися на історичних даних.

Початок стабільного зростання економіки України, яка корелює зі світовою, припадає на 2014 рік, що також є початком поглиблення сталості розвитку усіх країн світу.

Цю методику, можливо, і варто застосовувати для економічного планування та передбачення небажаних економічних ефектів у середньо- та довгостроковому періодах, прогнозування сталості розвитку країн світу.

Експериментальна робота з прогнозування часових рядів індексів фондових ринків показує ефективність алгоритму та підтверджує актуальність подальших досліджень запропонованого методу задля забезпечення стабільного розвитку економіки країн світу та України.

Бібліографія

- Джерело статистики індексів світового фондового ринку [Електронний ресурс] – режим доступу: <http://finance.yahoo.com>
- Індекс ПФТС фондового ринку України [Електронний ресурс] – режим доступу: <http://www.pfts.com>
- Акаев А. А. О причинах и возможных последствиях второй волны глобального кризиса / А. А. Акаев, А. В. Коротаев, А. А. Фомин // ВЕСТНИК МГУ. СЕРИЯ «ГЛОБАЛИСТИКА». – 2011. – Т. 1. – № 1.
- Акаев А. О возможности предсказания нынешнего глобального кризиса и его второй волны / А. Акаев, В. Садовничий, А. Коротаев. // Экономическая политика. – 2010. – №6. – С.39-46.
- Сапцин В.М. Опыт применения генетически сложных цепей Маркова для нейросетевой технологии прогнозирования. / Сапцин В.М. // Вісник Криворізького економічного інституту КНЕУ. – Кривий Ріг. – КЕІ КНЕУ. – 2009. – Вип. 2(18). – С.56-66.
- Soloviev V. Financial time series prediction with the technology of Complex Markov chains / V. Soloviev, V. Saptsin, D. Chabanenko // Computer Modelling and New Technologies. – 2010. – Vol. 14, № 3. – P. 63-67.
- Петерс Э. Хаос и порядок на рынках капитала. Новый аналитический взгляд на циклы, цены и изменчивость рынка: Пер. с англ. / Э. Петерс. – М.: Мир, 2000. – 333 с.
- Федер Енс. Фракталы / Пер. с англ. / Е. Федер. – М.: Мир, 1991. - 260 с.
- Тихонов В. И. Марковские процессы. / Тихонов В. И., Миронов В. А. – М.: Сов. Радио, 1977. – 488 с.

Анастасія Батур

РЕКУРЕНТНИЙ АНАЛІЗ СКЛАДНИХ МЕРЕЖЕПОДІБНИХ СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНИХ СИСТЕМ

Вступ

Нині знаменитий вислів маркізи де Помпадур «Після нас хоч потоп» користується дедалі меншою популярністю – на перший план виходять нові ідеї, думки, підходи. Однією з них є концепція сталого розвитку, яка, поєднуючи минуле і майбутнє, апелює до кожного з учасників суспільних процесів. Із початку 70-х років ХХ століття в наукових колах точились дискусії з приводу визначення сталого розвитку як чіткої системи поглядів, результатом чого стало розгалуження концепту на екологічну, економічну та соціополітичну складові¹. Незважаючи на низку другорядних відмінностей, ключовим аспектом залишається усвідомлена необхідність установа балансу між задоволенням сучасних потреб людства і забезпеченням інтересів майбутніх поколінь.

Особливу увагу варто приділити стабільності, а саме: раціональному розподілу ресурсів, досягненню оптимального рівня економічної ефективності, уникненню значних соціальних, політичних та економічних потрясінь². Прикладом останньої групи ризиків є фінансово-економічна криза, що спалахнула 2008 року, поставивши під загрозу чинний економічний порядок. Окремі групи дослідників вбачають корінь проблеми в появі реальної необхідності структурних перетворень, докорінних змін, тоді як решта вчених схиляються до того, щоб визнати аномальний характер подій. Очевидним однак є те, що дотримання концепції сталого економічного розвитку, зокрема своєчасне планування, прогнозування та здійснення превентивних заходів, дозволило б закласти підвалини більш плавного та менш затратного переходу до нового стану світової економіки. Саме тому актуальним стає пошук нових методів прогнозування, які в змозі передбачити кризові періоди, адекватно оцінивши поточні умови³. Серед нових підходів до аналізу економічної дійсності особливої уваги заслуговують ті, що розглядають національні господарства та сукупність міжнародних господарських взаємодій як складну мережеподібну систему, існування якої можливо описати за допомогою певних законів.

Можна навести безліч прикладів, що свідчать на користь інтеграції існуючих світоглядних ідеологій та застосування принципів керованого розвитку на практиці. Для максимально ефективної підтримки стабільності доцільно враховувати

¹ Harris J. M. Sustainability and Sustainable Development [Електронний ресурс] / J. M. Harris // International Society for Ecological Economics. – 2003. – Режим доступу <http://www.ecoeco.org/pdf/susdev.pdf>

² Robertson J. The New Economics of Sustainable Development [Електронний ресурс] / J. Robertson // режим доступу <http://www.jamesrobertson.com/book/neweconomicsofsustainabledevelopment.pdf>

³ Синергетичні та еконофізичні методи дослідження динамічних та структурних характеристик економічних систем / [Дербенцев В. Д., Сердюк О. А., Соловійов В. М., Шарапов О. Д.]. – Черкаси : Брама-Україна, 2010. – 300 с.

особливості кожної країни, специфіку її історичного розвитку, культурний аспект. Ускладнення взаємодій, поява численних факторів ризику та інтеграція економічних агентів вимагають удосконалення класичних методів прогнозування динаміки національних господарств, розробки принципово нових підходів, що враховували б системний характер функціонування світової економіки. Значна увага сьогодні приділяється застосуванню мережевих підходів для аналізу динамічно релевантних статистичних властивостей реальних часових послідовностей. Перспективним є підхід, який використовує концепцію рекурентності у фазовому просторі. Незважаючи на те, що ідея повторюваності станів у межах складної системи вже певний час успішно використовується для дослідження нейронних мереж, протейнових ланцюгів та лінгвістичних особливостей, економічні науки й досі не приділяють їй належної уваги.

Метою роботи є обґрунтування ефективності застосування методів рекурентного аналізу⁴ та мережевих підходів у дослідженні фінансових криз⁵, а також окреслення можливих шляхів їх застосування в контексті концепції сталого розвитку. Розглянуто останні методологічні досягнення при аналізі часових послідовностей, потенціал методів рекурентного аналізу в процесі вивчення складних систем, проілюстровано можливі варіанти застосування підходу на прикладі реальних економічних процесів.

Об'єктом дослідження виступають процеси розгортання фінансової нестабільності. Предметом дослідження є особливості передкризової динаміки та характерні зміни значень мережевих мір у період релаксації. Методи дослідження включають загальнонаукові методи, діалектичний метод наукового пізнання, базовий інструментарій для рекурентного аналізу часових послідовностей.

Властивості складних систем

Складною системою є будь-яка система, що складається з великої кількості взаємодіючих компонентів (агентів, процесів та ін.), якій притаманні властивості, нехарактерні для окремих елементів. Зазвичай вона відрізняється специфічною ієрархією, зазнає впливу зовнішніх та внутрішніх факторів. Тому очевидним є комплексний характер переважної більшості природних систем, які згодом стали предметом дослідження багатьох сфер і відгалужень сучасної науки, спонукаючи до поглиблення міждисциплінарних досліджень. Так, з часом були виявлені спільні риси між фізичним всесвітом, мережами P2P, урядами, мережею Інтернет, людським мозком, що є своєрідним свідченням практичної інтеграції окремих сфер наукового мислення в єдину комплексну систему уявлень про світ.

Особливої уваги заслуговують ідеї сфери нелінійної динаміки. Зокрема кореляційні розмірності або показники Ляпунова було запропоновано та успішно використано для кількісного опису топології фазового простору і відповідних динамічних властивостей. Просторово розширені системи було вивчено із

⁴ Marwan N., Romano M. C., Thiel M., Kurths J. Recurrence plots for the analysis of complex systems / Marwan N., Romano M. C., Thiel M., Kurths J. // Phys.Rep. – 2007. – Vol.438. – P. 237–329.

⁵ Donner R.V. Recurrence-based time series analysis by means of complex network methods. / Donner R.V., M. Small, J.F. Donges, N. Marwan, Y. Zou, R. Xiang, J. Kurths // International Journal of Bifurcation and Chaos. – 2011. – Vol. 21(4). – P. 1019–1046.

застосуванням, наприклад, фрактальних властивостей та складних мережевих підходів⁶.

Можливість розподілити системи на вузли, зв'язки та закони, що їх описують, надає змогу розглядати окремі аспекти реального існування людини, в тому числі соціально-економічне середовище, не лише як комплексну систему, але й як складну мережу. Подібний підхід надає можливість глибше проаналізувати систему взаємозв'язків між агентами, забезпечує більш ефективний моніторинг системи, а відтак дозволяє закласти підвалини концепції сталого розвитку у сфері економічних взаємодій. Існує суттєва концептуальна подібність між, з одного боку, реконструкцією мережевих топологій з просторово розподілених часових послідовностей (наприклад, у нейрофізичних кліматичних мережах) та, з іншого боку, вивченням фазово-просторових властивостей динамічних систем на базі окремих часових послідовностей. Отже, фундаментальні характеристики динамічних систем можна виявити шляхом побудови комплексних мереж за допомогою таких послідовностей.

Останнім часом було запропоновано кілька підходів до перетворення часових послідовностей у складні мережеподібні відображення. Ці методи можна умовно поділити на три класи, що ґрунтуються на:

- взаємній близькості різних сегментів часової послідовності (мережі наближення);
- опуклості послідовних спостережень (графів видимості);
- переміщенні ймовірностей між дискретними станами (транзитивні мережі).

За винятком графів видимості, усі підходи пов'язані з концепцією рекурентності, що стала особливо популярною протягом минулих двох десятиліть. На відміну від традиційних підходів, вона враховує діалектичність розвитку реальних систем, тобто відрізняється рисами, важливість яких важко переоцінити в умовах сучасної бурхливої динаміки.

Сутність ідеї рекурентності

У контексті аналізу часових послідовностей існує стан \bar{x}_i у момент $t = i * \Delta t$ (де $i \in N$, Δt є частотою дискретизації, а $\bar{x} \in R^m$ станом у m -вимірному фазовому просторі), коли стан системи \bar{x}_j в інший момент часу $j * \Delta t$ є подібним до того вихідного стану або настільки завгодно наближеним (однак зазвичай не ідентичним). Подальші дослідження стали можливими з розвитком комп'ютерних технологій, збільшенням потужності обчислювальних машин. Так, було запропоновано технологію рекурентних діаграм (РД) для візуалізації рекурентностей у фазовому просторі. РД відображають наявні рекурентності у формі бінарної матриці R , де $R_{i,j} = 1$ якщо \bar{x}_j є сусіднім до стану \bar{x}_i , і $R_{i,j} = 0$ у протилежному випадку.

Зв'язок ідеї рекурентності та різних типів мереж часових послідовностей доповнює фундаментальна структурна аналогія між рекурентними діаграмами та складними мережами взагалі. Обидва типи структур ґрунтуються на бінарних матрицях (тобто матриці рекурентності та суміжності відповідно), що можуть бути використані у ході вивчення основних топологічних властивостей базової складної

⁶ Reik V. D. Recurrence networks – a novel paradigm for nonlinear time series analysis / V. D. Reik, Y. Zou, J. F. Donges, N. Marwan, and J. Kurths // New Journal of Physics. – 2010. – Vol.12(3). – P. 033025.

системи, заснованої на комплексних статистичних мірах. Матриці наближення і транзитивності, що визначаються формулою:

$$RR_{i,j}(\varepsilon) = \Theta(\varepsilon - \|\bar{x}_i - \bar{x}_j\|), \text{ де } \Theta \text{ є функцією Хевісайда, а } \|\cdot\| \text{ – нормою,}$$

можуть бути узагальнені шляхом вилучення специфічного порогу з процесу дослідження. Це приведе до формування зважених мереж та рекурентних діаграм із відсутнім порогом (графіків відстані) відповідно. Така подібність уможливило поєднання цих двох підходів у вивченні реальних часових послідовностей. Найтісніший зв'язок із концепцією рекурентності притаманний мережам наближення, де суміжність визначається локальним способом адаптування даних, тобто аналізом окремих областей зі змінним центром у заданому вузлі у самому фазовому просторі або абстрактному просторі наближення. У цьому випадку матриця рекурентностей R реінтерпретується у вигляді матриці наближення A незваженої складної мережі.

Найпростішим способом дослідження РД є її графічний аналіз, який полягає в інтерпретації окремих рекурентних станів та складних структур (горизонтальних та вертикальних ліній, кластерів), що відображаються на діаграмі. Однак суб'єктивний характер методу і неможливість використання отриманих результатів для подальшого аналізу зумовили необхідність розробки нових методів, які б більш ефективно характеризували стан системи в кожному конкретний момент часу. Врахування

найдрібніших деталей, окремих аспектів динаміки систем, взаємодії коротко- та середньострокових чинників та їх вплив на глобальні тенденції розвитку ставлять нові вимоги до точності підходів. Саме тому дедалі більшої актуальності набувають способи кількісного аналізу, конкретні міри, що дозволяють оцінити глибину системних дисбалансів, визначити моменти якісних системних переходів до принципово нових станів.

На рисунку 1 представлено мережне зображення класичного атратора – атратора Лоренца.

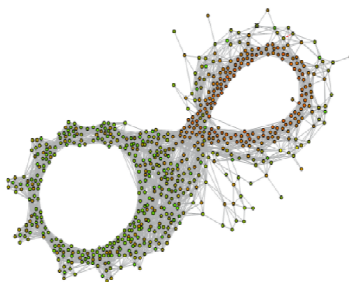

Рис. 1. Графічне відображення атратора Лоренца, створене за допомогою матриці рекурентностей⁵. Колір вузлів відповідає часовому порядку (від оранжевого до яскраво-зеленого)

Перші роботи з використання рекурентного аналізу в дослідженні кризових явищ просто ідентифікували наявність змін як самих РД, так і їх кількісних характеристик (кількісних мір). Систематичний кількісний аналіз РД свого часу показав, що деякі з мір можуть слугувати випереджувальними індикаторами

кризових явищ⁷. Саме це дозволить у майбутньому використати запропонований підхід у рамках реалізації концепції сталого розвитку. Отримання своєчасних відомостей про наростання нестабільності в системі дозволить вжити відповідних превентивних заходів, раціонально розподілити ресурси і, можливо, уникнути критичних станів. У цій роботі разом із традиційними мірами також використовувались мережеві міри, які розкривають нову інформацію стосовно природи фінансових криз.

Для прикладу розглянуто історичні ряди щоденних значень фондового індексу DJIA у періоди криз 1929, 1987 та 2008 років⁸. Окрім того, для аналізу сучасної ситуації на світових ринках було проаналізовано набір європейських фондових індексів, серед яких: DAX (Німеччина), CAC 40 (Франція), GD (Греція), ПФТС (Україна)⁹. Для зручності аналізу і порівняння довжина рядів обиралась однаковою. Початок кризи припадає на середину ряду, надаючи у цьому випадку можливість проаналізувати як передісторію (1000 значень), так і сам процес розгортання кризи. На рисунку 2 показано динаміку часових послідовностей у досліджуваному періоді. Порівняння рядів значень індексу DJIA, зафіксованих у різні історичні періоди, дозволяє помітити схожість динаміки системи в момент кризи.

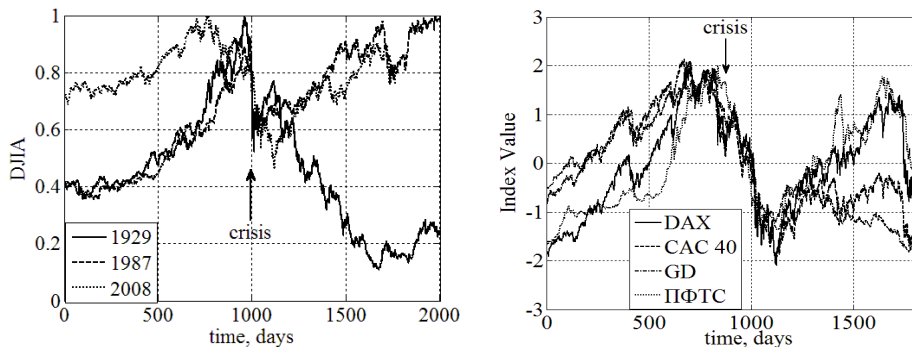

Рис. 2. Динаміка фондового індексу DJIA у 1929, 1987, 2008 роках та європейських фондових індексів (DAX, CAC 40, GD, ПФТС) у період кризи 2008 року

(Розрахунки автора. Статистичну інформацію взято з ресурсу <http://finance.yahoo.com>⁸)

Варто зазначити, що перебіг подій до початку кризи та післякризова релаксація є зазвичай відмінними для різних часових послідовностей. Очевидним є синхронне зниження значень індексів європейських країн у момент настання кризи (вказаний на рисунку стрілками). Подібна особливість динаміки засвідчує глобальних характер зовнішніх факторів, відображає суттєвий вплив кризових явищ на економічні процеси в різних країнах.

⁷ Fabretti A. Recurrence Plot and Recurrence Quantification Analysis Techniques for detecting a critical regime. Examples from financial market indices / Fabretti A., Ausloos M. // Int. Journ. Mod. Phys. – 2005. – Vol. 16. – P. 134–148.

⁸ Історичні статистичні дані [Електронний ресурс] / режим доступу <http://finance.yahoo.com/>

⁹ Історичні статистичні дані ПФТС [Електронний ресурс] / режим доступу http://www.kinto.com/research/marketupdate/pftsindex/t_itrade_pfts/17/10/2010/17/10/2011.html

Для отримання повної інформації про перебіг досліджуваних криз розглянуто динаміку показників, що вже сьогодні стали класичними мірами кількісного аналізу рекурентностей, а саме: ентропії та детермінізму. Ентропія в цьому випадку передбачає обчислення ентропії Шеннона, зокрема імовірності $p(l) = P(l)/N_l$ і пошук діагональної лінії з довжиною l на РД. Ентропія, обчислена за формулою:

$$ENTR = - \sum_{l=l_{\min}}^N p(l) \ln p(l),$$

відображає складність РД у сенсі діагональних ліній. Тобто некорельований шум відзначається доволі низькими значеннями показника, що вказує на низький ступінь складності.

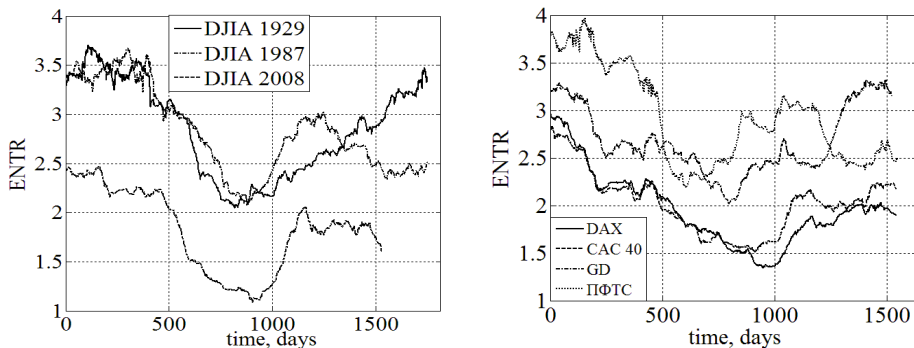

Рис. 3. Динаміка ентропії фондового індексу DJIA у 1929, 1987, 2008 роках та європейських фондових індексів (DAX, CAC 40, GD, ПФТС) у період кризи 2008 року.

(Розрахунки автора. Статистичну інформацію взято з ресурсу <http://finance.yahoo.com>⁸)

Із рисунка 3 видно, що показник ентропії починає плавно спадати задовго до кризи, набуваючи при цьому значень, що суттєво відрізняються від характерних для нього в період економічної стабільності. Подібна динаміка вказує на зниження детермінованості досліджуваних процесів, посилення хаотичної складової системи. У період кризи значення ентропії не перевищують 3, а поступовий характер змін в одному напрямі є визначальною рисою тренду, що виключає можливість випадкових шоків подій. Варто відзначити, що поступове зростання, характерне для окремих індексів протягом певного періоду, починаючи з 1300-го значення, не є достатньо потужним, щоб сигналізувати про стабілізацію світових ринків.

Цікавим показником, притаманним суто рекурентним діаграмам, виступає детермінізм. Для некорельованих або слабо корельованих процесів, що відрізняються стохастичною або хаотичною поведінкою, характерною є поява коротких діагоналей на рекурентній діаграмі або й цілковита їх відсутність, у той час як детерміновані процеси породжують довші діагоналі та дедалі менше поодиноких рекурентних точок. Відтак відношення рекурентних точок, що формують діагональні структури (щонайменше довжиною l_{\min}) до загального їх числа, визначається мірою детермінізму (або передбачуваності системи) і обчислюється за формулою:

$$DET = \frac{\sum_{l=\min}^N IP(l)}{\sum_{l=1}^N IP(l)}.$$

Зниження значень детермінізму в передкризовий період свідчить на користь зростання непередбачуваності системи. Відповідно можна судити про зменшення впорядкованості, домінування стохастичних, хаотичних факторів.

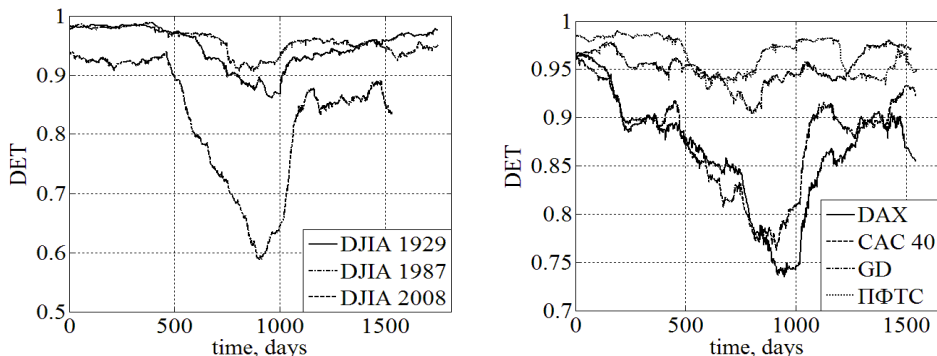

Рис. 4. Динаміка детермінізму фондового індексу DJIA у 1929, 1987, 2008 роках та європейських фондових індексів (DAX, CAC 40, GD, ПФТС) у період кризи 2008 року

(Розрахунки автора. Статистичну інформацію взято з ресурсу <http://finance.yahoo.com>⁸)

Незважаючи на доволі значну прогностичну здатність цього показника, притаманну окремим часовим послідовностям, не можна з повною впевненістю стверджувати про високу надійність таких результатів. Так, в окремих випадках зміна тренду є достатньо незначною, що унеможливує використання детермінізму як єдиної міри кількісного аналізу рекурентностей системи.

У контексті кількісного аналізу складних мережоподібних систем доцільно розглянути такі міри, як коефіцієнт кластеризації і транзитивність. Застосування таких мір аналізу для виявлення особливостей динаміки економічних часових послідовностей дозволяє реалізувати комплексний підхід. Завдяки цьому з'являється можливість зробити загальні висновки про стан системи на базі докладного аналізу повторюваних станів та реальних взаємодій.

Локальний коефіцієнт кластеризації C_v вимірює наявність закритих трикутників у мережі і, відтак, характеризує локалізовані просторові кореляції вищих порядків між спостереженнями. Глобальні мережеві міри, такі як глобальний коефіцієнт кластеризації C (тобто середнє значення C_v за всіма вузлами) і транзитивність T (тобто схильність до утворення взаємозв'язків та спільних сусідів), є перспективними з позицій простеження якісних змін у динаміці. Взагалі, для періодичних орбіт складних систем характерними є високі C і T , тоді як хаотичним траєкторіям притаманні низькі значення C і T . Варто зазначити, що різні мережеві міри (у традиційному випадку кількісного аналізу рекурентностей) можуть указувати на подібні динамічні властивості (тобто можуть частково залежати одна від одної).

Із рисунка 5, на якому зображено динаміку коефіцієнтів кластеризації досліджуваних послідовностей, помітно, що попередні теоретичні умовиводи стосовно змін величини показника при переході системи до хаотичного стану підтвердилися.

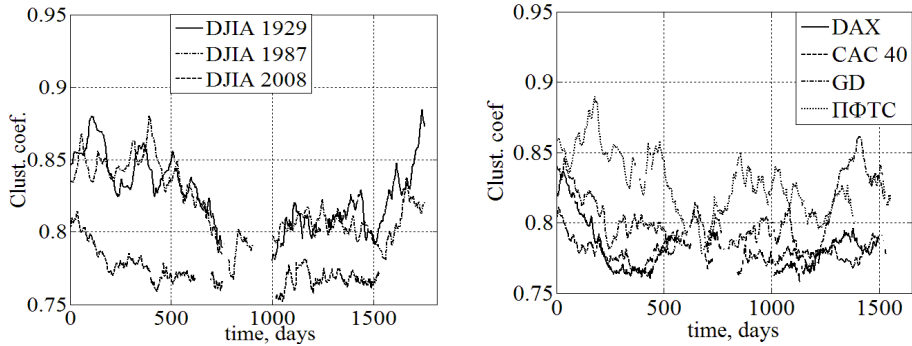

Рис. 5. Динаміка коефіцієнта кластеризації фондового індексу DJIA у 1929, 1987, 2008 роках та європейських фондових індексів (DAX, CAC 40, GD, ПФТС) у період кризи 2008 року.

(Розрахунки автора. Статистичну інформацію взято з ресурсу <http://finance.yahoo.com>⁸)

Період кризи відзначається переривчастістю ліній (проміжками, для яких значення коефіцієнта не існують), за яким настає інтервал відносно низьких значень показника, що може бути інтерпретований як поступове відновлення системи, релаксація.

Рисунок 6 демонструє зміни транзитивності для досліджуваних часових рядів. Цікавим є те, що зниження показника розпочалося задовго до настання кризових подій, що дозволяє значною мірою передбачити настання кризи і вчасно вжити стабілізаційних заходів. Показник виявляється випереджальним і для процесу відновлення економіки, переходу від хаотичної до більш упорядкованої динаміки.

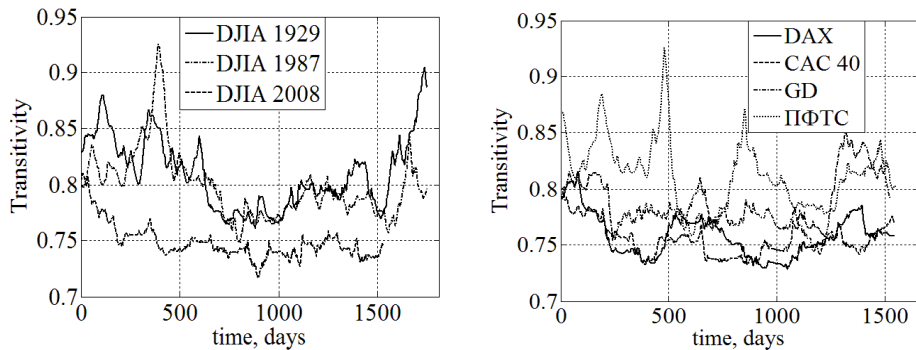

Рис. 6. Динаміка транзитивності фондового індексу DJIA у 1929, 1987, 2008 роках та європейських фондових індексів (DAX, CAC 40, GD, ПФТС) у період кризи 2008 року.

(Розрахунки автора. Статистичну інформацію взято з ресурсу <http://finance.yahoo.com>⁸)

Ця властивість може в майбутньому бути застосована для прогнозування економічних змін на державному та світовому рівні, служити засобом коригування політики управління народногосподарським комплексом.

Висновки

Майбутній економіст-кібернетик може мати конкурентні переваги тільки за рахунок використання новітніх системних кількісних методів аналізу складних соціально-економічних наук. Це дозволить йому проводити моніторинг, прогнозування небажаних явищ, будувати індикатори-передвісники криз та шоків. Саме до таких методів належить інструментарій рекурентного аналізу.

У результаті виконаного дослідження мною встановлено доцільність застосування методів складних мереж у рекурентному аналізі складних мережеподібних соціально-економічних систем. Використовуючи статистичні показники реальних економічних процесів, я виявила високий прогностичний потенціал складних мережевих мір, зокрема коефіцієнтів кластеризації та транзитивності, у прогнозуванні періодів економічної нестабільності. Таким чином, я отримала ефективний засіб управління економікою, можливий рушій керованого розвитку динамічних господарських систем. Корисними можуть бути і решта нелінійних мір: одночасне застосування новітніх методів із традиційними показниками аналізу рекурентностей, такими як ентропія і детермінізм, дозволило отримати як випереджальний сигнал про початок кризи, так і адекватну інформацію стосовно особливостей її перебігу. Водночас, коефіцієнт кластеризації надає змогу виявити системні переходи на зразок «порядок – хаос», а транзитивність дозволяє прослідкувати розгортання кризи від найперших сигналів до завершення процесу післякризової релаксації.

У процесі вивчення проблеми я виявила, що методи рекурентного аналізу складних мереж надають об'єктивні та вичерпні дані про характер економічних процесів незалежно від локальної специфіки тих чи інших ринків (було враховано фондові індекси України, США, країн Західної Європи). Таким чином, використання методів складних мереж значно розширює можливості аналізу реальних економічних процесів, прогнозування їх майбутньої динаміки. Використання концепції рекурентності в контексті реалізації ідей сталого розвитку дозволить максимізувати економічний ефект, уникнути в майбутньому системних дисбалансів та критичних станів. **Перспективним напрямом** дослідження цієї роботи є апробація інших мережевих мір, поглиблене вивчення і тестування існуючих засобів аналізу.

Бібліографія

- Harris J.M. Sustainability and Sustainable Development [Електронний ресурс] / J.M. Harris // International Society for Ecological Economics. – 2003. – Режим доступу <http://www.ecoeco.org/pdf/susdev.pdf>
- Robertson J. The New Economics of Sustainable Development [Електронний ресурс] / J. Robertson // режим доступу <http://www.jamesrobertson.com/book/neweconomicsofsustainabledevelopment.pdf>
- Синергетичні та еконофізичні методи дослідження динамічних та структурних характеристик економічних систем / [Дербенцев В. Д., Сердюк О. А., Соловійов В. М., Шараров О. Д.]. – Черкаси : Брама – Україна, 2010. – 300 с.

- Marwan N., Romano M.C., Thiel M., Kurths J. Recurrence plots for the analysis of complex systems / Marwan N., Romano M.C., Thiel M., Kurths J. // *Phys.Rep.* – 2007. – Vol.438. – P. 237–329.
- Donner R.V. Recurrence-based time series analysis by means of complex network methods. / R.V. Donner, M. Small, J.F. Donges, N. Marwan, Y. Zou, R. Xiang, J. Kurths // *International Journal of Bifurcation and Chaos.* – 2011. – Vol. 21(4). – P. 1019–1046.
- Reik V.D. Recurrence networks – a novel paradigm for nonlinear time series analysis / V. D. Reik, Y. Zou, J. F. Donges, N. Marwan, and J. Kurths // *New Journal of Physics.* – 2010. – Vol.12(3). – P. 033025.
- Fabretti A. Recurrence Plot and Recurrence Quantification Analysis Techniques for detecting a critical regime. Examples from financial market indices / Fabretti A., Ausloos M. // *Int. Journ. Mod. Phys.* – 2005. – Vol. 16. – P. 134–148.
- Історичні статистичні дані [Електронний ресурс] / режим доступу
<http://finance.yahoo.com/>
- Історичні статистичні дані ПФТС [Електронний ресурс] / режим доступу
http://www.kinto.com/research/marketupdate/pftsindex/t_itrade_pfts/17/10/2010/17/10/2011.html

Олександра Свешнікова

СТАЛИЙ РОЗВИТОК – ГАРМОНІЯ СУСПІЛЬСТВА, ПРИРОДИ І ВИСОКИХ ТЕХНОЛОГІЙ

Вступ

У світі тривалий час вважалося, що місія людини на Землі полягає в підкоренні природи і що ця місія зводиться до низки безперервних перемог над нею. Людина розглядала природу, насамперед, як джерело свого існування, а не об'єкт турботи й охорони.

Науково-індустріальне ставлення до природи, що склалося в новоевропейській культурі, сформувало антропоцентричну форму суспільної свідомості й поведінки: людина – підкорювач та перетворювач природи. За багато років, прагнучи підкорити природу й панувати над нею, людство індустріальної доби створило ситуацію, коли воно саме опинилося під загрозою екологічної катастрофи. Парникові ефекти, озонові дірки, кислотні дощі, забруднення Світового океану, нестача питної води і продуктів харчування, сировинні й енергетичні кризи – усі ці проблеми постали перед людством у ХХІ сторіччі, загрожуючи загибеллю. Це стосується всіх людей, незалежно від їхніх місць проживання і роду занять, вірувань, володіння засобами і виробничими технологіями, способом життя і мислення. Екологічні проблеми стали глобальними. Щоб їх розв'язувати, необхідні як конкретні дії людства, що спрямовані на розв'язання цих проблем, так і філософсько-методологічні дослідження¹.

Актуальність філософсько-методологічних досліджень взаємин людини і природи полягає передусім у необхідності вироблення нової екологічної свідомості в людей, найважливішою прикметою якої має стати не ідея підкорення людиною природи, а ідея сталого розвитку за рахунок екологізації моральної свідомості і моральної поведінки, зміна ціннісних орієнтацій суспільства – побудова такої системи, до якої ввійдуть як соціальні, так і природні елементи, і природа матиме статус самостійної цінності як унікального, одиничного, неповторюваного феномену світу. Для виживання людства і всієї біосфери потрібен кардинальний перегляд пріоритетів розвитку. Їх основою має бути благополучне існування не тільки нинішніх, але і майбутніх поколінь. Тільки у такий спосіб може реалізуватися сталий розвиток суспільства

Різним аспектам зазначеної проблеми присвячено вже чимало наукових праць. Серед зарубіжних авторів, які досліджують політичні й міжнародні аспекти сталого розвитку, варто згадати Д. Медоуза, Л. Брауна, Г. Гарднера, Н. Картера, Ш. Лиле. Вплив глобалізації на сталий розвиток досліджується в розвідках Д. Кортена, К. Флавіна, Г. Френч. Глибоко аналізують теоретичні та практичні проблеми сталого розвитку такі російські автори, як В. Белкін, Х. Гизатулін, С. Глазачов, В. Голубев,

¹ Горбань А. В. Проблемы и перспективы глобального и регионального стабилизирующего развития: социально-философский анализ / А. В. Горбань // Культура народов Причерноморья. – 1998. – № 3. – С. 125-126.

К. Даніелян, Б. Маклярський, Н. Потрубач, Т. Петрова, В. Писарев, І. Потравний, А. Урсул.²

Звідки походить термін «сталий розвиток», і що він означає?

Появу терміна «сталий розвиток» пов'язують з ім'ям прем'єр-міністра Норвегії Гру Харлем Брундланд, яка сформулювала його у звіті «Наше спільне майбутнє», що був підготовлений для ООН і опублікований у 1987 р. Міжнародною комісією з навколишнього середовища і розвитку. На Конференції в Ріо-де-Жанейро у 1992 році в рамках прийняття «Порядку денного на XXI століття» цей термін визначався як «розвиток, що задовольняє потреби теперішнього часу, не ставлячи під загрозу здатність майбутніх поколінь задовольняти свої власні потреби»³.

Усі наступні визначення поняття за основу брали саме це тлумачення сталого розвитку. Власне термін «сталий розвиток» має досить суперечливий характер. Це поняття відповідає російському «постоянный / стабильный», тобто постійний / стабільний розвиток, проте у країнах СНД неабиякого поширення набув термін «устойчивое развитие». Англomовний оригінал розглянутого поняття – «sustainable development» означає «підтримуваний розвиток». Досить цікавим є французький варіант цього терміна – «developpment durable» – «міцний/тривалий розвиток». У будь-якому випадку термін перекладається в значенні «сталий розвиток», хоч і породжує різне розуміння його змісту⁴.

Огляд історії впровадження сталого розвитку у світі

Концепція сталого розвитку має довгу історію становлення. Починаючи від наукових праць В. І. Вернадського про ноосферу (початок минулого сторіччя), декларації першої конференції ООН з навколишнього середовища (Стокгольм, 1972), де був зазначений зв'язок економічного і соціального розвитку з проблемами навколишнього середовища, наукових доповідей Римського клубу (1972), у яких формулювалися ідеї переходу цивілізації до стану «глобальної динамічної рівноваги», до звіту Всесвітньої комісії ООН з навколишнього середовища і розвитку в 1987 р., конференції ООН з проблем навколишнього середовища і розвитку в Ріо-де-Жанейро (1992), Всесвітнього саміту з питань сталого розвитку в Йоганнесбурзі (2002) і сьогодні.⁵

Ця Концепція з'явилася в результаті об'єднання трьох основних точок зору: економічної, соціальної та екологічної.

Економічний підхід до концепції стійкого розвитку

Економічний підхід до концепції стійкого розвитку заснований на теорії максимального потоку сукупного прибутку Хікса-Ліндаля, який може бути зроблений за умови, принаймні, збереження сукупного капіталу, за допомогою якого

² Програма дій «Порядок денний на XXI століття»: Ухвалена конференцією ООН з навколишнього середовища і розвитку в Ріо-де-Жанейро (Саміт «Планета Земля», 1992 р.): Пер. з англ. – 2-ге вид. – К.: Інтелсфера, 2000. – С. 146.

³ Там само.

⁴ Голубець М. А. Розвиток «сталий» чи «збалансований»? / М. А. Голубець // Український географічний журнал. – 2006. – № 2. – С. 67-69.

⁵ Програма дій «Порядок денний на XXI століття»: Ухвалена конференцією ООН з навколишнього середовища і розвитку в Ріо-де-Жанейро (Саміт «Планета Земля», 1992 р.): Пер. з англ. – 2-ге вид. – К.: Інтелсфера, 2000. – С. 149.

і здійснюється цей прибуток. Ця концепція передбачає оптимальне використання обмежених ресурсів і використання екологічних – природо-, енерго-, і матеріалозберігаючих технологій, включаючи видобуток і переробку сировини, створення екологічно прийнятної продукції, мінімізацію, переробку і знищення відходів⁶.

Автором інноваційної економічної теорії сталого розвитку, системно висвітленої в монографії «Поза зростанням економічна теорія сталого розвитку» («англ. Beyond Growth. The Economics of Sustainable Development»), є провідний дослідник економічних аспектів забруднення довкілля, колишній економіст Світового банку Дейлі Герман. Спираючись на визначення Комісії ООН і науковий аналіз, Г. Дейлі логічно тлумачить термін «сталій розвиток» як означення гармонійного, збалансованого, безконфліктного прогресу всієї земної цивілізації, груп країн (регіонів, субрегіонів), а також окремо взятих країн нашої планети за науково обґрунтованими планами (методами системного підходу), коли в процесі неухильного інноваційного інтенсивного економічного розвитку країн одночасно позитивно вирішується комплекс питань щодо збереження довкілля, ліквідації експлуатації, бідності та дискримінації як кожної окремо взятої людини, так і цілих народів чи груп населення, у тому числі за етнічними, расовими чи статевими ознаками⁷.

Орієнтованість соціальної складової стійкості розвитку

Соціальна складова стійкості розвитку орієнтована на людину і спрямована на збереження стабільності соціальних і культурних систем, у тому числі, на скорочення числа руйнівних конфліктів між людьми. Важливим аспектом цього підходу є справедливий розподіл благ. Бажано також збереження культурного капіталу і різноманіття в глобальних масштабах, а також більш повне використання практики стійкого розвитку, наявної в невідоміючих культурах. Для досягнення стійкості розвитку сучасному суспільству доведеться створити більш ефективну систему ухвалення рішень, що враховує історичний досвід і заохочує сучасну людину. Важливим є досягнення не тільки внутрішньої, а й міжпоколінної справедливості. У рамках концепції людського розвитку людина є не об'єктом, а суб'єктом розвитку. Спираючись на розширення варіантів вибору людини як головну цінність, концепція сталого розвитку передбачає, що людина повинна брати участь у процесах, які формують сферу її життєдіяльності, сприяти прийняттю й реалізації рішень, контролювати їх виконання⁸.

Сталій розвиток з екологічної точки зору

З екологічної точки зору, сталій розвиток має забезпечувати цілісність біологічних і фізичних природних систем. Особливе значення має життєздатність екосистем, від яких залежить глобальна стабільність усієї біосфери. Більше того, поняття «природних» систем і ареалів проживання можна розуміти широко, включаючи в них створене людиною середовище, таке як, наприклад, міста. Основна

⁶ Поліщук В. Г. Понятійно-категоріальний апарат політики стимулювання сталого розвитку регіону / В. Г. Поліщук // Актуальні проблеми економіки. – 2009. – № 11. – С. 168.

⁷ Урсул А. Д. Перспективи еволюції государства в моделі устойчивого развития / А. Д. Урсул // Общественные науки и современность. – 1996. – №2. – С. 134.

⁸ Поліщук В. Г. Понятійно-категоріальний апарат політики стимулювання сталого розвитку регіону / В. Г. Поліщук // Актуальні проблеми економіки. – 2009. – № 11. – С. 169.

увага приділяється збереженню здібностей до самовідновлення і динамічної адаптації таких систем до змін, а не збереження їх у деякому «ідеальному» статичному стані. Деградація природних ресурсів, забруднення навколишнього середовища і втрата біологічного розмаїття скорочують здатність екологічних систем до самовідновлення⁹.

У 1980-х рр. почали говорити про екорозвиток, розвиток без руйнування, необхідність стійкого розвитку екосистем. «Всесвітня стратегія охорони природи» (ВСОП), прийнята в 1980 р. за ініціативою ЮНЕП, Міжнародного союзу охорони природи (МСОП) і Всесвітнього фонду дикої природи, вперше в міжнародному документі містила згадку стійкого розвитку. «Турбота про планету Земля – Стратегія стійкого життя» було другим виданням ВСОП і датується жовтнем 1991 р. У ній підкреслюється, що розвиток повинен базуватися на збереженні живої природи, захисті структури, функцій і різноманітності природних систем Землі, від яких залежать біологічні види. Для цього необхідно: зберігати системи підтримки життя (життєзабезпечення), зберігати біорізноманітність і забезпечити стійке використання поновлюваних ресурсів. З'явилися дослідження з екологічної безпеки як частини національної і глобальної безпеки.

Ідеї сталого розвитку були офіційно проголошені на Міжнародній конференції з навколишнього середовища і розвитку в Ріо-де-Жанейро (Саміт Землі) United Nations Conference on Environment and Development (Earth Summit), Rio de Janeiro у 1992 р. Ця конференція розглядала навколишнє середовище і соціально-економічний розвиток як взаємопов'язані і взаємозалежні галузі. У головному документі, прийнятому на цій конференції, «Порядку денному на XXI століття» (Agenda 21), що розглядався в якості програми всесвітнього співробітництва, сталий розвиток пов'язується з гармонійним досягненням таких цілей:

- високої якості навколишнього середовища і здорової економіки для всіх народів світу;
- задоволення потреб людей і збереження сталого розвитку протягом тривалого періоду¹⁰.

Відомо, що після Конференції в Ріо, попри всі декларації досягти рівноважного стану між економічним ростом, соціальною спільнотою та навколишнім природним середовищем, цього так і не сталося. Навпаки, ситуація погіршилась і ускладнюється з кожним днем. Хоч спроби подолати кризові явища в соціальній, економічній та екологічній сферах на різних рівнях соціо-еколого-економічних систем (глобальному, національному, регіональному та локальному) робились неодноразово. Це також підтверджують міжнародні конференції, присвячені досягненню сталого розвитку, що проводились упродовж останніх двох десятиліть.

У грудні 1997 р. в Кіото (Японія) було підписано міжнародну угоду, що містить конкретні заходи по скороченню викидів газів, що викликають парниковий ефект. Цю міжнародну угоду, що отримала назву Кіотський протокол, підписали представники 38 країн та ЄС. Указаний документ міг стати першим ефективним

⁹ Урсул А. Д. Перспективи еволюції государства в моделі устійчивого розвитку / А. Д. Урсул // Обществнные науки и современность. – 1996. – №2. – С. 136.

¹⁰ Буркинський Б. В. Економико-екологіческие основы регионального природопользования и развития // ИПРЭИ НАН України. / Б. В. Буркинський, В. Н. Степанов, С. К. Харичков – Одеса: Фенікс, 2005. – С. 481-487.

інструментом стимулювання сталого розвитку на різних рівнях розвитку суспільства – від глобального до регіонального.

Досить важливим з точки зору стимулювання сталого розвитку були рішення, прийняті на Міжнародній конференції з фінансування розвитку (International Conference on Financing for Development). Конференція проходила у Монтерреї (Мексика) 18 – 22 березня 2002 р. Глави держав і урядів країн світу, відзначаючи дефіцит ресурсів, закликали досягти інтернаціонально погоджених цілей розвитку, у тому числі тих, що містяться в Цілях Тисячоліття. Для цього вони запропонували використовувати такі інструменти: податкові важелі, інвестиції в економічну і соціальну інфраструктуру, розвиток ринків капіталу через банківські системи, проводити розважливу бюджетну і грошову політику. Також зменшувати вплив інфляції, сприяти високим нормам економічного зростання, повній зайнятості, викоріненню бідності, ціновій стабільності¹¹.

Наступним етапом втілення ідей сталого розвитку на міждержавному рівні було проведення Світового саміту зі сталого розвитку (Саміт Землі 2002) World Summit on Sustainable Development (Earth Summit 2002). Це була зустріч керівників країн та урядів світу на найвищому рівні в Йоганнесбурзі з 26 серпня по 4 вересня 2002 р. Вона уможливила об'єднання великої кількості інтересів, які представляли як голови держав та урядів, так і керівники та експерти від кожної з головних груп. У ній взяли участь більше 22 тис. людей, зокрема більше 8 тис. представників недержавних організацій, бізнесових структур і 4 тис. представників преси. На саміті було розглянуто результати, досягнуті країнами з виконання зобов'язань, взятих у 1992 та 1997 р., оцінено успіхи на шляху просування до сталого розвитку. Саміт у Йоганнесбурзі дав змогу визначити цілі, часові рамки і зобов'язання з широкого спектру питань, які покликані змінити життя у всіх регіонах світу, у тому числі, деякі нові цільові показники, пов'язані із забезпеченням базовими елементами санітарії, використанням і виробництвом хімічної продукції та ін. Найважливішим результатом зустрічі стало те, що міжнародні зобов'язання були доповнені низкою добровільних партнерських ініціатив зі сталого розвитку.

Для реалізації прийнятих у Йоганнесбурзі зобов'язань учасники саміту виступили з конкретними ініціативами, що мали позитивний вплив на просування ідей сталого розвитку, особливо з позицій його стимулювання.¹²

Людство надаватиме розвитку сталого і довготривалого характеру

Людство дійсно може надати розвитку сталого і довготривалого характеру для того, щоб він відповідав потребам людей, які живуть зараз, не втрачаючи при цьому можливості майбутнім поколінням задовольняти свої потреби.

Необхідно задовольнити елементарні потреби всіх людей і всім надати можливість реалізувати свої надії на більш благополучне життя. Без цього сталий і довготривалий розвиток просто неможливий. Одна з головних причин виникнення екологічних та інших катастроф – злидні та економічні кризи, які стали у світі звичайним явищем.

¹¹ Kates R. W. What is Sustainable Development? Goals, Indicators, Values, and Practice. / R. W. Kates, T. M. Parris, A. A. Leiserowitz. – Environment: Science and Policy for Sustainable Development, Number 3, P. 9 –11.

¹² Рез А.: Звіт Міжнародної комісії з навколишнього середовища і розвитку. / А. Рез // Генеральна Асамблея ООН. – 96 пленарна сесія. – 1987. – 11 грудня – С. 42.

Необхідно налагодити стан життя тих, хто користується надмірними засобами (грошовими і матеріальними), з екологічними можливостями планети, зокрема відносно використання енергії.

Розміри і темпи росту населення повинні бути погоджені з виробничим потенціалом глобальної екосистеми Землі, що змінюється¹³.

Приклади впровадження концепції:

- будівництво доріг, будівель має супроводжуватися відповідним зростанням зелених насаджень – щоб не погіршувати стан довкілля;
- зростання виробництва зерна не повинно супроводжуватися виснаженням чи іншим погіршенням якості ґрунту;
- видобування корисних копалин (наприклад, металевих руд, вугілля) має супроводжуватися створенням підприємств, що не залежать від цього видобутку, таким чином, щоб після вичерпання майбутні покоління (а часто й поточні) не мали економічних проблем;

У приватному сенсі – заробітна плата повинна компенсувати витрати на відновлення здоров'я, погіршене через виконувану роботу.

Медичні препарати та хірургічні операції повинні не лише вирішувати поточну проблему, але й не призвести до погіршення стану здоров'я пацієнта у майбутньому, часто це включає і здоров'я наступних поколінь.

Навчання й використання праці жінок не повинне призводити до відмови від виконання основного обов'язку – народження дітей. Фактично найбільша шкода, яка може бути завдана майбутнім поколінням, – це пряме їх знищення¹⁴.

Перехід до сталого розвитку – це глобальний процес, у якому кожна країна повинна скоординувати з усім світовим співтовариством заходи, вжиті в напрямку і реалізації цілей і принципів нової цивілізаційної моделі. У довготривалому плані успішне вирішення завдань сталого розвитку буде залежати від нових підходів, що призведуть до зміни звичної практики на всіх рівнях як офіційного, так і приватного життя суспільства.

У наш час тільки в рамках ООН розроблено універсальний механізм узгодження рішень держав, що входять до ООН, який має бути використаним для переходу до сталого розвитку. Основу сталого розвитку на національному рівні складають: продумана екологічна, соціальна й економічна політика, демократичні інститути, що відповідають потребам людей, правопорядок, заходи для боротьби з корупцією, вирішення гендерного питання і створення сприятливих умов для інвестицій. У результаті глобалізації зовнішні фактори мають вирішальне значення у визначенні успіху національних зусиль країн, що розвиваються. Розрив між розвиненими країнами та країнами, що розвиваються, вказує на необхідність динамічних і сприятливих міжнародних економічних умов, що забезпечують міжнародне співробітництво, особливо в газузі фінансів, передачі технологій, заборгованості і торгівлі, а також повну і активну участь країн, що розвиваються, у

¹³ Вікіпедія (вільна енциклопедія). – Режим доступу: <http://uk.wikipedia.org>.

¹⁴ Брундланд Г. Наше спільне майбутнє: Міжнародна комісія з навколишнього середовища і розвитку / Г. Брундланд. – Оксфорд: Оксфорд Юніверсіті Пресс. – 1987 – С. 17-19.

процесі прийняття рішень на глобальному рівні, що є необхідним для збереження і розвитку імпульсу глобального прогресу в напрямі до сталого розвитку¹⁵.

Сталій розвиток в Україні

Щодо України, то в короткостроковій перспективі стратегічною метою сталого розвитку має бути подолання економічної та структурної кризи, що розвинулись у період переходу до ринкової економіки та демократичного громадського суспільства. Для досягнення сталого розвитку є необхідним комплексний підхід:

- екологічна безпека: стратегічна мета – збереження й відновлення природних екосистем, стабілізація та поліпшення якості навколишнього середовища, зниження викидів шкідливих речовин і под.;

- економічна стабільність: метою є створення соціально й екологічно ефективної економіки, що забезпечує гідний рівень життя громадян, конкурентоздатність продукції. Важливою цільовою настановою мусить стати забезпечення економічного розвитку переважно на вже освоєних територіях;

- соціальне благополуччя: основною метою є збільшення середньої тривалості життя населення, планування родини та раціоналізація особистого споживання, поліпшення середовища існування людини, розвиток його соціальної активності, забезпечення рівних можливостей в одержанні медичної допомоги, соціальний захист уразливих груп населення¹⁶.

Погляд на впровадження сталого розвитку

На нашу думку, у довготривалій перспективі акценти розвитку будуть зміщуватися з економічних на еколого-соціальні та з матеріальних на духовно-моральні й інформаційні. Почне формуватися нове суспільство, що є першим етапом становлення ноосфери, думки про яку висловлював В. І. Вернадський.

Сучасне суспільство не має права руйнувати те, що залишилося йому у спадок від минулих поколінь. Ми повинні зберегти нашу Землю придатною для життя наших нащадків.

Усі великі справи починаються з маленьких. В історії наукової думки пошук філософського каменя був найсуттєвішим стимулом наукового та соціокультурного розвитку цивілізації, тому, можливо, хоча б у цьому сенсі феномен сталого розвитку зможе відіграти в майбутньому вирішальне значення.

Аби ідея сталого розвитку могла реалізуватися, треба проводити подальші ретельні дослідження різних її аспектів. Необхідно розробляти її теоретичні засади, а також стратегію і тактику впровадження на всіх рівнях функціонування суспільства, виходячи з основних тенденцій і протиріч сучасного розвитку.

Нам необхідно свідомо використовувати свої знання, підтримувати існування біосфери та сприяти її розвитку. Подальша доля планети в наших руках, і ми повинні про це пам'ятати.

¹⁵ Буркинский Б. В. Экономико-экологические основы регионального природопользования и развития // ИПРЭИ НАН Украины. / Буркинский Б. В., Степанов В. Н., Харичков С. К. – Одеса: Фенікс, 2005. – С. 493-495.

¹⁶ Вікіпедія (вільна енциклопедія). Режим доступу: <http://uk.wikipedia.org>

Бібліографія

1. Буркинский Б. В. Экономика-экологические основы регионального природопользования и развития // ИПРЭЭИ НАН Украины. / Б. В. Буркинский, В. Н. Степанов, С. К. Харичков. – Одеса : Фенікс, 2005. – С. 480-496.
2. Брундланд Г. Наше спільне майбутнє: Міжнародна комісія з навколишнього середовища і розвитку. – Оксфорд: Оксфорд Юніверсіті Пресс. – 1987 – С. 15-37.
3. Голубець М. А. Розвиток «сталий» чи «збалансований»? / М. А. Голубець // Український географічний журнал. – 2006. – № 2. – С. 66-69.
4. Горбань А. В. Проблемы и перспективы глобального и регионального стабилизирующего развития: социально-философский анализ // Культура народов Причерноморья. – 1998. – № 3. – С. 125-127.
5. Kates R. W. What is Sustainable Development? Goals, Indicators, Values, and Practice. / R. W. Kates, T. M. Parris, A. A. Leiserowitz. – Environment: Science and Policy for Sustainable Development, Number 3. – P. 8–21.
6. Поліщук В. Г. Понятійно-категоріальний апарат політики стимулювання сталого розвитку регіону / В. Г. Поліщук // Актуальні проблеми економіки. – 2009. – № 11. – С. 168–173.
7. Програма дій «Порядок денний на XXI століття»: Ухвалена конференцією ООН з навколишнього середовища і розвитку в Ріо-де-Жанейро (Саміт «Планета Земля», 1992 р.): Пер. з англ. – 2-ге вид. – К.: Інтелсфера, 2000. – С. 145–162.
8. Рез А. Звіт Міжнародної комісії з навколишнього середовища і розвитку. Генеральна Асамблея ООН. 96 пленарна сесія, 11 грудня 1987 р. – С. 42, 187.
9. Урсул А. Д. Перспективы эволюции государства в модели устойчивого развития // Общественные науки и современность. – 1996. – №2. – С. 134–144.
10. Вікіпедія (вільна енциклопедія). – Режим доступу: <http://uk.wikipedia.org>.

Олена Колісник

СТАЛИЙ РОЗВИТОК ТА ЙОГО ПЕРСПЕКТИВИ В УКРАЇНІ

“Не будучи якимось тягарем, процес сталого розвитку надає виняткові можливості: в економічному плані – розвивати ринки і створювати робочі місця; в соціальному плані – вивести людей зі складу маргінальних груп населення, і в політичному плані – надати кожному чоловікові й кожній жінці право голосу і вибору при визначенні свого майбутнього”.

Кофі Аннан

Вступ

Ще у першій половині ХХ століття перед людством постали виклики, які з наростаючою динамікою нагадують про себе й донині. Стрімкі тенденції зростання чисельності населення, довготривала індустріалізація, гостра нестача продовольства, недосконалість ресурсозберігальних технологій, забруднення природного середовища – ось неповний перелік глобальних світових проблем, котрі потребують негайного реагування на їх вирішення. Усе це веде як до загострення соціальних проблем, так і обмежує перспективи подальшого розвитку. Людство починає розуміти, що наростаючі економічні, природні та соціальні аномалії є наслідком обраної ним споживацької та експлуатаційної поведінки у ставленні до навколишнього світу.

Перед Україною, як і перед усім світом, також виникають нові виклики та загрози: непослідовність зовнішньополітичного курсу, прогнозований фінансовий дефолт, соціальна дестабілізація, міжконфесійні конфлікти, демографічні проблеми. Безперервне поглиблення кризових явищ, які мають комплексний характер у багатьох сферах суспільного життя, зумовило необхідність корекції його цілей і пріоритетів, обґрунтування нових ціннісних і морально-етичних критеріїв, формування сучасного світогляду.

Це, в першу чергу, зумовлює необхідність модернізації економіки на базових засадах інноваційного розвитку, забезпечення енергоефективності на основі використання сучасних зберігальних технологій. Проте не варто забувати, що зміст і напрями модернізації визначаються її кінцевою метою, якою, за всієї важливості економічного зростання, технічної досконалості та конкурентоспроможності, є поліпшення умов життя кожної людини вже сьогодні та забезпечення сприятливих умов для майбутніх поколінь. Це завдання й визначається як забезпечення сталого розвитку.

Сталий розвиток... Суть цієї ідеї – це необхідність вписати наші потреби, що невпинно зростають, у природні можливості планети. Сама по собі ідея не нова, з моменту її офіційного життя в світовому співтоваристві скоро виповниться двадцять років. Тому сучасники й висловлюються на користь того, що настав час запропонувати щось нове, актуальніше. Звісно, для різноманітності можна змінити

форму, однак зміст залишається. Суть не може втратити актуальність. Це – правила гри, умова виживання...

Усвідомлення цього спонукає цивілізовані держави до пошуку принципово нових підходів до вирішення питань соціально-економічного розвитку та ефективного природокористування. Одним із таких підходів є стратегія сталого розвитку, яка інтерпретує докорінні зміни життєдіяльності суспільства. Її розробка та реалізація є стратегічним завданням сучасної держави, що допоможе змінити світосприйняття людей і забезпечить спільне майбутнє кожного суспільства. Тому дедалі актуальнішим стає дослідження як самої ідеї сталого розвитку, так і її складових.

Незважаючи на значний обсяг наукових публікацій, теорія й методологія сталого розвитку розроблена недостатньо повно. Несистематизованими залишаються основні критерії та показники сталого розвитку. Потребують більш широкого дослідження питання національної концепції сталого розвитку, що пояснюється незначною кількістю наукових робіт із цієї проблематики. Винятком є нещодавно представлена науковому загалу робота вітчизняної дослідниці Н. Янчук, в якій проаналізовано правове забезпечення концепції сталого розвитку в Україні¹.

Теоретичну основу дослідження становлять наукові розробки вітчизняних і зарубіжних учених по дослідженню загальнофілософських, теоретико-методологічних аспектів сталого розвитку, а також розробки у сфері права, відбиті в роботах Д. Волошина, Л. Гриніва, Б. Данилишина, Г. Дейлі, В. Романюка, А. Єфремова, В. Шевчука.

Метою дослідження є аналіз концепції сталого розвитку сучасної держави, висвітлення стану забезпеченості та перспектив сталого розвитку в Україні.

Виходячи із мети, основними дослідницькими завданнями є:

- дослідити підходи до тлумачення терміна “сталий розвиток” та розкрити його зміст;
- з’ясувати принципи та засади формування глобальної концепції сталого розвитку;
- окреслити пріоритетні напрями розробки Національної концепції сталого розвитку України.

Об’єктом дослідження є сталий розвиток держави як концепція розв’язання сучасних глобальних проблем.

Предметом дослідження є аналіз концепції сталого розвитку Української держави.

Методологічною основою дослідження є філософські, загальнонаукові та спеціальнонаукові підходи та методи дослідження.

Так системний підхід дав змогу врахувати сукупність екологічних, економічних, соціальних, правових аспектів, їх системних властивостей і характеристик досліджуваних систем як особливостей спеціальних методів, що використовуються для дослідження такого явища як сталий розвиток. Історичний метод застосовувався при розгляді еволюційного шляху становлення й оформлення

¹ Янчук Н. Правове забезпечення концепції сталого розвитку сучасної держави: теоретико-компаративіський аналіз: афтореферат дисертації на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук: спеціальність 12.00.01 – теорія та історія держави і права; історія політичних і правових учень. – Одеса, 2009. – 24 с.

положень концепції сталого розвитку. Формальнологічний метод сприяв виявленню суперечностей у понятійному апараті, який застосовується в теорії нової моделі розвитку.

Формуванню концепції сталого розвитку передувало десятиліття дискусій і пошуків, у яких брали участь представники світової політики та наукової еліти. Першими, хто привернув увагу до проблеми ресурсних обмежень, були представники Римського клубу. Незважаючи на те, що доповіді Римському клубу зазнали певної критики за неточність прогнозів, це не послаблює значення цих робіт. Безперечно, доповіді мали велике значення для формування екологічної свідомості, привернули увагу до глобальних проблем, відіграли певну просвітницьку роль, спонукали до активних дій².

Переломним моментом у формуванні концепції сталого розвитку стала доповідь Міжнародної комісії з навколишнього середовища і розвитку “Наше спільне майбутнє” (1987), яку очолювала Гру Харлем Брундланд. У цій доповіді вперше говорилося про відповідальність теперішніх поколінь перед майбутніми, вперше давалося визначення поняття “сталій розвиток”, наголошувалося на неможливості вирішення екологічних проблем без їх зв’язку із соціально-економічними та політичними аспектами³.

Зміст поняття “сталій розвиток”

Термін “сталій розвиток” є українським аналогом англійського терміна “англ. sustainable development”. Дослівний переклад з урахуванням контексту може бути “життєздатний розвиток”, а за сенсом – “самопідтримуваний розвиток” або ж “збалансований розвиток”. За визначенням Комісії ООН зі сталого розвитку, його мета – задовольняти потреби сучасного суспільства, не ставлячи під загрозу здатність майбутніх поколінь задовольняти свої потреби. Теорія сталого розвитку є альтернативою парадигмі економічного зростання, яка ігнорує екологічну небезпеку від розвитку за екстенсивною моделлю⁴. Ідея сталого розвитку стосується не тільки сучасності: вона адресована водночас як нинішнім, так і прийдешнім поколінням. Це ідея рівноправ’я всіх поколінь і всіх людей кожного покоління, справедливості в просторі й у часі, ефективного використання потенційних можливостей, збалансованості суспільного розвитку і збереження природи⁵.

Спираючись на визначення Комісії ООН та науковий аналіз, колишній економіст Світового банку Дейлі Герман логічно тлумачить термін “сталій розвиток” як означення гармонійного, збалансованого, безконфліктного прогресу всієї земної цивілізації, груп країн (регіонів, субрегіонів), а також окремо взятих країн нашої планети за науково обґрунтованими планами (методами системного підходу), коли в процесі неухильного інноваційного інтенсивного економічного

²Гвишиани Д. Пределы роста – первый доклад Римскому клубу [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://alt-future.narod.ru/Future/predel.htm>.

³Аналіз сталого – глобальний і регіональний контексти : У 2 ч. / Міжнар. Рада з науки (ICSU) [та ін.]; наук. кер. М. Згуровський. – К. : НТУУ “КПІ”, 2009. – Ч. 2. Україна в індикаторах сталого розвитку. Аналіз. – 2009. – 200 с.

⁴Дейлі Г. Поза зростанням. Економічна теорія сталого розвитку / Пер. з англ. Ін-т сталого розвитку. – К. : Інтелсфера, 2002. – 312 с.

⁵Пріоритети національної стратегії збалансованого (сталого) розвитку України: погляд НУО : підсумки 3-ї Всеукраїнської конференції екологічної громадськості (29 листопада – 1 грудня 2002 р., м. Київ) / Ред. Марушевський Г., Павличенко П., Тимочко Т. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.necu.org.ua/upl/sd-priorities-ref1.pdf>.

розвитку країн одночасно позитивно вирішується комплекс питань щодо збереження довкілля, ліквідації експлуатації, бідності та дискримінації як кожної окремо взятої людини, так і цілих народів чи груп населення, у тому числі за етнічними, расовими чи статевими ознаками⁶. Головним постулатом цієї концепції стала ідея про те, що розвиток економіки може і повинен бути таким, щоб він не супроводжувався небезпечним забрудненням і руйнуванням навколишнього середовища.

Існує думка про те, що модель сталого розвитку має відношення тільки до екології. “Сталий розвиток вимагає набагато більшого від політичних структур, – справедливо відзначив німецький філософ Себастьян Шлейдген, – ніж тільки вирішення екологічної проблеми”. Сьогодні на перший план, на його думку, виходять соціальні та етичні вимоги сталого розвитку⁷. На думку бельгійського філософа

Герта Гомміна, модель сталого розвитку – це спроба побудувати мости між дослідженнями навколишнього середовища і соціально-політичним підходам до людського розвитку; це спроба врахувати екологічні та соціальні наслідки людської активності⁸.

У сучасній науці поняття “сталий розвиток” більше розглядається через призму екології, але воно безпосередньо стосується загальноекономічних і соціальних проблем. Сьогодні “сталий розвиток” обґрунтовується як стабільність біохімічних циклів і скорочення диспаратів на всіх рівнях: від глобального до національного на основі нової моделі розвитку, що повинна збалансувати економічні, соціальні та екологічні критерії. Пояснення трьох основних компонентів парадигми сталого розвитку держави подано в таблиці 1.

Парадигма сталого розвитку держави

Складові	Пояснення
Економічна	Необхідність постійного нарощування обсягів виробництва суспільного продукту з тим, щоб забезпечити зростання рівня життя населення. Реалізація економічної складової сталого розвитку зумовлює зростання доходів населення, створення нових робочих місць, ліквідацію бідності як явища.
Соціальна	Поліпшення умов життя населення, насамперед, за рахунок ефективного розвитку соціальної, виробничої, транспортної, інженерної, комунікаційно-інформаційної та екологічної інфраструктури. Реалізація соціальної складової сталого розвитку зумовлює формування повноцінного життєвого середовища для сучасного і наступних поколінь.
Екологічна	Кожне рішення державної або місцевої влади, яке стосується економічного і соціального розвитку, доцільно приймати з урахуванням його екологічних наслідків.

Джерело: систематизація автора на підставі аналізу та вивчення наукових джерел [13, 16].

Важливе значення для формування концепції сталого розвитку мала Конференція з навколишнього середовища та розвитку в Ріо-де-Жанейро (1992).

⁶ Дейлі Г. Поза зростанням. Економічна теорія сталого розвитку / Пер. з англ. Ін-т сталого розвитку. – К.: Інтелсфера, 2002. – 312 с.

⁷ Мантатов В. Глобализация, устойчивое развитие и общество будущего [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.nbuuv.gov.ua/eb/ep.html>.

⁸ Там само.

Результатом її діяльності стало прийняття “Порядку денного на XXI століття”, який є програмним документом, що засвідчує встановлення глобального партнерства країн світу задля досягнення сталого розвитку суспільства. Зокрема, його перший розділ присвячено економічним та соціальним проблемам людства, в якому розглядаються причини навантаження довкілля і бідність; зовнішній борг країн, що розвиваються; невідповідність структури виробництва та споживання концепції сталого розвитку; демографічний вибух. Другий розділ відбиває глобальні екологічні проблеми планети: знищення лісів, виснаження родючих ґрунтів, розширення площі пустель. Розглядаються заходи, які запобігають забрудненню повітря й води, знищенню рибних ресурсів, сприяють безпечним діям з токсичними відходами. Третій розділ характеризує значення великих суспільних груп населення: жінок, комерційних структур, профспілок, фермерів, дітей, молоді, представників корінного населення, науковців, органів місцевої влади й недержавних організацій у досягненні цілей сталого розвитку суспільства. У четвертому розділі визначаються методи реалізації концепції сталого розвитку: фінансові ресурси й механізми; механізми прийняття рішень; засоби поширення екологічно обґрунтованих технологій; проблеми міжнародної співпраці; міжнародної угоди і правові механізми. В останньому розділі закладені основоположні підвалини стимулювання сталого розвитку, що можуть успішно використовуватись як на глобальному, так і на регіональному рівнях⁹.

У 2000 р. Європейська Конференція Міністрів Регіонального Планування у Ганновері затвердила “Керівні принципи сталого просторового розвитку Європейського континенту” (“Guiding Principles of Sustainable Spatial Development of the European Continent” European Conference of Ministers responsible for Regional Planning (CEMAT)). Саме ці принципи повинні закладатись в основу розробки й реалізації стратегії сталого розвитку.

Основними **принципами** реалізації стратегії сталого розвитку є:

- довготермінове та короткотермінове планування;
- державне програмування, в тому числі цільове;
- узгодження інноваційної фіскальної політики у сфері навколишнього природного середовища економічною стратегією держави;
- узгодження економічних, соціальних та екологічних цілей, гармонізація екологічної, соціальної та економічної політики і законодавства;
- розподіл функцій між суб'єктами реалізації стратегії;
- координація дій на макро-, мікро- і мезорівнях; система рішень і дій повинна бути продумана й узгоджена на всіх рівнях;
- забезпечення моніторингу та контролю, відповідальність за реалізацію цілей стратегії сталого розвитку¹⁰.

Наступним етапом втілення ідей сталого розвитку на міждержавному рівні було проведення Світового саміту зі сталого розвитку (Саміт Землі 2002, World Summit on Sustainable Development (Earth Summit 2002)). Це була зустріч керівників країн та урядів світу на найвищому рівні в Йоганнесбурзі з 26 серпня по 4 вересня

⁹Програма дій “Порядок денний на 21 століття”/ Переклад з англійської: ВГО “Україна. Порядок денний на 21 століття”. – К.: Інтелсфера, 2000. – 360 с.

¹⁰“Керівні принципи сталого просторового розвитку Європейського континенту” затверджені Європейською Конференцією Міністрів Регіонального Планування 7-8 вересня 2000 року [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.aokornus.at.ua/BOOKS/sustainable.pdf>.

2002 р. Міжнародний захід дав змогу об'єднати велику кількість інтересів, які представляли як голови держав та урядів, так і керівники й експерти від кожної з головних груп. У ньому взяли участь більше 22 тис. людей, зокрема більше 8 тис. представників недержавних організацій, бізнесових структур і 4 тис. представників преси. На саміті було розглянуто результати, досягнуті країнами з виконання зобов'язань, взятих у 1992 та 1997 р., оцінено успіхи на шляху просування до сталого розвитку. Саміт у Йоганнесбурзі дав змогу визначити цілі, часові рамки і зобов'язання з широкого спектру питань, які покликані змінити життя в усіх регіонах світу, у тому числі, деякі нові цільові показники, пов'язані із забезпеченням базовими елементами санітарії, використанням і виробництвом хімічної продукції та ін. Найважливішим результатом зустрічі стало те, що міжнародні зобов'язання були доповнені низкою добровільних партнерських ініціатив зі сталого розвитку¹¹.

Виходячи із викладеного вище, слід зазначити, що перехід будь-якої держави до сталого розвитку не може відбутися одномоментно або ж у заплановані терміни. Йому, на мою думку, має передувати, принаймні, 3 наступні етапи:

I. Стабілізаційний етап.

На цьому етапі необхідно створити передумови переходу до сталого розвитку. При розробці організаційних заходів особливу увагу слід приділити вирішенню гострих економічних і соціальних проблем, створенню сприятливих умов для комплексного оздоровлення природного середовища й відтворення природних ресурсів.

II. Підготовчий етап.

Має супроводжуватись глибокими структурними перетвореннями в економіці, технологічною модернізацією виробничих процесів, екологізацією соціально-економічного розвитку. Відповідно до принципів і завдань сталого розвитку необхідно також зацентувати увагу на розробці і застосуванню нових стандартів і пріоритетів у виховній та освітній сферах, у галузі науки і техніки.

III. Перехідний етап.

Ключовими завданнями цього етапу має стати остаточне вирішення проблеми гармонізації взаємодії окремо взятого суспільства з усім світовим співтовариством. Накопичивши потужний науково-технічний потенціал для покращення якості життя, людство дозволяє втягувати себе в конфлікти, постійно перебуваючи в ідеологічному та політичному протистоянні. Тому, якщо ми бажаємо зміцнити солідарність і порозуміння як найвищу цінність філософії та етики виживання, то перший крок має бути зроблений у напрямі поглиблення міжнародного взаєморозуміння.

На різних етапах переходу до сталого розвитку виконання завдань має скоординовуватись і здійснюватись спільними зусиллями на державному, регіональному та місцевому рівнях, за активної участі наукових, освітніх, виробничих, фінансових, політичних та інших структур громадськості¹².

Визначення шляхів забезпечення сталого розвитку держави повинно ґрунтуватися насамперед на формулюванні стратегічних цілей державотворення з урахуванням реалій сьогодення, тенденцій розвитку світового співтовариства.

¹¹ Садовенко А., Серета В., Масловська Л. Сталий розвиток суспільства [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://msdp.undp.org.ua/data/publications/inside_part_of_the_manual.pdf.

¹² На меті – сталий розвиток України // Вісник НАН України. – 2007. – № 2. – С. 44.

Забезпечення сталого розвитку України має ґрунтуватися на характерних для держави геополітичних, географічних, демографічних, соціально-економічних та екологічних особливостях.

Національна концепція сталого розвитку України

На основі детального вивчення поняття та змісту сталого розвитку, аналізу наукових досліджень, на мою думку, необхідно виділити наступні пріоритети при розробці Національної концепції сталого розвитку України. Вони стосуються економічного, соціального та екологічних аспектів і передбачають їх застосування на стабілізаційному та підготовчому етапах, позаяк на перехідному етапі потрібно вирішувати вже інші завдання (див.: Таблиця 2).

Пріоритети Національної концепції сталого розвитку України

Економічний розвиток	Соціальна сфера	Екологічна безпека
<ul style="list-style-type: none"> - узгодження загальнодержавних інтересів та економічних пріоритетів з регіональними та місцевими; - залучення органів виконавчої влади та органів місцевого самоврядування до процесу забезпечення збалансованого економічного розвитку; - створення повноцінної ринкової інфраструктури і виконання антимонопольної політики, а також подолання клановості і корупції; - забезпечення сприятливого режиму для прискореного розвитку екологічно орієнтованого бізнесу, особливо в регіонах з незадовільною екологічною ситуацією та високим рівнем безробіття; - покращення торговельного і платіжного балансу держави; - усунення обмежень до доступу суб'єктів господарювання на загальнодержавні та регіональні ринки; - створення економічних передумов для випуску конкурентоспроможної екологічно безпечної продукції. 	<ul style="list-style-type: none"> - створення сприятливих економічних умов для забезпечення рівноправного доступу людини до одержання доходів, користування ресурсами і соціальними послугами; - розроблення національної програми подолання бідності, скорочення прошарку малозабезпечених і маргінальних категорій громадян; - розширення можливостей та доступу усіх громадян до ресурсів і доходів, усунення будь-яких політичних, правових, економічних факторів і обмежень, що сприяють виникненню та становленню соціальної нерівності; - сприяння досягненню повної зайнятості як одного з основних пріоритетів економічної і соціальної політики, створення для всіх працездатних громадян надійних можливостей заробляти собі на життя; - врахування в процесі структурної перебудови економіки мети соціального розвитку, зокрема подолання бідності, забезпечення повної і продуктивної зайнятості та поглиблення соціальної інтеграції, оцінювати вплив результатів структурної перебудови на соціальний розвиток; 	<ul style="list-style-type: none"> - удосконалення нормативно-правової бази у сфері збереження, використання і відтворення природних ресурсів та забезпечення екологічної безпеки у зв'язку із зміною умов життєдіяльності населення, структури виробництва з обов'язковим урахуванням вимог щодо використання і відтворення природних ресурсів, збереження довкілля в умовах урбаністичних утворень, зокрема міст; - зменшення кількості джерел викидів забруднюючих речовин в атмосферу, підвищення рівня екологічної безпеки зазначених джерел і поліпшення стану атмосферного повітря; - забезпечення економії первинних ресурсів, розв'язання проблеми утилізації відходів виробництва шляхом удосконалення структури його розміщення, формування виробничих комплексів замкнутого циклу; - сповільнення процесу деградації ґрунтів, збереження водних ресурсів і об'єктів як унікальних складових довкілля; - гармонізація природоохоронного законодавства України з відповідним законодавством Європейського Союзу; - розвиток і вдосконалення державної системи моніторингу довкілля та його компонентів,

	<p>- активізація реалізації основних соціальних програм і збільшення обсягу витрат, зокрема на надання допомоги бідним і незахищеним верствам населення, забезпечення їх захисту у зв'язку із скороченням бюджетних коштів з одночасним підвищенням якості та ефективності соціальних витрат.</p>	<p>створення та ведення регіональних кадастрів природних ресурсів; - реалізація екологічних міждержавних, державних і регіональних програм, комплексу першочергових заходів щодо реабілітації радіаційно забруднених територій; - класифікація і сертифікація екологічно небезпечних підприємств за ступенем екологічного ризику діяльності та розроблення економічного механізму стимулювання їх переходу до екологічно безпечної діяльності.</p>
--	---	--

Джерело: систематизовано автором на основі аналізу та вивчення наукових джерел [15, 16, 17].

Висновок

Переосмислюючи складний і драматичний досвід минулого і переоцінюючи колишні стереотипи та підвалини організації суспільного життя, необхідно виробити та реалізувати нові принципи, ідеї та орієнтири. При цьому не уникнути прорахунків і недоліків у розвитку молодого держави та її суспільства. Тому стратегічними векторами політичного курсу мають стати загальнолюдські та цивілізаційні цінності: права людини, соціальна справедливість, верховенство права, свобода від дискримінації та ксенофобії, плюралістична демократія, підзвітність уряду, обраного в результаті справедливих і вільних виборів, екологічно стійкий розвиток. Доречно було б зауважити, що напрями не повинні визначатися лише політиками та дипломатами. Позиція громадянського суспільства обов'язково має бути почута, сформульована і врахована.

На мою думку, стратегічною метою для всіх держав, у тому числі й України, у XXI столітті є формування суспільства, базовою цінністю якого є людина, її потреби та інтереси, а головним засобом їх забезпечення є зростання екологічно та соціально зорієнтованої економіки. Поетапний перехід до сталого розвитку повинен забезпечувати вирішення комплексу соціально-економічних та екологічних проблем. Збереження сприятливого навколишнього середовища, природного ресурсного потенціалу, екологізація економічної діяльності, поширення екологічно орієнтованих методів управління, впровадження енерго- і ресурсозбережних технологій – такі пріоритети повинна поставити собі наша держава на шляху її переходу до сталого розвитку. \

Бібліографія

- Аналіз сталого розвитку – глобальний і регіональний контексти: У 2 ч. / Міжнар. Рада з науки (ICSU) [та ін.]; наук. кер. М. Згуровський. – К.: НТУУ “КПІ”, 2009. – Ч.2. Україна в індикаторах сталого розвитку. Аналіз. – 2009. – 200 с.
- Гринів Л. Екологічно збалансована економіка: проблеми теорії: Монографія / Л. Гринів. – Львів: ЛНУ ім. І.Франка, 2001. – 240 с.

- Данилишин Б. Україна: проблеми сталого розвитку / Б. Данилишин, С. Дорогунцов, Е. Лібанова – К.: РВПС України НАН України. – 1997. – 149 с.
- Дейлі Г. Поза зростанням. Економічна теорія сталого розвитку / Пер. з англ. Ін-т сталого розвитку. – К.: Інтелсфера, 2002. – 312 с.
- Мантатов В. Глобалізація, устойчивое развитие и общество будущего [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.nbu.gov.ua/eb/ep.html>.
- На меті – сталий розвиток України // Вісник НАН України. – 2007. – №2. – С.44.
- Пріоритети національної стратегії збалансованого (сталого) розвитку України: погляд НУО: підсумки 3-ї Всеукраїнської конференції екологічної громадськості (29 листопада – 1 грудня 2002 р. м. Київ) / Ред. Марушевський Г., Павличенко П., Тимочко Т. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.nesu.org.ua/upl/sd-priorities-ref1.pdf>.
- Програма дій “Порядок денний на 21 століття”/ Переклад з англійської: ВГО “Україна. Порядок денний на 21 століття”. – К.: Інтелсфера, 2000. – 360 с.
- Ріо-де-Жанейро – Йоганнесбург: паростки ноосферогенезу і відповідальність за майбутнє / В. Шевчук, Г. Білявський, Ю. Саталкін та ін. – К.: Геопринт, 2002. – 163 с.
- Романюк В. Особливості переходу України до концепції сталого розвитку [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.nbu.gov.ua/eb/ep.html>
- Янчук Н. Правове забезпечення концепції сталого розвитку сучасної держави: теоретико-компаративістський аналіз: автореферат дисертації на здобуття наукового ступення кандидата юридичних наук: спеціальність 12.00.01 – теорія та історія держави і права; історія політичних і правових учень. – Одеса, 2009. – 24 с.
- “Керівні принципи сталого просторового розвитку Європейського континенту” затверджені Європейською Конференцією Міністрів Регіонального Планування 7-8 вересня 200 року [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.aokornus.at.ua/BOOKS/sustainable.pdf>.
- Садовенко А., Серета В., Масловська Л. Сталий розвиток суспільства [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://msdp.undp.org.ua/data/publications/inside_part_of_the_manual.pdf.
- Гвишиани Д. Пределы роста – первый доклад Римскому клубу [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://alt-future.narod.ru/Future/predel.htm>.
- Балашов А. Концепція сталого розвитку в глобальному вимірі та її управлінська операціоналізація [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.nbu.gov.ua/portal/soc_gum/Dums/2009_3/09bamvuo.pdf.
- Саркісян Л., Вертелецька О. Генезис дослідження теорії сталого розвитку [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.nbu.gov.ua/portal/Soc_Gum/Ekpr/2011_46/statti/13.pdf.
- Сімченко Н. Дослідження феномену сталого розвитку крізь призму системної парадигми [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.nbu.gov.ua/portal/soc_gum/biznes/2010_2/2010/02/100225.pdf.

Ольга Міняйло

ОСНОВНІ ТЕНДЕНЦІЇ СТАЛОГО СОЦІАЛЬНОГО РОЗВИТКУ УКРАЇНИ

Вступ

На сучасному етапі розвитку українського суспільства запроваджувані в останні роки реформи в усіх сферах суспільного життя не призвели до позитивних змін, які б мали сталий, системний характер, не забезпечили глибинних змін у соціальній структурі суспільства та в суспільній свідомості. Реальне фінансове забезпечення зобов'язань держави у соціальній сфері істотно відстає від рівня країн Центральної та Східної Європи, країн Прибалтики та Росії. Руйнація попередньої системи соціального забезпечення в ході реформування економіки не отримала адекватного заміщення. Сьогодні керівництвом і політичною елітою держави визнано, що впроваджувана донині модель ринкових перетворень в Україні вступила в глибокі протиріччя з конституційно визначеними пріоритетами суспільного розвитку.

Об'єктивний діагноз соціального стану українського суспільства свідчить про те, що основні соціальні ризики – бідність, майнова диференціація населення, відчуженість значної кількості громадян від суспільного життя, звуження їх доступу до освіти, медицини й культури – досягли масштабів, які можуть становити реальну загрозу національній безпеці держави. Практично за всіма найважливішими соціальними показниками світового цивілізаційного розвитку Україна продовжує перебувати на небезпечній межі.

Значне місце в дослідженні проблем сталого розвитку займають праці російських вчених, серед яких перш за все слід назвати В. Горшкова, В. Данілова-Данільяна, К. Лосева, Б. Маклярського, А. Уреула та ін. Серед найбільш відомих українських авторів, які працюють у цьому напрямі слід назвати М. Багрова, М. Булатова, В. Джиригей, М. Згуровського та інших. Незважаючи на досить помітний обсяг наукових публікацій питання соціальної складової сталого розвитку України досліджено недостатньо повно¹.

Мета цього дослідження полягає у встановленні основних тенденцій сталого соціального розвитку України.

Стратегія сталого розвитку України

Стратегія сталого розвитку України, розроблена та затверджена відповідно до світових вимог, передбачає, що пріоритетним напрямом сталого розвитку є

¹ Основні витоки ідеї сталого розвитку та шлях переходу України на принципи сталого розвитку: [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://dy.nayka.com.ua/index.php?operation=1&iid=300>

оптимізація життєдіяльності людства в умовах безпечного природного середовища і гармонійних відносин як усередині суспільства, так і між окремими спільнотами².

Стратегічними завданнями сталого розвитку у сфері забезпечення соціальної справедливості є: зниження рівня майнового розшарування населення, подолання бідності; зниження рівня безробіття населення і забезпечення продуктивної зайнятості; збереження і зміцнення демографічного та трудового ресурсного потенціалу країни; стабілізація демографічної структури суспільства; зміцнення фізичного здоров'я нації; оптимізація соціальної структури суспільства; встановлення гарантій забезпечення рівних можливостей для досягнення матеріального, екологічного і соціального благополуччя; розвиток системи освіти, просвіти та поширення інформації з питань сталого розвитку³.

Індикатори соціального розвитку

Ця стратегія встановлює індикатори соціального розвитку, а саме:

- середня очікувана при народженні тривалість життя, років;
- рівень зайнятості населення, визначений за методологією міжнародної організації праці, відсотків загальної кількості населення у віці 15 – 70 років;
- прибутки в розрахунку на одну особу, гривень на рік;
- рівень безробіття, визначений за методологією міжнародної організації праці, відсотків загальної кількості економічно активного населення у віці 15 – 70 років;
- рівень бідності, відсотків населення, що проживає за офіційно визначеною межею бідності.

На мій погляд, зазначені індикатори слід розширити та здійснювати оцінку соціального розвитку України на підставі наступних показників:

- демографічна ситуація в країні (народжуваність, смертність, природний приріст тощо);
- міграція населення;
- економічна активність населення (економічно активне та економічно неактивне населення, зайняте та безробітне населення тощо);
- доходи і витрати домогосподарств;
- оплата праці (номінальна та реальна заробітна плата);
- соціальний захист (мінімальна заробітна плата, прожитковий мінімум, мінімальна пенсія тощо);
- співвідношення ВВП і безробіття, а також ВВП та інфляції в Україні.

Аналіз наявної та постійної чисельності населення України

Вважаю за доцільне розпочати дослідження з аналізу чисельності населення України за 2004 – 2010 роки. При цьому буду використовувати відповідні дані

² Сталый розвиток міста як результат соціального партнерства держави, бізнесу і громади: [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/portal/Soc_Gum/Vchnu_ekon/2009_6_3/238-242.pdf

³ Маклярский Б. М. В поисках равновесия: Экология в системе социальных и политических приоритетов. / Б. М. Маклярский. – М., 1992. – 89 с.

Держкомстату України⁴. У табл.1 наводжу динаміку наявної та постійної чисельності населення України.

Таблиця 1. Динаміка наявної та постійної чисельності населення України за 2004 – 2010 роки (тис. осіб)

	2004р.	2005р.	2006р.	2007р.	2008р.	2009р.	2010р.	2010р. у % до 2004р.	2010р. у % до 2008р.
Кількість наявного населення	47280,8	46929,5	46646	46372,7	46143,7	45962,9	45778,5	96,8	99,2
в т.ч. міське	32009,3	31977,7	31777,4	31668,8	31668,8	31587,2	31524,8	98,5	99,5
Сільське	15271,5	15054,8	14868,6	14703,9	14703,9	14556,5	14438,1	94,5	98,2
Рівень сільського населення у загальній кількості наявного населення	32,30%	32,08%	31,88%	31,71%	31,9%	31,7%	31,5%		
Кількість постійного населення	47100,5	46749,2	46465,7	46192,3	45963,4	45782,6	45598,2	96,8	99,2
в т.ч. чоловіки	21754	21574,7	21434,7	21297,7	21185,0	21107,1	21032,6	96,7	99,3
Жінки	25346,5	25174,5	25031	34894,6	24778,4	24675,5	24565,6	96,9	99,1
Рівень жіночого населення у загальній кількості постійного населення (%)	53,81	53,85	53,87	75,54	53,9%	53,9%	53,9%		
Співвідношення між постійним та наявним населенням (%)	99,62	99,62	99,61	99,61	99,61	99,61	99,61		

Джерело: дані Держкомстату України⁴, розрахунки автора

Дані, наведені у табл.1, свідчать, що на 31 грудня 2010 р. в Україні проживало 45778,5 тис. осіб. Упродовж січня–грудня 2010 р. чисельність наявного населення зменшилася на 184,4 тис. осіб. Частка міського населення в загальній кількості населення в 2004 – 2010 рр. становила майже 70%. Це свідчить про те, що за останні декілька років традиційно аграрна Україна здійснила перехід до індустріального укладу життя.

Отже, аналіз показників табл. 1 свідчить про існуючу тенденцію до зменшення кількості постійного населення в Україні щороку. Так, порівняно з 2004 р. кількість постійного населення зменшилася на 3,2%, а з 2008 р. – на 0,8%. Частка жіночого населення у загальній кількості постійного населення за аналізований період залишалася майже незмінною і становила 53,9%, а у 2007 р. збільшилася аж до 75,54%. Співвідношення між постійним та наявним населення за аналізований період залишається незмінним і становить 99,61%.

Здійснений аналіз свідчить про постійне зменшення чисельності як наявного, так і постійного населення України за вказаний період. Такі процеси зумовлені різними чинниками: низьким рівнем життя, екологічною кризою, соціально-економічними проблемами тощо. При цьому слід відзначити, що частка сільського населення в загальній кількості наявного населення майже не змінилась.

Аналіз змін природного приросту населення України

Для встановлення основних причин зменшення чисельності населення України проаналізуємо його природний приріст (табл. 2).

⁴Статистична інформація про чисельність населення: [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.ukrstat.gov.ua>.

Таблиця 2. Природний приріст населення 2004-2010 рр. (тис. осіб)

	2004 р.	2005 р.	2006 р.	2007 р.	2008 р.	2009р.	2010р.	2010р. у % до 2004р.	2010р. у % до 2008р.
Кількість народжених	427,3	426,1	460,4	472,7	510,6	512,5	497,7	116,5	97,5
Кількість померлих	761,3	782	758,1	762,9	754,5	706,7	698,2	91,7	92,5
Природний приріст, тис. осіб	-	-	-	-290,2	-243,9	-194,2	-200,5	60,03	82,2
Природний приріст, %	-56,1	-54,5	-60,7	-61,96	-52,2	-72,5	-71,3		
Міграція населення	-7,6	4,6	14,2	16,8	14,9	13,4	16,1	-211,8	108,1

Джерело: дані Держкомстату України⁴, розрахунки автора

Аналіз природного приросту населення свідчить про наявність тенденцій до перевищення смертності над народжуваністю, що є негативним і вказує на старіння української нації. Таким чином, ці зміни в демографічній ситуації в Україні не забезпечують позитивного приросту населення, що на сьогодні є від'ємним і становить 194200 та 200500 особи відповідно у 2009 та у 2010 рр. Такий ефект має назву вимирання нації та свідчить про скорочення чисельності населення, що негативно впливає як на економічну, так і на загальну ситуацію в країні. Зміна загальної чисельності населення України (в т.ч. й сільського населення) значною мірою впливає на зміну чисельності працездатного населення, яке є основою трудових ресурсів.

Оцінка тривалості життя населення України

Тривалість життя населення є одним з найважливіших соціальних показників, що визначають не тільки якість життя, а й значною мірою впливають на якість трудових ресурсів. За статистикою, у 2010 році середня тривалість життя українських чоловіків складає 66, а жінок – 75 років (табл. 3). Різниця між тривалістю життя чоловіків і жінок досягла 10 років, що перевищує біологічну розбіжність і відображає надсмертність серед чоловіків. Різниця тривалості життя чоловіків і жінок призводить до поширення жіночої самотності в похилому віці. Так в Україні середня тривалість життя у чоловіків на 8 – 12 років, а у жінок на 4 – 7 років коротша, ніж у розвинених країнах.

Таблиця 3. Середня очікувана тривалість життя в Україні

Період, за який розраховані показники (роки)	Середня очікувана тривалість життя при народженні, років		
	обидві статі	чоловіки	жінки
2004-2005	67,96	62,23	73,97
2005-2006	68,1	62,38	74,06
2006-2007	68,25	62,51	74,22
2007-2008	68,27	62,51	74,28
2008-2009	69,29	63,79	74,86
2009-2010	70,44	65,28	75,5

Джерело: дані Держкомстату України⁴, розрахунки автора

З такими показниками Україна опинилася на 150 місці у рейтингу тривалості життя населення серед країн світу. З-поміж наших сусідів нам вдалося перегнати лише Росію, де чоловіки, в середньому, живуть на 3, а жінки на 1 рік менше. Для порівняння наведемо приклади країн, прилеглих до України. Так Білорусь займає

141 місце, Молдова знаходиться на 136, Румунія – на 119, Угорщина – на 109, Польща – на 75. Європейський Союз займає 39 сходинку рейтингу за тривалістю життя населення, де чоловіки живуть у середньому 76 років, а жінки – 82⁵.

Отже, загальна тривалість життя українців складає 70 років, європейців – 79 років. Тому, якщо на 1 рік збільшення нашої тривалості життя іде століття, то щоб принаймні наблизитися до рівня ЄС нам знадобиться близько 10 століть.

Аналіз економічної активності населення України

Одним з найважливіших показників соціального розвитку нашої держави є аналіз економічної активності населення України за 2004 – 2010 роки. Представлю на рис. 1 динаміку економічної активності населення України за 2004 – 2010 роки.

Результати аналізу динаміки економічно активного населення в Україні за 2004 – 2010 рр. вказують на постійну тенденцію до його зменшення, особливо в частині працездатного віку, що свідчить про зменшення кількості тих, хто працює, і зростання числа утриманців (пенсіонерів, інвалідів, тощо).

Необхідно зазначити, що зростання обсягів зайнятості населення відбувається в основному за рахунок активізації розвитку трудових відносин у неформальному секторі економіки України (табл. 4). Так, кількість працівників у сільському господарстві неформального сектору економіки України є найбільшою і складає в середньому за 2004 – 2010 рр. 65%, у будівництві – понад 12%, у сфері торгівлі та наданні послуг – 13,4%. Загальна чисельність зайнятих у неформальному секторі економіки невпинно зростає.

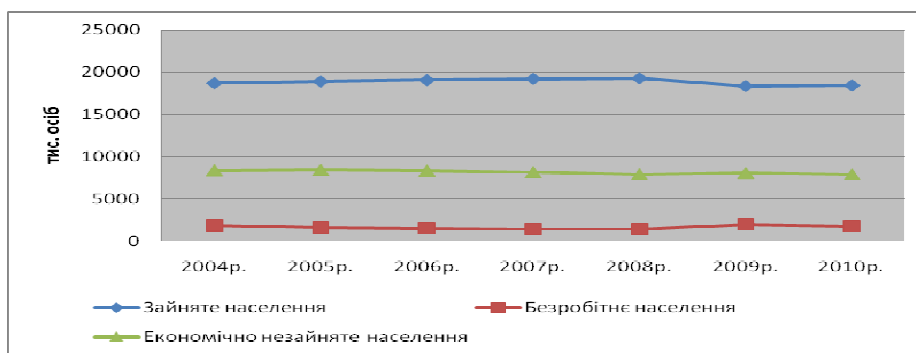

Рис. 1. Динаміка економічної активності населення України за 2004 – 2010 роки

Джерело: дані Держкомстату України⁶, розрахунки автора

Розвиток самостійної зайнятості населення був спровокований в основному через активізацію трудових відносин у неформальному секторі економіки України. Кількість зайнятих у цьому секторі економіки у 2007 р. складала 4,6 млн. осіб, або

⁵ За показниками тривалості життя ЄС випереджає Україну на 11 років: [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://ridna.ua/p/za-pokaznykamy-tryvalosti-zhyttva-es-vyperedzhaje-ukrajinu-na-11-rokiv/>

⁶ Статистична інформація про стан ринку праці: [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.ukrstat.gov.ua>.

22,3% загальної кількості зайнятого населення віком 15 – 70 років (у 2005р. – 4,4 млн. осіб та 21,5% відповідно).

Таблиця 4. Аналіз динаміки населення, зайнятого у неформальному секторі економіки України у 2004 – 2010 рр. за видами економічної діяльності (у %)

	2004 р.	2005 р.	2006 р.	2007 р.	2008 р.	2009 р.	2010 р.	2010 р. у % до 2004 р.	2010 р. у % до 2008 р.
Сільське господарство, мисливство, лісове господарство; рибальство, рибицтво	70,2	72	71,6	70,5	65,7	66,0	65,2	92,9	99,2
Будівництво	6,1	6,9	7,7	9,0	12,1	11,9	12,3	201,6	101,6
Торгівля; ремонт автомобілів, побутових виробів та предметів особистого вжитку; діяльність готелів та ресторанів	15	12,8	11,8	11,0	12,8	12,8	13,4	89,3	104,7
Діяльність транспорту та зв'язку	1,6	1,4	1,2	1,2	1,5	1,8	1,8	112,5	120
Інші види економічної діяльності	7,1	6,9	7,7	8,3	7,9	7,5	7,3	102,8	92,4
Всього, тис. осіб	3939,5	4436,3	4623,3	4661,7	4563,8	4469,9	4649,2	118,02	101,9

Джерело: дані Держкомстату України⁶, розрахунки автора

Таким чином, неформальний сектор економіки у 2010 р., як і в 2007 р., був єдиним місцем прикладання праці для кожної другої особи з числа зайнятих сільських жителів. Проте у міській місцевості зайнятість у цьому секторі не набула суттєвого поширення завдяки більш сприятливій кон'юнктурі на ринку праці та наявності попиту на робочу силу в офіційному секторі.

У зв'язку зі зростанням рівня зайнятості населення в особистих селянських господарствах сільськогосподарське виробництво залишається переважаючим видом діяльності неформального сектору економіки (66% зайнятих у даному секторі у 2009 р. та 65,2% зайнятих у зазначеному виді діяльності у 2010 р.). Іншими поширеними видами економічної діяльності населення у цьому секторі економіки виступають торгівля, будівництво, транспорт і зв'язок.

Зростання кількості зайнятого населення кожного року у неформальному секторі економіки є негативною тенденцією. Причинами зростання кількості зайнятих людей у цьому секторі економіки, на мою думку, є: навантаження на фонд заробітної плати, недосконалість і нерозуміння нормативно-правової бази, що регулює ринок праці і зайнятості, виходячи з цього – порушення роботодавцем прав найму працівників, дефіцит гідної роботи та нерегульована трудова міграція населення. Серед можливих шляхів мінімізації зайнятості в неформальному секторі економіки варто виокремити: розширення можливості працевлаштування у сфері формальної зайнятості, зростання оплати праці в усіх сферах і видах економічної діяльності, захист прав працівників на підприємствах формального сектору, стимулювання переходу зайнятого населення в неформальному секторі у формальний шляхом забезпечення соціального і медичного страхування⁷.

⁷ Неформальна зайнятість як феномен сучасного ринку праці в Україні: [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://eprints.oa.edu.ua/188/1/5_08_15.pdf

Оцінка динаміки оплати праці

Наступним етапом аналізу соціально-економічних індикаторів трудових відносин аналіз номінальної та реальної заробітної плати. Під номінальною заробітною платою державна служба зайнятості розуміє нарахування працівникам у грошовій та натуральній формі за відпрацьований час або виконану роботу: тарифні ставки (посадові оклади), премії, доплати, надбавки, а також інші види оплати за невідпрацьований час. Номінальна заробітна плата включає обов'язкові відрахування із заробітної плати працівників: податок з доходів фізичних осіб, збори на загальнообов'язкове державне соціальне страхування. Реальна заробітна плата характеризує купівельну спроможність номінальної заробітної плати під впливом змін споживчих цін на товари та послуги і рівня податків й обов'язкових платежів.

Користуючись показниками Держкомстату України⁸ проаналізуємо динаміку номінальної та реальної заробітної плати населення України за 2004 – 2010 роки (табл. 5). Таким чином, середньомісячна номінальна заробітна плата у 2010 р. становила 2239 грн. та перевищила відповідний показник у попередньому році на 17,5% і відповідно розміри соціальних гарантій, які діяли у грудні 2010 р., а саме: у 2,6 раза – розмір прожиткового мінімуму для працездатної особи (869 грн.), а також розмір мінімальної заробітної плати (869 грн.). Як один з основних важелів на підвищення рівня оплати праці вплинуло збільшення розміру мінімальної заробітної плати.

Таблиця 5. Аналіз динаміки номінальної та реальної заробітної плати населення України за 2004 – 2010 роки

	2004 р.	2005 р.	2006 р.	2007 р.	2008 р.	2009 р.	2010 р.	2010 р. у % до 2004 р.	2010 р. у % до 2008 р.
Середньомісячна номінальна заробітна плата працівників, грн.	590	806	1041	1351	1806	1906	2239	379,5	123,98
у % до прожиткового мінімуму	152,5	178	206,1	237,9	269,96	256,2	242,8	x	X
Реальна заробітна плата у % до попереднього року	123,8	120,3	118,3	112,5	106,3	90,8	110,2	x	X

Джерело: дані Держкомстату України⁸, розрахунки автора

Впродовж 2010 р. мінімальний рівень оплати праці у законодавчому порядку підвищився з 869 грн. у січні до 922 грн. у грудні. Це дозволило урівняти розмір мінімальної заробітної плати до прожиткового мінімуму для працездатної особи. З 1 грудня 2010 р. таке співвідношення досягло 100%.

Аналіз показників, що характеризують соціальний захист населення

Основними показниками, які впливають на стан трудових відносин є прожитковий мінімум, мінімальна заробітна плата та середня заробітна плата. Динаміку прожиткового мінімуму, мінімальної та середньої заробітної плати населення України за 2004 – 2010 рр. представлю в таблиці 6.

⁸ Статистична інформація про стан заробітної плати: [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.ukrstat.gov.ua>

Таблиця 6. Динаміка прожиткового мінімуму, мінімальної та середньої заробітної плати населення України за 2004 – 2010 рр. (на початок року, грн.)

	2004 р.	2005 р.	2006 р.	2007 р.	2008 р.	2009 р.	2010 р.	2010 р. у % до 2004 р.	2010 р. у % до 2008 р.
Прожитковий мінімум	386,73	453	483	525	633	669	869	224,7	137,3
Мінімальна заробітна плата	205	262	350	420	515	605	869	423,9	168,7
у % до прожиткового мінімуму	53,01%	57,84%	72,46%	80,00%	81,4	90,4	100		
Середня заробітна плата, що використовується при нарахуванні пенсій	524,14	735,57	928,81	1197,91	1573,99	1650,43	1982,63	378,3	125,96
у % до прожиткового мінімуму	135,53	162,38	192,30	228,17	248,7	246,7	228,2	x	X
у % до мінімальної заробітної плати	255,68	280,75	265,37	285,22	305,6	272,8	228,2	x	X
Середньомісячна номінальна заробітна плата працівників, грн.	590	806	1041	1351	1806	1905	2239	379,5	123,97
у % до середньомісячної номінальної зарплати	88,84	91,26	89,22	112,78	87,2	86,6	88,5	x	X

Джерело: дані Держкомстату України⁸, розрахунки автора

Виходячи з даних, наведених у табл. 6, можна зробити висновок про те, що зростання прожиткового мінімуму є невід’ємним показником ринкової економіки поряд із мінімальною та середньою заробітною платою, але їх зростання відбувається нерівномірними темпами. Особливу увагу також потребує вивчення співвідношення між зазначеними показниками. Так, мінімальна заробітна плата на 47% у 2004 році та майже на 19% у 2008 році менша за прожитковий мінімум, що свідчить про низький рівень оплати праці на підприємствах України. У 2010 р. розмір мінімальної заробітної плати і прожиткового мінімум зрівнявся і становив 869 грн. Аналізуючи середню заробітну плату, що використовується при нарахуванні пенсій та середню номінальну заробітну плату, я виявила розбіжності в їх сумах. Так, наприклад, якщо у 2002 році вони були однаковими, то у наступні роки середня номінальна зарплата майже на 10% перевищувала середню зарплату, що використовується для нарахування пенсій. Іншими словами пенсіонерам недонараховується частина їх заробітку.

Відомо, що ринок праці охоплює всі категорії працездатного населення, яке готове працювати за наймом або в режимі самостійної зайнятості чи підприємництва, тобто бере безпосередню участь у створенні, розподілі та перерозподілі валового внутрішнього продукту (ВВП). Саме тому дослідження взаємозв’язку між ВВП і рівнем безробіття є досить актуальним, особливо для України.

Висновки

Отже, аналізуючи індикатори сталого соціального розвитку в Україні, я зробила наступні висновки:

1. Чисельність населення в Україні зменшується щорічно, за показником «старіння нації» Україна наближається до критичної позначки. Особливо тривожною тенденцією є збільшення смертності серед людей працездатного віку. Україна займає 150-те місце у рейтингу тривалості життя серед країн світу.

2. Спостерігається зростання чисельності безробітного населення. Зайнятість населення відбувається в основному за рахунок активізації розвитку трудових відносин у неформальному секторі економіки України, що є негативною тенденцією для розвитку держави. Серед можливих шляхів мінімізації зайнятості в неформальному секторі економіки пропоную: розширення можливості працевлаштування у сфері формальної зайнятості, зростання оплати праці в усіх сферах і видах економічної діяльності, захист прав працівників на підприємствах формального сектору, стимулювання переходу зайнятого населення в неформальному секторі у формальний, шляхом забезпечення соціального і медичного страхування.

3. Загальноекономічна (в т.ч. соціальна) політика держави спрямована на покращення рівня життя населення, що відбувається за рахунок зростання прожиткового мінімуму, мінімальної та середньої заробітної плати, але їх зростання відбувається нерівномірними темпами. Лише у 2010 р. рівень прожиткового мінімуму зрівнявся з рівнем мінімальної заробітної плати.

Перспективи дослідження

Основними перспективами подальших досліджень сталого соціального розвитку можуть бути:

- оцінка рівня бідності, співвідношення між рівнем мінімальної заробітної плати та прожитковим мінімумом, а також пенсією та прожитковим мінімумом;
- оцінка рівня зайнятості населення у неформальному секторі економіки;
- соціальні гарантії для сільського населення, що працює у неформальному секторі економіки;
- пропозиції щодо забезпечення населення робочими місцями;
- визначення тенденцій щодо попиту на робочу силу та підготовкою фахівців у ВНЗ України;
- удосконалення законодавства у сфері зайнятості та соціальної відповідальності роботодавців тощо.
-

Бібліографія

1. Основні витоки ідеї сталого розвитку та шлях переходу України на принципи сталого розвитку : [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://dy.nayka.com.ua/index.php?operation=1&iid=300>
2. Сталый розвиток міста як результат соціального партнерства держави, бізнесу і громади : [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://nbuv.gov.ua/portal/Soc_Gum/Vchnu_ekon/2009_6_3/238-242.pdf

3. Маклярский Б. М. В поисках равновесия: Экология в системе социальных и политических приоритетов. / Б. М. Маклярский. – М.,1992. – 89 с.
4. Статистична інформація про чисельність населення : [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.ukrstat.gov.ua>
5. За показниками тривалості життя ЄС випереджає Україну на 11 років : [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://ridna.ua/p/za-pokaznykamy-tryvalosti-zhyttya-es-vyperedzhaje-ukrajinu-na-11-rokiv/>
6. Статистична інформація про стан ринку праці : [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.ukrstat.gov.ua>.
7. Неформальна зайнятість як феномен сучасного ринку праці в Україні : [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://eprints.oa.edu.ua/188/1/5_08_15.pdf
8. Статистична інформація про стан заробітної плати : [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.ukrstat.gov.ua>

Юлія Мінгальова

ОСОБЛИВОСТІ ІНФОРМАЦІЙНИХ НЕБЕЗПЕК ПРИ ВИКОРИСТАННІ СОЦІАЛЬНИХ МЕРЕЖ

Вступ

Удосконалення інформаційних технологій створює умови для ефективного функціонування сучасного суспільства в контексті його сталого розвитку. При цьому комунікаційні засоби стали невід'ємною складовою життя людей у всіх сферах діяльності. Мобільні телефони, комп'ютери та Інтернет, розширивши комунікаційні, просторові й часові межі, розкрили нові можливості для спілкування, освіти, праці, відпочинку та творчої самореалізації особистості. Тепер, коли інформаційні комп'ютерні технології стали загальнодоступними і необхідними атрибутами повсякденного життя, виникає питання про їх вплив на людину. Збільшення кількості користувачів перетворило Інтернет із системи зберігання інформації у новий вимір соціальної реальності.

Особливу небезпеку незахищений інформаційний простір приховує для дітей і молоді. Інтернет може містити інформацію агресивного чи соціально небезпечного змісту. А надання переваги віртуальному світу, спілкуванню в соціальних мережах перед реальним справляє негативний вплив на психіку і здоров'я молодої людини та може погіршити не тільки зір, поставу й сон, але й викликати тривожність, дратівливість, соціальну дезадаптованість і небезпечну поведінку.

Відтак, надзвичайно важливим постає вивчення головних аспектів використання соціальних мереж у контексті різних соціально-психологічних, фізіологічних та поведінкових небезпек, на які наражаються школярі та студенти під час роботи з сучасними телекомунікаційними засобами. У рамках означених проблем і написана наша робота, головними **завданнями** якої є аналіз україномовних і російськомовних джерел з розглянутої проблеми, диференціація найбільш поширених технологій злому пароллю та інших небезпек, що виникають при використанні мережі Інтернет. Крім того, важливим є підбір найбільш придатних для використання шляхів захисту від кожної з небезпек та систематизація розглянутих технологій злому пароллю. Нарешті, на основі виділених небезпек завданням нашої роботи є також і розробка рекомендацій щодо усунення помилок користувачів при використанні соціальних мереж.

Особливості розвитку інформаційного суспільства та його роль у сучасній цивілізації

У користувачів комп'ютерних мереж виникає низка *психологічних феноменів* – інтересів, мотивів, цілей, потреб, безпосередньо пов'язаних із цим новим середовищем. Зокрема все більшої актуальності набуває проблема патологічного використання Інтернету чи «Інтернет-залежність».

З розвитком Інтернету поняття «соціальна мережа», яке раніше вживалося лише в колах психологів і соціологів, міцно закріпилося в повсякденній мові.

Соціальні мережі – це структури, що ґрунтуються на людських зв'язках або взаємних інтересах. У якості Інтернет-сервісу вони розглядаються як окремі Web-сайти, які дозволяють створювати власні сторінки, спільноти, розміщувати фото, аудіо- та відеоматеріали, обмінюватися миттєвими повідомленнями та слідкувати за оновленнями на сторінках друзів¹. Соціальні мережі за короткий період часу стали популярними серед молоді, бо відкривають нові можливості для самореалізації та вільного спілкування.

На сьогодні у найбільшій соціальній мережі Facebook зареєстровано понад 700 млн. акантів користувачів з усього світу. За соціологічними дослідженнями напрямів використання Інтернет в Україні на першому місці є електронна пошта, а друге місце рейтингу посідають соціальні мережі, які в 2011 році обійшли за популярністю «пошук» та «пошук матеріалів для навчання»².

Поряд з великою кількістю переваг у використанні соціальних мереж також існують і небезпеки. Саме про них і необхідно знати елементарні відомості, адже від них залежить інформаційна безпека, психологічний стан та здоров'я користувачів.

Проблема інформаційної безпеки є однією з найгостріших і найменш досліджених.

У Законі України «Про основні засади розвитку інформаційного суспільства в Україні на 2007 – 2015 роки» поняття «інформаційна безпека» визначається таким чином: «Інформаційна безпека – стан захищеності життєво важливих інтересів особи, суспільства і держави, при якому запобігається нанесення шкоди через: неповноту, невчасність та невірогідність інформації, що використовується; негативний інформаційний вплив; негативні наслідки застосування інформаційних технологій; несанкціоноване поширення, використання і порушення цілісності, конфіденційності та доступності інформації»³. Збитки можуть носити як моральний (наприклад, при розголошенні конфіденційної інформації), так і матеріальний (затрати на відновлення працездатності інформаційно-комунікаційної системи) характер⁴. Головним завданням захисту інформації є забезпечення цілісності, конфіденційності та доступності інформації. Проблема захисту не є суто технічною, оскільки виникає в процесі взаємодії людей і машин, а, як правило, люди є більш схильними до помилок, до послаблення пильності та нехтуванням правилами захисту⁵.

Інформаційні небезпеки при використанні соціальних мереж Інтернету

Розглянемо інформаційні небезпеки, які з'являються при використанні як соціальних мереж, так і Інтернету в цілому. Основним джерелом цих небезпек є діяльність хакерів. Одні зловмисники прагнуть отримати персональну інформацію з метою отримання вигоди. Інші обирають об'єктом атак комп'ютерну систему та

¹ «Виховання культури користувача Інтернету. Безпека у всесвітній мережі»: навчально-методичний посібник / А.Б. Кочарян, Н.І. Гущина. – Київ, 2011. – 100с.

² Литовченко І.В. Діти в Інтернеті: як навчити безпеці у віртуальному світі: Посібник для батьків. –К: Видавництво ТОВ «Видавничий будинок «Аванпост-Прим», 2010. – 48 с.

³ «Виховання культури користувача Інтернету. Безпека у всесвітній мережі»: навчально-методичний посібник / А.Б. Кочарян, Н.І. Гущина. – Київ, 2011. – 100с.

⁴ Suler, J. (2004). Computer and cyberspace addiction. // *International Journal of Applied Psychoanalytic Studies*, 1, 359-362.

⁵ Ковальчук В.Н. Система інформаційної безпеки навчального комплексу: Методичний посібник. – Житомир: Вид-во ЖДУ ім. І. Франка, 2009. – 84 с.

намагаються вивести її з ладу або використати для приховування своїх шкідливих дій.

Для зламу акаунту користувача хакеру необхідно докласти зусиль, щоб дізнатися пароль, іншими словами – зламати його. Найбільш поширеними способами реалізації зламу паролю є такі технології.

А. **Брутфорс** – метод пошуку та зламу пароля, який дозволяє перебрати всі теоретично можливі варіанти, складені з певного набору символів. До нього також відносять атаку перебору пароля за словником або ручного підбору часто використовуваних простих паролів⁶.

Для захисту від цього способу зламу у паролі не слід вказувати дату народження, номери телефонів, ім'я, кличку домашньої тварини, прості відомі паролі і будь-які інші дані, потенційно відомі деякому колу осіб. У паролі слід вказувати певний набір символів, який практично неможливо вгадати. Критерієм складності паролю є наявність символів з кожного пункту наступного переліку:

- символи a...z (лише малі літери);
- символи Aa...Zz (великі та малі літери);
- цифри;
- недруковані ASCII-символи, літери інших алфавітів;
- спеціальні символи ;:;% “№ *? т.д.

Б. **Соціальна інженерія або соціотехніка**. Цей метод ґрунтується на довірі користувача. Для цього використовуються сфальсифіковані сайти та фіктивні електронні повідомлення від імені реальних компаній з проханням надати особисту інформацію⁷.

Головним захистом у цьому випадку є пильність користувача. Нікому не можна повідомляти або надсилати паролі.

В. **Кейлогери** – це програмний продукт або апаратний пристрій, що реєструє кожне натискання кнопки миші або клавіші на клавіатурі комп'ютера та записує у файл разом з датою та часом натискання. Отже, у зловмисника буде пароль у головному вигляді.

Гарантованим захистом від цього методу може слугувати лише вихід в Інтернет і введення пароля з власного або надійного, перевіреного комп'ютера.

Г. **Програмний метод зламу**. Цей метод доступний хакерам і полягає в пошуку помилок у коді сайтів, що дозволяють отримати доступ до бази даних з пароллями.

У такому випадку дані можуть відновити лише адміністратори.

Д. **Фішинг** – технологія інтернет-шахрайства з метою отримання ідентифікаційних даних користувачів. Реалізується за допомогою заманювання їх на підставні сайти, які є точною або майже точною копією оригіналу⁸.

Для захисту виробники основних Інтернет-браузерів домовилися про застосування однакових способів інформування користувачів про те, що вони відкрили підозрілий сайт, який може належати шахраям. Нові версії браузерів уже

⁶ Wikipedia. Полный_перебор [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://ru.wikipedia.org/wiki/Полный_перебор

⁷ Основи комп'ютерних мереж та Інтернету. – К. Видавничка група BHV, 2006. – 256 с.

⁸ Литовченко І. В. Діти в Інтернеті: як навчити безпеці у віртуальному світі: Посібник для батьків. – К. : Видавництво ТОВ «Видавничий будинок «Аванпост-Прим», 2010. – 48 с.

мають таку можливість, яка відповідно іменується «анти-фішинг». Від користувачів вимагається лише вчасно оновлювати версії браузерів.

Е. **Спамом** називають небажану електронну пошту, тобто пошту, що надходить без згоди користувача. Він може прикріплюватись до всіх повідомлень у вигляді посилання на сторонній сайт⁹.

У цьому випадку необхідно змінити браузер на Mozilla Firefox або Opera, які блокують заданий користувачем спам. А також варто дотримуватися запобіжних заходів, які не дозволять спамерам дізнатися адресу електронної пошти користувача:

- не варто без необхідності публікувати адресу електронної пошти на Web-сайтах чи в групах соціальних мереж;
- не потрібно реєструватися на підозрілих сайтах, натомість краще вказати спеціально для цього створену адресу;
- ніколи не відповідати на спам і не переходити за посиланням, які містяться в ньому, оскільки це буде підтвердженням використання цієї електронної адреси і збільшить надходження спаму;
- обираючи ім'я електронної пошти, варто створювати його довгим і незручним для вгадування.

Ж. **Віруси** – малі за розміром програми, які поширюються, копіюючи самих себе. Вони потрапляють до комп'ютерної системи і деякий час можуть себе не проявляти, і лише після настання певної дати чи події активізуються та завдають їй шкоди¹⁰.

Рекомендується використовувати декілька антивірусних пакетів одночасно, щоденно оновлювати антивірусні бази та встановлювати найновіші версії ліцензійного програмного забезпечення.

Про користь та ризики соціальних мереж можна довго розмірковувати, але в будь-якому випадку це явище має місце. Тому необхідно допомогти користувачеві зробити мінімум помилок при роботі у відповідній мережі.

Варто розуміти, що профіль у будь-якій соціальній мережі вразливий, особливо при використанні стандартних параметрів. Тому слід дотримуватись таких рекомендацій:

- подбайте про надійний пароль для профілю;
- будьте обережні при встановленні додатків від сторонніх розробників, ні в якому разі не встановлюйте додатки з джерел, яким не довіряєте;
- приймайте пропозиції про дружбу тільки від тих людей, яких знаєте особисто і безпосередньо;
- ретельно прочитавши політику конфіденційності, обмежте особисту інформацію, яку збираєтесь зробити загальнодоступною;
- перевіряйте інформацію, яку надсилаєте на сайт;
- завжди використовуйте для кожного форуму, сайту та поштової скриньки різні паролі, інакше шанс позбавлення всіх акаунтів збільшується при крадіжці одного пароля.

⁹ Основи комп'ютерних мереж та Інтернету. – К. : Видавнича група BVH, 2006. – 256 с.

¹⁰ Основи комп'ютерних мереж та Інтернету. – К. Видавнича група BVH, 2006. – 256 с.

Проблема «залежності від Інтернету» у сучасному світі

Проте існує також проблема «залежності від Інтернету». Вона часто називається захворюванням чи синдромом. З'явився також дуже образний термін Netaholic, чи Інтернет-адикт. Поведінково Інтернет-залежність виявляється в тому, що люди надають перевагу життю в Інтернеті, відмовляючись від реального життя, проводячи до 18 годин на добу у віртуальному світі та не менше 100 годин на тиждень.

Обговорення проблеми почалося нещодавно. У 1994 році американський психолог Кімберлі Янг помістила на сайт спеціальний опитувальник. Майже 400 відповідей з 500, які вона отримала, були надіслані, відповідно до обраного критерію, Інтернет-залежними користувачами. Вона написала книгу «Піймані в мережу» та організувала центр психологічної допомоги від Інтернет-залежності¹¹.

У 1995 році Іван Голдберг запропонував термін «Інтернет-залежність» для опису нездоланної тяги до використання Інтернету. За Голдбергом, це розклад, «що здійснює пагубний вплив на побутову, навчальну, соціальну, робочу, сімейну, фінансову чи психологічну сфери діяльності». Оскільки в основі такого розкладу лежить прагнення до відходу від реальності, воно порівняно з патологічним потягом при алкоголізмі, наркоманії, потягу до азартних ігор¹².

За даними різних досліджень, інтернет-залежними є близько 20% користувачів комп'ютерів у всьому світі, а в Україні таких людей за експертними оцінками налічується близько 10-16% від усієї кількості населення¹³. Дослідники відзначають, що велика кількість таких залежних (91%) є користувачами соціальних мереж, а іншу частку приваблюють інформаційні сервіси мережі¹⁴.

На сьогодні найбільшою аудиторією користувачів Інтернету є молодь. Також вона є не достатньо проінформованою про проблеми та загрози в мережі. Саме тому були обрано студентів, які формують майбутній потенціал суспільства.

У дослідженні брали участь студенти Житомирського державного університету імені Івана Франка історичного, фізико-математичного, фізичного виховання і спорту факультетів, а також ННІ філології та журналістики 2-4 курсів. Загальна кількість досліджуваних становила 72 особи, з яких 40% – чоловіки та 60% – жінки.

Психологічним інструментарієм було обрано перелік питань Кімберлі Янг, яким вона діагностувала Інтернет-адикцію на підставі п'яти і більше позитивних відповідей, що характеризують поведінку людини за останній рік. Перелік запитань:

1. Чи відчуваєте Ви себе стурбованим Інтернетом (чи думаєте Ви про попередній он-лайн сеанс і чи смакуєте наступні)?
2. Чи відчуваєте Ви потребу в збільшенні часу проведеного в мережі?
3. Чи були у Вас безуспішні спроби контролювати, обмежити чи припинити використання Інтернету?

¹¹ Інтернет-залежність_студентів [Електронний ресурс]. – Режим доступу: - http://www.psyh.kiev.ua/Інтернет-залежність_студентів.

¹² Goldberg I. Internet Addictive Disorder / <http://www.psycom.net/iadcriteria.html>.

¹³ Молодь та соціально-інформаційні проблеми суспільства: зб. матеріалів III Міжвузів. студент. наук. конф., 21 квіт., 2007 р., Умань / Європ. ун-т. – К., 2007. – 468 с.

¹⁴ Глушенко С. Д. Соціально-психологічні особливості Інтернет-адиктивної поведінки особистості // Молодь: освіта, наука, духовність.

4. Чи почуваете Ви себе втомленим, пригнобленим чи роздратованим при спробах обмежити чи припинити користування Інтернетом?
5. Чи знаходитеся Ви он-лайн більше, ніж думали бути?
6. Чи були у Вас випадки, коли Ви ризикували одержати проблеми на роботі, навчанні чи особистому житті через Інтернет?
7. Чи траплялося Вам брехати членам родини чи іншим людям, щоб приховати час перебування в мережі?
8. Чи використовуєте Ви Інтернет для того, щоб піти від проблеми чи від поганого настрою (наприклад, від почуття безпорадності, провини, роздратованості чи депресії)¹⁵?

Серед опитаних 15,28% є Інтернет-залежними, серед них 18,6% – жінки, 10,34% – чоловіки. Загальні показники Інтернет-залежних розподілилися таким чином: фізико-математичний факультет – 45%, історичний факультет – 27%, факультет фізичного виховання і спорту – 18%, ННІ філології та журналістики – 9%. Дані представлені у вигляді діаграми.

Джерело: Побудовано автором на основі даних проведеного дослідження

Розглянувши Інтернет залежність в кожній групі студентів окремо, отримали такі результати: фізико-математичний факультет – 25%, ННІ філології та журналістики – 6,67%, факультет фізичного виховання і спорту – 11,11%, історичний факультет – 15,79. За даними чітко простежується, що студенти фізико-математичного факультету є найбільш Інтернет-залежними. Це можна аргументувати тим, що студенти цього факультету мають найбільшу необхідність у використанні Інтернет-ресурсів порівняно з іншими у зв'язку з напрямом своєї навчальної діяльності. Виявилось, що ННІ філології та журналістики має найменший показник, що не збіглося з прогнозами. Це свідчить про те, що їхня діяльність спрямована на контроль власного перебування у мережі та отримання інформації іншими шляхами.

Таким чином можна зробити висновок, що кожний 7-й користувач Інтернету є залежним. Людина, яка з різних причин змушена користуватися Інтернетом, повинна

¹⁵ Kimberly Y. Sings of Internet Addiction/<http://netaddiction.com>.

вміти контролювати власний час, проведений у мережі, але не завжди здатна це зробити. Це не можна залишати без уваги з огляду на вік досліджуваних, оскільки саме в юнацтві формуються життєві плани та перспективи. Від усебічного розгляду та детальнішого вивчення цієї проблеми залежить адекватність особи у виборі власних планів на майбутнє та перспектив у соціумі.

Підсумувавши, можна стверджувати:

- залежність від Інтернету або Інтернет-адикція – реально існуючий феномен. Для того, щоб вважати його захворюванням, на сьогодні недостатньо клінічних даних;
- якщо Інтернет-адикція буде визнана захворюванням, то низка тих, хто страждають від нього, зміниться (скоріше за все зменшиться);
- низка ефектів, що вважаються проявами феномена залежності від Інтернету, можуть отримати альтернативне пояснення;
- за проявами Інтернет-залежності часто приховані інші адикції або психічні відхилення. Залежні від Інтернету люди потребують кваліфікованої психотерапевтичної допомоги.

Не слід забувати про електромагнітне випромінювання (ЕМВ), адже ЕМВ відеодисплейних терміналів обладнання і моніторів персональних комп'ютерів є також суттєвою небезпекою зовнішнього впливу на людський організм. Їх упровадження в різні сфери суспільного життя диктує необхідність створення здорових і безпечних умов експлуатації. Про це свідчить зростаюче число повідомлень про негативний вплив ЕМВ на здоров'я людей (розвиток патології зорового аналізатора, розлади нервової, серцево-судинної систем, викидні та вроджені аномалії розвитку). Так, у осіб, які працюють за монітором з електронно-променевими трубками від 2 до 6 годин на добу, функціональні порушення центральної нервової системи відбуваються в середньому в 4,6 раза частіше, ніж у контрольних групах, хвороби серцево-судинної системи – у 2 рази, хвороби верхніх дихальних шляхів – у 1,9 рази, хвороби опорно-рухового апарату – в 3,1 рази.

Основними несприйнятливими факторами виробничого середовища, трудового та навчального процесів в осіб, які працюють з персональним комп'ютером, крім ЕМВ, є статична електрика, м'яке рентгенівське випромінювання, напруження зорового аналізатора та велика напруженість праці¹⁶.

Феномен успіху соціальних мереж полягає в тому, що *інтернетизація світу*, а особливо України, продовжується стрімкими темпами. А у світі, де все менше часу залишається на спілкування, найлегшим видається спосіб знайти когось за своїми особистими уподобаннями або інтересами за допомогою Інтернету. У випадку соціальної мережі «Однокласники» бере гору ностальгія та бажання дізнатись про долю людей, з якими колись вчився. У випадку мережі «В контакте» – «сконтактуватись» з усіма знайомими, яких знайдеш на сайті, а також знайомими знайомих, і так далі.

Висновки

Отже, у вузькому розумінні термін «інформаційна безпека» – це захищеність інформації та інформаційних ресурсів від небажаних впливів, які можуть призвести

¹⁶ Шпонтант І. М. Проблема, яку не варто недооцінювати / Шпонтант І. М., Павко І. Й. //

Всеукраїнський науково-популярний журнал «Безпека життєдіяльності». – 2009. – №10. – С. 25-27.

до неприйнятних втрат суб'єктами інформаційних відносин, у тому числі власниками і користувачами інформації, а також системами її опрацювання¹⁷.

На сьогодні Інтернет-залежність не визнається особливим захворюванням. Не існує психологічного чи психіатричного діагнозу: «Інтернет-залежність». У порівнянні з залежностями від алкоголю і наркотиків, залежність від Інтернету меншою мірою шкодить здоров'ю людини, не руйнує її мозок і, здавалося б, достатньо безпечна. Але, як відзначає К. Янг, залежність від Мережі визначається, насамперед, «сумою втрат в істотних сторонах буття». Іноді надмірне захоплення Інтернетом дійсно стає причиною серйозних проблем, хоча слід знати, що сучасні телекомунікаційні технології постають **потужним розвивальним і навчальним ресурсом для школярів та студентів**.

Однак нездатність контролювати перебування у віртуальних світах може викликати звільнення з роботи, виключення з вузу чи розлучення, а то й самогубство. Найбільш руйнівню Інтернет-залежність виявляється для сімейних відносин, тому що в залежної людини починають з'являтися нові он-лайн знайомі. Хоч сучасні психологи і психіатри не прийшли до єдиної думки про те, чи існує Інтернет-залежність, як зазначає психолог Дж. Сулер, «коли ваше реальне життя відділене від життя в кіберпросторі – це проблема. Правильніше, коли обидва ці життя об'єднані і складають єдине ціле»¹⁸.

На наш погляд, важливо пам'ятати про ЕМВ та інші небезпеки, які є зовнішніми факторами впливу на здоров'я людей. Виходячи з результатів обстежень персональних комп'ютерів, що проводяться як у лабораторних умовах, так і на об'єктах, слід зазначити, що з появою моніторів LCD основним джерелом ЕМВ стає системний блок. Це стосується тих персональних комп'ютерів, споживана потужність яких перевищує 300 Вт.

Бібліографія

- Goldberg I. Internet Addictive Disorder / <http://www.psycom.net/iadcriteria.html>.
- Kimberly Y. Sings of Internet Addiction/<http://netaddiction.com>.
- Suler, J. (2004). Computer and cyberspace addiction. // *International Journal of Applied Psychoanalytic Studies*, 1, 359-362.
- Wikipedia. Полный_перебор [Электронный ресурс]. – Режим доступа : http://ru.wikipedia.org/wiki/Полный_перебор.
- «Виховання культури користувача Інтернету. Безпека у всесвітній мережі»: навчально-методичний посібник / А. Б. Кочарян, Н. І. Гущина. – Київ, 2011. – 100 с.
- Галатенко В. А. Основы информационной безопасности // Интернет-университет информационных технологий [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://www.intuit.ru>.
- Закон України «Про основні засади розвитку інформаційного суспільства в Україні на 2007-2015 роки» від 9.01.2005 № 537-V.
- Інтернет-залежність_студентів [Електронний ресурс]. – Режим доступа : http://www.psyh.kiev.ua/Інтернет-залежність_студентів.
- Ковальчук В. Н. Система інформаційної безпеки навчального комплексу: Методичний посібник. – Житомир: Вид-во ЖДУ ім. І. Франка, 2009. – 84 с.

¹⁷ Ковальчук В. Н. Система інформаційної безпеки навчального комплексу: Методичний посібник. – Житомир: Вид-во ЖДУ ім. І. Франка, 2009. – 84 с.

¹⁸ Suler J. (2004). Computer and cyberspace addiction // *International Journal of Applied Psychoanalytic Studies*, 1, p.359-362.

- Литовченко І. В. Діти в Інтернеті: як навчити безпеці у віртуальному світі: Посібник для батьків. – К: Видавництво ТОВ «Видавничий будинок «Аванпост-Прим», 2010. – 48 с.
- Максим Кутик. Исследование: Где и как украинцы используют интернет [Электронный ресурс]. – Режим доступа : – <http://www.aip.ua/2011/09/28/59852>.
- Молодь та соціально-інформаційні проблеми суспільства: зб. матеріалів III міжвузів. студент. наук. конф., 21 квіт., 2007 р., Умань / Європ. ун-т. – К., 2007. – 468 с.
- Основи комп'ютерних мереж та Інтернету. – К. Видавнича група ВНУ, 2006. – 256 с.
- Глушенко С. Д. Соціально-психологічні особливості Інтернет-аддиктивної поведінки особистості // Молодь: освіта, наука, духовність: тези доповідей. – Частина І. – К.: Університет «Україна», 2008. – 547 с.
- Шпонтан І. М. Проблема, яку не варто недооцінювати / Шпонтан І. М., Павко І. Й. // Всеукраїнський науково-популярний журнал «Безпека життєдіяльності». – 2009. – №10. – С. 25-27.

Руслана Ішук

РІВЕНЬ ПСИХОЛОГІЧНОЇ АДАПТОВАНOSTI ЛЮДИНИ В РІЗНИХ ТИПАХ ЛАНДШАФТНИХ ЕКОСИСТЕМ

Вступ

Незаперечним науковим фактом є те, що еволюція будь-якого виду рослин та тварин передбачає адаптацію до факторів середовища, яке його оточує. Рідко трапляються випадки, коли ми можемо спостерігати одну зміну в наборі характеристик виду на пристосування до одного чинника.

Найчастіше відбувається комплексна генетично закріплена реакція на сукупність факторів середовища, тобто на екосистему. Людина як живий організм виявляє таку ж особливість еволюції. Вона виявляється в біохімічній, анатомо-фізіологічній, психологічній адаптації. Якщо припустити, що окремі людські популяції еволюціонували в певних типах ландшафтних екосистем, то ми передбачаємо спостерігати найвищі показники адаптованості саме в них. І навпаки, в «чужинних екосистемах», на нашу думку, буде спостерігатися комплекс проявів дезадаптації, що включає агресію, тривожність, стрес.

У сучасних умовах проблема визначення рівня психологічної адаптованості людини до різних типів ландшафтних екосистем набирає все більшої актуальності й потребує детального вивчення та аналізу в зв'язку зі сталим розвитком регіонів і країн, що реалізується у своєму найбільш значущому аспекті в сфері розвитку екосистем. Це і зумовило дослідження проблеми психологічної адаптованості людини в різних типах ландшафтних екосистем.

Відтак, **завданням** нашої роботи є аналіз проблеми впливу різних типів ландшафтних екосистем на психоемоційну сферу людини, окреслення головних аспектів психологічної адаптованості людини в різних типах екосистем, репрезентація аналітичної бази для раціонального й обґрунтованого планування дизайну й міського ландшафту, висунення гіпотези про середовище, в якому відбувалась еволюція людства.

Взаємозв'язок між середовищем, в якому перебуває людина, і змінами в її психіці

Взаємозв'язок між середовищем, в якому перебуває людина, і змінами в її психіці помічений здавна. Оцінка цього впливу тривалий час здійснювалася суб'єктивно, вона спиралась на власні переживання автора чи філософські та містичні системи. Так, ще в дохристиянську добу людина надавала певним місцям особливого значення (священні діброви, урочища, пагорби). Це свідчення того, що наші предки використовували ландшафти як допоміжний засіб трансформації свідомості мас.

Вчені зазначають, що ландшафт як фокус взаємодії людини і природи концентрує естетичні якості, які так необхідні для духовного розвитку людини.

Естетичні якості ландшафту мають естетично-ресурсну цінність. Здатність ландшафту виконувати естетичні функції зумовлюється його естетичним потенціалом. Під естетичним потенціалом ландшафту ми розуміємо його природні та антропогенні властивості, саме вони здатні через свої виняткові й звичайні риси викликати в людини різні емоції¹.

Помічено, що в людини в ландшафтних екосистемах, до яких вона адаптована, виникають позитивні відчуття: натхнення, жага життя, радість, потяг до творчої діяльності, захоплення, інтерес до навколишнього середовища і людей, схильності до контактів з іншими. І навпаки, дезадаптованість людини до ландшафтних екосистем проявляється негативними емоціями, а саме: страхом, невпевненістю, ворожістю, агресією тощо. Тому нас зацікавило, який вплив має екосистема на психіку і здоров'я людини, ми поставили завдання дослідити цей вплив.

На сьогодні в літературі відсутні відомості про вплив різних типів ландшафтних екосистем на психоемоційну сферу людини, ця проблема потребує детального вивчення, з огляду на це наше дослідження є актуальним.

Вивчення впливу різних типів ландшафтних екосистем на психоемоційну сферу людини

Оскільки дослідження біохімічних, анатомо-фізіологічних та психо-соціальних адаптацій технічно складне, фінансово обтяжливе та вимагає тривалого часу, а психологічне дає швидкий, відносно доступний результат, ми вирішили зосередитись на дослідженні адаптованості людини до ландшафтних екосистем через визначення рівня їх психологічної пристосованості. Ми поставили перед собою мету вивчити та дослідити вплив різних типів ландшафтних екосистем на психоемоційну сферу людини, визначити адаптованість та дезадаптованість людини у різних екосистемах. У нашому експерименті взяли участь люди різних вікових груп (від дітей до людей похилого віку). Їх свідомість формувалася під впливом міських або сільських екотопів на територіях з різною присутністю природних екосистем. Нами обов'язково враховувався ймовірний попередній досвід перебування людини в аналогічному ландшафті.

Ландшафти, що вибиралися з різних місцевостей, були класифіковані як біогеоценозні екосистеми за флористичними ознаками (фітоценозами). Вибірка нашого дослідження склала 82 особи. Для того, щоб уникнути помилок суб'єктивізму, нами було вирішено використати максимально об'єктивні й загальноприйняті методики екосистемології й психології.

У ході проведеного нами дослідження використовувались тестові методики визначення емоційного стану, антропометричні дослідження для визначення належності до певної людської популяції та візуальні ряди із зображеннями певних типів екосистем. Навесні та влітку 2011 року дослідження проводилося нами в польових умовах.

Антропометричні особливості осіб, що брали участь у дослідженні, ми визначали за схемою *домінантні та рецесивні ознаки*, що відбито в таблиці 1.

¹ Бучко Ж. І. Естетичні якості ландшафтів у контексті використання та збереження гуманістичного ресурсного потенціалу регіону: Дис... канд. геогр. наук: 11.00.01 / Чернівецький національний ун-т ім. Юрія Федьковича. – Чернівці, 2001. – 178арк. – Бібліогр. : арк. 151-169.

Таблиця 1. Антропологічні ознаки

<i>Домінантні ознаки</i>	<i>Відмітка про наявність</i>	<i>Рецесивні ознаки</i>	<i>Відмітка про наявність</i>
Карі очі		Блакитні очі	
Темне волосся		Світле волосся	
«Монголоїдний» розріз очей		«Європеїдний розріз» очей	
Ніс з горбинкою		Прямий ніс	
Широка щілина між різцями (зубами)		Вузька щілина між зубами	
Зуби великі виступають вперед		Звичайна форма і положення зубів	
Ямочки на щоках		Відсутність ямочок	
Біле пасмо у волоссі		Рівномірна пігментація волосся	
Наявність ластовиння		Відсутність ластовиння	
Мочка вуха вільна		Мочка вуха приросла	
Губи повні		Губи тонкі	
Краще володіння правою рукою		Краще володіння лівою рукою	
Кров резус позитивна		Кров резус негативна	

Джерело: Побудовано автором на основі результатів тестування

Для визначення рівня психологічної адаптованості нами була розроблена тестова методика. Наведемо приклад анкети.

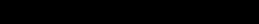

Виберіть один із варіантів відповідей:

1. Дивлячись на фото (перебуваючи у певній місцевості), Ви відчуваєте:

- а) тривогу;*
- б) радість;*
- в) агресію;*
- г) душевне піднесення.*

2. Якби Ви опинились у місці, що зображене на фото, Ви б... (до яких дій спонукає Вас ця місцевість?):

- а) тікати звідти чимдуж;*
- б) прогулятися, розглядаючи все навкруги;*
- в) було б страшно залишитися тут;*

- г) *організувати пікнік;*
 д) *Ваш варіант.*
4. Якби у місці, зображеному на фото, або місці, де Ви знаходитесь, знімали фільм, то це був би:
- а) *фільм жахів;*
 б) *мелодрама;*
 в) *психологічний трилер;*
 г) *комедія;*
 д) *бойовик;*
 е) *драма.*
5. Виберіть смайл, який у Вас асоціюється з місцевістю, зображеною на фото, або тією, де Ви знаходитесь:
- а) ☺;
 б) ☹;
 в) 😊.
6. Виберіть колір, який у Вас асоціюється з місцевістю, зображеною на фото, або тією, де Ви знаходитесь:
- а) (чорний);
 б) (зелений);
 в) (блакитний);
 г) (бузковий);
 д) (жовтий);
 е) (червоний).
7. Якби Ви були письменником і мали б змогу пов'язати з цією місцевістю сюжет своєї книги, то тут би сталося:
- а) *убивство;*
 б) *захоплююча пригода головних героїв;*
 в) *бійка;*
 г) *дитячі розваги;*
 д) *приємний відпочинок головних героїв;*
 е) *Ваш варіант.*
8. Якби Ви були художником і мали змогу домалювати на цьому фото людей (у цій місцевості людей), то вони б:
- а) *заблукали;*
 б) *посміхалися;*
 в) *відпочивали;*
 г) *билися;*
 д) *байдуже стояли десь збоку.*

Для зниження рівня можливої недостовірності отриманих даних нами було застосовано ряд паралельних досліджень учасників експерименту. Серед яких був тест Роршаха, тести на вільні асоціації та інші тестові методики, що дозволяють виявити відхилення у психіці досліджуваних.

Незважаючи на наявність значного числа фонових перешкод, а це психофізичний стан досліджуваних на момент експерименту, особистий досвід перебування і діяльності в межах вибраної екосистеми, сезонність (перший етап камеральних досліджень проводився взимку і тому зелені кольори на фото

викликали емоційне піднесення) та ін., нами отримані достовірні результати, які підтверджують основні гіпотези антропогенезу².

На першому етапі камеральних досліджень нами вивчались загальні тенденції психологічної адаптації, без поправки на генотипи піддослідних. Спираючись на гіпотезу про походження людини в умовах рідколісся, ми вибрали ряд із 18 візуалізацій. У них були представлені зображення різних типів ландшафтних екосистем:

1. Лісові гушавини:
 - клас QUERCO-FAGETEA Br.-Bl. Et Vlieg 1937;
 - клас ALNETEA GLUTINOSAE Br.-Bl. R.Tx 1943;
 - клас QUERCETEA ROBORI-PETRAEAE Br.-Bl. R.Tx 1943).
2. Узлісні екосистеми:
 - клас TRIFOLIO-GERANIETEA Th.Müll 1962.
3. Відкриті простори (стеги, поля, луки):
 - клас STELLARIETEA MEDIAE R.Tx., Lohmaer et Preising 1950;
 - клас ARTEMISIETEA VULGARIS.

Для визначення психологічної адаптованості нами досліджувались такі стани: незручність, дискомфорт, страх, гнів, агресія (деадаптація); задоволення, радість, емоційне піднесення (адаптація) та ін. Ряд емоційних станів, пов'язаний із пристосованістю до умов середовища, було оцінено за рейтинговою шестибальною шкалою. Нами були отримані такі середні результати: для лісів – 4,89; для узлісь і галявин – 5,2; для полів – 4,83.

Уже перші експерименти в камеральних і природних умовах указують на ряд закономірностей. Насамперед, яскраво вираженими є підвищення рівня позитивних емоцій та зниження рівня соціальної дезадаптації в умовах більшості природних екосистем. Особливо виразно це ілюструють галявинні, узлісні та світлолісні екосистеми (фітоценози *Trifolion medii* Th. Mull 1962, *Geranion sanguinei* R. Tx 1961, *Potentillo albae-Quercion petraeae* Br.-Bl. 1932 em Rivas-Martines 1972)³.

На основі результатів дослідження ми побудували графік, у якому враховувалися сумарні показники досліджуваних емоцій та ряд екосистем, розставлених у порядку спадання загального проективного покриття (затіненості).

Загальне проективне покриття – це сумарна середня площа проекції рослин усіх ярусів на земну поверхню в межах описуваної ділянки⁴. Лінії тренду відповідає тенденція, яка спостерігається виходячи із закону оптимуму (будь-який екологічний фактор має певні межі позитивного впливу на живі організми) та правила толерантності Шелфорда, що є основним принципом екології, згідно з яким присутність або процвітання популяції будь-яких організмів у певному місцеперебуванні залежить від комплексу екологічних факторів, до кожного з яких в організмі існує діапазон толерантності (витривалості).

² Ішук Р., Хом'як І. В. Рівень психічної адаптованості людини в різних типах ландшафтних екосистем. // Матеріали II Науко-практичної конференції для молодих учених та студентів «Біологічні дослідження – 2011». – Житомир: Видавництво ЖДУ, 2011. – С. 19.

³ Ішук Р., Хом'як І. В. Вплив різних типів ландшафтних екосистем на психоемоційну сферу людини. // Сучасні проблеми екології та геотехнологій. – Житомир : Видавництво ЖДТУ, 2011. – С. 223.

⁴ Бурлака В. А., Грабар І. Г., Хом'як І. В. та ін. Екологія відходів Том 1-2 / за загальною редакцією Бурлаки В. А. – Житомир: Рута, 2007. – 512 с.

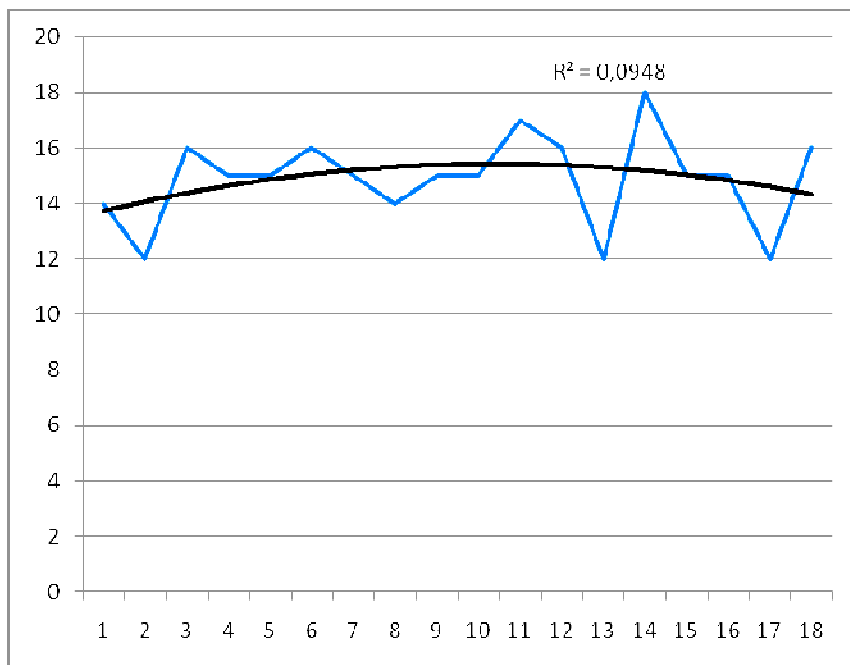

Рис.1. Оцінка психоемоційного стану в різних типах ландшафтних екосистем.

Діапазон толерантності за кожним фактором обмежений його мінімальним і максимальним значеннями, саме тільки в цих межах може існувати організм, мова йде про «екологічний стандарт» виду. Ступінь процвітання популяції (або виду) залежно від інтенсивності фактора, що впливає на неї, ми зобразили у вигляді так званої кривої толерантності, вона зазвичай має дзвоноподібну форму з максимумом, який відповідає оптимальному значенню цього чинника⁵.

Низькі показники достовірності апроксимації пояснюються малою вибіркою та відсутністю вищевказаного фільтрування за генетичними та соціальними відмінностями учасників експерименту.

Висновки

Установлено, що людина найбільш адаптована до узлісних ландшафтних екосистем, що підтверджує монофілетичну теорію антропогенезу. На мій погляд, згармонізованість ландшафтних екосистем прямо впливає на психологічний стан людей, які живуть серед цих ландшафтів. Я, вивчаючи системно-інформаційний аспект екосистем, дійшла висновку, що міра впорядкованості зовнішнього середовища залежить, з одного боку, від міри естетичної і моральної впорядкованості свідомості людини, а з іншої – визначається останньою. Так, в Німеччині навколишнє середовище достатньо впорядковане, природний ландшафт там повністю культивований, тому, говорять, якщо у людини не помиті вікна в квартирі, то від нього можуть зажадати їх помити. У нас міра цієї впорядкованості

⁵ Хом'як І. В. Класифікація та антропогенна трансформація екосистем Словечансько-Овруцького краю: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. біол. наук : спец. 03.00.16. «екологія» / І. В. Хом'як. – Житомир, 2010. – 20 с.

набагато нижча. Саме тому, на мій погляд, слід культивувати й гармонізувати зовнішнє екологічне середовище України.

Наші дослідження можна було б використати для планування об'єктів міських ландшафтів, інтер'єрів, санаторно-курортних об'єктів і рекреаційних зон, тому що у таких плануваннях необхідно враховувати адаптаційні пристосування людини до ландшафтних екосистем. Для об'єктивності дослідження ми пропонуємо використати інструментальні методи оцінки психоемоційного стану із використанням спеціальної портативної апаратури.

Бібліографія

- Берон Р, Ричардсон Д. Агрессия. – СПб: Питер, 2001. – 352 с.
- Бурлака В. А., Грабар І. Г., Хом'як І. В. та ін. Екологія відходів. Том 1-2 / за загальною редакцією Бурлаки В. А. – Житомир: Рута, 2007. – 512 с.
- Бучко Жанна Іванівна. Естетичні якості ландшафтів у контексті використання та збереження гуманістичного ресурсного потенціалу регіону: Дис... канд. геогр. наук: 11.00.01 / Чернівецький національний ун-т ім. Юрія Федьковича. – Чернівці, 2001. – 178 арк. – Бібліогр.: арк. 151-169.
- Голубець М. А. Екосистемологія. – Львів: Поллі, 2000. – 316 с.
- Дідух Я. П. Методологічні підходи до створення класифікації екосистем // Український ботанічний журнал. – 2004. – № 1. – Т. 61. – С. 7 – 17.
- Екофлора України / за ред. Я. П. Дідуха. – К. : Фітосоціоцентр, 2002. – Т.5. – 496 с.
- Ішук Р., Хом'як І. В. Вплив різних типів ландшафтних екосистем на психоемоційну сферу людини // Сучасні проблеми екології та геотехнологій. – Житомир : Видавництво Житомирський державний технологічний університет, 2011. – С. 223.
- Ішук Р., Хом'як І. В. Рівень психічної адаптованості людини в різних типах ландшафтних екосистем. // Матеріали ІІ науко-практичної конференції для молодих учених та студентів «Біологічні дослідження – 2011». – Житомир : Видавництво ЖДУ, 2011. – С. 19.
- Психологія емоцій: тексти / Под ред. В. К. Вилюнаса и др. – М., 1984. – 350 с.
- Семиченко В. А. Психические состояния. – К., 1998. – 104 с.
- Собчик Л. Н. Введение в психологию индивидуальности. – М. : ИПП-ИСП, 2000. – 612 с.
- Хом'як І. В. Класифікація та антропогенна трансформація екосистем Словечансько-Овруцького кряжу: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. біол. наук : спец. 03.00.16. «екологія» – Житомир, 2010. – 20 с.
- Шадриков В. Д. Введение в психологию: Эмоции и чувства. – М., 2002. – 156 с.

ФІТОІНДИКАЦІЯ ДИНАМІКИ ЗАРОСТАННЯ СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКИХ УГІДЬ ЛІСАМИ

Вступ

Наукові джерела та засоби масової інформації б'ють на сполох про те, що сучасний стан довкілля є критичним, він продовжує катастрофічно погіршуватися, що, у свою чергу, постає серйозною загрозою сталому розвитку нашої країни, оскільки на початку ХХІ століття людство перебуває в надзвичайно складній і вкрай небезпечній ситуації, оскільки обмеженість природних ресурсів і здатності навколишнього середовища асимілювати негативний вплив забруднення викликають необхідність визначення механізмів оптимального використання цих ресурсів, розробки інструментів ефективного керування якістю навколишнього середовища, пошуку шляхів сталого, екологічно збалансованого економічного розвитку суспільства з урахуванням інтересів не тільки нинішнього, але й майбутніх поколінь. Саме тому виникає необхідність прийняття конкретних заходів щодо акумулювання фінансових та людських ресурсів задля забезпечення сталого розвитку та недопущення остаточної вичерпаності природних ресурсів.

Означена проблема спричинена тим, що в ХХ столітті розвиток цивілізації визначав шалений технічний прогрес, що ґрунтувався на екстенсивному освоєнні природних ресурсів, на антропоцентричній моделі господарювання, що проголошує: «Ми не можемо чекати милостей від природи, взяти їх – наше завдання». І як сумний підсумок такої парадигми взаємодії людини і природи – переосушені землі Полісся, випрямлені русла річок, затоплені та заболочені багаті заплави Дніпра, розорані степи і береги річок, нищення лісів Карпат, підняття на поверхню і складування у терикони мільйонів тонн геологічних порід, нариті кар'єри, засолені ґрунти Півдня України. Зведено атомні станції, якими людина не навчилася грамотно і відповідально керувати, що і призвело до Чорнобильської катастрофи, яка не має аналогів у світі за масштабами і згубними наслідками. Усе це в остаточному підсумку спричинило порушення природних процесів, підрив рівноваги екосистем¹.

Саме це зумовило **завдання** та необхідність написання нами роботи, у якій розглядається метод фітоіндикації динаміки заростання сільськогосподарських угідь лісами. Нами також розроблено спосіб переходу до цього методу. Як основу для нього взято розроблену нами фітоіндикаційну шкалу. За створеною базою даних ми отримуємо можливість визначати ступінь порушеності екосистем у польових умовах з мінімальним рівнем ботанічних знань. Також нами розглянуто передбачувану схему розвитку цих екосистем.

За нашим глибоким переконанням, до найважливіших передумов переходу України на модель сталого розвитку на національному і регіональному рівнях належить упроваджувати раціональне використання, збереження й відтворення природних ресурсів, всебічна охорона навколишнього природного середовища – як

¹ Дідух Я. П. Енергетичні проблеми екосистем і забезпечення сталого розвитку в Україні / Я. П. Дідух // Вісник НАН України, 2007. – № 4. – С. 3 – 12.

найголовніших передумов забезпечення ресурсо-екологічної безпеки нинішнього та майбутніх поколінь, підтримання у біосфері екологічної рівноваги, а отже – чистого і здорового довкілля. На нашу думку, особливе значення має життєздатність екосистем, від яких залежить глобальна стабільність усієї біосфери. Більш того, поняття «природних» систем і ареалів проживання можна розуміти широко, включаючи в них створене людиною середовище, таке, наприклад, як міста. Основну увагу слід приділити збереженню здатності екосистем до самовідновлення та їх динамічної адаптації до змін, а не збереження таких систем у певному «ідеальному» статичному стані. Деградація природних ресурсів, забруднення навколишнього середовища і втрата біологічного розмаїття гальмують здатність екологічних систем до самовідновлення.

Фактори середовища достатньо суворо визначають, які організми можуть жити в цьому місці, а які не можуть. Враховуючи це, ми спробували використати обернену закономірність і оцінити стан середовища по організму, який в ньому живе. Наприклад, копитняк є яскраво вираженим мезофітом, він зустрічається в діброві, яка репрезентує багаті умови зростання.

Дані науки підтверджують, що великі види рослин є кращими індикаторами, ніж дрібні, оскільки на великому потоці енергії може підтримуватися більша біомаса або "врожай на корені", і ця біомаса розподіляється між великими організмами. Наприклад, *анемона дібровна* – вид, що зростає в дібровних умовах, він широко представлений у буковому лісі лише у час цвітіння (весняний аспект). Однак уже в червні не можна знайти його слідів. Тоді як бук – індикатор родючих бучин (букового лісу) – представлений і відіграє роль індикатора в будь-яку пору року².

Фітоіндикація – один зі способів екології рослин, геоботаніки, що ставить за мету оцінити стан довкілля за реакцією рослинного світу та зміною флористичних ознак. Поняття "флористичні ознаки", за Я. П. Дідухом та П. Г. Плютою, вживається у широкому розумінні і "включає як властивості видів, рослинних угруповань, так і власне види або групи видів, рослинні угруповання, їх кількісні відношення, відображення на картах, схемах тощо"³.

Щоб з'ясувати динаміку екосистем, ми поставили перед собою завдання визначити ступінь їх порушеності. Це є певним чином проблемою, адже ні один із методів, запропонованих вченими, не є стовідсотково правильним. Наша практика показала, що ці методи поокремо мають недостатню ефективність. Тому ми пропонуємо перехід до більш об'єктивного, на наш погляд, методу, а саме – використання фітоіндикаційних шкал, зібраних в базу даних, та розрахункових методів визначення ступеня трансформації.

Нами запропоновано алгоритм переходу до цього методу. По-перше, необхідно вивчити синтаксономічну схему певного регіону. Геоботанічні описи були виконані нами за методикою Ж.Браун-Бланке. По-друге, з отриманих асоціацій необхідно утворити сукцесійні ланцюги. По-третє, всі описи слід розмістити в межах синтаксономічного ряду⁴. В якості показника для місця опису в межах ряду пропонуємо використовувати ступінь його деформації. При об'єднанні ми пропонуємо розміщувати описи в порядку зростання значення ступеня порушеності. Нарешті, ті ланцюги описів, що утворилися, в подальшому належить об'єднати в

² Потіш Л. А. Екологія: навч. посіб. – К. : Знання, 2008. – 272 с.

³ Дідух Я. П., Ткаченко В. С., Плюта П. Г. та ін. Порівняльна оцінка фіторізноманітності заповідних степових екосистем України з метою оптимізації режимів їх охорони. – К., 1998. – 75 с.

⁴ Программа и методика биогеоценологических исследований. – М. : Наука, 1974. – 402 с.

один. При об'єднанні ланцюгів враховуються дві характеристики – наявність ідентичних елементів (однакових описів чи асоціацій) та показники середнього значення ступеня трансформації, що отримані за допомогою традиційних методів.

У такий спосіб ми отримуємо всі необхідні матеріали для утворення фітоіндикаційної шкали. Той загальний ланцюг, що утворився, ми пропонуємо розбити на 21-бальну шкалу (це обґрунтовано зведенням до середнього системи бальної оцінки традиційних методів), що дозволяє отримати універсальну систему оцінки порушеності екосистем.

У результаті таких алгоритмічних кроків ми отримуємо можливість для застосування фітоіндикаційної формули, розробленої Я. П. Дідухом та П. Г. Плютою⁵.

$$y = \frac{K1X1 + K2X2 + \dots + KnXn}{K1 + K2 + \dots + Kn}$$

Отже, за створеною базою даних ми отримуємо можливість визначати ступінь порушеності екосистем у польових умовах з мінімальним рівнем ботанічних знань.

В Україні площі земель, що не обробляються, збільшуються, це один з факторів актуальності нашого дослідження, мета якого простежити зміни, що відбуваються на полі (агроценоз), яке не обробляється людиною. Зміни необроблених угідь є прикладом вторинної сукцесії, що триває кілька десятків років. Спостереження показують, що вона починається появою на звільненій ділянці ґрунту однолітніх трав'янистих рослин (це типові бур'яни: кульбаба, осот, мати-і-мачуха та інші). Їхня перевага в тому, що вони швидко розростаються й активно продукують насіння, пристосоване до поширення на далекі відстані. Однак уже через два-три роки їх витісняють конкуренти – багаторічні трави, а потім – чагарники і дерева. З часом ці дерева піднімаються і змінюють середовище існування. У такий спосіб утворюється листяний ліс із певним видовим складом тварин і рослин, грибів і мікроорганізмів. За 30-50 років крони цих дерев зникають, створюючи умови, що є найбільш сприятливими для ялини. Ця деревинна порода добре зростає в тіні, вона тінювитривала. Формується мішаний ліс. Береза – порода, що не виносить тіні, тому її відновлення припиняється. Через 80-120 років після перших сходів берези утворюється стійкий ялиновий ліс зі своїм видовим складом. Одночасно змінюється видовий склад тварин, птахів, мікроорганізмів, а отже заповнюються нові екологічні ніші.

Екологічні сукцесії – це наслідок змін, які відбуваються в середовищі існування та в угрупованнях, це закономірний направлений процес, який можна передбачити⁶. Сукцесії закінчуються утворенням кліматичного біоценозу, який характеризується:

1. максимальною величиною біомаси;
2. найбільшим біорізноманіттям;
3. розвинутими зв'язками між різними організмами.

Ліси є високоенергетичними системами, що забезпечують баланс енергії на планеті в цілому (82% від сумарної енергії). За нашими підрахунками, енергетичний

⁵ Дідух Я. П., Ткаченко В. С., Плюта П. Г. та ін. Порівняльна оцінка фіторізноманітності заповідних степових екосистем України з метою оптимізації режимів їх охорони. – К., 1998. – 75 с.

⁶ Білявський Г. О., Падун М. М., Фурдуй Р. С. Основи загальної екології. – К.: Либідь. 1995. – С. 235 – 238.

запас лісів України, що займають майже 9,4 млн гектарів, дорівнює $28 \cdot 1,5 \cdot 10^{18}$ Дж. Це становить 66,8% від загального запасу енергії фітомаси. За офіційними даними Державного лісового кадастру України, в 2004 р. середній приріст деревини у розрахунку на 1 гектар становив $3,8 \text{ м}^3$, а для лісів України в цілому – 37 млн. м^3 , що еквівалентно $0,333 \cdot 10^{18}$ Дж, для фітомаси лісів – $0,71 \cdot 10^{18}$ Дж. Стосовно загального запасу деревини цей показник є значно нижчим (2,1%) від теоретичного (3,8%). Пояснюється це тим, що приріст деревини визначається не як абсолютна величина, а як різниця між власне приростом і вирубками, які в 1990 р. становили 15,3 млн. м^3 , а в 1998 р. – 10,3 млн м^3 (в енергетичному еквіваленті це дорівнює $0,138 - 0,093 \cdot 10^{18}$ Дж). За відсутності вирубок потенційний приріст лісів в Україні становив би 3,6% їх запасів.

Представлені цифри свідчать про те, що біомаса лісів оновлюється протягом 36 років, отже інтенсивність вирубок лісу в Україні є досить високою. Вирубування деревостану найбільш доцільно вести після того, як він досяг 80 років, проте ліси в Україні вирубуються швидше, ніж стабілізуються лісові екосистеми. Пояснюється це тим, що для розрахунку лісосіки і періоду вирубок за основу беруть лише показники деревостану, максимальний приріст якого триває до 50 років, відтак після цього знижується, а через 120 років припиняється зовсім. При цьому не враховується, що лише в 60–70-річних лісах тільки формується характерний мохово-трав'янисто-чагарниковий ярус, а онтогенетичний цикл окремих лісових видів триває 15 – 20 років, завершення якого означає перехід екосистеми у стабільний стан. Процес вирубування деревостану, коли лісова екосистема ще не стабілізувалася призводить до втрати майже 20% енергетичного запасу лісів України від потенційно можливого⁷.

Отримані нами результати цієї попередньої роботи дозволяють сформулювати наступні завдання подальшого дослідження:

1. охарактеризувати причини та зміни при виникненні сукцесій;
2. з'ясувати наступність стадій перетворення сукцесій при переході від сільськогосподарських угідь до кліматичного лісу.

Висновки

Таким чином, створена нами шкала дозволяє визначати динаміку заростання лісами необроблених сільськогосподарських угідь, відновлення екосистем. Теоретичне значення нашого дослідження полягає в тому, що створено інструмент, який дозволяє визначати стадію заростання необроблених сільськогосподарських угідь. Практичне значення в тому, що запропонована шкала є основою програми EUNIS, що створюється науковцями Житомирського державного університету імені Івана Франка. Ця програма сприятиме науково обґрунтованому підходу до використання сільськогосподарських угідь як державними агрооб'єднаннями, так і приватними землекористувачами.

Бібліографія

- Білявський Г. О., Падун М. М., Фурдуй Р. С. Основи загальної екології. – К.: Либідь, 995. – 368 с.

⁷ Дідух Я. П. Енергетичні проблеми екосистем і забезпечення сталого розвитку в Україні / Я. П. Дідух // Вісник НАН України, 2007. – № 4. – С. 3 – 12.

- Дідух Я. П. Енергетичні проблеми екосистем і забезпечення сталого розвитку в Україні // Вісник НАН України, 2007. – № 4. – С. 3 – 12.
- Дідух Я. П., Ткаченко В. С., Плюта П. Г. та ін. Порівняльна оцінка фіторізноманітності заповідних степових екосистем України з метою оптимізації режимів їх охорони. – К., 1998. – 75 с.
- Екологічний словник : навч. посіб. За ред. В. В. Прежко та ін. – Харків: ХДАМГ, 1999. – 416 с.
- Одум Ю. Экология. В 2-х томах. – М.: Мир, 1986. – Т. 1. – 328 с.
- Одум Ю. Экология. В 2-х томах. – М.: Мир, 1986. – Т.2. – 376 с.
- Потіш Л. А. Екологія : навч. посіб. – К.: Знання, 2008. – 272 с.
- Программа и методика биогеоценологических исследований. – М. : Наука, 1974. – 402 с.

ROZDZIAŁ II – 3

Психолого-педагогічні аспекти сталого розвитку

Олексій Антонов

УМОВИ РОЗВИТКУ ТВОРЧО ОБДАРОВАНОЇ ОСОБИСТОСТІ В УКРАЇНІ

Вступ

З давніх-давен, ще з часів Київської Русі, Україна славилася надзвичайно високим рівнем освіти й науки. Минуло багато століть, разом з якими промайнули і численні етапи еволюції як державотворчого процесу, так і розвитку освітньо-наукового апарату. Однак, аналізуючи досвід сьогодення та порівнюючи показники науково-освітнього розвитку з такими у минулі роки, на мій погляд, можна зробити висновок про їх погіршення. Чому ж це відбувається? Здавалося б, після здобуття незалежності були створені сприятливі умови для всебічного, науково-економічного розвитку всіх існуючих галузей і країни в цілому. Але на своєму шляху до процвітання Україна зіткнулася з певними, досить суттєвими перешкодами.

У спробах якнайшвидше зайняти гідне місце на світовій арені Україна почала хаотично намагатися перейняти світовий досвід у сферах науки, освіти й підготовки молодих спеціалістів. Задля найшвидшої адаптації та апробації чужих нам технологій і методів були проведені численні освітні експерименти, більшість з яких довели неефективність, а іноді навіть шкідливість запропонованих нам технологій.

Першим й основним завданням сучасної української освіти має бути пошук талановитих і перспективних молодих людей, які у майбутньому бажають пов'язати своє життя з науковою діяльністю. Саме вони, ті, що знайшли своє місце в житті, сповна реалізували власні творчі й професійні можливості, інтелектуальні та організаторські здібності, є головним рушієм прогресу в усіх сферах діяльності суспільства й держави. Саме вони здатні забезпечити сталий розвиток держави на її шляху у майбутнє.

Для них необхідно створювати найсприятливіші умови для освіти, самоосвіти та майбутніх професійних перспектив, щоб, по-перше, зупинити «перетікання мізків» за кордон, де подібні програми були успішно застосовані та апробовані. Прикладом можуть бути США, де завдяки програмі "Меріт" досягнуто науково-технічного домінування у світовому масштабі, яке було з часом закріплено та інтегровано у навчальний процес¹. Молоді, обдаровані, талановиті та креативні особистості – основа процвітання, економічного, науково-технічного та освітнього прогресу кожної країни світу. Тоді чому ж ми досі цього не зрозуміли і продовжуємо нехтувати своїм майбутнім? Чому ми самі змушуємо і навіть сприяємо виїзду обдарованої молоді за кордон? Однак ще не пізно зупинитися та переосмислити стратегію майбутнього розвитку та прогресу і зрештою підтримати тих, хто творитиме майбутнє як нашої країни, так і цілого світу.

На мою думку, основне питання полягає в тому, чи спроможні ми забезпечити необхідні **умови** для росту і розвитку здібностей та обдарувань кожної дитини, адже геніальність схожа на зерно, яке приховане в кожній дитині і яке здатне прорости і

¹ Карпенчук С. Г. Теорія і методика виховання. Навч. посіб. – К., 1997. – 304 с.

принести плоди лише **за певних умов**, які можуть стимулювати або сповільнювати наш розвиток.

Упевнений, що нова українська школа має забезпечувати всебічний розвиток індивідуальності людини як особистості та найвищої цінності суспільства на основі виявлення її задатків, здібностей, обдарованості і талантів. І перші кроки вже зроблені: в Україні прийнято цілий ряд законів і програм (зокрема Закон України “Про освіту” (1996 р.), Національна програма “Діти України”, Програма розвитку обдарованих дітей і молоді, Укази Президента України про підтримку обдарованих дітей, Концепція державної програми роботи з обдарованою молоддю на 2006–2010 роки та інші), які спрямовані на:

- відтворення інтелектуального потенціалу нації;
- забезпечення умов для саморозвитку кожної особистості;
- підготовку молоді до інтеграції у світовий освітній простір;
- створення загальнодержавної мережі навчальних закладів для обдарованої молоді.

Однак реалізація цих положень потребує створення цілісної загальнодержавної системи виявлення і підтримки обдарованої молоді; розвитку та реалізації її здібностей; стимулювання творчої роботи учнів, студентів, учителів та викладачів вищих навчальних закладів; активізації навчально-пізнавальної діяльності молоді; формуванні резерву для вступу у вищі заклади освіти, магістратуру та аспірантуру; забезпечення підготовки наукових, педагогічних і науково-технічних кадрів.

Проблема обдарованості в наш час стає все більш актуальною. Це насамперед пов'язано з потребою суспільства в неординарних творчих особистостях. Раннє виявлення, навчання й виховання обдарованих дітей і молоді є одним із головних завдань удосконалення системи освіти. Численні публікації у психолого-педагогічній пресі свідчать про зростання інтересу до цієї проблеми.

Сучасний етап розробки проблеми обдарованості характеризується створенням різноманітних моделей обдарованості, серед яких є моделі як західних (Дж. Рензуллі, Ф. Монкса, П. Торранса, Д. Фельдх'юсена та ін.), так і вітчизняних (О. Антонова, О. Матюшкін, В. Моляко, О. Кульчицька, О. Музика та ін.) учених. Серед них найбільш використовуваною є модель, що складається з трьох основних компонентів: 1) *здібностей* (загальних і спеціальних) на рівні, вищому за середній; 2) *креативності* особистості; 3) *мотивації* (спрямованості, наполегливості) особистості до певного виду діяльності.

На мою думку, обдарованість є складним інтегральним утворенням, у якому своєрідно поєднані мотиваційні, пізнавальні, емоційні, вольові, психофізіологічні й інші сфери психіки. Тобто рівень розвитку, якісна своєрідність і характер обдарованості – це завжди результат взаємодії спадковості (природних задатків) і соціального середовища, опосередкованого діяльністю самої людини².

Обдарованість – це індивідуальна потенційна своєрідність спадкових (задатки), соціальних (сприятливе соціальне середовище) та особистісних (позитивна „Я”-концепція, наявність відповідних вольових якостей, спрямованості, наполегливості тощо) передумов для розвитку здібностей особистості до рівня вищого за умовно

² Максименко С. Д. Загальна психологія: навч. посібник. – К. : Центр навчальної літератури, 2004. – 272 с.

„середній”, завдяки яким вона може досягти значних успіхів у певній галузі діяльності.

Поділяю думку тих дослідників, які вважають, що здібності й обдарованість є феноменами одного порядку і підкоряються законам розвитку здібностей, тобто мають здатність до постійного розвитку і вдосконалення³. Вважаю, що обдарованість – це системна якість психіки особистості, *здатна розвиватися впродовж життя* людини за умови врахування впливових чинників, що сприяють цьому процесу на кожному з вікових етапів становлення особистості, і яка визначає можливість досягнення людиною більш високих результатів в одному чи кількох видах діяльності порівняно з іншими людьми. При цьому для сприяння розвитку обдарованої особистості важливим є не стільки вимірювання кількісних показників тих чи інших здібностей, скільки вивчення тих детермінант, які впливають на цей процес.

Упевнений, що в кожному закладі освіти доцільно створювати цілісну систему навчання і підтримки обдарованої особистості на основі розробки й запровадження у навчальний процес відповідних стратегій навчання, спеціально розроблених методик, спрямованих на розвиток здібностей та обдарувань учнів (студентів), організації цілеспрямованої підготовки викладачів до роботи з обдарованою молоддю.

Вважаю, що в державі для ефективної реалізації проблеми збереження й примноження її творчого та інтелектуального потенціалу мають бути створені відповідні **умови**:

Соціальні умови. *Визнання на державному рівні існування проблеми виявлення і навчання обдарованих дітей та молоді.*

- *Створення в Україні цілісної загальнодержавної системи роботи з обдарованими учнями і студентами.* Для цього має бути розроблене належне правове, фінансове, організаційне, науково-методичне забезпечення.
- *Посилення уваги до міжвідомчої взаємодії при вирішенні проблем навчання і виховання обдарованої молоді.* Залучати до виявлення та виховання обдарованої молоді навчальні заклади всіх рівнів акредитації, місцеві органи влади, управління освіти, громадські об'єднання, партійні структури. Розширювати мережу навчальних закладів для апробації та запровадження сучасних методик виявлення та навчання обдарованої молоді: залучення до науково-дослідницької, експериментальної, творчої діяльності зі створенням навчальних закладів, гуртків, філій МАН.
- *Поглиблення міжнародного співробітництва у сфері питань роботи з обдарованою молоддю,* налагодження зв'язків з міжнародними організаціями й установами, робота яких спрямована на виявлення, навчання, розвиток і підтримку обдарованої молоді.
- *Розробка організаційних, методичних основ забезпечення діяльності з розвитку і підтримки обдарованої молоді в реалізації цільових програм.*

³Рабочая концепция одарённости / Д.Б. Богоявленская, А.В. Брушлинский; научн. ред. В.Д. Шадриков. – М.: ИЧП "Магистр", 1998. – 68 с.

- *Проектування статистичних і моніторингових, інформаційно-аналітичних матеріалів щодо забезпечення системи розвитку і підтримки обдарованої молоді.*

Економічні умови. *Створення сучасної матеріально-технічної бази навчальних закладів для обдарованої молоді.*

- *Удосконалення системи стимулювання обдарованих учнів та молоді, а також їх керівників.*
- *Виділення реальних коштів державою та фізичними особами під існуючі програми підтримки наукової і дослідницької діяльності творчо обдарованої молоді.*

Психологічні умови. *Створення системи психологічного супроводу обдарованої особистості, починаючи з системи дошкільного виховання, навчання і виховання в загальноосвітньому та вищому навчальному закладі.*

- *Підготовка шкільних психологів до цілеспрямованої роботи щодо підтримки обдарованої особистості.*

Організаційні умови. *Інтенсифікація наукових пошуків у розробці проблеми обдарованості: здійснення ґрунтовних теоретичних міжнаукових досліджень щодо виявлення природи обдарованості, в яких мають брати участь психологи, генетики, фізіологи, психіатри; розробка ефективних форм і методів роботи з обдарованою молоддю (інтеграція шкіл з системою додаткової освіти, активне використання дистанційного навчання, організація тьюторської підтримки, включення учнів у проектно-дослідницьку діяльність, використання групових форм навчання і навчання за індивідуальним планом).*

- *Публікація науково-методичних та інших інформаційних матеріалів про результати функціонування освітніх систем роботи з обдарованими учнями.*
- *Створення спеціальних шкіл, класів, літніх шкіл, спрямованих на поглиблення цілеспрямованої роботи з талановитими і обдарованими учнями та студентами.*

Педагогічні умови. *Популяризація кращого досвіду педагогічних, науково-педагогічних, наукових працівників, висвітлення у засобах масової інформації досягнень обдарованої молоді в різних сферах діяльності. Надзвичайно актуальною є ініціатива Всеукраїнської молодіжної спілки "Союз обдарованої молоді" і видання фундаментальної праці "Обдарована молодь України: проблеми та історії успіху", яка спрямована на популяризацію, привернення уваги держави і державних діячів до проблеми навчання і виховання обдарованої молоді.*

- *Узагальнення, науково-методичне обґрунтування і популяризація педагогічної практики і досвіду виховання й освіти обдарованих дітей і молоді. Проведення Всеукраїнських і регіональних науково-практичних конференцій, семінарів, "круглих столів" з проблем обдарованості, до яких залучати науковців і вчителів-практиків, видавати відповідні збірники. Запрошувати на конференції представників владних структур, залучати спонсорів і меценатів, представників громадських об'єднань. Організовувати цільове асигнування щодо забезпечення роботи з обдарованою молоддю.*
- *Створення умов для проведення всеукраїнських олімпіад, конкурсів, турнірів, фестивалів і забезпечення участі команд обдарованої молоді в міжнародних інтелектуальних і творчих змаганнях. Створення та удосконалення існуючих навчально-пізнавальних теле- та радіопрограм. Звернути увагу на*

об'єктивність оцінювання компетентним журі творчих і наукових доробок та відповідей дітей, оскільки нерідко творчі конкурси перетворюються не на змагання інтелекту й творчості, а на аукціон фінансових можливостей батьків учасників.

- *Удосконалення системи підготовки, підвищення кваліфікації і перепідготовки педагогічних кадрів* для роботи з обдарованою молоддю. Включати до навчальних планів ВВПЗ обов'язкового курсу з питань методики та організації роботи з обдарованою молоддю, специфіки роботи вчителя-вихователя, соціального педагога та практичного психолога з обдарованими учнями. Розробити навчальні програми, методичні посібники та підручники, підготувати викладачів, здатних працювати з обдарованою молоддю.

Переконаний, що вчитель має бути спеціально підготовлений до розвитку здібностей та обдарувань учнів. Зокрема, він має володіти методиками виявлення цих здібностей та обдарувань. У цьому контексті мені імпонує розвинута завдяки зусиллям американських психологів Г.Гарднера, Д.Гоулмана, Д.Мейера, П.Саловея **теорія домінуючих здібностей**, або **теорія множинного інтелекту**, присвячена дослідженню множинних здібностей людини, їх ідентифікації та врахування у навчальному процесі. Авторами теорії домінуючих здібностей виділено 9 здібностей або типів інтелекту: *вербально-лінгвістичну* (добре розвинуті вербальні вміння і чуттєвість до звуків, значень і ритміки слів), *математично-логічну* (здатність мислити концептуально й абстрактно, розрізняти логічні або числові зразки), *музикальну* (здатність розрізняти, продукувати і цінувати ритм, тембр і висоту звуків), *візуальну* (здатність мислити образно, візуалізувати точно і абстрактно), *кінестетичну* (здатність контролювати рухи свого тіла і майстерно вправлятися з предметами), *міжособистісну* (здатність розпізнавати і реагувати відповідним чином на настрій, мотивацію й бажання інших), *внутрішньо-особистісну* (здатність усвідомлювати свою особистість, бути в гармонії з внутрішніми відчуттями, цінностями, поглядами і процесами мислення), *натуралістичну* (здатність розпізнавати і класифікувати рослини, тварини та інші об'єкти природи), *екзистенціальну* (чуттєвість, здатність розглядати глибоко питання про існування людини, такі, як сенс життя, чому ми приходимо у цей світ, чому помираємо тощо).

Навіщо вчителю знати домінуючі здібності кожного учня?

Ідентифікація виду обдарованості учня, визначення рівня розвитку її складових дозволяють залучити старшокласників до наукової діяльності, передбачивши напрям, у якому б вони найповніше реалізували свій потенціал. Вважаю, що визначальним чинником у відповідній діагностиці та прогнозуванні є множинний інтелект і рівень IQ. Зважаючи на те, що діяльність Малої академії наук України відбувається за предметними секціями, саме тип інтелекту вказує на напрям дослідницької діяльності. IQ ж виступає показником ймовірності того, що учень здатен ефективно виконати поставлене завдання.

Нами був проведений експеримент, у якому взяли участь старшокласники Озерненської гімназії Житомирської області. Для цього було відібрано методики, які дозволяють виявити сферу та рівень інтелектуальної обдарованості учнів: діагностика невербальної креативності (Torrance Test of Creative Thinking), культурно вільний тест на інтелект (CFIT), визначення творчих нахилів учнів, опитувальник на визначення множинного інтелекту (Вальтер МакКензі), опитувальник на виявлення домінуючих здібностей Г. Гарднера.

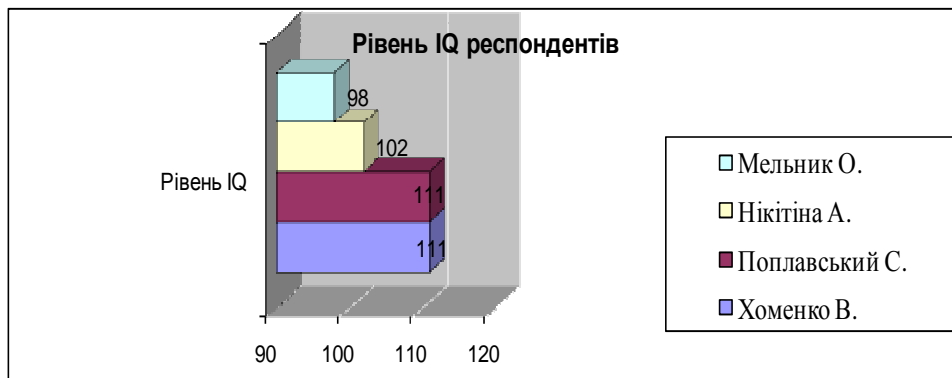
За результатами обробки результатів виявлено рівень загальних здібностей, креативності кожного старшокласника, а також тип домінуючих здібностей (табл. 1). Рівень креативності всіх чотирьох учнів сягає середнього рівня, близького до високого.

Таблиця 1. Результати тесту Торранса на визначення рівня креативності

Респондент	Індекс оригінальності	% людей, результати яких перевищують вказаний рівень	Індекс унікальності
Нікітіна А.	0,77	20%	3
Хоменко В.	0,76	20%	3
Поплавський С.	0,8	20%	2
Мельник О.	0,67	40%	2

Джерело: Отримано автором

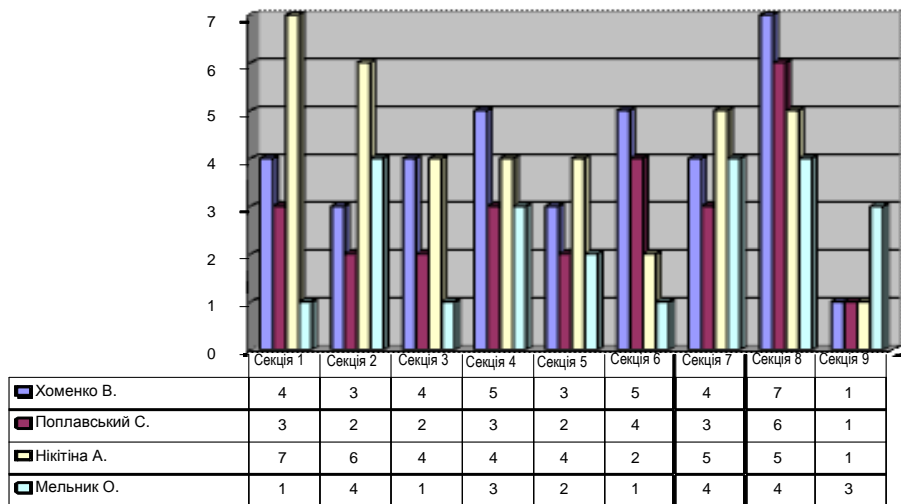
Творчі схильності юнаків та дівчат розвинені на достатньому рівні. В них усіх широке коло інтересів, пізнавальна активність спрямована на отримання необхідної інформації, яка пізніше буде використана в певній діяльності. Соціальний елемент методики – „стосунки із батьками” – свідчить про деяку посередність у стосунках між обома сторонами, але водночас це вказує на прагнення старшокласників бути на крок ближче до своєї незалежності від власних батьків. В усіх досліджуваних старшокласників нормальний розумовий розвиток – 98 – 111. Цікаво, що показники тесту в юнаків є дещо вищими, ніж у дівчат. Це може слугувати доказом підвищеного рівня швидкості перебігу розумових операцій у хлопців, що має суттєвий вплив на подальший розвиток розумових здібностей і складає потужнішу основу інтелектуальної обдарованості в цілому.

Джерело: Побудовано автором

Результати використання опитувальників Мак-Кензі та Гарднера доводять, що жоден з типів інтелекту не проявляється окремо. В усіх респондентів зафіксовані змішані типи інтелекту, без явної переваги одного. Тобто спостерігається поєднання різних типів інтелекту: музично-вербально-внутрішньоособистісний, натуралістично-музичний. Це засвідчує, що в старшокласників краще проявляються

риси саме цих визначених методикою типів інтелекту. Усі інші типи також є, однак вони яскраво не проявляються.

Джерело: Побудовано автором

За результатами всіх 9-ти секцій нами побудовано діаграму, на основі якої можна визначити переважаючий тип інтелекту кожного з учнів: у Хоменка В. – екзестично-внутрішньоособистісний, у Поплавського С. – кінестатично-внутрішньо-особистісний, Мельник О. найкраще характеризує музично-вербальний інтелект, Нікітіну А. – натуралістично-музичний.

Зважаючи на отримані результати, можемо передбачити, в якій дослідницькій галузі може спробувати себе кожен з протестованих учнів: Мельник О. могла б спробувати себе у філологічному напрямі, адже в неї непогано розвинуті інтелектуальні вербальні здібності; Нікітіна А. – у природничому циклі наук. В обох хлопців-респондентів переважає внутрішньоособистісний тип інтелекту, однак не в чистому вигляді, а в поєднанні із кінестатичним у Поплавського С. та екзестичним у Хоменка В. Вважаємо, що хлопцям можна рекомендувати випробувати себе у фізиці чи математиці, адже внутрішня спрямованість розумових операцій у поєднанні з високим рівнем коефіцієнта IQ можуть свідчити про їх значну мобільність, глибину та логічність пошуку.

Висновки

Одним із провідних принципів концепції сталого розвитку є необхідність задоволення елементарних потреб усіх людей і надання кожному можливості реалізувати свої надії на більш благополучне життя. Без цього сталий і довготривалий розвиток не буде можливим.

Тому на основі дослідження й узагальнення закордонного та власне українського досвіду у сфері навчання, творчої та професійної підготовки обдарованої молоді нами було визначено основні соціально-економічні, педагогічні,

організаційні чинники та умови, що мають бути створені в Україні для ефективного розвитку, примноження та реалізації творчого потенціалу обдарованої молоді.

Нами доведено, що ключовим компонентом майбутнього сталого розвитку особистості є розроблення й запровадження механізмів державної підтримки; забезпечення умов для рівноправного доступу до освіти дітей і молоді з особливими потребами шляхом забезпечення варіативності здобуття базової освіти відповідно до здібностей та індивідуальних можливостей; залучення кращих інтелектуальних і духовних сил суспільства в освітню сферу.

Бібліографія

- Айзенк Г. Ю. Проверь свои способности. – М., 1992.
- Доман Г., Доман Д. Дошкольное обучение ребёнка. – М., 1995. – 400 с.
- Ефроимсон В. Божий дар или естественный феномен / Народное образование. – №2. – 1991. – С. 137–145.
- Зазимко О. В. Основні теоретичні підходи до визначення обдарованості // Обдарована дитина. – 1998. – №8. – С. 5–12.
- Карпенчук С. Г. Теорія і методика виховання. Навч. посіб. – К., 1997. – 304 с.
- Концепція державної програми роботи з обдарованою молоддю на 2006-2010 роки // Освіта України. – 2006. – № 48 (741). – 30 червня. – С. 1–3.
- Кузякин А. Предлагаю осуществить программу „Интеллект” // Воспитание школьников. – 1989. – № 4. – С. 21.
- Кульчицка Е. И. Одарённость: природа и сущность // Обдарована дитини. – 2002. – №1. – С.21–30.
- Липова Л., Морозова Л., Луценко Л. Специфіка навчання обдарованих дітей // Рідна школа. – 2003. – №7 (882). – С.8–11.
- Максименко С. Д. Загальна психологія: навч. посібник. – К. : Центр навчальної літератури, 2004. – 272 с.
- Матюшкин А.М. Концепция творческой одарённости // Вопросы психологии. – 1989. – №6. – С.23–33.
- Моляко В. О. Психологічні проблеми обдарованості та її виявлення // Мудрість учіння. Кроки до успіху: Навч. метод. посібник. – К.: Магістр – S, 1999. – С. 5–15.
- Музика О. Л. Творчість з позицій суб'єктно-ціннісного аналізу // Актуальні проблеми науково-методичного забезпечення освітньої практики в системі післядипломної педагогічної освіти: наук.-метод. зб. / За ред. М. М. Забродського. – Київ-Житомир: ЖОІППО, 2006. – С. 118–126.
- Одарённые дети / Под общ. ред Г. В. Бурменской, В. М. Слущкого. – М.: Прогресс, 1991. – 376 с.
- Онацький В. М. Академічна обдарованість та методи її діагностики // Обдарована дитина. – 2002. – №2. – С.53–56.
- Психология одарённости детей и подростков / Под ред. Н. С. Лейтеса. – М. : Академия, 1996. – 416 с.
- Рабочая концепция одарённости / Д. Б. Богоявленская, А. В. Брушлинский; научн. ред. В. Д. Шадриков. – М. : ИЧП "Магистр", 1998. – 68 с.
- Ясінський В. Деякі аспекти роботи з обдарованими дітьми / Рідна школа. – 2002. – №3. – С.39.
- Яковлева Е. Развитие творческой одаренности детей школьного возраста // Одаренные дети. – 2002. – №2. – С.16–18.

Дмитро Надолінський

ВИХОВАННЯ ТА ОСВІТА – ЗАПОРУКА СТАЛОГО РОЗВИТКУ СУСПІЛЬСТВА

Вступ

Важливою умовою досягнення сталого розвитку є здобуття якісної освіти і виховання молодого покоління. Оскільки без взаємодії людей між собою суспільство існувати не може, тому воно буде розвиватись і знаходитись в гармонії між членами соціуму та природи лише завдяки моральності і знанням людини. Найважливіше для розвитку людини – освіта, тобто процес, у результаті якого людина оволодіває надбаннями культури, що є передумовою активної соціальної діяльності. Освіта сприяє прогресу людства і стає її невід'ємною основою. Тому важливим питанням є якість освіти. Виховання в житті людини слугує фундаментом її нормальної взаємодії з іншими членами суспільства. Якісне виховання зводить до мінімуму виникнення конфліктних ситуацій і забезпечує гармонійну взаємодію з іншими людьми.

Проблема сталого розвитку – одна з найбільш актуальних у світі. Її дослідженням займаються багато науковців. Цій проблемі присвячено сотні програм, ведуться масштабні наукові дослідження в цій галузі. Передвісником сучасних підходів та ідей сталого розвитку є В. І. Вернадський. У своєму вченні про ноосферу він описує єдність людини і природи, їх тісний взаємозв'язок і взаємний вплив. За його поглядами, у ноосфері людство буде дуже стрімко розвиватись і освоювати навколишній світ, досягаючи єдності з ним. На мою думку, для того, щоб досягти цього стану взаємозв'язку суспільства з природою, потрібно спочатку мати високий рівень розвитку в суспільстві та гармонійну взаємодію між її членами.

Основні засади педагогіки прагматизму

Я прихильник, яка була створена.

Мої погляди сформувались під впливом американського філософа і педагога Джона Дьюї. На думку засновника педагогіки прагматизму, школа є навчальним закладом, у якому має формуватися різнопланова й високоосвічена особистість. Школа має бути мініатюрним суспільством, вона повинна розвивати у дітей навички взаємодопомоги та співробітництва.

Суть прагматизму полягає в тому, що істинним є все те, що приносить користь, а значимість користі оцінюється почуттям власного задоволення. Я думаю, що саме цей підхід до навчання є найважливішою складовою досягнення сталого розвитку. Якщо людина буде відчувати, що вона може бути корисною в суспільстві, то досягнення глобальної мети буде організованим і швидким процесом. Особливу увагу потрібно звернути на те, що відчуття корисності має йти від прагнення до самореалізації. Коли людина знає, як вона може принести користь, і відчуває, що вона сама отримує від цього процесу задоволення, то це є найвищою мірою духовної й фізичної гармонії, тобто самореалізації. Людина має прагнути до „хорошого життя”!

Джон Дьюї вважав, що педагогіка повинна формувати здатність індивіда бути готовим до зустрічі з „невідомим”, „незвичним”. Цьому завданню слугує методика формування новаторського мислення, тобто бачення перспективи. На мою думку, людина, яка бачить перспективу, є найціннішим членом суспільства.

«Виховання, – писав Джон Дьюї, – повинне спиратись на незалежне існування вроджених здібностей; завдання виховання полягає в їх розвитку, а не в їх створенні. Школа зобов'язана гнучко реагувати на динамічні зміни в суспільстві, повинна сама стати начебто суспільством у мініатюрі, повинна надавати дітям максимальної можливості для вироблення суспільного почуття співробітництва і навичок взаємодопомоги»¹.

Застосування ідей педагогіки прагматизму в школі

Виховання і закладення підвалин у мисленні молодого покоління потрібно починати ще в закладах дошкільної освіти. Дошкільний вік дитини є найкращим часом для формування загальноприйнятих норм поведінки і почуття задоволення від роботи в колективі. Якщо дитина буде відчувати себе комфортно в групі однолітків під час колективної діяльності, то це дає можливість у майбутньому мати гідного члена суспільства, який буде прагнути до досягнення колективної мети. Наприклад, у дитячих садочках у групових іграх діти краще засвоюють навички та пристосовуються до того, що кожний із них має виконувати певну функцію для того, щоб досягнути поставленої мети. При цьому діти отримують задоволення від того, що їх внесок допоміг перемогти колективу. Така форма колективної взаємодії забезпечує створення дружніх і тісних стосунків.

Зрозуміло, що в центрі уваги має бути дитина та її стосунки з іншими. Діти досить швидко розвиваються і здобувають досвід і знання у процесі своєї діяльності. Тому і школа є місцем для виховання свідомої людини. Виникає потреба у розвитку її індивідуальних здібностей, саме це завдання повністю реалізує школа.

Спираючись на досвід Джона Дьюї у галузі освіти, можна стверджувати, що його педагогіка прагматизму цілком реалізує розвиток особистих здібностей дитини. Педагогіка прагматизму педоцентрична, центральною фігурою у процесі навчання виступає дитина. Головне завдання школи – розвинути у дітей як розумові, так і творчі здібності. Дитина має навчитись сама розв'язувати поставлене завдання за рахунок набутого досвіду, що у свою чергу розвиває в дитини вміння мислити самостійно і проявляти свої творчі здібності. Зазначимо, що на думку американського вченого Ф. Джексона «педагогіка прагматизму» є швидше засобом «як думати», ніж «як чинити»².

Дж. Дьюї висунув ідею трудової школи. На тісного зв'язку школи з життям діти не просто систематично вивчають матеріал, а навчання зводиться до набуття особистого досвіду та його практичного застосування. Згідно з концепцією прагматизму, саме ручна праця є тим шляхом, який веде дітей крізь усі етапи еволюції. Оскільки в житті є багато різновидів праці, діти повинні познайомитись із якомога більшою їх кількістю. Дьюї визначав трудове навчання як елемент загальної освіти, а не професійної. Я думаю, що набуття досвіду через фізичну працю є найкращим способом запам'ятовування, оскільки найкраще можна пізнати сутність якого-небудь явища чи процесу саме через безпосередній контакт з ним.

¹ История педагогики образования / под ред. А. И. Пискунова. – М., 2001. – 512 с.

² Дьюи Д. Психология и педагогика мышления : пер. с англ. / Д. Дьюи. – М., 1997. – 95 с.

Школа, згідно з теорією прагматизму, повинна служити класовому примиренню саме через навчання та виховання. Для дітей заняття потрібно проводити у вигляді гри, що має навчити дитину самостійності. Виховання, на думку Джона Дьюї, полягає не у формуванні моральних якостей і системи ціннісних орієнтацій особистості, а у розвитку наданих їй від природи здібностей і якостей, у накопиченні індивідуального досвіду як головної умови досягнення успіху. Він зазначав, що «задача виховання – стимувати активність дитини, скеровуючи її у певне русло»³, тобто всю увагу дитини потрібно спрямувати на її різносторонній розвиток.

Навчальний процес виховує і моральну поведінку, що і є головним завданням. Метою морального виховання Дьюї вважає виховання людей, які вміють поставити свою соціальну енергію на службу соціальним інтересам. Життєві цінності не мають абсолютного значення, а значення має тільки те, що сприяє досягненню поставленої мети. Тому вихованці зацікавлені в отриманні для себе найбільшої користі від праці, що сприяє досягненню успіху в житті та особистого зростання. Демократичне суспільство за рахунок розширення прав і свобод особистості дає змогу самореалізації, а тому процес виховання має бути спрямований на формування установок на збереження цього суспільства. Виховання є невід'ємною частиною становлення людської особистості, адже ще Платон застерігав: «Освічена, але погано вихована людина страшніша за будь-якого звіра». Відомий російський учений Д. І. Менделєєв уже на початковій стадії розвитку технічного прогресу писав: «Знання без виховання — це меч у руках божевільного»⁴.

Реалізація ідей Джона Дьюї на практиці здійснювалась у 1884 – 1916 рр. у різних школах. За його методикою проводилась робота при Чикагському університеті в дослідній початковій школі, організованій у 1896 р., де навчались діти 4 – 13 років. Підставою для початку навчання у такому ранньому віці було твердження, що фундамент всього наступного шкільного життя закладається в дошкільних закладах. Тому перші практичні досліді Джона Дьюї були пов'язані з роботою з маленькими дітьми, які з раннього віку привчалися робити все самостійно, переважно в ігровій формі. Пізніше в школі акцент ставився на трудовій діяльності.

Хлопчики та дівчатка 11–13 років ткали, шили, вчилися «працювати». Мислення при цьому повинно було «обслуговувати» досвід кожної дитини. Воно ставало необхідним тільки при розв'язанні конкретних практичних завдань, і навчальна діяльність у таких умовах не вимагала додаткової активізації. Завдання школи полягало у підготовці учнів до самостійного розв'язування проблем, що виникають, при виробленні вміння пристосовуватись до середовища⁵. Зміст навчання будувався виключно на інтересах дитини (наприклад, в Англії та США навчальним планом передбачалась мінімальна кількість обов'язкових предметів для вивчення і близько 100 предметів за вибором). Учителю за таких умов виступав як консультант, а не керівник. Джону вдавалось об'єднати навколо себе передових психологів і педагогів свого часу.

³ Дьюї Д. Психологія і педагогіка мислення : пер. с англ. / Д. Дьюї. – М., 1997. – 95 с.

⁴ Кузьмінський А. І. Педагогіка вищої школи: навч. посібник. / А. І. Кузьмінський. – К. : Знання, 2005. – 486 с.

⁵ Поліщук В. А., Янкович О. І. Історія соціальної педагогіки та соціальної роботи: курс лекцій. / В. А. Поліщук, О. І. Янкович. – Тернопіль : ТДПУ, 2009. – 256 с.

У подальшому справу Джона Дьюї було продовжено новаторами в галузі педагогіки прагматизму не тільки в США, а також і в Японії та Європі. Мені вдалося особисто пересвідчитися, що така система працює і розвиває в молодих людей прагнення стати корисним у суспільстві, зайнявши певне місце в ньому. Влітку 2011 року, перебуваючи в США, відвідав молодшу, старшу школи та місцевий коледж. Поцікавився в учнів старшої школи, чи вони визначились, чим хочуть займатися у майбутньому, на що почув відповідь «Так» у 15-ти осіб з 20-ти. Інші ж п'ять відповіли, що вони не визначились із професією, але зі сферою діяльності вони знають. Таке невелике опитування свідчить про те, що молоді люди визначились, як саме вони можуть принести користь суспільству і що їм буде приносити задоволення.

Висновки

Проблема сталого розвитку залишається відкритою і потребує ретельного дослідження та нових ідей. Переконали, що освіта дає можливість дитині самостійно розвивати свій природний потенціал, працювати в колективі та служити розвитку суспільства в усіх його сферах. Виховання ж забезпечує взаєморозуміння всіх членів суспільства. Ця концепція дає можливість готувати поінформованого, відповідального громадянина, який може реалізувати себе в суспільстві, хоче постійно розвивати власний інтелект, тим самим підвищувати рівень розвитку і самого суспільства. За нинішніх соціально-економічних умов виникає потреба у підготовці висококваліфікованих фахівців, які можуть сприяти різносторонньому розвитку суспільства в цілому.

Бібліографія

- История педагогики образования : под ред. А. И. Пискунова. – М., 2001. – 512 с.
- Дьюи Д. Психология и педагогика мышления. : пер. с англ. / Д. Дьюи. – М., 1997. – 95 с.
- Кузьмінський А. І. Педагогіка вищої школи: навч. посібник. / А. І. Кузьмінський. – К. : Знання, 2005. – 486 с.
- Поліщук В. А., Янкович О. І. Історія соціальної педагогіки та соціальної роботи: курс лекцій. / В. А. Поліщук, О. І. Янкович. – Тернопіль : ТДПУ, 2009. – 256 с.

Яна Никогда

ПРОБЛЕМИ СТУДЕНТСЬКОГО САМОВРЯДУВАННЯ У ВИЩОМУ НАВЧАЛЬНОМУ ЗАКЛАДІ

Вступ

Студентські роки є найкращими у житті людини. Саме за студентства кожен стає по-справжньому дорослим, сам вирішує власні проблеми. І значна їхня частина – суто студентські, внутрішні проблеми навчального закладу. Крім того відомо, що однією з головних засад демократичного суспільства є наявність та ефективне функціонування громадського самоврядування. Адже самоврядування – це гарантоване державою право і реальна здатність громади самостійно або під відповідальність органів чи посадових осіб самоврядування вирішувати питання внутрішнього керівництва в межах, визначених законодавством¹. По суті, самоврядування може здійснюватися на будь-якому рівні, у тому числі й на рівні студентської громади вищих навчальних закладів.

Самоврядування як одна з форм «народовладдя» – це свого роду метод управління, що ґрунтується на самоорганізації, саморегулюванні та самодіяльності і не допускає застосування спеціального апарату примусу. Самоврядування базується на тих же принципах, що й демократія: меншість підкоряється більшості, формальна рівність, вільний вияв інтересів, загальноприйняті права і обов'язки, поєднання елементів представництва і прямого волевиявлення².

Типи студентського самоврядування

Слід зазначити, що в історії діяльності вищих навчальних закладів виділяють *три типи студентського самоврядування*:

1) імітаційний, або ігровий – для нього характерна організація спільноти студентства як наслідування державного ладу (наявність парламенту, конституції, суду, судді;

2) псевдоділовий, або бюрократичний – цей тип самоврядування робив самоціллю створення бюрократичного апарату у студентському середовищі під виглядом підготовки активістів-організаторів, коли для розширення студентського активу створюються багаточисельні ради, штаби, комісії, не зайняті реальною діяльністю;

3) демократичний – його розвиток і вдосконалення зумовлені сучасними умовами життєдіяльності суспільства і вимогами до особистості студента. Демократія передбачає і соціальне партнерство, і особисту участь кожного у справах того соціуму, частиною якого він є.

¹ Роль студентського самоврядування у забезпеченні якості вищої освіти : [Електронний ресурс] – Режим доступу : <http://almamater.com.ua/modules/smartsection>.

² Досвід Київського національного торговельно-економічного університету щодо організації виховної роботи зі студентами // Інформаційний вісник. – К. : Вища освіта, 2004. – № 16. – С. 15–23.

Інтеграція України в Європейське співтовариство та перехід до ринкової економіки, безумовно, впливають на усі складові освітньої галузі, вимагають її ще більшої демократизації. Згідно з Болонським процесом студентство розглядається як партнер, і тим самим воно не лише має свої погляди, а й має право їх проголошувати, обговорювати і приймати досить серйозні і важливі рішення. Болонський процес орієнтує вищі навчальні заклади на залучення студентів як компетентних, активних і конструктивних партнерів до формування зони європейської вищої освіти³. З огляду на це нами визначено мету дослідження – виявити особливості діяльності студентського самоврядування у ВНЗ.

Студентське самоврядування потрактовано як форма управління, за якої громада має право самостійно вирішувати питання внутрішнього управління, або виборна установа, що здійснює таке управління; право студентства самостійно вирішувати питання внутрішнього управління, а також мати свої керівні органи⁴.

За останні роки в Україні склалася мережа й неурядових громадських організацій, які опікуються проблемами студентського самоврядування. Серед них – Українська асоціація студентського самоврядування (УАСС), Українська студентська спілка, Фонд сприяння розвитку студентського самоврядування «УНІВЕРІТАС», Студентська профспілка, Всеукраїнська студентська рада – консультативно-дорадчий орган студентського самоврядування при Міністерстві освіти і науки, молоді та спорту України та інші.

Проте в організації студентського самоврядування – і на рівні навчальних закладів, і на рівні всеукраїнських організацій – є певні недоліки й проблеми. З власного досвіду можу сказати, що ці недоліки виявляються в невизначеності ролі органів студентського самоврядування при вирішенні питань організації навчального процесу, призначення стипендій, працевлаштування, поселення в гуртожитки тощо. Не завжди є розуміння і підтримка студентства керівниками вищих навчальних закладів.

Ураховуючи важливість цього аспекту проблеми Міністерством освіти і науки України було затверджено «Положення про студентське самоврядування у вищих навчальних закладах», у якому визначається сутність студентського самоврядування, права та обов'язки студентів⁵. На мою думку, самоврядування як соціальна модель потребує детального вивчення. Виходячи з цього, актуальним є розгляд основних аспектів студентського самоврядування як форми соціального виховання студентів.

Слід зазначити, що розвиток студентського самоврядування у вищій школі – це складний процес. У різних навчальних закладах він проходить по-різному. І залежить це від чисельності студентів, структури навчального закладу, а головне – від розуміння його суті як студентами, так і керівництвом.

Власний досвід

Як голова студентської ради інституту педагогічної освіти, соціальної роботи і мистецтва Черкаського національного університету імені Богдана Хмельницького я

³ Вища освіта України і Болонський процес : Навчальний посібник / За ред. В. Г. Кременя. – Тернопіль : Навчальна книга – Богдан, 2004. – 383 с.

⁴ Коджаспирова Г. М. Педагогічний словник: Для студентів вищ. і серед. пед. навч. закладів / Г. М. Коджаспирова, А. Ю. Коджаспиров. – М. : Видавничий центр "Академія", 2000. – С. 6–7.

⁵ Вища освіта України і Болонський процес : Навчальний посібник / За ред. В. Г. Кременя. – Тернопіль : Навчальна книга – Богдан, 2004. – 383 с.

з'ясувала, що студентське самоврядування у вищому навчальному закладі – це самостійна громадська діяльність студентів з реалізації функцій управління вищим навчальним закладом, яка визначається ректором, деканатами (інститутами) та здійснюється студентами згідно з метою й завданнями, які стоять перед студентськими колективами. Студентське самоврядування функціонує з метою забезпечення виконання студентами своїх обов'язків і захисту їхніх прав та сприяє гармонійному розвитку особистості студента, формуванню в нього навичок майбутнього організатора, керівника.

Спираючись на викладені вище положення, можна стверджувати, що студентське самоврядування у ВНЗ є невід'ємною частиною громадського самоврядування, що забезпечує захист прав та інтересів осіб, які навчаються у вищому навчальному закладі, їхню участь в управлінні ВНЗ. Варто зазначити, що студентське самоврядування у Черкаському національному університеті імені Богдана Хмельницького здійснюється на рівні групи, інституту/факультету та гуртожитку. Усі члени академічної групи мають рівні права на участь у студентському самоврядуванні. Будь-які обмеження членів академічної громади на участь у студентському самоврядуванні залежно від джерел фінансування їхнього навчання, терміну навчання та рівня їхньої академічної успішності, за мовними чи іншими ознаками забороняються. Як відомо, головна **мета студентського самоврядування** – сприяння сумлінному виконанню студентами своїх обов'язків з одночасним захистом їх законних прав та інтересів, формування гідного громадянина України на основі загальнолюдської моралі, національної культури, традицій та духовності українського народу⁶. З власного досвіду можу сказати, що метою діяльності органу студентського самоврядування є створення умов самореалізації молодих людей в інтересах особистості, суспільства і держави.

Корисність студентського самоврядування

Говорячи про студентське самоврядування, неминуче постає питання щодо його корисності для студента, навчального закладу, роботодавця тощо. Спробую визначити цю користь. *По-перше*, студентське самоврядування потрібне студенту, оскільки це практична школа для тих, хто хоче спробувати себе як адміністратор, координатор, керівник групи; можливість реалізувати суспільно корисні проекти та ініціативи, що сприятиме не тільки саморозвитку, а й розвитку громади; постійне вдосконалення комунікативних навичок.

По-друге, ефективне студентське самоврядування сприяє гармонійному розвитку навчального закладу. Саме завдяки студентському самоврядуванню навчальний заклад може відчути себе єдиною корпорацією, де панують партнерські стосунки, атмосфера взаємодії та взаєморозуміння. Завдяки студентським ініціативам можна визначати нові напрями розвитку позанавчальної діяльності, вдосконалювати навчальний процес, не зупинятися на досягнутому, навчаючи, навчатися самим. Активне студентське самоврядування стає додатковим фактором, що впливає на вибір абітурієнтом навчального закладу. Якщо студентське самоврядування розглядається керівництвом навчального закладу як невід'ємна частина навчально-виховного процесу, то гарантується набуття навичок практичної

⁶ Положення про студентське самоврядування у вищих навчальних закладах. Інформаційний вісник. – К. : Вища освіта, 2002. – № 7. – С. 8–16.

діяльності й стажування, на відсутність яких часто нарікають випускники та роботодавці.

По-третє, оскільки роботодавці орієнтуються на якісну робочу силу, а студентське самоврядування сприяє виробленню навичок і вмінь, призвичаєнню до самодисципліни, формуванню почуття відповідальності, розумінню корпоративних правил, то випускники університетів з розвинутим студентським самоврядуванням потрібні роботодавцям.

Тому, розкриваючи форми та методи впливу студентського самоврядування, зауважу, що саме самоврядування не є одностороннім фактором впливу у вихованні. Студентські організації є посередником між адміністрацією вищого навчального закладу та студентськими колективами. У своїй діяльності я, як голова студентської ради, керуюся статутом вищого навчального закладу, законодавством відповідного центрального органу виконавчої влади у галузі освіти і науки. Вищим органом студентського самоврядування є загальні збори (конференція).

Як відомо, структурними підрозділами нашого навчального закладу є інститути та факультети, в яких створюються окремі незалежні системи студентського самоврядування. Студентське самоврядування здійснюється через загальні збори членів академічної групи, академічне слухання, студентські ради. Проте зазначу, що незалежно від форм студентських об'єднань завдання студентського самоврядування в усіх ВНЗ однакові. У практичній діяльності нашого ВНЗ найбільш поширеними формами вступає старостат і студентська рада.

Наведу для прикладу порядок формування студентської ради в Черкаському національному університеті імені Богдана Хмельницького.

1) Студентська рада вищого навчального закладу формується з членів відповідної академічної громади.

2) Усі інститути (факультети) представлені у студентській раді рівною кількістю делегатів.

3) Студентська рада обирається терміном на два роки.

4) У разі відсутності на початок навчального року в навчальному закладі належним чином обраної студентської ради, відповідальність за проведення виборів студентської ради покладається на керівника цього закладу, який зобов'язаний у місячний термін з початку навчального року призначити відповідну виборчу комісію з числа студентів та аспірантів і забезпечити проведення виборів у двомісячний термін з моменту призначення комісії.

Основні завдання студентського самоврядування

Основними *завданнями органів студентського самоврядування* Черкаського національного університету імені Богдана Хмельницького є:

- забезпечення і захист прав та інтересів студентів, зокрема, стосовно організації навчального процесу;
- забезпечення виконання студентами своїх обов'язків;
- сприяння навчальній, науковій і творчій діяльності студентів;
- сприяння створенню відповідних умов для проживання та відпочинку студентів;
- сприяння діяльності студентських гуртків, товариств, об'єднань, клубів за інтересами;

- організація співробітництва зі студентами інших навчальних закладів і молодіжними організаціями.

Якщо розглядати ці завдання вужче, то вони полягають у забезпеченні самореалізації найактивнішої частини студентства та залученні до активного студент-ського життя всіх, кому воно цікаве. Крім того, займаючи посаду голови студентської ради відповідного інституту, я звернула увагу на якісні зміни у формуванні особистості: більш яскраво почали проявлятися лідерські якості, удосконалення набули ораторські навички, і, що найцінніше, я здобула досвід організаційної роботи. Отже, запровадження студентського самоврядування у вищих навчальних закладах та залучення студентів до активного студентського життя, на мою думку, сприяє розвитку позитивних якостей, формування почуття відповідальності, вміння вирішувати соціальні, економічні та культурно-освітні проблеми.

Самоврядування з точки зору педагогічної науки

Аналізуючи студентське самоврядування в педагогічному контексті, зокрема вплив на свідомість студентів як незалежного чинника, то слід наголосити, що цей вид діяльності передбачає не тільки активну участь студентів у громадському житті, а й певні принципи в роботі студентського самоврядування. Студентське самоврядування в Україні здійснюється на принципах: законності; колегіальності; поєднання інтересів академічної громади та держави в галузі освітньої діяльності; правової, організаційної та матеріально-фінансової самостійності в межах повноважень, визначених законами. На мою думку, саме ці принципи є основними критеріями оцінки ефективності роботи студентського самоврядування, за якими буде доцільно проводити оцінювання. Тобто студентське самоврядування є дієвою формою самовиховання. Як психологічний аспект самоврядування пов'язане з саморегуляцією самої людини, тобто внутрішніх процесів.

Студентське самоврядування у Черкаському національному університеті імені Богдана Хмельницького покликане активно впливати на вирішення питань соціально-побутового та культурного життя студентів:

- проведення організаційних, наукових, культурно-масових, спортивних, оздоровчих та інших заходів;
- обрання за пропозицією голови студентської ради та звільнення з посади секретаря ради;
- проведення зборів, конференцій, семінарів і «круглих столів»;
- прийняття річного бюджету студентського самоврядування не пізніше одного місяця після проведення виборів голови студентської ради та виборів (проміжних виборів) делегатів студентської ради;
- прийняття положення про діяльність та укладення угоди про співпрацю з адміністрацією вищого навчального закладу;
- виконання інших функцій, передбачених законом, статутом вищого навчального закладу та нормативно-правовими актами, прийнятими на основі відповідного закону.

Виключно за згодою студентської ради у ВНЗ приймаються рішення про:

- відрахування студента, аспіранта з вищого навчального закладу;
- переведення студента, аспіранта, який навчається за контрактом за рахунок коштів фізичних та юридичних осіб, на навчання за державним замовленням;

- підвищення плати за навчання;
- поселення студента, аспіранта в гуртожиток та виселення з гуртожитку;
- затвердження правил внутрішнього розпорядку вищого навчального закладу;
- затвердження нормативних документів з питань студентських містечок та гуртожитків для проживання студентів і аспірантів.

Висновки

Отже, студентське самоврядування в університеті функціонує з метою забезпечення виконання студентами своїх обов'язків та захисту їх прав і сприяє гармонійному розвитку особистості студента, виявленню в нього організаційних здібностей і творчого потенціалу, формуванню високопрофесійних та організаційних навичок майбутнього спеціаліста. Студентське самоврядування є надзвичайно ефективним засобом формування демократичних традицій і культури, прищеплення навичок відстоювати і захищати свої інтереси та інтереси громади, усталення практики використання демократичних процедур. Для кращого функціонування інституту студентського самоврядування у вищих навчальних закладах України необхідними, на мою думку, є такі заходи:

- повернути більшу увагу органів влади і громадськості до студентського самоврядування як одного з найважливіших чинників формування громадянина України та виховання еліти нації;
- створити можливості для аналізу процесів розвитку студентського самоврядування в Україні, зокрема шляхом проведення соціологічних досліджень з організації самоврядування у вищих навчальних закладах;
- підвищувати рівень зацікавленості студентів суспільним життям власного вищого навчального закладу за допомогою видання регулярних студентських видань, листівок, брошур тощо;
- спонукати адміністрацію вищих навчальних закладів України до створення сприятливого соціально-психологічного мікроклімату в колективах, атмосфери довіри студентів до викладачів і керівництва, належних матеріально-технічних умов для вільного самовиявлення студентів;
- спланувати проведення міжнародних науково-практичних конференцій з проблем студентського самоврядування за участю представників європейських вищих навчальних закладів.

Запропоновані заходи, на мою думку, принесуть користь студентам, викладачам і всьому суспільству.

Перспективи дослідження вбачаємо у розв'язанні практичних завдань органів студентського самоврядування на основі європейської моделі ступеневої освіти.

Бібліографія

- Вища освіта України і Болонський процес : Навчальний посібник // За ред. В. Г. Кременя. – Тернопіль : Навчальна книга – Богдан, 2004. – 383 с.
- Досвід Київського національного торговельно-економічного університету щодо організації виховної роботи зі студентами // Інформаційний вісник. – К. : Вища освіта, 2004. – № 16. – С. 15–23.

- Коджаспирова Г. М. Педагогічний словник: Для студентів вищ. і серед. пед. навч. закладів / Г. М. Коджаспирова, А. Ю. Коджаспиров. – М. : Видавничий центр “Академія”, 2000. – С. 6 – 7.
- Положення про студентське самоврядування у вищих навчальних закладах. Інформаційний вісник. – К. : Вища освіта, 2002. – № 7. – С. 8–16.
- Розвиток студентського самоврядування – важливий чинник забезпечення якості вищої освіти : [Електронний ресурс] / Доповідь Міністра освіти і науки України Станіслава Ніколаєнка. – Режим доступу : <http://www.lib.nau.edu.ua/press/statti/архiv/2007/rozvitok.htm>.
- Роль студентського самоврядування у забезпеченні якості вищої освіти : [Електронний ресурс] – Режим доступу : <http://almamater.com.ua/modules/smartsection>
- Єрмолаєва А. Студентське самоврядування : [Електронний ресурс] / А. Єрмолаєва – Режим доступу : <http://historic.pnpu.edu.ua/studsamovrjadyvanny>.

Анна Лесич

ОСОБЛИВОСТІ АДАПТАЦІЇ СТУДЕНТІВ-ПЕРШОКУРСНИКІВ ДО НАВЧАННЯ У ВИЩОМУ НАВЧАЛЬНОМУ ЗАКЛАДІ

Вступ

Важливим завданням вищих закладів освіти є створення умов для всебічного розвитку молодого людини, розкриття та реалізація її потенційних можливостей в обраній професії. Досягнення цього, на мою думку, залежить від ступеня пристосування студента-першокурсника до умов вищого навчального закладу, тобто від його успішної адаптації, яка повинна бути максимально соціалізуючою.

Що таке адаптація?

Адаптація – складне багатофакторне явище, що має власні механізми та закономірності, вивченням яких займаються представники багатьох галузей науки. Визначаючи суть цього поняття, дослідники А. Петровський, М. Ярошевський виходять із розуміння того, що адаптація може розглядатися як процес, стан, властивість чи результат діяльності, що виникає за певних умов і триває протягом певного періоду, доки не буде встановлено динамічної рівноваги між системами, що адаптуються¹. Процеси соціально-психологічної адаптації мають місце там і тоді, коли змінюються соціальні умови життя людини і звична поведінка виявляється неможливою чи малоефективною. Дослідники (І. Зарубінська, А. Глузман, А. Жмиріков, Н. Кальная, Т. Меднікова та ін.) зазначають, що ознаками адаптації є наявність у адаптанта змін (морфологічних, функціональних) у поведінці з метою його пристосування до конкретних умов життєдіяльності, що змінюються. Результат процесу адаптації – адаптованість – розглядається як здатність людини виробляти адекватні до умов існування способи поведінки і діяльності на основі властивих їй психічних явищ².

Основні проблеми адаптації студентів

Проблеми адаптації студентів до навчально-виховного процесу у вищих закладах освіти розглядаються в працях О. Безпалько, Л. Булатової, О. Галуса, С. Даміярова, Л. Дябел, Л. Зданевича, В. Казміренко, А. Кузьмінського, М. Лукашевича, Т. Резніка, С. Селівестрова, В. Штифурак та ін. Однак аналіз літературних джерел засвідчив, що питання соціально-педагогічної адаптації професійно зорієнтованих студентів-першокурсників, зокрема особливості протікання в нових умовах їхнього навчання, до теперішнього часу не стала предметом глибокого вивчення. Відповідно до викладених вище фактів я вважаю,

¹ Психология. Словарь / под. общ. ред. А. В. Петровского, М. Г. Ярошевского; 2-е изд., испр. и доп. – М. : Политиздат, 1990. – С.10.

² Герасімова Н. Є. Створення умов для реалізації адаптаційних можливостей студентів ВНЗ у виховному процесі / Н. Є. Герасімова // Вісник ЧДУ. С. Пед. Науки. – Ч., 2002. – Вип. 34. – С. 40.

що проблема адаптації студентів-першокурсників до навчання у ВНЗ є актуальною на сьогодні. З урахуванням цього мною визначено *мету* дослідження – теоретично обґрунтувати та практично дослідити особливості адаптації студентів-першокурсників у ВНЗ. Виходячи з мети визначено *об'єкт* (процес адаптації студентів-першокурсників до навчання у ВНЗ) та *предмет* (особливості адаптації студентів-першокурсників) дослідження.

Уживання терміна „адаптація” пов'язують з іменем німецького фізіолога Ауберта (друга половина XVIII ст.), який використав це поняття для характеристики явищ пристосування чутливості органів зору (або слуху), що виражається в підвищенні чи зниженні чутливості у відповідь на дію адекватного подразника³.

Сьогодні проблема адаптації людини до змін середовища привертає увагу багатьох фахівців: медиків, соціологів, психологів, педагогів. Коротко проаналізуємо різні аспекти дослідження цього терміна. Т. Дорохіна зазначає, що адаптація – вид взаємодії особи або групи з соціальним середовищем, у процесі якого відбувається узгодження їхніх взаємних вимог з урахуванням потенційних тенденцій розвитку як суб'єкта, так і соціального середовища. Натомість І. Кряжева під терміном адаптація розуміє взаємодію особи і соціального середовища, за якої відбувається ідентифікація цілей та цінностей особи і її соціального оточення, ототожнення себе з колективом або соціальною групою при одночасному самовизначенні особи в усьому різноманітті її індивідуальних особливостей. Цінною є думка І. Мілославової, яка розглядає адаптацію як один з механізмів соціалізації, що дозволяє особі (групі) активно включитися в різні структурні елементи соціального середовища шляхом стандартизації ситуацій, що повторюються. Останнє дає можливість особі (групі) успішно функціонувати в умовах динамічного соціального оточення⁴.

Власне бачення проблеми і її розкриття

Дослідивши погляди науковців на визначення цього поняття, я визначила адаптацію як процес і результат повного пристосування та функціонування (життєдіяльності) особистості в умовах нового соціального середовища або нової соціальної ситуації, що зумовлена змінами у взаємодії особистості та навколишнього середовища і спрямована на оптимізацію цієї взаємодії.

Варто зазначити, що необхідність адаптації виникає при зміні умов життя й діяльності, що вимагають зміни в поведінці людини. Якщо соціалізація індивіда відбувається з різним ступенем інтенсивності протягом усього його життя, то адаптація, на мою думку, є тимчасовим процесом, викликаним порушенням звичного способу життя та полягає у виробленні нової поведінки в нових умовах. Я вважаю, що поява адаптації може бути викликана відривом від звичного середовища (зміна сімейного життя, еміграція, строкова військова служба), початком навчальної або трудової діяльності, зміною умов праці, матеріальних і побутових умов, економічної й політичної ситуації в державі і под. Отже, процес адаптації – тимчасовий процес, хоча протягом свого життя людині доводиться проходити через нього неодноразово.

³ Меднікова Г. Адаптація і самореалізація особистості та роль сучасного мистецтва в цьому процесі / Г. Меднікова // Вісник ЧДУ. – Серія: Пед. науки. – Ч., 2002. – Вип. 34. – С. 71.

⁴ Осипова Т. Ю. Виховна робота зі студентською молоддю : навч. посіб. / за заг. ред. Т. Ю. Осипової. – Одеса : Фенікс, 2006. – С. 210.

Види адаптації

У науковій літературі виділяють такі *види адаптації*, як фізіологічну, професійну, соціальну, психологічну, соціально-психологічну, соціально-педагогічну, культурну та сенсорну. Для нас педагогічну цінність становить розгляд педагогічної, психологічної та соціальної адаптації. Розглянемо на прикладах ці види.

Соціальна адаптація – пристосування індивіда до соціального середовища та його вимог. Соціально-педагогічна адаптація розглядається як явище, що характеризує найбільшу пристосованість людини до навчання й виховання. Цей вид адаптації свідчить, що умови, в яких знаходиться особистість, для неї є найбільш оптимальними з позиції навчання і виховання (соціалізації, соціального виховання)⁵. Наприклад, відомо, що діти народжуються у сім'ї. Першим виховуючим середовищем є сім'я, а вихователями – батьки. Підростаючи, діти починають відвідувати дитячі навчально-виховні заклади, пізніше – загальноосвітні навчальні заклади. Соціальне середовище при цьому постійно змінюється, змінюються й вимоги, які висуваються до дітей. Якщо дитина здатна прийняти та пристосуватися до змін середовища, то вона отримує задоволення від спілкування з оточенням. В іншому випадку виникає асоціальна, девіантна поведінка. Отже, соціальна адаптація – це вид взаємодії особистості або соціальної групи з соціальним середовищем, у ході якого узгоджуються вимоги й очікування його учасників. Звідси й виходить, що соціальна адаптація відіграє вирішальну роль у соціалізації особистості. Показником успішної соціальної адаптації є психологічна задоволеність особистості середовищем.

Психологічна адаптація характеризується найбільш оптимальним пристосуванням психіки людини до умов середовища життєдіяльності, приватних умов. Вона визначається активністю особистості чи групи й виступає як єдність акомодатії (засвоєння правил середовища, „уподібнення” йому) та асиміляції („уподібнення” собі, перетворення середовища). Соціально-психологічна адаптація розглядається як оптимізація взаємостосунків індивіда й групи, зближення цілей їхньої діяльності, входження в її рольову структуру⁶. Наприклад, якщо бажання дитини й вимоги, які висуває середовище до неї, збігаються, то дитина активно, безболісно включається у процес виховання, приймаючи на себе ціннісні орієнтації, засвоює норми та традиції групи. Отже, адаптація у цьому випадку розглядається як звикання, пристосування особистості до нового оточення.

Розглядаючи структуру адаптаційних процесів, дослідники розрізняють сім стадій адаптації. Перша стадія розпочинається з психологічної переорієнтації особи, тобто усвідомлення необхідності пристосовувати дії, поява стійкої орієнтації на зміну поведінки відповідно до зміни середовища. Наступна стадія полягає у змістовній переорієнтації, що характеризується виникненням розуміння відмінностей нових умов від колишніх, отримання достатньої інформації про зміни оточення та вимоги, що впливають з цього. Третій етап – стадія первинної адаптації – пристосування до нових умов і ситуацій на основі попереднього досвіду. Самооцінка дій – четверта стадія адаптації. На цьому етапі адаптант оцінює свої

⁵ Резнік Т. Г. Психологічний зміст труднощів у навчанні студентів-першокурсників / Т. Г. Резнік // Практична психологія та соціальна робота. – 2002. – № 1. – С. 1.

⁶ Психологія. Словарь. / под. общ. ред. А. В. Петровского, М. Г. Ярошевского. 2-е изд., испр. и доп. – М. : Политиздат, 1990. – С.11.

досягнення та поведінку з погляду відповідності новим вимогам. На п'ятій стадії особа накопичує новий досвід на основі коригування своєї діяльності. Закріплення й розвиток позитивних елементів діяльності та усунення негативних – це головна умова шостої стадії адаптації. Остання, сьома стадія характеризується розширенням сфери застосування нового досвіду на інші види діяльності (нові ситуації)⁷. На мою думку, пройшовши всі вищезгадані стадії адаптації, особа успішно адаптується до нових умов життєдіяльності і розпочинає новий етап у своєму житті.

Отже, адаптація є складовим елементом механізму соціалізації, що відбувається як сукупність адаптацій до різноманітних життєвих ситуацій, під час яких нагромаджується соціальний досвід, засвоюються норми та цінності. Кожна адаптація збагачує соціальний досвід, полегшує подальшу соціалізацію людини.

Пристосування студентів-першокурсників до навчального процесу

Для нас цінним є розгляд питання *пристосування студентів-першокурсників* до навчального процесу у вищому закладі освіти. Студентський вік (17-23 роки) охоплює пізньодитячий, юнацький період та частину дорослого етапу в розвитку й становленні людини. Студент (лат. – той, хто навчається, старанно працює, оволодіває знаннями) як особистість, що перебуває на конкретній стадії розвитку, може характеризуватися такими вимірами: психологічним (характер, темперамент, воля, здібності); біологічним (фізичні дані, тип вищої нервової діяльності, безумовні рефлекси, інстинкти). Ці чинники детерміновані спадковістю і вродженими задатками; соціальним середовищем (місце в соціумі, національність). Саме цей вік характеризується найбільш сприятливими умовами для психологічного, біологічного й соціального розвитку. З власного досвіду можу сказати, що у період навчання у ВНЗ спостерігається найвища швидкість пам'яті, реакції, пластичність у формуванні навичок. На цьому етапі домінують становлення характеру особистості та її інтелекту. Активно розвиваються морально-ціннісні й естетичні почуття. Швидко освоюються соціальні ролі дорослого: громадянські, професійні, економічні та сімейні. Визначаються життєві цілі й прагнення. Досягається високий рівень розвитку фізичних та інтелектуальних сил, активно зростають творчі можливості, збагачується емоційно-чуттєвий зміст, розквітає зовнішня привабливість. Все це часто причинює дещо ейфорійні, ілюзорні уявлення про невичерпність і безмежність такого стану та призводить до нерационального, безцільного, безплідного розтрощання фізичних і духовних сил⁸.

Яким повинен бути період адаптації у студентів?

Період адаптації студентів, пов'язаний з переломом колишніх стереотипів, на перших порах може зумовити низьку успішність та ускладнення в спілкуванні. На основі індивідуальних особливостей студентів будується система включення його в новий вид діяльності й у нове коло спілкування. Це дає можливість зробити процес адаптації рівним і психологічно комфортним, уникнути розвитку дезадаптаційного

⁷ Гапонова С. Особенности адаптации студентов вузов в процессе обучения / С. Гапонова // Психологический журнал. – 1994. – Т. 15. – № 3. – С.132–133.

⁸ Осипова Т. Ю. Виховна робота зі студентською молоддю : Навч. посіб. / за заг. ред. Т. Ю. Осипової. – Одеса : Фенікс, 2006. – С. 243–244.

синдрому⁹. Адаптація студента розглядається як перебудова пізнавальної, мотиваційної та емоційно-вольової сфери особистості, що відбувається при переході до систематичного організованого навчання¹⁰.

Студенти-першокурсники мають пристосуватися до умов життя й діяльності згідно з новими соціальними функціями і особливостями роботи вищого навчального закладу. У процесі адаптації їм необхідно подолати низку суб'єктивних і об'єктивних труднощів. Суб'єктивні труднощі викликані індивідуальними особливостями анатомо-фізіологічного, психічного і соціального розвитку.

До об'єктивних труднощів належать ті, що визначаються середовищем, обставинами, особливостями діяльності конкретного ВНЗ. На них студент не може здійснити безпосередній вплив, змінити їх на свою користь. У цьому плані можна виділити дві групи труднощів: соціальні та навчальні. Соціальні труднощі викликані зміною місця проживання, новими умовами життя, особливостями спілкування зі значним колом нових людей (викладачами, колегами, обслуговуючим персоналом); необхідність самостійно вести свій бюджет, влаштовувати власний побут, звикати до нового режиму і розпорядку дня та інше¹¹.

Умови адаптації

Для мене цікавим було *вивчення умов адаптації* на психологічному та соціальному рівнях. Тому у своєму дослідженні я виокремила та врахувала як зовнішні, так і внутрішні чинники адаптації студентів до нових умов навчання у ВНЗ, а саме: а) особливості навчально-виховного процесу; б) індивідуально-психологічні особливості студента-першокурсника. Щоб з'ясувати правомірність зазначених вище труднощів пристосування студентів до навчання у ВНЗ, мною було розроблено і проведено анкетування серед студентів I курсу навчально-наукового інституту педагогічної освіти, соціальної роботи і мистецтва Черкаського національного університету імені Богдана Хмельницького. Студентам, що навчаються за напрямками «Початкова освіта», «Дошкільна освіта», було запропоновано відповісти, які чинники заважають, а які, навпаки, сприяють прискоренню й полегшенню адаптаційного процесу.

Аналіз результатів анкетування дозволив зробити висновок, що спектр труднощів у адаптаційному процесі першокурсників досить широкий: інші умови навчання, проживання, організації свого робочого дня, дозвілля, спілкування та нове оточення. Всі ці суб'єктивні та об'єктивні труднощі породжують значні проблеми адаптації студентів першого курсу до навчання у вищому навчальному закладі.

Опитані студенти виділили ряд значних труднощів у процесі адаптації: негативні переживання, пов'язані з їх відходом зі шкільного колективу; невизначеність мотивації вибору професії, недостатня психологічна підготовка до неї; невміння здійснювати психологічне саморегулювання поведінки та діяльності, що посилюється відсутністю щоденного контролю педагогів; невміння виробити оптимальний режим праці та відпочинку в нових умовах; труднощі у налагодженні

⁹ Герасімова Н. Є. Створення умов для реалізації адаптаційних можливостей студентів ВНЗ у виховному процесі / Н. Є. Герасімова // Вісник ЧДУ. – Серія: Пед. науки. – Ч., 2002. – Вип. 34. – С. 42.

¹⁰ Научитель Е. Д. Адаптация студента в вузе / Е. Д. Научитель // Практична психологія та соціальна робота. – 2001. – № 7. – С. 21.

¹¹ Кузьмінський А. І. Психолого-педагогічні та організаційні умови адаптації українських студентів у вищих навчальних закладах зарубіжжя / А. І. Кузьмінський // Рідна школа. – 2003. – № 2. – С. 26.

побуту й самообслуговування, особливо при переході з домашніх умов у гуртожиток; відсутність умінь самостійної роботи, невміння конспектувати, працювати з першоджерелами, словниками, довідниками; невідповідність до лекційної форми занять, невміння правильно організувати самостійну роботу, планувати її; проблема стосунків у колективі, які є основою формування дієвого групового контролю (взаємна вимогливість, відповідальність, взаємодопомога тощо). На мою думку, всі ці труднощі різні за своїм походженням. Одні з них мають об'єктивний характер, інші – суб'єктивний і пов'язані з недостатньою підготовкою та дефектами виховання.

Основні аспекти адаптації

Вивчення педагогічних основ проблеми адаптації першокурсників до ВНЗ та врахування результатів власних досліджень дозволило виокремити п'ять її важливих аспектів – енергетичний, середовищний, діяльнісний, соціальний (або міжособистісний), особистісний (або психологічний). Підсистема енергетична відбиває ресурсні можливості організму, їх спроможність забезпечити функціонування основних систем організму в умовах підвищення енерговитрат. Підсистема середовищна показує ставлення студента до тих зовнішньо-предметних умов, що його оточують. Підсистема діялісна засвідчує здатність студента виконувати навчальні дії, що становлять зміст його основної діяльності у вузі: засвоєння нових дій, подолання напрацьованих навичок, які в нових умовах є недоцільними. Підсистема соціальна відбиває входження студента в нове соціальне середовище. Соціальний аспект адаптації характеризується ступенем прийняття студентом норм і правил життя в новому соціальному оточенні та ступенем прийняття студента цим оточенням. Підсистема особистісна відображає той загальний результат адаптації, коли студент відчуває психологічний комфорт від умов свого життя, вважає його конструктивно значущим, що в цілому відкриває подальші перспективи розвитку¹².

Отже, адаптація – це передумова активної діяльності та необхідна умова її діяльності. У цьому полягає позитивне значення адаптації для успішного функціонування індивіда в тій або іншій соціальній ролі. Під адаптаційною здатністю розуміють здатність людини пристосовуватися до різних вимог середовища без відчуття внутрішнього дискомфорту і без конфлікту з середовищем¹³.

Актуальність нашого дослідження базується на вирішенні проблеми процесу адаптації студентів на першому етапі входження їх до нових умов життєдіяльності у вищому навчальному закладі. Перший етап адаптації студентів-першокурсників до умов ВНЗ відбувається на двох основних рівнях – цілеспрямовано організованому (контролюючому) і стихійному (спонтанному). Рівень, який контролюється, є цілеспрямованим впливом колективу ВНЗ та його складових структур на виховання якостей особистості студента, необхідних для успішного навчання у ВНЗ – як початкового завдання навчально-виховного процесу в ньому. Вирішення цього передбачає свідоме оволодіння відповідними нормами та цінностями в процесі активної навчальної, суспільної діяльності студента першого курсу. Від

¹² Штифурак В. С. Адаптація студентів-першокурсників в умовах вищого навчального закладу : атореф. канд. пед. наук / В. С. Штифурак – Л., 1998. – С. 13–15.

¹³ Там само. – С. 9.

викладацького колективу це вимагає усвідомлення як найближчих, так і віддалених цілей виховання. Зміст адаптації до умов вузу на контролюючому рівні повинен бути предметом планування і реалізовуватися відповідною організацією навчально-виховного процесу. При цьому дуже важливо в ході управління соціалізацією особистості у вузі вирішити завдання скорочення адаптаційного періоду¹⁴.

Форми адаптації студентів

Дослідники розрізняють три *форми адаптації студентів* до освітніх умов: формальну (пізнавально-інформаційне пристосування студентів до нового оточення, до структури освітньої установи, до змісту навчання в ньому, до вимог і своїх обов'язків); суспільну (процес внутрішньої інтеграції (об'єднання) груп студентів та інтеграція цих же груп зі студентським оточенням загалом); дидактичну (підготовка студентів до нових форм і методів навчально-виховної роботи навчального закладу)¹⁵.

Незадоволення соціальних потреб студентів у процесі входження в нову соціальну групу в умовах навчання у вищому навчальному закладі, на мою думку, полягає у недостатньому врахуванні індивідуальних особливостей першокурсників, у встановленні міжособистісних зв'язків, у формуванні навчально-мотиваційної сфери, інформаційному забезпеченні. Ми вважаємо, що між процесом входження студента в нове мікросередовище і життєдіяльністю вищого навчального закладу має бути взаємозв'язок. Тому для поліпшення процесу адаптації студентської молоді потрібно підвищити мобільність студентів, тобто обізнаність, здатність швидко орієнтуватися в ситуації, уміння знаходити потрібну інформацію. На основі власного досвіду хочу сказати, що процес адаптації у ВНЗ повинен відбуватися під керівництвом адміністрації вищого навчального закладу шляхом створення відповідних умов надання студентам необхідної інформації.

Проведення тренінгу

Для створення умов успішної адаптації студентів-першокурсників до навчання у ВНЗ мною було проведено тренінг на тему «Адаптація студентів першого курсу у вузі». Тренінг проводився серед студентів I курсу навчально-наукового інституту педагогічної освіти, соціальної роботи і мистецтва Черкаського національного університету імені Богдана Хмельницького. Його метою було актуалізувати мотивацію навчання, прояснити очікування від періоду навчання, зробити процес адаптації більш інтенсивним, безболісним та плідним для студентів та викладачів. Тренінг проводився в один етап, включаючи в свою програму вступ, представлення теми, мети тренінгу; знайомство учасників, прийняття правил групи; міні-лекцію «Особливості адаптації студентів першого курсу»; вправи: «Візитка» – робота в парах та міні-групах, обговорення; «Скульптура» – групова робота, представлення та обговорення; самодослідження «Кожний в своєму кутку» – індивідуальна робота, обговорення; завдання «Автопортрет нашої групи» – групова робота, представлення; інтерактивне спілкування на зворотній зв'язок, рефлексія роботи.

¹⁴ Меднікова Г. Адаптація і самореалізація особистості та роль сучасного мистецтва в цьому процесі / Г. Меднікова // Вісник ЧДУ. – Серія: Пед. науки. – Ч., 2002. – Вип. 34. – С. 76–78.

¹⁵ Научитель Е. Д. Адаптация студента в вузе / Е. Д. Научитель // Практична психологія та соціальна робота. – 2001. – № 7. – С. 22–23.

Після закінчення тренінгу було проведено підсумкове заняття, під час якого було виявлено, що у студентів-першокурсників тренінгових груп покращилася здатність до самоаналізу, саморозкриття та самоактуалізації. Про це свідчать результати аналізу їх самозвітів та заключної діагностики. Також у більшості досліджуваних помітною стала тенденція до зростання рівня самореалізації, гармонізації різних сторін «Я-образу». Відповідно зміст уявлень про «Я» характеризувався більшою інтегрованістю та структурованістю, він наповнився психологічним змістом.

Разом з тим у студентів виробилася здатність до активної та продуктивної діяльності, яка виявляється більшою мірою, ніж була раніше. Намітилася лінія до кращого розуміння взаємозалежності між успіхом в адаптивній діяльності та індивідуальними особистісними властивостями. У студентів-першокурсників покращилася здатність до поглибленого її аналізу та самопізнання, що сприяло розширенню самоусвідомлення особистості. Завдяки таким характеристикам у студентів підвищилися адаптивні можливості як на потенційному рівні, так і на актуальному, що створюють у особистості, з одного боку, здатність до протистояння стосовно відповідних видів дезадаптації та дезадаптованості, з іншого – забезпечують оптимальні умови процесу адаптації.

Висновок

На основі проведеного дослідження адаптацію студентської молоді мною виявлено, що як процес і результат повного пристосування та функціонування (життєдіяльності) особистості в умовах нового соціального середовища або нової соціальної ситуації виявляється у засвоєнні норм та вимог, що діють у мікросередовищі й суспільстві, в оволодінні відповідними формами і засобами діяльності. Успішність адаптації студентів-першокурсників до навчання у вищому навчальному закладі залежить від соціальної та життєвої позиції молодої людини, мотивів здобуття професії. Це зумовлюється багатьма чинниками, серед яких можна назвати індивідуальні особливості (інтереси, фізичний стан, захоплення), внутрішнє багатство, глибокі знання з певної галузі, соціальний досвід, участь у громадських справах тощо.

Узагальнення результатів аналізу наукової літератури та власне дослідження дозволило мені виділити ряд умов, що сприятимуть успішній адаптації студентів до умов навчання у ВНЗ, а саме:

- формування колективів у студентських групах;
- об'єднання студентських груп (колективів) на основі їх творчих інтересів, здібностей;
- ознайомлення студентів з історією й традиціями навчального закладу;
- ознайомлення студентів з їх правами, обов'язками, правилами поведінки в університеті та за його межами;
- залучення студентів-першокурсників до суспільного, спортивного, культурного життя навчального закладу;
- залучення студентів-першокурсників до роботи органів самоврядування;
- стимулювання максимального самовираження;
- створення мотиваційного спрямування на роботу в цьому напрямі педагогів та студентів.

Перспективи дослідження вбачаємо у виокремленні ефективних форм та методів побудови навчально-виховного процесу у ВНЗ з метою успішної адаптації студентів, розкриття та збагачення їх внутрішнього світу, розвиток задатків і здібностей; методичній розробці виховної роботи куратора з оптимізації соціальної адаптації студентів-першокурсників до умов навчання у ВНЗ.

Бібліографія

- Біла М. Частіше говоріть про достоїнства та успіхи студентів: (Адаптація першокурсника) / М. Біла // Освіта України. – 2004. – 5 жовтня. – С. 3.
- Гапонова С. Особенности адаптации студентов вузов в процессе обучения / С. Гапонова // Психологический журнал. – 1994. – Т. 15. – № 3. – С.131–136.
- Герасімова Н. Є. Створення умов для реалізації адаптаційних можливостей студентів ВНЗ у виховному процесі / Н. Є. Герасімова // Вісник ЧДУ. – Серія: Пед. науки. – Черкаси, 2002. – Вип. 34. – С. 40–46.
- Красуля И. В. Проблемы усиления адаптивных возможностей будущих профессионалов в учебно-воспитательном процессе / И. В. Красуля // Виховання в контексті соціальної адаптації студентства. У 2 ч. : Ч. 1. – Х., 2003. – С. 152–155.
- Кузьмінський А. І. Психолого-педагогічні та організаційні умови адаптації українських студентів у вищих навчальних закладах зарубіжжя / А. І. Кузьмінський // Рідна школа. – 2003. – № 2. – С. 23–26.
- Меднікова Г. Адаптація і самореалізація особистості та роль сучасного мистецтва в цьому процесі / Г. Меднікова // Вісник ЧДУ. – Серія : Пед. науки. – Черкаси, 2002. – Вип. 34. – С. 71–78.
- Научитель Е. Д. Адаптация студента в вузе / Е. Д. Научитель // Практична психологія та соціальна робота. – 2001. – № 7. – С. 21–23.
- Осипова Т. Ю. Виховна робота зі студентською молоддю : Навч. посіб. / за заг. ред. Т. Ю. Осипової. – Одеса : Фенікс, 2006. – 288 с.
- Психология. Словарь. / под. общ. ред. А. В. Петровского, М. Г. Ярошевского. 2-е изд., испр. и доп. – М. : Политиздат, 1990. – С.10–11.
- Резнік Т. Г. Психологічний зміст труднощів у навчанні студентів-першокурсників / Т. Г. Резнік // Практична психологія та соціальна робота. – 2002. – № 1. – С. 1–3.
- Штифурак В. С. Адаптація студентів-першокурсників в умовах вищого навчального закладу : атореф. канд. пед. наук / В. С. Штифурак – Л., 1998. – 17 с.

Ольга Тютенко

ОСОБЛИВОСТІ ПІДГОТОВКИ УЧНІВСЬКОЇ МОЛОДІ ДО СІМЕЙНОГО ЖИТТЯ: ВІТЧИЗНЯНИЙ ТА ЗАРУБІЖНИЙ ДОСВІД

Вступ

Актуальними у наш час постають питання статевого виховання старшокласників, навичок здорового способу життя, створення їх власного іміджу, а також планування сім'ї та збереження репродуктивного здоров'я молодого покоління, профілактики захворювань, що передаються статевим шляхом, профілактики вагітності, народження здорових дітей, розвитку сімейних традицій тощо.

Що таке статеве виховання?

Статеве виховання в широкому розумінні слова означає вплив середовища на психосексуальний розвиток і формування індивіда. У більш вузькому розумінні – це процес систематичного усвідомленого впливу на психічний та фізичний розвиток дитини з метою оптимізації розвитку її особистості, її діяльності, пов'язаної із взаєминами різних статей¹.

Робота із старшокласниками з питань статевого виховання є однією з найактуальніших проблем сучасності. Обізнаність неповнолітніх щодо статевих відносин, захворювань, що передаються статевим шляхом, дозволить зберегти фізичне і моральне здоров'я молодого покоління і в майбутньому допоможе покращити здоров'я населення України. А це сприятиме поліпшенню демографічної ситуації в країні. Оскільки більшість вагітностей серед підлітків є незапланованими, то їх попередження необхідно віднести до одного з головних завдань сучасної медицини, освіти, соціальної роботи. Крім того, питання статевого виховання підлітків завжди було складно реалізувати. У кожній країні воно вирішується по-різному, відповідно до економічних і соціальних передумов, впливу релігії.

В Україні ще не розроблена національна концепція статевого виховання молодого покоління. Тому для вивчення особливостей статевого виховання було вибрано приклад польської системи підготовки учнівської молоді до сімейного життя.

З урахуванням цього **метою дослідження** є здійснення порівняльного аналізу особливостей підготовки учнівської молоді в Україні та за кордоном до сімейного життя.

¹ Половое воспитание: Учебник для высших учебных заведений. – Ростов-на-Дону: Феникс, 2001. – 320 с.

Компоненти сімейного життя

У науково-методичній літературі виокремлюється поняття готовності особистості до шлюбу і сімейного життя, що включає такі компоненти²:

- фізична і фізіологічна зрілість майбутнього подружжя, коли чоловік здатний зачати, а жінка виносити й народити здорову дитину. При цьому існує реальна суперечність між юридично встановленим шлюбним віком, що свідчить передусім про фізичну зрілість майбутнього подружжя, і їх соціальною зрілістю, яка найчастіше настає значно пізніше;
- соціальна готовність, яка означає, що майбутні шлюбні партнери є рівноправними членами суспільства, котрі спроможні виконувати соціальні ролі та обов'язки, усвідомлюють правову основу шлюбу, готові взяти на себе відповідальність одне за одного і за своїх дітей, здатні матеріально забезпечити сім'ю;
- етико-психологічна готовність, що передбачає сформованість адекватних шлюбно-сімейних стосунків, уявлень майбутнього подружжя про шлюб і сім'ю, подружні і батьківські обов'язки. Також вона формує уміння цінувати особистісні якості партнера, об'єктивно оцінювати власні почуття і ставлення до обранця. Пріоритетом тут є розуміння основ формування психологічно здорової сім'ї та створення сприятливого соціально-психологічного клімату сім'ї та наявність відповідних умінь. При цьому для того, хто бере шлюб, важливо вміти спроектувати реальну модель майбутньої сім'ї, її уклад з урахуванням впливу способу життя батьківських родин, матеріально-економічних можливостей, шляхів реалізації спільних планів на майбутнє;
- сексуальна готовність, тобто орієнтація на спільність сексуально-еротичних переживань із коханим партнером іншої статі, якому людина довіряє і на чий довіру здатна відповідати, з якою вона хоче й може поділяти відповідальність за спільну працю, продовження роду й відпочинок для того, щоб забезпечити можливості сприятливого розвитку дітей; при цьому важливе значення має наявність знань з анатомії і фізіології, культури статевого спілкування.

Згідно з цим сьогодні актуальним є спеціальна підготовка молодого покоління до шлюбу й сімейного життя, що передбачає:

- підвищення відповідальності молоді у шлюбно-сімейних стосунках і до батьківства;
- формування здорового способу життя через роз'яснення залежності сексуальності, можливості батьківства від наявності шкідливих звичок (куріння, алкоголізму, вживання наркотиків);
- формування психологічної компетентності щодо особливостей взаємин у сім'ї;
- висвітлення питань раціонального ведення господарства, ефективної організації бюджету сім'ї³.

Аналіз методичної української та польської літератури (М. Гриньова, І. Дьоміна, Б. Пітула (B. Pitula), Я. Штумські (J. Sztumski) дозволив визначити

² Леслафт П. А. Семейное воспитание ребенка и его значение / П. А. Леслафт. – М. : Педагогика, 1991. – 264 с.

³ Д'яченко Н. І. Починай з початку. Сім'я і школа / Н. І. Д'яченко. – 1987. – № 3 – С.16.

складові педагогічної технології підготовки молодого покоління до сімейного життя, до яких було віднесено методи, способи та прийоми.

Тематичні групи для учнів шкіл

Як вирішуються ці питання за кордоном? Для засвоєння учнями теоретичних знань і розвиток у них практичних умінь і навичок, набуття чи збагачення досвіду сімейного життя у Республіці Польща введено курс «Підготовка до сімейного життя»⁴. У навчальній програмі виділено *тематичні групи*, що сприяють підготовці учнів до виконання важливих суспільних ролей (батьківських, подружніх, професійних, громадянських). Зупинимось на визначенні їх змісту.

Так, до 1-ої групи належать теми, пов'язані з проблемами розвитку людини: психосексуальний розвиток людини; розуміння критеріїв біологічної, психічної і суспільної зрілості; проблеми періоду дозрівання та способи їх подолання.

До 2-ої групи належать теми, що відображають питання статевого та сексуального виховання: цінності, пов'язані зі статтю людини (мужність, жіночість, кохання, подружжя, сім'я, батьківство); значення відповідальності в усвідомленні власної статі і побудові тривалих зв'язків; повага до протилежної статі; аспекти сексуальності (біологічний, емоційний, духовний); наслідки передчасної сексуальної ініціації; сексуальне співжиття; передчасне батьківство; сексуальні злочини; інформація про засоби психологічної і медичної допомоги.

До 3-ої групи питань, що розглядаються на заняттях, відносять питання, пов'язані з почуттєвою сферою індивіда: природа кохання та його етапи (закоханість, підліткова любов, зріле кохання); проблеми розвитку кохання (незрілість, егоїзм, відсутність розуміння природи любові, відсутність відповідальності, ревності, невміння виявляти почуття); види любові.

До 4-ої групи належать теми, що стосуються планування та створення власної сім'ї: методи природного планування сім'ї; екологічний, психологічний і етичний аспекти застосування природного планування сім'ї; вибір чоловіка чи дружини – критерії, труднощі; причини конфліктів у сім'ї та засади їх конструктивного розв'язання; небезпека, яка існує в сучасній сім'ї, в тому числі і агресія, знущання, алкоголізм; розлучення.

Тематична 5-а група містить питання про батьківство, материнство та виховання дітей у сім'ї, зокрема: усвідомлення власної плідності і розуміння плідності другої особи; бездітність; усиновлення; гігієна вагітності, утробний розвиток дитини; роль батька в період очікування народження дитини, під час народження і в опіці над новонародженим; виховання дітей у сім'ї; значення правильних батьківських стосунків для розвитку дитини.

Останню 6-у групу становлять теми, пов'язані зі збереженням життя і здоров'я підлітків. До них належать: хвороби, які переносяться статевим шляхом, в тому числі й СНІД, їх профілактика; методи і засоби контрацепції, їх результативність, побічні ефекти; психологічний і моральний аспект їх застосування; аборт – загроза для фізичного і психічного здоров'я; медичний, психічний і моральний аспект статевого стосунків⁵.

⁴ Корсак К. В. Реформи освіти у Польщі та Україні: уроки і перспективи / К. В. Корсак // Освіта і виховання в Польщі і Україні (XIX – XX ст.) : матеріали Міжнародної науково-практичної конференції / Упорядкув. і заг. ред. Є. І. Коваленко. – Ніжин : НДПУ, 1998. – С. 3–6.

⁵ Дьоміна І. С. Етика та психологія сімейного життя / І. С. Дьоміна. – К. : Рад.шк., 1985. – 241 с.

На основі аналізу тематики занять програми можна визначити основні напрями спрямованості програми, а саме: формування усвідомленої потреби зрілого функціонування в сімейному житті; потреби прийняття відповідальних рішень, що стосуються подружжя і сім'ї; забезпечення учнів життєвими компетентностями щодо збереження здоров'я й розвитку позитивних потенцій учня.

Наголосимо, що ефективність формування позитивної мотивації на здоровий спосіб життя залежить від відповідної спрямованості виховного процесу, форм та методів його організації, серед яких пріоритетна роль належить активним методам, що ґрунтуються на демократичному стилі взаємодії і сприяють формуванню критичного мислення, ініціативи й творчості. До них належать соціальне проектування, метод „відкритої трибуни”, ситуаційно-рольова гра, соціально-психологічний тренінг, інтелектуальний аукціон, метод аналізу соціальних ситуацій із морально-етичним характером, гра-інсценізація⁶.

З урахуванням цього для активізації навчальної діяльності учнів на практичних заняттях у польських школах учителі використовують активне навчання за моделлю «Цикл Д. А. Кольба». До найбільш поширених методів групової роботи на заняттях «Підготовка до сімейного життя» польські науковці Б. Пітула (B. Piłtuła), Я. Штумські (J. Sztumski) відносять *тренінги*, що забезпечують активну участь і творчу взаємодію учасників між собою і вчителем; *дискусії*, які допомагають кожному учаснику з'ясувати і уточнити свої уявлення, усвідомити власні почуття і ставлення; *інтерактивні презентації* як альтернатива лекціям; *мозкові штурми*; *рольові ігри*, що становлять неформальну постановку, під час якої учасники розігрують сценки або ситуації; аналіз реальної чи вигаданої життєвої історії або ситуації; *дебати* – організований процес формулювання й захисту власних позицій двома чи більше учасниками щодо обговорюваної проблеми⁷.

Методичні підходи до уроків

Отже, *методи*, які використовуються під час проведення уроків із курсу «Підготовка до сімейного життя» спрямовані на пробудження зацікавленості учнів і стимулювання їх активності; створюють можливість представлення і вираження учнями власних поглядів, почуттів, пошуків розв'язань проблем, які виникають під час занять; сприяють груповій співпраці. Під час проведення таких уроків в учнів формуються вміння спілкуватися з протилежною статтю, підвищується рівень мотивації учнів до діяльності тощо.

Ситуаційні групи статевого виховання учнів

Підготовка до сімейного життя проявляється у мотивації шлюбу: кохання, духовної близькості, матеріального статку, психологічної адекватності і моральних міркувань. Особливі ситуації статевого виховання поділяють на кілька груп⁸:

- 1) побічні ефекти виховних і медичних заходів;

⁶ Леслафт П. А. Семейное воспитание ребенка и его значение / П. А. Леслафт. – М. : Педагогика, 1991. – 264 с.

⁷ Корсак К. В. Реформи освіти у Польщі та Україні: уроки і перспективи / К. В. Корсак // Освіта і виховання в Польщі і Україні (XIX – XX ст.) : матеріали Міжнародної науково-практичної конференції / упорядкув. і заг. ред. Є. І. Коваленко. – Ніжин : НДПУ, 1998. – С. 3–6.

⁸ Половое воспитание : учебник для высших учебных заведений. – Ростов-на-Дону : Феникс, 2001. – 320 с.

- 2) збочення та насильство;
- 3) вагітність і аборт;
- 4) етичні конфлікти.

Побічні ефекти виникають частіше там, де статеве виховання або ігнорується, або з причин, іноді об'єктивних, відтісняється на другий план. Можуть проявлятися вони у дітей і підлітків із порушеною нервовою системою в ненавмисній сексуальній стимуляції.

Слід зазначити, що старший шкільний вік ставить перед вихователями складні завдання. Емансипаційні тенденції, висока критичність старшокласників до родинних стосунків роблять їх суворими суддями у ставленні до батьківської сім'ї. Реальне часто сприймається крізь призму власної, схильної до ідеалізації, романтичної закоханості. Тому основне завдання підготовки старшокласників до сімейного життя полягає в поетапній допомозі у формуванні подружніх і батьківських ролей та у вирішенні разом із сім'єю родинних проблем.

Аналіз занять із курсу «Підготовка до сімейного життя» в школах Підкарпатського воєводства дозволив зробити висновок, що кожен урок у межах навчального виховного процесу постає як предмет мислення, спілкування, де істина подається як суперечка про істину, як діалог. У зв'язку з цим у стратегії викладання предмета спрямовується на забезпечення єдності змістового та почуттєво-емоційного у пізнавальній діяльності учнів. У процесі конструктивної взаємодії між учнем і вчителем та між самими учнями розвивається діалогічна форма мислення кожного партнера, формуються рефлексивні механізми мислення. Слід зазначити, що весь навчально-виховний процес у школах Польщі будується на ідеях гуманізму, демократичності, добровільності, коли вчитель у процесі обміну духовними цінностями прагне до саморегуляції природних сил, власної ініціативи й творчості у діях кожного учня.

Закордонний досвід

Дослідження особливостей сучасних парадигм польської системи підготовки до сімейного життя забезпечило можливість визначити головне призначення предмета «Підготовка до сімейного життя»: на рівні *подставової* школи – показ сімейних цінностей в особистому житті людини, а також допомога в усвідомленні змін періоду дозрівання; в *гімназії* – формування умінь прийняття інтегрального бачення людської особи і вибір цінностей, які забезпечують розвиток людини; в школах *понадгімназійних* – формування вмінь приймати рішення про життєвий вибір, у тому числі подружніх і сімейних ролей, поглиблення знань про дружбу, любов, людську статі⁹.

Отже, порівняльний аналіз польських навчальних програм із «Підготовки до сімейного життя» свідчить про те, що в них враховуються психофізіологічні особливості дітей, прискорений статевий розвиток учнів, передбачається профілактика поширення негативних тенденцій у молодіжному середовищі. Зазначене вище досягається на основі впровадження інтерактивних методів навчання.

З урахуванням польського досвіду проведення занять з питань підготовки молоді до сімейного життя мною був проведений тренінг та презентація на тему

⁹ Pitula Beata. Teoriopoznawcze i metodologiczne aspekty kształcenia nauczycieli / Pitula Beata // Kształcenie podyplomowe nauczycieli czynnych zawodowo. – 2004. – S. 45–53.

«Статеве виховання у системі підготовки старшокласників до сімейного життя». Базою проведення була загальноосвітня школа № 19 м. Черкаси. Тренінг проводився у межах навчальної дисципліни «Етика і психологія сімейного життя».

Початковий етап співпраці з учнями школи дозволив з'ясувати, що проблема статевого виховання є цікавою для старшокласників. Тому для ознайомлення з питанням статевого виховання у системі підготовки старшокласників до сімейного життя та з метою підвищення рівня обізнаності учнів із цього питання мною було проведено тренінг на тему «Стать і статеві відносини». Під час тренінгу учні брали активну участь у проведенні вправ, тим самим отримували нові знання з питань статевого виховання, абортів, засобів контрацепції, небажаної вагітності.

З'ясовуючи, як старшокласники оволоділи знаннями, я провела повторну перевірку. Після якої виявилось, що всі учні правильно трактують поняття «статеве виховання» та переконалися, що розпочинати статеве виховання варто у віці 10–13 років. Змінилася думка учнів щодо проблеми готовності створення власної сім'ї. Усі опитані вважають, що не готові на сьогоднішні до цього.

На мою думку, надзвичайно важливим сьогодні є обізнаність учнів із питань статевого виховання і стосунків між чоловіком та жінкою. Для цього старшокласникам запропонували інформацію для роздумів на тему «Стосунки між статями».

Отже, дослідженням виявлено позитивні ідеї польського досвіду підготовки учнівської молоді до життя в сім'ї, що є вагомими орієнтирами формування вітчизняної концепції освіти. Результати аналізу наукових джерел засвідчили, що творче використання ідей зарубіжного досвіду сприятиме теоретико-методологічному обґрунтуванню положень та переходу на якісно вищий рівень.

Перспективи дослідження вбачаються у розробці та поетапному впровадженні комплексу навчально-виховних програм розвитку статевої зрілості особистості та їх підготовку до усвідомленого батьківства.

Бібліографія

- Алешина Ю. Е. Индивидуальное и семейное психологическое консультирование – 2-е изд. / Ю. Е. Алешина. – М. : «Класс», 1992. – 204 с.
- Гринькова М. О. Потрібні нестандартні підходи і статеве виховання підростаючого покоління / М. О. Гринькова, В. О. Бондаровська. – К. : Рад. школа. – 1989. – № 9. – С. 62–68.
- Д'яченко Н. І. Починай з початку. Сім'я і школа / Н. І. Д'яченко. – 1987. – № 3 – С.16.
- Дьоміна І. С. Етика та психологія сімейного життя / І. С. Дьоміна. – К.: Рад.шк., 1985. – 241 с.
- Корсак К. В. Реформи освіти у Польщі та Україні: уроки і перспективи / К. В.Корсак // Освіта і виховання в Польщі і Україні (XIX – XX ст.): матеріали Міжнародної науково-практичної конференції / упорядкув. і заг. ред. Є. І. Коваленко. – Ніжин : НДПУ, 1998. – С. 3–6.
- Леслафт П. А. Семейное воспитание ребенка и его значение / П. А. Леслафт. – М. : Педагогика, 1991. – 264 с.
- Половое воспитание: учебник для высших учебных заведений. – Ростов-на-Дону : Феникс, 2001. – 320 с.
- Захарченко В. Г. Соціально-психологічні особливості готовності молоді до подружнього життя. Український соціум / В. Г. Захарченко. – 2004. – № 1 (3). – С.14–23.

- Pituła Beata. Teoriopoznawcze i metodologiczne aspekty kształcenia nauczycieli / Pituła Beata // Kształcenie podyplomowe nauczycieli czynnych zawodowo. – 2004. – S. 45–53.
- Sztumski Janusz. Dylematy kształcenia nauczycieli w Polsce / Sztumski Janusz // Drogi i bezdroża kształcenia nauczycieli w Polsce. – 1995. – S. 53–58.

Юлія Скорик

ДОСЛІДЖЕННЯ ПСИХОЛОГІЧНИХ ДЕТЕРМІНАНТ ВИНИКНЕННЯ СУЇЦИДАЛЬНОЇ ПОВЕДІНКИ СЕРЕД УКРАЇНСЬКОЇ МОЛОДІ

Вступ

Як показало вивчення проблеми, в Україні суїцид вважається способом не вирішення проблем, а втечі від тяжких обставин. З цього випливає, що свідомість людей спрямовується на осуд і критику такого явища, на замовчування цієї проблеми. Однак конкретних засобів для боротьби з цим не спостерігається, а самогубства серед підлітків зростають. Така тенденція не відповідає рівню розвитку суспільства, більше того: стояти на порозі третього тисячоліття з цим складним питанням і залишати його без розгляду – не принесе бажаного результату. Саме тому суспільство не може і не повинне бути спокійним і байдужим до добровільної відмови від життя молодих, повних енергії, сил, творчої насаги дітей.

Засади саморуйнуючої поведінки

Сьогодні до основних чинників, що впливають на невирішеність проблеми зростання саморуйнуючої поведінки, можна віднести:

- неадекватне усвідомлення характеру та масштабності проблеми саморуйнівної поведінки в українському суспільстві в цілому і в системі охорони здоров'я зокрема;
- відсутність адекватної оцінки реальної ситуації, що в першу чергу виражається в недосконалості статистичного обліку (відсутність статистичного обліку суїцидальних спроб, незнання і відсутність статистичного обліку еквівалентних форм саморуйнівної поведінки);
- неадекватна (така, що не працює) схема надання допомоги тим, хто її потребує, у загальнодержавному масштабі¹.

Однією з суттєвих причин соціо- й онтогенетичного дисфункційного становлення особистості є відчутна нестача турботи про її психічний розвиток у критично важливий період дитинства – на етапі підліткового віку. Загальновизнаною є теза про те, що самосвідомість як єдність інтелектуально-когнітивного, сенсорно-афективного і регулятивно-поведінкового компонентів визначає потреби, мотиви, ціннісні орієнтації, форми поведінки людини як біосоціальної істоти. Однак у підлітків, схильних до суїциду спостерігається своєрідне “викривлення” самосвідомості: межі “Я” у них нечіткі через кризові й конфліктні умови існування, а травмована й депресивна саморефлексія перешкоджає усвідомленню власного

¹ Амбрумова А. Г. Диагностика суицидального поведения // Методические рекомендации / А. Г. Амбрумова. – М., 1998. – 86 с.

психічного “Я”, його унікальності, тому будь-які різкі фізичні чи психологічні зміни дезінтегрують структуру особистості, штовхаючи до самогубства².

Актуальність теми зумовила визначення *мети* дослідження – вивчення психологічних аспектів виникнення суїцидальної поведінки серед підлітків.

Виходячи з мети, я визначила *завдання*: вивчення загальної та цілісної характеристики “суїцид” як феномена самогубства; дослідження причин суїцидальної поведінки серед підлітків. Звичайно, суїцидальна поведінка в підлітковому середовищі – явище, що детермінується широким спектром факторів, серед яких важко виокремити провідний, однак потрібно діагностувати насамперед основні домінанти самогубства, що дозволить швидше і якісніше нейтралізувати тенденції чи наслідки.

Характеристика підліткового віку

Насамперед зупинимося на характеристиці підліткового віку. Відомо, що підлітковий вік особливий, тому що відбувається перехід від дитинства до дорослості, якісна перебудова особистості, ускладнюються стосунки з дорослими, підліток засвоює нові суспільні норми поведінки³. У пубертатному періоді формуються новоутворення, суб'єктивне відчуття дорослості. Характерним для нього є емоційна невірноваженість, непоступливість, імпульсивність та рішучість, що може призводити до варіативних поведінкових проявів підлітка. Почуття дорослості може виникати з двох причин:

- а) усвідомлення й оцінка зрушень у фізичному і статевому розвитку;
- б) соціальне джерело (дитина у взаєминах з дорослими об'єктивно не займає становища дитини, а включається у трудову діяльність, виконує серйозні обов'язки).

Крім того, підлітковий вік – процес інтенсивного психічного та фізичного розвитку дитини, її самоусвідомлення та становлення в соціумі, затвердження самооцінки та прагнення до самовиховання. Зазнають змін і пізнавальні процеси підлітка. Така інтенсивність та обширність змін ускладнює перебіг підліткового віку, тому слід бути уважними до підлітків і підтримувати їх всебічний розвиток.

Іншою особливістю підлітків є підвищена чутливість у сприйнятті оточуючого світу. На мою думку, саме ця особливість може спричинити схильність підлітків до суїциду. Цьому може сприяти і провідний тип діяльності дітей підліткового віку – спілкування з однолітками, яке має інтимно-особистісний характер і виокремлюється у особливу, важливу сферу життя. Постійна взаємодія підлітка з однолітками породжує у нього прагнення зайняти належне місце серед них, що є одним із домінуючих мотивів поведінки та діяльності. Його потреба в самоствердженні настільки сильна, що задля визнання ровесниками підліток готовий поступитися своїми поглядами й переконаннями, здійснювати вчинки всупереч своїм моральним настановам. Вона спонукає так званих важких підлітків до порушень норм і правил поведінки. Втратити авторитет в очах друзів, відчуття посягання на свою честь і гідність є найбільшою трагедією для підлітка, що може

² Амбрумова А. Г. Анализ состояний психологического кризиса и их динамика / А. Г. Амбрумова // Психологический журнал. – Т. 6. – № 6. – 1985. – С. 107–115.

³ Дубровина И. В. Формирование личности в переходный период от подросткового к юношескому возрасту / И. В. Дубровина. – М. : Педагогика, 1987. – 117 с.

привести аж до суїциду. Він агресивно реагує на нетактовні зауваження вчителя у присутності друзів, вважаючи це приниженням своєї гідності⁴.

Самоствердження підлітків у суспільстві

Для упередження цього підліткам необхідне самоствердження в суспільстві. Форми самоствердження при цьому можуть бути різноманітні. Найпростіша з них полягає у зовнішньому наслідуванні дорослих. Позитивними формами самоствердження підлітків, я вважаю, є заняття спортом, праця в сім'ї, школі, на виробництві, виконання суспільно корисних справ. Інтелектуальне самоствердження учнів відбувається в їхній навчальній і позанавчальній пізнавальній діяльності, реалізації пізнавальних потреб та інтересів.

Причини виникнення суїциду серед підлітків

Причини суїциду складні і численні. Їх можна шукати в біологічних, генетичних, психологічних і соціальних сферах дитини. Незважаючи на те, що підлітки зазвичай здійснюють суїцид у екстремальних для них ситуаціях, таких, як розлучення батьків, їхня втрата, тяжкі переживання, більшість експертів припускає, що це скоріше привід для здійснення суїциду, ніж його причина⁵.

А. Лічко до найчастіших причин здійснення суїцидів серед підлітків відносить: 1) втрату коханої людини; 2) стан перевтоми; 3) уражене почуття власної гідності; 4) руйнування захисних механізмів особистості в результаті вживання алкоголю, гіпногенних психотропних засобів і наркотиків; 5) ототожнення себе з людиною, що вчинила самогубство; 6) різні форми страху, гніву й печалі з різних приводів⁶.

Вивчаючи причини суїцидальної поведінки у практично здорових підлітків і юнаків, я виділяю три основні групи чинників:

1. дезадаптація, пов'язана з порушенням соціалізації, коли місце молоді людини в соціальній структурі не відповідає рівню його домагань;
2. конфлікти з сім'єю, найчастіше зумовлені неприйняттям системи цінностей старшого покоління;
3. алкоголізація і наркотизація як ґрунт для виникнення суїцидальної ситуації і передумов для швидкої її реалізації.

Більшість дітей, що закінчують життя самогубством, страждають від депресії, яка часто не діагностується і не лікується, тривоги, що супроводжує їхнє буденне життя. Оскільки тривожність часто лежить в основі суїциду, вивчення її причин і рівня прояву може допомогти зрозуміти причини самогубства. Деякий максималізм в оцінках, невміння передбачати істинні наслідки своїх вчинків і прогнозувати результати ситуації, що склалася, відсутність життєвого досвіду, властиві підлітковому періоду, і створюють відчуття безвиході, нерозв'язності конфлікту, породжують відчуття відчаю і самотності – все це робить навіть незначну конфліктну ситуацію суїцидонебезпечною для підлітка, що часом недооцінюється оточуючими дорослими. Все це зумовлює підвищений суїцидальний ризик, що,

⁴ Селиванова З. К. Смысловые ориентации подростков / З. К. Селиванова // Социологические исследования. – № 2. – 2001. – 59 с.

⁵ Тюрина В. О. Причины самогубства детей и подростков / В. О. Тюрина // Педагогика і психологія. – № 2. – 1998. – С. 53–61.

⁶ Личко А. Е., Попов Ю. В. Психопатические расстройства у подростков / А. Е. Личко, Ю. В. Попов. Л. : Бехтерева, 1987. – 347 с.

зокрема, підтверджується й статистично. За даними центру досліджень дитинства Українського НДІ, у 27% дітей віком від 10 до 17 років час від часу з'являються суїцидальні думки⁷.

Що впливає на виникнення суїциду?

На формування суїцидальних задумів впливає тип акцентуації характеру підлітка. Виникнення акцентуацій характеру, прояви специфічної для них поведінки є наслідком впливу спадкових, психологічних і соціальних чинників, серед яких найважливішими є:

1. Умови виховання. Розвиток певної акцентуації характеру, негативних тенденцій у поведінці підлітка часто спричинюють безконтрольність або домінуюча надопіка дорослих, жорсткі стосунки, надмірність вимог і очікувань стосовно дитини, страх втрати її, дефіцит любові і спілкування з підлітком та ін.

2. Перешкоди в діяльності. Деякі ознаки акцентуацій характеру підлітків проявляються, коли їм доводиться долати перешкоди в діяльності, спрямованій на задоволення особисто значущих потреб.

3. Когнітивна криза. Розширення сфери діяльності і взаємодії підлітка з оточуючими значно випереджає його психологічну компетентність. Тому часто виникають зовнішні і внутрішні бар'єри в діяльності та спілкуванні, що спричинює психологічні зриви. Важливим напрямом запобігання акцентуації характеру підлітка є його психологічна освіта (психологія особистості, пізнавальних процесів, спілкування).

4. Дисгармонійність Я-образу. Суттю цього фактора є неадекватні та суперечливі уявлення про себе, а також неадекватні самооцінка і рівень домагань, комплекс неповноцінності.

5. Несформованість спонукальної сфери. Йдеться про відсутність стійких інтересів і цілей, несформованість соціально цінних потреб і норм, невміння адекватно задовольняти актуальні потреби, одержувати справжнє задоволення тощо.

6. Спадкові ознаки. До цього фактора належать тип нервової системи, захворювання нервової системи, фізичні вади, спадкові та хронічні хвороби⁸.

Причини виникнення суїциду в дітей

Розлади перцептивної взаємодії, численні й різнотипні конфлікти, що провокують формування суїцидальності в дітей, виникають найчастіше у дезінтегрованих, дисгармонійних і корпоративних сім'ях, де діти переживають дефіцит теплоти, доброзичливого спілкування, розуміння, підтримки, турботи. Агресивність, брутальність, жорстокість, неприязнь, нехтування, відчуження спонукають особистість підлітка до психозахисту й хаотичного пошуку гармонійних моделей сімейної комунікації та бажання посісти гідне місце у системі внутрішньосімейної ієрархії спілкування і життєдіяльності. Однак у проблемних і дисфункційних сім'ях підлітки набувають травматогенного досвіду, відчуваючи власну непотрібність, обтяжливість для батьків, що зумовлює висновок, ніби батьки мріють їх позбутись, чекають їх смерті тощо. Відбувається своєрідна перестановка

⁷ Селиванова З. К. Смысловжизненные ориентации подростков / З. К. Селиванова // Социологические исследования. – № 2. – 2001. – 59 с.

⁸ Амбрумова А. Г. Анализ состояний психологического кризиса и их динамика / А. Г. Амбрумова // Психологический журнал. – Т. 6. – №6. – 1985. – С. 107-115.

ролей, коли не батьки емоційно, морально підтримують дітей, а діти змушені підтримувати батьків, що, на жаль, досить часто їм не вдається зробити через нестачу життєвого досвіду. Підлітки болісно й емоційно загострено відчують авторитарний тиск, спричинений нереально завищеними очікуваннями, вимогами до успіхів у навчанні, поведінці в побуті, досягнень у спорті та інших сферах дитячої самореалізації. Тому в таких ускладнених ситуаціях якраз і стають можливими агресивні чи суїцидальні поведінкові тактики і стратегії дітей. Вдаючись до суїцидальних спроб, деякі підлітки дійсно бажають померти, тоді як решта дає зрозуміти їм відчайдушність ситуації, в якій вони знаходяться, і їхню потребу в допомозі. Мотиви можуть бути усвідомленими, високими (інтереси, переконання, прагнення, пристрасті, ідеали) і неусвідомленими, низькими (установки, потяги). Суїцидальна поведінка у підлітків нерідко пояснюється тим, що молоді люди, не маючи достатнього життєвого досвіду, не в змозі правильно визначити мету свого життя і окреслити шляхи її досягнення. За ознакою цільової спрямованості і мотивації відхилення у поведінці диференціюються на три групи⁹:

1. відхилення корисливої орієнтації;
2. відхилення агресивної орієнтації, викликані мотивами помсти, неприязні, ворожнечі, неповаги до людини;
3. відхилення соціально-пасивного типу, пов'язані з психологією відчуження від інтересів суспільства і колективу.

У розряд суїцидальної поведінки відносять і суїцидальні підробки або імітацію суїциду (наприклад, симуляцію або явне перебільшення наслідків з метою ввести в оману оточуючих та інсценувати самогубство), що особливо характерно для підлітків, які не повністю усвідомлюють сутність такого вчинку. Практика показує, що такого роду поведінка в подальшому нерідко призводить до істинної суїцидальної акції, особливо у випадках, коли підробка суїциду була викрита.

Мотиви здійснення суїциду

Мотив на відміну від причини – це подія, яка стає поштовхом для дії причини. Мотив має зовнішній, випадковий характер і не служить ланкою в ланцюзі причинно-наслідкових відносин. Тому аналіз мотивів самогубств не виявляє їх причин¹⁰.

У науковій літературі виокремлюють п'ять провідних мотивів суїцидальної поведінки: протест, заклик до співчуття, уникнення душевних та фізичних страждань, самопокарання та відмова. Протестна і заклична форми частіше зустрічаються в осіб з інфантильним складом особистості, яким притаманні егоцентризм, негативізм, емоційна нестійкість. Суїцидальна поведінка типу відмови і уникнення пов'язана з втратою особистісного сенсу свого існування і неможливістю виконувати колишні, значущі ролі, з почуттям самотності. Мотиви самопокарання майже завжди виникають на тлі сильно вираженого відчуття провини перед ким-небудь. Мотив відмови часто характерний для досить зрілих, глибоких особистостей і може виражати ще й філософське песимістичне ставлення до світу в цілому. Один з названих мотивів виступає провідним, інші можуть до нього

⁹ Москалець В. П. Психологія суїциду / В. П. Москалець. – К., 2004. – 246 с.

¹⁰ Селиванова З. К. Смыслоразнозначные ориентации подростков / З. К. Селиванова // Социологические исследования. – № 2. – 2001. – 59 с.

приєднуватися. В одній парі найчастіше виступають мотиви заклику і протесту, а також уникнення страждань та самопокарання.

Здебільшого система мотивів суїцидальної поведінки завжди перебуває в динаміці, змінюється і модифікується. Однією з поширених є класифікація мотивів, за якою вони поділяються на інтерперсональні та інтраперсональні¹¹. Інтерперсональні мотиви виникають у тих випадках, коли через суїцидальну поведінку людина намагається викликати певні дії з боку іншої особи або осіб чи викликати зміну ставлення інших. Інтраперсональні мотиви частіше зустрічаються тоді, коли зв'язок з іншими людьми вже порушений. Суїцидальні дії виражають насамперед внутрішні стреси і спрямовані на забезпечення внутрішніх психологічних, здебільшого пригнічених, притлумлених та нереалізованих потреб.

Д. Федотов відзначає, що суїцидальні спроби і наміри частіше виникають у підлітків у відповідь на систематичне словесне приниження, ігнорування їх думки близькими, утиск самостійності, у відповідь на конфліктні ситуації, пов'язані зі зловживанням алкоголем і прийомом наркотичних засобів, унаслідок властивих цьому віку сексуальних проблем.

На мою думку, доцільним є виділення таких основних мотивів суїцидальної поведінки серед молоді:

1. Переживання образи, самотності, відчуженості, неможливість бути зрозумілим.
2. Реальна або уявна втрата батьківської любові, нерозділене кохання (кохання без взаємності), ревності.
3. Переживання, пов'язані зі смертю одного з батьків, розлучення батьків.
4. Почуття провини, сорому, образи, незадоволеності собою.
5. Страх перед ганьбою, глузуванням, приниженням.
6. Страх перед покаранням.
7. Любовні невдачі, сексуальні ексцеси, вагітність.
8. Почуття помсти, погроз, шантажу.
9. Бажання привернути до себе увагу, викликати жаль, співчуття.

Учені виявили, що підлітки, схильні до суїциду, частіше не відчувають великих стресів у своєму житті, вони, скоріше, мають деяку патологію особистості, яка не дозволяє їм повноцінно справлятися з особливостями перебігу пубертатного періоду. Крім цього, особи, схильні до суїциду, на початку мають проблеми в стосунках з сім'єю або з однолітками, страждають від надлишкової уваги з боку рідних або ж від недбалого виховання. Як засвідчують дані, наведені А. Г. Амбрумовою, найбільший відсоток суїцидентів складають підлітки. Вона визначила певні групи підлітків, які можуть покінчити життя самогубством:

- підлітки, які вже намагалися покінчити з собою (підлітки, які один раз спробували, повторюють це декілька разів);
- підлітки із залежністю (алкоголь, наркотики, токсини), що призводить до запаморочення свідомості, порушення психіки та депресивного стану;
- підлітки, в родині яких є самогубці;
- фізично неповноцінні підлітки, діти, які хворіють невиліковними хворобами;

¹¹ Москалець В. П. Психологія суїциду / В. П. Москалець. – К., 2004. – 246 с.

- психічно хворі підлітки, які страждають афективними розладами та тяжкими депресіями;
- підлітки, які пережили важку втрату (смерть батьків)¹².

Обстеження підлітків, які намагалися вчинити самогубство, а також «психологічна аутопсія» (аутопсія – медичне обстеження тіла для встановлення причини і обставин смерті) вже скоєних суїцидів виявили певні фактори ризику. Хоч багато підлітків, які стикаються з ними, не приходять до думок про самогубство, ці фактори можуть служити сигналами, що попереджають про можливу небезпеку. У цілому до факторів ризику суїциду в підлітків відносять:

- раніше здійснена спроба суїциду (основна окрема прогностична ознака);
- депресія, що включає сильні переживання безпорадності й безнадійності;
- інші психіатричні проблеми, такі, як розлад поведінки (що включає в себе асоціальні риси поведінки (жорстокість, крадіжки, бійки, втечі з дому) або асоціальний особистісний розлад (психічний розлад, що включає в себе виражені психопатичні риси (імпульсивність, порушення закону, агресивність, безвідповідальність тощо), підлягає діагностиці тільки в осіб, які старші 18 років);
- зловживання алкоголем та іншими речовинами, що викликають залежність;
- життєві обставини, які породжують напругу;
- доступ до зброї та її застосування¹³.

Підлітки, які вчиняють спробу суїциду, не просто реагують на окрему подію, що засмучує. Самогубства зазвичай відбуваються в ситуації довгоіснуючих особистісних або сімейних проблем, хоч сама спроба може бути імпульсивною. Психолог-дослідник Елкінд відносить різке зростання числа підліткових суїцидів на рахунок зростаючого тиску, що здійснюється на дітей при спробі добитися від них досягнень і відповідальності в роки до самогубства. Інші вчені звинувачують засоби масової інформації: спостерігається істотне зростання суїцидальної поведінки після того, як по телебаченню або в газетах повідомляється про факти самогубства. Опис суїцидів у художній літературі також впливає на зростання суїцидальної поведінки.

Вважаю, що підлітковий період сам по собі створює стресовий клімат, у якому вірогідніше здійснення спроби суїциду. Це період швидкого зростання, і в нашому суспільстві він часто пов'язаний з конфліктами, відчуттям депресії, напругою і проблемами в школі і вдома.

Власне дослідження

Для підтвердження або спростування зазначених вище положень я провела дослідження на вивчення психологічних причин схильності до суїцидальної поведінки серед підлітків. У дослідженні брали участь учні віком 13–14 років загальноосвітньої школи № 31 м. Черкаси у кількості 50 осіб. У ході експериментальної частини я використовувала наступні методики: «Методика діагностики рівня тривожності» Дж. Тейлора та «Опитувальник суїцидального ризику» модифікації Т. Разуваєвої.

¹² Амбрумова А. Г. Диагностика суицидального поведения // Методические рекомендации / А. Г. Амбрумова. – М., 1998. – 86 с.

¹³ Личко А. Е., Попов Ю. В. Психопатические расстройства у подростков / А. Е. Личко, Ю. В. Попов. – Л. : «Бехтерева», 1987. – 347 с.

Після проведення зазначених методик мною було встановлено, що переважаючим фактором суїцидального ризику є соціальний песимізм (кількість таких респондентів склала 30 %). Ієрархію факторів виникнення суїциду, визначених респондентами, можна подати наступним чином:

- 1) соціальний песимізм – 33,45 %;
- 2) ефективність – 26,7 %;
- 3) тимчасова перспектива – 13,4 %;
- 4) антисуїцидальний чинник – 13,4 %;
- 5) неспроможність – 6,7 %;
- 6) максималізм – 6,7 %.

Також у процесі дослідження я мала змогу виявити рівень тривожності дітей підліткового віку. У відсотковому співвідношенні я встановила, що середній (з тенденцією до низького) рівень тривожності спостерігається у 13,3 % респондентів; середній (з тенденцією до високого) рівень – у 73,4 %; високий – у 13,3 %.

Дослідження дало змогу мені зробити наступний висновок: домінантним фактором суїцидальної схильності є соціальний песимізм, що характеризується негативною концепцією навколишнього світу, сприйняттям світу як ворожого, що не відповідає уявленням про нормальні або задовільні для людини стосунки з оточуючими. Іншою причиною є нестійкість поведінки дітей, зниження результативності їх діяльності, вплив тривоги на професійну спрямованість.

Крім того, причини суїциду підлітків можуть знаходитися в різних сферах їхнього життя. Великий вплив має не лише соціальне оточення дитини, а й біологічні та генетичні передумови суїциду. Враховуючи отримані результати, слід наголосити, що вчасне проведення діагностики та профілактики суїцидального ризику сприятиме уникненню фатальних наслідків. У зв'язку з цим я рекомендую програму профілактики суїцидів, що включає в себе наступні рекомендації:

- професійна підготовка педагогів, медичних працівників і працівників служб психічного здоров'я;
- заборона доступу до зброї через прийняття законів про більш строгий контроль її використання;
- освітня підготовка персоналу ЗМІ у сфері суїцидальної поведінки для забезпечення коректної і доречної подачі інформації;
- виявлення і терапевтична допомога молоді з групи ризику.

Висновок

Отже, самогубство – складний багатогранний феномен, який акумулює проблеми філософські (втрата сенсу життя), психологічні (психологічна дезадаптація, фрустрація), соціальні (соціальна невлаштованість, втрата статусу і т. ін.), моральні, правові та медичні (важка хвороба, психічний розлад). Питання про те, що вважати самогубством, на перший погляд цілком очевидне: навмисне позбавлення себе життя. Проте у ході аналізу цього соціального відхилення з'ясовується, що все набагато складніше. Суспільство, в якому відбуваються самогубства, є дестабілізованим, а отже і його розвиток відбувається в хибному напрямі. Стосовно передумов суїцидальної поведінки, я вважаю, що особливості перебігу підліткового віку, які супроводжуються невпевненістю дітей у своїх силах, труднощами в спілкуванні та взаємодії з дорослими й однолітками, максималізмом і появою акцентуацій характеру, лише підвищують рівень ризику. Своєчасна

діагностика та корекція суїцидальних проявів знизить його і посприє зниженню рівня тривожності.

Перспективу дослідження вбачаю у розробці та впровадженні комплексу профілактичних програм щодо вирішення проблем суїцидальної поведінки на міжнародному рівні.

Бібліографія

- Амбрумова А. Г. Анализ состояний психологического кризиса и их динамика / А. Г. Амбрумова // Психологический журнал. – Т. 6. – №6. – 1985. – С. 107–115.
- Амбрумова А. Г. Диагностика суицидального поведения // Методические рекомендации / А. Г. Амбрумова. – М., 1998. – 86 с.
- Дубровина И. В. Формирование личности в переходный период от подросткового к юношескому возрасту / И. В. Дубровина. – М.: Педагогика, 1987. – 117 с.
- Личко А. Е., Попов Ю. В. Психопатические расстройства у подростков / А. Е. Личко, Ю. В. Попов. Л.: «Бехтерева», 1987. – 347 с.
- Москалец В. П. Психологія суїциду / В. П. Москалец. – К., 2004. – 246 с.
- Селиванова З. К. Смыслоразнонаправленности ориентации подростков / З. К. Селиванова // Социологические исследования. – № 2. – 2001. – 59 с.
- Тюріна В. О. Причины самогубства дітей і підлітків / В. О. Тюріна // Педагогіка і психологія. – № 2. – 1998. – С. 53–61.

Микола Боть

СТВОРЕННЯ АВТОМАТИЗОВАНОГО СТЕНДУ ДЛЯ НАВЧАЛЬНОЇ ЛАБОРАТОРІЇ

Вступ

Сучасний світ є високотехнологічним і перебуває у неперервному розвитку. Кількість наукових та інженерних новинок, що спрямовуються на вирішення проблем людства і задоволення його прикладних потреб, зростає кожної миті. Таке явище пов'язане з невинною силою людського пізнання і бажанням зробити наше життя безпечнішим та повноціннішим. Це стосується, насамперед, розробок у сфері медицини, екології, інформаційних технологій. Однак, на мою думку, швидкий прогрес має і зворотний бік. Людство зіткнулося з проблемою, коли неперервне примноження технічних інновацій супроводжується нагромадженням серйозних проблем сучасного суспільства. Серед таких проблем – нераціональне використання вичерпних природних ресурсів, високий рівень забруднення практично всіх регіонів планети промисловими відходами. Їх вирішення має ґрунтуватися на активному впровадженні ідей сталого розвитку. Важливу роль у цьому процесі відіграє діяльність університетів та інших навчальних закладів. Вважаю, що вона повинна активізуватися і бути спрямованою не тільки на високопрофесійну підготовку майбутніх фізиків, інженерів, біологів, фахівців з комп'ютерних технологій тощо, але й звертати їх увагу на особливості господарювання в рамках підходів сталого розвитку.

Університетська підготовка в сучасному світі повинна включати розгляд морально-етичних аспектів діяльності осіб, які створюють та впроваджують новітні технології, для максимально повного розкриття ідей відповідальності інженерів, науковців за результати своєї роботи. На моє глибоке переконання, високі технології повинні узгоджуватися насамперед з ідеями екологічної безпеки та раціонального природокористування. Для конкретних технічних розробок інженери повинні передбачати, чи точніше, чітко розраховувати як позитивні аспекти, так і ті проблеми, що можуть виникнути у процесі функціонування об'єкта, способи його утилізації, вплив на навколишнє середовище.

Якщо розглядати питання ширше, то йдеться про подолання розриву, що виник між теоретичним та прикладним компонентами підготовки спеціалістів-інженерів. Ця проблема є актуальною для освітніх закладів усього світу. Майбутні інженери повинні розуміти суть технологічних процесів, бути спроможними зробити внесок у розвиток інженерних продуктів та, працюючи в такий спосіб, розвиватися як цілісні, зрілі та вдумливі фахівці.

Одним із підходів, що використовують навчальні заклади, є виконання студентських проектів ще на етапі навчання на молодших курсах. Такий підхід дозволяє моделювати реальну ситуацію створення нового об'єкта відповідно до цілої низки вимог. Теми таких проектів можуть бути визначені заздалегідь викладачами фахових дисциплін, а можуть і виникати як відповідь на прикладні потреби навчального закладу чи окремого підрозділу. Актуальною проблемою більшості

сучасних українських навчальних закладів є оновлення матеріальної бази навчальних лабораторій. Саме така діяльність і виносить як тема для студентських розробок. З іншого боку, такий проект є повноцінним інженерним завданням, для якого виконавці повинні володіти знаннями з теоретичного курсу та мати належні практичні навички. Крім того, на відносно невеликому проекті можна належним чином відпрацювати методики оцінювання екологічності розробки, її впливу на навколишнє середовище.

Продуктивна та безпечна робота навчальних лабораторій вищих навчальних закладів вимагає застосування сучасних методів і засобів вимірювання фізичних величин. Автоматичний контроль є першим ступенем автоматизації, без успішного функціонування якого неможливе створення ефективних автоматизованих систем наукових досліджень. Саме тому розробка лабораторного стенду, орієнтованого у нашому випадку на проведення автоматизованих досліджень теплових властивостей гранульованих матеріалів та рідин, має важливе прикладне значення.

Навчальні автоматизовані системи збирання даних створені з використанням середовища графічного програмування LabView^{1,2} дозволяють залучати до постановки експериментальних досліджень студентів фізичних та інженерних спеціальностей різних курсів, адже передбачають як, у найпростішому випадку, виконання роботи за детально визначеними інструкціями, так і, для старших курсів, створення власного програмного забезпечення на базі вже існуючого для проведення оригінальних досліджень. Тому метою роботи було створення автоматизованого лабораторного стенду для вимірювання температури рідких і гранульованих матеріалів.

У рамках дослідження було визначено такі завдання:

- 1) сформулювати технічне завдання, визначивши вимоги до апаратного та програмного забезпечення, виходячи як з сучасного стану проблеми, так із наявного в лабораторії забезпечення;
- 2) обрати оптимальне (з точки зору надійності та відповідності вимогам конкретного експерименту) обладнання;
- 3) визначити потоки даних, що будуть виникати під час роботи системи та відповідні канали їх передачі;
- 4) розробити ефективний (з точки зору обміну даними) та дружний інтерфейс засобами середовища LabVIEW;
- 5) провести тестування лабораторного стенду.

Оскільки робота стенду ґрунтується на вимірюванні температури, то також було потрібно провести аналіз джерел, присвячених методам її визначення, а саме: вивчити фізичні принципи роботи термопар, специфіку їх використання для різних режимів роботи. Структурну схему стенду наведено на рисунку 1^{3,4}.

¹ Батоврин В. К., Бессонов А. С., Мошкин В. В., Папуловский В. Ф. LabVIEW: практикум по основам измерительных технологий : Учебное пособие для вузов [Текст]. – М. : ДМК Пресс, 2005. – 208 с.

² Тревис Дж. LabVIEW для всех [Текст] / Джеффри Тревис : Пер. с англ. Клушин Н. А. – М. : ДМК Пресс ; ПриборКомплект, 2005. – 544 с.

³ Ан П. Сопряжение ПК с внешними устройствами : пер. с англ. / П. Ан. – М. : «ДМК-Пресс», 2008. – 320 с.

⁴ Смит Дж. Сопряжение компьютеров с внешними устройствами. Уроки реализации : пер. с англ. / Дж. Смит. – М. : Мир, 2006. – 266 с.

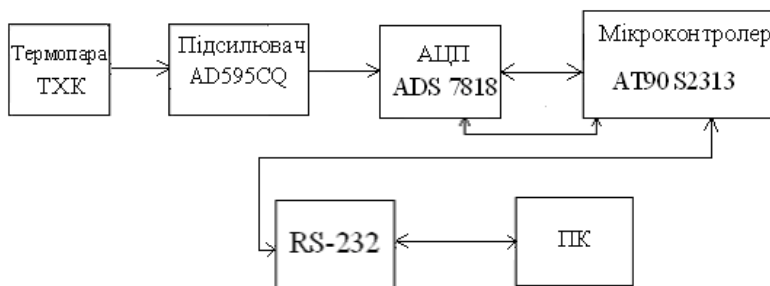

Рис. 1. Структурна схема системи для вимірювання температури

Апаратна частина розробки

Датчиком температури було обрано термопару ТХК (хромель-копель), що є представником класу термопар із неблагородних металів і має високу стабільність і надійність роботи. Цей тип термопар є найпотужнішим серед аналогів, що робить можливим проведення точних вимірювань навіть при незначній різниці температур на холодному і гарячому спаях, що зручно для низки лабораторних робіт, що передбачають занурення термопар у вимірюване середовище.

Основні технічні характеристики термопар:

- діапазон вимірювання температури $-50 \dots +600 \text{ }^\circ\text{C}$;
- коефіцієнт термоЕРС у заданому діапазоні $68 \text{ мкВ}/^\circ\text{C}$;
- гранична температура при короткочасному вимірюванні 800°C ;
- клас допуску 1,2;
- показник інерційності $18 \dots 25$ секунд.

Оскільки величина сигналу на виході з термопарі занадто мала для сприйняття АЦП, то до схеми підключається підсилювач. Ми використовували AD595 – вимірювальний підсилювач і компенсатор холодного спаю термопарі на монолітній мікросхемі. Він порівнює еталон точки плавлення льоду з сигналом підсилювача, який заздалегідь калібрується, щоб отримати вихідний сигнал високого рівня безпосередньо із сигналу термопарі. Компенсатор холодного спаю підсилювача призначений для роботи з термопарами класу К, тому для отримання коректного сигналу його було відкориговано шляхом додавання резисторів (рис. 2). Значення дійсної напруги визначається за формулою:

$$E = (U / 247.3) - 0.011. \quad (1)$$

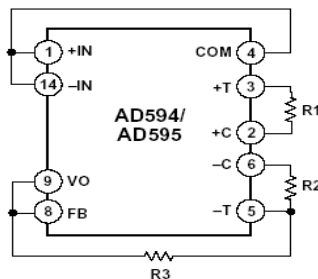

Рис. 2. Коригування роботи підсилювача додатковими резисторами

Перетворення аналогового сигналу в цифровий здійснюється за допомогою інтегральної схеми ADS7818, що зв'язана з керуючим мікроконтролером через послідовний інтерфейс SPI⁵. Цей перетворювач є достатньо дешевим, має високу швидкість та точність. Оскільки мікроконтролер AT90S2313 не має вбудованого інтерфейсу SPI, то він реалізується програмним шляхом. Також мікроконтролер зв'язаний через інтерфейс I2C із мікросхемою пам'яті, що дозволяє зберігати дані паралельно з їх передачею на обробку ЕОМ.

Розроблене програмне забезпечення для мікроконтролера дозволяє працювати у трьох заданих режимах⁶ (рис. 3):

Режим 1 дозволяє записувати виміряні дані у мікросхему пам'яті шляхом натиснення на відповідну кнопку, а також зчитувати їх через послідовний порт на ПК, використовуючи спеціалізоване програмне середовище для зв'язку з системою (LabVIEW).

Режим 2 дозволяє виводити результат аналого-цифрового перетворення безпосередньо на ПК без запису в пам'ять, використовуючи спеціалізоване програмне середовище для зв'язку із системою.

Режим 3 дозволяє відображати значення оцифрованого сигналу на семисегментному індикаторі, не використовуючи ПК. Цей режим є додатковим, оскільки працює і в режимах 1 та 2. Для його активації необхідно підключити живлення і вхідний сигнал до плати спряження.

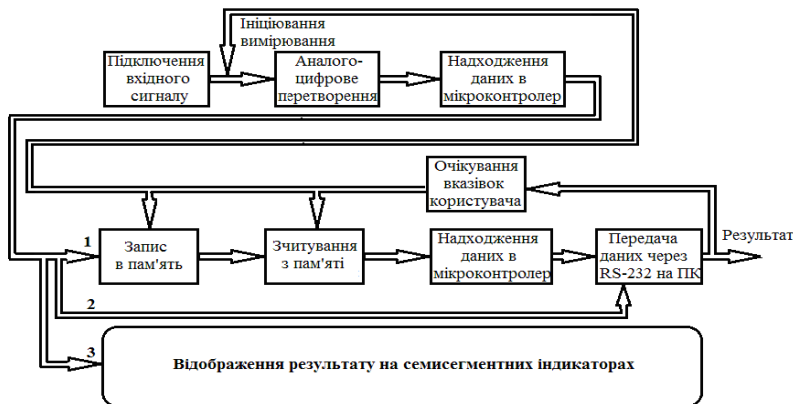

Рис. 3. Алгоритм функціонування⁷

Принципова схема робочої плати, розроблена в середовищі Proteus, зображена на рисунку 4.

Зв'язок мікроконтролера з ЕОМ здійснюється через послідовний інтерфейс RS-232⁸. Лабораторний стенд не вимагає для роботи наявності потужної обчислю-

⁵ Кулик А. Я., Кривоугубченко С. Г., Компанець М. М., Кривоугубченко Д. С. Проектування мікропроцесорних засобів автоматики [Текст]. / Під загальною редакцією А. Я. Кулика. Навчальний посібник. – Вінниця : ВДТУ, 2001. – 135 с.

⁶ Товчак С. С. Система мікропроцесорного управління платою спряження [Текст] / С. С. Товчак // Актуальні проблеми природничих та гуманітарних наук у дослідженнях молодих вчених – Родзинка 2011: [тези доповідей] XIII Всеукраїнської студент. конф., Черкаси, 14 – 15 квітня 2011 р. – Черкаси, 2011. – С. 349 – 351.

⁷ Там само.

вальної машини, адже середовище LabVIEW дозволяє створювати незалежні програмні модулі. Такий варіант зручний для навчальної лабораторії.

Програмне забезпечення лабораторного стенду

Взаємодія з вимірюваною системою через персональний комп'ютер здійснюється за допомогою програмного забезпечення, розробленого мною у середовищі графічного програмування LabView.

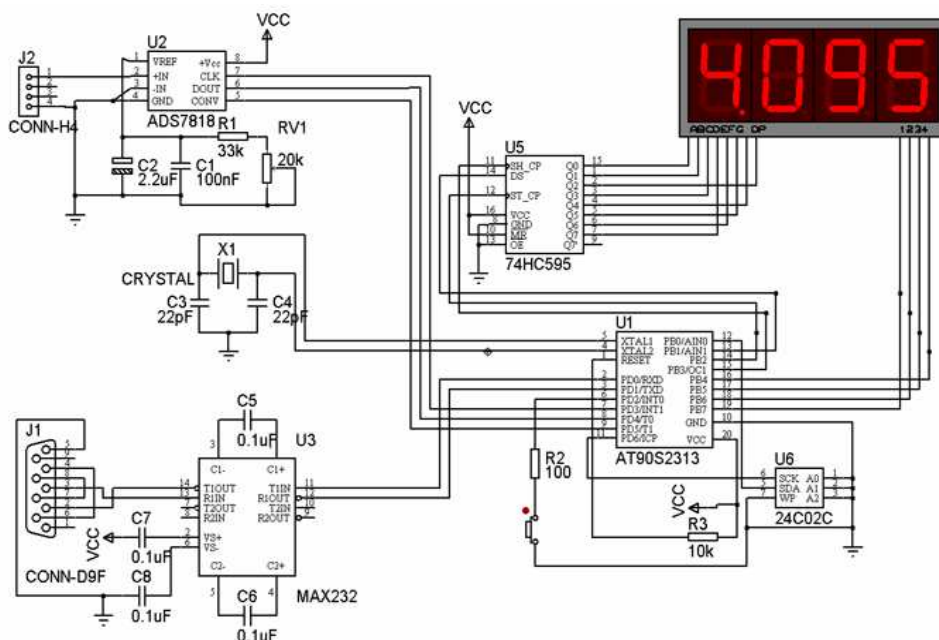

Рис. 4. Плата спряження⁹

Останні роки позначені спільною для багатьох навчальних і наукових установ тенденцією – поступово звичайні вимірювальні системи в лабораторіях інтегруються з надзвичайно перспективними приладами нового покоління, що отримали назву віртуальних вимірювальних приладів. Пристроєм відображення та обробки інформації такого приладу є комп'ютер. Сигнал, який підлягає обробці, передається в комп'ютер через плати спряження, важливим компонентом яких є аналого-цифровий перетворювач. Характерною рисою віртуальних вимірювальних систем є їх висока гнучкість, що надає змогу конструювати найрізноманітніші пристрої чи їх комбінації.

Популярним середовищем, що ґрунтується на концепції віртуальних, став програмно-апаратний комплекс віртуальних вимірювальних приладів NI LabVIEW

⁸ Луценко Г.В., Луценко Гр.В., Товкач С.С., Савісько А.В., Світличний Є.О. Розробка спеціалізованої системи збору даних. Вісник Київського національного університету. – 2010. – №3 (53). – С. 59-64.

⁹ Товкач С. С. Система мікропроцесорного управління платою спряження [Текст] / С. С. Товкач // Актуальні проблеми природничих та гуманітарних наук у дослідженнях молодих вчених – Родзинка 2011: [тези доповідей] XIII Всеукраїнської студент. конф., Черкаси, 14 – 15 квітня 2011 р. – Черкаси, 2011. – С. 349 – 351.

(National Instruments Laboratory Virtual Instrument Engineering Workbench). У фундаментальній науці LabVIEW використовують такі передові центри, як CERN, Lawrence Livermore, Batelle, Oak Ridge, в інженерній практиці – об'єкти космічного, повітряного, надводного та підводного флотів, промислові підприємства.

Надзвичайно широкі можливості тих рішень, які пропонуються NI LabView, зробили цей продукт провідним у галузі розробки контрольно-вимірювальних та автоматизованих систем різного призначення. У середовищі LabView поєднані можливості проведення віртуальних вимірювань на реальних об'єктах із широкими можливостями імітаційного моделювання. Слід зазначити, що NI LabView передбачає можливості інтеграції з іншими програмними та апаратними засобами, зокрема NI Multisim та NI ELVIS, що дозволяє використовувати цей пакет в електротехніці, схемотехніці, радіотехніці для розробки, моделювання, прототипування й тестування електронних схем. Не менш широкі можливості надає LabView і для розробки систем управління як для автоматизації наукових досліджень, так і для інженерних завдань, пов'язаних із розробкою контролерів, моделюванням динамічних систем тощо.

Програма у LabVIEW створюється одночасно в двох вікнах, одне з яких називається передньою панеллю і містить елементи управління (перемикачі, регулятори) й виведення (діаграма). Друге вікно називається блок-діаграмою і містить графічний код, а саме: процедури програмування (цикли, оператор умови), математичні оператори, елементи роботи з масивами, файлами даних тощо.

Стандартна програма керування роботою лабораторного стенду дозволяє виконувати такі дії¹⁰:

1) вибрати або задати порт, до якого підключений пристрій (за замовчуванням обрано COM-порт);

2) задати параметри роботи АЦП (за замовчуванням встановлюються спеціально розраховані параметри швидкості передачі даних, часова затримка між двома керуючими сигналами, стопові біти, довжина рядка даних);

3) виконати перетворення термоЕРС визначеного типу термопари у реальні значення температури. Для цього моє програмне забезпечення виконує: переведення отриманих даних із двійкового коду в десятковий формат; перетворення значень напруги в значення температури, за допомогою поліноміальних коефіцієнтів, відомих для кожного типу термопари, та формули:

$$T = \sum_{i=0}^{\infty} C_i \cdot E^i . \quad (2)$$

Модуль-перетворювач можна змінювати під час переходу з одного типу термопари до іншого, а опис формули обчислення в програмному модулі здійснюється за допомогою елемента Formula Node;

4) відображати результати роботи установки в реальному часі за допомогою графічного інтерфейсу;

5) зберігати дані роботи установки (результати дослідження записуються у файл у вигляді таблиці, який можна відкрити за допомогою різних редакторів).

¹⁰ Боть М. М., Пучковський О. С. Проектування вимірювальної системи для визначення теплових характеристик [Текст] / М. М. Боть, О. С. Пучковський // Актуальні проблеми природничих та гуманітарних наук у дослідженнях молодих вчених – Родзинка 2011 : [тези доповідей] XIII Всеукраїнської студент. конф., Черкаси, 14 – 15 квітня 2011 р. – Черкаси, 2011.

Передню панель розробленої програми представлено на рисунку 6.

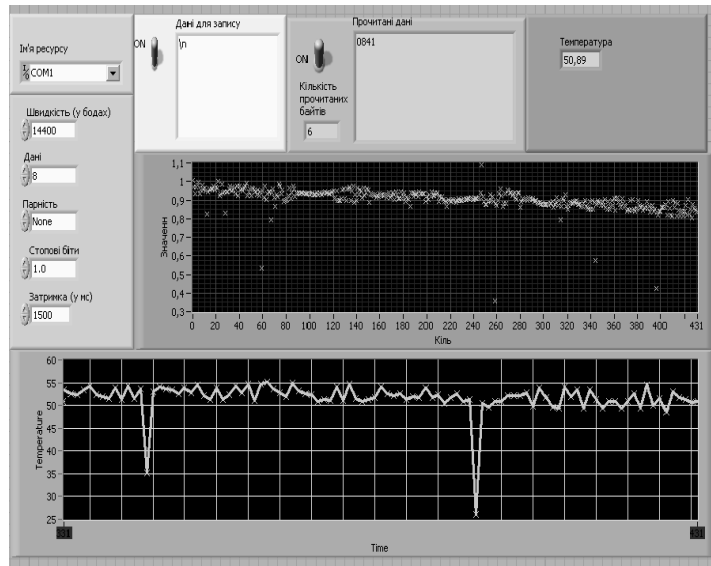

Рис. 6. Передня панель програми керування

(Джерело: авторська розробка)

Блок-схему програми обробки даних зображено на рисунку 7.

Представлений віртуальний пристрій призначений лише для отримання значень температури, але, за необхідності, кожен студент може додати до нього власноруч створені модулі LabVIEW, що будуть перетворювати отримані значення температури в необхідні величини, що вимірюються.

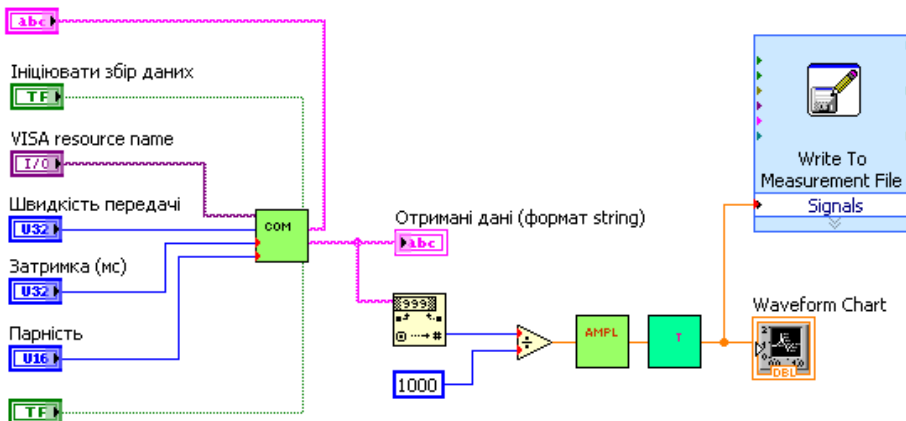

Рис. 7. Функціональна блок-схема програми

(Джерело: авторська розробка)

Висновки

У процесі виконання цієї роботи мною було розроблено апаратно-програмний комплекс, що включає вимірювальну систему й відповідне програмне забезпечення і дозволяє в автоматизованому режимі проводити дослідження, зберігати в пам'яті та графічно відображати результати досліджень.

Бібліографія

- Ан П. Сопряжение ПК с внешними устройствами: пер. с англ. / П. Ан. – М. : «ДМК-Пресс», 2008. – 320 с.
- Батоврин В. К., Бессонов А. С., Мошкин В. В., Папуловский В. Ф. LabVIEW: практикум по основам измерительных технологий : Учебное пособие для вузов [Текст]. – М. : ДМК Пресс, 2005. – 208 с.
- Боть М. М., Пучковський О. С. Проектування вимірювальної системи для визначення теплових характеристик [Текст] / М. М. Боть, О. С. Пучковський // Актуальні проблеми природничих та гуманітарних наук у дослідженнях молодих вчених – Родзинка 2011 : [тези доповідей] XIII Всеукраїнської студент. конф., Черкаси, 14 – 15 квітня 2011 р. – Черкаси, 2011.
- Кулик А. Я., Кривогубченко С. Г., Компанець М. М., Кривогубченко Д. С. Проектування мікропроцесорних засобів автоматики [Текст]. / Під загальною редакцією А. Я. Кулика. Навчальний посібник. – Вінниця : ВДГУ, 2001. – 135 с.
- Луценко Г. В., Луценко Гр. В., Товкач С. С., Савісько А. В., Світличний Є. О. Розробка спеціалізованої системи збору даних. Вісник Київського національного університету. – 2010. – №3 (53). – С. 59-64.
- Смит Дж. Сопряжение компьютеров с внешними устройствами. Уроки реализации : пер. с англ. / Дж. Смит. – М. : Мир, 2006. – 266 с.
- Товкач С. С. Система мікропроцесорного управління платою спряження [Текст] / С. С. Товкач // Актуальні проблеми природничих та гуманітарних наук у дослідженнях молодих вчених – Родзинка 2011 : [тези доповідей] XIII Всеукраїнської студент. конф., Черкаси, 14 – 15 квітня 2011 р. – Черкаси, 2011. – С. 349 – 351.
- Тревис Дж. LabVIEW для всех [Текст] / Джеффри Тревис: Пер. с англ. Клушин Н. А. – М. : ДМК Пресс ; ПриборКомплект, 2005. – 544 с.

RECENZJE

Franciszek Szlosek
Akademia Pedagogiki Specjalnej
im. Marii Grzegorzewskiej
w Warszawie

Warszawa, dn. 8.01.2012 r.

RECENZJA

**Pracy zbiorowej pt. „Zrównoważony rozwój. Debiut naukowy 2011”
(teksty polskich autorów), red. naukowa: Teresa Jemczura i Henryk Kretek**

Uwagi wstępne

Recenzowana praca stanowi pokłosie drugiej edycji konkursu na innowacyjny artykuł lub esej, ogłoszony w ramach projektu „Debiut naukowy 2011”, a realizowany przez raciborskie Biuro Prof. dra hab. inż. Jerzego Buzka – posła do Parlamentu Europejskiego, we współpracy z Narodową Akademią Nauk Pedagogicznych Ukrainy, Akademią Pedagogiki Specjalnej im. M. Grzegorzewskiej w Warszawie oraz Państwową Wyższą Szkołą Zawodową w Raciborzu w terminie 11.04 – 30.10.2011 r. Adresatami tego konkursu byli studenci różnych uczelni i kierunków studiów oraz słuchacze studiów doktoranckich organizowanych w tych uczelniach w Polsce i w Ukrainie.

Warto, zatem podkreślić, iż druga edycja tegoż konkursu (pierwsza odbyła się w 2010 roku) została umiędzynarodowiona, co w sposób zasadniczy artykułuje znaczenie projektu i podnosi rangę recenzowanej pracy do międzynarodowej publikacji.

W konkursie „Debiut naukowy 2011” wzięło udział, z polskiej strony, kilkudziesięciu studentów i doktorantów reprezentujących Uniwersytet Warszawski, Uniwersytet Jagielloński, Szkołę Główną Handlową, Politechnikę Warszawską, Uniwersytet im. Adama Mickiewicza w Poznaniu, Uniwersytet Marii Curie – Skłodowskiej, Katolicki Uniwersytet Lubelski, Uniwersytet Śląski, Uniwersytet Szczeciński, Akademię Pedagogiki Specjalnej im. Marii Grzegorzewskiej i wiele innych.

Jednym z najważniejszych celów konkursu było, podobnie jak w pierwszej edycji, umożliwienie studentom i doktorantom opublikowania własnego, naukowego tekstu w formie artykułu lub eseju, w recenzowanej pozycji.

Warunkiem udziału w konkursie było przesłanie w terminie do 30 października 2011 r. własnego opracowania tekstu, w którym autor przedstawia swój pogląd, pomysł, punkt widzenia na wybrany przez siebie problem (zagadnienie), pod warunkiem, iż będzie on omówiony w aspekcie zrównoważonego rozwoju, a jednocześnie będzie spełniał kryterium naukowości.

Przewodniczącym Rady Naukowej zatwierdzającej wyniki konkursu, a także patronem całego przedsięwzięcia jest Prof. Jerzy Buzek, były Premier naszego kraju oraz Przewodniczący Parlamentu Europejskiego. Stąd trzech autorów najwyżej ocenionych prac otrzyma zaproszenie do zwiedzenia Parlamentu Europejskiego.

Teksty nadesłane przez studentów, zgodnie z założeniami, charakteryzowały się zróżnicowaną problematyką, ale w zdecydowanej większości mieściły się w ramach zrównoważonego rozwoju. Zdecydowanie największym zainteresowaniem Autorów cieszyła się problematyka polityki lokalnej, zarówno gospodarczej, jak i społecznej. Niewiele rzadziej uczestnicy konkursu podejmowali zagadnienia ściśle odnoszące się do edukacji, a szczególnie do różnych aspektów szkolnictwa wyższego. Często Autorzy podejmowali również tematykę z zakresu szeroko rozumianego prawodawstwa czy

ekonomii i zarządzania. Uderza fakt, iż zaledwie pojedyncze osoby pisały o ekologicznych i technicznych aspektach zrównoważonego rozwoju.

Zaledwie jedna praca dotyczyła zagadnień techniczno – technologicznych (Maciej Jastrzębski: *Nanotechnologia w aspekcie zrównoważonego rozwoju*. Uniwersytet im. Adama Mickiewicza w Poznaniu, II rok studiów doktorskich) okazała się niezwykle wartościowym tekstem, i to zarówno pod względem naukowo – poznawczym, jak również praktycznym.

Mnie osobiście zaimponowało opracowanie Tomasza Chabinka studenta informatyki Uniwersytetu Wrocławskiego i jednocześnie studenta ekonomii (Uniwersytet Ekonomiczny we Wrocławiu), który w sposób niezwykle ciekawy, spełniając kryteria naukowości, przedstawił filozoficzne (w tym etyczne) podstawy zrównoważonego rozwoju. Pamiętajmy, że problematykę humanistyczną podjął student techniczno – ekonomicznych kierunków, młody człowiek, który jeszcze nie tak dawno był maturzystą.

Także niezwykle interesującym tekstem wydaje się być artykuł Daniela Kontowskiego pt. „*Biorąc umysły poważnie. Zrównoważony rozwój a studia uniwersyteckie*”. Autor, student dwóch najważniejszych polskich uniwersytetów (Uniwersytetu Warszawskiego i Uniwersytetu Jagiellońskiego) zastanawia się nad słabością polskich uniwersytetów, nad przyczynami i skutkami niezadowolających wyników kształcenia uniwersyteckiego (m.in. brak realizacji funkcji kreującej i inspirującej) oraz postuluje rzetelną debatę w tym zakresie.

Z analizy nadesłanych tekstów wyraźnie widać, iż poziom opracowań, ich tematyka, mogą bardziej satysfakcjonować, niż było to w konkursie w 2010 roku. Istotnym elementem każdej pracy zbiorowej, zwłaszcza o tak zróżnicowanej tematyce, jest jej struktura treściowa.

Stąd teksty polskie proponuję zgromadzić, zestawić w następujące bloki treściowe:

- I. Wybrane aspekty prawne a zrównoważony rozwój.
- II. Polityka społeczna w kontekście zrównoważonego rozwoju.
- III. Zrównoważony rozwój w ekonomii i zarządzaniu.
- IV. Edukacja w Polsce jako obszar rezerw w dążeniu do równowagi rozwojowej.
- V. Turystyka i rekreacja.
- VI. Techniczno – ekologiczne rozwiązania jako przykłady dążeń rozwojowych w naszym kraju.

Przedstawiając powyższe propozycje chce podkreślić ich umowność, ale jednocześnie zaakcentować potrzebę wyodrębnienia (tych czy innych) bloków treściowych.

Na koniec pragnę jeszcze raz pogratulować Profesorowi Jerzemu Buzkowi i Jego współpracownikom z raciborskiego Biura znakomitego pomysłu, jakim jest *Konkurs „Zrównoważony Rozwój”* i zaapelować o jego kontynuację i dalszy rozwój.

Książka, która stanowi efekt konkursu, ma charakter oryginalnej pracy zbiorowej, jest niezwykle ciekawym śladem pozytywnej współpracy polityków z młodym pokoleniem, z przyszłymi przedstawicielami polskich elit społeczno – zawodowych.

Zasadność druku tej pozycji, w moim głębokim przekonaniu, nie może budzić wątpliwości.

Franciszek Szlosek

РЕЦЕНЗІЯ

На статті українських студентів, поданих на конкурс в рамках проекту «Сталий розвиток. Науковий дебют 2011»

(фрагменти)

Вступні акценти

У 2011 році українські студенти завдяки ініціативам депутата Європейського Парламенту, професора, доктора хабілітованого, інженера **Єжи Бузека** отримали можливість дебютувати на європейському науковому конкурсі студентських робіт присвяченому проблемам сталого розвитку.

Співорганізатори цього конкурсу:

- Бюро професора, доктора хабілітованого, інженера **Єжи Бузека** – депутата Європейського Парламенту в м. Рацібож,
- Національна академія педагогічних наук України,
- Академія спеціальної педагогіки імені Марії Гжегожевської у Варшаві,
- Державна вища професійна школа у м. Рацібож.

Мета проекту полягала в залученні студентів до інноваційної наукової діяльності, формуванні в них критичного мислення в процесі самостійного наукового пошуку та підготовці авторської статті з проблеми сталого розвитку.

Участь у цьому конкурсі допомогла молодим науковцям не лише зробити перші кроки у дослідницькій діяльності, а набула значно ширшого значення. Проект активізував процес обміну науковими ідеями, думками, надбаннями прогресивної польської та української студентської молоді на міжнародному рівні.

Вважаємо за доцільне особливо наголосити на винятковій важливості ініціативи і підтримки цього проекту депутатом Європейського Парламенту, професором **Єжи Бузеком** та керівником його Бюро в м.Рацібожі **Генріхом Кретеком**, котрий забезпечував систематично організаційну й інформаційну підтримку проведення цього конкурсу.

Загальна оцінка студентських робіт

Наукові статті студентів присвячені проблемі сталого розвитку в різних його аспектах відповідно до власного бачення і кола наукових інтересів, а також тісно пов'язані з їх професійною підготовкою під час навчання в університеті. Комісією позитивно оцінено інтелектуальний внесок кожного автора та його творчість у розкритті обраної проблеми.

До конкурсної комісії надійшли студентські роботи з українських університетів. Найактивнішими й наполегливішими виявились студенти саме Черкаського національного університету імені Богдана Хмельницького, Житомирського державного педагогічного університету імені І.Франка, Миколаївського національного університету імені В.О.Сухомлинського.

Як наголошували організатори конкурсу дослідження проблеми, сталого розвитку дійсно відкрило студентам нові творчі можливості. Це підтверджується

тим, що наукові статті українських студентів були представлені у кількох галузях – з гуманітарних, природничих і технічних наук.

Складність оцінювання робіт, що надійшли до організаційного комітету, зумовлена різною спрямованістю досліджень. Наприклад, студентами-економістами запропоновано прогнозування та моніторинг динаміки національних господарств та світової фінансово-економічної системи (**Анастасія Батир**), а також довгострокове прогнозування світової економіки як основи сталого розвитку країн світу (**Ігор Стратійчук**); окреслено новий підхід до вибору індикаторів та здійснено аналіз основних тенденцій сталого соціального розвитку України на основі власних дослідницьких показників (**Ольга Міняйло**).

Увага майбутнього інженера **Миколи Боть** привернута до організації студентської науково-дослідної роботи: він наголошує на вихованні у студентів інженерних спеціальностей відповідального ставлення до навколишнього середовища та питань екологічної безпеки.

У сучасній цивілізації в співвідношенні людини та техніки, а саме – нове етичне підґрунття, на думку **Анастасії Коваленко**, має сприяти успішній реалізації концепції сталого розвитку як глобальної стратегії виходу із кризової ситуації. Цікаво, що студентка **Олена Колісник** пропонує своє бачення пріоритетних напрямів розробки Національної концепції сталого розвитку України.

Здійснено спробу з'ясувати шляхи досягнення сталого розвитку як моделі подальшої долі людства із окресленням завдань сучасності, які вбачаються **Олександрі Свешніковій** у переході до сталого розвитку суспільства, тобто до збалансованості економічного, екологічного та соціального чинників життя є діяльність у суспільстві.

Орієнтуючись на досягнення гідного життя в рамках фізично і біологічно можливого, дослідники-початківці не оминають увагою також проблеми формування здорового способу життя та дослідження навколишнього середовища, оскільки сьогодні актуальними є екологічні проблеми а також захисту життя і безпеки людини (**Марина Костюк, Любов Лозовська**). **Галина Мазур** визначила ступінь порушеності екосистем й здійнила спробу обґрунтувати схеми їх подальшого розвитку. Заслуговує також на увагу здійснений **Русланою Іщук** аналіз психологічної адаптованості людини у різних типах екосистем.

Студентами проаналізовано досить ґрунтовно філософські аспекти проблеми сталого розвитку: висвітлено дискусійні питання щодо реалізації ідеї глобальної етики в умовах міжкультурної взаємодії (**Олександр Дубина**), обґрунтовано провідну роль етики міжлюдських стосунків в технологічній цивілізації (**Максим Колісник**), обґрунтовано необхідність нового розуміння природного світу на засадах гуманізму та відповідальності перед наступними поколіннями (**Богдан Северенчук**).

Студентка **Оксана Коломієць** обґрунтовує у своїй праці положення про духовну єдність поколінь як обов'язкову складову сталого розвитку сучасного демократичного суспільства. Ефективним засобом формування демократичних традицій та культури у суспільстві **Яна Никогда** визначає оптимізовану організацію студентського самоврядування у вищих навчальних закладах України. **Анна Лесич** вбачає завдання вищих закладів освіти у створенні умов для всебічного розвитку молодшої людини у розкритті й реалізації її потенційних можливостей в майбутній професійній діяльності. **Олексій Антонов** доводить соціально-педагогічну важливість роботи з обдарованою молоддю.

Водночас зазначимо, що декілька студентських праць, які надійшли на конкурс, присвячені дослідженню негативних аспектів прогресу: **Юлія Мінгальова** висвітлює інформаційні небезпеки при використанні соціальних мереж, а **Юлія Скорик** розглядає проблему підліткового суїциду як фактору, що дестабілізує сталий розвиток українського суспільства.

Як свідчить аналіз змісту праць, поданих на конкурс, у студентських дослідженнях домінують позитивні настрої. Наприклад, **Дмитро Надолінський** обґрунтовує засади гармонійного розвитку високоосвідченої і високорозвиненої особистості.

Загальний висновок:

1. Статті, надіслані на конкурс «Науковий дебют – 2011» свідчать про належний рівень теоретичної і практичної підготовки студентів з обраного професійного напрямку і спеціалізації, про їх готовність до самостійного наукового аналізу різних аспектів проблеми сталого розвитку, а також про критичне мислення й відповідальне ставлення майбутніх фахівців до обґрунтування авторських рекомендацій.

2. Проведення за ініціативою депутата Європейського Парламенту професора, доктора хабілітованого, інженера **Єжи Бузека** міжнародного конкурсу «Науковий дебют – 2011» сприятиме формуванню нової молоді генерції майбутніх науковців в наших країнах.

3. Статті студентів (**Олексій Антонов, Анастасія Батир, Микола Боть, Дмитро Надолінський, Олександр Дубина, Руслана Ішук, Анастасія Коваленко, Максим Колісник, Олена Колісник, Оксана Коломієць, Марина Костюк, Анна Лесич, Любов Лозовська, Галина Мазур, Юлія Мінгальова, Ольга Міняйло, Яна Нікогда, Олександра Свешнікова, Богдан Северенчук, Юлія Скорик, Ігор Стратійчук, Ольга Тютенко**) відповідають вимогам міжнародного конкурсу «Науковий дебют – 2011» й рекомендуються до опублікування.

Голова конкурсної комісії:

Академік-секретар Відділення професійної освіти і освіти дорослих НАПН України, доктор педагогічних наук, професор, дійсний член НАПН України **Нелля Ничкало**

Секретар:

Викладач кафедри педагогіки вищої школи і освітнього менеджменту Черкаського національного університету імені Богдана Хмельницького, кандидат педагогічних наук **Катерина Касярум**

O AUTORACH

O POLSKICH AUTORACH

Imię i nazwisko	Elżbieta Szulc	Kinga Lalowicz	Dagmara Apolinarska-Pres
Tytuł pracy:	Gmina fundamentem wdrażania polityki sustainable development- zrównoważony rozwój	Zrównoważony rozwój usług deweloperskich w Polsce	Zrównoważony rozwój w polityce regionalnej na przykładzie województwa śląskiego - analiza wybranych działań
Nazwa uczelni lub szkoły, rok studiów, kierunek	Uniwersytet Marii Curie- Skłodowskiej, III rok studiów, Politologia.	Izba Notarialna w Krakowie, II rok aplikacji notarialnej	Uniwersytet Śląski Wydział Nauk Społecznych, Politologia, IV rok studiów doktoranckich
Streszczenie artykułu	<p>Artykuł <i>niniejszy wskazuje na Zrównoważony rozwój</i> i jego elementy planowania na poziomie lokalnym z uwzględnieniem aktywności i ograniczeń w realizacji tejże koncepcji. Fragment Zastosowanie wiedzy w praktyce jako przykład wskazują gminę Puchaczów leżącą w powiecie Łęczyńskim województwa lubelskiego we wschodniej części kraju. Ta część artykułu ma na celu ukazanie, iż w Polsce mimo iż idee zrównoważonego rozwoju traktowano zupełnie poważnie dopiero kilka, kilkanaście lat temu, gdzie dużym przełomem okazało się wejście Polski do Unii Europejskiej to istnieją gminy na przykładzie których można opisać praktyczną stronę realizacji tej koncepcji. Zakończenie stanowią wnioski będące podstawą tzw. dobrych praktyk zastosowania zasady zrównoważonego rozwoju. Skuteczne rozwiązywanie problemów ochrony środowiska to bowiem zastosowanie polityki na odpowiednim szczeblu władzy czyli na najniższym możliwym poziomie oraz wykorzystanie odpowiednich instrumentów w jej realizacji.</p>	<p>Brak kompleksowego unormowania prawnego stosunków składających się na pojęcie „umów deweloperskich” powodowało dotychczas, iż temat ten stale wzbudzał dyskusje i kontrowersje, będąc tym samym interesującym obszarem badawczym. W obecnym stanie prawnym brakowało bowiem ustawy (czy też osobnej części kodeksu cywilnego) regulującej kompleksowo zagadnienie „umów deweloperskich”. Nowa „ustawa o ochronie praw nabywcy lokalu mieszkalnego lub domu jednorodzinnego” uchwalona ostatecznie przez Sejm dnia 16 września 2011 roku wejdzie w życie po upływie 6 miesięcy od dnia jej uchwalenia.</p> <p>Przedmiotowe studium porównawcze ma zatem poruszyć kwestię nowych uregulowań oraz przeanalizować potrzeby rynku deweloperskiego w Polsce oraz w Unii Europejskiej. Nadto miało pozwolić określić perspektywy rozwoju oraz skonstruować propozycje zmian. Wspomniane działania legislacyjne uważam za niezbędne i nieuniknione. Polski rynek nieruchomości potrzebuje szybkich działań w tym zakresie.</p>	<p>Artykuł opisuje zmianę europejskiego myślenia wobec postępu cywilizacyjnego i oddziaływania na środowisko naturalne. Ta przemiana została wprowadzona w zapisy strategicznych oraz prawnych dokumentów na wszystkich poziomach realizowania polityki regionalnej. Szczególnie podkreśla się znaczenie zapisów strategii Europa 2020, które dotyczą m.in. zwiększenia wykorzystania odnawialnych źródeł energii. Zapisy te ścierają się z innym założeniem jakim jest stworzenie konkurencyjnej gospodarki. Cały wywód jest ukazany w kontekście wybranych działań wdrażających założenia polityki zrównoważonego rozwoju w województwie śląskim.</p>

Ім'я, прізвище	Elżbieta Szulc Ельжбета Шульц	Kinga Lalowicz Кінґа Лаловіч	Dagmara Apolinarska-Pres Даґмара Аполінарська-Прес
Тема роботи	Гміна як підстава впровадження політики sustainable development- сталого розвитку	Сталий розвиток девелоперських послуг у Польщі	Сталий розвиток у регіональній політиці на прикладі Шльонського воєводства – аналізи вибраних заходів.
Назва навчального закладу, курс, спеціальність	Університет Марії Кюрі-Склодовської, 3 курс, Політологія.	Нотаріальна палата у Кракові, 2 курс нотаріальної аплікації.	Шльонський університет, Факультет суспільних наук, Політологія, 4 курс аспірантури
Анотація статті	Ця стаття вказує на сталий розвиток і його складові планування на локальному рівні з урахуванням активності і обмежень у реалізації згаданої концепції. Частина Застосування знання на практиці за приклад узятя гміна Пухпчув Ленчинського повіту Любельського воєводства у східній частині Польщі. Метою цієї частини статті є показати, що у Польщі, незважаючи на те, що ідея сталого розвитку стала трактуватися зовсім поважно лиш кілька, кільканадцять років тому, коли переломним моментом став вхід Польщі до Євросоюзу, існують гміни, на прикладі яких можна описати практичний бік реалізації згідної концепції. У кінці статті наведені висновки, що становлять підставу для так званих добрих практик застосування засад сталого розвитку. Адже успішне вирішення проблем охорони навколишнього – це застосування політики на відповідному щаблі влади, тобто на найнижчому можливому рівні, а також використання відповідних інструментів для її реалізації.	Відсутність комплексного юридичного унормування стосунків, що є складовими поняття «девелопескї умови», спричинило те, що ця тема постійно викликала дискусії і протиріччя і залишалася цікавим полем для досліджень. Сьогоднішньому юридичному станові бракує закону (або ж окремої частини Цивільного Кодексу), котрий би комплексно регулював стосунки «девелоперських умов». Новий закон про захист прав покупця житлового приміщення чи будинку був остаточно прийнятий Сеймом 16 вересня 2011 року і почне діяти через 6 місяців від дня його ухвалення. Відтак, предметне порівняльне вивчення повинно порушити проблеми нового урегулювання і проаналізувати потреби девелоперського ринку Польщі та Євросоюзу. Крім того, повинно дозволити визначити перспективу розвитку і сформулювати пропозиції змін. Згадані законодавчі дії я вважаю необхідними й неминучими. Польський ринок нерухомості потребує швидких дій у цьому напрямку.	Стаття описує зміни європейського способу мислення щодо цивілізаційного прогресу і впливу на природне середовище. Ця зміна відображена у записах стратегічних і юридичних документів на усіх рівнях виконання регіональної політики. Особлива увага звертається на значення записів стратегії «Європа 2020», які стосуються підвищення використання енергії відновних джерел. Ці записи консолідують з іншою ідеєю, якою є створення конкурентної економіки. Висновки зроблено у контексті вибраних заходів, що впроваджують засади політики сталого розвитку у Шльонському воєводстві.

Imię i nazwisko	Elżbieta Szaruga	Angelika Słowik i Piotr Sobolewski	Maciej Jarzębski
Tytuł pracy:	Problem ekonomicznej wyceny zewnętrznych kosztów transportu drogowego w budowaniu algorytmu zrównoważonego rozwoju. Polska na tle Unii Europejskiej.	Zrównoważony rozwój – złotym środkiem	Nanotechnologia w aspekcie zrównoważonego rozwoju.
Nazwa uczelni lub szkoły, rok studiów, kierunek	Uniwersytet Szczeciński, V rok, kierunek: ekonomia, specjalność: ekonomia menedżerska, promotor: prof. B. Kryk	Collegium Civitas, I rok studiów, kierunek dziennikarstwo. & APS w Warszawie. II rok studiów. Pedagogika ogólna, specjalizacja: psychopedagogika kreatywności.	Międzyuczelniane Centrum NanoBioMedyczne w Poznaniu, Uniwersytet im. Adama Mickiewicza w Poznaniu, II rok studiów doktoranckich, kierunek fizyka
Streszczenie artykułu	Celem pracy jest opracowanie hybrydowego algorytmu zrównoważonego transportu Polski na tle krajów UE, w którym istotną rolę odgrywają zewnętrzne koszty transportu. Ich estymacja pokazuje użytkownikom transportu jak bardzo ważne staje się wspieranie idei zrównoważonego rozwoju w niemal każdej dziedzinie naszego życia. Relacje liczbowe wyników dla Polski w stosunku do UE-27 wskazują sfery, które wymagają rychłych zmian dla konkretnej kategorii kosztów zewnętrznych. Oznacza to, że redukcja kosztów pochodzących z transportu wymaga działań wprowadzonych już wcześniej w krajach, gdzie liczbowe stosunki tych kategorii są zadowalające.	Esaj ukazuje zarys powstania idei zrównoważonego rozwoju. Rozpoczyna rozważania na temat wagi zrównoważonego rozwoju dla przyszłości ludzkości. Ukazuje jak ważny jest rozwój indywidualny dla rozwoju całej cywilizacji. Uwypukla bariery i niedociągnięcia w realizowaniu założeń zrównoważonego rozwoju w kontekście: edukacji rodzinnej, szkolnej oraz ekonomicznej. Wskazuje światopogląd autorów na temat krzewienia idei zrównoważonego rozwoju. Autorzy ukazują potrzebę zmian dla zabezpieczenia bytu przyszłych pokoleń.	Nanotechnologia pozwala skutecznie realizować wyzwania jakie niesie ze sobą filozofia zrównoważonego rozwoju. Przytoczone w artykule przykłady, jednoznacznie wskazują, że obiekty w skali nano, wykorzystywane w przemyśle energetycznym, medycynie, mogą skutecznie zapewnić bezpieczeństwo zdrowotne społeczeństwu, bezpieczeństwo energetyczne gospodarce i w połączeniu z nowymi technologiami, łączącymi nowe nośniki energii z odnawialnymi źródłami energii, bezpieczeństwo dla środowiska. Poprzez wsparcie rozwoju nanotechnologii przez inicjatywy Unii Europejskiej możliwe jest skuteczne opracowywanie nowej klasy układów o rozmiarze 10 ⁻⁹ m, poznanie ich struktury i właściwości oraz zbadania wpływu na środowisko i organizmy żywe. Pozwala to skutecznie przewidywać zagrożenia i oddziaływania nowych technologii a także ich implementację w życie codzienne i rozwój społeczeństwa, gospodarki, eksploatację środowiska naturalnego w sposób zrównoważony.

Ім'я, прізвище	Elżbieta Szaruga	Angelika Slowik i Piotr Sobolewski	Maciej Jarzębski
	Ельжбета Шагура	Ангеліна Словік і Пьотр Соболевський	Мачей Яжембський
Тема роботи:	Проблема економічного вирахування зовнішніх коштів дорожнього транспортування у побудові алгоритму сталого розвитку. Польща на тлі Євросоюзу.	Сталий розвиток – золота середина	Нанотехнологія в аспекті сталого розвитку.
Назва навчального закладу, курс, факультет	Щецинський університет, 5 курс, Економічний факультет, спеціальність: Менеджерська економіка, науковий керівник: проф. Б. Крук	Collegium Civitas, курс 1, Журналістика та Варшавська академія спеціальної педагогіки, 2 курс, Загальна педагогіка, спеціальність: Педагогіка креативності.	Міжзвізвський нанобіомедичний центр у Познані, Університет Адама Міцкевича у Познані, 2 курс аспірантури, Фізика.
Анотація статті	<p>Мета роботи – розробити гібридний алгоритм сталого транспорту Польщі на тлі країн Євросоюзу, у якому суттєву роль відіграють зовнішні кошти транспорту. Їх естимакія доводить користувачам, якою важливим стає підтримка ідеї сталого розвитку у кожній галузі нашого життя. Кількісне співвідношення результатів для Польщі, порівняно з UE-27, вказує на царину, яка вимагає швидких змін у конкретній категорії зовнішніх коштів. Це означає, що редукція транспортних коштів потребує заходів, здійснених ще раніше у країнах, де кількісне співвідношення цих категорій є задовільним.</p>	<p>Есе присвячено начерку про виникнення ідеї сталого розвитку. Починає міркування на тему ваги сталого розвитку для майбутнього людства. Вказує на те, яким важливим є для розвитку усієї цивілізації розвиток індивідуальний. Підкреслює бар'єри і недоліки у реалізації завдань сталого розвитку в контексті: родинної, шкільної та економічної освіти. Представляє думку авторів щодо викривлення ідеї сталого розвитку. Автори також вказують на необхідність змін для забезпечення існування майбутніх поколінь.</p>	<p>Нанотехнологія дозволяє успішно долати виклики, які у собі містить філософія сталого розвитку. Наведені у статті приклади однозначно вказують на те, що нано об'єкти, які використовуються у енергетичній і медичній промисловості, можуть забезпечити безпеку життєдіяльності – для суспільства, енергетичну безпеку – для економіки, та разом з новітніми технологіями, що з'єднують нові носії енергії з відновними джерелами енергії, безпеку для середовища. Завдяки підтримці розвитку нанотехнології ініціативами Євросоюзу стала можливою розробка нового класу систем розміром 10⁻⁹ м, визначення їхньої структури і якостей, а також дослідження впливу на середовище і живі організми. Це дозволяє передбачити загрози і вплив новітніх технологій, а також їх імплементацію у щоденне життя і розвиток суспільства, економіки, збалансовану експлуатацію природного середовища.</p>

Imię i nazwisko	Adrian Marcin Bielecki	Tomasz Chabinka	Adam Płoszka
Tytuł pracy:	Zrównoważony rozwój konstrukcji prawnych w stosunku do medycyny i bioetyki na przykładzie macierzyństwa zastępczego.	Teoria zrównoważonego rozwoju jako źródło konfliktu	Zrównoważony rozwój w orzecznictwie Trybunału Konstytucyjnego
Nazwa uczelni lub szkoły, rok studiów, kierunek	Uniwersytet Warszawski, III rok prawa na Wydziale Prawa i Administracji	Uniwersytet Wrocławski, II rok, I stopień, informatyka; Uniwersytet Ekonomiczny we Wrocławiu, II rok, I stopień, ekonomia	Uniwersytet Warszawski: Wydział Prawa i Administracji, kierunek: prawo, IV rok; Wydział Dziennikarstwa i Nauk Politycznych, kierunek: stosunki międzynarodowe, III rok.
Streszczenie artykułu	<p>W niniejszej pracy przedstawiono najważniejsze zagadnienia dotyczące instytucji zastępczego macierzyństwa z prawnego punktu widzenia i pokazano jak powinien wyglądać zrównoważony rozwój tych regulacji. Jest to w pierwszej kolejności kwestia ważności umowy o macierzyństwo zastępcze. Pojawia się także próba odpowiedzi na pytanie, które nie jest dziś wcale oczywiste, mianowicie – kogo prawo winno uznać za matkę dziecka? Teza będąca osią rozważań jest taka, iż na dzień dzisiejszy należy uznać za nieważne umowy macierzyństwa zastępczego, szczególnie przy odpłatności tego typu usług. Jest to spowodowane tym, iż m.in. generuje sytuacje nierozwiązywalne, nie tyle na gruncie prawnym, ile etycznym, przy czym wystarczyć ponowić pytanie postawione wyżej – która matka – genetyczna czy biologiczna ma prawo do opieki nad dzieckiem? Wywód, poparty przykładami z komparatystyki prawa próbuje dać odpowiedź na pytanie – jak powinien wyglądać rozwój prawa i jego zrównoważenie w stosunku do postępu medycyny i biotechnologii.</p>	<p>Artykuł jest próbą odpowiedzi na pytanie o filozoficzne i moralne podstawy koncepcji zrównoważonego rozwoju. Odpowiedź na to pytanie jest ważna, ponieważ zdaniem autora koncepcja zrównoważonego rozwoju może być w przyszłości źródłem konfliktu społecznego. Przykładem takiego konfliktu jest dzisiejszy spór o ograniczenie emisji gazów cieplarnianych w przyrodzie.</p> <p>Jak zostaje pokazane filozoficzną podstawę dla koncepcji zrównoważonego rozwoju może stanowić teoria sprawiedliwości Johna Rawlsa. Zgodnie z jej założeniami przyszłe pokolenia mają prawo żyć w warunkach nie gorszych od tych, w których żyją ludzie obecnie. Jest to postulat analogiczny z tym, który stawia koncepcja zrównoważonego rozwoju.</p> <p>Ponadto artykuł prezentuje krytyczne podejście do zastosowania teorii sprawiedliwości Roberta Nozicka do problemu sprawiedliwości międzypokoleniowej, a więc także problemu zrównoważonego rozwoju. Teoria ta – zdaniem autora artykułu – nie daje narzędzi do analizowania tych kwestii.</p>	<p>Artykuł koncentruje się na sądowym rozumieniu pojęcia zrównoważonego rozwoju. Dla prezentacji sposobu w jaki wykładany jest powyższy termin został wybrany szczególnego rodzaju sąd jakim jest Trybunał Konstytucyjny. Wybór został podyktowany szczególną pozycją ustrojową, jak i faktem, iż jego orzecznictwo „promieniuje” na inne sądy. Przytoczone w treści artykułu orzeczenia pokazują, iż wykładnia tego pojęcia odbiega od powszechnego rozumienia omawianego terminu. Trybunalskie rozumienie zrównoważonego rozwoju odnosi go także do innych, niż problematyka ochrony środowiska, sfer życia publicznego.</p>

Ім'я, прізвище	Adrian Marcin Bielecki Адріан Марцін Бєлецькі	Tomasz Chabinka Томаш Хабінка	Adam Płoszka Адам Плошка
Тема роботи:	Сталий розвиток правових конструкцій стосовно медицині і біоетики на прикладі сурогатного материнства	Теорія сталого розвитку як джерело конфлікту	Zrównoważony rozwój w orzecznictwie Trybunału Konstytucyjnego
Назва навчального закладу, курс, факультет	Варшавський університет, 3 курс, факультет права і адміністрації.	Вроцлавський університет, 2 курс, Інформатика, Вроцлавський економічний університет, 2 курс, Економіка.	Варшавський університет, факультет права і адміністрації, спеціальність: Право, 4 курс, факультет журналістики і політичних наук, спеціальність: Міжнародні відносини, 3 курс.
Анотація статті	У цій роботі представлено найважливіші проблеми закладів сурогатного материнства з юридичної точки зору, показано, як повинен виглядати сталий розвиток цієї регуляції. Передусім це проблема дійсності умови про сурогатне материнство. З'являється також спроба відповісти на питання, яке сьогодні ще не є таким очевидним, в саме – кого право повинно визнати матір'ю дитини? Теза, що є підставою міркування, є така: що на сьогодні слід визнати недейсними умови про сурогатне материнство, особливо за наявності оплати за ці послуги. Це обумовлено також тим, що створює ситуації, які неможливо вирішити не стільки на юридичному ґрунті, скільки етичному, при чому вистачить поновити згадане питання – яка мати – генетична чи біологічна має право опіки над дитиною? Висновок, підтверджений прикладами з компаративістики права, намагається дати відповідь на питання – яким має бути розвиток права і його урівноваження відповідно з розвитком медицині і біотехнологій.	Стаття становить спробу дати відповідь на питання про філософські і моральні підвалини концепції сталого розвитку. Ця відповідь є важливою, тому що, на думку автора, концепція сталого розвитку може у майбутньому стати джерелом суспільного конфлікту. Прикладом такого конфлікту є сьогоднішня суперечка щодо обмеження емісії парникових газів у природі. У статті показано, що філософською підвалиною для концепції сталого розвитку може бути теорія справедливості Джона Роулза (John Rawls) згідно якої наступне покоління має право жити в умовах не гірших, ніж ті, у яких живуть сучасні люди. Цей постулат аналогічний тому, який проголошує концепція сталого розвитку. Крім того, у статті представлено критичний підхід до використання теорії справедливості Роберта Нозіка (Robert Nozick) для вирішення проблеми справедливості поколінь, а також проблеми сталого розвитку. Ця теорія на думку автора статті, не дає інструментів для аналізу згаданих питань.	У статті увагу сконцентровано на судовому розумінні поняття сталого розвитку. Для показання того, як визначається згаданий термін, було обрано суд особливого типу, яким є Конституційний трибунал. Такий вибір є обумовлений винятковим станом, а також фактом, що його постанови мають вплив на інші суди. Наведені у статті постанови показують, що визначення цього поняття відрізняється від загального розуміння терміну сталий розвиток. Розуміння Конституційного трибуналу зараховує його також і до інших, крім проблеми охорони середовища, галузей публічного життя.

Imię i nazwisko	Marcin Nowak	Anna Para	Michalina Malinowska & Karolina Skorża
Tytuł pracy:	Znormalizowane systemy zarządzania jako narzędzie zrównoważonego rozwoju	CSR a idea zrównoważonego rozwoju w turystyce	Zrównoważony rozwój poprzez zabawę
Nazwa uczelni lub szkoły, rok studiów, kierunek	Politechnika Radomska im. Kazimierza Pułaskiego, Kierunek: Ekonomia (I stopień, III rok, studia dzienne) Specjalność: Zarządzanie jakością i środowiskiem, Uniwersytet Warszawski Kierunek: Filozofia (I stopień, III rok, studia zaoczne)	Szkoła Główna Handlowa, 1 rok studiów mgr, Zarządzanie	AHE Wydz. W Wodzisławiu Śląskim, kierunek pedagogika, specj. Edukacja wczesnoszkolna i wychowanie przedszkolne
Streszczenie artykułu	Główną treścią artykułu jest omówienie mądrości zrównoważonego rozwoju oraz roli integracji znormalizowanych systemów zarządzania jako narzędzia realizacji jego celów. Punktem wyjścia w dociekaniach jest potrzeba zrozumienia otaczającej nas rzeczywistości nie tylko w czasie teraźniejszym, ale wybiegając także w przyszłość. Odpowiedzią na troskę związaną z niepewnością w zakresie gospodarki, środowiska i społeczeństwa jest zrównoważony rozwój. Nie jest on koncepcją czysto naukową, bowiem jego mądrością przeniknięte są działania polityczne (Strategia Europa 2020). Dopiero jego zrozumienie stanowi punkt wyjścia w realizacji celów przez niego określonych, której to realizacji narzędziem są znormalizowane systemy zarządzania i ich integracja. Artykuł jest napisany w taki sposób, aby czytelnik swobodnie mógł przeprowadzić ciąg myślowy i uchwycić najważniejsze argumenty w nim zawarte.	Artykuł łączy tematykę zrównoważonego rozwoju z ideą społecznej odpowiedzialności biznesu, która coraz częściej obecna jest w życiu społecznym i gospodarczym. W eseju ukazano ideę CSR jako drogę do osiągnięcia zrównoważonego rozwoju. Praca skupia się na przedsiębiorstwach i organizacjach branży turystycznej. Turystyka bowiem jest zjawiskiem, które ma znaczny wpływ na stan środowiska naturalnego, a z drugiej strony czerpie korzyści z zachowania otaczającego świata w niezmiennym stanie.	Celem pracy jest poznanie wpływu zabawy na zrównoważony rozwój dziecka. W artykule chcemy ukazać jak ważną rolę w życiu dziecka odgrywa zabawa, nie tylko jako działalność każdego dziecka, ale coś, co potęguje jego rozwój we wszystkich możliwych sferach. Wiek przedszkolny to bardzo ważny etap, którego przebieg zdecydowanie wpływa na dalszy rozwój dziecka, jednak, aby mógł się równoważyć musi pojawić się istotny czynnik, który w odpowiedni sposób na niego zadziała. Takim czynnikiem, bez którego nie może obyć się edukacja przedszkolna i który wpływa w dużej mierze na samo dziecko jest zabawa, za wdzięczamy jej potężną rolę na następujących płaszczyznach rozwoju: fizycznej, psychicznej, społecznej, moralnej i emocjonalnej, co jest dowodem na to, że równowagi i pobudza każdą sferę dziecka. Zabawa zajmuje czołową pozycję w procesie przygotowania dziecka do życia, dzięki niej można stwarzać ogromne możliwości rozwojowe niezbędne do prawidłowego funkcjonowania w przedszkolu, szkole i całym otaczającym nas środowisku. W naszej pracy zostały przedstawione podstawowe formy działalności dziecka wpływające na jego zrównoważony rozwój, wartość zabawy oraz ukierunkowanie zabawy na zróżnicowany rozwój dziecka.

Ім'я, прізвище	Marcin Nowak Марцін Новак	Anna Para Анна Пара	Michalina Malinowska & Karolina Skorża Міхаліна Маліновська і Кароліна Скоржа
Назва роботи:	Нормалізовані системи управління як інструмент сталого розвитку	КСВ та ідея сталого розвитку в туризмі	Сталий розвиток у грі
Назва навчального закладу, курс, факультет	Радомська Політехніка ім. Казимира Пулавського, Економічний факультет, 3 курс, спеціальність: управління якістю та середовищем; Варшавський університет, 3 курс, філософія.	Головна школа торгівлі, 1 курс, управління.	Гуманітарно-економічна академія, відділ у Водзіславі Шльонським, педагогіка, дошкільна освіта і виховання
Анотація статті	Ця стаття присвячена обговоренню мудрості сталого розвитку і ролі інтеграції нормалізованих систем управління як інструмент реалізації його мети. Вихідним пунктом є усвідомлення реальності, що нас оточує, не тільки у теперішньому часі, але також забігаючи у майбутнє. Відповіддю на турботу, пов'язану с економічною, суспільною нестабільністю є сталий розвиток. Ця концепція не є суто науковою, тому що її мудрість відображується у політичних діях (Стратегія Європа 2020). Тільки усвідомлення дозволить реалізувати мету сталого розвитку, інструментами якого є нормалізовані системи управління та їх інтеграція. Стаття написана у стилі, що уможливує читачеві легко зрозуміти хід міркувань і найважливіші аргументи, наведені автором.	Стаття поєднує тематику сталого розвитку з ідеєю колективної суспільної відповідальності бізнесу, що усе частіше з'являється у сучасному суспільному та економічному житті. Ідея КСВ представлено як шлях до сталого розвитку. Увагу зосереджено на підприємствах і організаціях туристичної галузі. Саме туризм є явищем, що має значний вплив на стан природного середовища – з одного боку, з другого – отримує прибутки за збереження навколишнього світу у незмінному стані.	Метою цієї роботи є дослідження впливу гри на сталий розвиток дитини. У статті ми хочемо показати, якою важливою у житті дитини є гра, не тільки, як звичайна діяльність кожної дитини, але також, як щось, що сприяє його розвитку у всіх можливих галузях. Дошкільний вік – це дуже важливий період, перебіг якого, безумовно, впливає на подальший розвиток дитини, проте, щоб цей розвиток був сталим та зрівноваженим, повинен з'явитися відповідний чинник. Таким чинником, без якого не можливою є дошкільна освіта і який значною мірою впливає на саму дитину, є гра. Саме вона відіграє значну роль у багатьох площинах розвитку: фізичній, психічній, суспільній, моральній і емоційній. Це є доказом того, що вона зрівноважує і стимулює кожну сферу діяльності дитини. Гра займає чільне місце у процесі підготовки дитини до життя, вона створює великі можливості для розвитку, які є необхідними для правильного функціонування у дитсадочку, школі і навколишньому середовищі. Наша робота представляє головні форми діяльності дитини, що впливають на її сталий розвиток, показує цінність гри та спрямованість гри на сталий розвиток дитини.

Imię i nazwisko	Elżbieta Wansacz	Grzegorz Adaszewski	Renata Putkowska
Tytuł pracy:	Zrównoważony rozwój na poziomie lokalnym	Zrównoważony rozwój w edukacji na przykładzie potrzeb ucznia zdolnego	Biznes niezbędnym elementem zrównoważonego rozwoju
Nazwa uczelni lub szkoły, rok studiów, kierunek	Górnośląska Wyższa Szkoła Handlowa w Katowicach, Seminarium doktorskie – kierunek: zarządzanie	Akademia Pedagogiki Specjalnej im. Marii Grzegorzewskiej w Warszawie, I rok studiów II stopnia Pedagogika Specjalna, specjalność Terapia Pedagogiczna	Uniwersytet Warszawski, Instytut Stosunków Międzynarodowych, Wydział Dziennikarstwa i Nauk Politycznych, II rok studiów magisterskich, tryb dzienny
Streszczenie artykułu	<p>Artykuł przedstawia problematykę zrównoważonego rozwoju na poziomie samorządu lokalnego. Zaczynając od istoty zrównoważonego rozwoju autor prezentuje możliwości pomiaru zrównoważonego rozwoju, który podlega wpływom bardzo wielu czynników jak np. zmiany klimatu, opieka nad dziećmi, etyka biznesu, polityka rządu, tendencje konsumenckie. Ukazuje zakres zarządzania zrównoważonym rozwojem na poziomie lokalnym i możliwość doboru wskaźników jego pomiaru. Kolejnym poruszonym w artykule zagadnieniem istotnym dla samorządów lokalnych jest rozwój turystyki, która przez władze lokalne oraz inwestorów jest traktowana jako najważniejsze narzędzie dla użytkowania zasobów naturalnych i tym samym jako jeden ze sposobów finansowania ochrony środowiska. Autor podejmuje próbę oceny roli edukacji społeczeństwa w realizacji zasady zrównoważonego rozwoju.</p>	<p>Celem eseju są teoretyczne rozważania dotyczące potrzeby wdrażania idei zrównoważonego rozwoju w szeroko rozumianej edukacji. Autor omawia ją na przykładzie potrzeb uczniów zdolnych, a szczególnie w stosunku do procesów identyfikacji i rozwijania zdolności wychowanków. Wnioski do jakich dochodzi autor ugruntowują go w przekonaniu, że istnieje potrzeba rozpatrywania zrównoważonego rozwoju w kontekście pedagogiki, ale tylko i wyłącznie w kontekście kategoryzacji wariantów podmiotu oddziaływań. Ogólność proponowanych rozwiązań umożliwia ich szerokie zastosowanie.</p>	<p>Dzięki znacznym możliwościom finansowym, korporacje międzynarodowe oraz inne przedsiębiorstwa prywatne odgrywają aktywną rolę w społeczności międzynarodowej, szczególnie w jej ekonomicznym aspekcie.</p> <p>Co więcej, rosnąca popularność CSR (Corporate Social Responsibility, Społeczna odpowiedzialność biznesu) i potencjał finansowy oraz technologiczny przedsiębiorstw czy korporacji wskazuje, że biznes jest nie tylko „odbiorcą” idei zrównoważonego rozwoju, ale aktywnie uczestniczy w jego promocji oraz realizacji na skalę światową.</p> <p>Poniższy artykuł krótko prezentuje dwie, wyjątkowo istotne zdaniem autorki, płaszczyzny styczności i potencjalnego zacieśniania współpracy między społeczną odpowiedzialnością biznesu, a zrównoważonym rozwojem w skali globalnej. Są to: międzynarodowa współpraca na rzecz ochrony środowiska oraz pomoc rozwojowa.</p>

Ім'я, прізвище	Elżbieta Wansacz Ельжбета Вансаш	Grzegorz Adaszewski Ґжеґож Адашевський	Renata Putkowska Рената Путковська
Тема роботи:	Сталий розвиток на локальному рівні	Сталий розвиток в освіті на прикладі потреб здібного учня	Бізнес як необхідна складова сталого розвитку
Назва навчального закладу, курс, факультет	Верхньошльонська вища торгівельна школа у Катовіцах, Управління, аспірантура.	Академія спеціальної педагогіки ім. М. Ґжеґожевської у Варшаві, 1 курс, Спеціальна педагогіка, Педагогічна терапія.	Варшавський університет, Міжнародні стосунки, факультет журналістики і політичних наук, 2 курс
Анотація статті	Стаття присвячена проблемі сталого розвитку на рівні локального самоуправління. Починаючи від суті сталого розвитку, автор показує можливості виміру сталого розвитку, на який впливає багато чинників, таких як: зміна клімату, опіка над дітьми, етика бізнесу, політика уряду, споживацькі тенденції. Показує управління сталим розвитком на локальному рівні і можливості вибору показників для його визначення. Наступною проблемою, суттєвою для локального самоуправління, піднятою у статті, є розвиток туризму, який місцевою владою і інвесторами трактується, як найбільш придатний інструмент для користування природними ресурсами, а також як один із способів фінансування охорони середовища. Автор намагається оцінити роль освіти суспільства в реалізації засад сталого розвитку.	Метою есе є представити теоретичні міркування щодо потреб впровадження ідеї сталого розвитку в освіті у широкому її значенні. Автор показує це на прикладі потреб здібних учнів, особливо у контексті процесів ідентифікації і розвитку здібностей вихованців. Висновки, до яких приходять автор, підтверджують переконання, що існує потреба розгляду сталого розвитку у педагогічному контексті, але тільки у контексті категоризації варіантів суб'єктів впливу. Загальність запропонованих рішень уможливорює їх широке використання.	Завдяки значним фінансовим можливостям, міжнародні корпорації ті інші приватні підприємства відіграють значну роль у міжнародній спільноті, особливо в економічному аспекті. Крім того, зростає популярність КСВ (Corporate Social Responsibility, Колективна соціальна відповідальність бізнесу), а фінансовий і технологічний потенціал підприємств чи корпорацій вказує на те, що бізнес є не тільки «адресатом» ідеї сталого розвитку, а й бере активну участь у його популяризації та реалізації у світі. Ця стаття коротко представляє дві дуже важливі, на думку автора, площини контакту і потенційно тісної співпраці суспільної відповідальності бізнесу і сталого розвитку. Це є міжнародна співпраця з охорони навколишнього середовища а також допомога у розвитку.

Imię i nazwisko	Magdalena Łysek	Anna Us	Barbara Kowalczyk	Dariusz Tanajewski
Tytuł pracy:	Zrównoważony rozwój w polityce energetycznej Unii Europejskiej	Edukacja dla zrównoważonego rozwoju na podstawie Instytutu Turystyki i Rekreacji Państwowej Szkoły Wyższej Im. Papieża Jana Pawła II w Białej Podlaskiej	Rola i znaczenie poradnictwa zawodowego w kontekście idei zrównoważonego rozwoju.	Wykorzystanie narzędzi GIS na potrzeby zrównoważonego zarządzania portem lotniczym na przykładzie lotniska Olsztyn-Dajtki
Nazwa uczelni lub szkoły, rok studiów, kierunek	Uniwersytet Łódzki Wydział Prawa i Administracji Zakład Prawa Ochrony Środowiska IV rok studia III stopnia prawo	Państwowa Szkoła Wyższa Im. Papieża Jana Pawła II w Białej Podlaskiej III rok kierunku Zarządzanie/ stacjonarne, II rok kierunku Budownictwo/ stacjonarne	Akademia Pedagogiki Specjalnej Studia II stopnia, rok II Pedagogika Pracy	Uniwersytet Warmińsko-Mazurski w Olsztynie, Wydział Geodezji i Gospodarki Przestrzennej Geodezja i Kartografia I rok studiów doktoranckich
Streszczenie artykułu	<p>Artykuł zostanie poświęcony polityce energetycznej Unii Europejskiej, ze szczególnym uwzględnieniem promocji odnawialnych źródeł energii. Zostaną omówione działania Unii Europejskiej, zapobiegające zmianom klimatu i utracie bioróżnorodności. Analizie zostanie poddana realizacja zasady zrównoważonego rozwoju jako nadrzędny kierunek działań w omawianym zakresie.</p> <p>Ponadto szczególna uwaga zostanie zwrócona na wpływ inwestycji w energię odnawialną, na zwalczanie zmian klimatu.</p> <p>Warto zaznaczyć będą także możliwości wsparcia inwestycji w alternatywne źródła energii poprzez podniesienie świadomości ekologicznej społeczności lokalnych.</p>	<p>W swojej pracy chciałam zbadać wiedzę studentów na temat zrównoważonego rozwoju. W tym celu obrałam instytut Turystyki i Rekreacji w Państwowej Szkole Wyższej im. Papieża Jana Pawła II w Białej podlaskiej jako cel badawczy. W związku z tym przeprowadziłam badania ankietowe wśród studentów owego kierunku. Świadomość studentów na ten temat jest niska, zmodyfikowanie programu nauczania w celu dodania bloku tematycznego o zrównoważonym rozwoju pozwoliłoby poszerzyć wiedzę studentów na ten temat. W swojej pracy zawarłam część teoretyczną jak również opis przeprowadzonego badania.</p>	<p>Punktem wyjścia artykułu jest przybliżenie idei zrównoważonego rozwoju, a następnie próba wskazania roli, jaką w realizacji jej postulatów pełnią zadania poradnictwa zawodowego. Artykuł stanowi efekt analizy teoretycznej i prezentuje pogląd autorki na istotny jej zdaniem udział poradnictwa zawodowego w procesie dokonywania się zrównoważonego rozwoju. We wnioskach przedstawione zostają najważniejsze punkty zbieżne w kontekście prezentowanego problemu.</p>	<p>W niniejszej pracy zostały omówione możliwości wykorzystania narzędzi Systemów Informacji Geograficznej (GIS) w czynnościach związanych z zarządzaniem portem lotniczym. W pierwszej kolejności zdefiniowano tytułowy GIS i podkreślono jego istotną rolę w procesach zarządzania. Następnie omówiono możliwości wykorzystania analiz przestrzennych oraz trójwymiarowych wizualizacji powierzchni płyt, dróg kołowania i pasów startowych w procesie zarządzania obiektami infrastruktury lotniczej oraz przestrzenią powietrzną. Przedstawione zostały możliwości wykorzystania narzędzi GIS w racjonalnym planowaniu nowych inwestycji przy jednoczesnej ocenie ich wpływu na społeczeństwo oraz środowisko przyrodnicze. Odniesiono się również do zastosowań GIS w zarządzaniu kryzysowym oraz na potrzeby informacji publicznej. Pracę wieńczy ocena możliwości jakie niosą ze sobą omawiane narzędzia.</p>

Ім'я, прізвище	Magdalena Lysek Магладена Лисек	Anna Us Анна Ус	Barbara Kowalczyk Барбара Ковальчик	Dariusz Tanajewski Дар'юш Танаєвський
Тема роботи:	Сталий розвиток у енергетичній політиці Євросоюзу	Освіта для сталого розвитку на підставі Інституту туризму і рекреації Державної вищої школи ім. Папи Йоана Павла II в Бялей Подляській	Роль і значення професійної орієнтації в контексті сталого розвитку	Використання інструментів GIS для потреб зрівноваженого управління аеропортом на прикладі аеропорту Ольштин-Дайтки
Назва навчального закладу, курс, факультет	Лодзький університет, факультет права і адміністрації, Інститут права охорони середовища, 4 курс, Право.	Державна вища школа ім. Папи Йоана Павла II у Бялей Подляській, 3 курс, Управління, 2 курс Будівництво.	Академія спеціальної педагогіки, 2 курс, Педагогіка праці	Вармінсько-Мазурський університет в Ольштині, факультет геодезії і просторової економіки, Геодезія і картографія, 1 курс аспірантури
Анотація статті:	Стаття присвячена енергетичній політиці Євросоюзу, особливу увагу звернено популяризації відновлюваних джерел енергії. Представлено дії Євросоюзу, що запобігають змінам клімату і втраті біологічній різноманітності. Проаналізовано реалізацію принципу сталого розвитку як першочергового напрямку діяльності у цій галузі. Крім того, розглянуто вплив інвестицій у відновлювану енергетику, у боротьбу із кліматичними змінами. Зазначено також можливість підтримки інвестицій у альтернативні джерела енергії шляхом підвищення екологічної свідомості локальних спільнот.	У своїй роботі я хотіла дослідити знання студентів про сталий розвиток. Для цього я вибрала Інститут туризму і її вищої школи ім. Папи Йона Павла II у Бялей Подляській за об'єкт досліджень. Провела анкетування серед студентів цієї спеціальності. Свідомість студентів щодо цієї теми є низькою, модифікація навчальної програми з метою включення тематичного блоку про сталий розвиток дозволила б поширити знання студентів на цю тему. Моя робота складається з теоретичної частини та опису проведеного дослідження.	Мета цієї статті – наближення ідеї сталого розвитку і спроба показання ролі, яку в реалізації її постулатів відіграє завдання професійної орієнтованості. Стаття є результатом теоретичного аналізу і показує погляд автора на істотну участь професійної орієнтації в процесі сталого розвитку. У висновках представлені найважливіші дотичні досліджуваної проблеми.	У роботі представлено можливість використання інструментів геоінформаційної системи (GIS) у діях, пов'язаних із управлінням аеропортом. По-перше, наводиться визначення терміну GIS та підкреслюється його велике значення у процесах управління. По-друге, перераховано можливості використання просторового аналізу та трьохвимірної візуалізації поверхні плит, рульових доріжок і злітних смуг під час управління об'єктами інфраструктури аеропорту і повітряного простору. Представлено можливість використання інструментів GIS у раціональному плануванні нових інвестицій з одночасною оцінкою їх впливів на суспільство і середовище. Також згадується про використання GIS у кризовому управлінні і для потреб публічної інформації. Робота закінчується оцінкою можливостей, які дає використання описаних інструментів.

Imię i nazwisko	Piotr Majdak	Anna Krzysztofek	Ewelina Bezzubik
Tytuł pracy:	Rozwój zrównoważony jako narzędzie poszukiwania kompromisów na obszarach turystycznych na przykładzie Półwyspu Helskiego. Zarys problematyki i koncepcji badań.	Zrównoważony rozwój w biurze – Eco rozwiązania i dobre praktyki	Wpływ koncepcji zrównoważonego rozwoju na działalność sektora bankowego.
Nazwa uczelni lub szkoły, rok studiów, kierunek	Akademia Wychowania Fizycznego w Warszawie; Kierunek Turystyka i Rekreacja; Ukończone studia III stopnia (doktoranckie). Asystent w Zakładzie Teorii Turystyki AWF Warszawa.	II rok Zarządzania, studia III stopnia doktoranckie, Uniwersytet Ekonomiczny w Katowicach	Uniwersytet w Białymstoku, Wydział Ekonomii i Zarządzania, II rok studiów doktoranckich na kierunku Ekonomia
Streszczenie artykułu	<p>Zalecenia koncepcji rozwoju zrównoważonego znajdują szczególne zastosowanie na obszarach turystycznych, stanowiących pole działania (i oddziaływania) wielu podmiotów, osób, środowisk, instytucji. Będący przedmiotem zainteresowań Półwysep Helski, jako obszar głębokich przemian społecznych i gospodarczych, jest tego znakomitym przykładem. Prezentowana w artykule autorska koncepcja badań kładzie szczególny nacisk na praktyczną stronę zagadnienia. Proponowana metodologia przewiduje m.in. czynne uczestnictwo przedstawicieli wszystkich współistniejących na danym terenie grup interesów - dzięki spotkaniu możliwa stanie się wielostronna wymiana propozycji, uwag i postulatów. Efekt finalny przeprowadzonych prac stanowić będzie mapa (macierz) konfliktów i zgodności oraz katalog możliwych rozwiązań kompromisowych.</p> <p>Artykuł omawia ponadto podstawowe założenia koncepcji turystyki zrównoważonej, prezentuje poszczególne etapy koncepcji badań, wskazuje na praktyczne możliwości wykorzystania koncepcji.</p>	<p>W ostatnich latach zaobserwowano znaczący wzrost świadomości oraz troski społecznej dotyczącej wpływu działań człowieka na środowisko naturalne. Decyzje konsumenckie dotyczą w głównej mierze naszego życia prywatnego. A czy w pracy także pamiętamy o środowisku naturalnym? Łącząc działalność biznesową z troską o środowisko naturalne i los przyszłych pokoleń, w myśl idei zrównoważonego rozwoju firmy oraz społecznej odpowiedzialności biznesu, przedsiębiorstwa zaczęły aktywnie włączać się w ochronę przyrody.</p> <p>Ochrona środowiska w biurze jest tak samo istotna jak w domu. Można ograniczyć negatywny wpływ na naturę poprzez codzienne, odpowiedzialne decyzje w biurze. Dlatego coraz więcej zwolenników zyskuje pogląd, że wprowadzanie rozwiązań prośrodowiskowych związanych z funkcjonowaniem biur jest korzystne zarówno dla środowiska, jak i dla całej firmy.</p> <p>W artykule zostaną omówione zasady oraz inicjatywy stosowane przez firmy w biurach. Przedstawione zostaną korzyści płynące dla firm oraz przykłady dobrych praktyk – Eko biur które stosują ekologiczne rozwiązania.</p>	<p>We współczesnym świecie kluczem do sukcesu każdej organizacji, także finansowej jest pozyskanie zaufania i przychylności społeczeństwa. Posiadanie dobrej oferty produktowej nie gwarantuje sukcesu. Aby przekonać do siebie potencjalnych klientów i zbudować z nimi długotrwałą więź, banki coraz częściej stosują koncepcję społecznej odpowiedzialności biznesu. Artykuł ma na celu przedstawić instrumenty/narzędzia stosowane przez instytucje finansowe w celu wdrażania koncepcji CSR. Dodatkowo przedstawione zostały dwa przykłady społecznie odpowiedzialnych działań stosowanych przez banki: międzynarodowy i krajowy.</p>

Ім'я, прізвище	Piotr Majdak Пьотр Майдак	Anna Krzysztofek Анна Кшиштофек	Ewelina Bezzubik Евеліна Беззубік
Тема роботи:	Сталий розвиток як інструмент пошуку компромісів на туристичній території на прикладі півострову Гель. Опис проблематики і дослідницької концепції	Сталий розвиток в офісі – екорішення і добрі практики	Вплив концепції сталого розвитку на діяльність банківського сектора
Назва навчального закладу, курс, факультет	Академія фізичного виховання у Варшаві; Туризм і рекреація, закінчив аспірантуру, асистент Інституту теорії туризму і рекреації АФВ, Варшава	Економічний університет у Катовіцах, 1 курс аспірантури, Управління	Бялостоцький університет, факультет економіки і управління, Економіка, 2 курс аспірантури
Анотація роботи	<p>Рекомендації концепції сталого розвитку найбільш широко використовуються на туристичних територіях, що становлять поле діяльності (і впливів) багатьох суб'єктів, осіб, спільнот, інституцій. Півострів Гель, як територія глибоких суспільних і економічних змін, становить предмет особливого зацікавлення. Представлена у статті авторська дослідницька концепція акцентує увагу на практичному боці проблеми. Запропонована методологія передбачає активну участь представників усіх груп інтересів, що співіснують на цій території – завдяки такій зустрічі можливим стане багатобічний обмін пропозицій, зауважень і постулатів. Кінцевим результатом проведених робіт буде карта (матриця) конфліктів і згод та каталог можливих компромісних рішень. Крім того, у статті наведено головні засади концепції зрівноваженого туризму, представлено етапи досліджень та практичні можливості використання цієї концепції.</p>	<p>В останні роки помітно виросла суспільна свідомість і турбота про навколишнє середовище. Споживацькі рішення стосуються передовсім нашого приватного життя. Чи на роботі ми також пам'ятаємо про природне середовище? Поєднуючи бізнес із турботою про середовище і долю наступних поколінь, ідеї сталого розвитку фірми і суспільну відповідальність бізнесу, підприємства почали активно включатися в заходи охорони природи. Охорона середовища в офісі є так само важливою, як і вдома. Можна обмежити негативний вплив на природу за допомогою щоденних відповідальних рішень в офісі. Тому усе більше прибічників погляду, що впровадження рішень про-екологічних, пов'язаних із роботою офісів, є корисним як для середовища, так і для усієї фірми.</p> <p>У статті розкрито принципи та ініціативи, що використовуються фірмами в офісах. Перераховано користі для фірм та наведено приклади доброго досвіду – еко офісів, які використовують екологічні рішення.</p>	<p>У сучасному світі ключем до успіху кожної організації, фінансової також, є отримання довіри і прихильності суспільства. Широкий асортимент продукту не є гарантом успіху. Щоб переконати потенційних клієнтів і побудувати довготривалий зв'язок, банки усе частіше використовують концепцію суспільної відповідальності бізнесу. Мета статті – представити інструменти, які використовують фінансові установи для впровадження концепції КСВ. Крім того, наведено два приклади суспільно відповідальних дій, якими користуються банки: міжнародний і польський.</p>

Imię i nazwisko	Damian Szymanek	Monika Maria Kustra	Ewa Hamera
Tytuł pracy:	„ Corporate Social Responsibility” (CSR) na gruncie polskim – filantropia, nowa strategia zarządzania czy sposób na zrównoważony rozwój przedsiębiorstwa?	Zagospodarowanie przestrzeni nadrzecznej w mieście- szansą na zrównoważony rozwój terenów zurbanizowanych	Koncepcja zrównoważonego rozwoju we współczesnej Polsce
Nazwa szkoły, rok studiów, kierunek	Wyższa Szkoła Ekonomiczno – Humanistyczna w Bielsku – Białej,(2002), Akademia Techniczno – Humanistyczna w Bielsku – Białej(2004)	Politechnika Warszawska, Gospodarka Przestrzenna, 2 rok studiów magisterskich	Uniwersytet Ekonomiczny w Katowicach, II rok uzupełniających studiów magisterskich, kierunek: finanse i rachunkowość.
Streszczenie artykułu	<p>Artykuł porusza kwestię społecznej odpowiedzialności biznesu, koncepcji stosunkowo młodej bo szeroko propagowanej dopiero w latach 90-tych XX wieku. Podejmuje się tu próbę wyjaśnienia samej koncepcji - zarówno w oparciu o opinie ekonomistów i nie tylko oraz wątpliwości i szans rodzących się wokół niej. Ukazane zostało tu praktyczne podejście do problemu, uwidaczniające pozytywne i negatywne przykłady wdrożeń CSR.</p> <p>Nie sposób było pominąć tutaj wskazania perspektyw dla rozwoju i funkcjonowania CSR na gruncie polskim, które to nie są zbyt optymistyczne pomimo pozytywnych postaw wobec CSR. Istotną kwestią pozostaje tu nikła wiedza, przede wszystkim ta teoretyczna, objawiająca się już na etapie terminologii CSR, co potwierdzają wyniki badań</p> <p>Celem tego opracowania jest spojrzenie na CSR nie z pozycji zwolennika ani przeciwnika, bo nie o to chodzi w merytorycznej dyskusji ale o ukazanie mocnych i słabych stron, i próba odpowiedzi na pytanie, które wielu przedsiębiorcom nasuwa się jako pierwsze – a mianowicie – czy to się opłaca oraz czy poprowadzi przedsiębiorstwo w kierunku zrównoważonego rozwoju?</p> <p>Najkrócej można by im odpowiedzieć już tutaj , we wstępie słowami Thomasa Edisona, który to powiedział : „Niech wątpliwości nie przeszkadzają tym, którzy próbują.”</p>	<p>Artykuł traktuje o istocie zagospodarowania terenów nadrzecznych w mieście zgodnie z paradygmatem rozwoju zrównoważonego . Zagospodarowanie przestrzenne tych terenów zostało opisane z punktu widzenia urbanistyczno-przestrzennego, społeczno-gospodarczego oraz przyrodniczego. Analiza wszystkich ww. elementów została poparta opisem projektu zagospodarowania Portu Praskiego w Warszawie jako przykładu inwestycji ukierunkowanej na kompleksowy rozwój i modernizację nadbrzeży w mieście .</p>	<p>Artykuł przedstawia/wskazuje potencjał współpracy międzysektorowej: partnerstwa publiczno-prywatnego jako instrumentu zrównoważonego rozwoju. Autorka podejmuje próbę przybliżenia definicji, istoty tego rodzaju współpracy, jak również uwypukla problematykę działań podejmowanych przez jednostki samorządowe z zakresu ochrony środowiska.</p>

Ім'я, прізвище	Damian Szymanek Дам'ян Шиманек	Monika Maria Kustra Моніка Мар'я Кустра	Ewa Hamera Ева Хамера
Тема роботи:	„Corporate Social Responsibility” (КСВ) на польському – філантропія, нова стратегія чи спосіб сталого розвитку підприємства?	Освоєння надрічкового простору у місті – шанс сталого розвитку урбанізованих територій	Концепція сталого розвитку у сучасній Польщі
Назва навчального закладу, курс, факультет	Вища економіно-гуманітарна школа в Белско-Бялій (2002), Технічно-гуманітарна академія і Белско-Бялій (2004)	Варшавська політехніка, просторова економіка, 2 курс	Економічний університет у Катовіцах, 2 курс, Фінанси і бухгалтерський облік
Анотація статті	<p>У статті порушено проблему суспільної відповідальності бізнесу, концепції відносно молодії, тому що поширення її почалося тільки у 90-их роках ХХ сторіччя. Це спроба визначити саму концепцію, спираючись на думку економістів і не тільки, а також сумніви і надії, що повстали навколо неї. Тут представлено практичний підхід до проблеми, який виявляє позитивні і негативні приклади впровадження КСВ. Не можливо оминати увагою також перспективи розвитку і функціонування КСВ на польськїм ґрунті, які не є надто оптимістичними, незважаючи на позитивний стосунок до КСВ. Важливим також є питання мізерності знання, передовсім теоретичне, яке виявляється вже на рівні термінології КСВ, що підтверджують результати досліджень.</p> <p>Мета цієї праці – поглянути на КСВ не з позиції прихильника, а з позиції супротивника, тому що результатом дискусії повинен стати перелік сильних і слабких сторін, а також спроба відповісти на питання, яке першим виникає у багатьох підприємців: чи це вигідно, чи виведе підприємство на дорогу сталого розвитку?</p> <p>Найкоротшою відповіддю, яку б можна було дати тут у вступі, можуть бути слова Томаса Едісона: „Нехай ті, хто сумнівається, не заважають тим, хто намагається”.</p>	<p>Стаття розкриває сутність освоєння надрічкових територій у місті за парадигмою сталого розвитку. Просторове освоєння територій було описане з точки зору урбаністично-просторового, суспільно-господарського та природничого. Аналіз усіх згаданих вище складових, підтриманий описом проекту освоєння Празького порту в Варшаві, як прикладом інвестиції, направленої на комплексний розвиток і модернізацію узбережжя у місті.</p>	<p>У статті вказується на потенціал між секторної співпраці: публічно-приватного партнерства як інструменту сталого розвитку. Автор статті намагається наблизити визначення, істоту такої співпраці, а також розкриває проблематику діяльності одиниць самоврядування у галузі охорони навколишнього середовища.</p>

Imię i nazwisko	Adam Trawiński	Magdalena Filipiak	Daniel Kontowski
Tytuł pracy:	Polski uniwersytet – w stronę zrównoważonego rozwoju.	Racjonalna gospodarka lokalnymi zasobami realizacją zasady zrównoważonego rozwoju	Biorąc umysły poważnie. Zrównoważony rozwój a studia uniwersyteckie.
Nazwa uczelni lub szkoły, rok studiów, kierunek	Katolicki Uniwersytet Lubelski Jana Pawła II, III rok, Socjologia	Uniwersytet im. Adama Mickiewicza w Poznaniu, psychologia, V rok	Uniwersytet Warszawski, Kolegium MISH, Kolegium Artes Liberales, I rok studiów II stopnia; Uniwersytet Jagielloński, Filologia Klasyczna, II rok studiów I stopnia
Streszczenie artykułu	<p>Żyjemy w czasach naukowego postępu. W czasach, kiedy nauka zaczyna odgrywać coraz większą rolę. Uniwersytety jako miejsca jej rozwoju są traktowane przez poszczególne kraje, także przez Unię Europejską w szczególnie sposób.</p> <p>Celem artykułu jest zwrócenie uwagi na niezbyt korzystną pozycję polskich uniwersytetów na arenie międzynarodowej. Wskazane zostają problemy, z jakimi te placówki szkolnictwa wyższego się borykają i wyzwania, przed którymi stoją.</p> <p>Osadzenie polskiego szkolnictwa wyższego w idei zrównoważonego rozwoju sprawia, że wyłaniają się nowe, nierzadko innowacyjne pomysły dla usprawnienia działania uczelni. Zrównoważone rozwiązania, dzięki którym polski uniwersytet ma szansę zaistnieć nie tylko w polskiej świadomości ale stać się liczącym się ośrodkiem na międzynarodowej arenie.</p>	<p>Artykuł przedstawia interdyscyplinarną analizę wyzwań, przed jakimi stoi Polska. Musimy stale zwiększać udział odnawialnej energii w ogólnym bilansie energetycznym państwa. Powinniśmy także dostosować gospodarkę odpadami, w tym komunalnymi osadami ściekowymi do wymagań Unii Europejskiej. W artykule przedstawiam propozycję zastosowania solarnych suszarni osadów ściekowych, których wykorzystanie znacznie zmniejsza masę osadów i pozwala na ich dalsze przekształcanie w celu utylizacji. Jest jednocześnie formą oszczędności energii konwencjonalnej, która musi zostać wykorzystana w celu przekształcenia osadów ściekowych.</p>	<p>Artykuł stanowi próbę włączenia sfery szkolnictwa wyższego w Polsce do debaty nad zrównoważonym rozwojem. Analiza kondycji obecnego uniwersytetu i stojących za tym sił oraz przekonań obejmuje kontekst historyczny i porównawczy. Tekst stanowi próbę obrony tezy, że bez rzetelnej refleksji nad sensem edukacji i wartością uniwersytetu, perspektywy rozwoju intelektualnego dla naszego kraju są przynębiające. Dotychczasowa izolacja Polski na edukacyjnej mapie Europy przedstawiona zostaje w zestawieniu z zanikiem środkowoeuropejskiej inteligencji po roku 1989. W obecnej sytuacji uniwersytet nie przynosi realnej korzyści społeczeństwu, ponieważ nie spełnia swojej podstawowej roli: budzenia w młodych ludziach myśli z tego rodzaju, który jest w stanie stworzyć człowieka na nowo. Uniwersytet osamotniony, bez historii, niezdolny wprowadzać myślenie o innym człowieku - jest czynnikiem hamującym rozwój kapitału intelektualnego kraju. Z tych wszystkich powodów Autor postuluje, by rozpocząć rzetelną debatę nad kształtem uniwersytetu jutra w Polsce.</p>

Ім'я, прізвище	Adam Trawiński Адам Травінський	Magdalena Filipiak Магдалена Філіпяк	Daniel Kontowski Даніель Контовський
Тема роботи:	Польський університет – у бік сталого розвитку.	Раціональне господарювання локальними засобами як реалізація засад сталого розвитку.	Сприймаючи поважно уми. Сталий розвиток і університетська освіта
Назва навчального закладу, курс, факультет	Люблінський католицький університет Йоана Павла II, 3 курс, Соціологія	Познанський університет ім. Адама Міцкевича 5 курс, Психологія	Варшавський університет, Колегіум МІГВ, Колегіум Artes Liberales, 1 курс; Ягелонський університет, Класична філологія, 2 курс
Анотація статті	<p>Ми живемо у часи наукового прогресу. У часи, коли наука починає відігравати усе більш важливу роль. Часи, що характеризуються винятковим ставленням деяких країн, також Євросоюзу, до університетів – місць її розвитку для.</p> <p>Мета статті – звернути увагу на не дуже добре місце польських університетів на міжнародній арені. Перераховано проблеми, з якими закладам вищої освіти доводиться боротися, та виклики, перед обличчям яких вони встають.</p> <p>Звернення польської вищої школи до ідеї сталого розвитку викликає появу нових, часто інноваційних думок для виправдання діяльності навчального закладу. Зрівноважені рішення, завдяки яким польський університет має шанс залишитися не тільки у польській свідомості, але стати значущим осередком на міжнародній арені.</p>	<p>Кими стоїть Польща. Ми повинно постійно збільшувати джерела відновної енергії у загальнодержавному енергетичному балансі.</p> <p>Також ми повинні пристосувати систему управління відходами, у тому числі комунальними стічними осадами, до вимог Євросоюзу. У статті наведено пропозицію використання сонячних сушок стічних осадів, які значно зменшують масу осадів і дозволяють подалшу переробку і утилізацію. Одночасно, вона є формою економії традиційної енергії, яка потрібна для переробки стічних осадів.</p>	<p>Стаття містить спробу включення царини вищої освіти у Польщі до дебати щодо сталого розвитку. Аналіз стану сучасного університет і сил та переконань, що за ним стоять, має історичний і порівняльний контекст. Автор намагається відстояти тезу про те, що без ретельних роздумів над сенсом освіти і цінністю університету, перспективи інтелектуального розвитку для Польщі є невтішними. Ізоляція Польщі на освітній карті Європи представлена у порівнянні з занепадом середньоевропейської інтелігенції після 1989 р. у ситуації, що існує, університет не дає реальної користі суспільству, тому що він не виконує своєї головної ролі: пробудження у молодих людей такої думки, яка б могла створити людину наново. Університет є відокремленим, без історії, неспроможний вводити мислення про іншу людину - є чинником, що гальмує розвиток інтелектуального капіталу країни. Враховуючи усі згадані причини, автор закликає до ретельної дебати на тему форми університету майбутнього у Польщі.</p>

O UKRAIŃSKICH AUTORACH

Imię i nazwisko	Oleksij Antonow Олексій Антонов	Anastasija Batir Анастасія Батир	Mikoła Boć Микола Боть
Tytuł pracy:	Умови розвитку творчо обдарованої особистості в Україні	Рекурентний аналіз складних мережеподібних соціально-економічних систем	Створення автоматизованого стенду для навчальної лабораторії
Nazwa uczelni lub szkoły, rok studiów, kierunek	Житомирський державний університет імені Івана Франка, навчально-науковий інститут іноземної філології, студент магістратури	Черкаський національний університет імені Богдана Хмельницького, навчально-науковий інститут економіки і права, спеціальність «Економічна кібернетика», IV курс	Черкаський національний університет імені Богдана Хмельницького, навчально-науковий інститут фізики, математики та комп'ютерно-інформаційних систем, спеціальність «Автоматизація та комп'ютерно-інтегровані технології», V курс
Streszczenie artykułu	<p>Мета представленої роботи полягає в аналізі сучасних моделей обдарованості, сучасного стану навчання і виховання обдарованих дітей та молоді в Україні, розробці комплексу умов (суспільних, економічних, педагогічних, психологічних тощо), необхідних для реалізації проблеми збереження і примноження творчого та інтелектуального потенціалу в Україні. Дослідження спрямоване на реалізацію завдань "Концепції державної програми роботи з обдарованою молоддю" щодо упровадження в практику ефективних засобів і технологій виявлення, навчання, виховання і самовдосконалення обдарованої молоді, створення умов для її гармонійного розвитку через теоретичне обґрунтування проблеми обдарованості (зокрема в питаннях підготовки фахівців до роботи з обдарованою молоддю). Ці заходи сприятимуть поповненню національної науки молодими кадрами, що у свою чергу позитивно позначатиметься на інноваційно-технологічному розвитку держави загалом.</p>	<p>Фінансово-економічна система є складною системою, що вимагає практичного застосування спеціальних методів. Одним з них є поєднання мережного підходу та рекурентного аналізу для прогнозування та моніторингу соціально-економічних відносин. Це дозволить враховувати ключові характеристики міжнародної економіки, а відтак сприятиме втіленню концепції сталого розвитку. У статті наведено аналіз сучасного стану світових ринків, здійснено апробацію метода.</p>	<p>У статті розглядаються питання присвячені організації студентської науково-дослідної роботи, а саме – виконання прикладних розробок з урахуванням вимог надійності та безпеки. У статті визначено важливість виховання у студентів інженерних спеціальностей відповідального ставлення до навколишнього середовища та питань екологічної безпеки.</p>

Imię i nazwisko	Oleksij Antonow Олексій Антонов	Anastasija Batyr Анастасія Батир	Mykoła Boć Микола Боть
Tytuł pracy:	Warunki rozwoju jednostek twórczo uzdolnionych na Ukrainie	Analiza rekurencyjna złożonych sieciopodobnych systemów społeczno-gospodarczych	Wykonanie stoiska automatyzowanego dla laboratorium szkolnego
Nazwa uczelni lub szkoły, rok studiów, kierunek	Państwowy Uniwersytet im. I. Franki w Żytomierzu, Instytut Języków Obcych, studia magisterskie	Narodowy Uniwersytet imienia Bogdana Chmielnickiego w Czerkasach, 4 rok, kierunek: cybernetyka ekonomiczna	Narodowy Uniwersytet imienia Bogdana Chmielnickiego w Czerkasach, Instytut fizyki, matematyki i systemów komputerowo-informacyjnych, 5 rok, kierunek: automatyzacja i technologii komputerowo-integrowane.
Streszczenie artykułu	<p>Celem niniejszej pracy jest analiza współczesnego modelu uzdolnień, stanu nauczania i wychowania dzieci uzdolnionych i młodzieży w Ukrainie. Opracowano kompleks warunków (społecznych, gospodarczych, pedagogicznych, psychologicznych etc.), niezbędnych do realizacji kwestii wychowania i zwiększenia potencjału twórczego i intelektualnego na Ukrainie.</p> <p>Badania są skierowane na realizację zadania „Koncepcji państwowego programu pracy z młodzieżą uzdolnioną” dotyczącego wykorzystania w praktyce skutecznych sposobów i technologii ujawnienia, nauczania, wychowania i samodoskonalenia młodzieży uzdolnionej, stworzenia warunków dla jej harmonijnego rozwoju poprzez uzasadnienie kwestii uzdolnienia (zwłaszcza, co do kwestii przygotowania specjalistów do spraw współpracy z młodzieżą uzdolnioną). Przedsięwzięcia te przyczynią się do uzupełnienia zasobów nauki narodowej przez młodą kadrę, co z kolei będzie miało pozytywny wpływ na rozwój innowacyjno-technologiczny państwa.</p>	<p>System finansowo-gospodarczy jest systemem złożonym, wymagającym zastosowania w praktyce metod specjalnych. Taką metodą jest połączenie podejścia sieciowego z analizą rekurencyjną w celu prognozowania i monitorowania stosunków społeczno-gospodarczych. Pozwoli to na uwzględnienie podstawowych charakterystyk gospodarki międzynarodowej, a zatem przyczyni się do realizacji koncepcji stałego rozwoju. Artykuł przedstawia analizę aktualnego stanu rynków światowych, aprobatę wspomnianej metody..</p>	<p>Artykuł przedstawia kwestię organizacji pracy naukowo-badawczej, a mianowicie zastosowanie opracowań uwzględniających wymagania pewności i bezpieczeństwa. Artykuł kładzie nacisk na niezbędność wykształcenia w studentach kierunków inżynierskich odpowiedzialnego stosunku do środowiska oraz do kwestii bezpieczeństwa ekologicznego.</p>

Imię i nazwisko	Oleksandr Dubina	Anastasija Kowalenko	Maksim Kolisnik	Olena Kolisnik
	Олександр Дубина	Анастасія Коваленко	Максим Колісник	Олена Колісник
Tytuł pracy:	Глобальна етика: між уніфікацією і мультикультуралізмом	Моральні основи технічного поступу в контексті ідеї сталого розвитку	Етика міжособистісного і сучасна технологічна цивілізація.	Сталий розвиток та його перспективи в Україні
Nazwa uczelni lub szkoły, rok studiów, kierunek	Черкаський національний університет імені Богдана Хмельницького, навчально-науковий інститут історії і філософії, спеціальність «Філософія», IV курс	Черкаський національний університет імені Богдана Хмельницького, навчально-науковий інститут історії і філософії, спеціальність «Філософія», IV курс	Черкаський національний університет імені Богдана Хмельницького, навчально-науковий інститут історії та філософії, спеціальність «Філософія» IV курс	Черкаський національний університет імені Богдана Хмельницького, навчально-науковий інститут економіки і права, спеціальність «Правознавство», V курс
Streszczenie artykułu	У статті досліджено актуальні дискусійні питання реалізації ідеї глобальної етики в умовах міжкультурної взаємодії. Розглянуто генезис ідеї глобальної етики. Проведено аналіз основних тенденцій та особливостей сучасних процесів глобалізації, її позитивних і негативних наслідків у соціокультурній сфері, в контексті здійснення політики мультикультуралізму. Виявлено проблемні моменти, можливості та перспективи конструктивного розвитку міжкультурних взаємин, у ході реалізації проекту сталого розвитку.	У статті досліджуються основні проблеми техногенного суспільства, зокрема, проблеми моралі. У сучасній цивілізації у співвідношенні людини та техніки, природи та техніки домінуючу роль відіграє саме остання, що витікає з самої її сутності. Такий стан справ спричинив докорінні зміни в розумінні природи та самому існуванню людини. Ці зміни становлять загрозу для навколишнього середовища та людини. Тому в статті розкривається сутнісний зв'язок техніки та етики, який виявляється ще в античності, та наголошується на необхідності нового етичного підходу до співвідношення техніка – людина – природа в сучасному суспільстві задля подолання проблем сучасної цивілізації. Саме таке нове етичне підґрунтя має забезпечити успішність реалізації концепції сталого розвитку як глобальної стратегія виходу із кризової ситуації.	У статті досліджується проблематика етики міжособистісного в умовах сучасної технологічної цивілізації. Висвітлення теми здійснено на основі аналізу позицій мислителів ХХ століття: Макса Вебера, Карла Ясперса, Ганса Йонаса та Юргена Габермаса. Виділені положення застосовані для порівняльного аналізу стану моральної свідомості в Україні та Європі. Оскільки тема даної статті безпосередньо стосується концепції сталого розвитку, остільки виявлені в ній положення застосовані для аналізу реальних соціально-економічних процесів та обґрунтування провідної ролі етики міжлюдських стосунків у її практичній реалізації.	У статті досліджуються підходи до визначення поняття “сталого розвитку” та розкривається його зміст; з'ясовуються принципи та засади формування глобальної концепції сталого розвитку; окреслено пріоритетні напрями розробки Національної концепції сталого розвитку України.

Imię i nazwisko	Oleksandr Dubyna Олександр Дубина	Anastasija Kowalenko Анастасія Коваленко	Maksym Kolisnyk Максим Колісник	Olena Kolisnyk Олена Колісник
Tytuł pracy:	Globalna etyka: pomiędzy unifikacją a polikulturowością	Podstawy moralne postępu technicznego względem idei zrównoważonego rozwoju	Etyka międzyludzka i współczesna cywilizacja technologiczna.	Zrównoważony rozwój i jego perspektywy na Ukrainie
Nazwa uczelni lub szkoły, rok studiów, kierunek	Narodowy Uniwersytet imienia Bogdana Chmielnickiego w Czerkasach, Instytut Historii i Filozofii, kierunek: filozofia, 4 rok	Narodowy Uniwersytet imienia Bogdana Chmielnickiego w Czerkasach, Instytut Historii i Filozofii, kierunek: Filozofia, 4 rok	Narodowy Uniwersytet imienia Bogdana Chmielnickiego w Czerkasach, Instytut Historii i Filozofii, kierunek: Filozofia, 4 rok	Narodowy Uniwersytet imienia Bogdana Chmielnickiego w Czerkasach, Instytut Ekonomii i Prawa, 5 rok, kierunek: Prawo
Streszczenie artykułu	Artykuł przedstawia aktualny stan badań nad realizacją idei etyki globalnej w warunkach współdziałania międzykulturowego. Opisana jest geneza idei etyki globalnej. Dokonana została analiza głównych tendencji i osobliwości współczesnych procesów globalizacji, ich pozytywnych i negatywnych skutków w dziedzinie społeczno-kulturowej, w kontekście realizacji polityki polikulturowości. Zostały omówione trudne momenty, możliwości i perspektywy konstruktywnego rozwoju stosunków polikulturowych w trakcie realizacji projektu zrównoważonego rozwoju.	W artykule zostały pokazane główne problemy społeczeństwa technologicznego, zwłaszcza problemy moralności. We współczesnej cywilizacji, we współdziałaniu człowieka i techniki, przyrody i techniki - rolę dominującą odgrywa to ostatnie, biorąc swój początek w samej istocie techniki. Taki stan rzeczy spowodował zmiany w pojmowaniu przyrody i samego istnienia człowieka. Zmiany te stanowią zagrożenie dla środowiska i człowieka. Autor opisuje zależność pomiędzy techniką a etyką, pojawiający się jeszcze w czasach antycznych, oraz kładzie nacisk na niezbędność opracowania nowego podejścia etycznego do współdziałania technika – człowiek – przyroda we współczesnym społeczeństwie, w celu rozwiązania problemów cywilizacji. Właśnie takie nowe zasady etyczne powinny zapewnić skuteczną realizację koncepcji zrównoważonego rozwoju, jako globalnej strategii wyjścia z sytuacji kryzysowej.	Artykuł jest poświęcony zagadnieniom etyki w relacjach międzyludzkich w warunkach współczesnej cywilizacji technologicznej. Została dokonana analiza stanowisk myślicieli XX wieku: Maxa Webera, Karla Jaspersa, Hansa Jonasa i Jurgena Habermasa, oraz dokonana analiza porównawcza stanu świadomości moralnej na Ukrainie i w Europie. Temat niniejszego artykułu jest związany z koncepcją zrównoważonego rozwoju, ponieważ wymienione punkty widzenia zostały wykorzystane do analizy realnych procesów społeczno-gospodarczych, dla uzasadnienia wiodącej roli etyki stosunków międzyludzkich w jej realizacji praktycznej.	Zostały zbadane sposoby definiowania i treść pojęcia „zrównoważony rozwój”. Ponadto wymieniono zasady i podstawy kształtowania globalnej koncepcji zrównoważonego rozwoju; a także zostały określone kierunki priorytetowe opracowania narodowej koncepcji zrównoważonego rozwoju Ukrainy.

Imię i nazwisko	Oksana Kolomieć Оксана Коломієць	Marina Kostiuk Марина Костюк	Anna Lesicz Анна Лесич	Ljubow Łozowska Любов Лозовська
Tytuł pracy:	Духовна спадкоємність поколінь на прикладі вивчення особистого родоводу, родинних традицій	Формування особистості безпечного типу поведінки	Особливості адаптації студентів-першокурсників до навчання у вищому навчальному закладі.	Чинники формування безпечної поведінки людини у ХХІ столітті
Nazwa uczelni lub szkoły, rok studiów, kierunek	Житомирський державний університет імені Івана Франка, історичний факультет, спеціальність «Історія», II курс	Житомирський державний університет імені Івана Франка, історичний факультет, спеціальність «Історія», IV курс	Черкаський національний університет імені Богдана Хмельницького, навчально-науковий інститут педагогічної освіти, соціальної роботи і мистецтва, спеціальність «Початкова освіта», II курс	Житомирський державний університет імені Івана Франка, історичний факультет, спеціальність «Історія», IV курс
Streszczenie artykułu	У статті автор доводить і обґрунтовує положення про духовну єдність поколінь як обов'язкову складову сталого розвитку сучасного демократичного суспільства. Аналізуються основні компоненти духовності крізь призму вивчення особистого родоводу, родинних традицій.	У статті розкриваються поняття «безпеки», «поведінки», «людини безпечного типу поведінки». Прослідковується історія формування концепції особистої безпеки, суперечності поглядів щодо її змісту, забезпечення концепції нормативно-правовими документами міжнародних організацій та державними нормами. Визначаються категорії безпеки, основні риси людини безпечного типу поведінки та умови їх формування, мотиви поведінки, цільові установки і способи діяльності як типологічні риси людини безпечного типу поведінки. Звертається увага на необхідність формування особистості безпечного типу поведінки вчителями з безпеки життєдіяльності при здійсненні навчально-виховного процесу.	У роботі у статті теоретично обґрунтовує та практично доводить особливості адаптації студентів-першокурсників у вищих навчальних закладах. Розглядаючи структуру адаптаційних процесів та проблеми адаптації студентів до навчання, авторка виділяє умови їх успішної адаптації	У статі розкрито поняття «безпечна поведінка». Визначено та охарактеризовано основні чинники її формування: сімейне виховання, навколишнє середовище, засоби масової інформації, виховна і навчальна діяльність освітніх закладів. Особлива увага приділена характеристиці навколишнього середовища як одного з головних чинників, оскільки сьогодні актуальними є проблеми екологічного характеру, а життя і безпека людини потребують захисту. Також показано вплив радіаційного опромінення на людину за допомогою дослідження, проведеного за участі студентів Житомирського університету, та зазначено особливості формування безпечної поведінки в зоні радіологічного контролю.

Imię i nazwisko	Oksana Kolomijec Оксана Коломієць	Maryna Kostiuk Марина Костюк	Anna Lesycz Анна Лесич	Ljubow Łozowska Любов Лозовська
Tytuł pracy:	Dziedzictwo pokoleń na przykładzie badań własnego rodu i tradycji rodzinnych	Kształtowanie osobowości o indywidualnym typie bezpiecznych zachowań	Osobliwości adaptacji studentów pierwszego roku do nauki w szkole wyższej	Czynniki kształtowania bezpiecznego zachowania człowieka w XXI wieku
Nazwa uczelni lub szkoły, rok studiów, kierunek	Państwowy Uniwersytet im. I. Franki w Żytomierzu, Wydział Historyczny, 2 rok, kierunek: Historia.	Państwowy Uniwersytet im. I. Franki w Żytomierzu, Wydział Historyczny, 4 rok.	Narodowy Uniwersytet imienia Bogdana Chmielnickiego w Czerkasach, 2 rok, Kierunek: Edukacja podstawowa.	Państwowy Uniwersytet im. I. Franki w Żytomierzu, Wydział Historyczny, 4 rok.
Streszczenie artykułu	W artykule autor udowadnia i uzasadnia tezę o jedności duchowej pokoleń jako integralnej części współczesnego społeczeństwa demokratycznego. Analizie poddano podstawowe elementy duchowości poprzez zbadanie własnego rodowodu i tradycji rodzinnych.	W artykule zostały omówione pojęcia «bezpieczeństwa», «zachowania», «człowieka o bezpiecznym sposobie zachowania się». Przedstawiona jest historia kształtowania koncepcji bezpieczeństwa osobistego, sprzeczności w poglądach na określenie treści tego pojęcia, zaopatrzenie koncepcji w dokumenty normatywno-prawne i normy państwowe. Zostały określone kategorie bezpieczeństwa, główne cechy człowieka o indywidualnym typie bezpiecznych zachowań oraz warunki jego kształtowania, motywy zachowania, cele i sposoby działalności, jako typowe cechy indywidualnych typów bezpiecznych zachowań. Została zwrócona uwaga na niezbędność kształtowania jednostek o bezpiecznym typie zachowania się przez nauczycieli dyscypliny: bezpieczeństwo życia w trakcie realizacji procesu nauczania i wychowania.	Artykuł jest poświęcony opracowaniu teoretycznemu i udowodnieniu praktycznej specyfiki adaptacji studentów pierwszego roku szkół wyższych. Rozpatrywanie struktury procesu adaptacyjnego oraz kwestii przystosowania studentów do nauczania pozwoliło na określenie warunków ich skutecznej adaptacji	W artykule zostało wyjaśnione pojęcie «bezpiecznego zachowania», zostały ustalone i opisane główne czynniki jego kształtowania: wychowanie w rodzinie, otoczenie, środki masowego przekazu, działalność wychowawcza i edukacyjna szkół. Szczególną uwagę zwraca się na opis otoczenia, jako jednego z ważnych czynników ze względu na aktualność problemów ekologicznych, bowiem życie i bezpieczeństwo człowieka potrzebują ochrony. Jednocześnie omawiany jest wpływ napromieniowania radiacyjnego człowieka na podstawie badań prowadzonych przez studentów Uniwersytetu w Żytomierzu, oraz zaznaczono osobliwości kształtowania bezpiecznego zachowania się w strefie kontroli radiologicznej.

Imię i nazwisko	Galina Mazur Галина Мазур	Julija Mingalowa Юлія Мінгальова	Olga Miniąjo Ольга Міняйло	Dmitro Nadolinskij Дмитро Надолінський
Tytuł pracy:	Фітоіндикація динаміки заростання сільськогосподарський угідь лісами.	Особливості інформаційних небезпек при використанні соціальних мереж	Основні тенденції сталого соціального розвитку України	Виховання та освіта – запорука сталого розвитку суспільства.
Nazwa uczelni lub szkoły, rok studiów, kierunek	Житомирський державний університет імені Івана Франка, природничий факультет, спеціальність "Біологія. Практична психологія", IV курс	Житомирський державний університет імені Івана Франка, фізико-математичний факультет, спеціальність «Інформатика», IV курс	Черкаський національний університет імені Богдана Хмельницького, навчально-науковий інститут економіки і права, спеціальність «Менеджмент організацій і адміністрування», V курс	Черкаський національний університет імені Богдана Хмельницького, навчально-науковий інститут фізики, математики та комп'ютерно-інформаційних систем, спеціальність «Фізика», III курс
Streszczenie artykułu	У статті розглядається метод фітоіндикації динаміки заростання сільськогосподарських угідь лісами: авторська розробка способу переходу до цього методу, за основу якого взято розроблену нами фітоіндикаційну шкалу. За створеною базою даних ми отримуємо можливість визначити ступінь порушеності екосистем в польових умовах з мінімальним рівнем ботанічних знань. Також у статті розглянуто передбачувану нами схему розвитку даних екосистем.	У статті визначено основні групи небезпек, які виникають при спілкуванні у соціальних мережах. Охарактеризовано зміст інформаційні небезпеки та надано поради щодо їх усунення, вплив електромагнітного випромінювання на здоров'я користувачів комп'ютерів. Представлено результати дослідження Інтернет-залежності студентів університету.	Автором досліджено індикатори оцінки сталого соціального розвитку, передбачені Стратегією сталого розвитку України. Запропоновано новий підхід до вибору індикаторів та здійснено аналіз основних тенденцій сталого соціального розвитку України на основі запропонованих показників.	Стаття присвячена розгляду проблеми сталого розвитку та її можливому вирішенню, за рахунок підвищення якості освіти та виховання. Проблема сталого розвитку є досить актуальною темою для досліджень, тому її вирішення є першочерговим завданням. У статті розглядається підхід до навчання і виховання який забезпечить умови для створення високоосвічених і високорозвинених членів суспільства.

Imię i nazwisko	Galina Mazur Галина Мазур	Julija Mingalowa Юлія Мінгальова	Olga Miniąjo Ольга Міняйло	Dmytro Nadolinskij Дмитро Надолінський
Tytuł pracy:	Fitoindykacja dynamiki zarastania lasem rolnych terenów użytkowych	Osobliwości zagrożeń informacyjnych podczas korzystania z portali społecznościowych	Główne tendencje zrównoważonego rozwoju społecznego Ukrainy	Wychowanie i edukacja jako gwarant zrównoważonego rozwoju społeczeństwa.
Nazwa uczelni lub szkoły, rok studiów, kierunek	Państwowy Uniwersytet im. I. Franki w Żytomierzu, Wydział Przyrodniczy, 4 rok, kierunek: Biologia. Psychologia praktyczna.	Państwowy Uniwersytet im. I. Franki w Żytomierzu, Wydział Fizyko-matematyczny, 4 rok, kierunek: Informatyka.	Narodowy Uniwersytet imienia Bogdana Chmielnickiego w Czerkasach, 5 rok, kierunek: Menedżment organizacji i administracja	Narodowy Uniwersytet imienia Bogdana Chmielnickiego w Czerkasach, 3 rok, Instytut fizyki, matematyki i systemów komputerowo-informacyjnych, kierunek: Fizyka
Streszczenie artykułu	W artykule jest opisana metoda fitoindykacji dynamiki zarastania lasem rolnych terenów użytkowych. Został opracowany sposób przejścia do tej metody. Podstawą dla zastosowania tej metody, służy autorska skala fitoindykacji. Stworzona (przez nasz zespół) metoda badawcza, pozwala na obliczenie stopnia naruszenia ekosystemu w warunkach terenowych przy zastosowaniu minimalnego poziomu wiedzy botanicznej. W artykule został przedstawiony autorski schemat rozwoju (ekspansji) wspomnianych ekosystemów.	W artykule przedstawiono podstawowe grupy zagrożeń pojawiających się w trakcie komunikowania się na portalach społecznościowych. Została określona treść zagrożeń czy niebezpieczeństw oraz zaproponowane zostały sposoby jego usunięcia, w tym wpływ napromieniowania elektromagnetycznego na zdrowie użytkowników komputerów. Zostały przedstawione wyniki badań uzależnienia od Internetu studentów uniwersytetów.	Artykuł zawiera badania indykatora oceny zrównoważonego rozwoju przewidzianego przez „Strategię zrównoważonego rozwoju Ukrainy”. Zostało zaproponowane nowe podejście do wyboru indykatorów oraz dokonano analizy nowych tendencji zrównoważonego rozwoju społeczeństwa Ukrainy na podstawie zaproponowanych wskaźników.	Artykuł poświęcony jest kwestii zrównoważonego rozwoju oraz jej możliwych rozwiązań kosztem wzrostu jakości edukacji i wychowania. Kwestia zrównoważonego rozwoju jest dość aktualnym tematem badawczym, dlatego jej rozwiązanie jest zadaniem pierwszorzędym. Artykuł przedstawia podejście do nauczania i wychowania, które pozwoli stworzyć warunki do kształtowania wyedukowanych i rozwiniętych członków społeczeństwa.

Imię i nazwisko	Jana Nikogda Яна Никогда	Oleksandra Swiesznikowa Олександра Свешнікова	Bogdan Sjewierenczuk Богдан Северенчук
Tytuł pracy:	Проблеми студентського самоврядування у вищому навчальному закладі	Сталий розвиток – гармонія суспільства, природи і високих технологій	Біоетика та виклики сучасної техногенної цивілізації
Nazwa uczelni lub szkoły, rok studiów, kierunek	Черкаський національний університет імені Богдана Хмельницького, навчально-науковий інститут педагогічної освіти, соціальні роботи і мистецтва, спеціальність «Дошкільна освіта», II курс	Миколаївський національний університет імені В.О. Сухомлинського, Інститут педагогічної освіти, спеціальність «Початкове навчання», IV курс	Черкаський національний університет імені Богдана Хмельницького, навчально-науковий інститут історії і філософії, спеціальність «Філософія», IV курс
Streszczenie artykułu	У статті висвітлено особливості організації студентського самоврядування у вищих навчальних закладах України як ефективного засобу формування демократичних традицій та культури у суспільстві.	Стаття присвячена питанню сталого розвитку цивілізації в контексті гармонії суспільства, природи і високих технологій. Використовуючи фактичний матеріал як вітчизняних, так і зарубіжних вчених, з'ясовуються шляхи досягнення сталого розвитку як моделі подальшої долі людства. У статті наголошено на тому, що людство постало перед вибором : або зберегти природу для наступних поколінь, або загинути в екологічній катастрофі. Тому, завдання сучасності – перехід до сталого розвитку суспільства, тобто до збалансованості економічного, екологічного та соціального чинників життя у суспільстві.	У статті розглядається концепт біоетики та принцип самоусвідомлення людської істоти, що передбачає прийняття певного етичного кодексу, який і обумовлює актуальність нашого існування. З огляду на виклики сучасної техногенної цивілізації окреслюється необхідність нового розуміння природного світу на засадах гуманізму та відповідальності перед наступними поколіннями. Постулюється потреба перегляду прочитання та усвідомлення принципу живого в контексті розвитку біотехнологій. Обумовлюється необхідність активної участі громадян у політичному та соціокультурному житті на регіональному і державному рівнях, що передбачає також створення моделі світовідношення людини, яка не була б обмежена рамками певної території чи держави. Це має забезпечити стабільний розвиток як соціальних систем, так і природного середовища, в площині якого вони функціонують.

Imię i nazwisko	Jana Nykogda Яна Нікогда	Oleksandra Sweszniowa Олександра Свешнікова	Bogdan Sewerenczuk Богдан Северенчук.
Tytuł pracy:	Zagadnienia samorządu studenckiego w szkole wyższej	Zrównoważony rozwój - harmonia społeczeństwa, przyrody i wysokich technologii	Bioetyka a wezwania współczesnej cywilizacji technicznej
Nazwa uczelni lub szkoły, rok studiów, kierunek	Narodowy Uniwersytet imienia Bogdana Chmielnickiego, 2 rok, kierunek: Edukacja przedszkolna.	Narodowy Uniwersytet im. V. O. Suchomyłńskiego w Mykołajiwie, Instytut Edukacji Pedagogicznej, 4 rok, kierunek: Edukacja podstawowa.	Uniwersytet Narodowy imienia Bogdana Chmielnickiego w Czerkasach, Instytut Historii i Filozofii, kierunek: Filozofia, 4 rok.
Streszczenie artykułu	Artykuł jest poświęcony osobliwościom organizacji samorządu studenckiego w szkołach wyższych Ukrainy jako skutecznego sposobu kształtowania kultury i tradycji demokratycznych w społeczeństwie.	Artykuł przedstawia kwestię zrównoważonego rozwoju w kontekście harmonii społeczeństwa, przyrody i wysokich technologii. Korzystając z materiału faktycznego opracowanego przez badaczy zarówno ukraińskich, jak i zagranicznych, zostały określone drogi osiągnięcia zrównoważonego rozwoju jako modelu dalszego losu ludzkości. W artykule kładzie się nacisk na wybór, przed którym stoi ludzkość: zachować przyrodę dla następnych pokoleń czy zginąć w katastrofie ekologicznej. Właśnie dlatego zadaniem współczesności jest przejście społeczeństwa do zrównoważonego rozwoju, czyli zbilansowanie czynników wpływających na życie gospodarcze, ekologiczne i społeczne.	Artykuł stanowi próbę rekonstrukcji koncepcji bioetyki oraz zasad uświadomienia istoty człowieka, przewidyującego przyjęcie pewnego kodeksu, który warunkuje aktualność naszego istnienia. Biorąc pod uwagę wyzwania współczesnej cywilizacji technicznej, niezbędnym staje się nowe określenie świata przyrody opierającego się na zasadach humanizmu i odpowiedzialności przed przyszłymi pokoleniami. Postulowana jest potrzeba ponownego spojrzenia na zasady życia w kontekście rozwoju biotechnologii. Udowadnia się również potrzebę aktywnego uczestniczenia obywatela w życiu politycznym i społeczno-kulturowym na poziomie regionalnym i państwowym, przewidujące też powstanie modelu człowieka nie znającego granic. Powinno to gwarantować stabilny rozwój zarówno systemów społecznych, jak i środowiska naturalnego, w którym one funkcjonują.

Imię i nazwisko	Igor Stratiyczuk Ігор Стратійчук	Olga Tiutienko Ольга Тютенко	Ruslana Iszczuk Руслана Іщук	Julija Skorik Юлія Скорик
Tytuł pracy:	Застосування складних ланцюгів маркова для середньо- та довгострокового прогнозування світової економіки як основи сталого розвитку країн світу	Особливості підготовки учнівської молоді до сімейного життя: вітчизняний і зарубіжний досвід	Рівень психологічної адаптованості людини в різних типах ландшафтних екосистем	Дослідження психологічних детермінант виникнення суїцидальної поведінки серед української молоді в контексті сталого розвитку
Nazwa uczelni I, szkoły, rok studiów, kierunek	Черкаський національний університет імені Богдана Хмельницького, навчально-науковий інститут економіки і права, спеціальність "Економічна кібернетика", V курс	Черкаський національний університет імені Богдана Хмельницького, навчально-науковий інститут педагогічної освіти, соціальної роботи і мистецтва, спеціальність «Початкова освіта», II курс	Житомирський державний університет імені Івана Франка, природничий факультет, спеціальність «Біологія та практична психологія», IV курс	Черкаський національний університет імені Богдана Хмельницького, психологічний факультет, спеціальність «Психологія», V курс
Streszczenie artykułu	У статті пропонується застосування технології складних ланцюгів Маркова для середньо- та довгострокового прогнозування світової економіки як основи сталого розвитку країн світу, використовуючи часові ряди фондових індексів. Головною відмінністю складних ланцюгів Маркова від простих є урахування післядії або пам'яті. Технологія передбачає прогнозування ряду за ієрархією інтервалів дискретизації часу та послідовного „склеювання” результатів прогнозів на різних частотних рівнях у один вихідний ряд прогнозу. Даний підхід дозволяє найбільш повно передбачити економічну динаміку країн світу та забезпечити сталий розвиток. Наведено результати прогнозування індексів світових фондових ринків, відповідність можливості сталого розвитку.	У статті викладені питання статевого виховання старшокласників, навичок здорового способу життя, створення їх власного іміджу, а також планування сім'ї та збереження репродуктивного здоров'я молодого покоління, профілактики захворювань, що передаються статевим шляхом, профілактики вагітності, народження здорових дітей, розвитку сімейних традицій тощо.	У статті розкривається проблема впливу різних типів ландшафтних екосистем на психоемоційну сферу людини, описуються аспекти психологічної адаптованості людини у різних типах екосистем, репрезентується база для раціонального і обґрунтованого планування дизайну і міського ландшафту і а висуюються ііногеїн про середовище а якому відбувалась еволюція людству.	У статті розглянуто проблему підліткового суїциду як фактору, що дестабілізує сталий розвиток українського суспільства. Відзначаються основні положення, що впливають на збільшення кількості випадків деструктивної поведінки, наведені особливості перебігу підліткового віку, мотиви поведінки та основні групи її відхилень. Наведено докладний перелік факторів ризику суїциду серед молоді та його причини. Простежується взаємозв'язок між умовами життя підлітка та акцентуаціями його характеру. Докладно проаналізовані в ході нашого дослідження психологічні причини схильності підлітків до суїциду та зазначено отримані результати, які дають змогу зробити висновок, що соціальний песимізм та недовіра до оточуючого світу породжують замами на життя, а рівень тривожності сучасної молоді знаходить на середньому рівні (з тенденцією до високого). Наведено ряд рекомендацій, що складають собою програму профілактики суїциду. Значущість статті обумовлена можливістю використання даних дослідження у роботі психологів, соціальних працівників, вихователів та учителів з особами зони ризику.

Imię i nazwisko	Igor Stratijczuk Ігор Стратійчук	Olga Tiutenko Ольга Тютенко	Ruslana Iszczuk Руслана Іщук	Julija Skoryk Юлія Скорик
Tytuł pracy:	Stosowanie złożonych łańcuchów Markowa dla średnio i długoterminowego prognozowania gospodarki światowej jako podstawa rozwoju państw świata	Specyfika przygotowania młodzieży uczącej się do życia rodzinnego: doświadczenie ukraińskie i zagraniczne	Poziom adaptacji psychologicznej człowieka w ekosystemach krajo- brazowych różnego typu	Badania nad determinantami psychologicznymi pojawienia się zachowań samobójczych wśród młodzieży ukraińskiej w kontekście zrównoważonego rozwoju
Nazwa uczelni lub szkoły, rok studiów, kierunek	Narodowy Uniwersytet imienia Bogdana Chmielnickiego w Czerkasach	Narodowy Uniwersytet imienia Bogdana Chmielnickiego w Czerkasach, 2 rok; kierunek: Oświata podstawowa	Państwowy Uniwersytet im. I. Franki w Żytomierzu, 4 rok, kierunek: Biologia i psychologia praktyczna.	Narodowy Uniwersytet imienia Bogdana Chmielnickiego w Czerkasach, 5 rok, kierunek: Psychologia
Streszczenie artykułu	W artykule przedstawiono propozycję stosowania technologii złożonych łańcuchów Markowa dla średnio i długoterminowego prognozowania gospodarki światowej jako podstawy zrównoważonego rozwoju państw świata, z wykorzystaniem rządów czasowych indeksów fundowych. Podstawową odmiennością złożonych łańcuchów Markowa w odróżnieniu od prostych jest uwzględnienie konsekwencji i pamięci. Technologia ta przewiduje prognozowanie rzędu wg hierarchii interwałów dyskretyzacji czasu oraz konsekwentnego „sklejania” wyników prognoz na różnych poziomach frekwencyjnych w jeden wyjściowy rząd prognozy. Zapropozowane podejście pozwala na pewniejsze przewidywanie dynamiki gospodarki państw świata oraz ma zapewnić zrównoważony rozwój. Ponadto zostały przedstawione wyniki prognozowania indeksów funduszy światowych, w odniesieniu do możliwości zrównoważonego rozwoju.	Artykuł omawia kwestie wychowania płciowego uczniów klas starszych, umiejętność prowadzenia zdrowego stylu życia, tworzenie własnego wizerunku oraz planowania rodziny i zachowania zdrowia reprodukcyjnego młodego pokolenia, profilaktyka chorób przenoszonych drogą płciową, profilaktyka ciąży, narodzin zdrowych dzieci, rozwoju tradycji rodzinnych i innych aspektów planowania dorosłości.	Artykuł omawia kwestię wpływu różnych typów ekosystemów krajobrazowych na psychoemocyjonalny stan człowieka, oraz przedstawia aspekty adaptacji psychologicznej człowieka do różnych ekosystemów. Ponadto proponuje bazę dla racjonalnego i uzasadnionego projektowania miejskiego krajobrazu oraz stawia hipotezę o środowisku, które przyczyniło się do ewolucji ludzkości.	Artykuł jest poświęcony zagadnieniom samobójstw wśród młodzieży, jako czynnik destabilizujący zrównoważony rozwój społeczeństwa ukraińskiego. Przedstawiono główne przyczyny wpływające na wzrost ilości przypadków zachowania destruktywnego, ukazuje się specyfikę przebiegu tego zakresu, cele zachowania i grupy odchyleń. Wymienia się grupy czynników ryzyka samobójstwa wśród młodzieży. Autor zwraca uwagę na związek warunków życia nastolatka z akcentami na cechy jego charakteru i skupia się na badaniach przyczyn skłonności młodzieży do samobójstw. Wyniki badań pozwalają twierdzić, że pesymizm społeczny i brak zaufania do świata powodują próby samobójstwa, a zaniepokojenie współczesnej młodzieży znajduje się na średnim poziomie (z tendencją do wysokiego). Artykuł zawiera również szereg rekomendacji stanowiących program profilaktyki w kwestii samobójstw. Wyniki badań mogą być wykorzystane przez psychologów, wychowawców i nauczycieli podczas pracy z osobami z grupy wysokiego ryzyka.

